

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2008 •

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• *Az évkönyv szerkesztőbizottsága* •

VALENTINY PÁL (elnök), MTA Közgazdaságtudományi Intézet

KISS FERENC LÁSZLÓ (főszerkesztő), Pannon Egyetem

NAGY CSONGOR ISTVÁN, Szegedi Tudományegyetem, Budapesti

Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2008 •

Szerkesztette

VALENTINY PÁL • KISS FERENC LÁSZLÓ

MTA Közgazdaságtudományi Intézet
Budapest • 2009

A kiadvány a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központjának támogatásával készült.

GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL

VERSENYKULTÚRA KÖZPONT

Szerkesztette
VALENTIN PÁL • KISS FERENC LÁSZLÓ

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
I. Áttekintés • MÚLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN	
<i>Kovács András György</i> • Mitől szabályozó egy hatóság?	13
<i>Kiss Ferenc László</i> • Belső gazdaságosság a termelési folyamatban	46
II. Betekintés • HÍRKÖZLÉS ÉS HATÁSAI	
<i>Gálik Mihály</i> • A magyar médiapiacok koncentrálttsága és a médiakoncentráció ágazati szabályozása	101
<i>Nagy Csongor István</i> • A jelentős piaci erő jogintézménye a villamosenergia-piac szabályozásában – jogalkotói önellentmondás	147
<i>Lőrincz László–Nagy Péter</i> • Az áttérési költségek hatása a versenyre a távközlési piacokon	170
<i>Kiss Ferenc László</i> • A vállalati termelékenység elemzése vállalatközi összehasonlítás és dekompozíció segítségével	206
III. Körbetekintés • A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA	
<i>Valentiny Pál</i> • A liberalizálódás foka	247
<i>Kiss Károly Miklós</i> • A távközlési szektor szabályozása	265
<i>Vince Péter</i> • Modellváltás a földgázellátásban	328
IV. Kitekintés • SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Válogatott bibliográfia, 2008 • Összeállította <i>Bálint Éva</i>	349
A SZERZŐKRŐL	365

ELŐSZÓ

A *Verseny és szabályozás* című évkönyv 2008. évi kötete az előző évben kialakított szerkezetet követve négy részre tagolódik. Az I. részben (Áttekintés. Múlt, jelen, jövő az ágazati és versenyszabályozásban) olyan írásokat jelentetünk meg, amelyek a szabályozás átfogó – nem csak egyes ágazatokhoz kötődő – problémáit tárgyalják. Az első tanulmány (Kovács András György: Mitől szabályozó egy hatóság?) azt vizsgálja, hogy a nemzeti szabályozó hatóságok szervezete és jogalkalmazása hogyan illeszkedik a hazai szabályozási hagyományokba. A tanulmány meghatározza, hogy milyen kritériumok teljesülése esetén beszélhetünk szabályozó hatóságokról. A jogi elemzést Kiss Ferenc László tanulmánya (Belső gazdaságosság a termelési folyamatban) követi, amely a szabályozás közgazdasági irodalmában alapvetőnek számító kérdéscsoportot, a termelési folyamatokban található belső gazdaságosságot taglalja, monográfiászerűen foglalkozik a méret- és választékgazdaságossággal, valamint kitér a természetes monopólium meghatározhatóságának kérdésére is. Ez az írás az évkönyv készítőinek azt a szándékát jeleníti meg, hogy olyan fogalmakat és összefüggéseket tárjunk évről évre az olvasók elé, amelyek beható ismerete szükséges a verseny és a szabályozás elméletével kapcsolatos újabb eredmények és vitatott témakörök megértéséhez.

A kötet II. részét (Betekintés. Hírközlés és hatásai) mindenkor egy-egy témakör részletesebb kifejtésére szánjuk. Ebben az évben szeretnénk bemutatni a hírközlésben – a legelőször liberalizálódó ágazatban – felvetődő, ott már megoldott vagy még megoldásra váró problémákat, valamint azoknak más szabályozott ágazatokban való megjelenését, a megoldások átvételét vagy elutasítását. A távközlés-szabályozási fogalmakkal még csak ismerkedő olvasó a III. rész távközlési tanulmányából kaphat segítséget az itteni megállapítások értelmezéséhez. Az első tanulmány (Gálik Mihály: A magyar médiapiacok koncentrálttsága és a médiakoncentráció ágazati szabályozása) a sok országban ma már a távközléssel együtt szabályozott médiapiacokat vizsgálva bizonyítja, hogy Magyarországon sem a médiakoncentráció, sem a hatályos szabályozása nem felel meg a médiapiac mai fejlettségének, így nem képes követni az infokommunikációs szféra globális változásait, a szabályozásban érvényesülő nemzetközi trendeket, ezért sürgős átalakításra szorul. A második tanulmány (Nagy Csongor István: A jelentős piaci erő jogintézménye a villamosenergia-piac szabályozásában – jogalkotói önellentmondás) a távközlés-szabályozásban széles körben alkalmazott fogalom használatával összefüggő kételyeket fogalmazza meg

a villamosenergia-ipar szabályozását elemezve. A tanulmány az elektronikus hírközlés és a villamosenergia-iparág jellemzőit összevetve, azt vizsgálja, hogy az utóbbi esetében is fennállnak-e azok a szempontok és feltételek, amelyek indokoltá tették a jelentős piaci erő jogintézményének bevezetését az elektronikus hírközlésben.

A szabályozói döntések meghozatalakor végső soron a fogyasztói jólét növekedése lebeg a szabályozók szeme előtt. A harmadik tanulmány (Lőrincz László–Nagy Péter: Az áttérési költségek hatása a versenyre a távközlési piacokon) a szabályozás kutatásának azon vonulatához tartozik, amelyben a fogyasztói magatartás változásait vizsgálva lehet következtetni a szabályozói lépések helyességére. A tanulmány áttekinti a szolgáltatóváltásnál felmerülő áttérési költségeket, azok lehetséges piaci hatásait, illetve elemzi az ezzel kapcsolatos szabályozási lehetőségeket. Kérdőíves kutatás alapján elemzi, hogyan alakulnak a váltási költségek Magyarországon három távközlési szolgáltatás (vezetékes és mobiltelefon, illetve internet) esetében. A negyedik tanulmány (Kiss Ferenc László: A vállalati termelékenység elemzése vállalatközi összehasonlítás és dekompozíció segítségével) bemutatja, miként lehet szabályozott vállalatok termelékenységének időbeli változását és a változások ütemének vállalatközi összehasonlítását olyan alapvető fontosságú célok elérése érdekében elemezni, mint a szabályozott vállalatok hatékonyságának és profitabilitásának megismerése és előrejelzése, illetve hatékonysági és nyereségcélok felállítása, valamint realitásuk és ésszerűségük elbírálása. Távközlési példán – két létező szabályozott vállalat termelékenységének összehasonlító elemzése segítségével – bizonyítja, hogy az ismertett módszer a vállalatirányítási és szabályozói gyakorlatban sikerrel alkalmazható.

Az évkönyv III. része (Körbetekintés. A hálózatos szolgáltatások piaca és szabályozása) a tavaly áttekintett postai, vasúti és villamosenergia-ipari szolgáltatások után, idén a távközléssel és a gázszolgáltatással foglalkozik. A hálózatos szolgáltatások piaci helyzetét és ágazati szabályozását részletesen szemléltető körképek sorában most már csak a vízzolgáltatás bemutatása van hátra. Az első tanulmány (Valentiny Pál: A liberalizálódás foka) szerint megerősödött az az igény, hogy a hálózatos szolgáltatások liberalizálódásának folyamatát értékeljék, a hátralevő utat felmérjék. A tanulmány ezért a liberalizálódás fokának mérhetőségére keresi a választ, és felvázolja azokat a lehetőségeket, amelyek a hálózatos szolgáltatások összehasonlítására rendelkezésre állnak. Ennek a résznek a második tanulmánya (Kiss Károly Miklós: A távközlési szektor szabályozása) a távközlési szektor hazai szabályozásának áttekintésére és értékelésére vállalkozik. A tanulmány az európai uniós és a hazai jogi környezet és jogalkalmazói gyakorlat, a jogsértést megállapító eljárások áttekintése után kitér a távközlési piacok szerkezetének, az áraknak az alakulására, a hozzáférés és hálózatok összekapcsolásának fontosabb kérdéseire. A tanulmány a fogyasztó szemszögéből is értékeli a távközlési szektor fejlődését. A harmadik ide tartozó tanulmány (Vince Péter: Modellváltás a földgázellátásban) a tavalyi villamosenergia-ipari elemzés párja, hiszen a két szektor hazai szabályozása együtt haladt. A mostani elemzés áttekinti, hogy a földgázellátás működési modellje az elmúlt közel két

évtizedben milyen szakaszokon keresztül alakult át, és ennek során hogyan tudott érvényre jutni a piacnyitás egyre erőteljesebben előtérbe kerülő követelménye az örökölt piac- és vállalatszerkezeti, valamint intézményi korlátok között.

Az évkönyv IV. része (Kitekintés. Szakirodalmi tájékoztató) a további munkához alapot adó – a hazai és a külföldi forrásokat feltáró – szakirodalmat nyújtja. A megelőző kötetben több év szakirodalmát próbáltuk meg összefoglalni, most már csak 2008 irodalmának válogatását közöljük. A bibliográfiai adatokat az olvasók munkájának megkönnyítése érdekében – ahol erre lehetőség volt – kiegészítettük az online hozzáférés adataival. Tavalyi kötetünkben közreadtuk a verseny és szabályozás témájával foglalkozó legfontosabb kutatóhelyek listáját, ebben a kötetben néhány jog és közgazdaságtannal foglalkozó internetes portálon túl a legismertebb nemzetközi, közgazdasági elemzést végző tanácsadó cégek listáját és online hozzáférését találják az olvasók.

Örömünkre szolgált, hogy az évkönyv szerkesztőbizottságába bekerült Nagy Csongor István, akinek révén reméljük, hogy a jog és a közgazdaságtan lehetséges interdiszciplináris kapcsolódásaiban rejlő lehetőségek nem maradnak kihasználatlanul.

Kiss Ferenc László

Valentiny Pál

I. Áttekintés

MÚLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN

• Kovács András György •

MITŐL SZABÁLYOZÓ EGY HATÓSÁG?

A közösségi jog egyik legfontosabb hatása a hazai jogrendszerre a nemzeti szabályozó hatóságok elterjedése és meghonosodása a hálózatos iparágakban. E terület a közösségi versenypolitika meghatározó része. A hazai jogrendszer átalakulása közel sem zajlott konfliktusmentesen: mind a mai napig nem egyértelmű, hogy ezek a szervezetek és különösen jogalkalmazásuk hogyan illeszkedhet koherens módon a hazai szabályozási hagyományokba. A tanulmány megállapítja, hogy legszűkebb értelemben a szabályozó hatóságokhoz sorolhatók mindazon piacsabályozást végző közigazgatási hatóságok, amelyek jogalkalmazásukat közgazdasági fogalmakra épülő absztrakt jogi normák alapján a piacfelügyeleti jogkör, a jogszabályon alapuló normatív szabályozási jogkör és rendszerint *jurisdictionis* (jogvitát elbíráló) jogkör eszközrendszerén keresztül gyakorolják. A piac szabályozása a piac „utánzása” jogi eszközökkel. A piac „utánzásán” az állami beavatkozás azon szintjét kell érteni, amikor a hatóság a piaci szereplők *ex ante* magatartásszabályozását végzi, tehát nem azt mondja meg, hogy melyek a jogsértő magatartások az adott piaci tevékenység végzése során – és így az összes többi szabad és jogszerű –, hanem azt, hogy melyek a jogszerűek (és az ezen kívüli magatartások jogellenesek). A piac feltételeinek megteremtése és utánzása mint fogalmak között tehát nem a közgazdasági, hanem a jogi oldal a meghatározó.*

TÖRTÉNETI ELEMZÉS

A szabályozó hatóságokkal foglalkozó szaktudományi munkák (*Horváth* [2004] 403–407. o., *Fazekas* [2005], *Molnár* [2002], *Balázs* [2006], *Berényi* [2003], *Jacobini* [1991]) az 1960–1970-es évekre teszik Európában a szabályozó hatóságok kialakulásának időszakát. A folyamat az 1990-es években gyorsult fel az Európai Unióban, és vált általános tendenciává a fejlett világ integrációs szervezetei (OECD, EU) által megfogalmazott követelményeknek köszönhetően. Mindegyik tanulmány utal arra,

* Köszönetemet fejezem ki Berényi Sándornak és Koppányi Szabolcsnak, hogy a tanulmány alapját képező PhD-értekezés elkészítésében szakmai anyagokkal és tanácsokkal segítettek, továbbá építő kritikáikkal hozzájárultak a tanulmány szakmai megalapozottságához. Kovács András György, Fővárosi Bíróság Közigazgatási Kollégium vezetőhelyettese, elektronikus hírközlési és versenyjogi ügyeket tárgyaló bíró, kovacsandras@fovaros.birosag.hu.

hogy a szabályozó hatóságok az angolszász közigazgatási rendszerből kerültek át a fejlett országok jogrendszerébe, és gyökerei az Egyesült Államokban a 19. század végéig nyúlnak vissza. A *New Deal* idején a második generációs szabályozó hatóságok esetében jelentek meg a szakmailag is autonóm szabályozó hatóságok. A függetlenség kialakulását erősítette az a tény, hogy gazdaság- és társadalompolitikai szempontból nagy kockázattal járó, speciális szakmai hozzáértést igénylő ügyek alkalmasak voltak a politikai és szakmai felelősség áthárítására is.

Általában is elmondható, hogy a központi államigazgatás szívesen ruház át az államigazgatáson kívüli szakmai szervezetekre, köztisztviselőkre és így az autonóm jogállású szervezetekre, de akár a helyi önkormányzatokra is olyan feladatokat, amelyek megoldása forrásigényes vagy jelentős érdekeket érint, ezért a kormányzati felelősség szempontjából ezek központi kezelése rendkívül kockázatos. Másrészt, a döntően szakmai kérdéseket érintő és szakmai jellegű szabályozást igénylő kérdésekben célszerűbbnek tűnik az érintettek bevonása a szabályozásba, noha ez adott esetben a szabályozottak fontos érdeke is lehet.¹ A szabályozó hatóságok által alkalmazott joganyag a gazdaságirányítás olyan területein jelenik meg, ahol a technológiai fejlődés gyors, a technikai normák gyorsan elavulnak. Ezért a joganyagot a technikai jellegű normák sokasága jellemzi. A gyors avulás nemcsak a jogbiztonság általános követelményei szempontjából okoz problémát, de a hagyományos jogalkalmazást is elnehezíti.² *Tömegesen épülnek be a szakmai szabályok és mércék, paraméterek a jogi szabályozásba*, amelyek már nem is klasszikus jogi normák, hanem csak jogi formában megjelenő szakmai szabályoknak tekinthetők.³

Mindez hozzájárul a normatív tartalom elhomályosulásához, másrészt annak ellenére rendkívüli mértékben duzzasztja fel a joganyagot, hogy a szakmai szabályoknak szükségszerűen csak egy része épül be a joganyagba. Ilyen módon számos kérdés *rendezetlen marad, a jogszabályok kitöltése az adott foglalkozási szabályok alapján történik*. Emellett megfigyelhető egy olyan szabályozási fejlődés, hogy a szakmai szabályok érvényesítésének súlypontja átkerül *a hatóság mérlegelési jogkörébe*, és főként *absztrakt normák* határozzák meg a kereteket, amelyet *a szabályozó hatóság*

¹ Lásd ezzel kapcsolatban a szabályozó hatóságokra vonatkozó zsákmanyméleletet (Carlton–Perloff [2003] 704–708. o.). Rá kell mutatni arra az összefüggésre, hogy a globális szereplők nemzeti-partikuláris érdekekkel szembeni érvényesülésének nagyobb teret enged a központi államigazgatástól független, úgymond „szakmaiságon” alapuló autonóm szervezetek szabályozása, amely szervezetek hosszú távon egy nemzetek feletti integráció végrehajtó szerveivé válhatnak.

² Gondoljunk csak arra, hogy a technikai normák (képletek, módszertani leírások) értelmezését a laikus jogalkalmazó nem tudja elvégezni, ezért a jogalkalmazás átcsúszik a szakértők kezébe. Ma már gyakran előfordul a bírósági eljárásokban, hogy szakértői kérdés az, hogy a hatóság határozata megfelel-e a jogszabályban rögzített technikai normáknak. Ez formális értelemben jogkérdés, mégsem lehet azt mondani, hogy a jogalkalmazó feladata lenne a technikai normáknak való megfelelés megállapítása, erre rendszerint nem is lenne képes.

³ Lásd például az elektronikus hírközlési szolgáltatások költségszámítására vonatkozó szabályokról szóló 18/2003. (XII. 27.) IHM-rendeletet, de számos más példa is felhozható.

tölt ki, ő alkotja meg *egyedi aktusokban*⁴ a technikai normákat (Molnár [2002]). Ez minden bizonnyal összefüggésben van azzal a követelménnyel, hogy a versenyjog célja Európában éppen a technikai fejlődés gyorsítása, a lemaradás megakadályozása.

Az *Egyesült Államokban* a bírói gyakorlat e problémák kezelésére komoly garancia-rendszert alakított ki. A jogalkotói hatáskör szabályozó hatóságok részére való delegálásának számos olyan jogpolitikai indoka volt, amelyet nem lehetett megkerülni. Így egyes jogi-technikai szakkérdéseknek nincs politikai vetülete, ekként a választott testületek érdektelenek az ilyen típusú jogalkotásban, ezért alkalmatlanok is a hatékony döntéshozatalra. A hagyományos jogalkotás lassú reakcióideje miatt könnyen túlszabályozottság alakulhat ki, vagy sekélyessé válhat a törvényhozói munka, ezért a hagyományos jogalkotási eljárás nem elég költséghatékony és rugalmas a változó környezethez való alkalmazkodásban. Ugyanakkor a fontos kérdéseknek, a céloknak, a választott testületekben kell eldőlniük, mert a szabályozó hatóságok (*agency*) nem felelősek a választóknak, nincs demokratikus kontrolljuk. A szabályozó hatóságok ezért nem alkalmasak az érdekek becsatornázására, hisz a köztisztviselő nem képes társadalmi értékek és érdekek között felelősen és legitim módon választani, már csak azért sem, mert nincsenek e folyamatnak intézményesített keretei, egy-egy nagyobb érdekcsoport befolyásolási lehetősége pedig torzíthatja a döntéshozatalt.⁵

A 20. század közepétől az Egyesült Államokban az állam piacszabályozó szerepe erősödésének (*New Deal*) és a tudomány fejlődésével is összefüggő jogfejlődési folyamatnak köszönhetően – amikor olyan kérdések váltak jogi szabályozás tárgyává, amelyek nem jogi, hanem más tudományos ismereteket igényelnek – alakult ki az a bírói joggyakorlat, amely meghatározta a jogalkotói hatáskör delegálásával szembeni jogszerűségi kritériumokat, amelyből következik az is, hogy az ilyen hatáskör-delegálás jellemzően a gazdaság valamely szakágára vonatkozott. A jogalkotói hatáskör delegálásának követelményeit a szövetségi jogban egy tekintetben a közigazgatási eljárási törvény (*Administrative Procedural Act, APA*), több tekintetben pedig a bírósági gyakorlat alakította ki.⁶

Az APA szerint a szabályalkotási eljárásban is biztosítani kell, hogy az érintettek kifejhessék véleményüket, azaz joguk legyen észrevételt tenni. A bírói gyakorlat

⁴ A jogi irodalomban az aktus kifejezés *jogügyletet* jelent. A közigazgatási jogban pedig a közigazgatási jogi aktusokon a közigazgatási szervek rendszerint *egyoldalú, jogi hatású cselekményeiket* értik. Ilyen például egy hatósági határozat, de ilyen a hatósági intézkedés is stb.

⁵ Látni fogjuk azonban, hogy a szabályozó hatóságok Európában – a jogalkotói cél egyértelmű jogszabályi meghatározása hiányában – gyakran kénytelenek társadalompolitikai kérdésekben dönteni, és erre érdekeket bekapcsoló jogintézmények alakulnak ki, vagy jogi szabályozással, vagy akár anélkül. Sőt, olyan is előfordul, hogy a konkuráló érdekek eldöntését magukra a piaci szereplőkre bízva a jogalkotó, ráadásul nem eléggé formalizált rendszerben. A hatóság e megegyezéseket pedig csak jóváhagyja.

⁶ Ennek részletes elemzése olvasható Nagy [2005].

annyiban pontosítja ezt, hogy a konkrét normaszövegre is joguk van észrevételeket tenni az érintetteknek, ilyen formán ez meglehetősen hasonlít egy egyszerűsített törvényhozási eljáráshoz. Fontos kritérium, hogy jelentős társadalompolitikai kérdések eldöntése nem delegálható (negatív feltétel), ezért a nyíltvégű jogalkotói hatáskör-delegálás az esetek többségében alkotmányellenes.⁷

További kritérium, hogy definiálni kell a hatáskör célját, azt a standardot, amely a társadalompolitikai döntés létét jelenti, továbbá azt a módszert, amely alapján azt konkretizálják (pozitív feltétel). Ezt a jogalkotónak oly mértékig kell megtennie, hogy az általános magatartási szabály az érték- és érdekválasztást kifejezze, ennek keretei között a szabályozó hatóság érvényesítheti saját irányvonalát (*policy*). A nyíltvégű felhatalmazások eszerint akkor elfogadhatóbbak, ha van kialakult közigazgatási szakmai, piaci gyakorlat. Ilyennek minősítették a pénzügyi tevékenységen belül a konszolidáció, a fúzió és a likviditás kérdéseit. Általában szigorúbb a bírói gyakorlat, ha magán-szervezetek kapnak jogalkotói hatáskört, míg hatósági ármegállapítás tekintetében engedékenyebb a gyakorlat (igazságos, ésszerű legyen, és ne legyen diszkriminatív).

Végül további kritérium a megfelelő kontroll léte. Ez lehet politikai vagy jogi kontroll. Politikai kontroll az, ha a normaszöveget fel kell terjeszteni a Kongresszushoz, amely kifogást emelhet, megakadályozhatja annak hatályba lépését, vagy azt bármikor megváltoztathatja. Jogi kontroll a bírósági felülvizsgálat, amely az eljárási és materiális feltételek meglétét vizsgálja. Ha a bíró konkrét ügyben a jogalkotói hatáskör hiányát állapítja meg, akkor azt a törvényi szabályt nem alkalmazza, azaz nem áll fenn a jogalkotás materiális feltétele, ekként a bíróság hatáskörtúllépést állapít meg. Ezen túlmenően a bíróság a döntést tartalmában nem vitathatja. Ehhez képest a szabályozó hatóságok jogalkotói eljárásának csekély az anyagi jogi vetülete, elegendő a formai szabályok betartása. A bíróság csak azt követeli meg, hogy nyilvánvalóan ésszerű legyen az így meghozott döntés (*demonstrably rational*). Ezért a döntést mindig indokolni kell. Egy észrevétel figyelembevétele azonban a helytállóság vélelmét jelenti a bírói gyakorlatban.

Európában a tőkepiacok szabályozása mellett a médiaszabályozás területén jelentkezett a szabályozó hatóságok iránti igény (lásd erről részletesen *Fazekas* [2004]). Az 1980-as években a különböző autonóm testületek számát jelentősen csökkentették, mivel a kormányzat saját hatékony hatalomgyakorlásának akadályát látta bennük (*Fazekas* [2004] 5. o.).

⁷ Nálunk azonban ilyen típusú kritériumrendszer nincsen, így a jogalkotói cél meghatározása és kiválasztása a – gyakran több részben ellentétes – szabályozói hatáskört adó alapvető rendelkezések közül a szabályozó hatóság feladata. Az Egyesült Államokban általában a bíróság elfogadta az árszabályozás, hatósági ár megállapításának vagy a mindennapi közigazgatási gyakorlat rutin körébe tartozó kérdések delegálását. Itt olyan esetekről van szó, amikor a probléma kezelésére kialakult a piaci gyakorlat. Nálunk ez a kritérium nem is volna rendes bíróság által vizsgálható, mert a hatáskört adó törvény felülvizsgálata az Alkotmánybíróság hatásköre, az alkotmányra való közvetlen hivatkozás ezért nálunk nem lehetséges.

A gazdaságsszabályozás és alkotmányos jogok összekapcsolódása a médiajog területén jelentkezett a legnyilvánvalóbb módon, noha a versenyjog egész karakterisztikáját ez a konfliktus határozza meg. A gazdasági szervezetrendszerek szabályozása nehézkes a jogi institucionalizmus individualizmusa, az alanyi jogok elmélete alapján, ezért a normatív és egyedi döntések különbsége is elmosódottá válik.

Az alkotmányos alapjogok ütközése a hagyományos versenyjoggal jól lemérhető azon, ahogy a verseny szabadsága ütközik a vállalkozás jogával, amikor

- összekapcsolási tilalmakat (újság/rádió/televízió, kábel/távközlés) írnak elő strukturális kötelezettségek körében;
- a jog a vállalaton belüli jövedelemátcsoportosítást, keresztfinanszírozást és árpés jellegű magatartást tilalmaz;
- számviteli szétválasztási kötelezettséget írnak elő külön jogi személyiségű vállalkozások létrehozásának kötelezettsége nélkül.

Ez utóbbiak a tulajdonosi autonómia elvével ütköznek, míg a liberalizációs célú szabályozások [mint például a nyílt hálózati hozzáférési feltételek (*Open Network Provision, ONP*) a hírközlési szabályozás liberalizációs szakaszában], a helyi hurokhoz való hozzáférési kötelezettség vagy a referencia-ajánlattételi kötelezettség a hatályos elektronikus hírközlési jogban a szerződési szabadság elvébe ütközik.

A tömegkommunikáció területén ezek az alkotmányos problémák annyival jelentenek többletet, hogy a tömegkommunikáció szabadságjogi megközelítésének válságát éljük éppen,⁸ amikor a tulajdonosi szemlélet szembekerülhet az újságírói autonómiával (a sajtószabadsággal) és ennek kezelésére a korábbi felelősségi rendszerek alkalmatlanok, a gazdasági reklámozás fogyasztói megtévesztésre való alkalmassága rendkívül megnövekszik, másrészt igény keletkezik az információs alapjogok biztosítására a média minden területén, amely épp az információrobbanás miatt válik veszélyeztetetté.⁹ *Sárközy* [2002] arra is rámutat, hogy a tömegkommunikáció sajátos gazdasági joga (a sajtó- és médiajog) a civil és közjogi elemeket rendellenesen keveri. A kereskedelmi jogalanyok az alkotmányos alapjogok megvalósítása előtt a civiljogba szöknek, miközben közjogi jellegű többletjogokat kapnak. A közjog és a magánjog ezeken a területeken nemcsak szervezetenként, de funkcionálisan is keveredik, amely a tájékoztatási kötelezettség és az üzleti titok ütközésében nyilvánul meg. Mindezt tetézi az immateriális javak legitimálása, a szerzői jog átalakulása.

⁸ Lásd erről részletesebben *Habermas* [1993], *Sárközy* [2002] 18. o.

⁹ Míg az információrobbanás előtti időszakban az jelentette a problémát, hogy miként gyűjtünk anyagot például egy ilyen tanulmány megírásához, ma a fő problémát a lényeges információk kiválogatása jelenti, amelyek gyakorlatilag „láthatatlanná” és elérhetlenné válnak a nagy keresési költség miatt. Ezért válik egyre fontosabbá a közérdekű adatok körének minél teljesebb kodifikálása és elérhetővé tétele, ennek a folyamatnak jó példája az elektronikus információszabadságról szóló 2005. évi XC. törvény hatályba lépése.

Az 1990-es években aztán mind az OECD, mind az Európai Unió joganyagában más összefüggésekben vetődött fel a szabályozó hatóságok szükségessége.¹⁰

Az OECD fő célkitűzései között szerepel, hogy tagországai hatékony, piacorientált szabályozási politikát folytassanak, amely elősegíti a versenyt, és ezen keresztül a fogyasztók és a társadalom érdekeit szolgálja. A fő követelmények ezen a téren – a hatékony állam megvalósítása érdekében – a közigazgatás működésének egyszerűsítése, az értékelés, ellenőrzés mechanizmusainak fejlesztése, a dereguláció (ahol a piaci működés hatékonyabb, ott nincs szükség kiterjedt jogi szabályozásra), illetve független szabályozók (szabályozó hatóságok) működtetése.¹¹

Az Európai Közösségek szervezeti rendszerében már az 1970-es évek óta működnek szabályozó hatóságok (vagy ügynökségek: European Agencies – EA's). Ezek létrehozása nem közvetlenül az Európai Közösségek alapszerződéséből, hanem a Tanács által alkotott rendeletekből vezethető le. Elsősorban a szociálpolitika (például Európai Képzési Alapítvány), valamint a belső piac szabályozása (például Belső Piaci Harmonizálással Foglalkozó Hivatal) területén működnek, de az 1990-es években ettől eltérő célokra is hoztak létre ilyen szerveket.¹²

A tagállamok szintjén fejlődésük az 1990-es években kapott igazi lendületet, amikortól kezdve az Európai Bizottság egyre erőteljesebben kezdte szorgalmazni az állami monopóliumok leépítését, vagyis a piacok liberalizációját az úgynevezett hálózatos iparágakban (telekommunikáció, energia, szállítás), valamint a belső piac szabályozása terén. A liberalizáció ellenére az állam gyakran fenntartott bizonyos tulajdonosi előjogokat vagy egyes befolyásolási mechanizmusokat, viszont ebben az esetben nem lehetett megengedni, hogy a szabályozási funkció is a kormányzat kezében legyen, hiszen azt az érdekelti pozíciótól el kellett választani. Többek között ezért volt szükség arra, hogy relatíve független szervekre bizzák a szabályozási feladatok ellátását (*Geradin–Petit* [2004] 9–10.).

Az eddig ismertetett rövid történeti bevezetőből levonható az a következtetés, hogy a modern szabályozó hatóságok klasszikus területe egyértelműen a liberalizálással összefüggő szektorspecifikus szabályozás.

Ha megvizsgáljuk, hogy a szakirodalom ma *Magyarországon* mely hatóságokat definiál szabályozó hatóságként, akkor igen széles a paletta. *Horváth* [2004] ide sorolja a Gazdasági Versenyhivatalt, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletét, a Nemzeti

¹⁰ Ezekkel a kérdésekkel részletesen foglalkozik *Fazekas* [2004] i. m. 8–12. o. A következő ismertetés ezen a dolgozaton alapul.

¹¹ A szabályozási reform alapidokumentuma a Regulatory Management and Reform Working Party által 1995-ben kidolgozott Recommendation of the Council of the OECD on Improving the Quality of Government Regulation, amely a későbbi országjelentések alapja lett. Lásd például Country Factsheets – Public Management Initiatives and Promising Practices – April 2004. <http://www.oilis.oecd.org/olis/2004doc.nsf/LinkTo/GOV-PGC%282004%2913> (2008-12-01).

¹² Az európai ügynökségek felsorolását lásd *Yataganas* [2001] 23. o.

Fogyasztóvédelmi Hatóságot, a Nemzeti Hírközlési Hatóságot, az Országos Rádió- és Televízió Testületet, a Magyar Energia Hivatalt és egyes helyi közszolgáltatások tekintetében (közműves ivóvízellátás, köztemető fenntartása, tömegközlekedés, települési hulladékgyűjtés) a helyi önkormányzatokat, melyet *Fazekas* [2004] is elfogad, de *Czuczai* [2004] ide sorolja a privatizációt levezénylő ÁPV Rt.-t is (5. o.). Említést érdemel továbbá – legalábbis feladatai alapján – az időközben megszüntetett Magyar Vasúti Hivatal (jogutódja a Nemzeti Közlekedési Hatóság) is, jogállás szempontjából e körben *Molnár* [2000] megemlíti a Közbeszerzések Tanácsát (illetve annak szervét, a Közbeszerzési Döntőbizottságot) is.

A SZABÁLYOZÓ HATÓSÁGOK JOGALKALMAZÁSÁNAK TARTALMI ELEMZÉSE

A következőkben bemutatjuk azokat a fogalmi kritériumokat, amelyek egy tényleges szabályozó hatóságot tartalmi értelemben is elkülönítenek más közigazgatási hatóságoktól. Számos, a szakirodalomban szabályozói jellegű tevékenységet végző szervezet e tulajdonságok közül nem feltétlenül rendelkezik mindegyikkel – ebben az esetben a tiszta modellszerű funkcionális fogalom megalkotására törekszünk. Előfordulhat azonban, hogy számos más olyan hatóság is felmutat „szabályozói jellegű” jogalkalmazást, amelyet a szakirodalom nem említ. Három olyan jogi szabályozás immanens tartalmát alkotó tényezőt különítünk el, amelyek alkalmazását szabályozó hatóság végzi. Bemutatjuk egyúttal e jellemzők néhány következményét (sajátos problémákat), valamint az ebből következő azon hatásköröket, szabályozási eszközöket, amelyeket a szabályozói tevékenység megkövetel, ekként ezek léte vagy nem léte jelzi azt, hogy szabályozó hatóságról van-e szó, avagy valami másról. Bemutatjuk továbbá az ideáltipikus szabályozó hatóság szervezeti jellemzőit is, amely azonban funkcionális fogalmi definíciónknak nem meghatározó eleme.

Első fogalmi elem: a közgazdasági fogalmakra épülő absztrakt jogi normák alkalmazása

A szabályozó hatóság egyik meghatározó jellegzetessége, hogy *jogalkalmazása kevés számú, de rendkívül absztrakt anyagi jogi normára épül, melyek jogi kötöttsége csekély.*¹³

¹³ Például, ha jogalkotó azt mondja, hogy „jogellenes minden olyan magatartás, amely közérdeket sért”, akkor ezt tökéletesen absztrakt anyagi jogi normának nevezzük, mert olyan fogalmakkal operál, amelyeknek nincs konkrétan és egzaktan leírható nyilvánvaló tartalma. Ha csak ez az egy anyagi jogi norma szabályoz egy jogterületet, akkor ilyen szabály esetén kizárt a törvényességi felülvizsgálata egy állami döntésnek, hiszen a közérdek konkrét tartalmát egy közigazgatási szerv szabad belátása szerint állapíthatja meg, aki fogalmilag a közérdek képviselője. Kauzális (konkrét)

Absztrakt a jogi norma, ha azon körülmények, feltételek, amelyek bekövetkezte esetén a jogi normában előírt magatartási szabály érvényes, nem pontosan körülírtak.¹⁴ Például, amikor a jogszabály azt mondja, hogy „tilos a gazdasági erőfölénnyel visszaélni”, akkor mind a „visszaélés”, mind a „gazdasági erőfölény” fogalma nem pontosan meghatározható. A jogi norma magas absztrakciós szinten álló fogalmakat használ, és ilyen esetben a jogalkalmazó szabad belátása nagy. A szabályozó hatóságok jogalkalmazása ráadásul *olyan absztrakt fogalmakkal* operál, amelyek során a mérlegelést *nem jogelvek, hanem közgazdasági fogalmak* töltik ki. A jogi fogalmakat, hogy értelmezhetőek legyenek, közgazdasági tartalommal kell megtölteni (például hatékonyság, költség, kereslet, kínálat, tisztességtelen ár stb.), amelynek következtében a tényállás tisztázása ezekben az ügyekben csak közgazdasági kérdésekben való állásfoglalással lehetséges.

Például a versenyhivatal legfontosabb beavatkozásai néhány jogszabályhelyen, a versenytörvény¹⁵ 11. és a 21. paragrafusán alapulnak (de a fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolása esetén is csak a versenytörvény 8. és 9. paragrafusának, a fúziókontrollügyek esetében pedig a 30. paragrafusának van tényleges jelentősége). Jellemző, hogy szabályozó hatóságok eljárásai esetén nem az alkalmazandó jogszabályhely mibenléte a vita tárgya, hanem kizárólag annak értelmezése.

Ezek a normák olyannyira elvontak, hogy az eljárás megindításakor még csak meg sem lehet előre becsülni, hogy milyen érvelés mentén hoz majd határozatot a hatóság. Ezért a védekezéshez való jog biztosítása érdekében – hogy az ügyfelek észrevételezési jogukkal élhessenek, illetve az eljárás során érdemben védekezhessenek – e hatóságok (eltérően a klasszikus eljárásjogoktól) rendszerint közlik a várható döntést előzetes álláspont formájában [Gazdasági Versenyhivatal (GVH)] vagy határozattervezet-formában [Nemzeti Hírközlési Hatóság (NHH) Tanácsa] stb.

Fontos rögzíteni, hogy ugyan a technikai-szakmai szabályok és normák szerepe a konkrét jogi szabályozásban nagy – vagy a gyakorlaton keresztül túlsúlyossá, dominánssá válik –, ez nem jelent tényleges elhatárolási szempontot. Az adójogban például a számviteli szabályok hasonló technikai-szakmai szabályok, ahogy az

.....
egy anyagi jogi norma, ha például azt mondja: „ha a szolgáltató a panaszra 30 napon belül nem válaszol, érte ezalatt a válaszlevél 30. napon történő postára adását a panasz érkeztetésétől számítva, akkor ez a magatartás jogellenes”. Ez utóbbi esetben kategorikus jogi normáról beszélünk, a jogalkalmazó hatóságnak nincs semmilyen mérlegelési lehetősége, csak a tényállást kell megállapítania.

¹⁴ Itt tehát az „absztrakt jogi szabályozás” ellentétpárja talán a „kazuisztikus (minden esetet külön-külön szabályozó) jogi szabályozás lehetne, azzal a megszorítással, hogy a modern jogi szabályozás általában is az absztrakt jogi szabályozást részesíti előnyben. Ha például azt mondjuk, hogy „a szolgáltatónak a fogyasztói panaszra adott válaszevelet a panasz kézhezvételétől számított 30 napon belül kell postára adni vagy más módon a panaszosnak kézbesíteni”, akkor egy jól körülírt hipotézisről beszélhetünk, ahol sem a szolgáltatót, sem a jogalkalmazó hatóság részéről nincs lehetőség jogi mérlegelésre.

¹⁵ 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozások tilalmáról (Tpv), röviden versenytörvény.

építési ügyekben is számos szakmai szabállyal találkozhatunk. Ez tehát nem ritka a klasszikus közigazgatási területeken sem. A lényeges különbség abban van, hogy nemcsak a joganyagot viseli meg ezekben az esetekben a technikai-szakmai szabályok nagy tömege,¹⁶ hanem ezek végső soron nem is valódi szakmai szabályok. Sokkal inkább közgazdasági fogalomrendszerre épülő normatartalom kitöltéséről van szó.¹⁷ Míg műszaki tartalmú kérdések szakértői közreműködéssel az esetek legnagyobb részében eldönthetők, addig a közgazdasági típusú szakmai kérdések, lévén a közgazdaságtan sztochasztikus társadalomtudomány, nem a szó eredeti értelmében vett szakértői kérdések. A közgazdasági szakértők csak egyes empirikus módszerek alkalmazásával tudnak hozzájárulni az ügyek eldöntéséhez [hipotetikus monopólista (SSNIP) teszt, ökonometriai számítások stb.], de nem képesek egzakt módon, jogilag is releváns és vitathatatlan piacmeghatározást adni, vagy a tisztességtelen ár fogalmát meghatározni. Ez utóbbi a jogalkalmazás feladata.

A jogalkalmazó tehát ezekben az esetekben nem kerülheti el a közgazdasági kérdésekben való állásfoglalást, ugyanakkor független szakértők által ezek a kérdések egzaktan nem vizsgálhatók. A közgazdasági kérdésekben való állásfoglalás minden piaci struktúrát vizsgáló, strukturális problémákat kiküszöbölő, de akár vállalkozások magatartását a közgazdasági ésszerűség szempontjából vizsgáló hatóság esetében szükségszerű. Így ebbe a körbe kétségtelenül bevonhatók azok a hatóságok, amelyek árszabályozási jogkörrel rendelkeznek, mert az árszabályozás alapja mindig a költségalapúsághoz való viszonyítás. Az egységköltség meghatározása pedig közgazdasági jellegű kérdés. Noha külön szakterületről van szó, ide tartoznak azok a hatóságok is, amelyek jogalkalmazásukat egyes esetekben közvetett közgazdasági bizonyítékokra alapozzák. Így ennek a kritériumnak eleget tesz a Gazdasági Versenyhivatalon kívül a Magyar Energia Hivatal (MEH), a Nemzeti Hírközlési Hatóság (azon belül a Tanács), a hajdani Magyar Vasúti Hivatal, az egyes helyi közszolgáltatások tekintetében a helyi önkormányzatok, valamint egyes feladatkörök tekintetében a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (PSZÁF) és az Országos Rádió- és Televízió Testület (ORTT) is.¹⁸ Ugyanakkor a Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség,

¹⁶ Például ez a tömegesség a GVH joganyagára nem igaz, a Magyar Energia Hivatal (MEH) meg – jogi szabályozás hiányában – kifejezetten maga alkotja ezeket a technikai-szakmai szabályokat.

¹⁷ Ennek mibenlétéről lásd részletesebben Kovács [2006], mely bemutatja, hogy egyes jogi fogalmakat, például a tisztességtelenül túlzó ár absztrakt fogalmát, hogyan töltik meg közgazdasági fogalmak tartalommal. Ronald Dworkin élesen mutat rá, hogy nincs jogi korlátok nélküli szabad belátás, azt jogelvi mérlegelés tölti ki, mely egyben jogi kötöttséget jelent. (Dworkin [1996] 38–49.) Ha meggondoljuk, hogy jogelvekből eredő korlátokat közgazdasági érvelések helyettesítik, akkor ki mondhatjuk, hogy ez „valódi szabad belátás”. Ez jelenti a bírói törvényességi kontroll és a jogterület viszonyában a legfőbb konfliktus forrását.

¹⁸ Hozzá kell azonban tenni, hogy a MEH, PSZÁF és ORTT esetében a közgazdasági kérdések csak egyes eljárásokkal összefüggésben jelentkeznek – viszont ilyenkor rendszerint és szükségszerűen –, de magán az eldöntendő kérdésen belül nem is feltétlenül dominánsan. Például a MEH, amikor minőségi követelményeket határoz meg a szolgáltatóknak a jövőre nézve, olyankor dominánsab-

a Közbeszerzések Tanácsa (Közbeszerzési Döntőbizottság) és az ÁPV Rt. e kritériumok szerint nem beazonosíthatók.¹⁹

Az absztrakt anyagi jogi normák következménye, hogy a jogalkalmazás kötöttsége csekélyebb, mint azt a hagyományos jogállami felfogás kívánatosnak tartaná, ezért a bíróságok érdemi felülvizsgálata az okszerűségi követelmények vizsgálatára korlátozódik. Ez pedig azt jelenti, hogy *a jogorvoslatot kérőnek azt kell bizonyítania* a bíróságok előtt, hogy *a hatóság mérlegelése az absztrakt norma alapján okszerűtlen volt*, nem elég arra hivatkoznia, hogy van okszerűbb, gazdaságilag hatékonyabb szabályozási mód is. Ezért a gazdaságilag hatékony szabályozás kialakítása mindig a jellemzően egyfokú eljárásban döntő hatóság feladata. A bírósági törvényességi kontroll a szokásosnál – természeténél és nem szabályozásánál fogva – korlátozottabb. Ez érthető is, ha végiggondoljuk, hogy a hatóságok az adott témakör specialis-tái, míg a bírák szükségszerűen – mondhatnánk fogalmilag – generalisták.

Második fogalmi elem: a szabályozó hatóság kvázijogalkotása *ex ante* típusú jogalkalmazással

Ez a jogi szabályozást jellemző tényező tautológiának tűnik, hiszen a definiálni kívánt fogalmat határozza meg más szavakkal, legalábbis első látásra. Ez az, amit a jogirodalom úgy szokott hívni, hogy az egyedi döntések, aktusok normatív jellegűek, jogszabályszerűek, és ilyenkor jogszabályi felhatalmazás nélkül, hatáskörén túlterjeszkedve, de még a feladatkörébe tartozóan cselekszik a szabályozó hatóság (Magyar [2003]). Lehetséges ugyan, hogy tényleges gyakorlatában például a Magyar Energia Hivatal hatáskörén túlterjeszkedve – de feladatkörébe tartozóan – hozza meg egyes egyedi aktusait, egy ilyen eljárási mód azonban semmi esetre sem állna

.....
bak a műszaki fejlődés és technológia kérdései, ezek háttérben azonban másodlagosan és részben rendszerint közgazdasági összefüggések is állnak. Nem szabad továbbá összekeverni a MEH ár-felülvizsgálati jogkörét az egyedi hatósági árszabályozással, hiszen e körben ugyan végez közgazdasági elemzéseket, de végső soron jogszabály határozza meg a hatósági árakat, ilyen esetben pedig nem beszélhetünk hatósági árszabályozásról. A PSZÁF és ORTT esetében, a tevékenységük egészét tekintve, nem is beszélhetünk a közgazdasági témák dominanciájáról, de szükségszerűen kell foglalkozniuk legalább részben ilyen kérdésekkel is, mert egy gazdasági célú piacsabályozás csak így végezhető el.

¹⁹ Előfordult már, hogy alkalmassági kritériumok körében a Közbeszerzési Döntőbizottságnak azt kellett megítélnie, hogy bizonyos mérlegből, eredménykimutatásból nyert közgazdasági mutatók mennyiben szigorúak a közbeszerzés tárgyához mérten (FB 7.K.30011/2005/16., FIT 3.Kf.27731/2006/4.). A közgazdasági mutatók értelmezése azonban még mint tényekre vonatkozó állítások szakértővel vizsgálhatók, és viszonylagos egzaktsággal meghatározhatók, így a mérlegelés alapjául nem a közgazdasági elvek szolgáltak. Ha azonban ilyen elő is fordulna, az inkább ritka kivétel lenne, és nem a Döntőbizottság jogalkalmazását jellemző vagy egyes esetekben szükségszerűen és rendszerint előforduló helyzet.

meg a bíróság törvényességi kontrollja előtt.²⁰ Ami minket érdekel az az, hogy mitől lesz normatív jellegű egy egyedi aktus, mit értünk pontosan ezen.

Előljáróban hangsúlyozni kell, hogy e normatív tartalmú egyedi aktusoknak semmiféle köze nincs azokhoz a nem kötelező erejű (*soft-law*) normatív aktusokhoz,²¹ amelyeket a szabályozó hatóságok kapcsán – ebbéli minőségét bizonyítandó – a szakirodalom elemezni szokott.

A szabályozó hatóság – *ex ante* típusú kvázijogalkotása – jogalkalmazásának definíciója: olyan jogi szabályozás alapján történő eljárás, amely többcélú, illetve a cél meghatározása is a hatóságra van bízva, ezért az optimális – legjobb – döntés meghozatala eleve kizárt. Legfeljebb az elsőnek megtalált kielégítő döntés hozható meg, amely nem zárja ki más típusú döntések megfelelőségét, ezért a jogi indokolás nem alkothat zárt logikai egységet, így a döntéshozók preferenciáinak, értékeinek, a „játékszabályoknak” egységeseeknek kell lenniük. Az *egyedi döntéseket az adott szabályozott terület egészére* vagy meghatározott csoportjára nézve *egyszerre és egy időben* hozzák meg. E döntés jellegzetessége minden esetben az *ex ante* jelleg, tehát az, hogy a *tényállás jövőbeli piaci szituációk becslésére épül, valószínűségi jelleggel*.

Egy egyszerű példán keresztül érzékelhetjük az alapvető különbséget, amely egy klasszikus egyedi jogalkalmazás és egy szabályozó hatósági egyedi jogalkalmazás között van.

- Vegyük példaként azt, amikor a Gazdasági Versenyhivatal többek között a Mol 95-ös oktányszámú benzinre vonatkozó árképzését vizsgálta abból a szempontból, hogy tisztességtelenül túlzó árakat alkalmaz-e a Mol Nyrt. (Vj. 33/2004.). Az ügyben készült vizsgálói jelentés túlzó árazást érzékelt bizonyos árképzési módszerekre visszavezethetően, ezért egy meghatározott árformula előírására tett javaslatot. A Versenytanács végül megszüntette az eljárást, majd ezt a döntést megtámadó felperest arra hívta fel a bíró a tárgyaláson [FB 7.K.34297/2004. számú folyamatban volt fővárosi bírósági ügy (felülvizsgált határozat száma: Vj-33/2004/24.)], hogy ha árformula alkalmazását kéri, akkor mondja meg, mi legyen ez az árformula. A felperes végül elállt keresetétől.²² Ha megnézzük az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvény (Ártv.) 9. para-

²⁰ Ahogy rámutattunk, az Egyesült Államokban éppen a szabályozói jogkör bíróság által kidolgozott korlátja a jogszabályi felhatalmazás, az ezen kívüli cselekvés *ab ovo* alkotmányellenes. Ez pedig igaz a mi jogrendszerünkben is.

²¹ A „nem kötelező erejű” jog önellentmondásnak tűnhet. A nem kötelező és a kötelező erejű gyakorlat között az a különbség, hogy a jogalkalmazó az előbbtől jogi felhatalmazás nélkül is eltérhet, ha ezt törvényes mérlegeléssel teszi. Törvényes a mérlegelés, ha megindokolja azt, és indoklása valós tényeken alapuló, illetve okszerű. A jogszabályok mindig kötelező erejűek (*hard law*) a magyar jogban. Normatív eljáráson pedig leegyszerűsítve az olyan jogi normákat értjük, amelyeknek nincs konkrét címzettjük. Így a jogszabályok definíciószerűen normatívak.

²² Az elállást azzal indokolta, hogy megismerve az iratok közt lévő szakértői véleményt (amely az árképzés részleteit tartalmazta), nem látja a perbe fektetendő energiát és az esetleges pernyertesség eredményét arányban állónak.

grafusának 1. bekezdését, akkor láthatjuk, hogy hatósági ár megállapítása történhet tételesen vagy hatósági ár kiszámítására vonatkozó szabályokkal. Így a versenyhatóság által megállapított árformula (hatósági ár kiszámítására vonatkozó szabályok) alkalmazása nem lenne más, mint egy egyedi aktussal érvényesített hatósági árszabályozás.

Érdekes kérdés, hogy a versenyhatóság a tisztességtelen – túlzó – ár alkalmazása esetén egyáltalán előírhat-e ilyen típusú kötelezettséget. Első ránézésre a Tptv. 77. paragrafusa 1. bekezdésének g) pontja akár ezt is lehetővé tenné, azonban figyelemmel kell lenni a 19/2004. (V. 26.) AB határozatra is, amelynek tükrében egy ilyen kötelezettség előírásának törvényessége a Tptv. szabályai alapján legalábbis kétséges.²³

Elvi szinten is elmondható, hogy amennyiben az általános versenyfelügyeletet gyakorló hatóság arra kap jogosítványt, hogy a túlzó árazást büntesse, és ekként terelje a jogalanyságot a helyes irányba, akkor ezen túlmenően nem helyezhet folyamatos szabályozás alá vállalatokat, netán iparágakat, azon az alapon, hogy egy konkrét esetben a túlzó árazást mint jogellenes magatartást észlelte. Nem véletlen, hogy a Gazdasági Versenyhivatal a gazdasági erőfölénnyel való visszaéléssel kapcsolatos ügyekben tartózkodik a jövőre vonatkozó kötelezettségek előírásától, noha számos ügyben utalt arra, hogy egy gazdasági erőfölényes vállalkozás akkor jár el megfelelően a kiszolgáltató fogyasztókkal szemben, ha általános szerződési feltételeiben az árképzés valamilyen módszertanáról tájékoztatja a fogyasztót (lásd például Vj.147/2003. határozat 48. pontját). Általában is az a jellemző a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés – és különösen a tisztességtelen árak – vizsgálata során, hogy vizsgálati módszertant igen, de általános, a jogalanyság által is követhető zsinórmértéket nem határoz meg a hatóság. Sőt, a Gazdasági Versenyhivatal a kartellügyekben és a fogyasztói döntések tisztességtelen befolyásolása kapcsán gyakorolt jogalkalmazása túlnyomó részében az ügyfelek legfőbb problémáját az jelenti, hogy nem jósolható meg, illetve nem számítható ki előre, hogy mely magatartás lesz jogszerű, s csak nagy általánosságban figyelhető meg bizonyos elvek érvényesülése, amelyek azonban gyakran változhatnak is.

E jogalkalmazás jellemzője tehát, hogy a Gazdasági Versenyhivatal csak azt tudja megmondani, hogy az adott magatartás jogszerűtlen volt, de azt nem tudja, illetve „nem akarja” meghatározni, hogy mi lett volna a jogszerű magatartás. (Ez a helyzet szoros

.....
²³ Az Alkotmánybíróság határozata értelmezhető általában a hatóság törvény felhatalmazása alapján végzett hatósági egyedi jogalkalmazói döntésekkel megállapított „hatósági ármegállapításaira” is. Ebben a határozatában az Alkotmánybíróság az árak megállapításáról szóló 1990. évi LXXXVII. törvény (ártörvény) 7. paragrafusának 4. bekezdését nem azért találta alkotmányellenesnek, mert a hatóság egyedi határozatban határozta meg a gyógyszerárakat, hanem azért, mert a jövőbeli szabályozás lényeges elemei, mind az ár meghatározásának módja, mind az ehhez vezető eljárás tekintetében az ártörvény 7. paragrafusának 4. bekezdésének tartalma határozatlan, kiszámíthatatlan, és ezért sérti az Alkotmány 2. paragrafusának 1. bekezdéséből levezethető jogbiztonság elvét. Mind ebből következik az is, amit az Alkotmánybíróság konkrétan is rögzített, hogy törvény általános, korlátozás nélküli felhatalmazást ármegállapításra a közhatalommal rendelkező szervek részére nem adhat, melyből következően minden árszabályozásra vonatkozó hatáskör csak szűken értelmezhető, kizárólag konkrét – feltételeket, garanciákat és korlátokat meghatározó – rendelkezésen alapulhat.

összefüggésben van azzal, hogy az anyagi jogi normák absztrakciós szintje rendkívül magas, mondhatnánk olyan általánosak a keretelőírások, hogy információtartalmuk önmagukban csekély.)

Ha egy hatóság nemcsak azt képes meghatározni, hogy mely magatartás jogszerűtlen, de azt is, hogy mi a jogszerű magatartás, és van hatásköre a konkrét jogszerű magatartásra való kötelezésre, tehát az absztrakt jogi norma általános érvényű konkretizálására, akkor valódi szabályozási tevékenységről beszélhetünk.

Ha a *jogszerű magatartás konkrét előírása* akár aszimmetrikus szabályozás keretében meghatározott piaci helyzetben lévő (például erőfölényes helyzetben lévő) vállalkozásokra, akár általános érvénnyel a vizsgált piac *összes szereplőjére igaz*, akkor az ügyfélegyenlőségből, az egyenlő elbánás, a diszkriminációmentesség elvéből, végső soron a *jogegyenlőség alkotmányos alapelvéből* következik, hogy e konkretizálást az összes piacon lévő – vagy adott helyzetben lévő – vállalkozásra vonatkozóan azonos módon kell elvégezni. Ebből pedig egyenesen következik, hogy ezek az *egyedi határozatok normaszzerűen érvényesülnek*, mert egy napon, egyszerre kell azokat az egyes piaci szereplőkkel szemben meghozni, és az abban foglalt kötelezettségeket érvényesíteni.

Ennek tiszta formái a kínálati oldalon kevés szereplős, a keresleti oldalon viszont sokszereplős piacon érvényesülnek, tehát főként a fogyasztókkal szemben gazdasági erőfölényes helyzetben lévő vállalkozások esetén érzékelhetők.

Ha tudatosan aszimmetrikus szabályozásról van szó, és a piac vevői és eladói oldalán is kevés vállalkozás található, és különösen, ha a vevői és eladói pozíciók kölcsönösök (ezek a nagykereskedelmi piacokon az elektronikus hírközlésben és az energiaszektor területén szokásosak), akkor a jogszerű magatartás előírása más és más jelenthet, azonban a széles értelemben vett piac – helyesebben az adott szektor – egységes szabályozása folytán *e döntések egymásra tekintettel születnek meg, egymáshoz képest tekinthetők az előírt magatartások jogszerűnek*.

Ha például egy piacon közel azonos helyzetben lévő két jelentős piaci erejű vállalkozásra azonos kötelezettségeket szabnak ki határozattal (mert a hatóság az egyenlő elbánás elvét is érvényesíti), akkor hiába csak az egyik jelentős piaci erejű vállalkozás támadja meg a határozatot bíróság előtt, a bíróságnak elvileg a másik vállalkozásra kirótt kötelezettségeket is meg kell változtatnia, különben a szabályozás értelmét veszti. A bíróság előtt lévő határozatban foglalt kötelezettségek ugyanis kizárólag akkor érik el a célzott hatást, ha a másik vállalkozásra kirótt kötelezettségek is az új helyzethez igazodnak. Ezért az ilyen határozatok meghozatalakor a hatóság azt is nézi, hogy a piac más szereplőire kell-e kötelezettséget kiróni, és az milyen kötelezettség.

A két esetkör jogi jellege azonos, nincs olyan tartalmi különbség, amely indokolná ezek eltérő jogi kezelését. Mindkét esetkör jogalkalmazást is érintő közös specifikuma az, hogy bármely egyedi döntés jogszerűtlensége, konkrétan annak bírósági felülvizsgálat során történő megállapítása nemcsak azt jelenti, hogy a többi, azzal azonos vagy összefüggő döntés jogszerűtlen (aszimmetrikus szabályozásnál ez nem feltétlen, csak

valószínű lehetőség), hanem szükségszerűen maga után vonja a szabályozás koherenciájának fenntartása érdekében a többi nem felülvizsgált határozat módosítását.²⁴

Mindebből általánosságban néhány – jogilag releváns – következtetés levonható.

Az egyik az, hogy ezek a határozatok szükségszerűen *ex ante* jellegűek, azaz jövőbeli magatartásokat írnak elő múltbéli tények értékelése és azokból végzett valószínűségi becslések alapján, azaz e határozatokban foglalt kötelezettségek várható, jövőbeli tények becslésén, így nem létező, *csak várható tényálláson alapulnak*. E tényállást veti aztán össze a hatóság az absztrakt jogi előírással, és vonja le azon jogi következtetéseit, amelyek a határozat rendelkező részében kötelező jogi előírásokként jelennek meg.

A Gazdasági Versenyhivatal eljárásában *ex ante* jellegűek a vállalkozások összefonódása tárgyában hozott határozatok, amelyekben az engedélyezés során azt kell előre megbecsülni, hogy az összefonódásnak melyek a várható piaci hatásai.²⁵ Az ilyen döntések szükségszerűen mérlegelésen alapulnak, nem pedig kategorikus jogi normán, ezért törvényességi felülvizsgálatuk is korlátozott (Pp. 339/B. paragrafus). Ez az oka annak, hogy vállalkozások összefonódása esetén gyakrabban találkozunk kötelezettségvállalásokkal vagy azok hatóság általi előírásával. Bár egy határozat *ex ante* jellege és a jogszerűséget konkrétan meghatározó határozati előírások száma között korrelatív a kapcsolat, mégsem szükségszerű az, hogy egy *ex ante* jellegű határozat egyben tartós magatartásszabályozást is jelentsen. A Gazdasági Versenyhivatal határozatainak többsége nem is *ex ante* jellegű, hanem klasszikus *ex post* hatósági fellépést jelent, ami pedig *ex ante* jellegű, az rendszerint nem jár együtt folyamatos magatartásszabályozással.

A valódi szabályozó hatóságok határozatai jellemzően folyamatos (vagy nyílt végű, ismétlődő) magatartásszabályozást jelentenek (évenkénti jelentéstételi kötelezettség, kimutatások benyújtása jóváhagyásra stb.), amelynek három meghatározó következménye van.

1. Egyrészt ezeknek a kötelezettségeknek az érvényesítése végrehajtási eljárásban nehézkes (ha nem lehetetlen), amennyiben végrehajtási eljárás a pénzkövetelés behajtását vagy meghatározott cselekmény végrehajtását (esetleg ingóság kiadását) értjük. Ennek nyilvánvaló oka az, hogy nem egyszeri magatartással történik a teljesí-

²⁴ Tipikus példa erre a MEH esetében az üzemi és kereskedelmi szabályzatok vagy üzletszabályzatok jóváhagyásáról, vagy a minőségi követelmények meghatározásáról szóló határozatok (például a Magyar Energia Hivatal 64–87/2005. évi határozatai, http://www.eh.gov.hu/gcpdocs/200602/ahivatalaltalkiadotthatozatok2005_1.xls), illetve az NHH Tanácsának jelentős piaci erőre vonatkozó határozatai.

²⁵ Ez az oka annak, hogy az *ex ante* hatósági határozatok törvényességi felülvizsgálata esetén, ha a határozathozatalt követő tények nem igazolják vissza az előzetes becslést, akkor az nem jelent jogszerűtlenséget, hiszen azt kell ilyenkor a bíróságnak megítélni, hogy a határozat hozatalakor rendelkezésre álló adatok alapján helyesen mérlegelt-e a hatóság (lásd például FB 7.K.31104/2005/17. számú ítéletet).

tés, a teljesítési határidők csak egyes kötelezettségek esetében járnak le, és ismétlődő magatartások esetén fogalmilag csak részlegesen. Így a végrehajtási szakasz széttöredezik, és a végrehajtás végleges befejezéséről nem is igen beszélhetünk.

Ezért a szabályozó hatóságok határozatainak érvényesítése speciális szabályokon²⁶ és anyagi jogi bírságoláson keresztül történik, amely határozatoknak már van jól definiálható végrehajtási szakasza. A jogérvényesítésnek ebből a specifikumból is egy „jogszabályszerűség” következik, a normatív szabályokkal azonos jogérvényesülési mód érhető tetten.²⁷

2. A másik meghatározó következmény az, hogy a folyamatos magatartásszabályozás szükségszerűen folyamatos ellenőrzést, a határozatok egymásra tekintettel való meghozatala pedig a teljes piaci helyzetről igényel folyamatos adatgyűjtést és adatelemzést.

Ez az úgynevezett *piacfelügyeleti jogkör*, amely a szokványos ellenőrzési-felügyeleti jogkörnél annyival szélesebb, hogy ennek gyakorlása, az adatszolgáltatás iránti igények, nem feltétlenül köthetők egyes hatósági határozatok ellenőrzéséhez, jogszabály betartásának ellenőrzéséhez vagy egyetlen ügyfélhez. Ilyen piacfelügyeleti jogköre van egyértelműen a Nemzeti Hírközlési Hatóságnak, a Magyar Energia Hivatalnak, valamint volt a hajdani Magyar Vasúti Hivatalnak, míg a Gazdasági Versenyhivatal esetében egy köztes megoldással találkozunk, az úgynevezett ágazati vizsgálattal. Az ágazati vizsgálat egyes piaci szektorok elemzésére irányul, és a beszerzett adatok célja nem konkrét hatósági eljárás megindítása, azonban a későbbiekben konkrét hatósági eljárások megindítására is felhasználható.²⁸

Meg kell jegyezni azonban, hogy ez a piacfelügyeleti jogkör nem általános felügyeleti jogkör abban az értelemben, hogy mindig sektorspecifikusan érvényesül. Ezért többek között az általános fogyasztóvédelmi piacfelügyelet vagy a Gazdasági Versenyhivatal „piacszabályozása” az ágazati vizsgálat lehetősége ellenére nem jelent egyben valódi piacfelügyeleti jogkört.²⁹ E piacfelügyeleti jogkör további két alkövetkezmennyel jár.

²⁶ Például Eht. 188. paragrafusának 16. pontja az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabály fogalmába sorolja a jogszabályokat és a hatóság határozatait is, ekként mindkettő megsértése azonos eljárásokat és jogkövetkezmenyeket indukál.

²⁷ Ha a *Madarász* [1989] szerinti jogérvényesülési módokat vesszük alapul, akkor azt látjuk, hogy a határozat végrehajtásának ellenőrzése ilyenkor nem végrehajtási eljárás lefolytatását, hanem az *ex lege* jogérvényesüléshez hasonlóan, további közigazgatási eljárás lefolytatását vonja maga után (lásd *Madarász* [1989] 259–271., 415–442. o.)

²⁸ Fontos megjegyezni, hogy egy alkotmányos adatvédelmi szabályozás alapja az adatok beszerzésének és kezelésének célhoz kötöttsége, amely a klasszikus jogalkalmazásban azt jelenti, hogy csak jogszabályban (bizonyos adatok csak törvényben) meghatározott célra és csak az ahhoz szükséges mértékben kérhetők adatok. Piacfelügyeleti jogkör esetén azonban a cél olyan széles, hogy a „szükséges mérték” elve kiürül. Ennyiben a piacfelügyeleti jogkör alkalmazása jelentős kihívást jelent az alkotmányos-jogállami működés számára.

²⁹ *Horváth* [2004] szerint csak törvény adhat felhatalmazást az eljárásra, amelyet azonban a tételes jog nem igazol vissza, továbbá a beavatkozási lehetőség szűk értelmezése sem érhető tetten sem a jogi szabályozásban, sem a gyakorlatban, valamint az sem tartható nézet a tételes jog alapján, hogy egy

a) Egyrészt, a konkrét magatartással szembeni fogyasztói panaszoknak és a piaci szereplők panaszainak a jelentősége megnő, de nem a konkrét magatartás, hanem a piacszabályozás egésze szempontjából, ezért jellemző, hogy az Alkotmány 64. paragrafusának 1. bekezdésében biztosított panaszjog, valamint az ezt kibontó, a 2004. évi XXIX. törvény 142–143. paragrafusában szabályozott közérdekű bejelentések és panaszok kezeléséről szóló általános szabályozás nem alkalmazható, hanem azokat speciális szabályok helyettesítik.³⁰ Ezt az általános panaszjogot korlátozza az, hogy ez alapján a fellépés nem automatikus törvényi kötelezettség, hanem gyakran a közérdek – szabályozási érdek – mérlegelésétől függ; továbbá éppen emiatt egyéb eljárási garanciák (például formális jogorvoslati jog biztosítása) kapcsolódnak ezekhez a jogviszonyokhoz.

b) Másrészt, a folyamatos magatartásszabályozás szükségszerűen általános hatással van a piaci szereplők, illetve a vállalkozás és fogyasztók közti szerződési jogviszonyokra, hisz a folyamatos magatartásszabályozás korlátozza a vállalkozás gazdasági tevékenységét, szerződési szabadságát. Ennek két további, alig hangsúlyozható, fontos következménye van.

Az egyik az, hogy ezek a határozatok korlátozzák a magatartásszabályozott piaci szereplő *szerződő partnereit* is, akiknek közvetlen érdekük fűződhet e korlátok meghatározásához, illetve ezen korlátok ismeretéhez. Ebből megint csak két dolog következik: *megnő a nyilvánosság* és a hatósági eljárások átláthatóságának, transzparenciájának a szerepe, valamint a *határozattal ténylegesen érintettek köre nem határozható meg pontosan*. Ez utóbbival kapcsolatos eljárásjogi következmény, hogy az eljárás lefolytathatósága érdekében az ügyféli kört a *tételes jognak le kell szűkítenie*, másrészt *biztosítania kell* más jogintézményeken keresztül ezen érdekek érvényesülését is.

Ebből következik, hogy míg az absztrakt jogi szabályok az előzetes álláspont, határozattervezet jogintézményeit hívják életre, addig a pontosan meg nem határozható ügyféli kör következménye egyrészt az *ügyféli definíció pontosabb meghatározása*, jellemzően szűkítése, másrészt az *így kimaradó egyéb érdekeltek jogorvoslati jogának biztosítása* a határozattervezetek nyilvánosságán és az erre tehető *észrevételezési jogon* keresztül.³¹

.....
szabályozó tanács döntéseinek felülvizsgálata a polgári nemperes eljárás szabályai szerint folya le. Ezek lényegében tárgyi tévedések, amelyeket a tételes jog alapján bárki ellenőrizhet, de ez utóbbi egy modellszerű működés leírása esetén is vitatható megállapítás volna (Horváth [2004] 406. o.).

³⁰ Mindez szoros összefüggésben van azzal a ténnyel is, hogy az ügyfél-definíció szabályozói eljárásokban szűkebb, ezért akiknek jogát vagy jogos érdekét az ügy érinti, eleve nem vehet részt automatikusan az eljárásban.

³¹ A GVH jogalkalmazásában az előzetes álláspontra ez a tétel nem igaz, mivel az ezt igazoló jogalkalmazási specifikum (talán a fúziókontrollt kivéve) nem érvényes a GVH jellemzően *ex post* jogérvényesítésére. A szabályozói jelleget kölcsönző ágazati vizsgálat nyilvánossága azonban már itt is megjelenik.

Ami a nyilvánosság kérdését általában illeti, ennek szerepe lehet magának a jogérvényesítésnek a hatékonyságában is, ez azonban nem a piacfelügyeleti jogkör tipikus következménye, hanem az *ex ante* és *ex post* szabályozás közti átmeneti technika, amelynek alkalmazása konkrét múltbéli tényeken és tényálláson alapul (ezért nem *ex ante* szabályozás), viszont a konkrét kötelezettség vagy nyilvánosság erejét alkalmazó szankció célja a prevenció, további jogsértések megelőzése, ezért az önmagában nem a múltbéli probléma szankciója, nemcsak annak orvoslására irányul (ennyiben már nem is *ex post* jogérvényesítés). Ez utóbbinak tipikus példája az általános fogyasztóvédelmi szervek egyedi határozatok meghozatalán túlmenő lehetőségei (Fazekas [2004] 20. o.).

3. A folyamatos magatartásszabályozás harmadik jelentős következménye, hogy a közjog ezekkel a hatósági határozatokkal *lényegesen szélesebb mértékben avatkozik be* a felek közti *polgári jogviszonyokba*, mint egy klasszikus hatósági jogalkalmazás esetén. Ez külön kényszerítő (kógens) jellegű polgári jogi speciális szabályokat igényel, másrészt e speciális polgári jogi szabályozás szinte indukálja a polgári jog terrénumához is tartozó közigazgatási döntéseket, egyebek között e speciális szabályozásból eredő judiciális jellegű hatósági jogkörök kialakulását is.

Könnyen belátható, hogy a *piacszabályozás anyagi jogi hatása definíciószerűen polgári jogi jogok és kötelezettségek meghatározásának rendszere*, ha

- a piacszabályozás lényege a piaci szereplők magatartásának folyamatos befolyásolásán keresztül valósul meg, és
- e piaci szereplők piaci magatartásai fogalmilag más piaci szereplőkkel vagy a fogyasztókkal való viszonyait jelenti, és
- a piaci szereplők közti kapcsolatok rendes működés esetén polgári jogi szerződéses jogviszonyok formáját öltik.³²

Ez megnyilvánul a tételes jogi szabályozásban, amikor a szabályozó hatóságok által felügyelt területeken az általános szerződési feltételeket az adott szektorra vonatkozó kódex tételesen rögzíti, és amikor a piacfelügyeleti jogkör keretében lehetővé teszi az általános szerződési feltételektől való eltérés szankcionálását is [elektronikus hírközlési törvény (Eht.) 68. paragrafusa 3. bekezdésének a) pontja, a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. (Vet.) 96. paragrafus 1. pontja stb.]. Sőt, kiterjedhet ez a szabályozás más szerződési feltételekre is, valamint a speciális polgári jogi felelőségi, valamint a szerződéskötéssel, -módosítással kapcsolatos általános szabályozástól eltérő szabályozást is megtalálhatjuk [például a postáról szóló 2003. évi CI. törvény (Pt.) 22–28. paragrafusai]. Emellett érvényesülhet az egyedi hatósági szabályozáson ke-

³² Ez is egy fogalmi, axiomatikus megállapítás, noha a piaci szereplők közti szerződésen kívüli jogviszonyok (szerződésen kívül okozott kár) előfordulása sem lehetetlen, azonban ez is a polgári jog terrénuma.

resztül megvalósuló polgári jogi jogviszonyokba való beavatkozás (az általános szerződési feltételeken túlmenően, árak, referenciaajánlat tervezetének jóváhagyása stb.).

E speciális polgári jogi szabályozásra figyelemmel – szinte célszerűségi alapon – kínálja magát

- az eljárás gyorsítása,
  - a speciális ismeretek elérhetősége,
  - a párhuzamosságának elkerülésére e polgári jogviszonyokból eredő jogviták egy kézben való egyesítése, amelynek természetes fóruma az adott szabályozó hatóság lehet.
- ◆ Ilyen jogvitás eljárásokra vonatkozó jogköre van a Nemzeti Hírközlési Hatóság Tanácsának (Eht. 49. paragrafusának 1. bekezdése), sajátosan hiányos szabályozás keretében a Magyar Energia Hivatalnak (Vet. 159. paragrafusa), az Országos Rádió- és Televízió Testületnek,³³ valamint volt a hajdani Magyar Vasúti Hivatalnak [a vasúti közlekedésről szóló 2005. évi CLXXXIII. törvény (Vtv.) 71–79. paragrafusai]. Sajátos nem szabályozó hatósághoz telepített jogvitás fórumok vannak a tőkepiacokon és a fogyasztóvédelem esetében [az Fltv. 18–37. paragrafusában szabályozott Békéltető Testület]. A Közbeszerzések Tanácsa Közbeszerzési Döntőbizottságnak viszont kizárólag *jurisdictionis* jogköre van, és csakis ez.

A szakirodalom szerint e kvázijudiciális jogkör hiánya jelzésértékű arra nézve, hogy valódi szabályozó hatóságokról van-e szó. Ezzel kapcsolatban el kell oszlatnunk egy, a magyar szakirodalomban elterjedt téves nézetet, amely szerint a Gazdasági Versenyhivatal jogalkalmazása kvázijudiciális jellegű (lásd például *Fazekas* [2004] 20. o.). Ezt a megállapítást alapvetően arra alapozzák, hogy a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa főszabály szerint tárgyalás alapján jár el, azonban ennek oka alapvetően a védekezéshez való jog biztosítása, e tárgyalás nem értelmezhető a közigazgatási eljárási törvény fogalomrendszerében, mert nem kontradiktórius eljárásról van szó. A Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa sohasem jogvitát bírál el, az ellenérdekű felek legfeljebb bejelentői pozíciót, de sosem ügyféli pozíciót foglalnak el, és ebből következően a Gazdasági Versenyhivatal ügyeinek nincs semmilyen jogvitát elbíráló jellege.³⁴

A közjog és magánjog keveredésének tipikus jele az is, hogy a szabályozó hatóságok legtöbbször a közigazgatási eljárási törvény felhatalmazása alapján egyes kérdésekben hatósági szerződés kötésére is jogosult, amely a közigazgatási szerződéseknek

³³ ORTT panaszbizottsága, a rádiózásról és televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Rtv. 47. paragrafusa), azonban az ORTT a hatósági szerződéshez közelálló közszolgáltatási szerződéseken keresztül további speciális szabályozói jogosítványokkal is rendelkezik.

³⁴ A szakirodalom kvázibíraskodási jogkörrel beszél, amelyből a „kvázi” kifejezésnek nem tulajdonítok jelentéstartalmat. Ha a szakirodalom meghatározná, hogy mit jelent a „kvázi” kifejezés ebben a kontextusban, akkor elképzelhető lehet más következtetés levonása is.

egy új válfaja és nem tisztán közjogi, de nem is tisztán polgári jogi sajátosságokkal bír [például 180/2002. (VIII. 23.) kormányrendelet (Vet. végrehajtási rendelet) 1/E. paragrafusának 1. bekezdése]. Alkalmazásának lehetősége éppen a széles mérlegelési jogkörből, az absztrakt normák lehetőségéből adódik. A közigazgatási szerződések sajátos fajtáját jelentik az Országos Rádió- és Televízió Testületének a műsorszolgáltatási szerződésai, amelyek a működési engedélyhez hasonló funkciót is betöltenek. Ezen újszerű jogintézmények hatékonysága a szakirodalomban ma sem egyértelmű (Körmeny-Ékes–Lengyel [2007]).

Ugyanígy a polgári jog és a közjog határán fekszik az állam kizárólagos tulajdonában vagy az önkormányzatok törzsvagyonyában lévő forgalomképtelen tárgyak, illetve szűkös erőforrások elosztására vonatkozó azon hatáskörök, amelyek hasznosításával rendszerint az adott szektorral foglalkozó szabályozó hatóság foglalkozik. Egyrészt, e szűkös erőforrások (például a hírközlésben, médiaszabályozásban a frekvenciák használati joga) elosztása nagyban meghatározza a piac strukturális viszonyait, másrészt a hasznosítási jogra vonatkozó tenderek közjogi jellege külön dogmatikai vita tárgya lehet. Ronald H. Coase a szellemi atyja annak az elképzelésnek, hogy a rádiófrekvenciákat árverezés útján kell kiosztani (Coase [1959] 1–40. o.). A mai magyar tételes jogban az erről szóló döntés közigazgatási határozat, amely sajátos aktustani elemeket hordoz.

Ha összefoglaljuk, hogy mely hatóságok felelnek meg ennek a második – és szabályozói jelleget leginkább kifejező – modellkritériumnak, akkor megállapíthatjuk, hogy jogalkotásszerű *ex ante* jogalkalmazás jellemzi a Nemzeti Hírközlési Hatóság Tanácsának árszabályozásig terjedő jogköreit, a Magyar Energia Hivatal eljárásainak nagy részét (beleértve a működési engedélyeket, az üzemi és kereskedelmi szabályzatok és üzletszabályzatok jóváhagyását, a minőségi követelmények megállapítására vonatkozó határozatokat, valamint legújabbban a villamosenergia-piacon is bevezetett jelentős piaci erejű szolgáltatókkal kapcsolatos szabályozási jogköröket stb.). A hajdani Magyar Vasúti Hivatalra vonatkozó szabályozás is ilyen működést tükröz. A Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete és az Országos Rádió- és Televízió Testület esetében szintén fellelhetők ezek a jegyek azzal, hogy számos, szintén csak a szabályozó hatóságokra jellemző, a polgári jog és közjog határán lévő speciális döntéstípus szerepe dominánsabbnak tűnik. Ugyanez mondható el a helyi önkormányzatok szabályozói tevékenységéről azzal, hogy ezen a területen nem csak az eljárásjogi, de az anyagi jogi szabályozás is meglehetősen partikuláris és tisztázatlan, így számos említett jellemző még nem érhető egyértelműen tetten.

Általában elmondható, hogy a Gazdasági Versenyhivatal nem tekinthető e kritérium szerint szabályozó hatóságnak, noha számos eleme kezdetleges formában vagy módosult jogintézményben megtalálható, így a szabályozási jelleg bizonyos elemei kezdetleges formában felismerhetők. Ugyanakkor, számos alapvető jellemzője inkább a klasszikus jogalkalmazáshoz áll közel (alapvetően nem szektorspecifikus, *ex post* jogérvényesítés stb.). A Közbeszerzések Tanácsa (Közbeszerzési Döntőbizottság),

amelynek feladatait egyes tagállamokban³⁵ a versenyhatóság látja el, szintén csak a szabályozó hatóságok egyik funkciója kapcsán értelmezhető, így teljes értékű szabályozó hatóságnak szintén nem nevezhető, ahogy az ÁPV Rt. még ennyit sem tud felmutatni ebben a körben. Az általános fogyasztóvédelmi szervek esetében pedig ezekből az elemekből alig, vagy szinte semmi sem érhető tetten. Sőt, több lényeges jellemzőjünkben kifejezetten eltérnek (nem szektorspecifikus szabályozás, *ex post* jellegű stb.)

A harmadik fogalmi elem:
a közösségi jogi – jellemzően irányelvi – szabályozás

A harmadik, kifejezetten az európai piacsabályozás specifikumát jelentő jogi szabályozást jellemző tényező, hogy ezek a jogterületek közösségi jog által indukált, irányelvek által szabályozott jogterületek. A tagállami jog az ezen irányelvekkel való harmonizáció következménye, sőt létük is lényegében ennek köszönhető. Jól észlelhető azonban, hogy a közösségi és a tagállami jogban elsősorban az eljárási jog dogmatikája teljesen eltér egymástól. Így az irányelvek beillesztését nem lehet megoldani mindössze azzal, hogy ezen a területen alkalmazandó eljárásokra mögöttes szabályként a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályairól szóló törvényt (Ket.) kell alkalmazni, noha ez jelenleg a jogalkotási gyakorlat.

Az irányelvi szabályozás mint kritérium igaz a liberalizációs folyamattal érintett hálózatos iparágak szabályozására, valamint a közbeszerzési szabályozásra. A „piacsabályozásnak” azonban van egy területe, amely közvetlenül az EK szerződésből vezethető le, és nem irányelvi, hanem rendeleti szabályozással érintett. Ez pedig az egységes belső piac megteremtésének sarokkövét jelentő általános versenyszabályozás, amelynek letéteményese Magyarország a Gazdasági Versenyhivatal.³⁶ Ennyiben tehát kilóg a Gazdasági Versenyhivatal ezen szabályozói hatóságok jogszabályi környezetét jellemző kritérium alól is.

Az irányelvek e jogi rezsimek minden lényeges szegmensét szabályozzák, noha a közösségi szabályozásban is nagyon eltérő szinten áll egy-egy terület szabályozá-

³⁵ Például Csehországban, lásd *Várdy* [2000].

³⁶ Elsősorban a négy alapszabadság közül az Európai Közösségek alapszerződés harmadik része I. címének 2. fejezete (főként a 28–30. cikkek), valamint a III. cím 3. és 4. fejezete érvényesítése jöhet szóba. Az alapszerződés 81. és 82. cikkét közvetlenül alkalmazza a tagállami kereskedelmet érintő ügyekben, amelyekhez különböző bizottsági csoportmentességi rendeletek kapcsolódnak. A fúziókontroll szabályozása közvetlenül a 139/2004 EK tanácsi rendeleten alapul, míg az eljárásjogi szabályozás is rendeleti formában történt (1/2003 EK tanácsi rendelet). Ugyanakkor e rendeleteket is számos ajánlás jellegű nem kötelező erejű (*soft-law*) szabály egészíti ki [például a Bizottság (2005/C 56/03) közleménye az összefonódásokhoz közvetlenül kapcsolódó és azokhoz szükséges korlátozásokról], továbbá a szabályozás egyes területeihez kisebb jelentőséggel kapcsolódik irányelvi szabályozás is (a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló 2005/29/EK irányelv, vagy a fogyasztóvédelmi hatóságok együttműködéséről szóló 2006/2004/EK irányelv).

sa. Az irányelvi szabályozás nemcsak a szabályozó hatóság eljárásaira vonatkozó alapvető garanciákra, de a szervezeti oldalra és a szabályozó hatóságok létrehozatalára vonatkozó kötelezettségre is kiterjed. Ennyiben az az érdekes jelenség figyelhető meg, hogy míg az alkotmányos alapokon nyugvó jogállami nemzeti jogrend e normákkal konfliktusba kerül a jogállami garanciák biztosítása terén, addig az irányelvi szabályozás nyújt olyan jogbiztonság szempontjából is értékes garanciákat, amelyek ezt legalábbis részben ellensúlyozzák.³⁷ Ahhoz, hogy a szabályozó hatóságok fogalmát jól definiálhassuk, a szabályozó hatóságok fogalmának majdnem egyetlen³⁸ tételes jogi alapját képező releváns irányelvi szabályozást legalább részlegesen ismertetni kell.³⁹

- ♦ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezen szabályozási területekhez számos ajánlás jellegű norma is kapcsolódik (főként bizottsági közlemények). Nem vontuk vizsgálódási körünkbe a közbeszerzési irányelveket, mert bár ezek is számos garanciális szabályt tartalmaznak, de mint látni fogjuk, a közösségi jog oldaláról nézve a közbeszerzési jogorvoslatokat végző szerv nem szabályozó hatóság, hanem inkább a bíróság – jogvitát eldöntő szerv – fogalomkörébe vonható, és pártatlansága, függetlensége is ebből a szempontból hangsúlyos, és nem általában a szabályozás megvalósítása szempontjából.

³⁷ Ilyen például a „keretirányelv” 4. cikke [2002/21/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról], az EKSz-alapszerződés 10. cikkéből eredő hatékony jogorvoslathoz való jog Európai Bíróság általi értelmezése.

³⁸ A magyar jogszabályok közül egyetlen jogszabály, az Eht. használja ezt a fogalmat, amikor más tagállamok hírközlési hatóságait jelöli. Őket szabályozó hatóságnak hívja. Ez a fogalomhasználat is azonban az irányelvi fogalomhasználat beillesztésének következménye.

³⁹ Az ismertetés a következő irányelvek alapján készült: az Európai Parlament és a Tanács 1997. december 15-i 97/67/EK irányelve a közösségi postai szolgáltatások belső piacának fejlesztésére és a szolgáltatás minőségének javítására vonatkozó közös szabályokról, az Európai Parlament és a Tanács 2002/39/EK irányelve (2002. június 10.) a 97/67/EK irányelvnek a közösségi postai szolgáltatások verseny számára való további megnyitása tekintetében történő módosításáról, az Európai Parlament és a Tanács 2003/54/EK irányelve (2003. június 26.) a villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 96/92/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, az Európai Parlament és a Tanács 2003/55/EK irányelve (2003. június 26.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 98/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, az Európai Parlament és a Tanács 2002/21/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról (a „keretirányelv”), az Európai Parlament és a Tanács 2001/13/EK irányelve (2001. február 26.) a vasúttársaságok engedélyezéséről szóló 95/18/EK tanácsi irányelv, az Európai Parlament és a Tanács 2001/14/EK irányelve (2001. február 26.) a vasúti infrastruktúrapacitás elosztásáról, továbbá a vasúti infrastruktúra használati díjának felszámításáról, az Európai Parlament és a Tanács 2004/49/EK irányelve (2004. április 29.) a közösségi vasutak biztonságáról, az Európai Parlament és a Tanács 2004/49/EK irányelve (2004. április 29.) a közösségi vasutak biztonságáról, valamint a vasúttársaságok engedélyezéséről szóló 95/18/EK tanácsi irányelv és a vasúti infrastruktúrapacitás elosztásáról, továbbá a vasúti infrastruktúra használati díjának felszámításáról és a biztonsági tanúsítványról szóló 2001/14/EK irányelv módosításáról.

Az általunk vizsgált irányelvek kötelezettségként fogalmazzák meg, hogy az adott ágazatban a tagállamoknak egy vagy több nemzeti szabályozó hatóságot kell működtetniük meghatározott feladatok ellátására.⁴⁰ Ez alól kivétel a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2003/55/EK irányelv (5. cikk), amely ezt csupán lehetőséggént említi.

Az irányelvek többféleképpen határozzák meg, hogy az adott ágazatban mely esetekben, milyen feltételek fennállása esetén van szükség szabályozó hatóságokra. Fő tétel, hogy ha az adott piacon nincs hatékony verseny, akkor ennek biztosítására *független szabályozót kell létrehozni*, noha majd látni fogjuk, hogy a szabályozó hatóságok eljárásai gyakran ennek megállapítására irányulnak.

Az átláthatóság, a transzparencia és az ebből levezethető észrevételezési jog, a beleszólás joga (*participation*) is irányelvekben érvényesített elv, amelynek célja, hogy az állampolgárok, valamint a szabályozási és jogalkalmazási tevékenység által érintett szervezetek valódi esélyt kapjanak arra, hogy érdemi információkat szerezzenek a szabályozó hatóságok működéséről, és abba bizonyos mértékben – érdekelti pozíciójukból kifolyólag – beleszólhassanak. A részvétel, illetve beleszólás csak intézményesített konzultatív mechanizmusok útján valósulhat meg, amelyekre viszonylag részletes szabályok vonatkoznak a jelentéstételi kötelezettség előírásáig terjedően (2002/21/EK irányelv preambuluma 37. bekezdése, 2003/54/EK irányelv 23. cikk 1. és 8. bekezdés). Egyrészt, szabályozó hatóság(ok) létrehozásáról a Bizottságot értesíteni kell, ami már önmagában indokolja a fogalom pontos meghatározását. Ezen túlmenően a hatóság működése során köteles együttműködni a Bizottsággal, neki jelentést tenni, számára bizonyos határozatok tervezeteit megküldeni, meghatározott információkat rendszeresen vagy eseti jelleggel rendelkezésére bocsátani, illetve adott esetben iránymutatásainak megfelelően eljárni, például a jelentős piaci erő meghatározása során.⁴¹

Fontos előírás, hogy az érdekelteket be kell vonni a döntéshozatali mechanizmusokba. A határozattervezetek megküldésének kötelezettsége nemcsak a Bizottság, hanem az érdekelt hazai piaci szereplők, valamint a tagállamok közötti kereskedelmet érintő ügyekben más tagállami szabályozó hatóságokkal szemben is általános jelleggel fennáll. Ennek az a célja, hogy az érdekeltek észrevételeket tehessenek, illetve adott esetben akár meg is vétőzhatják a tervezett intézkedést. Kiemelt jelentősége van nemcsak a külföldi, hanem a hazai társhatóságokkal való együttműködésnek (az elektronikus hírközlésre vonatkozó keretirányelv külön kiemeli a versenyhatóságot). A piacsabályozási jogkör intézményesülésének alapján pedig ennek a konzultációs

⁴⁰ 97/67/EK irányelv 1. cikk, 2002/39/EK irányelv preambuluma 27. bekezdése, 2003/54/EK irányelv preambuluma 15. bekezdés, 23. cikk 1. bekezdés, 2002/21/EK irányelv 3. cikk 2. bekezdés.

⁴¹ 97/67/EK irányelv 14. és 22. cikk, 2003/54/EK irányelv 23. cikk 8. és 12. bekezdés, 2003/55/EK irányelv 5. cikk, 2002/21/EK irányelv preambuluma 15. és 27. bekezdése, valamint 3. cikk 5. bekezdés, 7. cikk 2. bekezdés.

mechanizmusnak a másik oldala, hogy az irányelvek a piaci szereplőket kötelezi arra, hogy meghatározott adatokat ők bocsássanak a szabályozó hatóság rendelkezésére.⁴²

Mindez egybecseng az általunk kifejtett eljárásjogi-jogalkalmazási sajátosságok helyes jogi értelmezésére vonatkozó álláspontunkkal.

Igen sajátos együttműködést (kooperációt) jelent és ez a szabályozó hatóságok egyik fontos specifikuma, hogy a tagállami szabályozók között sajátos informális konzultációs fórumok léteznek. Van olyan irányelv (2003/54/EK irányelv preambuluma 16. bekezdése), amelyik ezt kifejezetten előírja, de bizonyos területeken ennek hiányában a szabályozás logikája ezt kikényszerítette. Az elektronikus hírközlés területén az első ilyen fórum megalakítását 1997-ben kezdeményezte a Bizottság, így alakult meg a tagállami hatóságokat tömörítő Independent Regulators Group (IRG), amelynek célja egy integrált információs rendszer működtetése volt. Ezt az informális csoportosulást később a Bizottság döntésével már hivatalossá tette, és ettől kezdve elsődleges feladata a Bizottság és a tagállami hatóságok közötti közvetítés lett, illetve tanácsadói, javaslattevéli funkciókat is ellátott a Bizottság mellett. Az IRG megmaradt a tagállami hatóságok konzultatív szerveként, míg a Bizottság és tagállami hatóságok konzultatív szerve a European Regulators Group lett (ERG). Figyelemre méltó, hogy tagjai nem a tagállamot, hanem kifejezetten a nemzeti hatóságot képviselik (*Geveke* [2003] 29. o.). A Nemzeti Hírközlési Hatóság Tanácsának jelentős piaci erejű szolgáltatókra vonatkozó határozatainak bírósági felülvizsgálata során az IRG és az ERG dokumentumai gyakran „üzleti titkot” jelentő közigazgatási iratok, amelyeken gyakran fontos határozati döntések alapulnak, továbbá e szervek által készített dokumentumok is hivatkozási alapul szolgálnak, nem kis vitát váltva ki a perben részt vevő felek között.⁴³ Ugyanilyen szervezetek más hálózatos iparágakban is létrejöttek.⁴⁴

A klasszikus szabályozó hatósági tevékenység körébe tartozik az adott szektorba tartozó közszolgáltatási tevékenységgel kapcsolatos tarifák, illetve számítási módszerek meghatározása, e körben fontos irányelvi szabályozás lelhető fel, az elektronikus hírközlés területén – de más területen is – például az egyetemes szolgáltatásokkal kapcsolatban a nettó elkerülhető költség elve a támogatások nyújtásakor (2003/54/EK irányelv 23. cikk (2)–(4) bekezdés, 2003/55/EK irányelv 18. cikk).

Az irányelvek általános szabályozás keretében egyértelműen a szabályozó hatóságok feladatának tekintik a jogvitás eljárások lefolytatását. Elsősorban azt írják

⁴² 2003/54/EK irányelv 23. cikk 12. bekezdés, 2003/55/EK irányelv 5. cikk, 2002/21/EK irányelv preambuluma 35. bekezdése; 3. cikk 4. bekezdés, 5. cikk 1. bekezdés, 6. cikk, 7. cikk 2. bekezdés.

⁴³ Gyakorlatilag az alperesi oldal az így beszerzett adatokat igyekszik titokban tartani, míg a felperesek az alperesi határozat ERG-dokumentumba ütközésére gyakran hivatkoznak a bíróság előtt, akárcsak egy jogszabály lenne. Természetesen a bíróság egyik álláspontot sem oszthatta maradéktalanul (FB 7.K.30467/2005/45, FIT 2.Kf.27284/2006/11.).

⁴⁴ A tagállami hatóságok 2000-ben kezdeményezték a Council for European Energy Regulators (CEER) megalakítását, amelyet 2003-ban a Bizottság hivatalos döntésével intézményesített European Regulatory Group for Electricity and Gas követett (*Geradin–Petit* [2004] 16. o.).

elő a tagállamok számára, hogy egyáltalán tegyék lehetővé, hogy a piaci szereplők meghatározott ügyeket a hatóság elé vihessenek, és az irányelveknek köszönhető, hogy a hazai jogrendbe bevezették az eljáró fórum (bíróság vagy választott bíróság, vagy hatóság) megválaszthatóságának (*forum-shopping*) hazai megoldásoktól gyökeresen eltérő rendszerét.⁴⁵

Az európai uniós szabályozás normaanyagának az alkotmányos-jogállami jogrend szövetét megtörő hatásait ellensúlyozó legfontosabb körülmény az, hogy a szabályozó hatósági döntések elleni jogorvoslatot legalább megemlítik (a keretirányelv preambuluma 12. pontja és 4. cikk, 2001/14/EK irányelv 33. cikke). Irányelvi szinten azonban ezek a garanciák nem érik el a nemzeti jog alkotmány által garantált jogvédelmi szintjét, rendszerint a jogorvoslatot elbíráló szervnek nem kell feltétlenül bíróságnak lennie, sőt az indoklási kötelezettség megemlézése már külön „kegynek” tűnik. Van olyan eset is, hogy az irányelv pusztán deklarálja a jogorvoslati jogosultságot, bár – és ez fontos – egyes esetekben a konzultációs kötelezettség megsértése ellen is lehet panasszal élni, ami azt mutatja, hogy az észrevételezési jog gyakorlásának garanciális szerepe van ezekben a szabályozásokban. Az elektronikus hírközlés területén annyival még „szerencsésebb” a helyzet, hogy a keretirányelv értelmében a jogorvoslati eljárás nem sértheti a nemzeti igazságszolgáltatási rendszereken belüli hatáskörmegosztást sem (2003/54/EK irányelv 23. cikk 11. bekezdés, 2002/21/EK irányelv preambuluma 12. bekezdése).

Végül a szabályozó hatóságokkal kapcsolatban legtöbbet hangoztatott követelmény a függetlenség, amelyet mindegyik irányelv külön kiemel.⁴⁶ A gyakorlatban azonban a szabályozó hatóságok nem feltétlenül élveznek autonómiát a végrehajtott hatalommal szemben (*Molnár* [2002] 648. o.).⁴⁷ Olyannyira nem, hogy az elmélet egyes képviselői ma már az autonómiának nem is ezt az oldalát, hanem az adott szektor piaci szereplőitől, tehát a szabályozó hatósági tevékenység által érintett vállalkozásoktól, szolgáltatóktól való függetlenség fontosságát hangsúlyozzák. A szabályozó foglyul ejtésének elmélete (*capture theory of regulation*) arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, hogy ezek a cégek a döntéshozatali testületekben való részvételen keresztül – kihasználva a participáció elvét, valamint a speciális szaktudásuk iránti igényt – arra törekednek, hogy befolyásolják az őket közvetlenül érintő szabályozói döntéseket (*Gonenc–Mahler–Nicoletti* [2000] 41–44. o., *Fazekas* [2005] 13. o.). Ez történhet közvetlenül, vagy egyes érdekcsoportok, szakmai lobbik nyomásán keresztül.

⁴⁵ 2003/54/EK irányelv 23. cikk 5. és 10. bekezdés, 2002/21/EK irányelv preambuluma 32. bekezdése és 20. cikk, amely – ahogy látni fogjuk – „rendszeridegen” a hazai jogtól. E rendszer azt jelenti, hogy a jogalanyok választhatnak, hogy egy konkrét jogvitájukat, mely jogvitát elbíráló fórum előtt döntenek el.

⁴⁶ 97/67/EK irányelv 1. cikk, 2003/54/EK irányelv 23. cikk 1. bekezdés, 2003/55/EK irányelv 5. cikk, 2002/21/EK irányelv 3. cikk 2. bekezdés, 2004/49/EK irányelv IV. fejezet 16. és 21. cikk.

⁴⁷ Ha pedig mégis, az gyakran a szakmai felelősség áthárítását és ezáltal a kormányzatnak a népszerűtlen döntésektől való mentesülését szolgálja.

Fazekas [2005] szerint így olyan garanciák kellenek, amelyek az autonómiát mind a két irányban biztosítják. Ide tartozik az úgynevezett forgóajtóhatás (*revolving door phenomenon*) kezelése: gyakran igen nagy az átjárás a szabályozó hatóságok döntéshozó testületei és a szabályozott piaci szereplők, vállalkozások vezető tisztviselői pozíciói között. Nyilvánvaló, hogy az elfogulatlan szabályalkotás és jogalkalmazás érdekében bizonyos szintű összeférhetetlenségi szabályok megalkotása kívánatos, de ezt megnehezíti, hogy korlátozott a megfelelő, speciális szaktudással rendelkező szakemberek száma. A személyekre vonatkozó garanciák közé tartoznak továbbá a képzési követelmények, a kinevezés, elmozdítás szabályai stb. Ugyanakkor az intézményes-szervezeti biztosítékok szerepe sem lebecsülendő: a feladat- és hatáskör pontos törvényi szabályozása, a döntések felülvizsgálatának, a jogorvoslat körének meghatározása, a költségvetés, a működés pénzügyi fedezetének biztosítása egyszerre garantálja a kormányzattól és a piaci szereplőktől való függetlenséget. A függetlenségről szóló rendelkezésekből egyértelműen kiderül, hogy azt a tagállamoknak az adott szektor piaci szereplői számára is biztosítaniuk kell (*Fazekas* [2005] 14. o.).

Az eddig ismertetett irányelvi követelményekből kitűnik, hogy a szabályozó hatóságoknak egy további jellemzője, a függetlenség vagy legalábbis a nagyfokú autonómia – a tanulmány szempontjából fontos – Európára érvényes közigazgatási jogtudományi definíciónak fogalmi kritériuma, noha ez egy funkcionális definíciónak nem elengedhetetlen tartalmi eleme. A magyar szabályozó hatóságok esetében ezt a szervezeti szempontú vizsgálatot már kimerítően elvégezték az autonómia személyi, tárgyi és intézményi oldaláról egyaránt, melyhez a magunk részéről nemigen tudnánk mit hozzátenni (*Fazekas* [2004], [2005], *Magyar* [2003] stb.). Ennek eredményeit felhasználva, csak annyit érdemes kiemelnünk, hogy a közösségi szabályozási rend alá tartozás mint fogalmi kritérium nem teljesül a helyi önkormányzatok mint „szabályozó hatóságok” esetén, noha várható a közösségi jog ez irányú fejlődésének köszönhetően annak további közszolgáltatásokra (például a vízszolgáltatásra) való kiterjesztése. A szabályozó hatóságok karakterisztikus jellemzői: az autonómia bizonyos szintje, jó esetben intézményi oldalról a kormányzattól való függetlenség (például beszámolási kötelezettség országgyűlés számára), valamint a gazdálkodásban való függetlenség, elsősorban a költségvetésben, az önálló fejezetcím „státus”, és különösen az önálló bevételek lehetősége (melynek tipikus módja a felügyeleti díj szedése vagy a bírságból való részesedés), a döntéshozó szerv testületben való eljárása, elnökének személyi függetlensége, és a szakmai függetlenség.

A felügyeleti díjak szedésének lehetősége azért külön figyelemre méltó jogkör, mert általában a piacfelügyeleti jogkör létének jó fokmérője is. Az autonómia felsorolt kritériumai megvannak a legfüggetlenebbnek tekinthető Gazdasági Versenyhivatal esetében, de a piacfelügyeleti díj szedésének „joga” viszont értelemszerűen hiányzik, amely a szabályozói hatósági jelleg ellen szól, míg a felügyeleti díj létezik a Nemzeti Hírközlési Hatóság, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete, a Magyar

Energia Hivatal és létezett a Magyar Vasúti Hivatal esetében.⁴⁸ Ugyanakkor látni kell, hogy a 2007. január 1-jén hatályba lépett 275/2006. (XII. 23.) kormányrendelet a hajdani Magyar Vasúti Hivatal autonómiáját lényegében felszámolta, hiszen az elnökét a miniszter nevezte ki, aki akkor is eltávolíthatta az elnököt, ha tevékenységével a „hivatal működését veszélyezteti”. Az autonómia nyilvánvaló hiányának aztán fényes bizonyítékát adta a kormány, amikor a 156/2008. (VI. 6.) kormányrendeletével megszüntette a Magyar Vasúti Hivatalt. A Hivatal szervezeti jogutódja 2008. július 1-jétől a Nemzeti Közlekedési Hatóság (NKH) lett, amely egy átlagos, az államigazgatás hierarchiájába betagozódó központi hivatalnak tekinthető.

Nyilvánvaló, hogy ilyen körülmények között a közösségi irányelveknek való megfelelésről sem beszélhetünk. Ugyanakkor e tanulmány megállapításai a Nemzeti Közlekedési Hatóság piacsabályozó tevékenysége tekintetében is érvényesek, mert ha nem is túl aprólékosan, de eljárásainak szerkezete a Nemzeti Hírközlési Hatóság Tanácsa eljárásainak felépítését követi, legalábbis ami a vasúti szabályozás területét illeti. Ez az egyik oka annak, hogy a szabályozó hatóságok funkcionális definícióját érdemes használni. Másrészt, a függetlenség önmagában egyébként sem elhatároló ismérv, elsősorban a hatalommegosztás elvéből következően (*Horváth [2004] 404. o.*).⁴⁹ Az Egyesült Államokban a gazdaságirányítás körében a 19. század végén megjelenő, majd a 20. században robbanásszerű fejlődésnek induló autonóm jellegű független szervek csak egy részének van szabályozási funkciója, ekként a két dolog nem függ össze egymással (*Molnár [2002] 648. o.*). Ez a másik oka annak, hogy elemzésünkben a szabályozó hatóság fogalmának funkcionális formáját használjuk.

⁴⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy piacfelügyeleti jogkörhöz kapcsolódó piacfelügyeleti díj megtalálható az egységes környezethasználati engedéllyel rendelkezők esetén, a Magyar Bányászati Hivatal, Országos Atomenergia Hatóság, és 2007. február 1-jéig a Szerencsejáték Felügyelet (ezt követően beolvadt az APEH szervezetébe) bevételei között is. Ezek közül szabályozó hatósági szempontból elemezhető lenne akár az Országos Atomenergia Hatóság vagy a volt Szerencsejáték Felügyelet tevékenysége is. Például a 12/2005. (IV. 6.) AB határozat megállapította, hogy a Szerencsejáték Felügyelet által kiadott, a pénznyerő automata üzemeltetésére vonatkozó általános játékfeltételekről szóló mint az állami irányítás egyéb jogi eszközének minősülő felügyeleti tájékoztató (PK. 10/1995.) alkotmányellenes volt. Ebből érzékelhető, hogy például a Szerencsejáték Felügyelet is piacsabályozói jellegű feladatkörrel rendelkezett, noha eszköztárában és jogi szabályozottságában a területnek ehhez elég szegényes volt. Elképzelhető, hogy további, elsősorban központi országos hatáskörű hatóságokat is érdemes lenne elemezni, esetleg ezek eljárásai tekintetében is irányadóak lehetnek tanulmányunk egyes megállapításai. A magunk részéről ezek külön elemzését azért mellőzzük, mert a szakirodalom ilyen átfogó vizsgálatot egyáltalán nem végzett, és mi a szabályozó hatóság jogtudományi fogalmának meghatározásakor a szakirodalmi álláspontokat vesszük alapul.

⁴⁹ A szabályozó hatóságok létrejöttének okaira felvázoltunk egy általános keretet, de meg kell említeni, hogy e szervek függetlenségével összefüggésben számos közvetlenebb okot – részben az általunk említetteteket átfedve – sorol fel a szakirodalom, ennek a kérdésnek széles szakirodalma van (például *Fazekas [2005] 15. o.*), amely elméletek és megközelítések részletes ismertetését terjedelmi okokból mellőzzük.

Negyedik fogalmi elem: normatív szabályozási jogkörök

Végül ki kell térnünk arra is, hogy az eddig tárgyalt mindhárom tényező együttes következményeként a szabályozó hatóságok modellszerűen tényleges szabályozási joggal is rendelkeznek [normatív szabályok leginkább nem kötelező erejű (*soft-law*) jellegűek], ami a jogalkotásról szóló 1987. évi IX. évi törvényben (Jat.) – azaz a magyar jogban – eddig ismeretlenek voltak.

Ezek megjelenése a szabályozás logikájából következő szükségszerűség, függetlenül attól, hogy van-e erre jogszabályi felhatalmazás, vagy nincs, noha ez utóbbi körülményeknek jogi szempontból is van jelentősége. A közgazdasági fogalmakon alapuló absztrakt normák alkalmazása a *jobbiztonság garantálhatósága* és a *jogalkalmazás preventív hatékonysága* is szinte kikényszeríti e jogi szabályozásnak a várható hatósági gyakorlattal való kitöltését, *konkretizál további normatípusokat*, amelyek a változó helyzethez képesek rugalmasan alkalmazkodni. Az *absztrakt normától a konkrét kötelezettségig ívelő jogi dedukció folyamatának* hosszú és több logikai lépcsőn átvezető *indokolásához* szükséges, hogy a jogi érvelés döntő részét az adott időszakban és adott piaci viszonyokhoz illeszthetően – a kvázi jogalkotás jellegű *ex ante* jogalkalmazást jellemzően – *általános formában előre rögzítsék*. E kiszámíthatóság érdekében célszerű előre lefektetni ezeket az elveket. A közösségi jogi rezsim érvényesülése pedig szintén elkerülhetetlenné teszi a nem kötelező erejű jogi normák vagy még jogi normának sem minősülő „kvázi” és nem kötelező erejű dokumentumok (*recommendation, notice* stb.) hatásának érvényesülését a jogalkalmazásra.

Ez utóbbiak nemzeti joggal való kapcsolata oly mértékben rendezetlen, hogy annak „hatályosulása” automatikusan váltja ki a nemzeti jogban is hasonló dokumentumok – és nem jogi normák – keletkezését, amelyeknek jogi hatásai is kétségesek, noha tényleges hatásuk olyannyira gyakori, hogy e hatás bizonyítását nem is szükséges külön elvégezni.

Ez a normatív szabályozási jogkör jelenik meg a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete ajánlásaiban [PSZÁF tv. 9/C. paragrafusa 1. bekezdésének *c*) pontja], a Gazdasági Versenyhivatal közleményeiben (Tpvt. 36. paragrafusának 6. bekezdése),⁵⁰ a Nemzeti Hírközlési Hatóság jogelődjének, a Hírközlési Döntőbizottságnak az Alapelveiben, majd az új szabályozásban a 8001/2004. (IHK. 8.) IHM tájékoztatójában.

A Magyar Energia Hivatalt érintő szabályozásban 2008-ig nem létezett valódi, formailag is a nemzeti jogban rögzített nem kötelező erejű aktus. *Magyar* [2003] (116. o.) azonban úgy látja, hogy a kontinentális és angolszász jogcsalád összeolvadásának következtében jelenik meg az egyedi hatósági határozatokon keresztüli szabályozási jogkör, és a működési engedély a jogforrási hierarchia legalsó szintű részévé válik. E határozatok megszüvegezésében angolszász szakértők vettek részt, de ott a hatóság

⁵⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy a versenyhivatalok normatív aktusok kibocsátására vonatkozó joga nemzetközileg széles körben elterjedt.

nemcsak végrehajt, hanem szabályoz is. Lényegében a jogszabályban meg nem határozott élethelyzetekre tartalmaznak ezek az egyedi határozatok normatív előírásokat, a villamosenergia-törvény kifejezetten erre ad hatáskört (lásd erről részletesen Kovács [2005] 231. o.). Ugyanakkor a Magyar Energia Hivatal gyakran normatív aktusokat is kibocsáthatott anélkül, hogy azok jogi jellegét a szabályozásban tisztázták volna.⁵¹

A SZABÁLYOZÓ HATÓSÁG FOGALMA A JOGTUDOMÁNYBAN ÉS A TÉTELES JOG

Összességében megállapíthatjuk, hogy a hazai szabályozó hatóságok közé sorolt szervezetek között vannak olyanok, amelyek

- bár nem rendelkeznek egyedi hatósági aktusoktól eltérő sajátos szabályalkotási joggal, azok ténylegesen jellemzik jogalkalmazásukat (Magyar Energia Hivatal),
- az általános joggyakorlatra vonatkozó közleményeiket külön jogszabályi felhatalmazás nélkül adják ki (általános fogyasztóvédelmi szervek),
- jogszabályi felhatalmazással rendelkeznek jogilag nem kötelező normák (ajánlások, állásfoglalások, közlemények) kiadására (ORTT, GVH, PSZÁF).

A szabályozó hatóságok (Gazdasági Versenyhivatal, a Nemzeti Hírközlési Hatóság, a Magyar Energia Hivatal) szakapparátusa többdiplomás specialistákból áll, a döntések specializált jogászok és specializált közgazdászok munkájának együttes eredménye, s e döntések részleteit műszaki szakértők dolgozzák ki.

- Itt érdemes egy pillanatra megállni. Miként érintik a szabályozó hatóságok jogkörei (a piacfelügyeleti jogkör, egyedi hatósági aktusok, *jurisdiction* és jogalkotási hatáskör) a hatalommegosztás dogmáját. Olyan államelméleti dilemmáról beszélhetünk, amelyben a szabályozó hatóságokat akár új hatalmi ágak kialakulásaként is észlelhetjük, igaz alkotmányos rendezés nélkül (Sárközy [2002] 20. o.). Nagy [2005] (268. o.) élesen mutat rá az egyesült államokbeli helyzetet elemezve, hogy APA 551. paragrafusa definiálja ugyan az egyedi és normatív aktusok különbségét, ám ez alapján még a szabályozó hatóság minősítheti be, hogy melyik eljárási rezsimit alkalmazza, így ugyanaz a helyzet, mintha azt mondanánk, hogy maga a felhatalmazás dönti el ezt a kérdést. Ugyanakkor garanciális szabályként a Congressional Review Act 1996-ban intézményesítette a kongresszusi előzetes felülvizsgálatát a szabályozó hatóságok (*agency*) által alkotott normák esetében, így azokat előzetesen meg kell küldeni a Kongresszusnak, és a Kongresszus módosíthatja őket még hatálybalépés előtt.

⁵¹ Ilyen volt az ideiglenes üzemi és kereskedelmi szabályzat (IÜKSZ), a Magyar Energia Hivatal iránymutatásai stb. Ennek részletes elemzését lásd Kovács [2007].

Az államelméleti dilemmára azonban az Egyesült Államok tapasztalataiból sem vonhatók le következtetések, mert az angolszász jogrendszerekben nincs különbség egyrészt a végrehajtó hatalom és szabályozó hatóság között, és így ezek a szabályok – amelyeket mi szabályozó hatóságok jellemzőiként írtunk le – a végrehajtó hatalom egészére érvényes jellemzők. Ennek oka pedig az, hogy az angolszász rendszerben egyedül a törvényhozás minősül jogalkotónak, nem úgy mint Magyarországon, ahol jogalkotó például a miniszter is. Ezért az amerikai rendszerben nem tudni, hogy van-e különbség a között, hogy a jogalkotónak van politikai legitimitása, avagy nincs. Ehhez képest, ha Magyarországon egy szabályozó hatóságnak nincs felettes minisztériuma, akkor szükségesnek tűnhet az önálló jogalkotói hatáskör biztosítása. Ilyenkor az Országgyűlés lehetne a politikai kontroll. Ahol pedig van felettes minisztérium, ott a felterjesztés intézményesítése lehetne az irányadó (Nagy [2005] 268. o.).

Molnár [2002] a különböző államhatalmi ágakra jellemző funkciók torlódását a szabályozó hatóságok esetében a – Marx, Hans Kelsen, Adolf Merk neveivel fémjelzett – államhatalmi ágak megosztásán alapuló államkoncepció normatív kritikájaként értékeli (az említett elméletek a normatív és egyedi döntések különbségét magas absztrakciós szinten tagadják). A tanulmány figyelemre méltó elméleti általánosítása a szabályozó hatóságokkal kapcsolatban az, hogy e hatóságok szabályozási jogköre különbözik a hatósági jogkörtől, és sem egyedi döntésen alapuló, sem felügyeleti típusú hatósági jogkör modelltől nem beszélhetünk, hanem a szabályozó hatóságok eszközei – szemben az általunk kifejtettekkel – egységesen a *hierarchiából kilépett szakmai irányítás jogi eszközeiként* írhatók le (Molnár [2002] 643. o.).

Molnár [2002] megközelítésében a hierarchikus irányítás szervei fenntartói és szakmai irányítás együttese, melynek eszközei: konkrét utasítás, konkrét döntés joga, aktusfelülvizsgálat, ellenőrzés joga (például így működik a dekoncentrált állami szervek irányítása). *A szabályozó hatóságok esetében szétválik a szakmai és szervei-fenntartói irányítás, amely egyértelműen a közszolgáltatások, közfeladatok privatizációjának a következménye.* Az ilyen területeken működő állami szervek eszközrendszere a szervezeti jellegű hierarchia megszűnésével, hierarchián kívüli tevékenységirányítással alakult át (ennek első hazai megjelenése a miniszteri ágazati irányítás). Míg a szakmai irányítás vertikális, a szervei-fenntartói horizontális. A hierarchián kívüli szakmai irányítás eszköztára így az irányítás és felügyelet (mint tevékenység) közt elhelyezkedő átmeneti forma, melynek jellemzője, hogy *nincs konkrét utasítási jog, és konkrét döntési jog. Ami megmarad, az a szabályozási jog, aktus-felülvizsgálati jog és az irányítói ellenőrzés joga.* Ebből az is következik Molnár [2002] számára, hogy egy szabályozó hatóság minimum állami irányítás jogi eszközének a kiadására jogosult.

Ha értelmezzük ebben a dogmatikai keretben az általunk eddig kifejtetteket, akkor azt mondhatjuk, hogy megközelítésünk a Molnár [2002] tanulmány megközelítésével szinkronban van. Az irányítói ellenőrzés joga ekvivalens a piacfelügyeleti jogkörrel, a szabályozási jog az ismertetett nem kötelező erejű normatív szabályozási jogkörrel

egyenértékű. Az aktus-felülvizsgálati jog mint a hierarchián kívüli szakmai irányítás eszköze pedig akként illeszthető be az általunk kifejtett elméletbe, ha meggondoljuk, hogy az aktus nemcsak közigazgatási jogi fogalom, hanem polgári jogi fogalom is. Eredeti jelentéstartalma szerint az aktus nem más, mint jogügylet. Ha belátjuk, hogy a piaci szereplők aktusai fogalmilag polgári jogi aktusok, akkor az aktus-felülvizsgálati jog e polgári jogi aktusok felülvizsgálatát jelenti. Ez a megközelítés tehát logikailag lényegi elemévé teszi az ilyen szabályozásnak a polgári jogi jogviszonyok szabályozását, ezért *a szabályozó hatósági tevékenység végső célja és értelme a szabályozott terület polgári jogviszonyainak közjogi – folyamatos és tartós – szabályozása.*

Nem véletlen, hogy a szabályozó hatóságok jogalkotásszerű *ex ante* jogalkalmazásból következő jogérvényesítés utolsó lépése rendszerint polgári jogviszonyokba való közvetlen beavatkozás, akár *jurisdictios* (jogvitát elbíráló) határozatokon keresztül.

Így aztán bármelyik megközelítést is használjuk a szabályozó hatóságok funkcionális fogalma tekintetében, ugyanarra a következtetésre juthatunk.

Legszűkebb értelemben a szabályozó hatóságok mindazon közigazgatási hatóságok, amelyek – piacfelügyeleti jogkör, jogszabályon alapuló normatív szabályozási jogkör és rendszerint *jurisdictios* jogkör eszközrendszerén keresztül – egészben vagy részben liberalizált közszolgáltatásokhoz (állami feladatok) kapcsolódóan *ex ante* jogalkalmazást végeznek szektorspecifikus és közösségi irányelvek által meghatározott közgazdasági fogalmakra épülő absztrakt jogi normák alapján.

E fogalmi körbe vonható a Nemzeti Hírközlési Hatóság Tanácsa, a Magyar Energia Hivatal, a Magyar Vasúti Hivatal jogutódjaként a vasúti szabályozás területén a Nemzeti Közlekedési Hatóság, egyes eszközeit tekintve a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete és az Országos Rádió- és Televízió Testülete is. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy e definíciónak nem eleme a függetlenség, nincs szó az alkotmányos rendezés nélküli, új hatalmi ágat vagy ágakat képviselő szervezetekről. Ezt pedig azért fontos ismételtelen hangsúlyoznunk, mert tanulmányunk célja épp annak bemutatása, hogy a szabályozási jogkör nem egyenlő a jogszabály alkotásának lehetőségével (nincs szó tehát jogalkotói hatáskorról). A *jurisdictios* jogkör pedig nem veszi át a bírói államhatalmi ág szerepkörét, mert a jogvitát eldöntő szabályozó hatósági döntések az általános szabályoknak megfelelően bíróság által – mégpedig két fokon – felülvizsgálhatók. Mindebből következik, hogy ezeken a területeken sem beszélhetünk a jogalkotás és jogalkalmazás – a hatalommegosztás elve felől kritizálható – egységről. Mind a „kvázijogalkotás”, mind a kvázijudicialis jogkör a mindenkori jogrend alá vetett és a bírói hatalom által ellenőrzött. Tanulmányunk egyik célja ennek igazolása.

Tágabb értelemben, a szabályozó hatóságok körébe vonható a Gazdasági Versenyhivatal tevékenysége, amely nem szektorspecifikus, így nincs piacfelügyeleti jogköre, továbbá nem áll közösségi irányelvi szabályozás alatt, valamint a *jurisdictios* jogkör is hiányzik. Gyakorlati szempontból éles határvonalat jelent, hogy jogalkalmazása döntően nem *ex ante*, hanem *ex post* jellegű.

Polgári jogi viszonyokba beavatkozása is csak közvetett, e jogviszonyok *ex post* rendezése döntően a polgári bíróságok feladata.⁵² A Gazdasági Versenyhivatal anynyiban tekinthető szabályozó hatóságnak, amennyiben jogalkalmazása közgazdasági fogalomrendszerre épülő absztrakt normákon alapul, van normatív szabályozói jogköre (Tptv. 36. paragrafusának 6. bekezdése), és van az egyszerű hatósági ellenőrzés és a piacfelügyeleti jogkör közötti, úgynevezett ágazati vizsgálati (Tptv. 43. paragrafus) jogköre, valamint a jogterület szabályozása – ha nem is irányelveken, de – a közösségi jogon alapul.

Legtágabb értelemben pedig mindazon közigazgatási hatóságok ide tartoznak, amelyek általános piacsabályozást végeznek absztrakt normákon keresztül – ide értve az általános fogyasztóvédelmi szerveket is.*

Nem tekinthető szabályozó hatóságnak, csak egyes szabályozó hatóságokra is jellemző részfeladatot ellátó versenyjogi alapú piacsabályozásban is érintett hatóságnak a Közbeszerzések Tanácsa (Közbeszerzési Döntőbizottság). Szervezeti okból egyáltalán nem tekinthető közigazgatási hatóságnak az ÁPV Rt., így szabályozó hatóságnak sem, míg a helyi önkormányzatok szabályozói tevékenysége, amely tulajdonosi irányításon és helyi önkormányzati rendeleti döntéseken alapul, nem érte még el azt a szintet, hogy a szabályozó hatóság fenti definícióiba beférjen, bár a szabályozás előrehaladtával ez elképzelhető.

A legszűkebb értelemben vett szabályozó hatóságok feladata nem a piac működési feltételeinek megteremtése, hanem a piac utánzása jogi szabályozással (*Bán–Könyves* [1997] 165. o.),⁵³ amely önmagában paradoxonnak tűnhetne. A piac utánzásán az állami beavatkozás azon szintjét kell érteni, amikor a piaci szereplők *ex ante* magatartássabályozását végzi a hatóság, tehát nem azt mondja meg, hogy melyek a jogsértő magatartások az adott piaci tevékenység végzése során, és így az összes többi szabad és jogszerű, hanem azt, hogy melyek a jogszerűek (és az ezen kívüli magatartások jogellenesek). A piac feltételeinek megteremtése (a piaci csere jogi szabályrendszere) és utánzása (piaci cserébe történő állami beavatkozás szabályozással) mint fogalmak között tehát nem a közgazdasági, hanem a jogi oldal a meghatározó.⁵⁴

⁵² Itt nemcsak a Tptv. 2–7. paragrafusáról van szó, hanem a versenyjogsértő tényállások következményeként előálló és a közösségi jog által egyre inkább előtérbe helyezett kártérítési perekről is, amely terület a piacsabályozás és a polgári jog határterülete. Lásd erről részletesen *Kovács* [2006] 38–40. o., *Hirsch* [2006].

* Az értekezés lezárását követően a fogyasztóvédelmi szervezetrendszer átalakult (*a szerkesztő*).

⁵³ A piacsabályozás célja a hatékony verseny kívánatos kimeneteinek (ár, minőség, választék, elérhetőség) az elérése. A piac „utánzása” kifejezést csak az egyszerűbb megfogalmazás kedvéért használjuk.

⁵⁴ Megjegyezhető, hogy a GVH jogalkalmazásának – amint az a gyakorlatából látszik – nem az a célja, hogy az egyébként versenyzői piacon a versenyviszonyokat fenntartsa (piac feltételeinek biztosítása), hanem a mai körülmények között szintén nem versenyzői, hanem erősen torzult oligopolisztikus vagy káros versennyel jellemezhető, kiegyensúlyozatlan kínálati viszonyokkal jellemezhető piacok *ex post* jellegű szabályozását végzi. (*Kovács* [2005] 229–230. o.). Ezért van az, hogy a megkülönböztetés közgazdasági alapon nem, csak jogi eszközrendszer oldaláról lehetséges.

Megállapításaink érvényességének értelemszerű korlátja az, hogy a definíciónk alá tartozó hatóságok ugyan végeznek szabályozó hatósági tevékenységet, de jellemzően más klasszikus jogalkalmazást is. Nem is biztos, hogy a szabályozói hatósági tevékenység a domináns, valamint felmutathatnak az elmélet továbbfejlesztését igénylő sajátosságokat, különösen sajátos aktustípusaikra figyelemmel.

IRODALOM

- BALÁZS ISTVÁN [1989]: A közvetett közigazgatási szervek és az autonóm struktúrák szerepe a polgári államok közigazgatásában. Kandidátusi értekezés.
- BALÁZS ISTVÁN [2006]: Szabályozó hatóságok és felügyelet az EU tagországaiban. *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis*, 6. évf. 6. sz. 9–33. o.
- BÁN TAMÁS–KÖNYVES TÓTH PÁL [1997]: Szabályozó felügyeleti hatóság alkotmányos feltételeinek megteremtéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 4. sz.
- BERÉNYI SÁNDOR [2003]: Az európai közigazgatási rendszerek intézményei, Autonómiák és önkormányzatok, Rejtjel, Budapest, 297–301. o.
- CARLTON, D. W.–PERLOFF, J. M. [2003]: Modern piacelmélet. Panem Kiadó, Budapest.
- COASE, R. [1959]: The Federal Communications Commission. *Journal of Law and Economics*, 2. sz.
- COASE, R. H. [2004]: A világitótorony a közgazdaságtanban. In: A vállalat, piac és jog, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- COASE, R. H. [2004]: Megjegyzések a társadalmi költség problémájához. In: A vállalat, piac és jog, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- COMMUNICATIONS [2006/2007]: Communications and IT Handbook. (PLC, Cross-border Handbook) 2006/2007. <http://www.practicallaw.com/communicationshandbook>
- Country Factsheets – Public Management Initiatives and Promising Practices – April 2004. <http://www.oilis.oecd.org/olis/2004doc.nsf/LinkTo/GOV-PGC%282004%2913> (2005. január 27.)
- CZUCZAI JENŐ [2004]: Past and future challenges for building Regulatory Agencies in the network industries of the new EU Member States. Which regulatory authorities in Europe? Konferencia, Brüsszel, március 13.
- DWORKIN, R. [1996]: A szabályok modellje. Megjelent: *Szabadfalvi József* (szerk.): Mai angol–amerikai jogelméleti törekvések. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- FAZEKAS JÁNOS [2004]: Az autonóm jogállású államigazgatási szervek. ELTE szakdolgozat. http://www.kozigkar.hu/palyaz%20megallapod_korabbi%20palyazatok%20dijazottai2005%20Fazekas%20Janos.pdf
- FAZEKAS JÁNOS [2005]: A szabályozó hatóságok jogállásának alapkérdéseiről. *Jogi tanulmányok*, Budapest, 123–154. o.
- GERADIN, D.–PETIT, N. [2004]: The Development of Agencies at Eu and National Levels: Conceptual Analysis and Proposals for Reform. Jean Monet Working Paper, 1. sz.
- GEVEKE, A. [2003]: Improving Implementation by National Regulatory Authorities. http://www.eipa.nl/Eipascope/03/scop_3/scop_3_3.pdf (2003)

- GONENC, R.–MAHLER, M.–NICOLETTI, G. [2000]: The implementation and the effects of regulatory reform: Past experience and current issues. Organisation for Economic Co-operation and Development. Economics Department. OECD Economics Department working papers, Párizs.
- HABERMAS, J. [1993]: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Századvég–Gondolat Kiadó, Budapest.
- HIRSCH, G. [2006]: President of the German Supreme Court oral contribution (írásos változat) Association of European Competition Law Judges 5. éves konferenciája, Berlin (Wustrau), Private Enforcement of EC Competition Law, március.
- HORVÁTH M. TAMÁS [2004]: A szabályozó hatóság típusú közigazgatási szervek szabályozási koncepciója. Magyar Közigazgatás, 7. sz. http://www.eh.gov.hu/gcpdocs/200602/ahivatalltalkiadothatározatok2005_1.xls
- JACOBI, H. B. [1991]: An introduction to Comparative Administration Law. Oceana Publications Inc., New York–London–Róma.
- KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY [2005]: A közösségi jog hatása a magyar versenyjogi gyakorlatra. Magyar Jogász Egylet, 21. Jogász Vándorgyűlés, Szeged, október 14–15.
- KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY [2006]: A bírói döntések karakterisztikája komplex problémák esetén, az ítéleti indokolás meggyőző erejének egyes kérdései. Állam- és Jogtudomány, 2. sz.
- KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY [2006]: A magánjogi jogérvényesítés perspektívái a versenyjogban. Versenytükör, II. évf. 3. sz.
- KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY [2007]: A szabályozó hatóságok eljárásjogának modellje, a határozatok jogereje és végrehajthatósága tükrében, PhD-kézirat.
- KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY [2008]: A szabályozó hatóságok eljárásjogának modellje, a határozatok jogereje és végrehajthatósága tükrében. Infokommunikáció és Jog, 24. sz.
- KÖRMENDY-ÉKES JUDIT–LENGYEL MÁRK [2004]: A médiahatóság jogállásának kérdéseiről; In. Magyar Jog 4. sz. 211–219. o.
- MADARÁSZ TIBOR [1989]: A magyar államigazgatási jog alapjai. Kézirat, Tankönyvkiadó, Budapest.
- MAGYAR ATTILA [2003]: Szabályozó hatóság vagy (csak) végrehajtó szerv. (A Magyar Energia Hivatal szerepének újragondolása). Magyar Közigazgatás, 2. sz. 113–120. o.
- MOLNÁR MIKLÓS [2002]: A szabályozó közigazgatási hatóságokról. Magyar Közigazgatás, 11. sz. 641–650. o.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2005]: Az agency-k jogalkotási hatásköre az USA-ban. Jogtudományi Közlöny, 60. évf. 6. sz. 257–269. o.
- SÁRKÖZY TAMÁS [2002]: Információs társadalom és jog. Megjelent: Információs társadalom és jogrendszer. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.
- VÁRDAY GYÖRGY [2000]: Közbeszerzés az Európai Unióban. Magyar Közbeszerzési Társaság, Budapest.
- YATAGANAS, X. A. [2001]: Delegation of Regulatory Authority in the European Union. The Relevance of the American Model of Independent Agencies. Jean Monnet Working Paper, 3. sz.

• *Kiss Ferenc László* •

BELSŐ GAZDASÁGOSSÁG A TERMELÉSI FOLYAMATBAN

A szerzőnek a Verseny és szabályozás első kötetében 2007-ben megjelent sorozatindító cikke a szabályozás gazdaságtana történelmének és főbb témáinak rövid összefoglalását nyújtotta. Egyben kifejezte a tervezett sorozatnak azt a szándékát, hogy „a szabályozás legfontosabb közgazdasági problémáit nagy részletességgel és mélységben fogja taglalni, segítve ezáltal a magyarországi szabályozási gyakorlat további fejlődését.” Terveink szerint részben a verseny és a szabályozás elméletével kapcsolatos újabb eredményeket és a manapság sokat vitatott, „divatos” témaköröket, részben pedig olyan, a közgazdaságtanban hosszú ideje létező fogalmakat és összefüggéseket tárunk majd az olvasó elé, amelyek beható ismerete szükséges az első csoportban említettek megértéséhez is. A Verseny és szabályozás második kötetében most útjára indul a cikksorozat. Azok közül a közgazdasági témakörök közül, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a piaci verseny és a szabályozás jelenségeinek megértéséhez, elsőként az úgynevezett belső és külső gazdaságosság jelenségeivel célszerű foglalkoznunk. A jelen cikk a termelési folyamatokban található belső gazdaságosságot taglalja: a méret- és választékgazdaságossággal behatóan, monográfiászerűen foglalkozik. Ezt követi majd az úgynevezett külső gazdaságosság vizsgálata, a továbbiakban pedig egyrészt számba vesszük a belső és külső gazdaságosságra épülő különféle piaci – különösen a szabályozással valamilyen módon kapcsolatba hozható – jelenségeket, másrészt pedig témáink körét fokozatosan bővítve kiterünk a verseny és a szabályozás gazdaságtanának valamennyi alapvető fontosságú témájára.

Sorozatunk többféle módon is hasznos lehet az olvasó számára. A gazdasági jelenségekkel foglalkozó jogászoknak és a rendszerváltás előtt végzett közgazdászoknak hézagpótló közgazdasági ismereteket nyújt, a modern makro- és mikroökonómiával felvértezett – közöttük a versenyszabályozásra szakosodott – olvasók számára pedig egy-egy témakör széles körű, alapos, egzakt és szigorúan rendszerezett ismertetése lehetővé teszi a cikkek referenciaként és kézikönyvként való használatát is. A sorozatot egyetemi oktatási célokra is alkalmassá kívánjuk tenni.

Egyszerű, közgazdasági előképzettséget nem igénylő, bevezető jellegű ismertetéssel indítunk, majd fokról fokra tesszük komplexsége a tárgyalást. Igyekszünk az elemzések technikai részletei iránt érdeklődő olvasók igényeit is kielégíteni, ezért

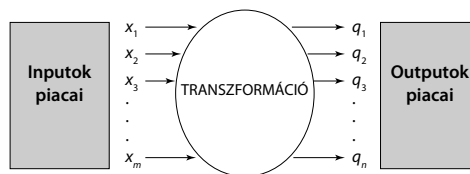
egy-egy témakör matematikai hátterét is közöljük, tartalmuk verbális megfogalmazásával együtt. Így a matematika iránt kevésbé érdeklődő olvasó általában tartalmi veszteség nélkül ugorhatja át a matematikai részeket. A lábjegyzetek mindenképphez szólnak. Egyesek kiegészítő magyarázatokat fűznek a szöveghez annak érdekében, hogy mondanivalónkat a témában járatlan olvasó is biztosan megértse. Mások a főszövegnél mélyebben bonyolódnak olyan technikai részletekbe, amelyek csak a témákat kutató szakember számára hasznosak. Ismét mások irodalmi és egyéb háttérinformációt és útmutatásokat tartalmaznak.

A TERMELÉSI FOLYAMAT KÖZGAZDASÁGI TULAJDONSÁGAI

A belső gazdaságosság a termelési folyamatok közgazdasági sajátosságainak a körébe tartozik, ezért vizsgálatát célszerű magának a termelési folyamatnak a bemutatásával kezdeni. Abból indulunk ki, hogy közgazdasági szempontból a termelési folyamat nem más, mint bizonyos inputoknak bizonyos outputokká történő transzformálása, vagyis három eleme van:

1. *inputok* (például munka, tőke, anyag, energia stb.), amelyeket a termelő az inputpiacokon szerez be, és amelyeknek a termelésben felhasznált mennyiségeit (volumeneit) a továbbiakban $x_1, x_2, \dots, x_m$ -mel, áraikat pedig $w_1, w_2, \dots, w_m$ -mel jelöljük;
2. *transzformáció*, amelynek során m input n outputot állít elő;
3. *outputok* (termékek és/vagy szolgáltatások), amelyeket a termelő az outputpiacokon értékesít, és amelyeknek a termelési folyamat eredményeként előállított mennyiségeit (volumeneit) a továbbiakban $q_1, q_2, \dots, q_n$ -nel, árait pedig $p_1, p_2, \dots, p_n$ -nel jelöljük.

Technológia – gazdasági értelemben

A termelési folyamat közgazdasági tulajdonságait is célszerű e három elem szerint csoportosítani. E szerint vannak 1. inputoldali, 2. transzformációs, és 3. outputoldali tulajdonságok. A belső gazdaságosság a transzformáció tulajdonsága, ezért a továbbiakban csak a transzformációval foglalkozunk.¹

¹ Csak futólag említjük, hogy az inputoldalon a közgazdasági vizsgálódás kiterjed egyrészt az inputok iránt az inputpiacokon megnyilvánuló termelői kereslet nagyságának, másrészt pedig az inputok között a termelési folyamatban kialakuló kapcsolatnak (ami lehet helyettesítés vagy kiegészítés)

A transzformáció maga a termelés, vagyis az a folyamat, amelyben az inputokból outputok lesznek. A transzformáció valamely adott esetét a közgazdaságtanban *technológiának* is nevezzük. Közgazdasági értelemben a technológia nem más, mint annak valamely adott módja, ahogyan az inputok outputokat hoznak létre. A közgazdasági vizsgálódás természetesen nem a termelési folyamat műszaki vagy menedzseri vonatkozásait, hanem a folyamatba belépő inputok és az abból kilépő outputok közötti mennyiségi viszonyokat célozza meg: Milyen és mennyi inputból milyen és mennyi output lesz? Milyen összefüggés létezik az inputok mennyiségeinek változásai és az általuk megtermelt – velük oksági kapcsolatban lévő – outputok mennyiségeinek a változásai között? Vizsgálódásaink tehát mennyiségi természetűek.² Az inputok és az outputok közötti mennyiségi kapcsolatokat a közgazdaságtan az úgynevezett *transzformációs függvény* segítségével reprezentálja. Ennek a belső gazdaságosság vizsgálatához való bevezetésére nincsen szükség, hanem elégséges arra hivatkozni, hogy bizonyos – nem különösebben szigorú – feltételek megléte esetén a transzformációs függvényből *termelési függvény* és *költségfüggvény* vezethető le.³ A továbbiakban mindkét függvényt használni fogjuk a belső gazdaságosság mérésére és jellemzésére, ezért szükség van arra, hogy most megismerkedjünk velük. Mint ezt már az előzőekben is tettük, tételezzük fel, hogy valamely termelő m input segítségével n outputot állít elő! Jelöljük ismét az inputok árait és volumeneit sorrendben w -vel és x -szel, az outputok árait és volumeneit pedig sorrendben p -vel és q -val! A termelési függvény ekkor

$$Q = f(x_1, x_2, \dots, x_m; T) \quad (1)$$

a költségfüggvény, pontosabban a teljesköltség-függvény⁴ pedig

$$C = g(q_1, q_2, \dots, q_n; w_1, w_2, \dots, w_m; T) \quad (2)$$

a becslésre és elemzésére. A termelés szükségletei határozzák meg azt, hogy a termelő az inputokból mennyit és milyen összetételben keres, ezért az inputkeresletet termelési tulajdonságnak tekintjük. Az outputoldalón a közgazdász ugyancsak a kereslet nagysága és a kapcsolatok iránt érdeklődik, ezek vizsgálata azonban már a piacelemzés körébe tartozik, hiszen az output elhagyja a termelési folyamatot, kikerül a piacra és releváns közgazdasági tulajdonságait a piac alakítja ki.

² Meg kell jegyeznünk, hogy az inputok mennyiségeit – mint ezt rövidesen látni fogjuk – gyakran aggregált értékük, vagyis a termelési költségek segítségével fejezzük ki.

³ A transzformációs függvény általános formája $H(q_{1p}, q_{2p}, \dots, q_{np}; x_{1p}, x_{2p}, \dots, x_{mp}; t) = 0$. Ha a függvény homotetikus, gyengén szeparálható és additív, akkor termelési függvénné egyszerűsödik, vagyis $H[G(q_{1p}, \dots, q_{np}), F(x_{1p}, \dots, x_{mp}), t] = H^*[G^*(q_p), F^*(x_p, t)] = G(q_p) - F(x_p, t) = 0$. A transzformációs függvény felírható a maximális nettó outputok vektoraként is, ahol az egyes erőforrások nettó outputja (y) azok bruttó kibocsátásának és inputként való önfelhasználásának a különbsége ($y_i = q_i - x_i$).

⁴ Többféle költségfogalom létezik, ezért a költségfüggvénynek is több formája használatos. Például ismerünk és használunk átlagköltségfüggvényt, határköltségfüggvényt, változó költség-függvényt. Ezeket a továbbiakban esetenként említeni is fogjuk, a belső gazdaságosság általános jellemzésére azonban elegendő a teljesköltség-függvény használata.

ahol f és g a függvény matematikai formájára utal, T a technológiai változásokat megtestesítő változó, a függő változó Q és C pedig a termelés mennyisége, illetve annak teljes költsége, vagyis

$$C = \sum_{j=1}^m w_j x_j. \quad (3)$$

A termelési függvény azt mondja ki, hogy az előállított output mennyisége valamilyen matematikai formájú összefüggés szerint függ a termelési folyamatban alkalmazott inputok mennyiségeitől. A termelési függvény tehát volumenekkel dolgozik, volumen–volumen kapcsolatokat számszerűsít. A költségfüggvény azt jelzi, hogy a termelés összes költsége – ugyancsak valamilyen matematikai formula szerint – függ attól, hogy melyik outputból mennyit termelnek (vagyis hogy mekkorák a termelésükhöz a termelési függvény szerint szükséges x_j -k), továbbá attól is, hogy melyik inputnak mi az ára (vagyis hogy mekkorák a w_j -k). A költségfüggvényben az outputok mennyiségein kívül változóként megjelennek az inputárak és az inputértékek (költségek) is.⁵ A T technológiai változó mindkét függvényben azt fejezi ki, hogy az f és g matematikai függvényformák valamely adott technológia jellemzői, és ha megváltozik a technológia, akkor a változás hatását is figyelembe kell venni.

A közgazdasági értelemben vett technológia elemzése során az input-output kapcsolatot háromféle módon tudjuk megjeleníteni, mégpedig a volumen, a költség és a profit fogalmának segítségével. A harmadik – a profit alapú – megjelenítést azonban az elemzési gyakorlatban annak bonyodalmai miatt ritkán használjuk, hanem helyette az első két megközelítés valamelyikének a segítségével feltárt input-output viszonyoknak a vállalati profitabilitásra gyakorolt hatásait határozzuk meg, majd elemezzük. Ennek bemutatása azonban túllépne a jelen írás keretein. Az input-output viszonyt tehát végül is kétféle megközelítésben mérjük, becsüljük, jellemezzük.

A termelés közgazdasági jellemzői

Transzformáció mérhető mint	input ↔ output viszony
1. Termelékenység	volumen ↔ volumen
2. Költség	ár × volumen (érték) ↔ volumen
3. Profit	ár × volumen (érték = költség) ↔ ár × volumen (érték = árbevétel)

Először használhatjuk a *termelékenységelemzés* fogalomrendszerét és terminológiáját minden olyan esetben, amikor kizárólag a mennyiségi viszonyok iránt érdeklődünk.

⁵ Az outputok árai sem a termelési függvényben, sem a költségfüggvényben nem jelennek meg. A termelés elemzése során ugyanis elégséges az outputok volumeneinek az ismerete. Nem a termelés-elemzés, hanem a piacelemzés feladata annak megállapítása, hogy az outputok árai és mennyiségei között milyen összefüggések léteznek. Az inputok volumenei a költségfüggvényben aggregált értékön jelennek meg. A költség az inputok aggregátuma és a költségfüggvény az aggregátorfüggvény.

A termelékenység olyan hányados, amely az output volumene és az őt létrehozó inputok volumene közötti viszonyt fejezi ki, vagyis volumen–volumen viszony. A termelékenységi tanulmányok a termelési folyamat elemzésének a legalapvetőbb részei, jelenlegi terjedelmi korlátaink miatt azonban le kell mondanunk tárgyalásukról.

Másodsor használhatjuk – és a továbbiakban használni is fogjuk – a *költség-elemzés* fogalomrendszerét és terminológiáját. A költségelemzés célja annak megismerése, hogy miként változnak a költségek akkor, amikor az output(ok) volumene változik. A költségelemzés tehát hibrid módszer: az output oldalán a volument, az inputok oldalán pedig az *értéket* (a költséget) vizsgálja. Az összefüggések vizsgálata során a költségváltozót teljes költségként (C) határozzuk meg és mérjük, hiszen ahogyan ezt a (3) egyenletben jeleztük, a teljes termelési költség szorzatösszeg: az inputok árai és volumenei szorzatainak az összege. A teljes költségen belül gyakran elkülönítjük a változó költségeket. Ugyancsak támaszkodunk az *egységköltség* (az output egységére – volumenének egy fizikai mértékegységére – jutó költség) fogalmára. Többnyire kétféle egységköltséggel foglalkozunk, nevezetesen az *átlagköltséggel* (AC) és a *határköltséggel* vagy marginális költséggel (MC).⁶ Az átlagköltség a teljes termelési költségnek az output egységére jutó nagysága. Ha elkülönítjük a változó költségeket, akkor kiszámíthatóvá válnak a harmadik egységköltség kategóriát képviselő átlagos változó költségek, amelyek az összes változó költségnek az összes output egységére jutó nagyságát mutatják. A határköltség a teljes költségfüggvény parciális deriváltja. Azt mutatja, hogy mennyivel változik a teljes költség akkor, amikor valamely i -edik output nagysága egy végtelenül kicsi (a gyakorlatban egy fizikai mértékegységnyi) változáson megy keresztül, vagyis

$$MC_i = \frac{\partial C}{\partial q_i} \quad (i = 1, \dots, n). \quad (4)$$

A kétféle megközelítés *duális terminológia* használatát teszi lehetővé. Ugyanazt a gazdaságosságot mérhetjük, becsülhetjük és elemezhetjük mindkét megközelítés segítségével. Hogy mikor melyiket használjuk, az jórészt olyan körülményektől függ, mint az adatok elérhetősége vagy a tárgyalás szemléletessége.

⁶ A szokásosan kétszer differenciálhatónak feltételezett folyamatos költségfüggvényből származtatott határköltség folyamatos változó. A gyakorlatban azonban az output és/vagy az inputár nem végtelenül kis változásokon, hanem megfigyeléstől megfigyelésig különféle nagyságú diszkrét változásokon megy keresztül. A folyamatos és a diszkrét változások megkülönböztetése céljából gyakran használjuk a diszkrét esetben a „különbözeti költség” megjelölést. Sajnos a szakirodalom korántsem következetes ebben a tekintetben, és a diszkrét költségváltozót is gyakran határköltségnek nevezi, ezért célszerű külön figyelmet szentelni annak, hogy egy-egy adott esetben a költségfüggvény folyamatos-e vagy diszkrét.

A BELSŐ GAZDASÁGOSSÁG FOGALMA

A most tárgyalandó gazdaságosság azért „belső”, mert a termelési folyamatban létezik. A terminológia ugyanis alapvetően termelési orientációjú; a termelésen belülről nézi a világot. Előrebocsátjuk, hogy ugyanilyen ok miatt nevezzük majd a fogyasztási folyamatban megvalósuló gazdaságosságot külsőnek. Valóban, a termelési folyamatból nézve a fogyasztás „külső” folyamat. Érthető és elfogadható tehát – noha nem teljesen helyeselhető – a belső-külső megkülönböztetés, de miért „gazdaságosság”? Mit nevezünk gazdaságosságnak?

A gazdaságosság fogalmát az egyszerűség és a jó szemlélhetőség kedvéért először az úgynevezett *méretgazdaságosság* kapcsán tárgyaljuk. A kérdés megválaszolásához vissza kell mennünk a közgazdaságtan történetének korai szakaszaihoz. Az elméletet először a manapság tökéletesnek nevezett versenypiacokra vonatkoztatva dolgozták ki. A tökéletes piacokon sok és egymástól független eladni szándékozó és ugyancsak sok és egymástól független vásárolni szándékozó szereplő létezik. A piaci csere folyamatában a termékeknek olyan uniformizált árai alakulnak ki, amelyek az eladni szándékozók számára megváltoztathatatlan adottságként jelentkeznek, és amelyek egyenlők a termékek határkölségeivel. A határkölségek pedig egyenlők a termékek átlagkölségeivel, aminek következtében sem a határkölség, sem az átlagkölség nem érzékeny az output volumenének változásaira, hanem mindkettő konstans marad, amikor az output növekszik vagy csökken. Az egymással egyenlő egységkölségek ($AC = MC$) output-érzékenység akkor és csakis akkor fordulhat elő, amikor a termelés növekedése során a termelési folyamatban egyre újabb és újabb inputokat alkalmazva nem változik ezeknek a többletinputoknak a „hozadéka”, vagyis az output mindig ugyanolyan mértékben változik, mint maguk az inputok. Ezért nevezték el ezt az esetet állandó hozadéknak. Ugyancsak állandó a megghiúsult hozadék, vagyis az az output, amely nem keletkezik, amikor a termelés csökkentése során újabb és újabb inputokat vonnak ki a termelésből. Állandó hozadék tehát akkor létezik, ha *ugyanannyiszor* többet vagy kevesebbet vesznek ki outputként a termelési folyamatból, *amennyiszor* többet vagy kevesebbet inputként tettek bele. Például ha mondjuk egy százalékkal több, illetve kevesebb input mindig pontosan egy százalékkal több, illetve kevesebb outputot hoz létre, függetlenül attól, hogy mekkora az az input, amely egy százalékkal növekszik, illetve csökken.

Ha a hozadék állandó, akkor azt mondjuk, hogy sem gazdaságosság, sem gazdaságtalanság nem létezik. Ez a „sem-sem” eset. Ha a hozadék növekvő, akkor gazdaságosságról, ha pedig a hozadék csökkenő, akkor gazdaságtalanságról beszélünk. A „hozadék” az input-output kapcsolat termelékenységi (volumen alapú) terminológiájával, a „gazdaságosság” pedig a kölség terminológiájával kapcsolatos elnevezés.⁷

⁷ Nem említjük a növekvő hozadéknak a csökkenő rövid távú átlagkölséggörbével és a méretgazdaságosságnak a csökkenő hosszú távú átlagkölséggörbével kapcsolatos definícióját, amely a méret-

„Duális” terminológia

Termelékenység	Költség
Növekvő hozadék	Gazdaságosság
Állandó hozadék	„Sem-sem”
Csökkenő hozadék	Gazdaságtalanság

Nézzük most a növekvő, az állandó, és a csökkenő hozadék eseteit!

Növekvő hozadék, vagyis gazdaságosság létezik, ha a termelési folyamatból outputként többet vesznek ki, mint amennyit inputként beletettek, azaz ha az output gyorsabban növekszik, mint az input. Gazdaságosság jelenlétében valamennyiszer több input több mint ugyanannyiszor több outputot termel, tehát ha – mondjuk – egy százalékkal nő az input, akkor az output növekedése több mint egyszázalékos lesz. Ekkor az output átlagköltsége a termelés méretének növekedése következtében csökken, illetve a termelés méretének csökkenése következtében növekszik.

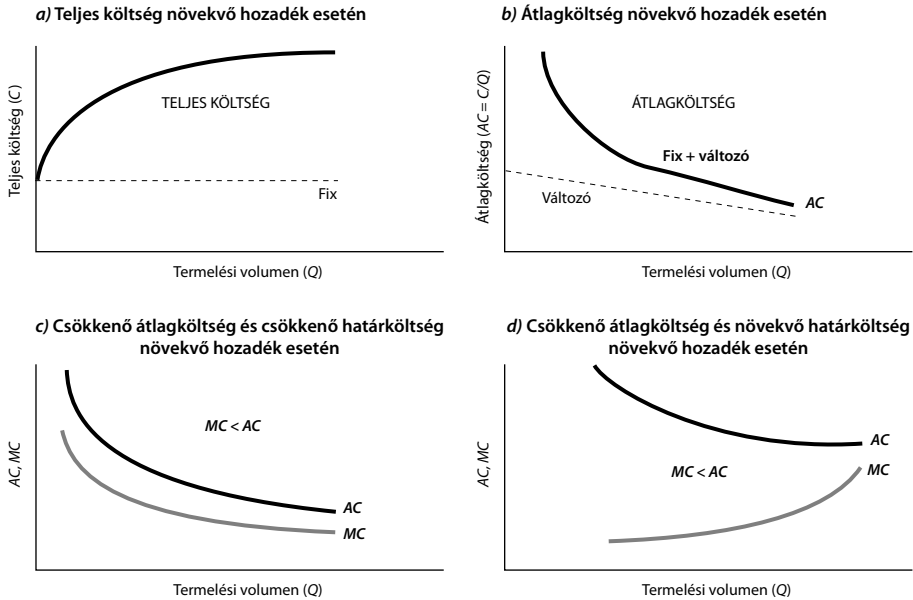
Állandó hozadék létezik – vagyis nincsen sem gazdaságosság, sem pedig gazdaságtalanság –, ha a termelési folyamatból outputként pontosan annyit vesznek ki, mint amennyit inputként beletettek, azaz ha az output ugyanolyan ütemben növekszik, mint az input. Állandó hozadék mellett valamennyiszer több input pontosan ugyanannyiszor több outputot termel, tehát ha mondjuk egy százalékkal nő az input, akkor az output növekedése pontosan egyszázalékos lesz. Ekkor az output átlagköltsége a termelés méretének növekedése vagy csökkenése következtében nem változik, hanem konstans marad.

Csökkenő hozadék, vagyis gazdaságtalanság létezik, ha a termelési folyamatból outputként kevesebbet vesznek ki, mint amennyit inputként beletettek, azaz ha az output lassabban növekszik, mint az input. Gazdaságtalanság jelenlétében valamennyiszer több input kevesebb mint ugyanannyiszor több outputot termel, tehát ha mondjuk egy százalékkal nő az input, akkor az output növekedése kevesebb mint egyszázalékos lesz. Ekkor az output átlagköltsége a termelés méretének növekedése következtében növekszik, illetve a termelés méretének csökkenése következtében csökken.⁸

Az *1. ábra* négy része bemutatja a termelés teljes költségének, az átlagköltségnek és a határköltségnek az alakulását gazdaságosság, vagyis növekvő hozadék esetén. Az *a)* ábrán, amely a teljes költséget mutatja, output-érzékenlen fix költségeket és degresszív változó költségeket találunk. Ilyen esetben, amint azt a *b)* ábra jelzi, az

.....
gazdaságosságot a rövid távú átlagköltséggörbének a hosszú távú átlagköltség burkológörbéjén délkeleti irányba (azaz lefelé) történő eltolódásával azonosítja.

⁸ Zavart okozhat, hogy növekvő hozadék esetén csökkenő átlagköltséggörbéről, csökkenő hozadék esetén pedig növekvő átlagköltséggörbéről beszélünk. Tehát a görbe akkor csökken/nő, amikor a hozadék nő/csökken. Csak állandó hozadék esetén tűnik el a terminológiai zavar, hiszen ekkor az átlagköltség is konstans.

1. ÁBRA • A teljes költség és a határköltség alakulása növekvő hozadék esetén

átlagköltséggörbe csökkenő, mégpedig két ok miatt. Először az output növekedésével csökken a fix költségnek az output egységére jutó hányada; másodsor a depresszív változó költségeknek ugyancsak egyre kisebb lesz az output egységére jutó értéke. A c) és a d) ábrán a csökkenő átlagköltség mellett két olyan határköltséget mutatunk, amely kisebb az átlagköltségnél. Az egyik átlagköltséggörbe csökkenő, a másik pedig növekvő. Az ábrák azt illusztrálják, hogy az átlagköltséggörbe növekvő határköltség mellett is csökken mindaddig, amíg a határköltség kisebb az átlagköltségnél.⁹

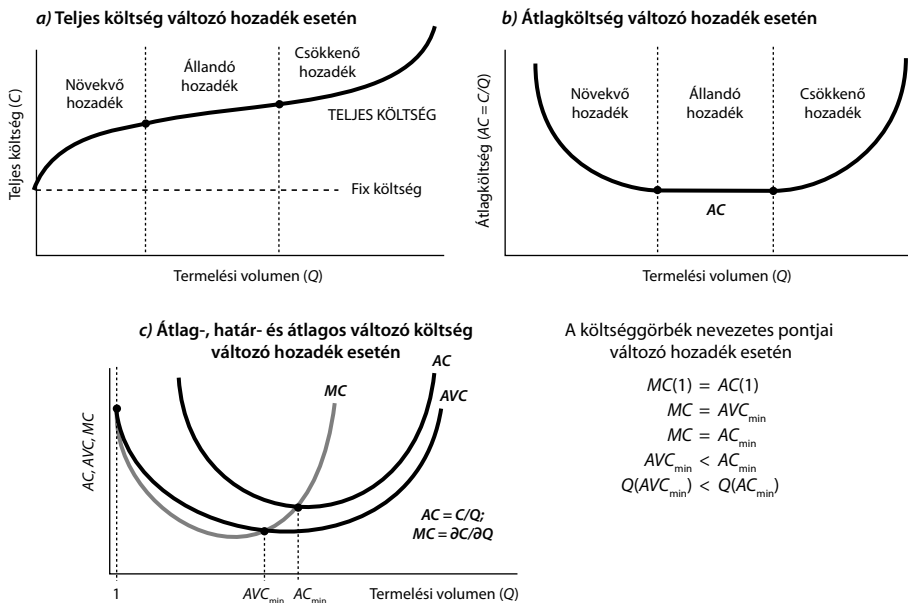
Amikor egy-egy vállalat termelési technológiáját közgazdasági szempontból vetjük elemzés alá, akkor nemcsak állandó, hanem növekvő vagy csökkenő hozadékkal is találkozhatunk. Sőt, valamely vállalat növekedésének egymást követő szakaszai-

⁹ Azt, hogy az átlagköltséggörbe csökkenő, állandó vagy növekvő-e, a határköltség és az átlagköltség viszonya határozza meg. Képzeljük el, hogy valamilyen kiinduló állapotban létezik a teljes költségnek és az output volumenének is valamilyen értéke. Ezek hányadosa az átlagköltség. Ha most a termelés volumenét, mondjuk, egy egységgel növeljük, akkor a határköltség a teljes költségnek az emiatt bekövetkező növekménye lesz. Ha ez kisebb, mint az átlagköltség, akkor a megnövelt volumenhez tartozó új átlagköltség alacsonyabb lesz a korábinál, hiszen az új átlag úgy jön létre, hogy a régi átlaghoz egy annál kisebb elemet adunk hozzá. Az átlagköltségnél kisebb határköltség tehát mintegy lefelé húzza, a nála magasabb viszont felfelé tolja az átlagköltséget. Ha pedig a határköltség ugyanakkora, mint az átlagköltség, akkor az újabb egységnyi output költségének a teljes költséghez való hozzáadása nem változtatja meg az átlagköltséget.

ban megvalósulhat először növekvő, majd állandó, majd pedig csökkenő hozadék is. Ilyen esetre nézve mutatja a teljes költség hullámvonalú és az átlagköltség U alakú görbáját a következő 2. ábra a) és b) része, a c) részén pedig az U alakú átlagköltség mellett a szintén U alakú határköltséget és átlagos változó költséget is bemutatjuk. Ez utóbbi ábrához csatlakozik a görbék nevezetes pontjainak a felsorolása.

A gazdaságosságát úgy definiáltuk, mint az output *átlagköltségének* (AC) a csökkenését, amelyet az eddigiekben csak az output *volumenében* beállott változásokkal hoztunk kapcsolatba. A gazdaságosság fogalma azonban ennél általánosabb, azaz nemcsak a méretgazdaságosságra, hanem más esetekre nézve is értelmezhető. Általános értelemben a gazdaságosság az átlagköltség bármiféle olyan csökkenését jelentheti, amelyet az output termelésében beállott változás okoz. Az output pedig többféleképpen változhat, például azért is, hogy megváltozik a termelési folyamat outputjainak a száma. A több output közös termelése következtében megvalósuló olyan költségmegtakarítást, amely az átlagköltséget csökkenti, a továbbiakban *választékgazdaságosságnak* fogjuk nevezni.

Az output minőségének változásai is kiválthatnak átlagköltséget csökkentő költségmegtakarításokat. A közgazdasági elemzés során a minőség változását gyakran úgy kezeljük, hogy a magasabb minőséget nagyobb volumenként fejezzük ki, ami

2. ÁBRA • A teljes, átlag-, átlagos változó költség és a határköltség alakulása a három különböző hozadék esetén

által nemcsak a konstans minőségre vonatkozó úgynevezett hedonikus árindexek kiszámítása válik lehetővé, hanem alkalom adódik arra is, hogy a minőség javulását gazdaságosságként kezeljük. Ekkor *minőséggazdaságosságról* beszélünk.

Több más eset is létezik. Ha például a fogyasztók térbeli elhelyezkedésének költségvonzatai vannak, például távközlési szolgáltatások hálózati alapú termelési folyamatai esetében, akkor a fogyasztók földrajzi sűrűségének növekedése által kiváltott átlagköltség-csökkenő hatást *sűrűséggazdaságosságnak* nevezzük. Ha a költségvonzatok a termelési folyamat térbeli elhelyezkedéséhez, pontosabban annak a változásaihoz kapcsolódnak, akkor úgynevezett *agglomerációs gazdaságosság* is kialakulhat. Tulajdonképpen annyiféle gazdaságosságot találunk a termelési folyamatban, ahány módon az output termelésének változása befolyásolni képes annak átlagköltségét.

Emlékezzünk azonban arra, hogy az átlagköltség-csökkenő költségmentakarításokat *volumenváltozások* váltják ki! Az árváltozások átlagköltséget csökkentő hatásait kizárjuk a gazdaságosság fogalmából, még akkor is, amikor azok a termelés méretének a változásaihoz kapcsolódnak, például amikor a nagyobb méretű termelés következtében nagyobb tömegű inputot vásárol a termelő és nagyobb kereslete révén – volumen diszkont vagy erősebb tárgyalási pozíció következtében – alacsonyabb árakon képes inputokat vásárolni az inputok piacain, és az olcsóbb inputoknak átlagköltség-csökkenő hatása van.

A MÉRETGAZDASÁGOSSÁG FOGALMA

Az előzőekben már bevezettük és jellemeztük a méretgazdaságosság jelenségét. Megállapítottuk, hogy méretgazdaságosság (*economies of scale, scale economies*) akkor létezik, amikor az output termelésének növelése esetén csökken, az output termelésének csökkentése esetén pedig növekszik az output egységére jutó inputok volumene. Ekkor az inputok lassabban növekednek, mint az outputok. Ha nő az output (Q) volumene, akkor méretgazdaságosság esetén a termelés teljes költsége (C) degresszív módon növekszik, az átlagköltség ($AC = C/Q$) görbéje csökken, továbbá az átlagköltség nagyobb a határköltségnél ($AC > MC$). A határköltség ($MC = dC/dQ$) görbéje csökkenő is és növekvő is lehet.¹⁰

Míndez azonban meglehetősen pontatlan. Ahhoz, hogy mérni és elemezni tudjuk a méretgazdaságosság jelenségét, sokrétű pontosításra van szükség. Pontosan meg kell határoznunk, hogy milyen inputokról, outputokról és költségekről van szó,

¹⁰ Méretgazdaságtalanság (*diseconomies of scale*) vagy csökkenő hozadék (*decreasing returns to scale*) létezik ellenkező esetben, amikor több output termelése esetén növekszik, kevesebb output termelése esetén pedig csökken az output egységére jutó inputok volumene, vagyis amikor az inputok gyorsabban növekednek, mint az output. Ha nő az output volumene, akkor méretgazdaságtalanság esetén a termelés teljes költsége progresszív módon növekszik, a határköltség és az átlagköltség görbéi növekednek, továbbá az átlagköltség kisebb a határköltségnél.

valamint hogy milyen inputok, outputok és költségek vizsgálata esetén miként, milyen mutatók segítségével mérjük ezeknek a méretgazdaságosságot eredményezhető egymásra hatásait. A pontosítás a legkézenfekvőbbben a méretgazdaságosság mutatórendszerének kidolgozása során valósítható meg. Számos mutató létezik. Közös tulajdonságuk, hogy valamennyien *rugalmissági* mutatók, vagyis az inputok és az outputok vagy az outputok és a költségek *relatív* változásainak a viszonyszámai. A mutatók rendszerét a következő három rendezési elv alkalmazása segítségével alakítjuk ki.

1. A mutatók kialakítása során alkalmazott *módszer* szerint megkülönböztetünk¹¹
  - 1.1. parametrikus mutatókat,
  - 1.2. indexmutatókat.
2. Az alkalmazott *terminológia* szerint megkülönböztetünk
  - 2.1. termelékenységi (volumenváltozásokat viszonyító) mutatókat,
  - 2.2. költségmutatókat.
3. *Aggregáció* szerint, vagyis aszerint, hogy dezaggregált vagy aggregált inputok hatását mutatják-e dezaggregált vagy aggregált outputokra, megkülönböztetünk
  - 3.1. output- és inputspecifikus teljesen dezaggregált mutatókat,
  - 3.2. vállalati szinten aggregált outputmutatókat,
  - 3.3. vállalati szinten aggregált inputmutatókat,
  - 3.4. vállalati szinten aggregált output- és inputmutatókat.

A parametrikus mutatók a termelési folyamat ökonometriai modelljeiből származnak. Termelési és/vagy költségfüggvények statisztikailag becsült regressziós paramétereiből vezetjük le őket. Először a parametrikus mutatókat ismertetjük, majd ezt követően röviden foglalkozunk az indexmutatókkal is.

Parametrikus mutatók

Az eddigiekben már láttuk, hogy a méretgazdaságosság az inputok változásai és az outputok változásai közötti meghatározott viszonyt jelez. Duális megközelítésünkben fakad, hogy a változások egymáshoz való viszonyát volumenek és költségek segítségével egyaránt ki tudjuk fejteni.

Termelékenységelemzési terminológia alapján: méretgazdaságosság akkor létezik, amikor az output volumene gyorsabb ütemben növekszik, mint az input volumene. A mérőszám természetes módon adódik: hány százalékos outputnövekedés jut az

¹¹ A parametrikus (ökonometriai) és az indexmódszer mellett létezik még többféle nem parametrikus programozási módszer is, lásd például *Charnes-Cooper-Sueyoshi* [1988], ezekkel azonban terjedelmi korlátaink miatt nem foglalkozunk.

input növekedésének egy százalékára? Relatív változásokat hasonlítunk. A becslések és számítások során azonban nem a hagyományos százalékos formában fejezzük ki a relatív változásokat, hanem logaritmikus *arányos* változásokat viszonyító rugalmassági mutatót használunk: *az output inputrugalmasságát*.

Költségelemzési terminológia alapján: méretgazdaságosság akkor létezik, amikor a teljes költség volumene lassúbb ütemben növekszik, mint az output volumene. A mérőszám itt is természetes módon adódik: hány százalékos költségnövekedés jut az output növekedésének egy százalékára? Most is relatív változásokat hasonlítunk, és logaritmikus *arányos* változásokat viszonyító rugalmassági mutatót használunk: *a költség output-rugalmasságát*.

A rugalmasságmutató-párok közül többféle is van attól függően, hogy milyen inputnak milyen outputra gyakorolt hatását tükrözik. Egyrészt a termelési folyamatban több input több outputot termel és bármely input hathat bármely outputra. Korábban feltételeztük, hogy az inputok száma m , az outputoké pedig n . Bármely output termelési folyamatában létezik az inputoknak és az outputoknak olyan kölcsönhatása, amelyet meg kívánunk vizsgálni annak megállapítása céljából, hogy létezik-e output-specifikus méretgazdaságosság.

Másrészt az egyedi (dezaggregált) inputokon és outputokon kívül ugyancsak létezik az inputok aggregátuma és az outputok aggregátuma is. Ezek az aggregátumok teszik lehetővé az összes input együttes hatásának, valamint az összes outputra együttesen gyakorolt hatásoknak a mérését, becslését, elemzését. Ez az elemzés vállalati szinten folyik, mert vagy az inputokat, vagy az outputokat, vagy mindkettőt az egész vállalatra nézve, összességükben vizsgáljuk.

Nézzük először azt, hogy minek a mire való hatásáról van szó! Számozásunk tükrözi, hogy most a harmadik rendezési elvet, az aggregáció elvét alkalmazzuk, amely szerint négy esetet különböztethetünk meg. Minden esetben mutatópárokat tudunk konstruálni: az output inputrugalmasságát és a költség output-rugalmasságát.

- 3.1. Valamelyik x_j input volumenváltozásainak hatása valamelyik q_i outputra.
- 3.2. Valamelyik x_j input volumenváltozásainak hatása az összes outputra, vagyis a Q output aggregátumra.
- 3.3. Az összes input, vagyis az X input aggregátum hatása valamelyik q_i outputra.
- 3.4. Az összes input, vagyis az X input aggregátum hatása az összes outputra, vagyis a Q output aggregátumra.

Most pedig vizsgáljuk meg a négy kategóriában konstruálható rugalmasságpárokat! A képzésük során felmerülő lehetőségek és nehézségek abból fakadnak, hogy a rugalmasságokat vagy (statisztikailag becsült) termelési függvényekből, vagy pedig (statisztikailag becsült) költségfüggvényekből származtatjuk, és ezek a függvények egyes rugalmasságok kialakítását egyszerűvé teszik, más rugalmasságok kiszámítására csak kiegészítő feltételezések alkalmazása mellett nyújtanak lehetőséget, ismét

más rugalmasságok létrehozását pedig egyáltalán nem teszik lehetővé. Vizsgálódásunkat kezdjük a legdezagregáltabb esettel.

AD 3.1. Valamelyik x_j input volumenváltozásainak hatása valamelyik q_i outputra

Az output inputrugalmassága¹²

$$\varepsilon_{q_i, x_j} = \frac{d \ln q_i}{d \ln x_j} = \frac{dq_i}{q_i} : \frac{dx_j}{x_j} = \frac{dq_i}{dx_j} \times \frac{x_j}{q_i} \quad (i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, m). \quad (5)$$

Összesen $i \times j$ számú ilyen rugalmassági mutató konstruálható. Általában igaz az, hogy az output inputrugalmasságát termelési függvényből, a költség outputrugalmasságát pedig költségfüggvényből származtatjuk. Ez az eset azonban kivételt képez. Az (1) egyenletben bemutatott termelési függvény ugyanis nem alkalmas arra, hogy segítségével alakítsuk ki a dezagregált q_i outputokra vonatkozó mutatókat, mert a termelési függvény függő változója az outputok aggregátuma. A (2) egyenletben bemutatott költségfüggvény használata esetén viszont a feladat megoldható, mert a q_i változók szerepelnek a függvény jobb oldalán, az x_j változókat pedig Shephard [1970] lemmájának alkalmazása révén ki tudjuk számítani. Shephard lemmája szerint a költségfüggvénynek a valamelyik w_j inputár szerinti parciális deriváltja egyenlő az illető input iránti kereslet nagyságával, ami x_j vagyis:

$$\frac{\partial C}{\partial w_j} = x_j \quad (j = 1, \dots, m). \quad (6)$$

Ennek igazsága könnyen belátható. Ha a j -edik input w_j ára mondjuk 140 forintról 160 forintra – azaz 20 forinttal – emelkedik, és ennek a következményeként 60 forinttal nő a költség, akkor az illető input x_j volumene 3 egységnyi. Ha viszont a költség növekménye mondjuk 140 lenne, akkor ebből tudnánk, hogy 7 egységnyi input venne részt a termelésben.

Ha a változók ismertek, akkor kialakíthatók azoknak a megfigyeléstől megfigyelésig mért arányos változásai is. Ezek hányadosai a rugalmasságok diszkrét megközelítését jelentik.

A duális mutató, a költség output-rugalmassága a költség aggregált természeténél fogva nem alkalmas a dezagregált inputok és outputok közötti viszony jelzésére. Ezt a mutatót sem a termelési függvény, sem pedig a költségfüggvény segítségével nem tudjuk kialakítani. A termelési függvényben ugyanis az outputok,

¹² Figyeljük meg, hogy dq_i/dx_j nem más, mint a j -edik inputnak az i -edik outputból termelt határterméke. Ez részleges határtermék, ha a j -edik input más outputokat is termel, és az azokra vonatkozó határterméke nem nulla.

a költségfüggvényben pedig az inputok aggregáltak. A termelési függvényt nem is tudjuk használni, a költségfüggvényt azonban igen. Ahhoz, hogy output-specifikus mutatókat képezhessünk, dezaggregálnunk kell a költségeket. Ha ismerjük a q_i -specifikus költséget, akkor ezt a q_i volumenének változásaihoz viszonyítva fényt vehetünk a q_i -specifikus méretgazdaságosságra is. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a költségfüggvény olyan analitikus eszköz, amelynek segítségével nemcsak az i -edik output határköltségét tudjuk megbecsülni, hanem szimuláció útján a q_i -specifikus költségek nagyságát is.

Valamely i -edik outputra nézve specifikus méretgazdaságosságról akkor beszélünk, ha azok a költségek, amelyeket az illető output termelése okoz (amelyek „specifikusak” az illető outputra), lassabban változnak, mint az illető output volumene, miközben minden más output volumene változatlan marad. Az i -edik outputra specifikus költség az i -edik output termelése következtében jön létre, és nem létezne, ha nem termelnék az i -edik outputot. Ezért az i -edik output *különbözeti költségének* is nevezzük. Definíciója szerint tehát

$$IC_i = C(q_1, \dots, q_n) - C(q_1, \dots, q_{i-1}, 0, q_{i+1}, \dots, q_n). \quad (7)$$

Az átlagos különbözeti költséget úgy kapjuk meg, hogy a különbözeti költséget elosztjuk annak az outputnak a volumenével, amelyre nézve az specifikus, tehát

$$AIC_i = \frac{IC_i}{q_i}. \quad (8)$$

Ha q_i -specifikus méretgazdaságosság van jelen a termelési folyamatban, akkor q_i volumenének növekedése esetén AIC_i csökken, ami az átlagköltség és a határköltség viszonyáról korábban elmondottak értelmében akkor következik be, ha $AIC_i > MC_i$. Annak is van jelentősége, hogy MC mennyivel kisebb AIC -nél. Ugyanis minél kisebb, annál nagyobb mértékű csökkenést idéz elő AIC -ben. Ugyanígy érvelünk méretgazdaságtalanság esetén is: minél nagyobb MC az AIC -hez viszonyítva, annál nagyobb mértékű növekedést idéz elő AIC -ben. Látjuk, hogy az MC – AIC viszony alkalmas az output-specifikus méretgazdaságosság fokának a mérésére.

Az i -edik outputra specifikus méretgazdaságosság foka az átlagos különbözeti költség és a határköltség hányadosa, amely – mint azt a (9) egyenlet mutatja – kifejezhető az i -edik output költséghányadának és költségrugalmasságának a hányadosaként, vagyis

$$\varepsilon_{c, q_i} = \frac{\frac{IC_i}{q_i}}{\frac{\partial C}{\partial q_i}} = \frac{IC_i}{C} = \frac{c_i}{\varepsilon_{C, q_i}}. \quad (9)$$

Az i -edik outputra specifikus méretgazdaságosság foka tehát a teljes költségnek az i -edik outputra vonatkozó rugalmassága *reciprokának* az i -edik output $c_i = IC_i/C$ költséghányadával súlyozott értéke. Fontos hangsúlyozni, hogy a költség rugalmasság reciprokáról van szó, vagyis hogy az ε_{c, q_i} mutató nem úgy viselkedik, mint a költség output-rugalmassága, hanem úgy, mint az output inputrugalmassága. Erre a körülményre később még visszatérünk.

AD 3.2. Valamelyik x_j input volumenváltozásainak hatása a Q output aggregátumra

Az output inputrugalmassága:

$$\varepsilon_{Q, x_j} = \frac{d \ln Q}{d \ln x_j} = \frac{dQ}{Q} : \frac{dx_j}{x_j} = \frac{dQ}{dx_j} \times \frac{x_j}{Q} \quad (j = 1, \dots, m). \quad (10)$$

Összesen j számú rugalmassági mutató konstruálható. Gyakran találkozunk ilyen mutatókkal, mert a termelési függvényből könnyen kinyerhetők, hiszen a rugalmasság nem más, mint a j -edik input $\partial Q / \partial x_j$ határtermékének, valamint az input és az output valamely x_j/Q volumenarányának a szorzata.¹³

A költség output-rugalmasságát nem alkalmazzuk, mert a költségfüggvényben az inputok aggregáltak, és az outputok dezaggregáltak, ennek a mutatónak a kiszámításához pedig éppen ellenkezőleg dezaggregált inputokra és aggregált outputra lenne szükség.

AD 3.3. Az X inputaggregátum hatása valamelyik q_i outputra

Az output inputrugalmassága¹⁴

$$\varepsilon_{q_i, X} = \frac{d \ln q_i}{d \ln X} = \frac{dq_i}{q_i} : \frac{dX}{X} = \frac{dq_i}{dX} \times \frac{X}{q_i} \quad (i = 1, \dots, n). \quad (11)$$

A helyzet itt hasonló ahhoz, amit az *ad 3.1.* pontban láttunk. A termelési függvény nem alkalmas arra, hogy segítségével alakítsuk ki a dezaggregált q_i outputokra vonatkozó mutatókat, mert a termelési függvény függő változója az outputok aggregátuma. A költségfüggvény használata esetén a feladat megoldható, mert a q_i változók szerepelnek a függvény jobb oldalán, az x_j változókat pedig Shephard lemmájának alkal-

¹³ A határtermék a termelési függvénynek az adott input volumene szerinti parciális deriváltja.

¹⁴ Itt ismét érdekes határterméket látunk, dq_i/dX ugyanis az összes input együttes határtermékének azt a részét jelöli, amely az i -edik outputra vonatkozik. Ezt normálisan olyan a feltételezés mellett számítjuk ki, hogy az inputok azonos arányban változnak, de kiszámítható változó inputarányok feltételezése mellett is.

mazása révén ki tudjuk számítani, majd pedig volumenindex formájában aggregálni tudjuk. Mégsem használjuk ezeket a rugalmasságokat, mert a duális mutató (a költség output-rugalmassága) egyszerűen kinyerhető a költségfüggvényből.

A költség output-rugalmassága

$$\varepsilon_{Cq_i} = \frac{d \ln C}{d \ln q_i} = \frac{dC}{C} : \frac{dq_i}{q_i} = \frac{dC}{dq_i} \times \frac{q_i}{C} \quad (i = 1, \dots, n). \quad (12)$$

Összesen i számú ilyen rugalmassági mutató konstruálható. Ez messze a leggyakoribb mutató. Úgy számítjuk ki, hogy az i -edik output határköltségét (ami a költségfüggvénynek az illető output szerinti parciális deriváltja) megszorozzuk az i -edik output volumenével, és elosztjuk a teljes költséggel. Gyakoriságához az is hozzájárul, hogy a termelési folyamat megjelenítésére általában a költségfüggvényt – és nem a termelési függvényt – használjuk.

AD 3.4. Az X input aggregátum hatása a Q output aggregátumra

Az output aggregáltinput-rugalmassága [skálárugalmasság (*scale elasticity*)]:

$$\varepsilon_{QX} = \frac{d \ln Q}{d \ln X} = \frac{dQ}{dX} \times \frac{X}{Q}. \quad (13)$$

Ez a mutató a termelési függvény logaritmikus deriváltjainak az aggregátuma. Miután a termelésben m számú input vesz részt, az inputaggregátum növekedése többértelmű fogalom, hiszen az összes input együttes átlagos – mondjuk 10 százalékos – növekedése a legkülönfélébb inputarány-változások mellett valósulhat meg. A mutató tartalmának egységesítése érdekében kiegészítő feltételezésre van szükség az inputarányokat illetően. A méretgazdaságosság elemzői leggyakrabban az inputaggregátumnak az m -dimenziós inputsugár – azaz konstans inputarányok – mentén történő növekedését feltételezik. Ha az inputarányok állandók, akkor mind az m input azonos ütemben változik. Ezért találkozunk az azonos arányú (ekviproporcionális) inputváltozás kifejezéssel.

A költség aggregáltoutput-rugalmassága egytermékes termelési folyamatok esetén közvetlenül kinyerhető a költségfüggvényből:

$$\varepsilon_{CQ} = \frac{\partial \ln C}{\partial \ln Q} = \frac{\partial C}{C} : \frac{\partial Q}{Q} = \frac{\partial C}{\partial Q} \times \frac{Q}{C}. \quad (14)$$

Többtermékes termelési folyamatok esetén bonyolultabb a helyzet. A költség aggregáltoutput-rugalmassága a következő formát ölti:

$$\varepsilon_{CQ} = \sum_{i=1}^n \varepsilon_{Cq_i} = \sum_{i=1}^n \frac{\partial C}{\partial q_i} \times \frac{q_i}{C} = \sum_{i=1}^n MC_i \frac{q_i}{C}. \quad (15)$$

Ez nem más, mint a költségfüggvény outputok szerinti deriváltjainak, vagyis az egyes outputok határkölségeinek az aggregátuma. Itt az outputarányokra vonatkozó kiegészítő feltételezést kell alkalmazni. A szokásos feltételezés az, hogy az outputokban *azonos arányú* (ekviproporcionális) változások történnek, tehát az output növekedése valamely n -dimenziós outputsugar mentén valósul meg.

A gyakorlati elemző munkában nagy jelentőségű az a körülmény, hogy a költség aggregáltoutput-rugalmassága és az output aggregáltinput-rugalmassága (skálarugalmasság) egymás reciprokai:

$$\varepsilon_{CQ} = (\varepsilon_{QX})^{-1}. \quad (16)$$

A méretgazdaságosság parametrikus mutatóinak tárgyalását a mutatók számszerű értékeire vonatkozó összefoglalással zárjuk. Az 1. táblázatban növekvő, állandó és csökkenő hozadékra vonatkoztatva mutatjuk meg két aggregált mutató, a skálarugalmasság és a költség aggregáltoutput-rugalmassága számszerű értékeit, illetve ezeknek az értékeknek a tartományait. Kiegészítésként azt is közöljük, hogy mikor milyen az átlagköltség és a határköltség viszonya.

Az 1. táblázatba foglalt értékek nemcsak a vállalati szintű aggregált mutatókra, hanem az output-specifikus mutatókra is vonatkoznak. Láttuk, hogy a q_i -specifikus méretgazdaságosság ε_{c_i, q_i} mutatója is rugalmasságként viselkedik, és olyan módon alkottuk meg, hogy értékei ugyanazokba a tartományokba essenek, mint amelyeket a táblázatban a vállalati szintű ε_{QX} skálarugalmassági mutató kapcsán rögzítettünk. Következésképpen ε_{c_i, q_i} nem lehet sem negatív, sem nulla; output-specifikus méretgazdaságosságot jelez, ha $\varepsilon_{c_i, q_i} > 1$; méretgazdaságtalanság létezik, ha $0 < \varepsilon_{c_i, q_i} < 1$; és sem méretgazdaságosság, sem méretgazdaságtalanság nincsen, hanem az i -edik outputot az őt előállító inputok állandó hozadéka mellett termelik, ha $\varepsilon_{c_i, q_i} = 1$.

1. TÁBLÁZAT • A méretgazdaságosság mutatói

Hozadék	Skálarugalmasság	Költségrugalmasság	Költségviszonyok
Növekvő	$\varepsilon_{QX} > 1$	$0 < \varepsilon_{CQ} < 1$	$AC > MC$
Állandó	$\varepsilon_{QX} = 1$	$\varepsilon_{CQ} = 1$	$AC = MC$
Csökkenő	$0 < \varepsilon_{QX} < 1$	$\varepsilon_{CQ} > 1$	$AC < MC$

Indexmutatók

Az eddigiekben bemutatottuk a méretgazdaságosság parametrikus mutatóit. Most áttérünk az indexmutatókra. Az indexmutatók előnye az, hogy egyes speciális esetekben ökonometriai modellek nélkül, tényadatok alapján is létrehozhatók. Hátrányukat pedig az jelenti, hogy ilyen speciális esetek viszonylag ritkán fordulnak elő, torzítatlan alkalmazásukra viszonylag ritkán nyílik lehetőség.

Az indexszámok aggregátumok, ezért dezaggregált inputok és outputok változásainak tükrözésére természetüknél fogva eleve nem alkalmasak. Rövidesen látni fogjuk, hogy az előzőekben tárgyalt négy eset közül csak a negyedikben lehet hasznukat venni. Nézzük ezt a negyedik esetet! A skálarugalmasság és a költség aggregáltoutput-rugalmassága egyaránt megközelíthető indexszámok segítségével.

Az output aggregáltinput-rugalmassága (skálarugalmasság)

$$\varepsilon_{QX} = \ln \frac{\hat{Q}}{\hat{X}} = \ln \hat{Q} - \ln \hat{X}, \quad (17)$$

a költség aggregáltoutput-rugalmassága pedig

$$\varepsilon_{CQ} = \ln \frac{\hat{C}}{\hat{X}} = \ln \hat{C} - \ln \hat{Q}, \quad (18)$$

ahol $\hat{C}$ a teljes költség értékindexe, $\hat{Q}$ és $\hat{X}$ pedig sorrendben az output és az input Divisia- (diszkrét esetben Törnqvist-) volumenindexe.

Skálarugalmasságként a volumenindexek hányadosa (illetve annak logaritmus) csak akkor használható, ha valószínűsíthető egyfelől az, hogy az output változásait mutató tényadatokat csak az inputok változásai befolyásolták, másfelől pedig az, hogy sem az outputok, sem pedig az inputok volumeneinek tényadatait nem torzítják úgynevezett strukturális változások (például technológiai és szervezeti változások vagy a számviteli szabályok változásai). Ha mindez nem valószínűsíthető, és ha a méretgazdaságosság fogalmába nem tartozó hatásoktól az input és az output volumenindexei nem tisztíthatók meg, akkor az indexmutató (felfelé és lefelé egyaránt) torzítja a méretgazdaságosság fokát. Hasonló figyelmeztetés fogalmazható meg a költség aggregáltoutput-rugalmassága kapcsán is. Ha a költséget nemcsak a megtermelt outputok mennyiségei befolyásolják, valamint ha a költségindexet és az output volumenindexét strukturális változások torzítják, akkor indexmutatónk a méretgazdaság fokát torzítva fogja mutatni.

Említettük, hogy dezaggregált esetben (x_j input hatása q_i outputra) az indexmódszer aggregált természeténél fogva nem alkalmazható. Félig aggregált esetekben

(x_j input hatása a Q output-aggregátumra és X inputaggregátum hatása q_i outputra) sem lehet azonban használni. A Q output-aggregátumra ugyanis biztosan nemcsak az x_j input hat, hanem más inputok is. Az X inputaggregátumról ugyancsak nem lehet elmondani, hogy csak a q_i outputra hat, hanem biztosan hat más outputokra is. Az alkalmazás egyedül lehetséges területe tehát az aggregált eset, amely kapcsán felhívtuk a figyelmet a módszer jelentős korlátaira.

A parametrikus és az indexmódszer azonban kombinált formában együtt is alkalmazható annak érdekében, hogy elemzési célokra kényelmesen használható indexmutatókat nyerjünk, de ezek ne rendelkezzenek az indexszámok említett torzításaival. A kombinált alkalmazás lényege az, hogy ha fennáll a torzítás veszélye, akkor nem tényadatokból, hanem az ökonometriai modellek által *szimulált* adatokból számítunk indexeket. Ilyenkor nem nélkülözhetjük az ökonometriai modellezést.

Nézzük például a költség aggregáltoutput-rugalmasságát! Ha tényadatok alapján egyfelől költségindexet, másfelől pedig output-volumenindexet képzünk, és a kettőt elosztjuk egymással (pontosabban természetes logaritmusaitak kivonjuk egymásból), akkor eredményünk a méretgazdaságosság fokát torzított módon mutatja, ha a költséget az outputok változásain kívül az inputárak és a technológia változásai (és más változók) is befolyásolják. Ha infláció következtében az inputok árai növekednek, akkor emiatt is nő a termelés költsége, és ennek következtében mutatónk alábecsüli a méretgazdaságosság fokát. Ha viszont költségmegtakarító technológiai változások történnek, akkor a méretgazdaságosság fokát túlbecsüljük. A torzítást úgy tudjuk kiküszöbölni, ha a költségindexet nem tényadatok, hanem a költségfüggvény segítségével – konstans inputárak és technológia feltételezése mellett – szimulált költségek alapján számítjuk ki. Ekkor a költségindexet csak az outputok volumeneinek a változásai befolyásolják, ezért a költségindex és az output-volumenindex hányadosa torzítatlanul jelzi a méretgazdaságosság fokát. A becslést és szimulált mutatók számos további érdekes és hasznos elemzésre is lehetőséget adnak.

A MÉRETGAZDASÁGOSSÁG PARAMETRIKUS BECSLÉSE

Említettük, hogy speciális helyzetek kivételével a méretgazdaságosság becslése megköveteli, hogy a költség, az input és az output adatait megtisztítsuk mindazoktól a hatásoktól, amelyek nem sorolhatók a méretgazdaságosság fogalmi körébe. Azt is jeleztük, hogy ez a „megtisztítás” az elemzői gyakorlatban a termelési folyamat ökonometriai modelljei segítségével érhető el. Most arra térünk ki, hogy miképpen zajlik az ökonometriai modellezés és milyen eredményei vannak.

Az ökonometria a termelés folyamatát a modern neoklasszikus közgazdasági elmélet által feltárt és leírt összefüggések statisztikai becslésén keresztül modellezi. Számos megközelítés lehetséges. A termelési folyamat ökonometriai modelljeiben

a következő függvényfajtákat becsülik: 1. termelési függvény, 2. költségfüggvény, 3. profitfüggvény, 4. inputkeresleti függvény és 5. termelékenységi függvény.

Történelmileg a termelési függvények becslése terjedt el először, a jelenlegi eredmények legnagyobb és legjobb minőségű része azonban költségfüggvényekből származik. Ennek legfőbb oka az, hogy az (1) egyenletben leírt termelési függvények eddig csak egytermékes termelési folyamatokra vonatkozóan produkáltak jó minőségű becslési eredményeket. A többtermékes termelési folyamatot a (2) egyenletben leírt költségfüggvények segítségével modellezzük. Statisztikai becslésre és a termelés közgazdasági jellemzőinek leírására a profitfüggvények a költségfüggvényekhez hasonlóan kiválóan alkalmasak, tényleges becslésükre azonban csak a költségfüggvényeknél jóval kisebb számban került sor. Az inputkeresleti függvényeket leginkább költségfüggvényekkel együttesen becsülik többegyenletes szimultán rendszerekben. A termelékenységi függvények a termelékenységnövekedés oksági tényezőit (elsősorban az output növekedési ütemét és a technológiai fejlődés rátáját) használják exogén változóként. Nagyon kevés becsült termelékenységi függvény létezik. Miután az elérhető empirikus eredmények legnagyobb és legjobb minőségű része becsült költségfüggvényekből származik, a többi függvényformán alapuló modellezés ismertetésétől a továbbiakban eltekintünk.

Megjegyezzük azonban, hogy az ökonometriai modelleken kívül az úgynevezett mérnöki modellek (*engineering models*) is jelentős szerepet játszottak a belső gazdaságosságra vonatkozó ismereteink kialakításában. A mérnöki modellek előnye az ökonometriai modellekkel szemben azok nagyobb részletességében és közvetlen műszaki megalapozottságában rejlik. A hálózati gazdaságosság részletes feltárását például mérnöki modelleknek köszönhetjük. A mérnöki modellek azonban jellegüknél fogva nem alkalmasak vállalati szintű közgazdasági összefüggések megragadására. A technológia egyes részeit modellezzük, de a technológia egészét, a szervezetet és a vállalat egészét nem. A mérnöki modellek szerepe kettős. Egyfelől a vállalati szintű ökonometriai modellek eredményeit technológiai oldalról mintegy megmagyarázzák, azaz konkrét, részletes és műszakilag szilárdan megalapozott tartalommal töltik ki. Másfelől a mérnöki modellek által létrehozott input- és outputadatok sok esetben alkalmasak az ökonometriai modellezéshez. Ilyen esetekben az ökonometriai modellek megmutatják a mérnöki modellekben feltárt műszaki összefüggések közgazdasági tartalmát.

Költségmodellek

Visszaidézzük a (2) egyenletből, hogy a költségfüggvények a termelés teljes költségét (C) a megtermelt outputok mennyiségeinek (q_i), az inputok árainak (w_j) és a technológiai változásokat kifejező változóknak (T) a függvényeként ábrázolják. Ahhoz, hogy a függvény statisztikailag megbecsülhető legyen, először is meghatározott matematikai formába kell önteni, vagyis ki kell alakítani azt, hogy q , w és T milyen

paramétereken keresztül határozzák meg C nagyságát. A termeléselmélet nem írja elő a költségfüggvények matematikai formáját. Az „elméleti” követelmény csak annyi, hogy a költségfüggvény legyen folytonos és kétszer differenciálható, valamint formája legyen alkalmas arra, hogy a becslt függvényből levezethessük a termelés közgazdasági alapfogalmainak becslt értékeit. Egyébként olyan matematikai formát keresünk, amely a legjobban megfelel a becslés alapjául szolgáló adatok természetének. Az úgynevezett *rugalmas* függvényformákat alkalmazzuk.

A költségfüggvények területén az 1970-es évek közepétől kezdve elterjedt a transzcendentális logaritmikussal – röviden transzlog – függvényforma alkalmazása. Ez a költségfüggvény (2) egyenletben közölt általános formájának egy adott pontból – általában a változóknak az adatminta szerinti átlagai által meghatározott pontból – kiinduló Taylor-sor szerinti kiterjesztésén alapul. A gyakorlatban másodiknál magasabb fokú megközelítést nem vagy csak igen ritkán alkalmaznak. A becslt függvény a paraméterekre vonatkozó statisztikai tesztek eredményeitől függően igen tág határok között alakítható.¹⁵ A változók logaritmikussal történő transzformációja által képviselt kötöttség is feloldható Box–Cox [1962] idevágó eredményeinek felhasználásával. Az úgynevezett Box–Cox-transzformáció olyan általános transzformációs forma, amelyet valamely adott x változóra a következőképpen lehet felírni:

$$g(x) = \frac{x^\lambda - 1}{\lambda}, \quad (19)$$

és amelynek mind a logaritmikussal történő transzformáció ($\lambda \rightarrow 0$), mind pedig a lineáris transzformáció ($\lambda = 1$) a speciális határeset. Statisztikai hipotézisvizsgálattal megállapíthatjuk az adott adatmintára nézve legmegfelelőbb transzformációt attól függően, hogy $\lambda = 0$, $\lambda = 1$ vagy $0 < \lambda < 1$. A különféle transzformációkat együttesen tartalmazó transzlog függvényt a továbbiakban Kiss–Lefebvre [1987] nyomán általánosított transzlognak (*generalized translog – GTL*) nevezzük. A becslési eljárás szempontjából hátrány a Box–Cox-transzformáció következtében előálló nemlineáris egyenletforma, ugyanis a hatványkitevőt kell megbecsülni. Az m input, n output és egyetlen T technológiai változó esetében a GTL költségfüggvény a következő általános formát ölti:

$$\begin{aligned} \ln C = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_i \ln w_i + \sum_{k=1}^n \alpha_{qk} \hat{q}_k + \beta \hat{T} + \frac{1}{2} \beta_T \hat{T}^2 + \frac{1}{2} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^m \gamma_{ij} \ln w_i \ln w_j \\ & + \frac{1}{2} \sum_{k=1}^n \sum_{l=1}^n \delta_{kl} \hat{q}_k \hat{q}_l + \sum_{i=1}^m \sum_{k=1}^n \rho_{ik} \hat{q}_k \ln w_i + \sum_{i=1}^m \beta_i \hat{T} \ln w_i + \sum_{k=1}^n \beta_{qk} \hat{q}_k \hat{T} \end{aligned} \quad (20)$$

¹⁵ Például, ha nem lehet elutasítani azt a hipotézist, hogy egy paraméter értéke nulla, akkor az illető paraméter változója a költségfüggvényből el is hagyható. Ha nem lehet elutasítani annak hipotézisét, hogy két paraméter egyenlő, akkor változóik összevonhatók.

ahol $\hat{q}_k = \frac{q_k^{\lambda_k} - 1}{\lambda_k}$ és $\hat{T} = \frac{T^{\lambda_T} - 1}{\lambda_T}$.¹⁶

Az általánosított transzlog (GTL) költségfüggvényt az inputárakban elsőfokú homogénné korlátozzuk,¹⁷ továbbá alkalmazzuk a másodfokú megközelítés szimmetria-feltételeit, vagyis

$$\sum_{i=1}^m \alpha_i = 1, \quad \sum_{i=1}^m \gamma_{ij} = \sum_{i=1}^m \rho_{ik} = \sum_{i=1}^m \beta_i = 0; \quad \gamma_{ij} = \gamma_{ji}, \quad \delta_{kl} = \delta_{lk} \\ (i, j = 1, \dots, m; l, k = 1, \dots, n). \quad (21)$$

Költségminimalizáló vállalati magatartás esetén Shephard lemmájának felhasználásával alakíthatók ki a (22) költségrézesedési egyenletek:

$$S_i = \frac{w_i x_i}{C} = \alpha_i + \sum_{j=1}^m \gamma_{ij} \ln w_j + \sum_{k=1}^n \rho_{ik} \hat{q}_k + \beta_i \hat{T} \quad (i = 1, \dots, m). \quad (22)$$

Profitmaximalizáló vállalati magatartás esetén a költségrézesedési egyenleteken kívül szükség van az outputok árbevételi részesedési egyenleteinek a kialakítására is. Ezek a határköltség = határbevétel egyenlőségen alapulnak és a következő alakban jelennek meg:

$$R_k = \frac{p_k q_k}{C} = \left(1 + \frac{1}{\varepsilon_k}\right)^{-1} q_k^{\lambda_k} \left(\alpha_{qk} + \sum_{l=1}^n \delta_{kl} \hat{q}_l + \sum_{i=1}^m \rho_{ik} \ln w_i \right) \quad (k = 1, \dots, n). \quad (23)$$

ahol ε_k a k -adik output iránti piaci kereslet sajátár-rugalmassága, C pedig a teljes költség (tehát a k -adik output árbevételének a *költséghez* viszonyított hányadával dolgozunk).

A statisztikai becslés alapjául szolgáló adatminta nagysága gyakran elégtelen, ami gondokat okozhat például az idősoron alapuló becslések esetében, különösen akkor, amikor csak éves költség- és egyéb adatok állnak rendelkezésre. Az idősor hosszát ugyanis számos tényező korlátozza (például a korai évekre nincs adat, számviteli és egyéb változások következtében az egyes évek adatai nem összehasonlíthatók,

¹⁶ Felhívjuk az olvasó figyelmét arra, hogy a másodfokú változók megjelenése miatt módosítanunk kellett az eddig alkalmazott jelölést. Eddig következetesen a j -edik inputról és az i -edik outputról beszéltünk. Most a költségfüggvényben megjelennek az inputárak és outputvolumenek kereszt-szorzatai. Ezek jelölése úgy valósul meg, hogy az i -edik és a j -edik inputárról, valamint a k -adik és az l -edik outputvolumenről fogunk beszélni.

¹⁷ Vagyis ha minden inputár ugyanannyi százalékkal változik, és más változás nem történik, akkor a költség is ugyanannyi százalékkal fog változni, mint az inputárak.

technológiai változások kérdéssé teszik azt a feltételezést, hogy a becslendő paraméterek az egész periódusra érvényesek stb.). Ha a minta elégtelensége miatt nem valószínűsíthető meg a költségfüggvény egyedi egyenletként való becslése, akkor több-egyenletes szimultán egyenletrendszer alakítunk ki, és a részesedési egyenleteket a költségfüggvénnyel együtt becsljük a következőképpen:

- költségminimalizáló vállalati magatartás esetén a (20)-ban látható költségfüggvényt és a (22)-ben található $m - 1$ költségreszesedési egyenletet;¹⁸
- profitmaximalizáló vállalati magatartás esetén a költségfüggvényt, a költségreszesedéseket és az árbevételi részesedéseket, amelyeket sorrendben a (20), (22) és a (23) egyenletben találunk.

Miután a részesedési egyenletek paraméterei a költségfüggvény paramétereinek egy-egy részalmazát képezik, szimultán becslésük növeli a szabadságfokot, és javítja a becslések pontosságát, „élességét”. Emiatt a részesedési egyenletek használata akkor is javasolt, amikor az adatminta elégséges nagyságú.

A becslést *maximum likelihood* vagy ekvivalens statisztikai becslési eljárások segítségével végezzük. Az irodalomban gyakran találkozunk az – Arnold Zellner által 1962-ben bevezetett – látszólag független regresszió (*seemingly unrelated regression, SUR*) módszere egy módosított formájának az iteratív használatával, amely megfelelő mintanagyság és a kovariancia mátrix konvergenciája esetén maximum likelihood becsléseket produkál (Zellner [1962]).

A paraméterek becsléseinek statisztikai érvényességét igen nagy számú teszt elvégzése útján állapítjuk meg, realitásukat pedig úgy ellenőrizzük, hogy segítségükkel közgazdaságilag értelmes mutatókat számítunk, amelyekre nézve léteznek ésszerű várakozások, és összevetjük a becslés eredményeit a várakozásokkal. A becslés előjele sokszor önmagában is minősít. El kell vetni például az input iránti kereslet sajátárrugalmasságára kapott minden pozitív előjelű becslést, a méretrugalmasság pedig nem lehet negatív. Ha az előjel megfelel a várakozásoknak, akkor tovább kvalifikálja a becslést az, hogy a számszerű eredmény beleesik-e az ésszerűségnek valamilyen sávjába. Egy -5 értékű árrugalmassági vagy $+3$ értékű méretrugalmassági becslés például nyilvánvalóan irreális.

¹⁸ Christensen–Greene [1976] nyomán véletlen hibákat adunk a részesedési egyenletekhez, amelyek a profitmaximalizálás során elkövetett hibákat reprezentálják. A költségreszesedések összege 1, ezért a hibák összege 0. Annak érdekében, hogy megőrizzük a variancia-kovariancia mátrix nemszinguláris voltát, az egyik költségreszesedési egyenletet töröljük a modelltől. Bármelyiket törölhetjük, mert a maximum likelihood becslések invariánsak a törölt részesedésre.

Parametrikus mutatók

Az általánosított transzlog költségmodell ismertetése után most azt mutatjuk be, hogy ebből a modelltől hogyan lehet méretgazdaságossági mutatókat származtatni. Terjedelmi korlátaink miatt ismét egyszerűsíteniünk kell: nem foglalkozunk a korábban ismertetett valamennyi mutató levezetésével, hanem csak a legfontosabb output–input, illetve költség–output összefüggéseket tárgyaljuk. Azért, hogy a bemutatást minél egyszerűbbé és érthetőbbé tegyük, a következőkben feltételezzük, hogy a becslést szolgáló adatmintánkban éves megfigyeléseket tartalmazó idősorok vannak. A költségfüggvény Taylor-soros kiterjesztése az úgynevezett kiterjesztési pont (*expansion point*) körül történik. Kiterjesztési pontként általában a változók mintaátlagát vagy a mintaperiódus közepéhez közeli és „normálisnak” tekinthető évek egyikét használjuk. A kiterjesztési pont használata azt jelenti, hogy a költségek, az outputvolumenek, az inputárak és a technológiai változó éves értékeit rendre elosztjuk mindegyik változónak a kiterjesztési pontban létező értékével, vagyis normalizált időbeli indexsorokat kapunk eredményül. A kiterjesztési pontban $w_j = q_k = T = 1$, hiszen itt a változók értékeit saját magukkal osztjuk el.

Ez utóbbi azért fontos körülmény, mert a kiterjesztési pontra vonatkozó becsléseket a függvény elsőfokú paraméterei határozzák meg, a másodfokú paraméterek pedig akkor jelennek meg nem nulla értékekkel a becslésekben, amikor a mintaperiódus különböző éveire (vagy a keresztmetszeti minta különböző elemeire) vonatkozóan állítunk elő becsléseket. A méretgazdaságosság esetében úgy is fogalmazhatunk, hogy a kiterjesztési pontban megismerjük a mutató „színvonalát”, a periódus éveiben (vagy a keresztmetszeti minta elemeire vonatkozóan) pedig azt figyelhetjük meg, hogy ez a színvonal hogyan változik időben (vagy keresztmetszetben), azaz a másodfokú paraméterek a méretgazdaságosság foka időbeli (vagy térbeli) szóródásának a formáját és mértékét határozzák meg.

Vállalati szintű méretgazdaságosság

A kiterjesztési pontban, ahol $w_j = q_k = T = 1$,

a költségnek a k -adik outputra vonatkozó dezaggregált rugalmassága $\varepsilon_{Cq_k} = \alpha_{q_k}$,

a költség aggregáltoutput-rugalmassága $\varepsilon_{CQ} = \sum_{k=1}^n \varepsilon_{Cq_k} = \sum_{k=1}^n \alpha_{q_k}$,

a skálarugalmasság pedig $\varepsilon_{QX} = \varepsilon_{CQ}^{-1}$, vagyis

$$\varepsilon_{QX} = \left[\sum_{k=1}^n \alpha_{q_k} \right]^{-1}, \quad (24)$$

ami azt jelenti, hogy a méretgazdaságosság dezaggregált és aggregált mutatóit igen egyszerű módon, az elsőfokú output-paraméterek segítségével hozzuk létre.

A kiterjesztési ponton kívül a másodfokú paraméterek megjelenése következtében bonyolultabbá válik a helyzet. Az egyszerűség kedvéért ismét csak a skálargalmasságot közöljük, ami

$$\varepsilon_{QX} = \left[\sum_{k=1}^n \left\{ q_k^{\lambda_k} \left(\alpha_{qk} + \sum_{i=1}^m \rho_{ik} \ln w_i + \sum_{l=1}^n \delta_{kl} \frac{q_i^{\lambda_l} - 1}{\lambda_l} + \beta_{qk} \frac{T^{\lambda_T} - 1}{\lambda_T} \right) \right\} \right]^{-1}. \quad (25)$$

A költség aggregált output szerinti rugalmassága ennek a reciproka, a költségnek a k -adik outputra vonatkozó dezaggregált rugalmasságát pedig a $\{\cdot\}$ zárójelek közötti kifejezés mutatja. A (25) egyenletből világosan látszik, hogy a dezaggregált rugalmasságok az elsőfokú α_{qk} paraméterekre épülnek, és a másodfokú β , δ és ρ paraméterek ezeket módosítják. Az is látható, hogy az éves értékek hogyan függenek a logaritmikusan transzformált inputárak ($\ln w_i$), valamint a Box–Cox-transzformált outputok ($\hat{q}_k$) és technológiai változó ($\bar{T}$) nagyságától.

Annak a nullhipotézisnek a tesztelését, hogy a termelési folyamatban nincsen méretgazdaságosság ($\varepsilon_{QX} = 1$), úgy végezzük el, hogy a (25) egyenlet jobb oldali változóira konfidenciaintervallumot alakítunk ki, és megállapítjuk, hogy az $\varepsilon_{QX} = 1$ érték ezen a konfidenciaintervallumon belül vagy kívül helyezkedik-e el. A gyakorlatban az elemzők néha leegyszerűsítik ezt a feladatot azáltal, hogy a (25) egyenlet helyett a (24) egyenletet használják, vagyis csak a kiterjesztési pontra nézve végzik el a tesztet.

Gyakran használunk *likelihood arány* próbát. A költségfüggvényt olyan módon korlátozzuk, hogy a termelési folyamatban állandó hozadék legyen. Ez a következő korlátok alkalmazása révén valósul meg:

$$\sum_{k=1}^n \alpha_{qk} = 1; \quad \sum_{k=1}^n \rho_{ik} = \sum_{l=1}^n \delta_{kl} = \sum_{k=1}^n \beta_{qk} = 0; \quad (i = 1, \dots, m; k = 1, \dots, n) \quad (26)$$

A korlátok száma az inputok számától (m) és az outputok számától (n) függ. Miután a paraméterek *maximum likelihood* becslések, a korlátozott (*restricted*) és a korlátozatlan (*unrestricted*) paraméterek (sorrendben Ω_R és Ω_U) becsléseire vonatkozó likelihood függvény felhasználható a $\lambda = \Omega_R - \Omega_U$ formájú likelihood arány képzésére. Ismeretes, hogy -2λ aszimptotikusan χ^2 eloszlású (a korlátozó hipotézis igaz volta esetén a független korlátozások számával egyenlő szabadságfokkal). A számított -2λ és a χ^2 kritikus értékét általában 0,05 (néha 0,01) valószínűségi szinten hasonlítjuk össze. A nullhipotézist nem lehet elutasítani, ha a kritikus χ^2 érték szignifikánsan kisebb, mint a számított -2λ , a nullhipotézist pedig elutasítjuk, ha a kritikus χ^2 érték szignifikánsan nagyobb, mint a számított -2λ .

Output-specifikus méretgazdaságosság

Azok a költségfüggvények, amelyekben az outputváltozók logaritmikus transzformációi szerepelnek, nem alkalmasak az output-specifikus méretgazdaságosság vizsgálatára. Az output-specifikus méretgazdaságosság mutatóját a (9) egyenletben mutattuk be. Ennek a mutatónak része az output-specifikus különbözeti költség (IC), amelyet – mint ez a (7) egyenletből látható – olyan feltételezés mellett számítunk ki, hogy a vizsgált outputot nem termelik. A volumen logaritmusában azonban nulla volumenre nem értelmezhető. Költségfüggvényeket tehát csak akkor tudunk használni az output-specifikus méretgazdaságosság vizsgálatára, ha az outputok transzformációja vagy lineáris, vagy pedig Box–Cox, vagyis a Box–Cox-transzformáció paramétere $0 < \lambda \leq 1$. Hipotézisvizsgálás segítségével állapítjuk meg, hogy ez a feltétel teljesül-e. Box–Cox-transzformáció esetén az output-specifikus méretgazdaságosság mutatója a költségfüggvényből a következőképpen számítható ki:

$$S_k = \frac{\exp[\alpha_0] - \exp\left[\alpha_0 - \frac{\alpha_{qk}}{\lambda_k} + \frac{\delta_{kk}}{2\lambda_k^2}\right]}{\alpha_{qk} \cdot \exp[\alpha_0]} \quad (k = 1, \dots, n). \quad (27)$$

Annak a nullhipotézisnek a tesztelését, hogy a termelési folyamatban nincsen a k -adik outputra specifikus méretgazdaságosság ($S_k = 1$), itt is a szokásos módon úgy végezzük el, hogy a (27) egyenlet jobb oldali változóira konfidenciaintervallumot alakítunk ki, és megállapítjuk, hogy az $S_k = 1$ érték ezen a konfidenciaintervallumon belül vagy kívül helyezkedik-e el.

A MÉRETGAZDASÁGOSSÁG OKAI

A méretgazdaságosságot – amit a csökkenő átlagköltséggel is azonosítunk – kétféle forrásból származó költségmegtakarítások hozzák létre. *Egyrészt* abból, hogy léteznek *fix költségek*, amelyek nem érzékenyek a termelési volumen változásaira, ezért a termelési volumen növekedése esetén egyre kevesebb jut belőlük a termelés egységére. A fix költségek csökkentik a növekvő output átlagköltségét (és növelik a csökkenő output átlagköltségét). Ez igen fontos forrás ott, ahol a termelési folyamatot magas fixköltség-arány jellemzi, mint például a hálózati alapú termelési folyamatokban. *Másrészt* abból is származnak költségmegtakarítások, hogy a termelés *változó költségei* degresszív növekedést mutatnak, vagyis kisebb mértékben növekednek, mint a termelés volumene, ezért a termelés volumenének növekedésével belőlük is egyre kevesebb jut a termelés egységére (és egyre több, ha a termelés volumene csökken). Ellenkező esetben, vagyis progresszív változó költségek esetén viszont méretgazdaságtalanság jön létre a termelési folyamatban.

De miért degresszívek vagy progresszívek a változó költségek? Az okokat sokféleképpen lehet csoportosítani. Megkülönböztethetünk műszaki, szervezeti-menedzseri és kiegészítő okokat, de csoportosíthatjuk az okokat aszerint is, hogy az inputok és/vagy az outputok melyik kategóriáival kapcsolatosak. Inputspecifikus okok létezhetnek bármely inputtal kapcsolatban. Különösen fontosak azok, amelyek a tőke- és a munkainputok oldalán jelentkeznek.

A szállítási feladatokat végző (kommunikációs, energiaipari, közlekedési és egyéb) szolgáltatások hálózati alapú termelési folyamatai döntő többségükben normális gazdasági körülmények között méretgazdaságosságot mutatnak. Ez igen jelentős részben az úgynevezett hálózati gazdaságosság léte következtében jön létre. A méretgazdaságosság foka általában magas, mert a magas fix költségekből és az erősen degresszív változó költségekből egyaránt táplálkozik. Hálózatokban a fix költségek magas aránya tipikus jelenség. A degresszív változó költségekkel kapcsolatos hálózati gazdaságosságnak több műszaki oka is van. A legfontosabbak az átviteli kapacitással és a hálózati topológiával függenek össze. Az átviteli kapacitást illetően a jelenség lényege az, hogy a fizikai kapacitás és az output gyorsabban bővül, mint amilyen gyorsan a költsége növekszik. Ennek klasszikus példája még a 19. században keletkezett, amikor a korszerű városi vízművek világszerte kiépültek. Az ekkor kialakult „arany szabály” szerint a csővezeték kapacitása (outputja) a keresztmetszet területével ($r^2\pi$), míg költsége nagyjából a keresztmetszet kerületével ($2r\pi$) megegyező arányban növekszik.¹⁹ A távközlésben ismert jelenség az, hogy a hálózat költsége lassabban nő, mint az előfizetők száma, amely viszont lassabban nő, mint a forgalom. A topológiai érvelés azon alapul, hogy n térbeli pontot n növekedésével egyre rövidebb egy pontra jutó teljes átviteli úthossz segítségével lehet funkcionálisan összekötni. Ebben fontos szerepe van az úgynevezett sűrűséggazdaságosságnak (*economies of density*) is, ami abból fakad, hogy ha a megfigyelt vállalatok növekedése során ellátási területük változatlan marad, akkor növekedésük egyben fogyasztói sűrűségük növekedését is jelenti. Ezzel viszont együtt jár a fogyasztói vonalak átlagos hosszának csökkenése, de más költségcsökkentő hatások is létezhetnek.

A szervezeti és irányítási okok tulajdonképpen a technológiai változások kategóriájába tartoznak. Bizonyos korlátokon belül – amíg a vállalat el nem ér bizonyos optimumszinteket – a növekedés lehetővé teszi magasabb képzettségű vezetők alkalmazását és a meglévő vezetők jobb képzését. A szervezet hatékonysága is javulhat hatékonyabb elemzési és irányítási segédeszközök beszerzése és módszerek alkalmazása miatt éppúgy, mint magasabb fokú specializáció és munkamegosztás révén.

¹⁹ Sok más műszaki ok is létezik. Például az acélgyártásban a berendezések méretének növelése során csökken a hőveszteség mértéke. Számos olyan kémiai folyamat létezik, amely nagyobb méretekben hatékonyabban zajlik. Nagyobb kapacitású repülőgépeken vagy hajókon kisebb az egy utasra jutó üzemenyag mennyisége.

A tőke- és munkainput oldalán egyaránt fontos az oszthatatlanság jelensége. Ez azt jelenti, hogy földterületből, épületből, gépből, berendezésből és munkából (különösen a szellemi munkás tudásállományából) gyakran szükség van bizonyos nagyobb egység jelenlétére (hálózati alapú termelés esetén például magára a hálózatra is) ahhoz, hogy a termelési folyamat egyáltalán megvalósulhasson. Méretgazdaságosság akkor lép fel, ha a minimálisan szükséges állomány (kapacitás) termelőképessége magasabb, mint amekkora az adott outputok előállításához szükséges. Ilyenkor a termelőképesség bizonyos részeit nem használják ki, az output további növekedése során viszont ennek a már meglévő termelőképességnek, kapacitásnak a jobb hasznosítása okoz méretgazdaságosságot. A kapacitáskihasználás növelésének következményeire a választékgazdaságosság okainak vizsgálata során még visszatérünk.

A munkainput oldalán fontos tényező a tapasztalatszerzés (*learning by doing*), amelyre nagyobb méretű termelési folyamatokban az alkalmazottaknak nagyobb lehetőségei vannak.

A nagyobb méretű termelési folyamatok gyakran intenzívebb endogén kutatás-fejlesztési tevékenységet tesznek lehetővé, aminek méretgazdaságosságot növelő hatásai lehetnek. A nagyobb volumenű és jobb minőségű kutatás-fejlesztés többek között javíthatja az inputok és outputok minőségét, és gyorsíthatja a technológiai fejlődést. Ez utóbbi igen gyakran a fix költségek arányának növekedésével és a változó költségek degresszivitásának a fokozódásával jár.

A vállalat növekedésének azonban vannak hatékonysági korlátai. Bizonyos optimumok túlhaladását követően méretgazdaságtalanság jöhet létre. Ennek következményeként alakul ki a korábban bemutatott hullámvonalú teljes költség-görbe és az U alakú átlagköltség-görbe. A vállalatok méretével foglalkozó neoklasszikus és tranzakciósköltség-közgazdaságtan egyaránt elemzi a méretgazdaságtalanság jelenségét és okait. A túlságosan nagy méretű, az optimális méretet meghaladó cég esetében a munkainput romló hatékonyságát említik leggyakrabban. Ennek oka lehet a vállalati „atmoszféra” romlása, amelyet számos okra, többek között a túlzott specializációra, a döntéshozók bürokratikus elszigeteltségére, az alkalmazottak korlátozott vagy helytelen ösztönözöttségére, az elkötelezettség romlására vagy hiányára, a túlzott költségű és rossz hatékonyságú kommunikációra és az elidegenedésre vezetnek vissza. Említhetjük még a funkciók szükségtelen duplikálását, a hosszú reakcióidőket, a változással szembeni ellenállást, valamint azt is, hogy hibás menedzseri célok keletkezhetnek a profitmaximalizálás mellett vagy helyett.

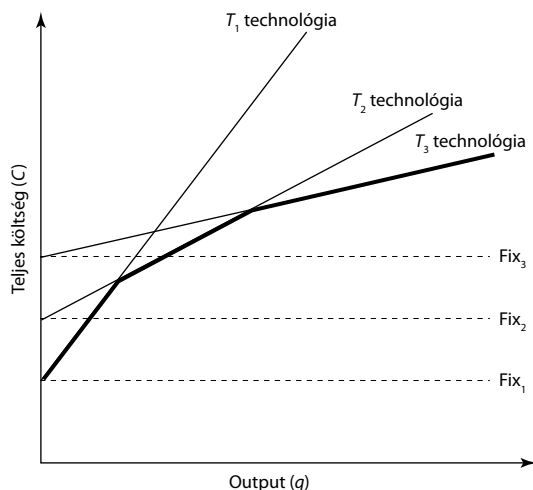
A méretgazdaságosság becsléséről szóló irodalomban gyakran találunk példákat arra, hogy az ökonometriai modellek nem létező méretgazdaságosságot jeleznek. Ilyenkor a méretgazdaságosságra utaló hamis jelzés vagy a változók mérése, vagy pedig a modellek specifikációja és tesztelése során elkövetett hibák következménye lehet. Ha indexmutatókat alkotunk, akkor – mint már említettük – az a veszély fenyeget, hogy az inputokat, outputokat és költségeket olyan tényezők is befolyásol-

ják, amelyek nem tartoznak a méretgazdaságosság fogalomkörébe. Ilyen esetekben a méretgazdaságosság mutatói torzulnak, és előfordulhat, hogy olyan esetekben is méretgazdaságot jeleznek, amikor a termelésben valójában nincs méretgazdaságosság, illetve túlbecsülik a méretgazdaságosság fokát. Természetesen ennek az ellenkezője is előfordulhat, vagyis az, hogy nem jeleznek létező méretgazdaságot, illetve alábecsülik a méretgazdaságosság fokát.

Az ökonometriai modellekben alkalmazott változók esetében sokféle mérési probléma állhat elő. Ezek közül a leggyakoribbak és legnagyobb jelentőségűek a tőkeinput volumenével kapcsolatosak. Ugyanis az elemzett vállalatra vonatkozó kapacitáskihasználási adatok hiányában a mérés során nem tudunk különbséget tenni a tőkeállomány és az ennek termelőszolgáltatását jelentő tőkeinput között. Ha megfigyeléseink során, mondjuk időben, növekszik a kapacitáskihasználás, akkor alábecsüljük a tőkeinput növekedési ütemét és ez a hiba hamis méretgazdaságosságot mutathat. Csökkenő kapacitáskihasználás esetén viszont alábecsülhetjük a méretgazdaságosság fokát.

Az is okozhat fantom méretgazdaságosságot, ha nem megfelelően kezeljük ökonometriai modelljeinkben a technológiai változásokat. *Kiss–Lefebvre* [1987] bemutatott egy erre vonatkozó fontos esetet, amelyet a 3. ábrán illusztrálunk. Ha a technológiai fejlődés következtében a termelési folyamatban nő a fix költségek aránya, akkor az egymást követő technológiai változások (T_1 , T_2 , T_3) során a teljes költség emiatt degresszív formát ölthet akkor is, ha mindegyik technológiát önmagában lineáris változó költség jellemzi. Így az ökonometriai modell a fix költségek miatt ténylegesen meglévőt meghaladó mértékű méretgazdaságot becsül.

A *Kiss–Lefebvre* [1987] tanulmány arra a következtetésre is jutott, hogy az ökonometriai költségmodellekben a technológiai változások következtében előálló költ-

3. ÁBRA • Példa a fantom méretgazdaságosságra

ségmegtakarítások egy része is méretgazdaságossággként jelentkezik, ami a méretgazdaságosság mértékének bizonyos fokú túlbecsüléséhez vezet.

Végezetül azzal is foglalkozunk, hogy mi nem oka a méretgazdaságosságnak! A téma irodalmában gyakori tévedés az, hogy egyes szerzők olyan költségelőnyöket is a méretgazdaságosság okai közé sorolnak, amelyek nem az inputok megtakarítása révén keletkeznek, hanem azáltal, hogy az inputok iránti kereslet növekedésével inputár-engedmények válnak lehetővé, és ezek az árengedmények költségcsökkentő hatásúak. Ugyancsak ide sorolják a pénztőke iránti kereslet növekedésével kapcsolatos kedvezményeket is, például azt, amikor a nagyobb összegű hitel igénylője kamatkedvezményt kap. Itt valóságos költségelőnyökről van ugyan szó, ezek azonban nem sorolhatók a méretgazdaságosság okai közé, mert inputárhatások eredményei. Mint ezt már korábban is hangsúlyoztuk, a méretgazdaságosság a termelés mértékének növekedése következtében létrejövő volumenhatások következménye, nem pedig árhatás.

Kiegészítésként azonban hadd jegyezzük meg, hogy az inputárak csökkenése miatti költségmegtakarítás ugyan nem nevezhető méretgazdaságosságnak abban a termelési folyamatban, amelyben keletkezik, mégis gyakran összefügg a méretgazdaságosság jelenségével – azzal a méretgazdaságossággal, amely az inputok saját termelési folyamataiban létezik. Az történik, hogy az input keresett – ezért megtermelt – mennyiségének növekedése során az input termelési folyamatában csökkennek az egységköltségek, és ez az általános oka az inputár csökkenésének. Végül soron tehát az inputár csökkenése is méretgazdaságosság – csak máshol.

A VÁLASZTÉKGAZDASÁGOSSÁG FOGALMA

Többtermékes termelési folyamatokban az outputoknak bizonyos választékát termelik. Felmerül a kérdés, hogy miért termelik a különféle outputokat együtt, ahelyett hogy külön-külön, vagyis két vagy több egymástól független, különálló, azaz közös inputokat nem használó egytermékes vagy többtermékes termelési folyamatban termelnék őket. Erre a kérdésre a leggyakrabban az a válasz születik, hogy „mert így olcsóbb” (természetesen számos egyéb ok is létezhet). Ha „így olcsóbb”, vagyis ha olcsóbb többfélét együtt termelni, akkor azt mondjuk, hogy a többtermékes termelési folyamatot választékgazdaságosság jellemzi.²⁰

A választékgazdaságosság értelmezhető egyfelől *vállalati* szinten a termelési folyamat egészére nézve, másfelől pedig külön-külön az egyes outputokra is. Kétféle választékgazdaságosság létezik tehát, mégpedig 1. teljes körű (*overall economies of scope*); 2. output-specifikus (*output-specific economies of scope*).

²⁰ A választékgazdaságosság (*economies of scope*) fogalmát Panzar–Willig [1978–1979] vezette be az irodalomba.

Teljes körű választékgazdaságosság

Teljes körű választékgazdaságosság létezik, ha valamely közös termelési folyamat (*joint production*) n outputját olcsóbb közösen termelni, mint külön-külön, n számú egymástól független, közös inputokat nem használó egytermékes termelési folyamatban. Választékgazdaságosság tehát akkor létezik, amikor megvalósul a következő egyenlőtlenség:

$$C(q_1, \dots, q_n) < C(q_1, 0, \dots) + C(0, q_2, 0, \dots) + C(0, \dots, 0, q_{n-1}, 0) + C(0, \dots, 0, q_n), (q_1, q_2, \dots, q_n) > 0. \quad (28)$$

Látható, hogy a méretgazdaságossághoz hasonlóan a választékgazdaságosság is költségmegtakarítást jelent, amely itt is annak a következménye, hogy az outputok volumeneinek változásai miatt csökken az outputok egységére jutó inputok volumene. A volumenváltozás azonban a jelen esetben a különféle outputok közös termelése. Az outputvolumennel kapcsolatban nem azt vizsgáljuk, hogy növekszik-e, vagy csökken, hanem azt, hogy létezik-e, vagy sem, vagyis hogy van-e valamilyen pozitív nagysága vagy nincs (azaz nulla volumenű). A méretgazdaságosság tárgyalásakor megismert duális terminológiánk a választékgazdaságosságra is érvényesíthető, az egyszerűség kedvéért azonban a választékgazdaságosság mérését, becslését és elemzését a továbbiakban csak a költségelemzési terminológia segítségével végezzük el. Ez az egyszerűsítés nem jelent veszteséget, egyrészt azért, mert a költségelemzés eszköztára alkalmasabb a feladat elvégzésére, mint a termelékenységelemzésé, másrészt pedig azért, mert az irodalomban sem találunk példát a választékgazdaságosságnak a termelékenységelemzési terminológia, azaz a relatív volumenváltozások segítségével végzett kezelésére.

A teljes körű választékgazdaságosság által jelzett költségmegtakarítás vizsgálatahoz a (28) egyenlőtlenség alapján igen egyszerű tesztmutatót tudunk kialakítani. Ha a közös termelés (*joint production*) költségét C_j -vel, a külön-külön egytermékes termelési folyamatokban történő termelés (*independent production*) költségét pedig C_i -vel jelöljük, akkor n output termelése esetén a következő mutató írható fel:

$$\Delta C = C_j - \sum_{i=1}^n C_i. \quad (29)$$

A mutató háromféle következtetés levonására ad alkalmat a vizsgált többtermékes termelési folyamatot illetően:

- választékgazdaságosság létezik, ha $\Delta C < 0$
- sem választékgazdaságosság, sem választékgazdaságtalanság nem létezik, ha $\Delta C = 0$
- választékgazdaságtalanság létezik, ha $\Delta C > 0$

A mutatót alkalmassá tehetjük a választékgazdaságosság *fokának* a kifejezésére is, ha a költségmegtakarítást a közös termelés költségéhez viszonyítjuk, azaz

$$SC = \frac{C_J - \sum_{i=1}^n C_i}{C_J}. \quad (30)$$

A teljes körű választékgazdaságosság gyakorlati jelentősége két ok miatt is igen alacsony. Először, a vállalati gyakorlatban csak nagyon ritkán, egészen különleges esetekben fordul elő, hogy arról kell dönteni, vajon célszerű-e a többtermékes termelési folyamatot minden termék külön-külön egytermékes termelési folyamataira bontani szét. A választékgazdaságossági vizsgálat tehát nem szolgál döntés-előkészítési célokat, hanem legfeljebb a többtermékes termelési folyamat költségviszonyait jellemezheti. Másodszor, ez sem lehet, mert a mutató a gyakorlatban kiszámíthatatlan. Ennek a megvilágítása céljából térjünk vissza a (28) egyenlőtlenséghez. Ami rendelkezésünkre áll, az a többtermékes közös termelési folyamat költségmodellje, a (28) egyenlőtlenség bal oldala. A jobb oldali külön-külön termelések nem léteznek, költségeik sem léteznek, hanem költségeiket a közös termelési folyamat költségeinek becsült tulajdonságai alapján származtatjuk. Most azt nézzük meg, hogy ez a származtatás hogyan történik, illetve hogy miért mond csődöt!

A költségfüggvény n output esetén minden n -dimenziós outputponthoz (minden lehetséges output-kombinációhoz) becsül egy költségpontot. A költségpontok folyamatos költségfelületet alkotnak. A költségfelület görbületei határozzák meg a belső gazdaságosságok létét és mértékét. Statisztikai és közgazdasági szempontból is érvényes költségmodell esetében a költségpontok ésszerűek, reálisak, és ezért gyakorlati célokra megbízhatók lesznek minden olyan outputpontra nézve, amelyre rendelkezünk tényadatokkal. Végül is a költségmodellünk nem tett mást, mint azt, hogy a költség tényadataiból kiszűrte az inputárváltozások hatásait, valamint eltávolított egy véletlen hibát. Ha a tényadatokkal lefedett outputtértől eltávolodunk, akkor csökken a költségbecslések megbízhatósága – minél jobban eltávolodunk a tényadatoktól, annál nagyobb mértékben.

A költségbecslések megbízhatóságát a becsült költségpontok köré szerkesztett konfidenciaintervallum segítségével fejezzük ki. A konfidenciaintervallum azt mutatja, hogy valamely adott becsült költségtől plusz-mínusz milyen távolságon belül található mondjuk 95 vagy 99 százalékos valószínűséggel az a költség, amelyet becsülünk. Ha az intervallum keskeny, akkor a becslés „éles” olyan értelemben, hogy a valóságos érték közel lesz hozzá. Ha azonban a tényadatoktól távol lévő outputpontokra kívánunk költséget becsülni, akkor becslésünk „életlen” lesz, mert nagy valószínűséggel csak azt állapíthatjuk meg, hogy a valóságos költség akárhol lehet a szétnyíló konfidenciaintervallum által jelzett igen széles sávban. Használhatatlan az a becslés, amely azt mondja ki, hogy a költség lehet akkora, amennyit becsültünk, de lehet mondjuk annak a háromszorosa vagy az egyharmada is.

Mindez úgy függ össze a (28) egyenlőtlenséggel, hogy annak jobb oldalán csupa olyan feltételezést találunk, amely szerint minden output volumene nulla, kivéve azét, amit éppen vizsgálunk. Az ilyen outputpont a lehető legmesszebb van a tényektől, ezért a rá vonatkozó költségbecslés teljességgel megbízhatatlan. A tesztelés során a közös termelés költségének megbízható becslését n teljességgel megbízhatatlan költségbecslés összegéhez hasonlítjuk. Emiatt tartjuk a tesztet elvégezhetetlennek.

Output-specifikus választékgazdaságosság

Van a választékgazdaságosságnak output-specifikus esete is. Ez akkor áll elő, amikor olcsóbb valamely adott outputot más outputokkal közösen termelni, mint önmagában, önálló egytermékes termelési folyamat keretében. A globális jelenséggel való könnyebb összehasonlítás kedvéért ezt is felírjuk valamely q_k outputra nézve a (31) egyenlőtlenség segítségével:

$$C(q_1, \dots, q_n) < C(q_1, \dots, q_{k-1}, 0, q_{k+1}, \dots, q_n) + C(0, \dots, 0, q_k, 0, \dots, 0), \\ (q_1, q_2, \dots, q_n) > 0. \quad (31)$$

A választékgazdaságosság fokának mutatója ebben az esetben:

$$SC_k = \frac{C_J - C_{J-k} - C_k}{C_J}, \quad (32)$$

ahol C_J a közös termelés költsége, C_{J-k} annak a közös termelési folyamatnak a költsége, amelyben minden outputot termelnek a q_k output kivételével, C_k pedig a q_k output külön, egytermékes termelési folyamatban történő termelésének a költsége.²¹

Az output-specifikus választékgazdaságosságnak meglehetősen nagy a gyakorlati jelentősége, mert gyakran jelenik meg menedzseri döntések szempontjaként. A vállalatok életében sok olyan helyzet lehetséges – például specializáció vagy diverzifikálás során, vagy új termékek és technológiák bevezetése esetén –, amikor felmerül a kérdés, hogy valamely outputot vagy outputokat más outputokkal együtt vagy azoktól függetlenül célszerűbb-e előállítani. Az output-specifikus választékgazdaságosság néha fontos gazdaságpolitikai és szabályozási kérdések kapcsán is felmerül. Például a távközlési szolgáltatási piacok liberalizálása során az egyik fontos korai téma az volt, hogy vajon gazdaságos belépés-e a specializált bérelt vonali szolgáltatók megjelenése a liberalizált piacokon. Alkalmazhatóságát illetően tehát az output-specifikus választékgazdaságosság fontos, tesztelhetőségét illetően azonban

²¹ Megjegyezzük, hogy két termék esetén a teljes körű és az output-specifikus választékgazdaságosság fogalma egybeesik.

súlyos nehézségek léteznek. Ezeket külön nem tárgyaljuk, mert természetükre nézve ugyanolyanok, mint a teljes körű választékgazdaságosság kapcsán említettek, vagyis amiatt léteznek, hogy a (32) egyenletben szereplő C_{j-k} és C_k költség becslése „életlen”, ezért a mutató megbízhatatlan. A probléma nem annyira súlyos, mint a teljes körű választékgazdaságosság esetén, de eléggé súlyos ahhoz, hogy kételkedjünk a mutató gyakorlati használhatóságában.

Költségkomplementaritás

A választékgazdaságosság eddig tárgyalt tesztjeivel kapcsolatos nehézségek miatt az elemzők figyelme a választékgazdaságosság egy elégséges helyi tesztje felé fordult. A közös termelés költségelőnye ugyanis abban is megnyilvánulhat, hogy valamely output volumenének növekedése következtében csökkennek valamely másik outputnak a költségei.²² A költségfüggvény lehetőséget nyújt ilyen hatások feltárására, ugyanis a költségnek valamely outputpárra vonatkozó második deriváltja (a keresztderivált) éppen azt mutatja meg, hogy milyen összefüggés van egyikük volumene és másikuk határkölsége között. Ez a második derivált alkalmas arra, hogy tesztként funkcionáljon, például valamely k és l outputpárra nézve:

$$CC_{kl} = \frac{\partial^2 C}{\partial q_k \partial q_l} \quad (k, l = 1, \dots, n) \quad i \neq j. \quad (33)$$

Helyi választékgazdaságosság létezik a q_k és a q_l között, ha $CC_{kl} < 0$; helyi választékgazdaságtalanság létezik, ha $CC_{kl} > 0$; végül pedig az outputok egymástól függetlenek olyan értelemben, hogy nem hatnak egymás költségeire, ha $CC_{kl} = 0$.

A VÁLASZTÉKGAZDASÁGOSSÁG PARAMETRIKUS BECSLÉSE

Azok a költségfüggvények, amelyekben az outputváltozók logaritmikus transzformációi szerepelnek, nemcsak az output-specifikus méretgazdaságosság vizsgálatára nem alkalmasak, de a választékgazdaságosság vizsgálatára sem, mert logaritmikus transzformáció esetén a nulla outputvolumenek nem értelmezhetők. A (20) egyenletben közölt általánosított transzlog függvény segítségével azonban formailag lehetséges, noha – mint ezt már jeleztük – gyakorlati haszna szempontjából elhanyagolható jelentőségű a választékgazdaságosság becslése. A teszt elvégezhetetlensége

²² Illetve ha volumenének csökkenése a másik output határkölségének a növekedését váltja ki.

²³ A mutató szimmetrikus, vagyis $CC_{kl} = CC_{lk}$, tehát ha az egyik output volumene hat a másik output határkölségére, akkor a másik output volumene is hat az egyik output határkölségére.

miatt nem mutatjuk be a teljes körű választékgazdaságosság mértékének becslését, és csak az output-specifikus választékgazdaságossággal foglalkozunk. Ennek teszt-statisztikája a (20) egyenlet költségfüggvényéből a k -adik outputra nézve a következőképpen származtatható:

$$SC_k = \frac{\exp\left[\alpha_0 - \frac{\alpha_{qk}}{\lambda_k} + \frac{1}{2} \frac{\delta_{kk}}{\lambda_k^2}\right] + \exp\left[\alpha_0 - \sum_{\substack{i=1 \\ i \neq k}}^n \frac{\alpha_{qi}}{\lambda_i} + \frac{1}{2} \sum_{\substack{i=1 \\ i \neq k}}^n \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq k}}^n \frac{\delta_{ij}}{\lambda_i \lambda_j}\right] - \exp[\alpha_0]}{\exp[\alpha_0]} \quad (34)$$

A skálarugalmasság becsléséhez hasonlóan az output-specifikus választékgazdaságosság tesztelését is egyszerűsítjük, és csak a függvény kiterjesztési pontjára vonatkoztatva végezzük el.

A költségkomplementaritásnak a kiterjesztési pontra vonatkozó becslése a (35) egyszerű képlet szerint történik:

$$CC_{kl} = \alpha_{qk} \alpha_{ql} + \delta_{kl} \quad (35)$$

A kiterjesztési ponttól különböző megfigyelések (például évek) esetében bonyolultabbá válik a becslés. Az általánosított transzlog költségfüggvényből a következő statisztikát nyerhetjük:

$$CC_{kl} = \frac{C}{q_k q_l} \left[\frac{\partial \ln C}{\partial \ln q_k} \frac{\partial \ln C}{\partial \ln q_l} + \delta_{kl} q_k^{\lambda_k} q_l^{\lambda_l} \right]. \quad (36)$$

A VÁLASZTÉKGAZDASÁGOSSÁG OKAI

A különféle outputok közös termelése a termelési tényezők egy részének közös használata miatt lehet olcsóbb. A közös termelési tényezők képesek egyidejűleg részt venni két vagy több output termelési folyamatában, és részvételük során output-specifikus termelészolgáltatásokat nyújtanak. Ezeket output-specifikus inputoknak vagy közös inputoknak (*common inputs*) nevezi a szakirodalom. A közös inputok következtében kialakult helyzet megértéséhez szükség van arra, hogy két alapfogalmat megvizsgáljunk, és újra értelmezzük. Az egyik a termelési tényező kapacitásának kihasználása, a másik pedig annak oszthatatlansága. Mindkettőről esett már szó a méretgazdaságosság kapcsán.

Kapacitásról tipikusan olyan termelési tényezők esetén beszélünk, amelyeknek bizonyos *állománya* van jelen a termelési folyamatban, mégpedig több termelési cikluson keresztül. A termelésben jelen lévő minimálisan szükséges állomány a kapacitás. Állományai vannak a tartós fizikai tőkejavaknak, mint például az épületek,

gépek, berendezések; a szellemi munkásnak pedig tudásállománya van.²⁴ Egy-egy termelési ciklus során a termelési tényezőknek ezek az állományai *termelőszolgáltatásokat* nyújtanak valamely output termeléséhez. A termelőszolgáltatásokat két névvel is illetjük: műszaki szempontból kihasznált kapacitásnak, közgazdasági értelemben pedig inputoknak nevezzük őket. A méretgazdaságosság tárgyalása során az inputot (a kihasznált kapacitást) valamely adott outputra vonatkoztattuk, és azt vizsgáltuk, hogy milyen viszony létezik az output volumenének változása és a kapacitás nagysága, valamint kihasználtsági foka között. Ha azonban a termelési tényező két vagy több output termeléséhez is nyújt termelőszolgáltatásokat, azaz inputokat, akkor egy-egy tényezőnek egyidejűleg két vagy többféle *output-specifikus* inputja (kapacitáskihasználása) is létezik.

A termelési tényező ekkor nemcsak olyan értelemben oszthatatlan, hogy nem lehet olyan apró részekre szabdalni, amelyeknek a termelési folyamathoz való hozzáadása az output volumenét csak egy fizikai mértékegységgel növelné. Úgy is oszthatatlan, hogy a termelési tényező minimálisan szükséges állománya által szolgáltatott output-specifikus inputok nem választhatók szét. Ha változik az állomány, akkor valamennyi output-specifikus input szolgáltatásának a képessége egyidejűleg és egymástól elválaszthatatlanul változik, függetlenül attól, hogy melyik képességet mennyire használják ki a különféle outputok termelésére.

Az output-specifikus inputok közötti kapcsolatok igen változatosak lehetnek. Megeshet, hogy valamely termelési tényező kapacitása valamely output esetében teljesen ki van használva (vagyis az általa termelt output volumenének növelése csak akkor valósítható meg, ha a tényező állományának nagysága is növekszik), más – egyidejűleg termelt – outputok esetében azonban a kapacitás kihasználtsága alacsony fokú. Ha pedig az illető termelési tényező olyan outputot is képes lenne termelni, amelyet (technológiai vagy piaci okok miatt) nem termelnek, akkor e tekintetben a kapacitáskihasználtság foka nulla. Ugyanannak a termelési tényezőnek, állományának tehát egyidejűleg lehetnek különféle fokú *fölösleges* output-specifikus kapacitásai. Amikor az inputok több output közös termelése során a termelési folyamatban jelen lévő, de teljesen ki nem használt – *fölösleges* – kapacitások kihasználtsági fokának a növelése formájában jönnek létre, akkor ezeknek az inputoknak a költségei alacsonyak, sőt nulla értékűek is lehetnek. Költségmegtakarítások jönnek létre,

²⁴ Választékgazdaságosságot nemcsak az állománnyal rendelkező termelési tényezők képesek létrehozni, hanem olyanok is – például az anyaginput –, amelyek egy-egy termelési ciklus keretében teljesen elhasználódnak. Példaként a vegyipar különféle termelési folyamatai említhetők. Vegyük például a nitrogénműtrágyát, amelyet a levegő nitrogénjéből történő kivonás által állítanak elő. A feldolgozott levegő más molekuláit, például annak oxigénjét visszaengedik a levegőbe. Ha azonban a nitrogénműtrágya termelési folyamatát az oxigéngyártás termelési folyamatával egyesítik, akkor a közös termelésben az addig fel nem használt anyaginputot, a szabadon bocsátott oxigént hasznosítva érnek el választékgazdaságosságot, ha a nitrogénműtrágyával közösen termelt oxigén termelési költsége alacsonyabb, mint az önálló gyártási folyamatban előállítható oxigéné.

amikor valamely output termelése vagy volumenének növelése nem teszi szükségessé egyes termelési tényezők állományának növelését, de akkor is, amikor a valamelyik output termelése vagy volumenének növelése érdekében megnövelt tényezőállomány újabb kapacitásokat bocsát más outputok termelési folyamatának a rendelkezésére. Ennek eredményeként például más outputok határkölsége csökkenhet. Ezek a költségmegtakarítások hozzák létre a választékgazdaságosság jelenségét.

Választékgazdaságosságról tehát akkor beszélünk, ha a közös termelés révén egyes output-specifikus inputok volumeneit az őket szolgáltató termelési tényezők állománya növelése nélkül is lehet növelni. Ehhez a megállapításhoz azonban két fontos kiegészítést szükséges fűzni. Először is azt kell leszögeznünk, hogy a jelenség amiatt jön létre, hogy az egyes outputok termeléséhez szükséges termelési tényezők biztosítása során a más outputok termeléséhez szükséges inputok lehetőségei – a *főlősleges output-specifikus kapacitások* – is létrejönnek, amelyeket költségmentesen vagy alacsony költség mellett lehet kihasználni. A főlősleges kapacitások kihasználása hozza létre a választékgazdaságosságot. Másodszor a fogalom tovább általánosítható. Nemcsak akkor jön létre választékgazdaságosság, ha a szóban forgó termelési tényezők állományát nem növelik, hanem akkor is, ha kevésbé növelik, mint amilyen mértékben növelésük egy külön termelési folyamatban lenne szükséges. Ez utóbbi megállapítást *Panzar–Willig* [1981] úgy fejezte ki, hogy az output-specifikus költségek szubadditívak.²⁵

Azok a szolgáltatások, amelyek piaci szabályozottak, általában hálózati alapú termelési folyamatban jönnek létre. Maga a hálózat olyan termelési tényező – pontosabban a termelési tényezőknek olyan összessége –, amely sokféle, a különféle szolgáltatások közös termelése révén kihasználható és költségmegtakarításokat lehetővé tevő *főlősleges output-specifikus kapacitásokkal* rendelkezik. A költségmegtakarítások nagyrészt – de korántsem teljes mértékben – a fix költségek oldalán keletkeznek. A fix költségek jelentős része ugyanis nemcsak akkor konstans, ha változik a szolgáltatások volumene, hanem akkor is, ha változik a hálózat segítségével termelt szolgáltatások száma. Példaként érdemes az infokommunikációs hálózatokra – különösen az internetre – hivatkozni, mert ezek a hálózatok termelik a szolgáltatások legnépesebb sokaságait. Az interneten gyakorlatilag végtelen számú szolgáltatás termelése folyik.

A fixköltség-megtakarítás helyei egyaránt lehetnek a hálózat csomópontjai és a csomópontokat összekötő átviteli vonalak is. Ha például valamilyen új szolgáltatás új csomóponti berendezések telepítését teszi szükségessé, akkor az új berendezések nem, vagy csak kismértékben változtatják meg a meglévő csomóponti infrastruktúrát, azaz a csomóponti költségek zöme fix, aminek következtében a teljes csomó-

²⁵ “Whenever the costs of providing the services of the sharable input to two or more product lines are subadditive (i.e., less than the total costs of providing these services for each product line separately), the multiproduct cost function exhibits economies of scope.” (*Panzar–Willig* [1981] 268. o.)

ponti költség csak mérsékelten növekszik. Ezzel szemben az új szolgáltatás önálló termelési folyamatban történő termelése új csomópontok, azaz teljes új csomóponti infrastruktúra kialakítását tenné szükségessé.

Hasonló jelenségek játszódnak le az átviteli berendezések kapcsán is. Például a több infokommunikációs szolgáltatás miatt jelentkező forgalmi többlet nem igényel átviteli többletkapacitást akkor, ha olyan időszakokban jelentkeznek, amikor az átviteli kapacitások nincsenek teljesen kihasználva, és elegendő fölösleges kapacitás létezik. Közismert, hogy a telefonhálózaton bonyolódó adatkommunikációs forgalmak sok esetben a beszélgetési csúcsidőkön kívül – különösen az éjszakai órákban – zajlanak. Még a beszélgetési csúcsidőkben is akad azonban fölösleges kapacitás. Ezt illusztrálja az amerikai GTE által még az 1980-as években bevezetett „bursty” adatkommunikációs szolgáltatás. Megfigyelték, hogy a normális beszéd-kommunikáció (telefonhívás) idejének nagyobb részét a szavak és mondatok közötti szünetek adják. Az adatkommunikációs szolgáltatás ezeket a szüneteket töltötte ki keskenysávú adatforgalommal, vagyis a beszédforgalmon belüli fölösleges kapacitást hasznosította, aminek következtében az összforgalom mennyisége nagymértékben megnőhetett anélkül, hogy szükség lett volna az átviteli kapacitás növelésére. Hasonló, de sokkal nagyobb jelentőségű jelenség zajlik a multiplexelés során, amikor is különböző átviteli csatornák adatáramait úgy kombinálják, hogy az átviteli kapacításra vonatkozó igény vagy nem, vagy pedig a forgalomnál jóval alacsonyabb ütemben növekszik.

A KÖLTSÉG-SZUBADDITIVITÁS FOGALMA

A költség-szubadditivitás nem belső gazdaságosság, hanem a belső gazdaságosságnak az eredménye. Akkor létezik, ha a valamely piacot ellátó – illetve a piac szempontjából releváns – output-kombinációkat olcsóbb egyetlen (nevezzük monopolistának!) termelési folyamatban megtermelni, mint két vagy több (természetszerűen egymással versenyző) termelő által, azok bármilyen piaci részesedései mellett. A releváns outputsáv meghatározása az elemzés céljától függ. Ha csak egy adott piac adott állapotára kívánjuk vonatkoztatni az eredményeinket, akkor relevánsnak a piaci tényadatok sávját tekintjük. A releváns sáv azonban általában ennél szélesebb. Az elemzőt ugyanis nemcsak az érdekli, hogy valamely adott nagyságú piacot hogyan lehet a legkisebb költséggel ellátni, hanem az is, hogy mi történik, ha a piacon keresett mennyiségek növekednek, sőt az is, hogy mi történik a piac szűkülése esetén. Egy-egy adott esetben a releváns outputsáv terjedhet mondjuk a tényleges piaci kereslet minimumának a felétől maximumának a két-háromszorosáig. Ennél szélesebb sáv nem használható, mert leggyakrabban úgy gondoljuk, hogy mire a piacnagyság a három-négyszeresére növekszik, addigra minden bizonnyal megváltozik a technológia, és ezért a termelési folyamat modellezését is újból el kell majd végezni.

Az irodalomba a költség-szubadditivitás mint az úgynevezett természetes monopólium definíciója és kritériuma vonult be.²⁶ Ha a technológiát költség-szubadditivitás jellemzi, vagyis a piacot a monopólium – pontosabban egyetlen közös termelési folyamat – képes a legolcsóbban ellátni termékkel vagy szolgáltatással, akkor a monopólium „természetes”.

Tételezzük fel, hogy létezik egy monopólium, amely a $q_1, q_2, \dots, q_m$ outputvektort termeli, és ezzel ellát egy piacot. Összes termelési költsége

$$C_M = c_M(q_1, q_2, \dots, q_m). \quad (37)$$

Ugyanennek a piacnak az ellátása érdekében ugyanezeket az outputokat ugyanilyen mennyiségekben képes előállítani egymással versengő n számú szolgáltató. Ezek termelési költségei a következők:

$$\begin{aligned} C_1 &= c_1(a_{11}q_1, a_{12}q_2, \dots, a_{1m}q_m) \\ C_2 &= c_2(a_{21}q_1, a_{22}q_2, \dots, a_{2m}q_m) \\ &\dots \\ &\dots \\ C_n &= c_n(a_{n1}q_1, a_{n2}q_2, \dots, a_{nm}q_m), \end{aligned} \quad (38)$$

ahol az a együtthatók az egyes szolgáltatóknak az egyes outputok iránti összes piaci keresletben való részesedéseit jelzik, vagyis

$$\sum_{i=1}^n a_{i1} = \sum_{i=1}^n a_{i2} = \dots = \sum_{i=1}^n a_{im} = 1. \quad (39)$$

A monopólium és a versenyző szolgáltatók költségeinek az összehasonlítása a következő eredményekkel járhat.

- Költség-szubadditivitás létezik, ha minden lehetséges ΣC_i -re vonatkozóan igaz az, hogy $C_M < \Sigma C_i$ ($i = 1, \dots, n$). Ilyen esetben a monopólium természetes, azaz gazdaságos, mert a piacot a legolcsóbban képes ellátni.
- Költség-szuperadditivitás létezik, ha van legalább egy olyan ΣC_i , amelyre vonatkozóan igaz az, hogy $C_M > \Sigma C_i$. Ilyen esetben a monopólium nem természetes, mert létezik olyan versenyzői kínálat, amelyik olcsóbb a monopóliumnál.

²⁶ Az egytermékes természetes monopólium kritériuma a méretgazdaságosság. Belátható, hogy a méretgazdaságosság mint kritérium nem más, mint a költség-szubadditivitás speciális esete, mint ahogy az egytermékes természetes monopólium sem más, mint a többtermékes természetes monopólium speciális esete.

- Költségadditivitás létezik, ha van legalább egy olyan ΣC_j , amelyre vonatkozóan igaz az, hogy $C_M = \Sigma C_j$. Ilyen esetben a monopólium nem természetes, még akkor sem, ha minden más ΣC_i -re vonatkozóan igaz az, hogy $C_M < \Sigma C_i$ ($i = 1, \dots, n; i \neq j$), mert egyenlő költségek esetén a versenyt preferáljuk a monopóliummal szemben.

Az eddig tárgyalt gazdaságossági fogalmakhoz hasonlóan a szubadditivitás is felfogható helyi és globális értelemben. A helyi szubadditivitás a piaci keresletet képviselő $q_1, q_2, \dots, q_m$ vektorok valamely meghatározott releváns sávján belül – azaz helyileg – valósul meg. Gyakorlati szempontból a helyi szubadditivitásnak van jelentősége, hiszen az elemző számára kevésbé érdekes annak kiderítése, hogy milyen költségviszonyok léteznének irreleváns piacokon. Előfordulhat azonban, hogy a költségfüggvény becslt paraméterei olyan értékeket vesznek fel, amelyek garantálják, hogy a becslt költségek szubadditivitása minden lehetséges outputvektor mellett megvalósul. Ez bekövetkezhet, amikor a becslt költségfelület görbületei olyanok, hogy az n dimenziós outputsugarak mentén becslt teljes költség az outputok növekedése esetén degresszív, a sugarak közötti költségfelület pedig konvex. Ilyen esetekben a szubadditivitást globálisnak nevezzük azzal a megjegyzéssel, hogy ekkor is csak a helyileg értelmezett eredménynek van jelentősége. A releváns outputsávon kívül értelmezett eredmények egyfelől gyakorlati szempontból értéktelenek, másfelől a becslések korábban is említett „életlensége” folytán megbízhatatlanok.

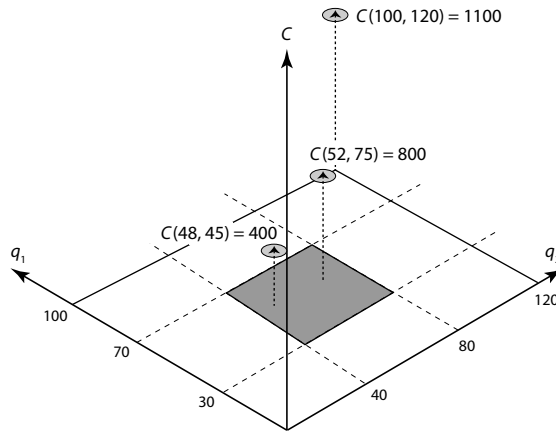
A költség globális szubadditivitása nem más, mint a többtermékes természetes monopólium definíciója, azaz a több terméket/szolgáltatást kínáló termelő/szolgáltató akkor tekintendő természetes monopóliumnak, ha költségfüggvénye globálisan szubadditív. A globális szubadditivitás a természetes monopólium elégséges feltétele. Hogy vajon szükséges feltétele-e, arról hosszú ideje vita folyik, ennek a vitának az ismertetése azonban most nem tartozik a feladataink közé.

A költség helyi szubadditivitása helyileg, vagyis az outputok releváns sávjában a természetes monopólium szükséges és elégséges feltétele, a globális természetes monopóliumnak pedig szükséges, de nem elégséges feltétele.

A KÖLTSÉG-SZUBADDITIVITÁS PARAMETRIKUS BECSLÉSE

Hogyan történik a szubadditivitás *fokának* a mérése? A következőkben olyan stilizált számszerű példát mutatunk be, amelyben a piac $q_1 = 100$ és $q_2 = 120$ volumennű termékkombinációt keres, és az ennyit kínáló monopólium termelési költsége $C(100, 120) = 1100$. A kérdés az, hogy létezik-e két vagy több szolgáltató olyan kombinációja, amely a monopóliumnál olcsóbban termelné a szolgáltatások e volumeneit. Az ábrázolhatóság érdekében egyszerűsítsük le az illusztrációt két szolgáltatóra! Nevezzük őket a -nak és b -nek! Állapítsuk meg továbbá, hogy $q_1 = 30$ -nál és $q_2 = 40$ -nél kisebb volumenre nincs megbízható költségbecslésünk, ezért tételezzük fel, hogy

ezeknél a volumeneknél kevesebbet egyetlen szolgáltató sem termel! Mindazokhoz a (q_1, q_2) kombinációkhoz keressük a költségbecsléseket, amelyek $q_{1a} + q_{1b} = 100$ és $q_{2a} + q_{2b} = 120$ összegűek, miközben $q_{1a} > 30$ és $q_{1b} > 30$, továbbá $q_{2a} > 40$ és $q_{2b} > 40$. A 4. ábra mutatja a (q_1, q_2) outputsíknak azt a négyszögét, amelyen belül az összes output-kombináció költségadatára szükségünk van ahhoz, hogy megválasszunk a kérdést. Ez a releváns output-kombinációk helye. Az ábrán csak egy outputpárt mutatunk be. Az egyik $(48, 45)$, a másik pedig $(52, 75)$, a költségfüggvény által becsült költségfelületnek e pontok felett elhelyezkedő értékei, azaz a két output-kombináció becsült költségei legyenek: $C(48, 45) = 400$ és $C(52, 75) = 800$.²⁷

4. ÁBRA • A parametrikus becslés illusztrációja

Ezekből az eredményekből a szubadditivitás mértékét kifejező következő mutató készíthető:

$$SUB = \frac{1100 - (400 + 800)}{1100} = -0,091. \quad (40)$$

A szakmai zsargonban ez az eredmény 9,1 százalékos szubadditivitássá egyszerűsödött, mert az összes outputnak egyetlen többtermékes termelési folyamatban történő termelése révén elért költségmegtakarítás e termelési folyamat teljes költségének a 9,1 százalékával egyenlő. Ha a négyszög összes lehetséges pontpárjára

²⁷ Mindig becsült (és nem tényleges) költségeket használunk, hiszen 1. minden számba jöhető output-kombinációt ténylegesen nem termelnek, tehát nincs hozzájuk tényleges költségadat; 2. a különféle megtermelt kombinációkat esetleg eltérő inputárak és technológiai feltételek mellett termelik, ezért megfigyelt költségadatok használata esetén nem lehet biztosítani az egyéb tényezők költségátlóságának kiszűrését.

nézve negatív az eredmény, akkor a (100, 120) output-kombinációra vonatkozóan a monopólium a duopóliumhoz képest természetes, mert olcsóbban termel. Ha ugyancsak negatív az eredmény, három, négy stb. termelő együttes kínálatának minden lehetséges kombinációja esetén, akkor a monopólium helyileg a (100, 120) output-kombinációra természetes.

Amit itt leírtunk, az becsült költségeken alapuló helyi teszt, amely rendkívül hosszadalmas is lehet a kombinációk nagy száma miatt, de megvalósítható. Ugyanez a teszt azonban alkalmatlan arra, hogy segítségével a globális szubaditivitást vizsgáljuk, hiszen ott nem egy vagy néhány, hanem az összes lehetséges monopolista output-kombináció összes lehetséges versenykombinációjának az egyedi előállítására és értékelésére lenne szükség, ami az outputok fizikai oszthatóságától függ, és igen nagy szám, sőt végtelen is lehet.

EMPIRIKUS BIZONYÍTÉKOK

Vizsgálatunk következő tárgya az, hogy vajon azok az ökonometriai modellek, amelyek paramétereit különböző országok vállalatainak és gazdasági szektorainak a tényadatai segítségével becsülték, kimutattak-e belső gazdaságosságot a vizsgált termelési folyamatokban. Mint említettük, az empirikus (azaz tényadatokat használó) ökonometriai modellek túlnyomórészt költségfüggvényeket tartalmaznak. Ezek eredményeit vizsgáljuk.

Az elmúlt negyedszázad empirikus világirodalma könyvtárnyi terjedelmű. Beható ismertetésére vagy akár csak rendszerezett összefoglalására a jelen írás szűkös keretei között nem vállalkozhatunk. Csupán arra van lehetőségünk, hogy a létező eredmények tengeréből kiemeljünk néhány legfontosabb és legjellemzőbb cseppet. Ezt kíséreljük meg a következőkben. A számszerű eredmények ismertetése és elemzése helyett inkább az azokat tartalmazó irodalmi és szabályozói forrásokra hivatkozunk.

Külön tárgyaljuk a méretgazdaságosságra, a választékgazdaságosságra és a költség-szubaditivitásra vonatkozó eredményeket. Ezek azonban a forrásművekben gyakran nem válnak szét, hanem kombinált formában jelentkeznek, mert a becsült ökonometriai modellek egyidejűleg hoznak létre a méretgazdaságosságra, a választékgazdaságosságra és a szubaditivitásra vonatkozó eredményeket. A költség-szubaditivitásra vonatkozó eredmények kapcsán említett számos forrás mindegyike nagy terjedelemben foglalkozik a méretgazdaságossággal is, néhányuk pedig a választékgazdaságosságra vonatkozóan is tartalmaz információt. A kölcsönösség azonban fordított irányban ritkán áll fenn. A méretgazdaságossággal foglalkozó forrásmunkáknak csak kis része nyújt a költség-szubaditivitásra vonatkozó eredményeket. Az ismétlések elkerülése érdekében a többféle bizonyítékkal szolgáló forrásokat csak egyszer említjük.

Méretgazdaságosság

A méretgazdaságosságról rendelkezünk a legnagyobb választékú és volumenű, valamint a legjobb statisztikai és közgazdasági minőségű közvetlen és közvetett bizonyítékokkal. Nagy választékról azért beszélhetünk, mert a világ számos országában lehetett vállalatok és ágazatok sokaságára vonatkozóan olyan ökonometriai modelleket becsülni, amelyekből levezethetők a méretgazdaságosság korábban tárgyalt mutatószámai. A legtöbb modellt a távközlésben találjuk, elsősorban Kanadában és az Egyesült Államokban. Léteznek azonban távközlési modellek több európai országban, Japánban, Ausztráliában, sőt néhány más országban is. A távközlésen kívül nagyobb számban készítették a belső gazdaságosság létét vagy hiányát jelezni képes ökonometriai modelleket az energiaiparban, különösen a villamos energia és a gázipar területén, valamint a vasúti, közúti és légi közlekedésben is. Néhány országban banki modellek is léteznek, sőt olyan „termelési” folyamatokra is vonatkoznak empirikus modellek, mint például a felsőoktatás.

A jelen írás keretei nem adnak lehetőséget a nemzetközi irodalomból és szabályozói forrásokból rendelkezésre álló nagy tömegű és igen sokrétű empirikus eredmény ismertetésére. Az olvasót kénytelenek vagyunk az irodalmi és szabályozói forrásokra utalni. A következőkben csak a legnépesebb – a távközlési – ökonometriai irodalomra vonatkozóan teszünk néhány rövid megjegyzést. A távközlési modellek eredményeit összefoglaló művek már több évtizede léteznek. Az olvasó figyelmébe ajánljuk a következőket: *Fuss* [1983], *Kiss–Lefebvre* [1987], *Fuss–Waverman* [2002]. Rövid áttekintéseket, összefoglalásokat számos tanulmány közöl. Az is hasznos információ forrása, hogy a szerzők egy része a saját empirikus eredményeit összeveti másokéval, és ebből az alkalomból gyakran értékes összefoglaló dokumentációt is publikál.

A szakirodalmi forrásoknál sokkalta több bizonyítékot tartalmaznak a különféle szabályozói folyamatok dokumentációi, amelyek azért is különösen értékesek és tanulmányosak, mert terjedelmes vitaanyagok kapcsolódnak hozzájuk. Az olvasónak így lehetősége nyílik arra, hogy a bizonyítékok mellett megismerkedjen az ellenük szóló érvekkel is. Kiemelkedők azok a rendkívül terjedelmes kanadai és amerikai anyagok, amelyek egyrészt a versenynek a távközlési piacokra való bevezetésével kapcsolatos ágazati szabályozási folyamatokhoz kapcsolódtak, másrészt pedig a különféle versenyjogi eljárások keretében keletkeztek. Ezeknél kisebb terjedelműek, de nem kevésbé hasznosak az ársapka-szabályozás nemzetközi elterjedése során keletkezett anyagok. Az ársapka-szabályozásban jelentős szerep jutott a belső gazdaságosságnak, mert az ársapka termelékenység tényezőjének egyik fő meghatározója éppen a belső gazdaságosság mértéke. Ha ugyanis a termelési folyamatban méretgazdaságosság létezik, akkor a termelés méretének növekedése a termelékenység növekedéséhez is vezet, és a méretgazdaságosság fokának, valamint az output várható növekedésének ismeretében viszonylag megbízhatóan kalibrálható a termelékenység növekedésének reálisan várható üteme (lásd *Kiss* [1991]).

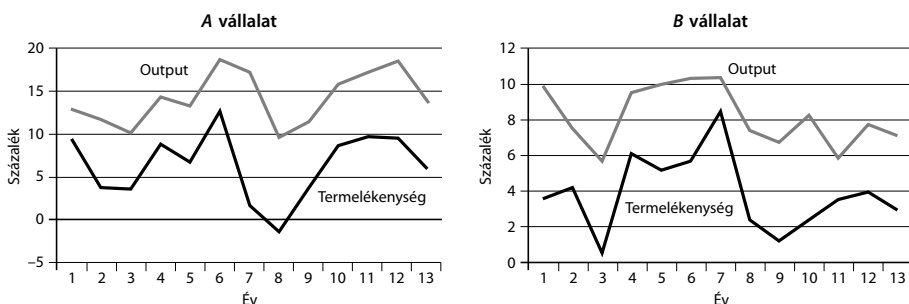

Mint ahogyan ez az ársapka kapcsán világszerte bebizonyosodott, a vállalati termelékenységi tanulmányok nem ökonometriai bizonyítékok előállítására is képesek. Nicholas Kaldor már az 1940-es években felismerte és hangsúlyozta azt, hogy aggregált méretgazdaságosság jelenlétében a termelés növelése a termelékenység emelkedését vonja maga után. E sorok írója az elmúlt három évtized során összesen egy amerikai (AT&T), négy kanadai (Bell Canada, British Columbia Telephone, Alberta Government Telephones, SaskTel) és két európai (Deutsche Bundespost és Direction Générale des Télécommunications, France)²⁸ távközlési vállalatra vonatkozóan mutatta ki, hogy az output és a termelékenység mért növekedési ütemei közötti viszony meglehetősen hasonló (magas) fokú aggregált méretgazdaságosság jelenlétére enged következtetni.

Vizsgáljuk meg az output aggregált növekedési rátája és a teljes termelékenység növekedési rátája közötti kapcsolatot! Ha a kettő között szoros korrelációt találunk, akkor a termelési folyamatban méretgazdaságosság létezik. A korreláció pusztá megállapítása nem teszi lehetővé a méretgazdaságosság fokának a becslését. Ha azonban az értéket nem is tudjuk számszerűsíteni, gyakran meghatározható az a sáv, amelyen belül a méretgazdaságosság foka elhelyezkedik. A számítás azon alapul, hogy a termelékenység hosszabb időszakra vonatkozó átlagos növekedési üteme a mérethatás és a technológiai hatás összege, vagyis $\dot{\phi} = \dot{E} + \dot{B}$, a mérethatás pedig $\dot{E} = (1 - \varepsilon_{CQ})\dot{Q}$, ahol ε_{CQ} a költség aggregált output-rugalmassága, $\dot{Q}$ pedig az aggregált output növekedési üteme. A technológiai hatás nagyságát nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy – különleges eseteket kivéve, például amikor az output nem növekszik, hanem csökken, vagy a technológiai hatás költségnövelő – a termelékenység növekedési ütemének 0 és 100 százaléka között mozog. Ha 100 százalék, vagyis $\dot{B} = \dot{\phi}$, akkor $\dot{E} = 0$, azaz ha az output növekszik ($\dot{Q} > 0$), akkor nincsen méretgazdaságosság. Ha viszont 0 százalék, azaz $\dot{B} = 0$, akkor a mérethatás felelős a termelékenység teljes növekményéért, tehát $\dot{\phi} = \dot{E} = (1 - \varepsilon_{CQ})\dot{Q}$, és a költség output-rugalmassága $\varepsilon_{CQ} = 1 - \dot{\phi}/\dot{Q}$. Minél szorosabb a termelékenység és az output növekedési ütemei közötti korreláció, annál nagyobb mértékben határozza meg az output növekedési üteme a termelékenység alakulását, és annál magasabb fokú, a felső határt annál jobban megközelítő mértékű a méretgazdaságosság. Illusztrációként a jelen kötet *A vállalati termelékenység elemzése vállalatközi összehasonlítás és dekompozíció segítségével* című tanulmányának F6. és F7. ábráját – két, A és B-nek nevezett észak-amerikai vállalat tényadatait – mutatjuk be (5. ábra).

Mindkét vállalat esetében megfigyelhető a növekedési ráták közötti korreláció, amely az A vállalat esetében különösen szoros. A számítási eredményeket a 2. táblázatban foglaljuk össze.

²⁸ Az adatminta periódusában érvényben volt elnevezéseket használjuk.

5. ÁBRA • Az output és termelékenység alakulása

2. TÁBLÁZAT • Számítási eredmények

Mutató	A vállalat	B vállalat
Átlagos $\dot{\phi}$	0,0635	0,0382
Átlagos $\dot{Q}$	0,1419	0,0821
$\dot{\phi}/\dot{Q}$	0,45	0,47
$\varepsilon_{CQ} = 1 - \dot{\phi}/\dot{Q}$	0,55	0,53
$\max \varepsilon_{QX} = 1/\varepsilon_{CQ} = (1 - \dot{\phi}/\dot{Q})^{-1}$	1,81	1,87
ε_{QX} ökonometriai becslés	1,74	1,62

A 2. táblázatból látható, hogy a méretgazdaságosság foka, az aggregált skálarugalmassági mutató *A* vállalat esetében az 1,00–1,81 sávban, *B* vállalatéban pedig az 1,00–1,87 sávban helyezkedik el. Az *A* vállalatnál megfigyelt nagyon szoros korreláció azt sugallja, hogy a valóságos érték a felső határ közelében van. A *B* vállalat esetében is szoros a korreláció, de korántsem annyira, mint az *A* vállalat esetében, ami azt sugallja, hogy a valóságos érték jóval közelebb van a felső, mint az alsó határhoz, de nincs annyira közel, mint az *A* vállalat esetében. És valóban, az idézett tanulmány ökonometriai becslési eredményei szerint a skálarugalmasság *A* vállalatnál 1,74, vagyis 0,07-tel alacsonyabb a felső határnál, míg *B* vállalatnál az érték 1,62, ami 0,25-tel alacsonyabb a felső határnál.

Választékgazdaságosság

A választékgazdaságosságra vonatkozó empirikus eredmények – a korábban részletesen tárgyalt becslési nehézségek következtében – csak kis volumenben, részlegesen és erősen hézagosan állnak rendelkezésre. Az empirikus modellek jelentős

része az outputváltozók logaritmikus transzformációja következtében technikailag alkalmatlan az egyes outputok önálló költségeinek (*stand alone costs*) becslésére. Lineáris és Box–Cox-transzformáció esetén technikai szempontból ugyan lehetséges a becslés, azonban a kapott eredmények „életlenek”, ezért érvényes következtetések levonására általában alkalmatlanok. Azok a tanulmányok, amelyek a nehézségek ellenére mégis bemutatnak a választékgazdaságosságra vonatkozó számszerű eredményeket, általában figyelmeztetik az olvasót ezeknek az eredményeknek a súlyos értelmezési korlátaira.

A vállalati szintű választékgazdaságossággal kapcsolatban ritkán találkozunk empirikus eredményekkel. Az eddigi próbálkozások szinte kizárólag az output-specifikus választékgazdaságosságot vették célba. A távközlésben például eleinte olyan kérdésekre keresték az elemzők a választ, hogy milyen költségelőnyökkel jár a kapcsolt és a nem kapcsolt (például bérelt vonali) szolgáltatások együttes termelése, továbbá a különféle kapcsolt szolgáltatások közös hálózaton történő kínálata. Erre vonatkozóan találunk információt néhány tanulmányban, amelyek közül megemlíthető Kiss–Karabadjian–Lefebvre [1983], Röller [1990a], valamint különösen Gabel–Kennet [1994] és [1998].

Az utóbbi két tanulmánynak azért van kitüntetett jelentősége, mert nem ökonometriai költségfüggvényt használnak, hanem az általuk kifejlesztett, LECOM (*Local Exchange Cost Optimization Model*) elnevezésű, műszakilag részletesen megalapozott hálózatiköltség-szimulációs modellt. A Gabel–Kennet [1994] tanulmányban a kapcsolt és nem kapcsolt szolgáltatások között, valamint a kapcsolt szolgáltatásokon belül is találtak választékgazdaságosságot. Gabel–Kennet [1998] modellje pedig arra az eredményre jutott, hogy a vezetékes és mobilszolgáltatások együttes kínálata költségmegtakarításokat hoz létre a vezetékes hálózatban.²⁹

A választékgazdaságosságra vonatkozóan nemcsak közvetlen, hanem közvetett bizonyítékok alapján is következtethetünk. Bizonyítás nélkül közöljük, hogy ha a választékgazdaságosság nulla, akkor az aggregált méretgazdaságosság foka az output-specifikus méretgazdaságossági értékek súlyozott számtani átlagával egyenlő, választékgazdaságosság esetén pedig az átlagot meghaladja, mégpedig a választékgazdaságosság mértékével egyenesen arányosan. Ez az összefüggés – amelyet Panzar–Willig [1978–1979] mutatott ki – azért fontos, mert közvetett bizonyítékot képes létrehozni. Ha az aggregált mutató magasabb, mint az átlag, akkor választékgazdaságosság létezik, és minél nagyobb az eltérés, annál magasabb fokú a választékgazdaságosság. Néhány korai többtermékes ökonometriai modell megkísérelte az AT&T és Bell Canada becsült aggregált méretgazdaságosságának az okok szerinti

²⁹ Az ökonometriai és a műszaki megközelítést kombinálta Gasmí–Laffont–Sharkey [1997], amikor a LECOM modell segítségével képzett költségadatokat alapján becsült transzlog költségfüggvényeket. Becslési eredményeik magas fokú méretgazdaságosságot mutattak. Választékgazdaságosságra vonatkozó becslési eredményeket nem közölnek.

dekompozícióját. Ezek azonban zömükben kudarcot vallottak. Az eredményeket *Kiss–Lefebvre* [1987] foglalta össze.

Végezetül a választékgazdaságosság helyi mutatójával, a költségkomplementaritással kapcsolatos eredményekre hívjuk fel a figyelmet. A becült költségfüggvények általában alkalmasak a költségkomplementaritás jelzésére. Mint ezt a (35) egyenletben bemutattuk, a kiterjesztési pontokban a függvény elsőfokú paramétereinek segítségével egyszerű módon jutunk a költségkomplementaritás mutatójához. Ez a mutató megbízhatóan képes jelezni a határköltség-megtakarítás nagyságrendjét. A kiterjesztési pontokon kívül viszont gyakran jelentkeznek stabilitási problémák, ezért a (36) egyenletben közölt mutatót csak fenntartásokkal használjuk a költségkomplementaritás alakulására vonatkozó következtetések levonására.

Költség-szubadditivitás

Nem létezik olyan ökonometriai bizonyíték, amely képes lenne arra, hogy bármely adott vállalatra nézve a globális természetes monopólium létét formálisan bizonyítsa. Az ökonometria eszközeivel csak a globális természetes monopólium *nemléte*t lehet bizonyítani. A helyi természetes monopólium kapcsán lehetőség nyílik a természetes monopólium létének és nemléteének a bizonyítására. A módszernek azonban a helyi költség-szubadditivásra vonatkozóan is vannak gyengeségei. Először, a költségfüggvény sikeresen becült matematikai formája igen gyakran nem teszi lehetővé, hogy statisztikai tesztekkel végezzünk a globális szubadditivásra. Tipikus és sokszor visszatérő gond az, hogy a változók logaritmikus transzformációja esetén a nulla értékek nem értelmezhetők, tehát nem tudjuk megbecsülni, hogy mi történik a költséggel akkor, amikor egy-egy outputot a vállalat nem termel (nulla output). Gyakran előfordul, hogy formális tesztek elvégzésére csak olyan függvények nyújtanak lehetőséget, amelyeket más tesztek alapján el kell utasítanunk. Másodszor, használható tényadatok normálisan csak viszonylag szűk határokon belül állnak rendelkezésre. Ilyen esetekben gondot okoz – mert megsemmisítheti az eredmény empirikus érvényességét –, ha például olyan output-kombinációk becült költségeire kell építenünk statisztikai tesztjeinket, amelyek távol helyezkednek el a megfigyelt output-kombinációk zónájától. Harmadszor, a megfigyelt vállalat tényleges technológiája nem feltétlenül azonos azzal a technológiával, amelyet más iparszerkezetben más vállalatok alkalmaznának. A megfigyelt monopólium technológiája esetleg olyan lehet, hogy az természetes monopóliumot alkot (függetlenül attól, hogy ezt képesek vagyunk-e megállapítani). Nem tudjuk azonban kizárni annak a lehetőségét, hogy verseny esetén a versenyző vállalatok olyan technológiákat választottak volna, amelyekkel a megfigyelt monopóliumnál olcsóbban lettek volna képesek termelni bizonyos output-kombinációkat. Ez természetesen fordítva is igaz, vagyis nem igazán zárna ki a természetes monopólium lehetőségét az, ha egyes megfigyelt

versenyző vállalatokra nézve a természetes monopólium statisztikai hipotézisét elutasítanánk.

Lehet-e bizonyítani a helyi természetes monopólium létezését? A technológia kiválasztásának említett problémája a helyi természetes monopóliumra vonatkozóan ugyanolyan következményekkel járhat, mint a globálisra. A másik két probléma azonban helyi természetes monopóliumok vizsgálata esetén nem létezik. Az előzőekben a $C(100, 120) = 1100$ esetre illusztrált teszt kibővíthető a statisztikai becslést szolgáló minta összes megfigyelt output-kombinációjának bármely részhalmozására. Ilyen tesztet alkotott *Evans–Heckman* [1983] az AT&T helyi természetes monopóliumának vizsgálatára olyan minta alapján, amelynek adatait az AT&T-nek az 1947-től 1979-ig megfigyelt output-kombinációi és a szerzők által statisztikailag becsült költségfüggvény szerint ezekhez rendelt költségei alkották. *Evans* és *Heckman* módszere azért is nagy jelentőségű, mert a keletkezése óta eltelt 25 évben világszerte számos távközlési, közlekedési és egyéb tanulmány alkalmazta a helyi költség-szubadditivitás tesztjeként. *Evans* és *Heckman* a saját költségbecsléseik alapján elutasították a helyi természetes monopólium hipotézisét. *Kiss–Lefebvre* [1987] kijavított bizonyos specifikációs hibákat *Evans* és *Heckman* modelljében. Az ezután megismételt teszt szerint a helyi természetes monopólium hipotézisét nem lehetett elutasítani. *Kiss–Lefebvre* [1987] kiterjesztette a helyi természetes monopólium vizsgálatát AT&T több más költségmodelljére és a Bell Canada különféle költségmodelljeire (adatminta: 1952–1979) is. Az eredmények túlnyomórészt helyi természetes monopóliumot mutattak azokra az output-kombinációkra, amelyeket a két vállalat a mintaperiódus során ténylegesen előállított. A bizonyíték viszonylag erősnek és meggyőzőnek tekinthető, de nem teljesen kielégítő, mert sem az AT&T, sem a Bell Canada esetében nem került sor az adatminták 1979 utáni adatokkal való kibővítésére és a tesztek megismétlésére. A frissebb tényadatok alapján nyert eredmények meglehetősen hiányosak. Említést érdemel, hogy *Fuss–Waverman* [2002] bemutatta számos olyan tanulmánynak az eredményeit, amely 1979 utáni (azonban 1993-asnál nem frissebb) adatokkal dolgozott, és amely – főként az 1996. évi amerikai távközlési törvény hatására – elsősorban vagy kizárólag azt vizsgálta, hogy létezett-e költség-szubadditivitás a helyi távközlési szolgáltatások termelésében. A modellek jelentős hányada költség-szubadditivást jelzett. Ugyanilyen eredményre jutott az újabb tanulmányok közül *Wilson–Zhou* [2001] is. Más országokban ugyancsak sor került a költség-szubadditivitás vizsgálatára a távközlésben. Példaként említhetjük *Coble–Neal* [2005] ausztráliai tanulmányát.

A távközlésen kívül is létezik jelentős mennyiségű empirikus elemzés a szállítási feladatokat végző szektorokban. Például *Gilsdorf* [1995] az amerikai villamosenergiaiparra, *Bitzan* [1998], valamint *Ivaldi–McCullough* [2004] az amerikai vasutakra, *Sanchez* [2000] a nagy európai vasutakra, és *Wills–Johnson* [2008] az ausztrál vasutakra nézve, *Brueckner–Dyer–Spiller* [1992] pedig a légi közlekedés esetében talált költség-szubadditivást. A pénzügyi szektorral foglalkozó tanulmányok terjedelmes

empirikus bizonyítékkal szolgáltak nemcsak Amerikában, hanem más országokban – például Ausztráliában – is. Érdekes módon több ismerettel rendelkezünk a kisbankokra és a bankfiókokra, mint a nagybankokra vonatkozóan. Az amerikai és kanadai kisbankokról szóló tanulmányok közül a következőket érdemes megemlíteni: *Berger–Hanweck–Humphrey* [1986], *Gilligan–Smirlock* [1984], *Gilligan–Smirlock–Marshall* [1984], *Murray–White* [1983]. *Kolari–Zardkoohi* [1994] a finnországi bankfiókok belső gazdaságosságát vizsgálja. *Clark* [1988] alapos áttekintést nyújt az 1980-as évek banki tanulmányairól. A nagybankokról *Hunter–Timme–Yang* [1990] jelentett a költség-szubaditivásra vonatkozó eredményeket.

A BELSŐ GAZDASÁGOSSÁG JELENTŐSÉGE

Nehéz lenne túlbecsülni a belső gazdaságosság jelentőségét. A termelők szinte valamennyi döntését alapvetően befolyásolja, hiszen a technológiai és árváltozásokkal együtt a belső gazdaságosság a termelékenység növekedésének és a termelési folyamatok nyereségességének a legfontosabb meghatározója. Döntő hatása van a piacok szerkezetére és működésére, a termelők versenyképességére és piaci stratégiájára. Fontos a szerepe az ágazati szabályozásban és az általános versenyszabályozásban, de az alapvető gazdaságpolitikai döntésekben is.

Erőteljesen befolyásolja a fogyasztási folyamatokat és a termékek, szolgáltatások iránti keresletet. A fogyasztási folyamatra gyakorolt hatásaira a jövőben az externáliák tárgyalása kapcsán fogunk visszatérni.

IRODALOM

- BAUMOL, W. J. [1977]: On the proper cost test for natural monopoly in a multiproduct industry. *American Economic Review*, Vol. 67. No. 5. 809–822. o.
- BAUMOL, W. J.–BRAUNSTEIN, Y. M. [1977]: Empirical study of scale economies and production complementarity: The case of journal publication. *Journal of Political Economy*, Vol. 85. No. 5. 1037–1048. o.
- BERGER, A.–HANWECK, G.–HUMPHREY, D. [1986]: Competitive Viability in Banking: Scale, Scope and Product Mix Economies. Board of Governors of the Federal Reserve System, Working Paper Series.
- BITZAN, J. D. [1977]: Railroad cost considerations and the benefits/costs of mergers. MPC Report No. 97-80. Upper Great Plains Transportation Institute, North Dakota State University, Fargo, ND.
- BLOCH, H.–MADDEN, G. G.–SAVAGE, S. J. [2001]: Economies of scale and scope in Australian telecommunications. *Review of Industrial Organization*, Vol. 18. 219–227. o.

- BOX, G. E. P.–COX, D. R. [1962]: An Analysis of Transformations (with discussions). Journal of the Royal Statistical Society, Series b. 211–243. o.
- BRUECKNER, J. K.–DYER, N. J.–SPILLER, P. T. [1992]: Fare Determination in Airlines Hub-and-Spoke Networks. Rand Journal of Economics, Vol. 23. No. 3. 309–333. o.
- CHARNES, A.–COOPER, W. W.–SUEYOSHI, T. [1988]: A Goal Programming/Constrained Regression Review of the Bell System Breakup. Management Science, 34. No. 1. 1–26. o.
- CHRISTENSEN, L. R.–GREENE, W. H. [1976]: Economies of Scale in U.S. Electric Power Generation. Journal of Political Economy, Vol. 84. No. 4. 655–676. o.
- CLARK, J. A. [1988]: Economies of Scale and Scope at Depository Financial Institutions: A Review of the Literature. Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, 16–33. o.
- COBLE-NEAL, G. [2005]: Testing for Subadditivity in the Australian Telecommunications Industry, 1954–1990. PhD Thesis, Curtin University of Technology.
- COOPER, R. J.–DIEWERT, W. E.–WALES, T. J. [2003]: On the subadditivity of cost functions. Edward Elgar Publishing, London.
- DENNY, M.–FUSS, M.–WAVERMAN, L. [1981]: The Measurement and Interpretation of Total Factor Productivity in Regulated Industries, with an Application to Canadian Telecommunications. Megjelent: *Cowing, T.–Stevenson, R.* (szerk.): Productivity measurement in regulated industries. Academic Press, New York.
- DIEWERT, W. E.–WALES, T. J. [1991a]: Multiproduct cost functions and subadditivity test: A critique of the Evans and Heckman research on the U.S. Bell Systems. Discussion Paper No. 91-21, Department of Economics, University of British Columbia, Vancouver.
- DIEWERT, W. E.–WALES, T. J. [1991b]: On the subadditivity of telecommunications cost functions: Some empirical results for the US and Japan. Department of Economics, University of British Columbia, Vancouver.
- EVANS, D. S.–HECKMAN, J. J. [1983]: Multiproduct Cost Function Estimates and Natural Monopoly Tests for the Bell System. Megjelent: *Evans, D. S.* (szerk.): Breaking Up Bell: Essays on Industrial Organization and Regulation. A CERA Research Study. North-Holland, New York–Amszterdam–Oxford, 253–282. o.
- FUSS, M. A. [1983]: A Survey of Recent results in the Analysis of Production Conditions in Telecommunications. Megjelent: *Courville, L.–de Fontenay, A.–Dobell, R.* (szerk.): Economic Analysis of Telecommunications. North-Holland, Amszterdam–New York–Oxford. 3–26. o.
- FUSS, M. A. [1992]: Econometric Evidence on Scale, Scope and the Presence of Natural Monopoly: What Can It Tell Us about the Desirability Of Competition in Public Long-Distance Telephone Service? University of Toronto Working Paper, No. 9210.
- FUSS, M. A.–WAVERMAN, L. [2002]: Econometric cost functions. Megjelent: *Cave, M. E.–Majumdar, S. K.–Vogelsang, I.* (szerk.): Handbook of telecommunications economics. Vol. 1. Elsevier, Amszterdam, 144–179. o.
- GABEL, D.–KENNET, D. M. [1994]: Economies of Scope in the Local Telephone Exchange Market. Journal of Regulatory Economics, Vol. 6. 381–398. o.
- GABEL, D.–KENNET, D. M. [1998]: The Effect of Cellular Service on the Cost Structure of a Land-Based Telephone Network. Telecommunications Policy, Vol. 21. No. 5. 411–422. o.
- GASMI, F.–LAFFONT, J. J.–SHARKEY, W. W. [1997]: Incentive regulation and the cost structure of the local telephone exchange network. Journal of Regulatory Economics, 12. 5–25. o.

- GILLIGAN, T.–SMIRLOCK, M. [1984]: An Empirical Study of Joint Production and Scale Economies in Commercial Banking. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 8. 67–77. o.
- GILLIGAN, T.–SMIRLOCK, M.–MARSHALL, W. [1984]: Scale and Scope Economies in the Multi-Product Banking Firm. *Journal of Monetary Economics*, Vol. 13. 393–405. o.
- GILSDORF, K. [1995]: Testing for Subadditivity of Vertically Integrated Electric Utilities. *Southern Economic Journal*, július. http://findarticles.com/p/articles/mi_qa5421/is_n1_v62/ai_n28657217/
- HANOCH, G. [1975]: The Elasticity of Scale and the Shape of the Average Costs. *American Economic Review*, Vol. 65. No. 3. 492–496. o.
- HUNTER, W. C.–TIMME, S. G.–YANG, W. K. [1990]: An examination of cost subadditivity and multiproduct production in large U.S. banks. *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol. 22. No. 4. 504–525. o.
- IVALDI, M.–McCULLOUGH, G. J. [2004]: Subadditivity Tests for Network Separation with an Application to U.S. Railroads. <http://ssrn.com/abstract=528542>
- KISS, F. [1991]: Constant and variable productivity adjustments for price cap regulation. Megjelent: *Einhorn, M.* (szerk.): *Price Caps and Incentive Regulation in Telecommunications*, Kluwer Academic Publishers, Boston, Dordrecht, London, 95–126. o.
- KISS FERENC LÁSZLÓ [2008]: Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Versenly és szabályozás, 2007*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 11–95. o.
- KISS, F.–KARABADJIAN, S.–LEFEBVRE, B. J. [1983]: Economies of scale and scope in Bell Canada. Megjelent: *Courville, L.–de Fontenay, A.–Dobell, R.* (szerk.): *Economic Analysis of Telecommunications*. North-Holland, Amsterdam–New York–Oxford. 55–82. o.
- KISS F.–LEFEBVRE, B. J. [1987]: Econometric Models of Telecommunications Firms: A Survey. *Revue Economique*, Párizs, Vol. 38. No. 2. 307–374. o.
- KOLARI, J.–YARDKOOHI, A. [1994]: Branch Office Economies of Scale and Scope: Evidence from Savings Banks in Finland. *Journal of Banking & Finance*, Vol. 18. No. 3. 421–432. o.
- MINNITI, A. [2006]: Multi-Product Firms, R&D, and Growth. *The Berkeley Electronic Journal of Macroeconomics*, Vol. 6. No. 3. 1–47. o.
- MURRAY, J. D.–WHITE, R. W. [1983]: Economies of Scale and Economies of Scope in Multi-product Financial Institutions: A Study of British Columbia Credit Unions. *Journal of Finance*, Vol. 38. 887–901. o.
- PANZAR, J. C.–WILLIG, R. D. [1978–1979]: Economies of Scope, Product Specific Economies of Scale, and the Multi-Product Competitive Firm. Bell Laboratories Research Paper. Kézirat.
- PANZAR, J. C.–WILLIG, R. D. [1981]: Economies of Scope. *American Economic Review*, Vol. 71. No. 2. 268–272. o.
- RÖLLER, L.-H. [1990a]: Proper Quadratic Cost Functions with an Application to the Bell System. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 72. 202–210. o.
- RÖLLER, L.-H. [1990b]: Modeling Cost Structure: The Bell System Revisited. *Applied Economics*, Vol. 22. 1661–1674. o.
- SANCHEZ, P. C. [2000]: A subadditivity Test for the Cost Function of the Principal European Railways. *Transport Reviews*, Vol. 20. No. 3. 275–290. o.
- SHARKEY, W. W. [1982]: *The Theory of Natural Monopoly*. Cambridge University Press, Cambridge, MA.

-
- SHEPHARD, R. W. [1970]: *Cost and Production Functions*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- WILLS-JOHNSON, N. [2000]: Separability and Subadditivity in Australian Railways. *Economic Record*, Vol. 84. No. 264. 95–108. o.
- WILSON, W. W.–ZHOU, Y. [1991]: Telecommunications Deregulation and Subadditive Costs: are Local Telephone Monopolies Unnatural? *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 19. No. 6. 909–930. o.
- ZELLNER, A. [1962]: An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 57. 348–368. o.

II. Betekintés

HÍRKÖZLÉS ÉS HATÁSAI

• Gálik Mihály •

A MAGYAR MÉDIAPIACOK KONCENTRÁLTSÁGA ÉS A MÉDIAKONCENTRÁCIÓ ÁGAZATI SZABÁLYOZÁSA

A magyar médiapiacok koncentráltak, ez azonban nem valamiféle nemzeti sajátosság, hanem az ágazat jellegzetességeinek következménye, megfelel a nemzetközi trendnek. A média a fejlett és feltörekvő piacgazdaságokban a legszabályozottabb ágazatok egyike. Emellett látni kell azt is, hogy a médiakoncentráció – a versenyszabályozáson túlmutató – különszabályozása nem a média gazdasági súlyából fakad, hanem abból, hogy szereplői nem csupán üzleti vállalkozások, hanem akarva-akaratlanul politikai és kulturális szervezetek is. Tanulmányunk a főbb ágazatok – lapkiadás, rádiózás, televíziózás, internet-tartalomszolgáltatás – szerint tekinti át a magyar médiagazdaság szerkezetét és a legnagyobb szereplők teljesítményét, valamint nemzetközi kitekintéssel ad a médiakoncentráció szektorspecifikus szabályozásában alkalmazott módszerekről. Írásunk végén bemutatjuk, hogy a médiakoncentráció hatályos magyar szabályozása nem felel meg a médiapiac mai fejlettségének, nem képes követni az infokommunikációs szféra globális változásait, a szabályozásban érvényesülő nemzetközi trendeket, így sürgős átalakításra szorul.

BEVEZETÉS

Magyarországon a rendszerváltozás előtt a média mint gazdasági ágazat (is) a lehető legelmaradottabb képet mutatta, és az 1968. évi gazdaságirányítási reform – a tervgazdaság keretein belül maradó liberalizálás – is csak alig-alig érintette. Lényegében a pártállam agitáció- és propagandaszükségletei határozták meg mind a nyomtatott, mind az elektronikus média működését. Egyetlen értékmutatónak – papírár, nyomdai műveleti árak, lapár, terjesztési jutalék, műsorszórási díjak, rádió- és televízió-előfizetői díjak, bérek stb. – sem volt valós közgazdasági tartalma, ezeket a különböző irányítószervek rendeleti úton, illetve a belső, színpalak mögötti alkuk során állapították meg. Médiagazdaságról a szó valódi értelmében nem beszélhetünk, a piaci alapon működő média kialakulásának világos és egyértelmű előfeltétele a demokratikus jogállam kialakulása volt.

Az elmúlt két évtized folyamatai eredményeként mára a magyar médiát a piaci erők alakítják, a médiaszíntér leglényegesebb eleme egyértelműen a médiapiac. A médiapiac meghatározó szerepéig vezető „hosszú menetelés” már a végoráit élő, hatalmát fokozatosan elvesztő és a megszerveződő ellenzéki erőkkel tárgyalásokra kényszerülő pártállamban megkezdődött, és nagyjából egy évtized alatt, a demokratikus kormányzás második ciklusának végére (1998 tavaszára) be is fejeződött. Innentől kezdve mondhatjuk, hogy – hasonlóan a többi modern demokráciához – a magyar médiaszíntér alapvető szervező elve, működésének fő összehangoló mechanizmusa a piac, a szereplők többsége piaci vállalkozás.

Ami az ezredforduló előtt egy-két évvel kialakult állapotokat illeti: az erős külföldi tulajdon, a politikai sajtó visszaszorulása, a bulvárlapok növekvő példányszáma, a megindulásuk (1997 ősze, illetve 1998 legeleje) után szinte azonnal győzedelmeskedő kereskedelmi rádió- és televíziócsatornák, a rendszerváltozás előtti években megszerzett társadalmi presztízstét jórészt elherdált és alacsony piaci részesedésű, gyenge közszolgálati szektor, valamint egy mélyen megosztott újságíró társadalom jellemezték az ország akkori médiahelyzetét, s nagyjából ugyanezt mondhatjuk el ma, egy évtizeddel később is. E helyütt nem foglalkozunk azzal, hogy a médiaszíntér ezen állapota mennyiben egyenes következménye az új magyar demokrácia kialakult rendszerének, s mennyi benne az előbbbitől független elem, hisz ez olyan vitakérdés, ami nagyon eltérítene vizsgálatunk tárgyától, a kialakult médiagazdaság jellemzőinek összegzésétől és a médiakoncentráció szabályozásának elemzésétől.

Tanulmányunkban először röviden azt mutatjuk be, hogy gazdasági szempontból milyen a koncentráció mértéke a magyar médiaágazatban, majd ezt követően részletesen megvizsgáljuk, hogy a média mint a politikai és kulturális színtéren is kiemelt szerepet játszó ágazat milyen sajátos koncentrációs szabályoknak van alávetve a modern demokráciákban. Az utóbbit illetően – az idevágó nemzetközi tapasztalatok földolgozása után – foglalkozunk a szektorspecifikus, az általános versenyszabályozáson felüli médiakoncentráció-szabályozás hazai rendszerével, illetve azokkal a javaslatokkal, amelyek a közelmúlt fontosabb kormányzati dokumentumokban láttak napvilágot a médiakoncentráció szabályozásának módosításáról.

A MAGYAR MÉDIAGAZDASÁG ÁGAZATI SZERKEZETE ÉS BEVÉTELEINEK NAGYSÁGRENDJE

A médiagazdaság határait többféle módon rajzolhatjuk meg, s döntés kérdése, hogy a tartalom-előállítás és -csomagolás mellett a terjesztést is ide soroljuk-e, avagy sem. Az utóbbi megoldást választottuk, de azonnal hozzá kell tennünk, hogy a vertikális integráció jelensége miatt ez a megoldás sem egyértelmű, mint ahogy azt is tudomásul kell vennünk, hogy a média tartalomszolgáltatás-piacán az ezredfordulót követően Magyarországon is sorra jelentek meg a nagy távközlési vállalatok,

mintegy ékesen bemutatva, hogy a konvergencia – a távközlés, az informatika és a média egymásba fonódásának folyamata – a magyar gazdaságban is érvényesül. Ilyen értelemben a médiapiac határainak megrajzolása és szereplőinek számbavétele szükségszerűen önkényes döntés, mi a lapkiadást, a rádiózást, a televíziózást és az internet-tartalomszolgáltatást soroljuk e tanulmány keretein belül a média-gazdasághoz.

Előre bocsátjuk, hogy a magyar médiagazdaság legfontosabb szereplőinek teljesítményét nem egyszerű számba venni. Az ezeket jellemző érték- és természetes mutatók ugyan részben különböző nyilvános adatbázisokból ingyenesen hozzáférhetők, részben a médiafogyasztást mérő szervezetek szolgáltatásaként megvásárolhatók, de nem állnak rendelkezésre az egyes nagy ágazatok kibocsátásának egészére számított értékmutatók, ezekre jelenleg még a különböző szakmai szervezetek sem készítettek becslést. Így tanulmányunknak a médiagazdaság nagyságrendjével foglalkozó része mozaikszerű, amelynek jó néhány darabja hiányzik, s olykor csak a szakértői képzelet egészíti ki, jól-rosszul, a képet.

Lapkiadás

A *lapkiadást* a média-gazdaságtan szokásos terminológiai (*Gálik* [2003]) szerint két ágazatra kell bontanunk, az *újságok* (napi- és hetilapok), valamint a *fogyasztói magazinok* piacára. Az előbbi piacon 12, az utóbbin több mint 600 kiadó működött 2007-ben, s mind a két ágazat rendkívül koncentrált. Természetesen az ágazatok több iparágat foglalnak magukban, amennyiben elfogadjuk azt a klasszikus meghatározást, hogy egy iparágba az egymást helyettesítő terméket előállító/szolgáltatást nyújtó vállalatok tartoznak.

A *napilapkiadás*on belül például a következő ismérvek szerint képezhetünk iparágakat, illetve érintett piacokat:

- a *hozzájutás módja* (az olvasó szempontjából vásárolt és ingyenes újságok);
- a *tartalom szélessége* (általános és szakosított tartalmú újságok);
- a *szerkesztőségi hangvétel* (politikai/közéleti, közéleti és bulvárújságok);
- a *földrajzi piac* (országos és megyei/helyi újságok).

Ezen ismérveknek a kombinációja nem tetszőleges: az érintett piacok számát gazdasági tényezők határozzák meg, hiszen jogi akadályai a piacra lépésnek nincsenek. Így például nem adnak ki sem ingyenes sportnapilapot, sem szakosított tartalmú megyei napilapot Magyarországon, mert az így definiált piacok eltartó képessége ezt nem teszi lehetővé. A tényleges árupiacok száma tehát viszonylag csekély a napilapkiadásban, s egy-egy szereplő több iparágban is jelen van, például a Ringier Kiadói Kft. egyszerre a legnagyobb olvasottságú és példányszámú közéleti napilap

(Népszabadság),¹ a legnagyobb olvasottságú és példányszámú bulvárújság (Blikk), valamint az egyetlen országos sportnapilap (Nemzeti Sport) kiadója, s mellesleg egy kisebb magazinportfólióval is rendelkezik.

Az újságkiadás szereplői tehát szigorú értelemben véve több érintett piacon vannak egyszerre jelen, ráadásul a legnagyobb szereplők vertikálisan integrált vállalatok, ezt az ágazat sajátosságai szinte megkövetelik, hisz versenyelőnyt jelent az érintettek számára. A négy legnagyobb kiadó 2007-ben elért nettó árbevételeit mutatja az 1. táblázat.

1. TÁBLÁZAT • Az újságkiadás (napilap- és hetilapkiadás) ágazatban működő négy legnagyobb kiadó árbevétele 2007-ben (milliárd forint)

Kiadó	Árbevétel
Ringier Kiadói Kft.	13,1
Axel Springer–Magyarország Kft.	10,4
Pannon Lapok Társasága Kft.	9,8
Inform Média Kft.	7,3

Forrás: Figyelő TOP [2008] 85. o.

Elemzésünk szempontjából elég megállapítanunk, hogy a magyar napilapkiadás bármelyik iparágában a négy legnagyobb piaci szereplő bármelyik érték- vagy naturális mutató (árbevétel, terjesztett példányszám, olvasottság) szerinti piaci részesedése jóval több, mint ötven százalék, s ez mind az ingyenesen terjesztett, mind a pénzért forgalmazott újságokra igaz. A *napilapkiadás*, megfelelően a nemzetközi tendenciáknak, a legkoncentráltabb iparágak közé tartozik Magyarországon is, s ezen belül a helyi lapok piacán (az ország sajátosságainak megfelelően ez döntő részben az egyes megyék földrajzi piaca) a legjellemzőbb a monopolpiaci forma.

Pest megye kivételével minden megyében megjelenik egy, a szerkesztőségi hangvétel szempontjából szükségképpen középutas napilap, ezek döntő részben négy nemzetközi háttérű kiadói csoporthoz tartoznak. Emellett általában egy-két megyében a piacon lévők (inkumbensek) mellett még kiadnak egy másik napilapot is, de ezek eddig nem tudták megingatni a már korábban – a rendszerváltozás előtt is megjelent, s 1990-ben magántulajdonba került – piacon lévő periodikák uralkodó helyzetét. A négy nagy kiadói csoport – kihasználva a láncszerű tulajdonlás (több megyében egy-egy napilap kiadása) és a vertikális integráció (nyomdák üzemeltetése, az előfizetési terjesztés saját kézbe vétele) gazdasági előnyeit – egyértelmű erőfölényben van a maga piacain.

A pénzért forgalmazott *hetilapok* piacán is kevés a megjelenő cím, s a napilapkiadók vasárnapi kiadványai (a megyei napilapok kiadóinak együttműködéseként

¹ A Népszabadság kiadója valójában a Népszabadság Zrt., ebben viszont többségi tulajdona van a Ringier Kiadói Kft. tulajdonosi körének.

kiadott Vasárnap Reggel, a Vasárnapi Blikk és a Vasárnapi Bors) mellett további két újság van az országos piacon, a Vasárnapi Hírek és a Szabad Föld, s ezzel talán minden lényegest el is mondtunk e piac koncentráltóságáról. Az *ingyenesen* terjesztett *hetilapok* piacán nehezebb meghatározni, hogy pontosan mely újságok is tartoznak ide, így a szereplők számbavétele nehezebb. Az országos piacon közismert a budapestiből országossá kinőtt Helyi Téma, s a helyi piacokon is kevés a megjelenő kiadvány, így nem vállalunk különösebb kockázatot, ha azt mondjuk, ezek a piacok is erősen koncentráltak. A napilapok és a hetilapok 2008 első félévére vonatkozó olvasottsági adatait a 2–4. táblázat tartalmazza.

A *magazinkiadás* piacán is lehetne a szakosodott tartalom és a megjelenési gyakoriság alapján a szó szigorú értelmében többtucatnyi iparágat képezni, de erre most nincs szükség. A fogyasztói magazinok piacán ugyan rengeteg a szereplő az újságkiadáshoz képest, de az igen széles termékportfólióval jelen lévő két legnagyobb vállalat, a Sanoma Budapest Zrt. és az Axel Springer Budapest Kiadói Kft.² messze kimagaslik a mezőnyből, s együttes részesedésük a becslések szerint közelíti vagy meghaladja az ötven százalékot bármelyik, a koncentráció mérése tekintetében szokásosan használt mutató szerint. A két cég piaci erejét leginkább jellemző éves nettó árbevétel 2007-ben 22,0, illetve 9,8 milliárd forint volt.

A megjelenési gyakoriságot kiemelve az ismérvek sorából a főbb fogyasztói magazinok 2007. évi főbb olvasottsági mutatóit az 5. és 6. táblázatban közöljük.

2. TÁBLÁZAT • Az országos napilapok olvasottsága 2008. I. félévben (ezer fő)

Országos napilapok	Olvasószám*
Blikk	1078
Metro	547
Népszabadság	367
Nemzeti Sport	325
Magyar Nemzet	202
Bors	197
Népszava	74
Napi Ász	47
Expressz	33
Világgazdaság	29
Napi Gazdaság	17
Magyar Hírlap	n. a.

* Megjelenésenkénti átlagos olvasottság a 15 évesnél idősebb lakosság körében.
Forrás: Szonda Ipsos–GfK Hungária [2008].

² A lapágazat vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy az Axel Springer Magyarország Kiadói Kft. és az Axel-Springer Budapest Kiadói Kft. többségi tulajdonosa egyaránt a német Axel Springer kiadói csoport.

**3. TÁBLÁZAT • A megyei napilapok olvasottsága
2008. I. félévben (ezer fő)**

Megyei napilapok	Olvasószám*
Kisalföld	255
Észak-Magyarország	224
Hajdú Bihari Napló	203
Vas Népe	181
Kelet-Magyarország	175
Zalai Hírlap	174
Fejér Megyei/Dunaújvárosi Hírlap	155
Délmagyarország/Délvilág	154
Napló	149
Új Dunántúli Napló	149
Új Néplap	127
Békés Megyei Hírlap	116
Somogyi Hírlap	108
Petőfi Népe	98
Heves Megyei Hírlap	87
Tolnai Népszerűség	71
24 Óra	68
Nógrád Megyei Hírlap	55

* Megjelenésenkénti átlagos olvasottság a 15 évesnél idősebb lakosság körében.
Forrás: Szonda Ipsos–GfK Hungária [2008].

**4. TÁBLÁZAT • A hetilapok (hetente megjelenő újságok) olvasottsága
2008 első felében (ezer fő)**

Hetilapok	Olvasószám*
Vasárnapi Blikk	583
Vasárnap Reggel**	571
Helyi Téma	405
Szabad Föld	318
Vasárnapi Bors	n. a.
Vasárnapi Hírek	n. a.

* Megjelenésenkénti átlagos olvasottság a 15 évesnél idősebb lakosság körében.
** Az adatok az összes változat együttes olvasottságára vonatkoznak.

Forrás: Szonda Ipsos–GfK Hungária [2008].

5. TÁBLÁZAT • A tíz legolvasottabb heti megjelenésű fogyasztói magazin olvasótábor
2008. I. félévében (ezer fő)

Heti magazinok	Olvasószám*
Story	1271
Kiskegyed	1022
Nők Lapja	994
Színes RTV	742
TVR Hét	604
Best	571
Füles	456
Meglepetés	435
HVG	350
Ügyes	329

*Megjelenésenkénti átlagos olvasottság a 15 évesnél idősebb lakosság körében.
Forrás: Szonda Ipsos–GfK Hungária [2008].

6. TÁBLÁZAT • A havonta/kéthavonta megjelenő fogyasztói magazinok olvasottsága
2008. I. félévében (ezer fő)

Havonta és kéthavonta megjelenő magazinok	Olvasószám*
Patika Magazin	533
Patika Tükör	372
Nők Lapja Konyha	355
Kiskegyed Konyhája	348
Reader's Digest	293
National Geographic	282
Fakanál	200
Joy	200
Lakáskultúra	196
Praktika	195
Szép Házak	192
Nők Lapja Évszakok	178
Nők Lapja Egészség	174
Popcorn	162
Playboy	160
Gyöngy	141
FHM	139
Cosmopolitan	137
Baba Patika	134
PC Guru	131

*Megjelenésenkénti átlagos olvasottság a 15 évesnél idősebb lakosság körében.
Forrás: Szonda Ipsos–GfK Hungária [2008].

A lapkiadás egészének bevételein belül a Magyar Reklámszövetség szervezésében évente rendszeresen elkészített és a szövetség honlapján (www.mrsz.hu) évről évre közzétett szakértői becslés szerint a nettó reklámbevételek 67,7 milliárd forintot tettek ki, és természetesen ennek a legnagyobb részét is a nagy kiadók realizálták. A lapkiadási piac éves nettó árbevételére egyébként nem ismerünk sem publikált adatot, sem széles körben elfogadott szakértői becslést,³ illet például a kiadók szakmai szervezete, a Magyar Lapkiadók Egyesülete sem tesz közzé. A saját magunk, hangsúlyozottan szubjektív, becslése szerint az egész magyar lapkiadás bevétele legfeljebb a reklámbevételek kétszerese, ami összehasonlításban mondjuk a legkisebb előfizetői számmal rendelkező mobiltelefon-szolgáltató, a Vodafone Zrt. éves nettó árbevételét (2007-ben 142, 7 milliárd forint) alulról közelíti.

Rádiózás

A rádiózás ágazatának piaci (és nem piaci) szereplői is különböző iparágakba sorolhatók, így a műsortartalom szerint beszélhetünk általános és szakosodott tartalmú csatornákról, a vételkörzet szerint pedig helyi, körzeti és országos csatornákról. Ezek többé-kevésbé szabatos meghatározását megtalálhatjuk a rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Rttv. vagy közkeletű nevén a médiatörvény) értelmező rendelkezéseiben.

A földfelszíni műsorszórással terjesztett rádiózás piacára való belépés szabályozása többrétegű, s egyúttal az alkalmazott terjesztési technológia (analóg, illetve digitális műsorszórással) szerint is különbözik. Maga az Rttv.⁴ rendelkezik arról (132. paragrafus 1. bekezdés), hogy az általa nevesített közszolgálati rádió-műsorszolgáltató, a Magyar Rádió három országos műsort sugároz, a többi műsorszolgáltatási jogosultság pedig pályázati úton nyerhető el. Az Országos Rádió- és Televízió Testület (ORTT) az Rttv.-ben foglalt jogköre alapján írja ki és bírálja el a pályázatokat, s ítéli oda a médiajog nyelvén műsorszolgáltatási jogosultságnak nevezett hatósági engedélyt a pályázatok nyerteseinek maximum hét évre.⁵ A digitális földfelszíni

³ Egy szakértői becslést azért találtunk a forráskutatás során: *Incze* [2008] szerint a lapterjesztésből származó nettó árbevétel 2007-ben 80 milliárd forintra volt tehető, s a lapkiadás összes bevétele a 140 milliárd forintos tartományba helyezhető (34. o.).

⁴ Az Rttv. – 1995 végén elfogadott – szövege nem tartalmazza az analóg és digitális műsorszórással közölt megkülönböztetést, csak jelző nélküli műsorszórással beszél, amin az analóg műsorszórást érti. A 2007. évi LXXIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól (Dtv.) egy sajátos jogtechnikai megoldással egyértelművé tette, hogy analóg műsorszórást kell érteni az Rttv. műsorszórással fogalmán.

⁵ Ennek az eljárásnak a részleteivel e helyütt nem foglalkozunk, mint ahogy azzal sem, hogy a 2007. decemberében elfogadott és hatályba lépett 2007. évi CLIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól szóló 2007. évi LXXIV. törvény, valamint a rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény módosításáról átmenetileg (2008. december 31-ig) az ORTT ezen hatáskörét

műsorszórás – két vagy több bejövő digitális adatfolyamot egy kimenő jellel egyesítő – multiplexereinek pályáztatása a műsorterjesztés és a digitális átállítás szabályairól szóló 2007. évi LXXIV. törvény (Dtv.) szerint a Nemzeti Hírközlési Hatóság illetékességébe tartozik, a multiplex üzemeltetés joga pedig 12 évre szól.⁶

A rádiózás ágazatában az ORTT honlapján elérhető nyilvános adatbázis szerint közel 200 analóg földfelszíni műsorszórással terjesztett rádió működött 2007-ben. A nem piaci szektor kiemelt szereplője a közszolgálati műsorszolgáltatóként működő Magyar Rádió Zrt., de e szektor részének tekinthetők a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók, a közműsor-szolgáltatók, valamint az úgynevezett kisközösségi rádiók (*Gosztanyi [2007]*) is. A mintegy 80-90 szereplőt magában foglaló nem piaci szféra gazdasági súlya, a Magyar Rádió Zrt.-t leszámítva, jelentéktelen, ezért e helyütt nem foglalkozunk vele. Annyit azért érdemes talán még megjegyezni, hogy közülük a Magyar Katolikus Rádió az országos vételkörzetű, s üzemeltetője, a Magyar Katolikus Rádió Zrt. médiajogi státusa pedig az Rttv. szerinti közműsor-szolgáltató.

Az országos rádiópiacra két kereskedelmi rádió (Sláger, Danubius) működik, s mellettük a körzetiből lassan-lassan országos terjesztésűvé válik a két nagy, elsősorban hír- és információs tartalmakat sugárzó Info Rádió és a Klubrádió is. A körzeti rádiók közül a Juventus Rádió számít a legjelentősebb piaci szereplőnek, s ebbe a kategóriába tartoznak még a budapesti piacon működő műsorszolgáltatók: a körzeti rádiók száma húszra volt tehető 2007-ben.

Miután a rádióműsorok a lakosság számára ingyenesek, a rádiók gazdasági teljesítménye, a rádiópiacok gazdasági értelemben vett (a napi hatókör mutatójával magálla-pított) mérete az elért közönség nagyságával, illetve az általuk sugárzott reklámok éves bevételével mérhető. Az ország egészére értelmezett közönségelérést illetően a két kereskedelmi rádió és a közszolgálati rádió MR1 Kossuth csatornája messze kiemelkedik a mezőnyből, a helyi piacokon azonban már sok helyütt a helyi rádióknak van a legnagyobb közönsége. Az országos és a budapesti rádiópiac legnagyobb szereplőinek 2008 első felére vonatkozó közönségelérési adatait a 7. és 8. táblázat tartalmazza.

A rádióreklámok piacának nettó árbevétele a Magyar Reklámszövetség már hivatalozott, mértékadóknak számított becslése szerint 9,6 milliárd forintot tett ki a 2007-ben. A rádióágazat gazdasági súlya a médiapiacra töredéke a lapkiadásának, azaz a rádió gazdasági értelemben is másodlagos médiummá vált, igaz, a közszolgálati rádiózás és az egyéb „közrádiózás” típusú műsorszolgáltatások (a közműsorszolgáltatók, a nem nyereségérdekelt műsorszolgáltatók, a kisközösségi rádiók) fontos kiegészítői a kereskedelmi kínálatnak. A két nagy országos kereskedelmi rádió uralja a rádiós reklámpiacot, részesedésük 2007-ben az összes reklámbevételből jóval meghaladta az ötven százalékot.

.....
felfüggesztette, s így a műsorszórás digitális átállítására való felkészülés kapcsán átmenetileg szünetelt a pályáztatás és az új műsorszolgáltatási jogosultságok odaítélése.

⁶ A kézirat lezárásakor még nem működött a digitális műsorszórás platformon rádiós műsorszolgáltató.

7. TÁBLÁZAT • Az országos rádiók hallgatottsága 2008. I. felében (ezer fő)

Rádiók	Napi hatókör*
Sláger Rádió	2232
Danubius Rádió	1678
MR1 Kossuth Rádió	1657
MR2 Petőfi Rádió	564
MR3 Bartók Rádió	n. a.
Magyar Katolikus Rádió	n. a.

*Napi hatókör a 15 évesnél idősebb lakosság körében
 Forrás: Szonda Ipsos–GfK Hungária [2008].

8. TÁBLÁZAT • A budapesti piac leghallgatottabb rádiói 2008. I. felében (ezer fő)

Rádiók	Napi hatókör*
Sláger Rádió	301
MR1 Kossuth Rádió	250
Danubius Rádió	165
Juventus Rádió	143
Roxy Rádió	97
Rádió1 network	84
MR2 Petőfi Rádió	69
Sztár FM	64
Info Rádió	59
Klubrádió	55
Lánchíd Rádió	24
Radio Café	22

*Napi hatókör a budapesti 15 évesnél idősebb lakosság körében.
 Forrás: Szonda Ipsos–GfK Hungária [2008].

Televíziózás

A *televíziózás* ágazatban nagyon sok szereplő található, a szám azonban csalóka, hisz ezek döntő többsége vezetéken terjesztett kis helyi (kábel)televízió. Az ORTT nyilvántartásai szerint 550 körül volt 2007-ben e szereplők száma, analog földfelszíni műsorszórással pedig további közel ötven helyi tévé működött (*Keresnyei* [2007]). A piacra való belépés a vezetékes (és a műholdas) csatornáknál bejelentéssel, a földfelszíni műsorterjesztés esetén pedig az ORTT által lebonyolított pályázatással⁷ történik. A digitális földfelszíni műsorszórási televíziós multiplexerek üzemeltetőinek

⁷ A 2007. évi CLIV. törvény hatálya lépésével a televíziózásra kijelölt földfelszíni frekvenciák pályázatát is felfüggesztették 2008. december 31-ig.

pályztatása a Dtv. szerint a Nemzeti Hírközlési Hatóság illetékességébe tartozik, a multiplex üzemeltetés joga pedig 12 évre szól.⁸

A televíziózás sokkal költségesebb műfaj, mint a rádiózás, így tisztán üzleti alapon működő földfelszíni műsorszórással terjesztett helyi televízió gyakorlatilag nincs is a magyar piacon.⁹ A vételkörzet törvényi definíciója alapján a legtöbb szakosított, kábelhálózaton és/vagy műholdon terjesztett csatorna körzetinek számít, kivétel a szakosított kategóriába be nem férő, ám a szó valódi értelmében általános műsorkínálatúnak sem nevezhető Viasat3, amely mellesleg a harmadik legnagyobb reklámbevételt elérő magyar csatorna.¹⁰

A közszolgálati szféra két szereplője, a Magyar Televízió Zrt., illetve Duna Televízió Zrt. három csatornája (M1, M2 és Duna Tv) országos vételkörzetű. Maguk a közszolgálati műsorszolgáltatók a nem-piaci szféra részeinek tekinthetők, hisz működési költségük döntő részét az állami költségvetés forrásai fedezik.

A televíziós közönségmérő különböző, széles körben használt nézettségi mutatói, a nézettség (*rating*), közönségarány (*share*) és az elért közönség (*reach*) megfelelnek a nemzetközi standardoknak,¹¹ s a közönségmérést végző AGB Nielsen Média kutató Kft. is egyben a Nielsen Media Research, Inc. világcég magyarországi érdekeltsége.

Mind a szaksajtóban (Kreatív, Marketing és Média, Média–Kábel–Műhold stb.), mind a legkülönbözőbb tömegkommunikációs orgánumban rengeteg közönségmérési adat jelenik meg rendszeresen a műsorszolgáltatókról a heti nézettségi toplistáktól a különböző korcsoportokra számított közönségarányokig, azonban „a fától nem látni az erdőt”, igazán koherens nyilvános adatbázis nem áll rendelkezésre. Ennek az az alapvető oka, hogy a közönségmérést megrendelő műsorszolgáltatók üzleti megfontolásokra hivatkozva, fenntartják maguknak azt a jogot, hogy eldöntsék, milyen közönségadatokat hozhatja akár az AGB Nielsen, akár más nyilvánosságra (az AGB Nielsen honlapján található statisztikák is ezen okból szegényesek).¹² Bármi

⁸ A kézirat lezárásakor még nem működött a digitális műsorszórási platformon televíziós műsorszolgáltató.

⁹ Keresztyei [2007] adatgyűjtése szerint a néhány nagyobb szereplőt leszámítva, az önkormányzati támogatás volt a legfontosabb bevételi forrás a helyi tévéknél, de azért a legnagyobb ötöt magában foglaló kategóriában is az összbevétel több mint egyharmadát teszi ki az önkormányzati támogatás.

¹⁰ A Viasat3 csatornát 2007 áprilisában az ORTT ugyan országos vételkörzetűnek minősítette, azonban ezt a határozatát az üzemeltető Viasat Hungária Műsorszolgáltató Zrt. megtámadta a bíróságon. Végül is a Fővárosi Ítéletábrla jogerős ítélete tett pontot a jogvita végére, amelyben a bíróság megsemmisítette az ORTT nevezett határozatát. Természetesen a jogvita csak látszólag elvi jellegű, hiszen nagyon is gyakorlati kérdésekről, a Viasat Zrt. által fizetendő úgynevezett műsorszolgáltatási díj nagyságáról szólt, valamint arról a kötelezettségről, hogy kell-e avagy sem a csatornának a főműsoridőben legalább húszperces híradóműsort szolgáltatnia.

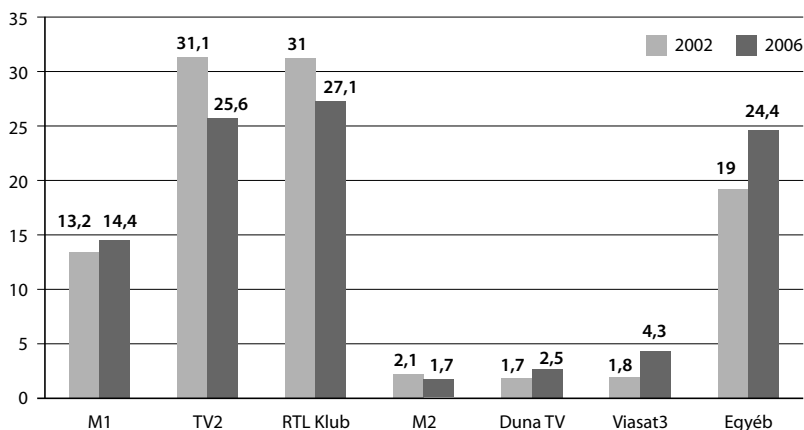
¹¹ A mutatók szabatos értelmezéséről lásd AGB Nielsen [2008].

¹² A dolog annál is érthetlenebb, mert a nagy piaci szereplők (a műsorszolgáltatók, a műsorterjesztők és a reklámügynökségek), valamint az ORTT is rendelkezik ezen adatokkal, azaz minden lényeges szereplő végeredményben tud mindent egymásról, de valamilyen mégis a káros gyakorlat rögzült az ágazatban. Jellemző, hogy az ORTT 2007. évi országgyűlési beszámolója is csak aggregált közönségmutatókat tartalmaz.

is legyen a véleményünk erről a gyakorlatról, azt kénytelenek vagyunk tudomásul venni, s ezért egy korábban nyilvánosságra hozott, szintén az AGB Nielsen adatait használó szakértői tanulmányból (MEH [2007] II. kötet, 25. o.) idézzük a piaci erőt talán leginkább jellemző közönségarány-mutatókat 2006-ra az 1. ábrán.

A két országos kereskedelmi televízió együtt tehát az összes nézési idő több mint felét (52,7 százalék) mondhatta magáénak 2006-ban, ami ugyan már jóval kisebb, mint a csúcson, 2001-ben mért kétharmados közönségarány, de így is koncentrált piacot jelent. Ez persze aligha lehet másként, hisz a szakmai közmegegyezés szerint a széles, általános műsorkínálatú kereskedelmi televíziók eltartásához nagyjából hárommillió olyan nézőtábor kell, amelynek életében, szabadidő-eltöltésében több-kevesebb rendszerességgel jelen van egy-egy ilyen csatorna, így a magyar piac eltartó képessége – az ország lakosságszámából kiindulva – legfeljebb három általános kínálatú csatorna számára ad teret.

A legnagyobb televíziós műsorszolgáltató, a nézettségi piacon első helyet birtokló RTL Klub csatornát üzemeltető Magyar RTL Televízió Zrt. az egyetlen olyan média-vállalat, amelyik helyet kapott a Figyelő TOP 200 listán a 2007. évi nettó árbevétele (34,1 milliárd forint) alapján, s konkrétan az adott listán a 171. helyet érte el. A második legnagyobb nettó árbevételű csatorna, az MTM-SBS Televízió Zrt. a maga 2007. évi 25,5 milliárd forint nettó árbevételével ugyan már nem fért bele a TOP 200-ba, de szintén kiemelkedik a műsorszolgáltatók közül, hisz a harmadik Sport1 Tv Műsorszolgáltató Zrt. 6,6 milliárd forint, a negyedik Viasat Hungária Műsorszolgáltató Zrt. 4,9 milliárd forint nettó árbevételt könyvelhetett el 2007-ben. A két utóbbi szereplő bevételi szerkezetében a reklámok a Viasat3-nál sokkal nagyobb súlyt képviselnek, mint a Sport1 Tv-nél, bár a pontos számokat nem ismerhetjük.

1. ÁBRA • A legjelentősebb csatornák közönségarányainak alakulása 2002-ben és 2006-ban a 4 éves és annál idősebb népességben (százalék)

A Magyar Reklámszövetség felmérése szerint a nettó televíziós reklámköltés 75,0 milliárd forint volt 2007-ben, ebből a két legnagyobb csatorna a becslések szerint együtt mintegy háromnegyed részt mondhatott magáénak. A televíziós műsorszolgáltatás bevételi szerkezetének másik nagy eleme a terjesztők által a műsorszolgáltatóknak fizetett jogdíjak összege, de erről sajnos ismét csak annyit mondhatunk, hogy róla sem a szakmai szövetségek, sem a szabályozó hatóság nem készítenek becslést (vagy ha mégis, amiről egyébként nem tudunk, akkor nem hozzák nyilvánosságra az adatokat).¹³ Mindenesetre aligha tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy a négy legnagyobb műsorszolgáltató összesített 70,6 milliárd forint nettó árbevétele 2007-ben több mint a felét adta az összes, üzleti alapon képződő bevételnek a televíziós műsorszolgáltatásban, így ebben az ágazatban is arra az eredményre jutunk, hogy az árbevétel alapján számított koncentráció is kifejezetten magas.

Az elmúlt évek piaci eseményei, történései azt mutatják, hogy a magyar nyelvű műsorokat közlő csatornák száma folyamatosan nő, a híradások szerint ezek száma 2008-ban túllépte a nyolcvanat. A csatornaszám növekedésével persze az összes nézési időből is egyre több jut a szakosodott kínálatú csatornáknak, s egyre kevesebb a korábban említett „nagyoknak”: egyes, az AGB Nielsen adataira hivatkozó források szerint 2008-ban a négyévesnél idősebb népességben az RTL Klub és a TV2 együttes éves közönségaránya már csak 45,9 százalék volt. A szakosodott csatornák számának növekedése egyébként egyúttal azt is jelenti, hogy egy-egy nagy szereplő több csatornával is jelen van a piacon, törekedve a választékgazdaságosságban megjelenő előnyök kiaknázására.¹⁴

Internet-tartalomszolgáltatás

Az áttekintett négy ágazatból az *internet-tartalomszolgáltatás* szereplőinek számát és bevételi szerkezetét tudjuk a legkevésbé megbecsülni. A Magyar Reklámszövetség által jegyzett becslés (www.mrsz.hu) a médiumonkénti nettó reklámköltésről annyit azért jól mutat, hogy 2007-ben az internet már jóval megelőzi a rádiót, s ha az internetmédiumra az ott kapott 14,0 milliárd forint nettó reklámkiadást egy az egyben az internet-tartalomszolgáltatásokhoz könyveljük, ami azért legalábbis felvet vitakérdéseket, akkor az internet-tartalomszolgáltatás ma jelentősebb tényező, mint a rádió-műsorszolgáltatás a piacon (persze ha a Magyar Rádió Zrt. által kapott állami

¹³ Ilyen becslés egyébként a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából 2007-ben készült Nemzeti Audiovizuális Médiastratégia szakmai vitaanyag II. kötete (Melléklet: helyzetelemzés) sem tartalmaz, ami azért eléggé furcsa egy, a Nemzeti Audiovizuális Médiastratégia megalapozását szolgáló ágazatelemzéstől (MeH [2007]).

¹⁴ A két nagy országos kereskedelmi televízió tulajdonosi körét az ORTT-vel megkötött műsorszolgáltatási szerződések kirekesztik a szakosított csatornák indításából, bár ez a tilalom a tapasztalatok szerint azért viszonylag egyszerűen megkerülhető. Ezen korlátozás feloldása, ha bekövetkezik, nyilván a nagyok érdekkörébe tartozó utód- (*offspring*) csatornák megjelenéséhez vezet majd.

támogatást, köztük a sugárzási költség teljes állami kifizetését is nézzük, akkor más képet kapunk, de szándékosan emeltük ki a közszolgálati szereplőket a piacról).

Az internet-tartalomszolgáltatási piac koncentrációját illetően abban nagyjából egyetértés van, hogy az is nagyon magas, s a különböző becslések nagyjából ugyanúgy azonosítják a legnagyobb szereplők körét is. A látogatottsági listákat vezető portálok mögött álló három cégcsoport honlapjain képződik az online reklámbevételek legalább háromnegyede-negyötöde, s ezek a részesedési arányok önmagukért beszélnek. Az internet-tartalomszolgáltatásokhoz kapcsolódó reklámok az elmúlt években igen dinamikus, évi átlagban 50-60 százalékos ütemet elérve növekedtek, s a jövőben is itt a legkedvezőbbek a növekedési kilátások, még ha az ütem mérséklődik is.

A fizetős internet-tartalomszolgáltatások (videó- és zeneletöltések stb.) ma még életciklusuk legelején vannak, s így valószínűleg az ebből származó bevételek sem jelentősek. A 2007. évi bevételekre becslést egyáltalán nem merünk adni, de a piac szélesedésével előbb-utóbb itt is világosabb lesz a kép.

Az internet-tartalomszolgáltatások igénybevételét jellemző két fő természetes mutató az egyedi látogatók száma és az oldalletöltések mennyisége egy adott időszakban. Természetesen kissé önkényes annak eldöntése, hogy mely weboldalakat soroljuk a tartalomszolgáltatást nyújtók közé, és melyik mérőszámot használjuk; mi a példa kedvéért 9. táblázatban a főbb hír- és információs oldalak egyedi látogatóinak számát mutatjuk be a 2008 első felévére a Medián mérési módszertana alapján.

*

A média-tartalomszolgáltatások piacát összegezve még egyszer hangsúlyozzuk, hogy – amint bemutattuk – az egyes iparágakban jellemzően magas a koncentráció mértéke, s ez egyáltalán nem véletlen, hanem a piaci működés logikájából, törvényeiből fakad, és döntő részben a méret- és választékgazdaságosság érvényesülésének a következménye, még ha a koncentráció mértékét más tényezők is befolyásolják.¹⁵ Ugyanakkor bármilyen nagyok is tűnnek az ágazat meghatározó vállalatai, ezek mérete mégis szerény, mondjuk, a távközlésben megszokott vállalatóriásokhoz képest mind nemzetközi, mind hazai összehasonlításban. Még a sok kívánni valót maga után hagyó teljesítmény-számbevétel, a hiányosan rendelkezésre álló bevételi adatok alapján is ki lehet jelteni például, hogy Magyarországon 2007-ben a média-tartalomszolgáltatások összes bevétele „tokkal-vonóval együtt” sem éri el a legnagyobb magyar távközlési szolgáltató, a Magyar Telekom Nyrt. nettó árbevételét, még akkor

¹⁵ Ez utóbbiak közé tartoznak olyan tényezők, mint a vállalatvezetésnek akár a jövedelmezőség rovására folytatott növekedési ambíciói, a piaci kockázat csökkentésére való törekvés, a kritikus erőforrások feletti rendelkezés biztosítása, a kedvezőtlen konjunktúris hatások kivédésének szándéka stb. Emellett nem hallgathatjuk el a társadalmi befolyásra tett erőfeszítéseket mint hajtóerőt sem: a médiaágazat kiemelt társadalmi súlya magyarázhat olyan felvásárlási döntéseket, amelyeket üzletileg talán nehéz lenne indokolni.

9. TÁBLÁZAT • A főbb hír- és információs weboldalak látogatottsága
2008 első felében (ezer fő)

Weboldalak	Egyedi látogatók*
Index.hu	296
Origo nyitólap	239
HVG Online	110
FigyelőNet	110
Blikk.hu	88
Inforadio.hu	83
Portfolio.hu	76
Hírkereső	61
Magyar Televízió	56
Hírszerző	55
BorsOnline	48
HírTV	46
Magyar Nemzet Online	45
Ma.hu	44
Népszabadság Online	40
Világgazdaság	36
TV2.hu	31
NAPI Online	27
Nepszava.hu	17
MR1-Kossuth Rádió	15

*Napi egyedi látogatók száma.
Forrás: Medián Webaudit, 2008.

sem, ha az utóbbiból a külföldi leányvállalatok által realizált és a Magyar Telekom mérlegében megjelenő bevételeket levonjuk.¹⁶

Gazdasági szempontból tehát szinte érthetetlen az a hevület, amivel a média ügyeit tálalják akár magában a médiában, akár a szakirodalomban; csakhogy a médiavállalatok nem csupán gazdasági vállalkozások, hanem egyúttal – amint már a bevezetőben is kiemeltük – akarva, akaratlanul, a politikai és a kulturális piac szereplői is. A Magyar Televízió Zrt. elnökválasztási procedúráiról, kuratóriuma elnökségének összetételéről, e testület tevékenységéről például az elmúlt tíz évben minden bizony-

¹⁶ Ugyanakkor persze azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a nagy médiapiaci szereplők fő tulajdonosa végső soron minden esetben vagy egy globális médiakonglomerátum, mint a Bertelsmann, vagy egy európai regionális média-nagyvállalat, mint az MTG, a Sanoma, az Axel Springer, Ringier vagy a ProSiebenSat1 (igaz persze, hogy az összehasonlításként használt Magyar Telekom többségi tulajdonosa, a Deutsche Telekom szintén globális cég).

nyal önmagában több közlemény foglalkozott a médiában, mint a magyar távközlés összes szereplőjének vezetési kérdéseivel, s ez semmiképpen sem véletlen.

Általánosítva: az sem véletlen, hogy a média koncentrációjának vizsgálata az egyes országokban nem korlátozódik a gazdasági értelemben vett piac vizsgálatára, ahol elvileg a versenyszabályozás eszköztárának bevetése éppen úgy elégséges lenne, mint az iparágak döntő többségében (ez alól, mint tudjuk, éppen a médiával lassan összenövő távközlés/hírközlés a kivétel). A továbbiakban azt vizsgáljuk majd, hogy ez milyen közpolitikai célokhoz kapcsolva és milyen eszközökkel történik más demokráciákban és nálunk, s milyen trendek látszanak kirajzolódni a médiakoncentráció szabályozásának folyamatában.

A MÉDIAKONCENTRÁCIÓ SEKTORSPECIFIKUS SZABÁLYOZÁSÁNAK INDOKAI

A demokrácia egyik fundamentuma a sajtó, a média működésének szabadsága. A média szabadságának értelmezésekor nem szabad feledni, hogy a médiaintézmények egyszerre gazdasági, politikai és kulturális szervezetek, s működésük többféle hatást vált ki a társadalomban: hat az emberek valóságról alkotott elképzeléseire, ismereteket terjeszt, kultúrát formál, a közös identitás kialakulásában kulcsszerepet játszik, és még sorolhatnánk. A jelenkori demokráciák bonyolult szerkezete, a jogok és kötelezettségek, a hatalmi tényezők és az azokat demokratikus keretek között tartó ellensúlyok összefüggő, egymást feltételező rendszere, a média semmi mással nem pótolható jelentős szerepe a társadalmi konszenzus kialakításában mind-mind olyan realitás, amely megköveteli a média működésének többretegű szabályozását.

A sajtó, a média szabadságának és szabályozásának viszonya a jelenkori demokratikus berendezkedésű társadalmak egyik legkényesebb és legvitatottabb kérdése, s a szabályozás legitimálásában a közérdekre való hivatkozás játssza a főszerepet. A közérdek középpontba állítása azt az elképzelést tükrözi vissza, amely szerint a média működéséhez fűzött várakozások és a vele szemben megfogalmazott követelmények – a tágabban és hosszabb távra értelmezett társadalmi jólét alapján – a jogban megjeleníthetők (*McQuail* [2003]). Ezek a várakozások és követelmények *egyrészt* a média tevékenységének korlátozásához (védelmi jellegű tartalomszabályozás), *másrészt* a médiaszintér szerkezetébe való állami beavatkozáshoz (strukturális szabályozás) vezetnek, mely utóbbinak fontos része a médiakoncentráció szabályozása is.

A koncentráció gazdasági megközelítésben ugyanolyan jelenségekhez vezethet a médiában, mint más gazdasági ágazatokban: ezek a jelenségek mindenekelőtt a magasabb árakban, valamint a kínálat korlátozásában és a szegényesebb szolgáltatásokban öltenek testet, s így csökkentik a *fogyasztói jólétet*. Az általános versenyszabályozás az egyik eszköz e hatások kivédésére, csökkentésére, s ebben a média

sem kivétel, de alkalmazása – a szereplők közötti tiltott, versenykorlátozó magatartásokat, valamint a vállalatok közötti tervezett összefonódásokat kivéve – utólagos jellegű, s csak olyan vállalatok esetében alkalmazható, amelyek gazdasági erőfölényben vannak a maguk piacán.¹⁷

A médiaelmélet egyik leggyakrabban emlegetett, szinte axiómaként kezelt megállapítása, hogy a média koncentrációja csökkenti a médiakínálat sokszínűségét, sokféleségét, csökkenti az emberek információszerzési lehetőségét, s ez az állapot olyan esetekben is előáll, amikor a versenyszabályozás kategóriái szerint még nem beszélhetünk erőfölényről. A népszerűtlen vagy éppen politikailag ellentmondásos, a nagyközönséget megosztó médiatartalmak például sérthetik a médiavállalatok üzleti érdekeit, így ezek számára nem szívesen adnak teret a maguk által birtokolt „csatornákon”.

A médiakínálat sokszínűsége és az emberek tájékozódási lehetőségeinek garantálása a modern demokrácia egyik legfontosabb közpolitikai célja, ennek teljesülése viszont az uralkodó közfelfogás szerint egyedül csupán a médiapiacok működésétől nem várható (*Gálik* [2003]). Fenyeged az a veszély, hogy nem jön létre a médiakínálatban a kívánatosnak tartott tartalmi sokszínűség, hogy – mintegy a kommunikáció Gresham-törvényeként¹⁸ – a silány, az értéktelen üzenet kiszorítja a jót, a kulturálisan, társadalmilag értékeset, s e veszély elhárításában – pontosabban szólva: korlátozásában – az államnak szerepet kell játszania. A médiapiacokon az előbbi értelemben vett piaci kudarcok bekövetkezését a versenyszabályozás nem képes megakadályozni, így a versenyjogi eszközök mellett médiajogi eszközökkel is támogatni kell a cél elérését (*Polyák* [2008]).

Jól szemlélteti a versenyjogi és a médiajogi közelítés különbségét a magyar verseny törvény és médiatörvény preambulumaik összevetése is. A Tptv. preambuluma azt hangsúlyozza, hogy a piaci verseny fenntartása közérdek, mivel az a gazdasági hatékonyságot és a társadalmi felemelkedést szolgálja, s így az államnak jogi eszközökkel biztosítani kell a gazdasági verseny tisztaságát és szabadságát, s meg kell akadályoznia a gazdasági versenyt korlátozó piaci magatartást. Az Rttv. preambuluma

¹⁷ A hatályos magyar versenytörvény (az 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról, rövidítve: Tptv.) 22. paragrafusának 1. bekezdése értelmében „gazdasági erőfölényben az van az érintett piacon, aki gazdasági tevékenységét a piac többi résztvevőjétől nagymértékben függetlenül folytathatja, anélkül, hogy piaci magatartásának meghatározásakor érdeemben tekintettel kellene lennie versenytársainak, szállítóinak, vevőinek és más üzletfeleinek vele kapcsolatos piaci magatartására.” Amint Csorba Gergely megállapítja, ennek az egyéni erőfölénynek nevezhető helyzetnek a bizonyítására nincs kikezdhethetetlen ökonometria vizsgálat (*Csorba* [2008] 98. o.), de az európai esetjog a tartósan nagyon magas (70-80 százalék feletti) piaci részesedésnél valószínűsíti a vállalkozás erőfölényét.

¹⁸ A 16. században élt angol közgazdász, Sir Thomas Gresham szállóigévé lett tétele szerint „a rossz pénz kiszorítja a jót”. Ennek az aforizmaszerű megállapításnak az a magyarázata, hogy ha egy időben két pénzeszköz van forgalomban, és ezek valós piaci értéke eltér a hivatalosan megállapított értéktől, akkor a magasabb értékű pénz eltűnik a forgalomból és felhalmozódik.

a rádiózás és televíziózás szabadságát és függetlenségét, a véleménynyilvánítás szabadságát, a tájékoztatás függetlenségét, kiegyensúlyozottságát és tárgyilagosságát, a vélemények és a kultúra sokszínűségét, a tájékoztatási monopóliumok kialakulásának megakadályozását emeli ki a jogszabály fő céljaként. A két célrendszer ugyan részben átfedi egymást, de az eltérései is nyilvánvalók.

Azok a versenyjogi eszközök, amelyekkel az állam védi a gazdasági verseny tisztaságát és szabadságát, valamint amelyeket a gazdasági versenyt korlátozó magatartások megakadályozására alkalmaz, meglehetősen hasonlítanak egymásra a fejlett piacgazdaságokban. Nem véletlen, hogy az Európai Unióban egyenesen az Európai Gazdasági Közösséget alapító Római Szerződés fekteti le a közösségi versenyszabályozás alapjait, amelyek minden tagállamra érvényesek, s amelyekhez a tagállami szabályozásnak igazodnia kell.

Azok a médiajogi eszközök azonban, amelyeket a demokratikus jogállamok alkalmaznak a médiakoncentráció külön – a versenyjogon felüli (ágazati) – szabályozásában, viszont már radikálisan eltérhetnek egymástól. Az Európai Unió belül nincs egységes megoldás, az Európai Bizottság erre irányuló kezdeményezései az 1990-es években rendre kudarccal végződtek (Gálik [2007]).¹⁹ Az ágazati médiakoncentráció Egyesült Államokban alkalmazott szabályozása mind filozófiájában, mind eszközrendszerében nagy különbségeket mutat az Európában alkalmazottakhoz képest, amit csak (kisebb) részben magyaráz a médiaszinterek szerkezetében mutatkozó eltérés.²⁰

A médiakoncentráció versenyjogi és a médiajogi szabályozásának összehasonlítását Polyák [2008] már hivatkozott munkájából idézett 10. táblázat szemlélteti.

Bármennyire is különbözzenek az egyes demokratikus országokban a médiakoncentráció ágazati szabályozásában alkalmazott eszközök, ezek mögöttesének két kulcsfogalma közös: a médiakínálat sokszínűsége és a média pluralizmusa. Ezek pontos értelmezése örök vita tárgya, még ha abban egyetértés is van, hogy a kínálati sokszínűség döntő kritériuma a médiapluralizmus minősítésének. Érdekes terminológiai különbség egyébként, hogy az amerikai szakirodalom elsősorban a média-sokszínűség (*media diversity*), míg az európai pedig a pluralizmus (*media pluralism*) kifejezéseket használja lényegében ugyanannak a kívánatos célállapotnak

¹⁹ Abban, hogy az EU tagállamai a médiakoncentráció szabályozását kifejezetten vonakodnak kiadni a kezükből, sokan azt látják, hogy az egyes tagországok befolyásos médiavállalatai az Európai Bizottsággal szemben is képesek érvényesíteni a maguk érdekeit, s ehhez szövetségesül meg tudják nyerni országuk vezető politikusait is. A magunk részéről egy olyan, az előbbtől eltérő értelmezést is logikusnak – netán még logikusabbnak – tartunk, amely szerint a tagállamokban a politikai elit nem akar e téren gyakorolt jogaikról lemondani.

²⁰ Az európai médiafejlődés hagyománya, ezáltal azután a jelenkori európai média szintérnek az egyik megkülönböztető jellegzetessége, hogy – ellentétben az Egyesült Államokkal – a rádiózásban és a televíziózásban az európai országok többségében igen jelentős a nem piaci szektor súlya, amelyet elsősorban a közszolgálati rádiók és televíziók képviselnek. E szektor léte és súlya önmagában is jelentősen hozzájárul a médiakínálat sokszínűségéhez az európai médiapiacokon.

10. TÁBLÁZAT • Az általános versenyjog és az ágazati koncentrációkorlátozás különbségei

Megnevezés	Általános versenyjog	Ágazati versenyjog
A szabályozás célja	Hatékony gazdasági verseny, fogyasztói jólét	A tartalomkínálat és a vélemények sokszínűsége
Piacmeghatározás	A lehető legszűkebb médiapiac	Széles, médiumfüggetlen véleménypiac
Közönség piaca	Az előfizetéses televízió-műsorszolgáltatás (Pay TV) piacán kívül nem önálló piac	Véleménybefolyásoló képesség fő értékelési pontja
Irányítás	Gazdasági döntések befolyásolása	Tartalombefolyásolási lehetőség
Beavatkozási küszöb	Gazdasági erőfölény	A médiapiaci helyzetre visszavezetett „véleménypiaci erőfölény”
Az erőfölény értékelése	<i>Ex post</i> szabályozás, illetve a fúzió engedélyezésének megtagadása	Beavatkozás már az erőfölény fennállása esetén
A beavatkozás eszközei	Versenyjogi szankció, kötelezettségkiszabás, fúziótilalom	Külső pluralizmus további csorbításának tilalma, belső pluralizmust biztosító eszközök
Fúziókontroll	Meghatározott küszöbértékhez kötött ellenőrzés, kötelezettségkiszabás lehetősége	Alacsonyabb bejelentési értékhatár, belső növekedés értékelése, további jogosultságszerzés tilalma
Tiltott megállapodások	Versenyt akadályozó, korlátozó, torzító megállapodások tilalma (például sportjog-értékesítés)	Exkluzív jogok, műsorterjesztés
Jogalkotási hatáskör	Nincs formális alkotmányos követelmény	A tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló törvény „kétharmados”

Forrás: Polyák [2008] 44. o.

a kifejezésére: e tanulmányban a sokszínűség fogalmának használatát részesítjük előnyben.²¹

A médiatartalom kínálati sokszínűségének fajtáit az amerikai szabályozó hatóság, a *Federal Communications Commission* (azaz a Szövetségi Hírközlési Bizottság, az Egyesült Államok telekommunikációs és médiaiparágait felügyelő hivatala, a továbbiakban: FCC) öt ismérv szerint különbözteti meg:

- a *nézőpontok* változatossága;
- a *műsorszámformátum* és *-tartalom* változatossága;
- a *(médiá)vállalkozások* változatossága;
- a *tulajdonosok* nemek és fajok szerinti változatossága (azaz kisebbségi és női tulajdonlás);
- a *műsorforrások* változatossága (FCC, 2003).

²¹ Tovább bonyolítja a terminológiai vitát, hogy az angol nyelvű szakirodalomban a brit kutatók, ellentétben a többiekkel, inkább a *plurality* szót használják a *pluralism* helyett, ami kifejezetten nyelvhasználati (brit angol), s nem tartalmi különbség: a magunk részéről ettől a különbségtől eltekintünk, s nem próbálkozunk a *plurality* kifejezés pluralitás szóként való visszaadásával.

A médiaelmélet nézőpontjából fogalmazva az első és a második értelmezés tartozik szorososan a kínálati oldalon megjelenő sokszínűséghez, a továbbiak pedig lényegében garanciális feltételek, amelynek elérését szükség esetén a szabályozó támogatja.

A brit szabályozó hatóság, az Office of Communications (azaz a Hírközlési Hatóság, rövidítve: Ofcom) megrendelésére készült és a 2008 nyarán publikált, a médiapluralizmust/-sokszínűséget különböző nézőpontokból vizsgáló tanulmánykötetben a pluralizmus fogalmával foglalkozó írás szerzői is végeredményben csak szóhasználatukban térnek el az FCC sokszínűség fogalmától. Szerintük „a pluralizmus kifejezést sok dologra lehet alkalmazni, például a [rádió- és televízió-] csatornákra, a finanszírozási modellekre, a médiatulajdonosokra, a műsorszámformátumokra, a szerkesztőségi irányvonalakra, a műfajokra, az előadókra, a megjelenő politikai nézőpontokra, az etnikai kisebbségek megszólalásaira, a megrendelőkre, a platformokra – és a lista tetszés szerint folytatható” (*Terrington–Ashworth* [2008] 51. o.). A fogalom azonban, érvelnek a szerzők, három kategóriára szűkíthető, a kínálati választékra (sokszínűség), a minőségre és a kínálat előállításának hatékonyságára. A választék, a minőség és a hatékonyság két alapvető működési mechanizmushoz kapcsolódik, a piacon jelen lévők számához, illetve a kínálat tervezéséhez és előállításához szükséges szakértelemhez (uo.).

A média sokszínűsége, amint az előbbi példákban is érzékelhető, összetett, többdimenziós fogalom. A demokratikus akarat képzésében, a közéletről szóló vélemények formálásában betöltött szerepe miatt a szabályozási gyakorlat²² a tartalompiacok közül a hír- és információpiacokat emeli ki – ebben a magyar szabályozás sem kivétel –, s mindenekelőtt itt törekszik a kínálati sokszínűség ösztönzésére. Az *eszmék piaca* metafora is kifejezetten a hír- és információpiacokhoz kapcsolódik, és általánosan elfogadott előfeltételezés szerint az eszmék piacán a kínálati sokszínűség szoros kapcsolatban áll a piacon tevékenykedő szereplők számával, illetve a piac szerkezetével, koncentrációjával.

A médiakoncentráció vizsgálatával foglalkozó gazdag szakirodalom feldolgozásából levonható az a következtetés, s ez lassan bekerül a kommunikációtudományi *mainstream* megállapításokba, hogy a médiakoncentráció vizsgálatában meg kell különböztetni a gazdasági értelemben vett piacot, valamint a médiatartalmak piacát. Ez utóbbira számos elnevezést találunk – az „eszmék piaca”, a „politikai és kulturális értelemben vett piac”, a „társadalmi-kulturális piac”, a „vélemények piaca”, a „publicisztikai/szerkesztési piac”, hogy csak az irodalomban legelterjedtebb változatokat, szóösszetételeket említsük –, de egyben közös a vélekedés: a médiakoncentráció ágazati szabályozásának ehhez a piachoz kell kapcsolódnia. Bármennyire is metafora jellegű, mi a továbbiakban az eszmék piaca megnevezést fogjuk használni az előbb felsoroltak közül.

²² A német szabályozásban az ágazati médiakoncentráció szabályozás fő hivatkozási alapja az úgynevezett véleménybefolyásolási erő, amelyet a gyakorlatban a televízió-műsorszolgáltatások közönségarányához kötnek (*Polyák–Szőke* [2007]).

A MÉDIAKONCENTRÁCIÓ ÁGAZATI SZABÁLYOZÁSA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Az amerikai lapkiadásban a médiakoncentráció-szabályozás egyértelműen a versenyjogi (*antitrust*) szabályozás alkalmazását jelentette. Mindemellett történelmileg számos formája alakult ki az újságkiadás életképességét pozitívan befolyásoló eszközöknek (Gálik [2003] 170–171. o.), s a napilapok számának folyamatos csökkenésére, a helyi újságpiacok monopolizálódására való válaszként az 1970-ben elfogadott *Newspapers Preservation Act* még a versenyjogi (*antitrust*) szabályozás alóli bizonyos kivételekkel is próbálta lassítani a folyamatot, csekély eredménnyel.

A rádiózásban (és később a televíziózásban) a kereskedelmi modell lett az uralkodó, azaz mindkét ágazatban a piac a működést meghatározó fő elv, de az ágazatba való belépést az állam kénytelen volt a kezébe venni. Hamar kiderült, hogy a műsor-terjesztésre használt frekvenciák szűkössége következtében egy-egy földrajzi területen egy időben csak korlátozott számú rádió sugározhat anélkül, hogy a többiek tevékenységét zavarná. Fenyegetett a veszély, hogy szabályozás nélkül összeomlik a piac, mert a hallgató a várva várt műsor helyett esetleg csak hangzavart kap az éterből.²³

Miután az iparági önszabályozásra irányuló törekvések az 1920-as évek közepén nem hozták meg a kívánt eredményt az amerikai rádiópiacon, az államnak kellett cselekednie: az 1927-ben elfogadott új törvény, a *Radio Act* létrehozott egy szövetségi testületet – a *Federal Radio Commission* (FRC), azaz a Szövetségi Rádióbizottságot, a mai *Federal Communications Commission* (FCC), azaz a Szövetségi Hírközlési Bizottság jogelődjét. Ez a testület, tehát az FRC adta ki az egyes területekre a működési engedélyt, azaz megszűnt a piacra való addigi szabad belépés (*Head és szerzőtársai* [1998]).

Az engedélyek kiadására kiírt pályázatok hatósági elbírálásában nevesítve is helyet kapott az úgynevezett közérdek (*public interest*) mérlegelése. Így – szöges ellentétben az írott sajtóval – a legliberálisabb médiamodellben sem bízták a piaci önszabályozásra a rádiózást, hiszen a frekvencia szűkössége miatt bizonyítottan fenyegetett a piac kudarca. A sajtószabadság korlátozásának alkotmányos tilalmát felülírta a rádiózás mint stratégiai ágazat fejlődésének az érdeke, s az FCC engedélyezési jogkörét a bíróságok végül is összeegyeztethetőnek találták az alkotmánnyal (s később, a második világháború után ugyanez történt a televíziózásban is).

Az FCC a helyi piacokra adta ki a rádióengedélyeket, követve azt a tradicionális államfelfogást, hogy az Egyesült Államok helyi közösségek gyülekezete. Ez a felfogás az 1920-as években *Price* [1998] szerint már merő illúzió volt, s ennek ékes bizonyítékaként – kerülő úton ugyan – a törvényhozói szándékot és a szabályozási

²³ A korabeli beszámolók szerint a vételi viszonyok kaotikusak voltak, aminek következtében a készülékeladások visszaestek: a legnagyobb piacok „zsúfoltságára” jellemző, hogy 1926-ban New York városban 38, Chicagóban pedig 40 rádióállomás működött!

filozófiát keresztezve, hamarosan ki is alakult az országos rádiópiac mint a különböző tulajdonosok által üzemeltetett helyi rádióállomások műsorszámok alapon megszervezett hálózata.

A hálózat integrátora – amely persze alanyi jogon maga is tulajdonosa lehetett egy állomásnak – szállította a műsort, amelynek átvételére a hálózat tagjai szerződtek. Az integrátor vagy pénzt kért az állomásoktól az általa szolgáltatott műsorszámokért, ezt tekintette profitja fő forrásának, vagy ingyen kínálta fel a műsorszámokat hálózata tagjainak cserébe az adásidő egy része feletti rendelkezés jogát kérve és kapva. Ezzel a rendelkezési joggal, opcióval élve, az integrátor maga adhatta el a hálózathoz csatlakozó társaságok műsoridejét a rádióműsorszámok elkészítését szponzoráló cégeknek és/vagy a hirdetőknél, majd utasíthatta a hálózat tagrádióit, hogy adják le az elkészült műsorszámokat és hirdetéseket.

Az integrátorok nyomasztó erőfőlnye a kis állomásokkal szemben, valamint az országos piac túlzott koncentrációja 1941-ben arra készítette az FCC-t, hogy *egyrészt* szabályozza a hálózatok és az állomások viszonyát, korlátozva a hálózati integrátor és növelve a tagrádiók jogosítványait, *másrészt* pedig felszólítsa a két hálózatot működtető vállalatot, hogy az egyik hálózatát adja el. Jóllehet a hálózatok megtámadták a bíróságon az FCC döntéseit, a *Supreme Court* (legfelső bíróság) fenntartotta azokat, s ezzel új szakasz kezdődött a szabályozó életében, hiszen jogalkotói szerepét mint olyat többé már nem lehetett megkérdőjelezni.

Az FCC-nek a médiakoncentrációra vonatkozó strukturális szabályai tehát 1941-től datálódnak, s a két hálózat birtoklásának tilalmától kezdve számos rendelkezésben öltöttek testet. Ezek részletes ismertetésére e helyütt nincs mód, de talán szükség sem, a tárgyban elég a szakirodalomra utalni (*Horwitz* [2007]). Az FCC által meghozott, illetve más joganyagokban található médiatulajdonra vonatkozó tipikus, az idők folyamán változó strukturális szabályokból szemléltetésként bemutatunk néhányat:

- a két rádióhálózat, illetve televízióhálózat tulajdonlásának tilalma (1941, illetve 1946);
- a rádióra vonatkozó tilalom eltörlése 1977-ben, a televízióra vonatkozó tilalom négy legnagyobb hálózatra való korlátozása 1996-tól az új távközlési törvényben;
- egyazon helyi piacon a rádió- és televízióállomások tulajdonlásának tilalma, majd a tilalom jelentős enyhítése 1989-től;
- két televízióállomás tulajdonlásának tilalma azonos helyi piacon 1964-ben;
- az egy tulajdonos kezében lévő csatornák számára vonatkozó felső korlát az országos piacon:
  - legfeljebb három tévécsatorna (az 1940-es évektől);
  - legfeljebb hét AM, hét FM rádió- és hét televízióállomás egy tulajdonos birtokában (1953–1984);
  - az előbbi határértékek 12-re emelése 1984-ben;

- a rádióállomásokra vonatkozó közös tulajdonlási korlát 30 AM és 30 FM csatornára való emelése 1992-ben;
- az egy tulajdonos kezében lévő rádióengedélyekre vonatkozó korlátot az 1996-ban megújított távközlési törvény eltörölte, a televízióra vonatkozó 12 csatornás korlát pedig annak a korlátozásnak adta át a helyét, hogy egy tulajdonosi kör tévéállomásai legfeljebb az ország lakosságának 35 százalékát érhetik el, ez a határ 2003-ban 39 százalékra emelkedik.

Az előbbieket mellett még számos strukturális szabály volt hatályban, s szűnt meg az idők folyamán, részletezés nélkül soroljuk: a hálózatok és a műsorgyártó műhelyek közti tulajdonosi összefonódás tiltása, a műsorszórással terjesztett hálózatok és a kábelhálózatok összefonódásának tiltása, a kábelhálózatok horizontális és vertikális integrációjának korlátozása, az egy helyi piacon maximálisan birtokolható rádióállomások száma a piacok nagyságának (a helyi piacon működő rádióállomások számának) függvényében. Az 1996-ban elfogadott/megújított távközlési törvény kötelezte az FCC-t, hogy kétévenként vizsgálja meg saját szabályait annak fényében, hogy vajon azok továbbra is a közérdeket szolgálják-e, vagy sem, s helyezze hatályon kívül vagy módosítsa azokat, amelyek már nem szolgálják a közérdeket.

Végül még egy további szabályozást említünk, nevezetesen az újságok, valamint a rádió- és televízióállomások együttes tulajdonlására vonatkozó korlátozásokat. Az FCC már az 1930-as évek végén foglalkozott az ilyen média-kereszttulajdonlás korlátozásával, de akkori elképzeléseit egy 1942-ben meghozott bírósági döntés elvetette. Az FCC 1975-ben állt elő ismét a média-kereszttulajdonlás egy hasonló korlátozásával, amelyben ugyanazon a helyi piacon tiltaná az újságkiadók, rádió- és televízióállomások tulajdonosi összefonódását (miközben a korábbiakat elismeri). Ennek a korlátozásnak az enyhítésére tett kísérlet 2003-ban elbukott, de 2007 végén azután mégiscsak enyhítették az általános tiltást a legnagyobb 20 piacon „szigorú feltételek és kritériumok mellett” (FCC [2007]).

A dolog természeténél fogva a konkrét strukturális szabályokban rengeteg az esetlegesség, szigorú tudományos alátámasztásukat kár is lenne keresni. A szabályozást erős kritikával illető tekintélyes médiakutató, *Owen* [2005] úgy véli, hogy „a jelenlegi FCC szabályok, amelyek különböző múltbeli politikai kompromisszumok eredményeként jöttek létre, nélkülöznek minden ésszerűséget. A Bizottság [vagyis az FCC] általában nem juthat ilyen megállapításra, mivel a politika megkívánja a kompromisszumokat és a fokozatosságot. Amikor a Bizottság kompromisszumra jut két vagy több egymással ellentétes politikai álláspont között, amelyek mindegyike egyébként koherens elméletekkel és tényekkel van megtámogatva, alátámasztva, a kompromisszum melletti egyetlen elméleti érv, hogy az egy kompromisszum, és nem támasztható alá semmivel a Bizottság tagjainak politikai egyetértésén kívül.” (*Owen* [2005] 5. o.).

Az FCC, lévén talán maga is elégedetlen az általa gyakorolt strukturális szabályozással, 2003-ban egy módszertani újítással, az úgynevezett sokszínűségindex bevezetésével kísérletezett. Ennek ismertetésére és alkalmazásának kálváriájára később még visszatérünk, előtte azonban az európai országokban alkalmazott ágazati médiakoncentráció szabályozásáról ejtünk röviden néhány szót.

AZ ÁGAZATI MÉDIAKONCENTRÁCIÓ SZABÁLYOZÁSÁNAK FŐBB JELLEMZŐI AZ EURÓPAI DEMOKRÁCIÁKBAN²⁴

Az európai demokratikus országokban a rádiózás és televíziózás gyakorlatilag az 1970-es évek végéig állami monopólium volt, eltekintve néhány kivételtől,²⁵ így – a lapkiadási ágazaton kívül, ahol az általános versenyszabályozást alkalmazták – nem vetődhetett föl a médiakoncentráció ágazati szabályozása. A rádió- és televízióágazat 1980-as években végbement liberalizálásával azután az európai országokban is sorra megszülettek ezek a szabályozások, amelyek a lehető legváltozatosabb képet mutatták (CEC [1992]), s az ágazati médiakoncentráció szabályozását mindenütt ugyanazokkal az érvekkel támasztották alá, amelyeket korábban tanulmányunkban már összegeztünk.

Általánosan vizsgálva a versenyszabályozáson túlmutató médiatulajdon-korlátozásoknak négy alapszabályt, célszerű megkülönböztetni a nemzetközileg kialakult gyakorlat alapján:

- az egy iparágra vonatkozó külön szabályok;
- az iparágakon átnyúló úgynevezett kereszttulajdonlási korlátok;
- a televíziós (ritkábban: és rádiós) vállalkozásokra vonatkozó, az egy vállalkozáson belüli maximális tulajdoni/szavazati részarányra vonatkozó korlátozások;
- a rádió- és televíziótársaságok tulajdonosi körére vonatkozó külön előírások (bizonyos természetes személyek, társaságok, egyesületek, pártok stb. kizárása a lehetséges tulajdonosi körből).²⁶

A fénykorát élő televízió, tehát a médiaszínteret uraló „óriás médium” mindenütt kiemelt figyelmet kapott az ágazati médiakoncentráció szabályozásban. A legnagyobb európai médiapiacon, a Német Szövetségi Köztársaságban például a jogalkotó

²⁴ Ez a fejezet a *Gálik* [2007] tanulmányra épül.

²⁵ A legismertebb és legjelentősebb kivétel a brit piacon az Independent Television Network (ITV) létrehozása 1954-ben, de ez annyira különleges, szinte a tervgazdaságot idéző szabályozási környezetben működött (*Gálik* [1989]), hogy éppen olyan brit specialitásként kezelték a kontinentális Európában, mint a balkéz-szabályt.

²⁶ Ez a korlátozás nem gazdasági, hanem kifejezetten médiapolitikai indíttatású, így valójában csak érintőlegesen kapcsolódik a médiakoncentráció szabályozásához.

vélelmezi, hogy egy televíziós vállalkozás véleménybefolyásoló ereje akkor domináns, ha műsorszolgáltatásainak közönségaránya éves átlagban eléri vagy meghaladja a 30 százalékot. Sőt a szabályozás tovább is megy ennél: ha a kérdéses műsorszolgáltató egy másik érintett médiapiacra (médiakereszttulajdonlás esetén, ami főként a nyomtatott sajtóban való jelenlétet takarja) is uralja a piacot, akkor a 30 százalékosnál kisebb közönségrészesedés esetén is vélelmezett a véleménybefolyásolás érvényesülése (a részleteket lásd *Polyák–Szőke* [2007]), s ezekre az esetekre olyan külön koncentrációs szabályok érvényesek, amelyeket a versenyszabályozás nem alkalmaz.²⁷

Az Európai Közösség Tanácsának 4064/89/EGK rendelete a vállalati egyesületek ellenőrzéséről 1989-ben a közösség általános versenyszabályozási keretei közé helyezte a tagállami médiakoncentráció-szabályozás egy részét. Sokak azonban ezen a téren jóval erőteljesebb célokat is megfogalmaztak: a média különleges társadalmi jelentőségére való tekintettel szükségesnek tartottak egy, az általános versenyszabályozást kiegészítő sektorspecifikus koncentrációs szabályozást is, s e nézet mindmáig uralkodónak számít az Európai Parlament (EP) képviselői, valamint az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság tagjai között.

A megvalósítást illetően az Európai Bizottság azzal a dilemmával szembesült, hogy vajon az Európai Közösséget létrehozó alapítószerződés (Római Szerződés), illetve módosításai, az ezekhez csatolt kiegészítő szerződések, egyezmények, jegyzőkönyvek tartalmazzanak-e olyan rendelkezéseket, amelyek alapján a médiapluralizmus védelme közösségi feladatnak tekinthető, s ebből adódóan a Közösség illetékességi köre kiterjedhet-e a médiakoncentráció szabályozására is. Az Európai Parlament sürgetésére a Bizottság 1992 végén megjelentette a Pluralizmus és médiakoncentráció a belső piacon címet viselő zöld könyvet (*CEC* [1992]), amelyben – amellet hogy áttekintette a tagállamok médiakoncentrációs szabályait is – a Bizottság felvázolta a lehetséges közösségi médiakoncentráció-szabályozás lehetőségeit is. A Bizottság világosan kifejezte azt az álláspontját, hogy az egységes piac megteremtése érdekében indokolt lehet a közösségi szabályozás, ám a pluralizmus védelme – legyen bármilyen kívánatos cél is – nem ad alapot erre a Római Szerződés keretei között (*CEC* [1992] 99. o.).

A zöld könyv a médiakoncentráció közösségi szabályozásának három irányát vázolta:

1. nincs külön közösségi cselekvés,
2. intézkedések az átláthatóság érdekében,
3. jogszabályok összehangolása (vagy egy irányelvben, vagy egy tanácsi rendeletben, vagy a nemzeti szabályok egymáshoz közelítésében ölt testet, ez utóbbi egy független, erre a célra létrehozott szakbizottságban előkészítve).

²⁷ Közönségarányon alapuló külön médiakoncentrációs szabályok más országokban is léteznek, s kimondva, kimondatlanul a német szabályozáshoz hasonló érvekből – a túlzott véleménybefolyásolási erő megakadályozása – nyerik legitimitációjukat.

A három változatból, amint azt az idő bebizonyította, végül is az első következett be. Ez annyiból akár szükségszerűnek is mondható, hogy a dokumentumról szóló, hosszára nyúlt nyilvános konzultációs folyamat során nemcsak az egyes tagállamok elleneztek, illetve erős iparági lobbik támadták a közösségi szabályozásra vonatkozó alternatívát, hanem a Bizottság érdekelt főigazgatóságai sem tudtak közös nevezőre jutni a főbb kérdésekben (*Harcourt* [1998]). Mindenesetre érdemes áttekinteni, hogy milyen főbb utakat járt be a vita addig, amíg lényegében elhalt.

Az egységes európai médiapiac megteremtése és a média pluralizmusának védelme két olyan cél, amelyet egyszerre kellett volna követni a médiakoncentráció közösségi szabályozásakor, de ezt – a közöttük lévő belső ellentmondások miatt (*Harrison–Woods* [2001]) – nem sikerült megoldani. Az egységes piac lazább, megengedőbb szabályozást kíván, különös tekintettel az európai médiavállalatok nemzetközi versenyképességére, amelyet fenyegethet a külön ágazatspecifikus médiakoncentráció közösségi szabályozása. A média sokszínűségének védelme/erősítése ezzel szemben közösségi szabályozói aktivizmust követel, a kettő egyszerre nem érvényesülhet.

A koncentrációsabályozás liberalizálódása mindenesetre az Európai Unió tagországaiban is általánosan érvényesülő tendencia, s a jelenleg alkalmazott módszerekről jó összefoglalót találunk az Európai Bizottság Titkárságának 2007 elején kiadott *A média pluralizmusa az Európai Unió tagállamaiban* című munkaanyagában (*CEC* [2007]), amelynek mellékletei egyébként tartalmazzák mind a 27 tagállam főbb médiapiaci koncentrációs mutatóit, valamint a médiakoncentrációra vonatkozó külön nemzetállami szabályozás jellemzőit. Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy olyan, a magyarhoz mérhető nemzeti piacokon, mint a cseh, a portugál, a dán, a svéd vagy a görög, a médiakoncentráció szabályozásában liberalizáció ment végbe az elmúlt években, ami Magyarországon szinte elképzelhetetlen: a közönségarányon alapuló korlátozásokat például ezekben az országokban már nem alkalmazzák, sőt Dániában, Portugáliában és Svédországban már a versenyszabályozáson túlmenő médiakoncentráció-sabályozással is felhagytak.

A médiakoncentráció külön közösségi szabályozása amúgy azért nem került le a napirendről, hisz az Európai Parlament 2002 novemberében a médiakoncentrációról elfogadott határozata egyebek közt felhívta a Bizottságot, hogy a 2003 végéig adja ki a korábbi zöld könyv (*CEC* [1992]) korszerűsített változatát. Ennek a felhívásnak ugyan a Bizottság mindmáig nem tett eleget, de többször is kinyilvánította, hogy a média pluralizmusát, a médiakinálát sokszínűségét kiemelt közösségi célként kezeli.

A Bizottság 2008 elején megrendelt egy, a média pluralizmusát mérő mutatószámok (indikátorok) kialakítását célzó nagyszabású szakértői tanulmányt. Az indikátorok a tagállamok médiaszintereinek állapotjelzői lennének, amelyek konkrét értékei/kvalitatív jellemzői alapján a nemzeti szabályozó hatóságok majd eldönthetik, hogy kívánnak-e beavatkozni a médiaszintéren zajló koncentrációs és más folyamatokba, avagy sem, s ha igen, akkor milyen módon. Okulva az 1990-es évek

próbálkozásainak kudarcaiból, az Európai Bizottság nem a versenyszabályozáson túlmutató közösségi médiakoncentráció-szabályozás bevezetésére törekszik, hanem – úgy tűnik – megelégszik majd ajánlás kiadásával a szakértői tanulmány eredményeire támaszkodva.

A médiakoncentráció szabályozása szempontjából talán annak az alapelvnek van a legnagyobb jelentősége, amelyben az EU tagállamai elismerik a közszolgálati rádiózás és televíziózás szerepének fontosságát a média digitális korszakában is (CEC [1999]). Miután a Római Szerződéshez csatolt, a közszolgálati szféra finanszírozásáról rendelkező – 1997. október 2-án aláírt, és 1999. május 1-jén hatályba lépett – Amszterdami Szerződés kimondta, hogy a tagállamok jogköre a finanszírozás meghatározása, feltéve, hogy az a közszolgálati megbízatás teljesítését szolgálja, és nem sérti a közös érdekeket, a közszolgálati szektor finanszírozásának közösségi szabályozása gyakorlatilag nem jöhet szóba. A tagállamoknak tehát komoly jogkörük van a nemzeti médiatér nem piaci részének alakítása tekintetében, ilyen értelemben az audiovizuális szektor koncentrációjának befolyásolására.

Nem szabad persze elfelejteni, hogy a piac kudarcainak kiküszöbölését szolgáló közszolgálati szektor valóságos működésében erősen jelentkezhetnek az úgynevezett kormányzati kudarcok, ami abban is megjelenik, hogy a közszolgálati intézmények működése ilyen vagy olyan okokból nem kifejezetten azokat a célokat szolgálja, amelyek létüket indokolják. A közelmúltban folytatott, több európai országra kiterjedő kutatások (Petković [2004], OSI [2005]) bőséges tárházát szolgáltatják azoknak a példáknak, amelyek ha nem is kizárólag a posztkommunista átmenet útját járó európai országokban jelentkeznek, azonban ott igazán jellemzők.

KÍSÉRLET A MÉDIAKONCENTRÁCIÓ VERSENYJOGI SZABÁLYOZÁSÁRA AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN²⁸

Az eszmék piacán megjelenő, különböző technológiákat működtető szereplők szám-bavétele, kibocsátásuk összesítése és közös nevezőre hozása az a feladat, amelynek sikeres megoldásával – a versenyjog szóhasználatával élve – egy (virtuális) érintett piac képezhető. E virtuális piacon – hasonlóan a gazdasági értelemben vett piachoz – a koncentráció a versenyjogban használt mutatók szerkezetére épülő mutatókkal mérhető. A különböző iparágakba tartozó médiaszervezetek kibocsátásának összesítésére s ezen belül a hír- és információpiac megragadására számos javaslat született az 1990-es években, amelyekről a szakirodalom kellő mélységgel számot is adott (Iosifides [1997]), de a szabályozási gyakorlaton ezek a javaslatok lényegében nem hagytak nyomot, alkalmazásukra tudomásunk szerint sehol nem került sor.

²⁸ Ebben a fejezetben nagyban támaszkodunk Gálik–Vogl [2008] szakértői tanulmányára.

A módszertani innovációt végül is az amerikai szabályozó hatóság, az FCC vezető közgazdásza, Jonathan Levy által megkonstruált (Levy [2003]) és a szabályozó hatóság által 2003-ban bevezetett sokszínűségindex (FCC [2003]) jelentette, amelynek alkalmazásával a médiakoncentrációt új módon, az eszmék piacán, azon belül is a hír- és információpiacokon kívánta mérni és szabályozni.

A sokszínűség indexének felépítése viszonylag egyszerű. A mutató a különböző médiaiparágakban – nevezetesen a televíziózásban, a rádiózásban, a lapkiadásban (napi- és hetilapok bontásban) és az internet-tartalomszolgáltatásban – veszi számba a nagyközönség tagjai számára a helyi piacokon elérhető csatornákat, lapcímekeket és internetelési lehetőségeket, konkrétan négy hír- és információs alpiacot különböztet meg. Az egyes alpiacokon belül minden megszólaló (rádió- és televíziócsatorna, napi- és hetilapcím) egyforma részesedést képvisel, függetlenül az általa ténylegesen elért közönségtől. Ha egy tulajdonos „több hangon szólal meg” a piacon, azaz több rádiót, több televíziót üzemeltet, több lapot ad ki, úgy az ő érdekelttségébe tartozó csatornák és/vagy lapcímekek piaci részesedései az adott alpiacon összeadódnak.²⁹

A sokszínűség indexének a különböző iparágakban működő szereplők hír- és információs piacon elérhető kínálatát a tényleges hír- és információfogyasztásból származtatott részesedésekkel súlyozza, majd ezeket a súlyozott piaci részesedéseket négyzetre emeli és alpiaconként összegzi (a különböző médiumok részesedését a hír- és információs fogyasztásból egy, a 2002-ben végzett felmérésből vették át, amelyet az FCC megrendelésére végzett a vezető amerikai piac- és közvéleménykutató cég, az A.C. Nielsen).

A sokszínűségindex számszerű értéke a különböző alpiacokon számított értékek összegeként adódik, s minél nagyobb a mutató konkrét numerikus értéke, annál kevésbé sokszínű a vizsgált helyi hír- és információs piac. A mutató képzésének technikája nyilvánvaló rokonságot mutat az amerikai (és az európai közösségi) versenyszabályozásban alkalmazott Herfindahl–Hirschman-indexszel (HHI), ám konkrét küszöbértékeket (*benchmark*) az FCC nem határozott meg sokszínűségindexre (FCC [2003]).

Az FCC 2003-ban bevezetett új médiakoncentráció-szabályozását bírósági úton is megtámadták, s mindez végeredményben a mérsékelt liberalizálást jelentő új szabályozás bukásához vezetett.³⁰ A konkrét vitás eset kapcsán eljáró 3. számú körzeti

²⁹ Az FCC álláspontja szerint az Egyesült Államokban az országos hír- és információs piacokon az ezredforduló utánra megvalósult a kínálati sokszínűség, így e piacokon nem indokolt a sokszínűséghez mint normatív közpolitikai célhoz kapcsolt külön beavatkozás a médiakoncentráció szabályozásának területén.

³⁰ A törvényhozás közbelépésére végül is csak egyetlen elemet tekintve enyhült a médiakoncentráció-szabályozás, igaz, kevésbé, mint azt az FCC szeretne volna: 35 százalékról 39 százalékra emelkedett (az FCC által javasolt 45 százalékkal szemben) a nagy hálózatok tulajdonában lévő televíziós csatornák maximális közönségelérhetősége. Más kérdés, hogy ennek az enyhítésnek, sőt az egész szabálynak, ma már nincs különösebb jelentősége az amerikai tévépiacon.

fellebbviteli bíróság (a továbbiakban: a bíróság) nem találta alkotmányos szempontból megalapozottnak az FCC által újonnan bevezetett rendelkezéseket, köztük a sokszínűségi index módszertanát sem (*Hill* [2005], *Owen* [2005], *Wildman* [2007]).

Amint *Hill* [2005] összefoglalja (175. o.), a bíróság arra az álláspontra helyezkedett a sokszínűségi indexről és annak az FCC általi használatáról, hogy az FCC

- nem támasztotta megfelelően alá, miért ezt a mutatót választja, és miért oly módon rendel hozzá súlyokat a mutatóban szereplő médiumokhoz, ahogy tette;
- nem indokolta megfelelően, hogy a [vizsgált piacokon működő] médiaegységekhez miért rendelt egyenlő piaci súlyokat a sokszínűségindex kiszámításakor;
- nem ésszerű, ahogy a sokszínűségindexéből a média-kereszttulajdonlási korlátozásokat levezette.

Az FCC-nek a bíróság elmarasztaló ítéletét követően visszavonulót kellett fűjnia, s úgy tűnik, hogy lemondott a sokszínűségindex alkalmazásának újbóli bevezetéséről. Ugyanakkor a sokszínűségindexről folyó vita mindmáig élénken folyik a szakirodalomban, ezt tekintjük át a következőkben. E vita annyira szerteágazó, hogy bármilyen összefoglalása óhatatlanul is önkényes: mi alapvetően három szerző írásaival (*Owen* [2005], *Noam* [2004], [2006a] és *Wildman* [2007]) foglalkozunk részletesen, ők mindhárman a médiatudományok média-gazdaságtani iskolájának mondhatni élő klasszikusai.

Owen úgy véli, hogy a sokszínűségindex megkonstruálása és alkalmazása egy fontos lépés abba az irányba, hogy a médiakoncentrációt ésszerűbben és elvi alapon mérjék. Szerinte az FCC helyesen járt el a sokszínűségindexével, amely minden független tulajdonban lévő médiaforráshoz súlyokat rendel, de ezeket nem a bevétel vagy a közönség nagysága alapján számítja, hanem egy olyan médiumspecifikus súlyozási rendszerrel, amely a fogyasztókhöz eljutó egyes médiaforrások mint hírforrások viszonylagos jelentőségén alapul. A szabályozó hatóság ily módon a sokszínűség közpolitikai céljának az érvényesülését a fogyasztói döntéseket, preferenciákat mérlegelve³¹ veszi számba, és egyúttal az eszmék piacán való koncentráció mérését el is választja a gazdasági értelemben vett koncentráció mérésétől. Igaz, Owen rögtön hozzáteszi, hogy „a Bizottság megközelítésében vannak hiányosságok is.” (*Owen* [2005] 18. o.).

Owen első helyen azt emeli ki, hogy a hír- és információs műsorokon kívül a szórározott műsorszámok is közvetítenek eszméket, véleményeket, és ezzel nehéz lenne vitatkozni (ugyanazt egyébként *Wildman* [2007] is megjegyzi). Owen arra is rámutat, hogy a médián kívüli információforrások szintén nagyon fontosak az embe-

³¹ Például, ha a legtöbb ember a hírekhez főként a televízióon keresztül jut hozzá, miközben az internetet csak néhányan részesítik előnyben a tévével szemben, akkor a televíziós csatornák nagyobb súlyt kapnak a sokszínűség értékelésekor, mint az internetforrások.

rek véleményének kialakulásakor, lásd Lazarsfeld közismert kétlépcsős/kétszakasos információáramlás-elméletét (lásd *Katz–Lazarsfeld* [1955]), s ezen belül az egyes közösségeken belüli véleményirányítók szerepét, ami szintén jogos észrevétel.³²

Wildman értetlenül áll az előtt is, hogy miközben az egyes médiaegységek nem egyforma súlyt fektetnek a hír- és információszolgáltatásra – például sok rádió szinte csak zenét sugároz a helyi piacokon –, mégis mindegyikük a maguk iparágán belül ugyanakkora súlyt kap a módszertanban. Mind Owen, mind Wildman egyetértenek abban, hogy az internet figyelembevétele kifejezetten szerencsétlen módon történt meg a sokszínűségindexében, mivel nem a hozzáférés-szolgáltatókat, hanem a tartalomszolgáltatókat kellene számításba venni.

Noam [2004], [2006a] mondhatni kétlelkűen viszonyul az FCC sokszínűségi indexéhez. Elismeri, hogy a hagyományos koncentrációműutatók, így a Herfindahl–Hirschman-index (HHI) alkalmazásával való mérés a médiában (is) a piaci erőre koncentrál, míg a pluralizmusra, a sokszínűsége nem fordít figyelmet, márpedig a médiában a sokszínűség kiemelten fontos tényező. Úgy véli viszont, hogy még a pluralizmus, a sokszínűség előtérbe helyezése sem elégséges indok arra, hogy a piaci erő figyelembevételétől eltekintsünk, holott az FCC éppen ezt tette a sokszínűségi index megalkotása során: „a kérdés az, miként hidaljuk át a két felfogás, a piaci erő és a hangok számbavétele közötti szakadékot. Abból kell kiindulnunk, hogy mind a piaci erő, mind a sokszínűség olyan tényező, amit figyelembe kell vennünk, s ha az egyiket vagy a másikat mégis kihagyjuk, az nyomban jogos, érvekkel alátámasztható ellenkezést szül.” (*Noam* [2006a] 72. o.)

Noam [2004] és *Wildman* [2007] egyaránt súlyos problémának tartja, hogy – ellentétben a HHI mutatóval – a sokszínűség indexének nincs olyan határértéke, amelyhez viszonyítani lehetne az egyes piacokon kiszámított értékeket. *Owen* [2005] rámutat (19. o.), hogy ezzel a hiányossággal maga az FCC is tisztában van, ezért döntései során maga is csak mérsékelt fontosságot tulajdonít, bizonyos eseteket leszámítva, a mutató alkalmazásának.

Wildman szerint nincs elméletileg *természetes* (ez az ő szóhasználata) sokszínűségi index, s rámutat arra is, hogy sokféle ilyen mutató alakítható ki, amelyek számát, tételét mintegy igazolandó, maga is gyarapítja eggyel. Arra is felhívja a figyelmet, csatlakozva más szerzőkhöz, hogy a sokszínűség-mutató erősebb elméleti megalapozása és empirikus vizsgálata még hátravan, és e nélkül az ilyen mutatók alkalmazása szükségszerűen kudarchoz vezet.

Noam is hasznosnak tartja, hasonlóan Owen és Wildman álláspontjához, hogy az FCC új módon kívánja mérni a médiakoncentrációt, s hogy egy olyan formula

.....
³² Más kérdés, hogy a társadalomtudományok mai állása szerint ennek a tényezőnek egy konkrét mutatóba való beépítése gyakorlatilag megoldhatatlan feladat, bár magával a témával különböző megközelítésben – például az elitkutatások, választáskutatások stb. keretében – folyamatosan foglalkoznak.

alkalmazására törekszik, amely fegyver lehet a szabályozói szubjektivizmus elleni küzdelemben. Ahogy ő maga a *Financial Times* hálózati kiadásában megjelent írásában fogalmaz: „a kormányzat és a média kapcsolata a maga belső lényegénél fogva az egymással való szembenállás. Ez leginkább arra sarkall bennünket, hogy egy viszonylag egyszerű próbát alakítsunk ki, lehetőleg egyértelmű módszertannal. [...] A téma érzékenységére tekintettel legjobb lenne valami ilyesféle rendszert előre kialakítani, semmint újra meg újra eseti alapon cselekedni, ráadásul folyton folyvást személyeskedve egészen az idők végezetéig.” (Noam [2004])

A médiapolitika céljait, így a sokszínűség érvényesülését a médiaszintéren szolgálhatjuk akár a piaci erőket, akár a társadalmi értékeket előtérbe helyező szabályozással. Az előbbi közelítéshez jól illik az eszmék piaca metafora, illetve ennek megjelenítése a hír- és információs piacok formájában, ahol a versenyszabályozás logikájához hasonló módszerekkel – ilyen az FCC sokszínűségi indexe is – a tulajdoni korlátozásokon keresztül kívánjuk érvényesíteni a sokszínűségben megfogalmazott közpolitikai célt. Mindenesetre az látszik, hogy a két szabályozás vegyítésének nincs legjobb megoldása, s főként nincs elméletileg természetes megoldása: a sokszínűségi index alkalmazásának kudarcát és a mutatóról folyó vitát is ennek tudatában kell értékelnünk!

A MÉDIAKONCENTRÁCIÓ SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON

A bevezetőben már említettük, hogy a magyar médiaszintéren a lapkiadásban 1990-ben, a rádiózásban és televíziózásban 1997–1998-ban vált a piac a médiaszintér fő elemévé. Az 1990 tavaszán szabadon megválasztott új parlament az alkotmánymódosítás keretében olyan döntést hozott, hogy a rádiózás és televíziózás szabályozásának törvényi úton, méghozzá minősített, kétharmados többséggel meghozott törvény útján kell megvalósulnia. Az Alkotmány 61. paragrafusának 4. bekezdése értelmében: „a közszolgálati rádió, televízió és hírügynökségek felügyeletéről, valamint vezetőinek kinevezéséről, továbbá a kereskedelmi rádió és televízió engedélyezéséről, illetőleg a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges.”³³

A médiapiaci koncentrációt – a többi iparághoz hasonlóan – az Rttv. elfogadása előtt lényegében a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (Tpv.), köznyelven szólva a versenytörvény szabályozta

.....
³³ Itt kell megjegyezni, hogy „a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló törvény” megalkotása az alaptörvény 1990. évi elfogadásától mindmáig nem került napirendre. A tájékoztatási monopóliumok tárgyában törvényalkotási kötelezettséget az Alkotmány nem ír elő, s törvényjavaslatot a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról sem a kormány nem terjesztett a parlament elé, sem önálló képviselői indítványként nem tárgyalták.

Magyarországon, amely előírja, hogy a vállalkozások összefonódásához a Gazdasági Versenyhivataltól (a továbbiakban: GVH) engedélyt kell kérni, ha valamennyi érintett vállalkozáscsoport, valamint azok tagjai és más vállalkozások által közösen irányított vállalkozások előző üzleti évben elért nettó árbevétele együttesen a 15 milliárd forintot³⁴ meghaladja, és az érintett vállalkozáscsoportok között van legalább két olyan vállalkozáscsoport, amelynek az előző évi nettó árbevétele a vállalkozáscsoport tagjai és más vállalkozások által közösen irányított vállalkozások nettó árbevételével együtt 500 millió forint felett van. A médiakoncentráció versenyjogi szabályozása az Rttv. hatályba lépésével, 1996 elejétől egészült ki a külön ágazati szabályozással.

A vállalati összefonódásokra vonatkozó versenyszabályok alapján – a jelentős árbevételi küszöb következtében – a médiapiacra az elmúlt egy évtizedben lezajlott tranzakcióknak csupán csekély hányada tartozott a versenytörvény hatálya alá: 1997 és 2007 között az összefonódás tárgyában hozott 624 határozatból csupán 19 érintette a médiaágazat valamely szektorát. A vizsgált ügyek közül végül is egy tranzakció nem tartozott előzetes engedélykérési kötelezettség alá, négy esetben csupán kötelezettségvállalással engedélyezte az összefonódást a GVH, olyan fúziós eset pedig egy sem akadt, amit a versenytörvény alapján megakadályozott volna a hatóság (Vogl [2007]).

A rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény (Rttv.), amelyet mind a köznyelvben, mind a szakirodalomban jobbra csak médiatörvényként emlegetnek, a különleges közjogi szervezatként működő műsorszolgáltatók, az úgynevezett közszolgálati rádió és televízió(k), valamint a kereskedelmi rádiók és televíziók egymás mellettiségének megteremtését tűzte ki célul. A törvény egy közszolgálati rádiószervezet, a Magyar Rádió Rt. létrehozását rendeli el három országos műsorral, valamint két közszolgálati televíziót, amelyek közül az egyik (a Magyar Televízió Rt.) két műsort, a másik (a Duna Televízió Rt.) egyet szolgáltat. A két MTV-műsor egyike a földfelszíni műsorszórás, a másik a műholdas műsorszórás terjesztési technológiát alkalmazza, a Duna Tv pedig – amelynek fő feladata a határokon kívül élő magyarság megfelelő, magyar nyelvű televízióműsorral való ellátása – szintén műholdon sugároz.

Az Rttv. két-két földfelszíni sugárzású, országos vételkörzetű kereskedelmi rádió-műsor és televízióműsor számára teremtett piacra lépési lehetőséget. 1997 során a szabályozó hatóság lebonyolította a két-két országos kereskedelmi rádió, illetve televízió műsorszolgáltatói jogosultságának a megszerzésére irányuló pályázatokat, amelynek nyomán 1997 októberében két országos kereskedelmi televízió, 1998 elején pedig két országos kereskedelmi rádió kezdte meg adását. Ez az is jelentette, hogy a médiakoncentráció szabályozása hirtelen fontos gyakorlati kérdéssé is vált.

Az 1990-es évek közepén kidolgozott és elfogadott Rttv. médiakoncentráció-szabályozást érintő rendelkezéseit az Rttv. jogharmonizációs célú módosításai (lásd 2002.

³⁴ 2005. november 1. előtt a Tptv. által előírt együttes nettó árbevételi küszöb 10 milliárd forint volt.

évi XX. törvény és 2007. évi LXVII. törvény) alig érintették,³⁵ ami annak fényében persze, hogy az Európai Unióban nincs hatályban közösségi szintű, ágazatspecifikus médiakoncentráció-szabályozás, aligha meglepő. Ebben az értelemben nem túlzás azt állítani, hogy a tárgyban az Rttv. eredeti koncepciója azonban lényegében ma is érvényes, s az idevágó rendelkezések döntő része ma is hatályos.

A *horizontális integráció* Rttv. által lefektetett *szabályozásának* legfontosabb jellemzője, hogy egyetlen kézben lévő műsorszolgáltatási jogosultságok korlátozására alapul. Az Rttv. 86. paragrafusának 5. bekezdése értelmében: „aki szerződés vagy bejelentés alapján műsorszolgáltatásra jogosult, az egyidejűleg legfeljebb *a*) egy országos műsorszolgáltatás, vagy *b*) két körzeti és négy helyi műsorszolgáltatás vagy *c*) tizenkét helyi műsorszolgáltatás végzésére rendelkezhet jogosultsággal”.

Az engedélyek számának korlátozása a rendelkezésre álló terjesztési kapacitások szűkösségére vezethető vissza,³⁶ az 1990-es évek közepén a Magyarországon rendelkezésre álló technológiai lehetőségek mellett az ilyen rendelkezések valóban szolgálhatták az elektronikus média kínálati sokszínűségének védelmét. Ebben az értelemben még egy olyan rendelkezés is úgymond „belefért” a médiatörvénybe, hogy földfelszíni műsorszórással országos televízió szakosított műsorszolgáltatóként nem működhet (8. paragrafus 4. bekezdés).

Az a szabály, hogy az országos hálózatba kapcsolódás nélküli földfelszíni terjesztésű televíziós műsorszolgáltatást végző részvénytársaságban egy vállalkozás legfeljebb a szavazati jogok 49 százalékával rendelkezhet (Rttv. 122. paragrafus 2. bekezdés), igyekszik kivédeni azt a veszélyt, hogy egy potenciálisan jelentős véleménybefolyásolásra képes műsorszolgáltatóban egyetlen személy egyedül legyen képes a műsor tartalmát meghatározni, azaz a tulajdoni korlátozáson keresztül igyekszik pozitívan befolyásolni a kínálati sokszínűséget.³⁷

.....
³⁵ A leglényegibb változás talán az, hogy a 2007. évi LXVII. törvény hatályon kívül helyezte azt a szakmailag egyébként is védhetetlen rendelkezést, az úgynevezett egyhatodos vagy egyharmados szabályt (115. paragrafus 4. bekezdés), amely korlátozta a műsorelosztó vállalkozások vételkörzetének nagyságát, és amely az Európai Unióba való belépésünket követően a közösségi jogba is beleütközött.

³⁶ Nem érdektelen persze megjegyezni, hogy a műsorszolgáltatás szabályozásának, az állam beavatkozási lehetőségének eredeti oka – a frekvenciaszűkösség – sokszor csak hivatkozási alap volt, semmint ténylegesen létező, a fizika törvényeiből szigorúan következő akadály újabb szereplők piacra lépésének korlátozásában. *Noam* [2006*b*] szerint ezt a szűkösséget még a demokratikus jogállamokban is részint maguk a kormányzatok tartották fenn, hisz kevesebb frekvenciahasználati engedélyt adtak ki annál, mint amit a technológiai adottságok lehetővé tettek volna. *Noam* úgy véli, hogy ezt a kormányzati magatartást az motiválta, hogy korlátozzák a magánszféra média által szerzett hatalmi befolyását.

³⁷ Kérdéses azonban, hogy ez a korlátozás mennyire tudja megnehezíteni a nemkívánatos kimenetelt, ugyanis a vállalkozásban az egyes különálló döntéshozók közötti érdekazonosságok és kooperáció következtében a tartalom fölötti rendelkezés a fenti korlátozás ellenére megszerezhető. Egy ilyen rendelkezés jelentősen korlátozhatja a médiavállalkozók üzleti mozgásterét, az üzleti megfontolások pedig ki is kényszeríthetik a törvény szándékának kikerülését.

A *vertikális integráció* tilalma megjelenik abban, hogy a szakosított műsorszolgáltató kivételével az országos műsorszolgáltatásra jogosult, illetve az abban befolyásoló részesedésű tulajdonos nem szerezhet befolyásoló részesedést műsorelosztást végző vállalkozásban (Rttv. 123. paragrafus 1. bekezdés), illetve hogy vezetőkes műsorelosztó hálózat útján végzett körzeti vagy helyi műsorszolgáltatás esetén egy műsorszolgáltató az általa használt rendszerben legfeljebb a magyarországi műsorszolgáltatások elosztására szolgáló csatornái egyharmadának megfelelő számú csatornát, de legalább egyet vehet saját műsorszolgáltatásra igénybe (Rttv. 124. paragrafus 3. bekezdés). Ezek a korlátozások a külső kínálati sokszínűség (külső pluralizmus) érvényesülését hivatottak segíteni.

Az Rttv. akadályokat állít az *átlós* (a különböző iparágakon átívelő) *integráció*, a lapkiadók, a lapterjesztők és a műsorszolgáltatók kereszttulajdonlása elé. A törvény 125. paragrafusa és 126. paragrafusa szerint egy személynek, vállalkozásnak nem lehet befolyásoló részesedése egyszerre egy országos terjesztésű napilapban vagy lapterjesztő vállalkozásban és egy országos, műsorszórással terjesztett műsorszolgáltatóban, illetve műsorelosztóban. A hetilapokra is érvényes a korlátozás, de ott a műsorelosztóban való befolyásoló részesedés tiltása nem szerepel. Tekintve, hogy a véleménybefolyásolás piacán a televízió mellett a napi- és hetilapok, különösen azok közéleti problémákkal foglalkozó típusainak hatása a legnagyobb, valamint hogy a napilapok piacán a címek száma – gazdasági okokból – korlátozottabb, mint a televíziós piacon, érthető a törvény szándéka, az eszmék piacán a kínálati sokszínűség fenntartása.³⁸

Az általános versenyszabályozás keretén belül megvalósuló, valamint az ágazati médiakoncentráció szabályozás lehetséges ütközésének kezeléséről a Rttv. világosan fogalmaz (127. paragrafus 1. bekezdés): „a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló törvény szerinti szervezeti egyesülés és meghatározó befolyásszerzés nem engedélyezhető, ha az e törvényben foglaltak sérelmével jár”.

A 2007. évi LXXIV. törvény a műsorterjesztés és a digitális átállás szabályairól (Dtv.) hatályon kívül helyezte az Rttv. műsorelosztásra vonatkozó rendelkezéseit (VII. fejezet), mintegy „hírközléstelenítve” a médiatörvényt, s egyúttal meghatározta a műsorterjesztés új szabályait, amelyek már a digitális technológiai környezetbe is beil-

³⁸ A korlátozás szigorúsága, valamint várható hasznai közötti viszony itt is külön elemzés tárgya lehetne. Üzleti szempontból egy médiavállalkozás sokat nyerhet, ha egyszerre van jelen a televíziós és a lappiacon, így e lehetőség törvényi tiltása jelentősen károsíthatja mind a vállalkozást, mind pedig annak fogyasztóit, hiszen gátjává válhat a fogyasztók által értékelt termékinnovációknak. Ahhoz, hogy a korlátozást fenntartsuk, meg kell vizsgálni, hogy az mennyiben járul hozzá az eszmék piacán a kínálati sokszínűség megőrzéséhez, illetve hogy egy esetleges lazítás milyen következményekkel járna. Megfontolandó a befolyásoló részesedés 25 százalékos határának lazítása, valamint a kereszttulajdonlásban érintett csatornák és címek számának növelése. Felmerül továbbá a napi- és hetilapok közötti megkülönböztetés indokoltsága, miszerint a napilapban és a műsorelosztóban való együttes befolyás nem elfogadható, ám ugyanez a hetilap esetében már igen. Itt is felvethető, hogy az országos terjesztésű műsorszolgáltatók közül miért csupán a műsorszórással terjesztett szolgáltatásokra vonatkozik a korlátozás.

leszthetők. A médiapiac műsorterjesztési szegmensében is alkalmazhatók olyan szabályozási eszközök, amelyek az elektronikus hírközlési hálózatokhoz való hozzáférés elősegítése révén alkalmasak a médiapolitikai célok, így különösen a kínálati sokszínűség támogatására. A következőkben áttekintjük a Dtv. kapcsolódó rendelkezéseit.

A műsorterjesztők az általuk továbbított műsorok között kizárólag gazdasági és műszaki jellemzők szerint tehetnek különbséget (22. paragrafus 1. bekezdés), illetve pozitív diszkriminációként kötelesek maguk is támogatni a nemzeti kultúra megőrzését (22. paragrafus 2. bekezdés). A 22. paragrafus 3. bekezdése előírja továbbá, hogy műsorszolgáltató és műsorterjesztő nem köthet más szereplőket kizáró, hátrányba hozó szerződést (a 4. bekezdés pedig a műsorszolgáltatói *horizontális integráció* mértékét korlátozza: „az analóg földfelszíni műsorszórás kivételével az azonos műsorszolgáltatóval vagy műsorterjesztővel irányítási viszonyban álló műsorszolgáltatások száma nem haladhatja meg az adott átviteli rendszeren terjesztett műsorszolgáltatások huszonöt százalékát”).

Az előbbieken túl a 24–26. paragrafus műsortovábbítási kötelezettségeket ír elő a műsorterjesztők számára abból a célból, hogy a fogyasztók valóban sokszínű médiakínálattal találkozassanak, beleértve a nemzeti kultúra értékeit, a kisebbségekről szóló műsorokat, a vélemények sokszínűségét, a közügyekről való megfelelő tájékozódás lehetőségét. Ezek a rendelkezések kötelezik valamennyi műsorterjesztőt a közszolgálati műsorok, két hírműsor, valamint a kapacitások tíz-tíz százalékáig, de legfeljebb három műsorig a helyi és körzeti műsorszolgáltatók műsorai továbbítására, lényegében követve – a két hírműsorról kibővítve – az Rttv. hatályon kívül helyezett korábbi kötelező műsortovábbítási (*must carry*) előírásait.

Emellett azonban a 2007. évi LXXIV. törvény IV. fejezete, amely a Vélemények sokszínűségét szolgáló rendelkezések címet viseli, bevezeti a médiapolitikai szempontból meghatározó műsorterjesztő fogalmát, amelyet azután gyorsan módosít is a 2007. évi CIV. törvény 2. paragrafusának 2. bekezdése; ez utóbbi értelmében „médiapolitikai szempontból meghatározónak minősül a műsorterjesztő (a továbbiakban: meghatározó műsorterjesztő), ha

- a) előfizetőinek száma meghaladja a százezer főt, vagy
- b) ingyenesen hozzáférhető műsorterjesztés esetén vételkörzete a Magyar Köztársaság lakosságának több mint egyharmadára kiterjed, és a műsorterjesztő vagy azzal irányítási viszonyban álló szolgáltató vagy vállalkozás a Magyar Köztársaság területén végzett műsorterjesztésből vagy az ahhoz kapcsolódó szolgáltatásból származó bevétele – az analóg műsorszórás kivételével – meghaladja az évi 1000 millió forintot”.

Az adott rendelkezés szerint meghatározó műsorterjesztőnek minősülő vállalkozások a legkonzervatívabb becslés szerint is a műsorterjesztési piacon az előfizetők negyötödét érik el, s a digitális műsorszórás multiplex üzemeltetője/üzemeltetői is

e kategóriába fog(nak) tartozni. A meghatározó műsorterjesztőt 40 műsor erejéig terheli szerződéskötési kötelezettség, amennyiben a műsorszolgáltató a Dtv. 26. paragrafusának 1. bekezdésében részletezett célokat szolgáló műsorokat kínál neki terjesztésre.

Nem vitatva azt a törvényhozói szándékot, amely a vélemények sokszínűségét kívánja elősegíteni a médiakínálatban, az alkalmazott eszközt aránytalannak, túlzónak, a kötelező műsortovábbítás szigorítását indokolatlannak tartjuk (Gálik [2008]), s nem véletlen, hogy ilyen mértékű szabályozást más OECD- vagy EU-tagországban sem találunk (OECD [2007], CEC [2007]). Hozzá kell tenni, hogy a magyar műsorterjesztői piac koncentrált ugyan, de ennek mértéke nemzetközi összehasonlításban semmiképpen sem tekinthető kirívónak, tehát a műsorterjesztési piac szerkezete nem indokolja a szabályozási trendtől való eltérést.

A kínálati sokszínűség elősegítése szempontjából ugyancsak fontos, hogy a Dtv. a *vertikális integráció* kialakulásával kapcsolatos problémáknak már a pályáztatás során megpróbálja elejét venni. A Dtv. 39. paragrafusának 5. bekezdése szerint a digitális televízió-műsorszóró hálózat üzemeltetési jogosultságára vonatkozó pályázaton – kivéve a kizárólag mobilvételű digitális televízió-műsorszóró hálózat üzemeltetési jogosultságára vonatkozó, a 43. paragrafus 3. bekezdésében foglalt pályázatot – nem vehet részt olyan vállalkozás vagy a vállalkozással irányítási viszonyban álló vállalkozás, amely

- a) előfizetőinek összesített száma a televíziós műsorterjesztési piacokon a digitális televízió-műsorszóró hálózattal végzett műsorterjesztés kivételével meghaladja a háromszázezret, vagy
- b) az Rttv. hatálya alá tartozó, elsősorban a Magyar Köztársaság területére irányuló műsorszolgáltatást végez.

A 6. bekezdés pedig kimondja, hogy a – 43. paragrafus 2. bekezdésében foglalt – pályázaton nem vehet részt országos rádió-műsorszolgáltató vagy azzal irányítási viszonyban álló vállalkozás, kivéve az Rttv. szerinti országos közszolgálati rádió-műsorszolgáltatót, valamint országos rádió-közműsor-szolgáltatót. Végül a 7. bekezdés előírása szerint a pályázaton egyidejűleg nem vehetnek részt olyan természetes személyek, jogi személyek, jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok vagy egyéb szervezetek, amelyek egymással irányítási viszonyban állnak.

JAVASLATTERVEZET A MÉDIAKONCENTRÁCIÓ SZABÁLYOZÁSÁNAK KEZELÉSÉRE

Az ORTT megbízásából készült s végleges változatként 2006. október 27-én közzétett Az elektronikus médiaszolgáltatásokról szóló törvény tervezete című szakértői anyag természetesen átfogja a médiakoncentráció szabályozását is, bár meglehetősen szerény terjedelemben: a 160 paragrafusból hat vonatkozik erre a tárgykörre, és a tervezet mellékletek nélkül 80 oldalas szövegében kevesebb mint két oldal jut erre.

A tervezetet készítő törvény-előkészítő szakértői bizottság az indokolásban hangsúlyozza, hogy a (kínálati) sokszínűség a mediaszabályozás legátfogóbb alkotmányos követelménye, s miután ezt a piac, a mediaszereplők nagy száma önmagában nem képes garantálni, szükség van a versenyszabályozáson túlmutató ágazatspecifikus szabályozásra is. Ugyanakkor a gazdasági erőfölény problémája a médiapiac esetében is a versenytörvény hatálya alá tartozik, és a tervezet törekszik a gazdasági és médiapolitikai szempontok határozott különválasztására. A médiapolitikai célok között a kínálati sokszínűség érvényesítése mellett – ám attól természetesen nem függetlenül – megjelenik a médiavállalkozások véleménybefolyásoló erejének korlátozása, tehát az eszmék/vélemények piacán értelmezett erőfölény kialakulásának megakadályozása.

Az indokolásban a törvény-előkészítő szakértői bizottság megállapítja továbbá, hogy az Rttv. szerinti szabályozás mellett az elmúlt évek során koncentrált médiapiac alakult ki Magyarországon, és ezt az állapotot adottságként kezelve, olyan új szabályozási megközelítést javasol, amely kellően rugalmas is a jövőben várható piaci folyamatokhoz való alkalmazkodásban. A törvény-előkészítő szakértői bizottság a kiemelten kezelt médiapolitikai cél, a kínálati sokszínűség elérését szolgáló, a közönségarány-alapú közelítést javasolja a médiakoncentráció ágazati szabályozásában a műsorszolgáltatási jogosultságok számának korlátozása, tehát az Rttv.-ben megjelenő megoldás helyett.

A médiapiaci vállalkozások terjeszkedésének legfőbb törvényi korlátjává a véleménybefolyásoló erő válik, amely összhangban van a médiapolitikai célkitűzéssel, a sokszínű médiapiac kialakulásának elősegítésével, a véleménymonopóliumok létrejöttének megakadályozásával. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a gazdasági ösztönzők vezérelte piaci folyamatokat a tervezet mindaddig nem kívánja korlátozni, amíg a véleménybefolyásoló erő növekedése miatt az nem indokolt.³⁹

.....
³⁹ Az új szabályok a tervezet 72–77. paragrafusaiban találhatóak. Ezek közül a 72. paragrafus fogalmazza meg a korábbi szabályozási megközelítéstől való határozott eltávolodást, s ennek értelmében a műsorszolgáltatók számára korlátlan számú szolgáltatás nyújtását teszi lehetővé mindaddig, amíg nincs jelentős véleménybefolyásoló erejük. Annak megállapítása, hogy melyik műsorszolgáltató minősül ilyennek, a szabályozó hatóság, a ORTT feladata (72. paragrafus 1. bekezdés) méghozzá normatív alapon, a tervezetben szereplő küszöbértékek (*benchmark*) figyelembevételével.

A tervezet szerint jelentős véleménybefolyásoló erejűnek minősül az a műsor-szolgáltató, amelynek éves átlagos közönségaránya meghaladja a 20 százalékot (72. paragrafus 2. bekezdés). Továbbá a szabályozó hatóság már 15 százalékos közönségarány fölött is jelentős véleménybefolyásoló erejűnek minősíthet egy szolgáltatót, ha az a műsorszolgáltatási piachoz kapcsolódó más piacokon (például reklámidő és reklámfelület, valamint műsorjogok értékesítése) jelentős pozíciókkal rendelkezik (72. paragrafus 3. és 4. bekezdés).

A meglehetősen szűkszavú indokolás szerint a 20 százalékos közönségarány lehetővé teszi a gazdasági értelemben életképes üzemméret elérését, miközben azért még ösztönzi az új piaci belépéseket, de semmiféle érdemi elemzést nem találunk az indokolásban arról, hogy a megállapított számszerű korlátok miért éppen 20, illetve 15 százalékosak. A választott közönségarány-alapú szabályozás nyilvánvalóan a német szabályozás (lásd *Polyák–Szőke* [2007]) mintáját követi, még ha az indoklás szövege erre nem is hivatkozik.

A közönségarány meghatározása kulcskérdés az arra alapuló szabályozás gyakorlati működése szempontjából. E tekintetben a törvény-előkészítő szakértői bizottság a szabályozó hatóság, azaz az ORTT hatáskörébe utalja a mérési módszertan meghatározását, amely azt rendeletben határozza meg (75. paragrafus 1. bekezdés). A közönségarány meghatározásának alapja az indokolás szerint „a műsorszolgáltató műsorszolgáltatásaival az összes műsorszolgáltatáshoz viszonyított, éves átlagban elért nézettség, illetve hallgatottság”.

A tervezet külön kitér arra, hogy a helyi és körzeti műsorszolgáltatások piacán fenntartja, hogy egy műsorszolgáltató legfeljebb egy szolgáltatás nyújtására szerezhet jogosultságot, és hasonlóképpen befolyásoló részesedést. Ennek indokolása szerint a helyi és körzeti piacokon a sokszínűség fenntartása – különösen a közönségarány mérésével kapcsolatos nehézségek miatt – más eszközöket igényel, mint az országos piacon, s vitán felüli, hogy a helyi piacok külön kezelése szolgálhatja a kínálati sokszínűség médiapolitikai céljának teljesülését.

A tervezet a 75. paragrafus 3. bekezdésében egy új műsorszolgáltatás fogalmat – számottevő közönségarányt elérő műsorszolgáltatás – vezet be, s a két egymást követő naptári évben legalább három százalékot elérő közönségarányú műsorszolgáltatást minősíti ilyennek. Az ilyen műsorszolgáltatásokban a tájékoztatás pártatlansága normatív követelmény (3. paragrafus 1. bekezdés). Az indokolás ezúttal sem próbálja meg a küszöbérték nagyságát érvekkel alátámasztani. További részletekbe is belemehetnénk, de ezt egyrészt a tervezet szakmai súlya nem indokolja, másrészt a törvény-előkészítő szakértői bizottság által választott megoldásokból jó néhány megjelenik a Nemzeti Audiovizuális Média Stratégia (NAMS) szakmai vitaanyagában (*MeH* [2007]), amelynek a koncentrációsabályozásra vonatkozó alfejezetét a következőkben külön tárgyaljuk.

AZ AUDIOVIZUÁLIS MÉDIA NEMZETI STRATÉGIÁJÁNAK MÉDIAKONCENTRÁCIÓ-SZABÁLYOZÁST ÉRINTŐ FELVETÉSEI

A Nemzeti Audiovizuális Média Stratégia (NAMS) szakmai vitaanyag illő teret szentel a médiakoncentráció és a hozzáférés szabályozásának is. A NAMS ebben a tárgykörben szakít a korábbi (jobban mondva a jelenlegi) törvényi szabályozással és az Rttv.-től eltérő megközelítés jellemzi a felvázolt elképzeléseket (*MeH* [2007]). Az I. kötet 5.1.6.1.1. A médiakoncentráció ágazati szabályozásának indokltsága című alfejezete mintegy leszögezi a javasolt új megközelítés alapelveit, és olyan szabályozást igyekszik előkészíteni, amely – felváltva az idejét múlt jelenlegit – szándéka szerint figyelembe veszi a hazai médiapiac sajátosságait, továbbá kellően rugalmas keretet ad a jövőben várható piaci változásokhoz való alkalmazkodásra.

- „A médiakoncentráció korlátozása a plurális médiarendszer kialakítását – a tájékoztatói monopóliumok megakadályozását – szolgáló összetett eszközrendszer része, és a médiapiac olyan szabályozását jelenti, amely [...] a külső pluralizmus erősítésével kívánja előmozdítani a tartalomkínálat sokszínűségét. A médiakoncentráció – amely a fúziók, illetve az egyes vállalkozások organikus fejlődése eredményeként kialakuló, valamint a versenyjogi beavatkozás küszöbét el nem érő, tehát az általános versenyjogi koncentráció fogalmánál tágabb fogalmat jelöl – korlátozása nem elsősorban a médiapiaci szereplők piaci helyzetének befolyásolására irányul, hanem az egyes médiapiaci vállalkozásoknak a vélemények és a tartalomkínálat sokszínűségére – vagyis tulajdonképpen a vélemények »piacára« – gyakorolt egyoldalú, torzító hatását kívánja megelőzni és orvosolni. A médiapiaci gazdasági pozíciók a médiaszabályozás szempontjából annyiban relevánsak, amennyiben hatással vannak a vélemények és a tartalomkínálat pluralizmusára.” (*MeH* [2007] I. kötet, 94. o.)

Az idézetben foglaltakkal egyet lehet érteni, s a magunk részéről támogatjuk a szakmai vitaanyag azon javaslatát (uo. 95. o.), hogy egyrészt szükség van a médiakínálat sokszínűsége cél támogatása érdekében külön ágazati szabályozásra, másrészt ennek a szabályozásnak figyelembe kell vennie a tényleges médiapiaci helyzetet, s egyéb normatív követelményeknek is meg kell felelnie (kiemelten: rugalmasság, arányosság, technológia semlegesség). Ez a két megállapítás akár a médiakoncentráció-szabályozás folyamatának küldetésnyilatkozataként is értelmezhető.

A szabályozási alapelveket operacionalizáló, az 5.1.6.1.2. alfejezetben leírt szabályozási modell viszont már komoly ellenvetésekre ad okot: a külső pluralizmussal és a véleménypiaci koncentrációval kapcsolatos ágazati médiakoncentráció-szabályozás alapjául a szakmai vitaanyag a közönségarány-alapú megközelítést javasolja. Amint olvashatjuk, ennek a választásnak az a magyarázata, hogy az ismert, a nemzetközi gyakorlatban fellelhető megoldások közül ezt tartják a szerzők a leginkább megvalósíthatónak, miközben vélelmezik, hogy a közönségarány egyrészt szorosan összefügg

a véleménypiaci befolyással, másrészt kellően objektív mutató. A NAMS szakmai anyagban (MeH [2007]) szereplő érvelés lényegében ugyanahhoz a javaslatához vezet, mint amelyet az ORTT által felkért törvény-előkészítő szakértői bizottság tervezetében is olvashattunk – a vállalkozások szintjén értelmezett televíziós közönségarányt emelik ki a lehetséges mutatók közül: „a szabályozás azon a vélelmen alapul, hogy az adott vállalkozás meghatározó véleménybefolyásoló képességre tesz szert, ha a vállalkozáshoz tartozó műsorszolgáltatások éves átlagban a közönség törvényben rögzített arányát érik el” (uo. 96. o.).

A közönségarány mutatójának adott módon való kiemelése a szabályozásban rejtett előfeltevésekre épül. Az a vélelem, hogy a vállalkozások véleménybefolyásoló képessége a vállalkozáshoz tartozó televíziós műsorszolgáltatások éves átlagban elért közönségarányával mérhető, két okból is önkényes és védhetetlen:

- nem a televízió az egyetlen médium, amelynek jelentős a véleménybefolyásoló képessége;
- az egyes televíziós vállalkozások által elért közönségarány és a vállalkozások véleménybefolyásoló képessége között kétségtelenül van sztochasztikus kapcsolat, de ez az egyetlen, amit okkal vélelmezni lehet: a sztochasztikus kapcsolat erősségéről semmit sem tudunk általánosságban megállapítani, arról csak a konkrét esetek vizsgálatakor lehet valami érdemlegeset (és persze egyúttal *ab ovo* vitathatót) mondani.

Ismereteink alapján meg merjük kockáztatni azt a kijelentést, hogy a televíziós közönségarányok nagysága elsősorban a szórakoztató tartalmak főműsoridőben való sugárzásához kötődik: a nagyközönség szórakoztatás iránti igényének és az izlések legnagyobb közös osztójának figyelembevételére „hozza” az egyes csatornák számára a magas nézettséget és közönségarányt. Az ágazatban hiába hárultak el lényegében a piacra való belépés korlátai, hiába a rengeteg szereplő, gazdasági értelemben véve mégis koncentráltak maradtak a médiapiacok, s ennek magyarázatát B. M. Owen, az audiovizuális ágazat óriási tekintélynek örvendő, világszerte ismert amerikai kutatója a fogyasztói keresletben látja (Owen [2005]).

Még ha milliárdnyi tévécsatorna is állna ingyen a fogyasztók rendelkezésére, még ha senki sem birtokolhatna többet a csatornák egy százalékánál, még ha a kínálati oldalnak nem is lennének átviteli korlátai, Owen szerint „a [kínálati] bőségnek ebben a világában is viszonylag nagymértékű koncentráció alakulhatna ki, ami a fogyasztói keresletnek tulajdonítható. A népszerű kultúra természeténél fogva népszerű, ami annyit jelent, hogy sok ember szentel neki figyelmet, függetlenül attól, hogy mi is az valójában. Egyes csatornák nagyon népszerűek lennének, és azok az emberek, akik előre látják, hogy kik is lesznek a népszerű kulturális ikonok (és hogyan lehet »felépíteni« őket), azok törekedni fognak arra, hogy ezeket az ikonokat magukhoz láncolják, és persze a siker szép jövedelmet is fial nekik... Végül viszonylag kevés

csatorna és kevés tulajdonos szerezné meg a közönség és a bevételek orozslánrészét.” (Owen [2005] 7. o.)

Owen végkövetkeztetése, hogy ha a médiakoncentráció szabályozásának közpolitikai célja a sokszínűség ösztönzése, akkor a médiatartalmak sikeressége és elérhetősége két külön vizsgálati dimenzió. Ezt a kettőt nem szabad(na) a szabályozásban összekeverni: a sikeresség a gazdasági értelemben vett piachoz kapcsolódik, s ezt a versenyszabályozással megfelelően kezelni lehet, a sokszínűség pedig az eszmék piacához, konkrétan a hír- és információs piachoz kapcsolódik, ahol a koncentrációt más módon kellene mérni, mint ahogy jelenleg teszik.

Bármennyire is nehéz vagy éppen lehetetlen tudományosan szigorú határokat megvonni a szórakoztató és a tájékoztató műsorszámok között, mégis legtöbbször nyilvánvaló, hogy mi tartozik az egyikbe, és mi a másikba, illetve hogy mi minősíthető a szórakoztatást és a tájékoztatást ötvöző *infotainmentnek*. Tehát mit is mér elsősorban az egyes csatornák magas közönségaránya: az általános szórakoztató műsorszámok népszerűségét, amint mi állítjuk, vagy a csatornák véleménybefolyásoló erejét, amit a NAMS szakértői anyag szerzői mondanak?!

Hadd hozzunk egy igazán egyszerű, élő példát a magyar piacról az előbbi felvetésünk alátámasztására! A negyedik legnagyobb éves közönségarányjal jellemezhető magyar csatorna a Viasat3, amelynek az AGB Nielsen Médiakutató Kft. által mért, a piac által elfogadott közönségarány-mutatója jócskán meghaladja a HírTV hasonló mutatóját. Ha a korszellemet követve népszavazásra bocsátanánk a kérdést, hogy melyik csatornának van a kettő közül nagyobb véleménybefolyásoló ereje a mai magyar társadalomban, akkor vajon milyen eredményt kapnánk? Ugyanígy feltehetnénk azt a kérdést is, hogy a Viasat3 televíziócsatorna vagy az Index, netán az Origo hálózati portál a jelentősebb véleménybefolyásoló média-tartalomszolgáltatás manapság Magyarországon, miközben ne feledkezzünk meg arról, hogy a két utóbbit a NAMS által javasolt módszertan figyelman kívül hagyja.

Talán érezve az előbbi ellentmondásokat, a szakmai vitaanyag maga is utal arra a fontos problémára, hogy a különböző audiovizuális szolgáltatások véleménybefolyásoló képessége eltérő, így a javaslat szerint is érdemes különbséget tenni a véleménybefolyásolás szempontjából például hírműsorok és általános tematikájú műsorok között, az egyes kategóriákra ennek alapján egyedi súlyokat és beavatkozási küszöböt lehetne meghatározni, sőt akár a rádió-műsorszolgáltatásokat is figyelembe lehetne venni, a mikénttel azonban – s ezen nem lehet csodálkozni – adós marad. Akárhogy is van, a gyakorlatban értelmezhető megoldások közül marad a televíziós közönségarányra való támaszkodás, amellyel szerintünk a szabályozás, szándékai ellenére, tévútra kerülne.

A korrektség kedvéért ismét hangsúlyozzuk, hogy a pusztán közönségarányon alapuló szabályozáson a szakmai vitaanyag maga is jócskán túllép. Javasolják például, hogy a közönségarány alapján meghatározott küszöbérték csökkenthető legyen olyan esetekben, amikor egy vállalkozáscsoport a vizsgált piacokkal szomszédos piaco-

kon gazdasági erőfölényben van. Szomszédos piacokként a média egyes szektorai (televízió, rádió, nyomtatott és elektronikus sajtó), illetve a vertikálisan kapcsolódó piacok (műsorjogok értékesítése, tartalomcsomagolás, műsorterjesztés) jöhetnek szóba. Az indokolás szerint ez a megközelítés anélkül építi be a diagonális és vertikális koncentráció következményeinek kezelését a szabályozásba, hogy az ilyen irányú piaci összefonódásokat explicite korlátozná. Ez a megközelítés tehát a piaci összefonódásokat csakis olyan esetekben akadályozná, amikor vélelmezhető, hogy azoknak a véleménybefolyásolásban is jelentős hatásuk.

A vertikális koncentráció szabályozását illetően a szakmai vitaanyag azt javasolja, hogy az audiovizuális médiaszektoron belül a vertikális integrációk pluralizmus szempontjából arányos kezelését nem azok ágazati tilalmazása, hanem megfelelő (műsortovábbítási és ajánlattételi) kötelezettségekkel (*must carry, must offer*) való ellensúlyozása jelenthetné (MeH [2007] 101. o.), s ezzel egyetértünk. A sokcsatornás televíziózás (és rádiózás) világában az ágazatspecifikus médiakoncentráció-szabályozás súlypontja e tekintetben szükségszerűen áthelyeződik a hozzáférés szabályozására, ahogy Noam [2006b] a végletekig sarkítva állítja: a televíziószabályozás jövője a hírközlés-szabályozás!

A Nemzeti Audiovizuális Média Stratégia (NAMS) szakértői anyagához kapcsolódó szakmai vitafórumok tapasztalatait is felhasználva a Miniszterelnöki Hivatal Audiovizuális Média Kormánybiztossága (AMK) 2007 decemberére elkészítette, majd egy hónapra rá nyilvánosságra hozta a NAMS jogalkotási koncepciót (AMK [2007]). Ez kiemeli a műsorszolgáltatók köréből az úgynevezett *meghatározó véleménybefolyásolási képességgel* rendelkező műsorszolgáltatókat, amelyeket a televíziós és rádiós közönségarány legalább 20 százalékot elérő szereplői alkotnak.

Az Audiovizuális Média Kormánybiztosság még a német szabályozón is túltesz, hisz egyrészt alacsonyabbra teszi a közönségarány határértékét (30 százalék helyett 20 százalékra), másrészt, követve a törvény-előkészítő szakértői bizottság törvénytervezetét – akár szándékoltan, akár nem – a rádió-műsorszolgáltatókra is kiterjeszti *meghatározó véleménybefolyásolási képesség* kategóriáját. A NAMS jogalkotási koncepció az előbbieken túl még a *jelentős véleménybefolyásolási képességgel* rendelkező műsorszolgáltató kategóriáját is bevezeti, igaz, már csak a televízió-műsorszolgáltatókra, s itt 10 százalékban határozza meg az elért közönségarány határértékét. Ez a megoldás éppen annyira önkényes, mint a *meghatározó véleménybefolyásolási képesség* kategóriájának a bevezetése, amit szintén nem támasztott alá semmi érdemi elemzés az előkészítő szakértői anyagokban.

A különböző kormányzati anyagok, illetve a kormányzat által megrendelt szakértői háttér tanulmányok gyakran hivatkoznak arra az alkotmányos követelményre, hogy a tájékoztatási monopóliumok kialakulását meg kell előzni/akadályozni. Az Alkotmány 61. paragrafusának 4. szakaszában ugyan csak az szerepel, hogy „a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges”, de ebből valóban

nem önkényes arra a következtetésre jutni, hogy alkotmányosan nem kívánatos az ilyenek létrejötte. Ebben az összefüggésben azonban feltűnő, hogy sem a NAMS szakértői anyagai, sem a NAMS jogalkotási koncepciója nem vesz tudomást az Alkotmánybíróság 1/2007. (I. 18.) határozatáról, amelynek indokolása megfogalmaz egy, a médiakoncentráció szabályozása szempontjából figyelemre méltó állítást arról, hogy mára „a külső pluralizmus a rádió- és televízióprogramok teljes kínálatát figyelembe véve, a sokszereplős piac létrejöttével megvalósult”.

Megengedjük persze, hogy bármilyen tudományos elemzés, szakértői anyag és/vagy kormányzati jogalkotási koncepció ne értsen egyet az Alkotmánybíróság 1/2007. (I. 18.) határozatának indokolásában szereplő, általunk előbb idézett megállapítással. Az viszont már eléggé különös, hogy a médiakoncentráció szabályozása tárgyában egy ilyen kardinális megállapítás még említést sem érdemel egy olyan kormányzati dokumentumban, mint az Audiovizuális Média Kormánybiztosság NAMS jogalkotási koncepciója, holott az, hogy a külső pluralizmus jellemző a mai magyar rádió- és televízióágazatra (avagy sem), egyáltalán nem közömbös a média-koncentráció szabályozására javasolt eszköztárat illetően!

EPILÓGUS

A médiakoncentráció ágazatspecifikus szabályozásának kérdései nálunk a jelen évtized közepén kerültek előtérbe, hisz világossá vált, hogy az infokommunikációs technológia viharos fejlődése Magyarországon is alaposan átalakította a médiaszín-tér szerkezetét, érintette legfontosabb jellemzőit. Ugyanakkor, amint a nemzetközi tapasztalatok mutatják, a sok piaci szereplő, a több, egymással versenyző platform, az élénkebb gazdasági verseny sem elégséges garanciája a sokszínű médiakínálatnak. Mára általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy az infokommunikációs technológiai forradalom által lehetővé tett kínálati bőség⁴⁰ sem automatikus garanciája a sokszínűség érvényesülésének az emberek médiafogyasztásában.

Az Rttv. médiakoncentrációs rendelkezéseinek helyébe lépő új szabályozást előkészítő szakértői és kormányzati munkák napjainkra felgyorsultak. Örvendetes például, hogy a javaslatok elszakadnak az audiovizuális piacon a horizontális koncentráció szabályozásában a műsorszolgáltatási jogosultságok számának korlátozásától. Jó, hogy a véleménybefolyásoló erő korlátozása az e témában tett javaslatok hivatkozási alapja. Ugyanakkor elégtelen, hogy ez a szabályozói gyakorlatban a javasolt megoldások szerint lényegében a televíziós közönségarány korlátozását jelentené. Úgy tűnik, hogy a közelmúltban napvilágot látott „hivatalos” szabályozási javaslatok,

⁴⁰ *Goodman* [2004] kifejezésével élve a „tartalom-bőség, figyelemszűkösség” (*content abundance, attention scarcity*) jellemzi korunk médiáját, ahol már a hagyományosan értelmezett piackudarcra való szabályozói válaszok elégtelenek.

egyrészt túlságosan is televíziózás-központúak, másrészt olyan médiaszínteret feltételeznek, amin talán már túlhaladt az idő, így mélyebb, koncepciózusabb, bátrabb változtatásokra lenne szükség.

Azt is látnunk kell viszont, hogy bármilyen tetszetős metafora is az eszmék piaca, a gyakorlatban eddig még nem sikerült olyan módszereket kidolgozni, amelyek ezt a piacot megfelelően megragadnák és ezen a piacon mint érintett piacon alkalmaznának olyan szabályozási módszereket, amelyeket a gazdasági értelemben vett piacon a versenyszabályozásban szokásosan alkalmaznak. A strukturális médiaszabályozás részeként nemzetállamonként különböző, többé-kevésbé önkényes eljárásokkal próbálják a szabályozó hatóságok az eszmék piacán értelmezni az erőfölényt, aminek megakadályozását az egyes érintett piacokon szintén többé-kevésbé önkényes mutatókhoz, illetve ezek határértékeihez kötik. A gyakorlatban alkalmazott szabályozások nagymértékben igazodnak az egyes országok médiarendszereinek sajátosságaihoz, és még tágabban fogalmazva, az egyes országok demokratikus hagyományaihoz.

Végezetül hadd hangsúlyozzuk ismét, hogy az ágazati médiakoncentráció szabályozásnak nincs helytől és időtől független úgynevezett legjobb megoldása, azaz nem fogunk megkérdőjelezhetetlen megoldásokat, módszertanokat találni a médiakoncentráció külön ágazati szabályozására. Ez sajnálatos abban az értelemben, hogy bárki bármit is javasoljon ma vagy a jövőben, mindig számolnia kell alapos ellenvetésekkel, de egyúttal örvendetes abban az értelemben, hogy lehetőséget teremt kreatív elgondolások felvetésére és tudományos vizsgálatára. Ennél többet nem is remélhetünk, s a vezetéstudomány szakzsargonját használva, az optimum jelen esetben az, ha ráatalálunk a második legjobb megoldásra, hisz az első, a minden kétséget kizáró legjobb megoldás, törődjünk bele, nem létezik!

IRODALOM

- AGB NIELSEN [2008]: Műszeres televíziós közönségmérés. Kézikönyv. AGB Nielsen–AGB Nielsen Médiakutató Kft., Budapest.
- AMK [2007]: Nemzeti Audiovizuális Média Stratégia (NAMS) – jogalkotási koncepció. Audiovizuális Média Kormánybiztosság, december.
- CEC [1992]: Green Paper on Pluralism and Media Concentration in the Internal Market. Commission of the European Communities, COM(92) 480. 23.12.1992, Brüsszel.
- CEC [1999]: Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Principles and Guidelines for the Community's Audiovisual Policy in the Digital Age. Commission of the European Communities, COM(1999) 657 final, Brüsszel.
- CEC [2007]: Media pluralism in the member states of the European Union. Commission Staff Working Document, Commission of the European Communities, SEC(2007) 32.

- CSORBA GERGELY [2008]: A fúziókontroll módszertanáról. Dominancia vagy versenyhatásteszt? Megjelent: *Valentinyi Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): Verseny és szabályozás. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 96–110. o.
- FCC [2003]: Report and Order and Notice of Proposed Rulemaking. Federal Communications Commission, FCC-03127. július 2. 258 o.
- FCC [2007]: FCC Adopts Revision to Newspaper/Broadcast Cross-Ownership Rule. Federal Communications Commission, Press Release, december 18.
- FIGYELŐ TOP [2008]: Figyelő TOP 200, 2008. Sanoma Budapest Zrt., Budapest.
- GÁLIK MIHÁLY [1989]: Az ősröbbanás előtt? Jel-Kép, 1. sz. 104–111. o.
- GÁLIK MIHÁLY [2003]: Média-gazdaságtan. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. Aula, Budapest.
- GÁLIK MIHÁLY [2007]: A médiakoncentráció közös európai szabályozásáról. Infokommunikáció és Jog, 17. sz. 5–9. o.
- GÁLIK MIHÁLY [2008]: A hozzáférés és a médiakoncentráció túlszabályozása a digitális átállás hazai folyamatában. MédiaKutató, 8. évf. 2. sz. 27–33. o.
- GÁLIK MIHÁLY–VOGL ARTEMON [2008]: A média koncentrációjának mérése. Szakértői tanulmány az Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet részére. Kézirat, Budapest, 76 o.
- GOODMAN, E. P. [2004]: Media Policy Out of the Box: Content Abundance, Attention Scarcity, and the Failures of Digital Markets. Berkeley Technology Law Journal, Vol. 19. 1389–1472. o.
- GOSZTONYI GERGELY [2007]: Kisközösségi rádiók Magyarországon. MédiaKutató, 7. évf. 3. sz. 43–62. o.
- HARCOURT, A. J. [1998]: EU Media Ownership Regulation. Conflict over the Definition of Alternatives. Journal of Common Market Studies, Vol. 36. No. 3, 369–389. o.
- HARRISON, J.–WOODS, L. [2001]: Defining European Public Service Broadcasting. European Journal of Communication, Vol. 16. No. 4. 451–475. o.
- HEAD, S. W.–STERLING, CH. H.–SCHOFIELD, L. B.–SPANN, TH.–MCGREGOR, M. A. [1998]: Broadcasting in America. A Survey of Electronic Media. Houghton Mifflin C., Boston.
- HILL, B. C. [2005]: Measuring Media Market Diversity: Concentration, Importance, and Pluralism. Federal Communications Law Journal, Vol. 58. 169–191. o.
- HORWITZ, R. B. [2007]: On Media Concentration and the Diversity Question. Megjelent: *Napoli, Ph. M.* (szerk.): Media Diversity and Localism. Meaning and Metrics. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, NJ–London, 9–56. o.
- INCZE KINGA [2008]: Magyarországi médiapiaci körkép, 2007. AKTI füzetek, 31. sz. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest.
- IOSIFIDES, P. [1997]: Methods of Measuring Media Concentration. Media, Culture & Society, Vol. 19. 643–663. o.
- KATZ, E.–LAZARSFELD, P. F. [1955]: Personal Influence: The Part Played by People in the Flow of Mass Communication. Free Press, New York.
- KERESNYEI JÁNOS [2007]: A helyi televíziózás és a digitalizáció. AKTI füzetek, 15. sz. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest.
- LEVY, J. [2003]: The Diversity Index. 3/7/2003 Draft. FCC, Washington, D. C.
- MCQUAIL, D. [2003]: A tömegkommunikáció elmélete. Osiris Kiadó, Budapest.
- MEH [2007]: A Nemzeti Audiovizuális Média Stratégia (NAMS) szakmai vitaanyag, I–II., 2007. szeptember, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest.

- NOAM, E. [2004]: How to measure media concentration? FT.com, August 30, 2004.
- NOAM, E. [2006a]: The Concentration of American Media Industries. TPRC Conference, szeptember, Draft.
- NOAM, E. [2006b]: Why TV regulation will become telecom regulation? Megjelent: Communications – The Next Decade. Ofcom, London, 67–72. o.
- OECD [2007]: Policy Considerations for Audio-Visual Content Distribution in a Multiplatform Environment. Working Party on Telecommunication and Information Policy Services, DSTI/ICCP/TIPS(2006)3/final.
- OSI [2005]: Television across Europe: regulation, policy and independence. Summary. Open Society Institute, Budapest.
- OWEN, B. M. [2005]: Confusing Success with Access: “Correctly” Measuring Concentration of Ownership and Control in Mass Media and Online Services. Progress on Point, The Progress and Freedom Foundation, Washington D.C. <http://www.pff.org/issues-pubs/pops/pop12.11owen.pdf>
- PETKOVIĆ, B. (szerk.) [2004]: Media ownership and its impact on media independence and pluralism. Peace Institute, Ljubljana.
- POLYÁK GÁBOR–SZŐKE GERGELY [2007]: Médiaszabályozás Németországban. AKTI füzetek 6. sz. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest.
- POLYÁK GÁBOR [2008]: Versenyjogi és médiajogi eszközök a médiakoncentráció korlátozásában. AKTI füzetek, 21. sz. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest.
- PRICE, M. E. [1998]: A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás. Magvető, Budapest.
- SZONDA IPSOS–GfK HUNGÁRIA [2008]: Nemzeti Médiaanalízis, 2008. Szonda Ipsos–GfK Hungária, Budapest.
- TERRINGTON, S.–ASHWORTH, M. [2008]: Plurality: What Do We Mean by It? What Do We Do Want from It? Megjelent: *Gardam, T.–Levy, D. A. L.* (szerk.): The Price of Plurality. Choice, Diversity and Broadcasting Institutions in the Digital Age. University of Oxford, Reuters Institute for the Study of Journalism, 51–57. o.
- VOGL ARTEMON [2007]: A koncentráció szabályozása és az elmúlt évtized fúziókontroll esetei a hazai médiapiacra. Megjelent: Esettanulmányok a médiakoncentráció tárgyköréből. BKTE Alapítvány, 2007. november 5. 80–107. o.
- WILDMAN, S. S. [2007]: Indexing Diversity. Megjelent: *Napoli, Ph. M.* (szerk.): Media Diversity and Localism. Meaning and Metrics. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Mahwah, NJ–London, 151–176. o.

A JELENTŐS PIACI ERŐ JOGINTÉZMÉNYE A VILLAMOSENERGIA-PIAC SZABÁLYOZÁSÁBAN – JOGALKOTÓI ÖNELLENTMONDÁS

A tanulmány a közelmúltban a villamosenergia-ipari szabályozásba bevezetett jelentős piaci erő jogintézményét (JPE) elemzi, kitérve annak eredetére, jogpolitikai indokaira és szabályozási részleteire. Ez a szabályozási megoldás az elektronikus hírközlésből került át az energetikába. Első lépésben a szerző megvizsgálja, hogy mi indokolta a jelentős piaci erő jogintézményének bevezetését az elektronikus hírközlés szabályozásába. Ezt követően elemzi a nagykereskedelmi erőfölény problémáját a magyar és az európai villamosenergia-iparágban, valamint ismerteti a jelentős piaci erő jogintézményének hatályos ágazati szabályozását. A harmadik gondolati egységben összeveti az elektronikus hírközlés és a villamosenergia-iparág jellemzőit annak megállapítása érdekében, hogy vajon ez utóbbi esetében is fennállnak-e azok a szempontok és feltételek, amelyek e jogintézmény bevezetését az elektronikus hírközlés terén indokoltá tették. A következtetésekben a szerző rámutat azokra a jogalkotói önellementmondásokra, amelyekre e jogintézmény energetikai bevezetése rávilágít.

Magyarország egyedülálló módon vezette be a magyar energetikai szabályozásba a jelentős piaci erő jogintézményét (továbbiakban: JPE). Ez utóbbi egy sajátos, *ex ante* beavatkozáson alapuló szabályozási módszert jelent, amelyet ez idáig csak az elektronikus hírközlésben alkalmaztak.¹ A sort a villamos energiáról szóló új, 2007. évi LXXXVI. törvény (Vet.) nyitotta, majd szinte tökéletesen ugyanezt a modellt alkalmazta a földgázellátásról szóló új, 2008. évi XL. törvény (Get.).² A JPE fogalmát a magyar jogalkotó az elektronikus hírközlés szabályozásától vette kölcsön, azonban ebből a megoldásból, Magyarország kivételével, az Európai Unió többi 26 tagállama közül egyik sem kért. Már emiatt is óhatatlanul felmerül a kérdés, hogy

.....
¹ Bár a jelentős piaci erő egyben közgazdasági fogalom is, és ennek a közgazdasági problémának a kezelésére általában véve számos szabályozói módszer áll rendelkezésre, a jelen tanulmány során a jelentős piaci erő kifejezést a fenti sajátos szabályozói módszernek a megjelölésére használja.

² A Get. jelentős piaci erővel kapcsolatos szabályai 2009. július 1-jén lépnek hatályba. Lásd 147. paragrafus 6. bekezdés.

vajon indokolt-e az energetikai szektor egyes versenyproblémáinak illetén kezelése; vagyis: pionírokként ugrottunk-e ki a világ élmezőnye elé, vagy egyszerűen csak utat tévesztettünk?

E tanulmány célja ennek a problémakörnek a vizsgálata a következő szerkezetben. Első lépésben a JPE jogintézményének elektronikus hírközlési bevezetését, működését és jogpolitikai céljait elemzi, ezzel ismertetve azt a szabályozási technikát, amelynek energetikai bevezetésére sor került. Ezt követi annak a piaci problémának a tárgyalása, amely a JPE energetikai meghonosításának miértjét adja, azonosítva a nagykereskedelmi erőfölény által a magyar és az európai villamosenergia-iparban okozott versenyaggályokat. A JPE energetikai bevezetésének, illetve indokoltságának általános vizsgálata ellenére harmadik lépésben elengedhetetlen röviden összefoglalni a JPE villamosenergia-ipari szabályozása által megcélzott versenyproblémákat, a Vet. és annak végrehajtási rendeletében található szabályokat és a villamosenergia-iparra vonatkozó eddig meghozott határozatokat, valamint utalni kell a Get. hasonló rendelkezéseire. Negyedik lépés az elektronikus hírközlés és a villamosenergia-iparág jellemzőinek összevetése, valamint annak vizsgálata, hogy a JPE elektronikus hírközlési jogintézménye mennyiben alkalmazható a villamosenergia-piacon, illetve mi a különbség a két iparág között a fenti szempontból. A tanulmány a kritikai következtetések összefoglalásával zárul.

A JPE jogintézményének villamosenergia-piaci bevezetése, bár a jogalkotó által ebben a keretben megcélzott versenyproblémák kétségtelenül valóságosak, indokolatlan; amennyire működik a JPE jogintézménye az elektronikus hírközlésben, annyira tudathasadásos a hatályos szabályozás megközelítése. Nem arról van szó, hogy maga a megcélzott probléma ne létezne, vagy ne igényelne *ex ante* szabályozói kezelést, éppen ellenkezőleg: a hatályos JPE-szabályozás túlbonyolított és fölösleges, ezért módosításra szorul. A villamosenergia-iparágban a verseny piac kialakulásának feltételei ismertek, azok megteremtése azonban rövid és rövid-közép távon nem a piac szerves fejlődésétől (új piacra lépés), hanem nagyrészt állami döntésektől (korábbi inkumbens szereplő erőfölényének feloldása) várható. Emellett hiányoznak azok a jellemzők, amelyek a JPE-szabályozást az elektronikus hírközlés esetén indokoltá tették: nem beszélhetünk nagyszámú érintett piac szövevényes rendszeréről, nem tapasztalható technológia által determinált, dinamikus fejlődés, a JPE-szabályozás csak a villamosenergia-iparág nem hálózatos szegmenseire korlátozódik stb. Az energetika a hálózat természetes monopólium jellegéből indul ki, és azt ennek megfelelően szabályozza; a JPE-szabályozás az energetikai termék (villamos energia, földgázmolekula) piacaira korlátozódik, amelyek azonban nem hálózatos szegmensek.

MI INDOKOLTA A JELENTŐS PIACI ERŐ JOGINTÉZMÉNYÉNEK BEVEZETÉSÉT AZ ELEKTRONIKUS HÍRKÖZLÉSBEN?

A következő fejezet vázaltszerűen bemutatja az elektronikus hírközlés jelentős piaci erő (JPE) szerinti szabályozásának logikáját, valamint e szabályozási módszer szempontjait. A fő kérdés természetesen az, hogy vajon fennállnak-e azok a feltételek, amelyek a jelentős piaci erő jogintézményének bevezetését mint szabályozási megoldást az elektronikus hírközlésben indokolták és indokolják.

A jelentős piaci erő elektronikus hírközlési szabályozásának váza

Az elektronikus hírközlésben a JPE jogintézménye a következő menetben érvényesül: az ágazati hatóság³ meghatározza az adott iparágban az érintett piacokat, megvizsgálja azokat, és szükség esetén azonosítja azokat a vállalkozásokat, amelyek a vizsgált piacon erőfölénnyel rendelkeznek, és rájuk vonatkozóan előzetesen (*ex ante*) kötelezettségeket szab ki. A jelentős piaci erejű vállalkozások azonosítása történhet normatív módon (adott piaci részesedés jogszabályi meghatározásával) vagy piacelemzés alapján (ez utóbbi esetben a hatóságnak széles körű mérlegelést kell végeznie).

A JPE jogintézménye az elektronikus hírközlésben az ágazati szabályozás emblematisztikus elemévé vált. Ennek a szabályozói megoldásnak az indokát az adta, hogy az utólagos beavatkozásokon alapuló általános versenyjog ebben a szektorban nem képes hatékonyan kezelni a jelentős piaci erő által felvetett versenyproblémákat (*De Streel* [2003] 535. o.).⁴ Az elektronikus hírközlés (avagy korhűen: távközlés) 1998-as szabályozási csomagja mechanikus mértéket vezetett be: főszabály szerint 25 százalék vagy afeletti piaci részesedésben állapította meg a jelentős piaci erőt, amitől való eltérést kivételes körülmények esetén lehetővé tett. Tekintettel a korábbi inkumbensek vitathatatlan piaci dominanciájára, egy ennél összetettebb vizsgálat alkalmazása teljesen szükségtelen volt.

Tekintettel azonban a piacnyitás sikereire, valamint arra, hogy megjelentek az első repedések a korábbi inkumbensek erőfölényes pozícióin, a 2003. évi szabályozási csomag már a teljes piacelemzés mellett foglalt állást a szabályozói beavatkozás során, és versenyjogi elveken alapuló JPE-szabályozást vezetett be, amely gyakorlatilag átvette a közösségi versenyjog erőfölény-fogalmát.⁵ Ebben a helyzetben az új

³ Vagy az ilyen hatáskörökkel rendelkező versenyhatóság, amennyiben az adott tagállam joga így rendelkezik.

⁴ Annak empirikus alátámasztására, hogy az általános versenyjog nem elegendő az elektronikus hírközlésben a szűk keresztmetszetek és a jelentős piaci erő által felvetett problémák kezelésére, lásd Új-Zéland példáját az 1980-as évek végén (*Geradin* [2006] 7. o.).

⁵ Természetesen vannak eltérések a versenyjog erőfölény- és az elektronikus hírközlési ágazati szabályozás JPE-fogalma között: az előbbi egy konkrét magatartás, illetve helyzet vonatkozásában

JPE-szabályozás költségeit a részletes piacelemzéssel járó költségek jelentik, míg annak haszna azoknak a károknak a megelőzéséből áll, amelyek akkor merülnek fel, ha piaci erővel nem rendelkező vállalkozásokra (szabályozói) többletkötelezettségeket telepítünk, ezáltal versenyhátrányt okozva a számukra.

A JPE-eljárás három szakaszból áll (*Keretirányelv* [2002], *De Streef* [2003] 536–537. o., *Farr–Oakle* [2006] 96–115. o.):

1. érintett piacok meghatározása (*Bizottság ajánlása* [2007]),
2. annak vizsgálata, hogy adott piacon a verseny kellően hatékony-e, ami egyben egy vagy több jelentős piaci erejű vállalkozás azonosítását jelenti a piacon (feltéve, hogy a verseny nem kellően hatékony) (*Commission guidelines* [2002] 20. bekezdés.),⁶
3. kötelezettségek kiszabása a jelentős piaci erejű vállalkozásra vagy vállalkozásokra *Hozzáférési irányelv* [2002] 8–13. cikk; *Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002] 17–19. cikk).

A Bizottság eredetileg 18 olyan árupiacot határozott meg, ahol versenyproblémák merülhetnek fel, és amelyek elemzése ebből következően indokolt (*Commission Recommendation...* [2003]); ezt a számot azonban a közelmúltban hétre csökkentette (*Bizottság ajánlása* [2007]), ami már önmagában a piacnyitás előrehaladásáról árulkodik. Emellett a tagállami szabályozó hatóságok rendszeresen felülvizsgálják a piac korábbi értékelését, azaz megismétlik a piacelemzést, és szükség esetén visszavonják a JPE-minősítést, vagy azt megtartva, a meglévő, de csökkent mértékű jelentős piaci erőhöz mérten arányos kötelezettségeket szabnak ki.

A kiszabható kötelezettségek különbözők lehetnek. A *Hozzáférési irányelv* [2002] 9–13. cikke a nagykereskedelmi piacokra vonatkozóan a következő kiszabható kötelezettségeket határozza meg: átláthatóságra vonatkozó kötelezettség, megkülönböztetésmentességre vonatkozó kötelezettség, a számviteli szétválasztásra vonatkozó kötelezettség, a meghatározott hálózati eszközökhöz való hozzáférésnek és azok használatának a lehetővé tételére vonatkozó kötelezettség, árellenőrzési és költségszámítási kötelezettség. Az *Egyetemes szolgáltatási irányelv* [2002] 17–19. cikke a kiskereskedelmi piacokra vonatkozóan a következő kiszabható kötelezettségeket határozza meg: a kiskereskedelmi szolgáltatásokra vonatkozó szabályozó intézkedések, a bérelt vonalak minimális készletére vonatkozó szabályozó intézkedések, közvetítőválasztás és közvetítő-előválasztás.

A kiszabott kötelezettségek nagyrészt három csoportba sorolhatók. Egyrészt, lehetnek a versenyjog által az erőfölényes cégekkel szemben állított követelmények

.....
vizsgálja az erőfölény fennállását, míg az utóbbi általánosságban; az előbbi vizsgálata visszamenőleges, míg az utóbbié prospektív.

⁶ Az érintett piac elemzésének előre tekintőnek kell lennie: a tagállami szabályozó hatóságnak vizsgálnia kell, hogy várható-e a verseny piac kialakulása, illetve tartósnak tekinthető-e a verseny hiánya.

tükörképei; ilyenkor az ágazati szabályozás nem megy tovább, mint az általános versenyjog, azonban a jelentős piaci erejű vállalkozás azonosításával, illetve a konkrét kötelezettségek kiszabásával egyértelmű helyzetet teremt. Másrészt, bizonyos kötelezettségek túlmennek az általános versenyjogon: a piacnyitás, illetve annak felgyorsítása érdekében olyan kötelezettségeket is kiszabhatnak, amelyek a jelentős piaci erejű vállalkozást az általános versenyjog alapján nem terhelik. A kötelezettségek harmadik köre járulékos jellegű: azt a célt szolgálják, hogy mind az általános, mind az ágazati versenyszabályok könnyebben ellenőrizhetők, az esetleges jogsértések könnyebben bizonyíthatók legyenek.

A JPE jogintézményének lényegi eleme annak absztrakt jellege: nagyszámú érintett piacra és viszonylag hosszú időszakra vonatkozóan úgy határozza meg a hatósági beavatkozás keretrendszerét, hogy a hatóság képes legyen az esetleges piaci és technológiai körülmények változásához saját beavatkozását hozzáigazítani, méghozzá úgy, hogy az előre meghatározott kereten belül maradjon; a piac szerves változásai nem teszik szükségessé a szabályozási keret megváltoztatását, mivel a szabályozás kifejezetten számol az előre nem látható, csupán a piaci események folyamatos követésével megismerhető változásokkal, így azzal, hogy a korábbi inkumbens piaci részesedése csökkenni fog, növekszik egyes termékek között a helyettesíthetőség, új technológiai megoldások felgyorsítják a piacra lépést stb.

Milyen szempontokat szolgált a JPE jogintézményének bevezetése az elektronikus hírközlésben?

A JPE-szabályozás kialakítását az elmondottak alapján a következők vezérelték.⁷

- *A szabályozás rugalmassága*: a versenyjogi elemzés bevezetésének az volt a nyilvánvaló indoka, hogy a jelentős piaci erő azonosítása és az ebből következő kötelezettségek kiszabása megfeleljen a piaci realitásoknak, valamint kövesse azokat (tekintetbe véve, hogy az elektronikus hírközlés technológiai és piaci körülményei előre nem látható módon és intenzitással változnak) (Lásd *Keretirányelv* [2002] preambulum 25. és 27. bekezdés.)
- *Jogbiztonság*: a szabályozás rugalmasságát azonban olyan módon kellett megvalósítani, hogy a jogbiztonság elve ne sérüljön – egyértelművé kellett tenni, hogy mikor kerül sor többletkötelezettségekkel járó JPE-ként történő azonosításra, mikor szűnik meg ez az aszimmetrikus szabályozást kiváltó rezsim, vagyis a szabá-

⁷ A JPE jogintézményének szempontjaival kapcsolatban általánosságban lásd *De Stree* [2003] 536. o.; *Nikolinakos* [2006] 263–267. o.; *Tóth* [2008]. A korábbi, 25 százalékos piaci részesedésen alapuló teszt kritikáját, amiért az rugalmatlan és nem felel meg a piaci realitásoknak lásd *Tarrant* [2000] 320–321. o.

lyozottak számára nyilvánvaló módon a szabályozásba bele kellett kódolni magának a rendszernek az önmegsemmisítését is.

- *Európai megközelítés egységessége*: biztosítani kellett, hogy a JPE intézményének jogalkalmazása mindegyik tagállamban azonos keretek között valósuljon meg.
- *Szabályozás fokozatos visszavonulása*: a szektorális szabályozás hangsúlyozottan átmeneti jellegű, és működő verseny esetén alkalmazása kifejezetten káros – biztosítani kellett tehát a jelentős piaci erejű vállalkozások többletkötelezettségeinek azonnali visszavonását, amint az adott vállalkozás jelentős piaci ereje megszűnik.

A szabályozásnak tehát úgy kellett előreláthatónak (jogbiztonság) és realistának (rugalmasság) lennie, hogy a piac és a technológia változásai távolról sem voltak előre láthatók. A jogszabályi szintű szabályozás nem képes követni az elektronikus hírközlési iparág változásait: egyrészt, a jogalkotás túl lassú ahhoz, hogy felvegye az elektronikus hírközlés fejlődésének ritmusát; másrészt, jelentős információs problémát jelent, hogy a szabályozás módosítását szükségessé tevő technológiai és piaci változások megismerése csak a piac részletes elemzése alapján lehetséges; márpedig a számos piacra kiterjedő részletes piacelemzés a jogalkotótól nem követelhető meg. Ennek következtében a közösségi jogalkotó létrehozott egy általános szabályozási keretet, amely általánosságban meghatározza a JPE-szabályozás szempontjait és céljait, míg az összes többi kérdést a szabályozó hatóságok hatáskörébe utalta. Ez utóbbiak tevékenységük során pedig nemcsak jogalkalmazást, hanem szabályalkotást is végeznek. A szabályozó hatóságokon pedig e tekintetben nemcsak a tagállami hatóságokat kell érteni, hanem a Bizottságot is, hiszen a jogszabályi keret mellett számos kérdést a Bizottság „puha jogi” instrumentumokkal (közlemény, ajánlás) rendezett.

A fentiek mellett nagyon fontos kiemelnünk, hogy a JPE-szabályozási módszerének célja a verseny előmozdítása, valamint kialakulásának elősegítése. Bár a JPE-szabályozás nem szüli meg a versenyt, azonban kiváló bábája a verseny születésének. A JPE-szabályozás önmagában kétségtelenül nem teremti meg a versenyt – azt ugyanis az új piacra lépők, valamint a technológiai fejlődés által lehetővé tett helyettesíthetőség teremti meg –, de versenybarát, célja a verseny kialakulásának megkönnyítése, elősegítése. Ez a versenybarát, prokompetitív megközelítés adja a JPE-szabályozás lényegi feladatát, ennyiben tehát különbözik a hagyományos monopóliumszabályozástól.

A NAGYKERESKEDELMI ERŐFŐLÉNY PROBLÉMÁJA A MAGYAR ÉS AZ EURÓPAI VILLAMOSENERGIA-IPARÁGBAN

A magyar villamosenergia-piacnak számos strukturális hiányossága szab gátat a versenyszerkezet kialakulásának. A kérdéssel kapcsolatban több alapos elemzés született,⁸ amelyek egyaránt rámutatnak arra, hogy a piacnyitás sikertelensége elsősorban a Magyar Villamos Művek Zrt. (továbbiakban: MVM) termelői-nagykereskedelmi piacon érvényesülő jelentős piaci erejének köszönhető. Tényleges megoldást elsősorban a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások (rövidítve htm-ek)⁹ megszüntetése (ez 2008. december 31-ével megtörtént)¹⁰ és az importnak a – határkeresztező kapacitáshoz való hozzáférés megkönnyítésével és bővítésével történő – kiszélesítése jelent.

A magas piaci koncentráció a villamos energia nagykereskedelmi piacán egyáltalán nem új keletű probléma. Az Európai Bizottság ágazati vizsgálatának jelentése kifejezetten említi a villamosenergia-piac problémái között (*Bizottság Közleménye* [2006] 4–5. bekezdés), és az új villamosenergia-piaci szabályozási csomag hatástanulmánya (*Commission staff working document* [2007]) is egyértelműen utal erre.¹¹ Számos tagállamban a korábbi inkumbens vállalatok magas piaci részesedése

⁸ A Gazdasági Versenyhivatal 2006-ban folytatott le ágazati vizsgálatot a villamosenergia-piacon. Lásd *GVH* [2006]. A magyar kormány 2008 elején három szakértői anyag készítésére adott mandátumot a Gazdasági Versenyhivatal, a Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont és a Magyar Energia Hivatal részére; a három szakértői anyag elérhető: http://www.kormanszovivo.hu/page/mvm_hatter?lang=hu.

⁹ A hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások nagy része a villamosenergia-ipar 1990-es évek közepén végbement privatizációjára nyúlik vissza; az erőműszektorba befektető külföldi energiapari társaságok a htm-ek fejében vállalták a magyar erőműpark fejlesztését. Az erőművek és az MVM között létrejött htm-ek időtartama erőművenként változó volt (2010 és 2024 között jártak volna le).

¹⁰ A hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodásokat a Bizottság a közösségi joggal ellentétesnek találta. Lásd IP/08/850, 2008. június 4.; C 41/2005. sz. ügy. Ennek megfelelően, a magyar jogalkotó azokat megszüntette. Lásd 2008. évi LXX. törvény a villamos energiával összefüggő egyes kérdésekről.

¹¹ Érdemes idézni a hatástanulmány vonatkozó részét: „*Although the measures taken so far to mitigate these problems have had a positive impact, they have proved insufficient. There are signs that the continuous persistence of dominant positions in wholesale and retail markets is leading some Member States to impose generalised caps on electricity and gas prices. Depending on the level at which such price caps are set, they can prevent the Internal Energy Market from functioning and suppress price signals that new capacity is needed, thus exacerbating the problem of underinvestment. Although significant progress has been made, status quo is not an option. Already, the shortcomings identified by the Commission, both in the implementation of current legislation and in competition law, are impeding the positive effects of liberalisation. The EU internal market does not truly exist yet and each ministry, national energy regulator and competition authority continues to act without taking into account the EU common interests. In some cases, this may lead to disproportionate advantage for “national champions” in the name of security of supply’s objectives.*” (*Commission staff working document* [2007] 15. o.)

erőfölényes helyzetre utal,¹² bár a 80 százalékot elérő részesedés így is ritka. Ennek ellenére a közösségi szabályozás a villamos energia „termékek” piacait alkalmasnak tekinti a versenyre,¹³ szemben a „szállítás” (hálózat) természetes monopóliummal fémjelzett piacaival. Ezért az infrastruktúra tekintetében bevezetett szigorú szabályozás mellett – amely a hálózatot természetes monopóliumnak tekinti, és ekként szabályozza –, a „termék” piacait az általános versenyjog körében hagyja, ágazati szabályokat e téren nem vezet be.¹⁴

Több szerző kritizálja ezt a helyzetet, rámutatva arra, hogy az utólagos beavatkozásra épülő általános versenyjog nem képes kezelni a „termék” piacainak problémáit,¹⁵ és ezért *ex ante* beavatkozásra lenne szükség.¹⁶ Ugyanakkor az Európai Unióban bátortalan példákat is alig találunk ilyen beavatkozásra vagy olyan árszabályozásra, amely a nagykereskedelemre vagy a kiskereskedelem ipari szegmensére vonatkozna. A litván és a görög szabályozás tartalmaz az elektronikus hírközlés 1998. évi csomagjában szereplő megoldásra emlékeztető szabályozást: konkrét piaci részesedés (25, illetve 70 százalék) esetén többletkötelezettségeket állapít meg (*Martinkute*

.....
¹² A Bizottság 2004. évi éves jelentése a gáz és a villamos energia belső piacának megvalósításáról kiemelte, hogy „a piacszerkezet komoly problémát jelent az uniós villamosenergia-piac számos szegmensében, és nyilvánvalónak tűnik, hogy csak azokon a területeken sikerült ténylegesen kialakítani a versenypiacot, amelyekben kellő számú szereplő van jelen (az Egyesült Királyságban és a skandináv államokban)” (*Bizottság jelentése* [2005] 6. o.). A régi 15 tagállam közül 15-ben a piacszerkezet komoly problémákat okozott (uo. 5. o.). Lásd *Jamasb–Pollitt* [2005] 13. o. Már a 2003. évi villamosenergia-piaci csomag elfogadásakor az Egyesült Királyság és a skandináv országok (Norvégia, Svédország, Dánia, Finnország) versenypiaca példaértékű volt (*Thomas* [2004] 11. o.).

¹³ A tapasztalatok azt mutatják, hogy a megfelelő szerkezetű villamosenergia-nagykereskedelmi piacok alkalmasak a versenyre, és képesek megfelelő hatékonysággal működni (lásd *Pollitt* [2008] 6. o.; *Newbery–Pollitt* [1997]; *Evans–Green* [2003] 26. o.).

¹⁴ Ezt a hiányosságot valamelyest pótolandó, az *Európai Parlament és a Tanács irányelve* [2009] 4. cikke tartalmaz rendelkezéseket az ellátás biztonságának felügyeletével (monitoring) kapcsolatban. „A felügyelet különösen kiterjed a belföldi piac kínálat/kereslet egyensúlyára, a várható jövőbeli kereslet szintjére és a tervezett vagy építés alatt álló többletkapacitásokra, a hálózat karbantartásának minőségére és szintjére, valamint a csúcsgigények kielégítésére hozott intézkedésekre, továbbá egy vagy több szolgáltató esetleges kiesésének kezelésére.” (Lásd még *Willems–De Corte* [2008] 3789. o.)

¹⁵ A versenyjogi jogalkalmazás ugyanis lassú, és normái a szektorális szabályozáshoz képest adott esetben bizonytalanságoktól lehetnek terhesek. A versenyjog például kifejezetten nehezen tudja kezelni a túlzó árazás problémáját. Az ár ugyanis attól lehet túlzó, hogy meghaladja azt a szintet, amely versenykörülmények között a piacon uralkodna; az ezzel kapcsolatos bizonyítási teher pedig a versenyhatóság vállán nyugszik. Általános tapasztalat, hogy ennek a hipotetikus versenyárnak a megállapítása (bizonyítása) gyakran elháríthatatlan technikai nehézségekbe ütközik. E helyütt elég csupán arra utalni, hogy a közösségi versenyjog fél évszázados története alatt összesen négy alkalommal került túlzó árazással kapcsolatos eset a közösségi bíróságok elé. (Lásd *Motta–de Streef* [2003]). Ugyanakkor a dán versenyhatóság a közleműltben megállapított túlzó árazást a villamosenergia-iparágban, lásd *Reumert–Plum* [2007] N200–201. o.

¹⁶ Az *ex ante* szabályozás szükségessége mellett azonban nem találunk javaslatot JPE típusú, piacelemzésen alapuló szabályozásra: lásd (*Willems–De Corte* [2008]).

és szerzőtársai [2009] 137. o.). A görög szabályozás kifejezetten nevesíti a korábbi inkumbenst (angol nevén: Public Power Corporation), és rá vonatkozóan mondja ki, hogy amennyiben részesedése meghaladja a 70 százalékot, árszabályozás alá tartozik (*Kelemenis* [2009] 111. o.). Úgy tűnik, hogy a nemzeti villamosenergia-óriások kordában tartása, mivel ezek többnyire állami tulajdonban vannak, politikai eszközökkel történik.

Ez a helyzet annak ellenére merült fel, hogy a szakirodalmi „receptek” a villamosenergia-ipari piacnyitás első lépéseként említik a termelői-nagykereskedelmi verseny piac megteremtését, amelyet a hálózatokhoz, illetve hálózatos szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint a kiskereskedelmi piacok fokozatos megnyitása követ (*Pollitt* [2007] 14. o., *Pollitt* [2008] 6. o.; *Littlechild* [2006] xviii. és xx. o.; *Newbery* [2002] 921. o.).¹⁷

Bár a Bizottság a leírtaknak megfelelően problémaként azonosította a piaci koncentrációt, ennek ellenére nincs közösségi szintű törekvés páneurópai *ex ante* szabályozás bevezetésére. A Bizottság javaslatai között kizárólag a tagállami piacok megtámadhatóságára irányuló javaslatok szerepelnek: meg kell könnyíteni új villamosenergia-termelési egységek létrehozatalát, csökkenteni kell a határmetszékerekre vonatkozó adminisztratív és műszaki korlátokat, valamint bővíteni kell a határkeresztesző kapacitásokat, növelni kell a piac átláthatóságát stb. (*Bizottság Közleménye* [2006] 40–72. bekezdés). Rövid, sőt, talán rövid-közép távon is csak a tagállami villamosenergia-óriások feldarabolása hozhatna érzékelhető eredményt, ami nagyrészt a korábbi monopólium feldarabolását, esetleg privatizációt tesz szükségessé.¹⁸ Ilyen irányú javaslat megfogalmazásától azonban az Európai Bizottság ez idáig tartózkodott. Ezzel szemben rendkívüli hangsúlyt fektet a rendszerirányítás legteljesebb körű, lehetőleg tulajdonosi szétválasztására (*Bizottság közleménye* [2007], *Bizottság sajtóközleménye* [2007] 7. o.), valamint a regionális villamosenergia-piacok megteremtésére.

Közép- és hosszú távon ezek a lépések képesek megteremteni a verseny piacot. A realitás azonban az, hogy számos tagállam a „nemzeti bajnokok” védelmét tartotta vagy tartja szem előtt. Ugyanakkor árulkodók azoknak a piacoknak a tapasztalatai, ahol ténylegesen – értsd: a termelői-nagykereskedelmi piac versenyzőivé tételével – megtörtént a piacnyitás, mint például az Egyesült Királyságban és a skandináv országokban. Ugyancsak ide tartozik Hollandia, amely üdítő példája annak, hogy egy ország miként szakít a „nemzeti bajnok” megközelítéssel, és teszi lehetővé a verseny működését (*van Damme* [2008] 19. o.). Bár a villamos energia importja minden tagállami verseny piac számára komoly jelentőségű, azt mondhatjuk, hogy Anglia

¹⁷ Itt kell megemlíteni azt az álláspontot is, amelynek értelmében a túlzottan alacsony piaci koncentráció sem lenne szerencsés (lásd *Scheepers–Wals–Rijkers* [2003] 37–38. o.)

¹⁸ Lásd *Jamasb–Pollitt* [2005] 13–14. o. Ugyanakkor Norvégia példája azt mutatja, hogy az állami és önkormányzati tulajdon megtartása mellett is megvalósítható a verseny piac (lásd *Magnus–Midttun* (szerk.) [2000]).

és Wales, valamint Hollandia esetében a nagykereskedelmi szegmensben megvalósított szétválasztás, illetve privatizáció alakította ki a versenypiacot (*Domanico* [2007] 22. o.), míg a skandináv országok esetében a regionális piac kialakítása tette lehetővé a versenyt (uo. 9. és 22. o.).

Természetesen azonnal felmerül a kérdés, hogy amennyiben számos tagállam a magyar piachoz hasonló problémákkal szembesül, miért nem került sor más tagállamokban *ex ante*, így JPE típusú szabályozás bevezetésére a nagykereskedelmi piacon, valamint az ipari fogyasztók ellátásának kiskereskedelmi piacain. Ezek a következőkkel indokolhatók:

- egyrészt, rövid és akár rövid-közép távon nincs lehetőség a verseny megteremtésére a kínálat bővülésével, azaz új vállalkozások piacra lépésével: a határkeresztező kapacitások bővítése hosszabb folyamat (*Newbery* [2002] 926. o.), míg a termelési kapacitásoknak a korábbi inkumbens piaci részesedését jelentős mértékben csökkentő bővítésével reálisan nem lehet számolni;
- másrészt, a verseny rövid vagy rövid-közép távú megteremtésének feltételei állami döntést tesznek szükségessé (szétdarabolás, illetve privatizáció), amely *ex ante* szabályozással nem pótolható;
- harmadrészt, azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az (állami) szabályozás nem hatékony eszköz állami tulajdonú monopólium kezelésére.

A JPE JOGINTÉZMÉNYE A VILLAMOSENERGIA-PIAC HATÁLYOS SZABÁLYOZÁSÁBAN

A JPE jogintézményét az energiaszektorban először a villamos energiáról szóló új, 2007. évi LXXXVI. törvény (Vet.) tartalmazta, majd ezt követték a földgázellátásról szóló új, 2008. évi XL. törvény (Get.), azóta még hatályba nem lépett, rendelkezései.¹⁹ A Vet. alapján ez idáig két JPE-határozat látott napvilágot: a nagykereskedelmi piac és a rendszerszintű szolgáltatások nyújtását, továbbá az átviteli, illetve elosztóhálózati veszteség pótlását biztosítani hivatott teljesítmény és energia piacaira vonatkozóan. A kiskereskedelmi piacok vonatkozóan a JPE-eljárás folyamatban van.

¹⁹ A Get. 55–61. paragrafusai gyakorlatilag a Vet. megfelelő rendelkezéseinek tükörképei azzal a különbséggel, hogy a Get. csak két árupiacot határoz meg: a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi piacokat.

A JPE-szabályozás által megcélzott versenyproblémák a villamosenergia-iparágban

A JPE-szabályozás az erőfölényes helyzetek hagyományos problémáit kezeli. Maguk a versenyaggályok nem újak, gyakorlatilag már a versenypolitika születése előtt is ismertek és adottak voltak. A jelentős piaci erejű vállalkozás növeli az árakat, és csökkenti a kibocsátást, ezáltal jelentős társadalmi károkat okozva: a visszaéléseknek ezt a csoportját nevezzük kizsákmányoló jellegűnek. A kereslet rugalmassága határozza meg, hogy ez a kizsákmányoló taktika milyen mértékben képes növelni az árbevételt a versenyszinthez képest, illetve milyen mértékben jelent jövedelem-átcsoportosítást a keresleti és a kínálati oldal között, valamint milyen mértékben okoz holtteher-veszteséget. A visszaélések másik csoportját a kiszorító visszaélések alkotják: az erőfölényes vállalkozás megakadályozza, gátolja vagy késlelteti az új piaci szereplők piacra lépését, az egyik piacon fennálló erőfölényét felhasználhatja arra, hogy egy másik piacon is megőrizze vagy javítsa piaci pozícióját egy olyan vállalkozással vagy olyan vállalkozásokkal szemben, amelyek nála hatékonyabbak.

Nagyon fontos azonban kiemelnünk, hogy mindkét energetikai szektor szabályozása a versenyproblémák nagy részét a JPE körén kívül, speciális rendelkezésekkel rendezi. Az energetikában a versenyproblémák döntő és hosszú távon is fennálló része ugyanis a „szállításhoz” (hálózat) kapcsolódik, és a szabályozás – az infrastruktúrát természetes monopóliumnak tekintve – ennek megfelelő. A JPE-megközelítésnek csupán ezen a körön kívül lehet jelentősége. Mivel pedig az infrastruktúrával („szállítás”) kapcsolatos versenyproblémákat a szétválasztás és a hozzáférés szabályozása hivatott rendezni, a jelentős piaci erő problémája, pontosabban a JPE típusú szabályozás magának a villamos energiának, illetve a földgáz molekulának az értékesítésére szorítkozik („termék”). Ezek közül is az volt a legnagyobb aggály, hogy a korábbi inkumbens (MVM) túlzó árazást alkalmaz majd, illetve a források feletti rendkívüli mértékű ellenőrzését felhasználja annak érdekében, hogy más piacokon ebből a maga számára előnyt kovácsoljon, esetlegesen hátrányos elbánásban részesítve versenytársait. Ezek azonban konkrét vállalkozással kapcsolatos, konkrét visszaélésekre vonatkozó „aggóalmak”.

A JPE-szabályozása a villamosenergia-iparágban

A JPE jogintézményét a Vet. „A villamosenergia-piaci verseny elősegítése” címet viselő XIII. fejezete, valamint a Vet. végrehajtási rendelete²⁰ (továbbiakban: Vhr.) tartalmazza. A Vet. meghatározza az érintett piacokat, így a hatósági eljárás a következő

²⁰ 273/2007. (X. 19.) kormányrendelet a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról (vö. Vet. 107. paragrafus 4. bekezdése).

részekből áll: érintett piacok meghatározása, az érintett piacok versenyszempontú elemzése, nem kellő hatékonyságú verseny esetén a jelentős piaci erjú engedélyes azonosítása, és kötelezettségek kiszabása ezen engedéllyessel szemben.

A Magyar Energia Hivatal „a hatóságos piaci verseny elősegítése, a piaci erőfölénnyel való visszaélés egyes formáinak megelőzése, valamint a felhasználók érdekeinek a védelme céljából piacelemzést végez 1. a villamosenergia-nagykereskedelem piacain, 2. a villamos energia kiskereskedelem piacain, 3. a rendszerszintű szolgáltatások nyújtását, továbbá az átviteli, illetve elosztóhálózati veszteség pótlását biztosítani hivatott teljesítmény és energia piacain” (Vet. 107. paragrafusának 1. bekezdése).²¹

A Vet. által meghatározott árupiacok esetében azonnal felmerül a JPE-szabályozás és az egyetemes szolgáltatás jogintézménye (Vet. 48–50. paragrafusa) közötti viszony kérdése. A Vet. rendelkezése ugyanis általában beszél a villamosenergia-kiskereskedelem piacáról, ami magában foglalja mind az ipari, mind a lakossági szegmenst. Ugyanakkor a lakossági szegmens ellátása részletesen szabályozott (szerződéskötési kötelezettség, árkontroll²² stb.), az egyetemes szolgáltatás szerinti szabályozáshoz képest a JPE-szabályozás nem jelent igazi többletet. Sőt, az egyetemes szolgáltatásra jogosultak körét a Vet. a lakossági fogyasztók körénél tágabban határozza meg.²³ A két jogintézmény egymáshoz való viszonyát a törvényben mindenképpen indokolt lett volna rendezni.

A Vet. 107. paragrafusának 1. bekezdése megadja a hatósági beavatkozás mércéjét (hatékony verseny), valamint a jelentős piaci erő meghatározását, amely a versenyjog erőfölény-fogalmát követi, ideértve mind az egyedi, mind pedig az együttes erőfölény

²¹ Az ezzel kapcsolatos meghatározásokat a Vet. 107. paragrafusának 5. bekezdése tartalmazza. Ennek értelmében: „a) villamosenergia-nagykereskedelem az olyan kereskedelem, amelynek során villamos energiát nem közvetlenül a felhasználónak értékesítenek, b) villamos energia kiskereskedelem az olyan kereskedelem, amelynek során villamos energiát közvetlenül a felhasználónak értékesítenek, c) a rendszerszintű szolgáltatások nyújtását, továbbá az átviteli, illetve elosztóhálózati veszteség pótlását biztosítani hivatott teljesítmény és energia piaca az olyan kereskedelem, amelynek során teljesítőképességet, illetve villamos energiát közvetlenül az átviteli rendszerirányítónak és az elosztóhálózati engedélyeseknek értékesítenek.”

²² Lásd 44/2008. (XII. 31.) KHEM-rendelet a villamosenergia-piaci egyetemes szolgáltatás árképzéséről, valamint az egyetemes szolgáltatás keretében nyújtandó termécsomagokról (<https://www.demasz.hu/servlet/download?type=file&id=1153>).

²³ „A lakossági fogyasztók, valamint a kiszervezésen vételező, összes felhasználási helyük tekintetében együttesen 3 × 63 A-nál nem nagyobb csatlakozási teljesítményű felhasználók jogosultak egyetemes szolgáltatás keretében villamos energiát vásárolni. A külön jogszabály szerinti költségvetési szerv és közfeladatot ellátó intézménye, a helyi önkormányzat és közfeladatot ellátó költségvetési intézménye, a közfeladatot ellátó egyházi jogi személy, valamint a közfeladatot ellátó alapítványi fenntartású intézmény – az egyetemes szolgáltatóhoz tett igénybejelentése esetén – közszolgáltatási kötelezettség keretében az egyetemes szolgáltatóra vonatkozó (...) szerződéskötési kötelezettség kedvezményezettjeként, az egyetemes szolgáltatásra vonatkozó árképzési szabályoknak megfelelő áron jogosult az egyetemes szolgáltatóval villamosenergia-vásárlási szerződést kötni, jogosult továbbá a végső menedékes jogintézménye keretében biztosított ellátásra.” (Vet. 50. paragrafus (3)–(4) bekezdés)

esetét.²⁴ A 107. paragrafus 3. bekezdése részletesen meghatározza a jelentős piaci erő megállapításának szempontjait:

- kapcsolódó piacokon fennálló jelenlét és pozíció,
- az engedélyes abszolút piaci részesedése,
- az engedélyes és az őt tartalmazó vállalkozáscsoport tevékenységi körei, vertikális integrációja, az azonosított piacok kapcsolódási sajátosságai, a termékdiverzifikáció, valamint a csomagban értékesíthető termékek, szolgáltatások köre,
- piacra lépési, növekedési és terjeszkedési korlátok,
- kiegyenlítő vásárlóerő, annak hiánya, illetve alacsony szintje,
- a lehetséges verseny hiánya,
- a méret- és tevékenységgazdaságosság,
- a kereslet és a kínálat viszonya.

A verseny nem kellő hatékonyságának megállapítását, valamint a jelentős piaci erejű engedélyes kijelölését követően a következő lépés a kötelezettségek kiszabása (Vet. 108. paragrafus), amelyeket a Vet. 110–111. paragrafusai és a Vhr. 107–112. paragrafusai tartalmaznak. A kötelezettségek kiszabása során a kellően hatásos és fenntartható verseny kialakulásának elősegítését és a felhasználói érdekek védelmét kell szem előtt tartani, valamint a kötelezettségek előírása során figyelembe kell venni az indokoltság és arányosság elveit. A jelentős piaci erejű engedélyesre kivetendő kötelezettségek lehetnek általánosak (mindegyik áru piac esetén alkalmazandók) vagy konkrét áru piachoz kötöttek.

Ennek alapján, általánosságban a következő kötelezettségek írhatók elő:

- átláthatóság,²⁵
- egyenlő elbánás,²⁶
- árkorlátok vagy költségalapú árképzés alkalmazására vonatkozó kötelezettség.²⁷

²⁴ Amennyiben a piacelemzés alapján valamely piacon a verseny nem kellően hatékony, a Magyar Energia Hivatal jelentős piaci erejű engedélyesként azonosíthatja azt az engedélyest, amelyik egyedül vagy más piaci szereplővel közösen piaci erőfölényben, azaz olyan piaci helyzetben van, amely lehetővé teszi, hogy tevékenységét a versenytársaitól, valamint a felhasználóktól nagymértékben függetlenül folytassa.

²⁵ Vet. 110. paragrafus 1. bekezdés *a*) pont. A nyilvánosságra hozandó információval kapcsolatban lásd a Vet. 107. paragrafusát. Logikáját tekintve, ugyancsak ehhez kapcsolódik a Vet. 111. paragrafusa, amelynek értelmében „a Hivatal előírhatja, hogy a kiskereskedelmi piacokon jelentős piaci erővel rendelkező engedélyes egyetemes szolgáltatásra jogosult felhasználók részére értékesített szolgáltatási csomagjaira vonatkozó szerződéses kondíciókat a Hivatal határozata szerinti bontásban és részletezettségben, üzletszabályzatában és honlapján tegye közzé. A közzétett szerződéses kondíciók az engedélyest minden egyetemes szolgáltatásra jogosult felhasználó irányában kötik, azoktól egyetlen szolgáltatási csomag esetén sem térhet el”

²⁶ Vet. 110. paragrafus 1. bekezdés *b*) pont. Ehhez kapcsolódóan lásd Vet. 108. paragrafus.

²⁷ Vet. 110. paragrafus 1. bekezdés *c*) pont. Ehhez kapcsolódóan lásd Vet. 109. paragrafus. Fontos azonban, hogy „árkorlát vagy költségalapú árképzés alkalmazására vonatkozó kötelezettséget a Hivatal termelői engedélyesnek nem írhat elő”, kivéve 111. paragrafus 5. bekezdése szerinti ajánlattételi

A villamos energia nagykereskedelmi piacán előírható az időközönkénti nyilvános aukció megrendezésének kötelezettsége.²⁸

Mind a nagykereskedelmi, mind a kiskereskedelmi piacokon előírhatók a következő kötelezettségek:

- az átláthatóság biztosítása érdekében megfelelő bontású és részletezettségű mintaaajánlat készítése;²⁹
- az árkorlátok vagy költségalapú árképzés alkalmazására vonatkozó kötelezettség céljának elérése érdekében a következő tilalmak írhatók elő: *a*) túlzó árazás az engedélyes kapcsolt vállalkozásainak versenytársaival szemben, a kapcsolt vállalkozás versenyhelyzetének javítása érdekében, *b*) felfaló árazás, *c*) az egyes felhasználók indokolatlan megkülönböztetése, *d*) árukapcsolás (Vet. 111. paragrafus 3. bekezdés);
- a Vet. 101. paragrafusa szerinti szétválasztási kötelezettségeken felül, ha az engedélyes vertikálisan integrált villamosenergia-ipari vállalkozás tagja, előírható az integrált villamosenergia-ipari vállalkozás olyan belső átszervezése, hogy az engedélyesnek ne legyen részesedése az átviteli rendszerirányítóban, illetve elosztóban (Vet. 111. paragrafus 4. bekezdés).

A Vet. által meghatározott 3. számú árupiacon (rendszerszintű szolgáltatások nyújtása, továbbá az átviteli, illetve elosztóhálózati veszteség pótlását biztosítani hivatott teljesítmény és energia piaci) „az átviteli rendszerirányító és az elosztó ez irányú felhívása esetére vonatkozó költségalapú árképzés melletti ajánlattételi kötelezettség” írható elő (Vet. 111. paragrafus 5. bekezdés).

A Vet. 109. paragrafusa rendelkezik a JPE-eljárás megismétléséről, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy a hatósági beavatkozás kövesse a piaci viszonyok változását.

.....
kötelezettséget. Ez utóbbi értelmében: „a Hivatal a 107. paragrafus 1. bekezdés 3. pontja szerinti piacon jelentős piaci erővel rendelkező engedélyesnek az átviteli rendszerirányító és az elosztó ez irányú felhívása esetére vonatkozó költségalapú árképzés melletti ajánlattételi kötelezettséget ír elő.” A Vet. 110. paragrafusának 2. bekezdése tájékoztatási kötelezettséget ír elő az érintett engedélyes számára e kötelezettségek teljesítésére vonatkozó adatokkal kapcsolatban. A rendszerszintű szolgáltatások érdekében beszerzett teljesítményekkel és az energia piacán jelentős piaci erejű engedélyesre vonatkozóan lásd a Vet. 112. paragrafusát.

²⁸ Vet. 111. paragrafus 1. bekezdés. „Az aukció gyakoriságát és az értékesítésre kerülő kapacitás, illetve energia mennyiségét a Hivatal határozza meg.” Ehhez kapcsolódóan lásd Vet. 110. paragrafus. Érdemes kiemelni, hogy a Vet. 110. paragrafusának 3. bekezdésének *a*) pontja értelmében „az aukció során értékesítésre kerülő kapacitás mennyisége nem lehet alacsonyabb annál, mint ami ahhoz szükséges, hogy az aukcióra kerülő kapacitások, illetve az ebből származó villamosenergia-értékesítés nélkül számított piaci részesedése 40 százalék alá csökkenjen. Ez a rendelkezés úgy tűnik, hogy egy esetlen kísérlet annak az inkumbensnek a „szabályozói szétdarabolására”, amelyet a jogalkotó nem akart ténylegesen feloldani.

²⁹ Vet. 111. paragrafus 2. bekezdés. Az érintett engedélyes mintaaajánlatához annak hatálya alatt kötve van, attól még a másik szerződő fél beleegyezésével sem térhet el.

A JPE-eljárást legkésőbb háromévenként, de szükség esetén ennél korábban le kell folytatni. Ha a verseny szempontjából jelentős körülmény jut a Magyar Energia Hivatal tudomására, köteles haladéktalanul lefolytatni a piacelemzést. A piacelemzés lefolytatása elsősorban hivatalból történik, azonban a korábbi elemzés lezárulását követő egy év után az adott érintett piacon engedéllyel rendelkező piaci szereplő is kérelmezheti, amennyiben a verseny feltételei lényegesen és alapvetően megváltoztak (Vet. 109. paragrafus).

Ez idáig a Magyar Energia Hivatal a Vet. 107. paragrafusának 1. bekezdése szerinti 1. számú (villamosenergia-nagykereskedelem piaci) és 3. számú (a rendszerszintű szolgáltatások nyújtását, továbbá az átviteli, illetve elosztóhálózati veszteség pótlását biztosítani hivatott teljesítmény és energia piaci) piacokra vonatkozóan zárta le a piacelemzést.³⁰ A jelen tanulmány lezárásakor a 2. számú (a villamosenergia-kiskereskedelem piaci) piacokra vonatkozó eljárás folyamatban van, annak lezárása a közeljövőben várható. A nagykereskedelmi piacra a Magyar Energia Hivatal éves nyilvános árverés (aukció) útján végrehajtandó átlátható értékesítési kötelezettséget írt elő, valamint árkorlátokat állapított meg. A 3. számmal jelölt piacokra a Magyar Energia Hivatal árkorlátokat állapított meg.

AZ ELEKTRONIKUS HÍRKÖZLÉS ÉS A VILLAMOSENERGIA-IPARÁG JELLEMZŐINEK ÖSSZEVETÉSE

A villamosenergia-piac szabályozásában a JPE-megközelítés módszertanilag indokolatlan, ráadásul jogalkotói tudathasadásról árulkodik. A jogalkotó ugyanis úgy vezetett be egy jogintézményt a verseny „egészségügyi problémái” miatti „tünetek” (visszaélés) kezelésére, hogy közben nem tett semmit magának a „betegnek” a meggyógyítása érdekében (erőfölény felszámolása):³¹ pedig a „beteg gyógyítható” és a „gyógymód” egyértelmű.

A magyar piacon hiányoznak a verseny rövid távú kialakulásának feltételei. Ezeknek a feltételeknek a megvalósulását azonban a JPE jogintézménye nem segíti elő, sőt, azokra semmilyen hatással sincs.³² Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a verseny feltételeinek megteremtése hiányában erőteljes piaci koncentráció maradt fenn

³⁰ Az 1. számú piacra vonatkozóan lásd a 739/2008. sz. határozatot, amelyet – a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások (htm) megszűnésére tekintettel – módosított a 963/2008. sz. határozat. A 3. számú piacokra vonatkozóan lásd 727/2008. sz. határozatot.

³¹ Bár a villamos energiával összefüggő egyes kérdésekről szóló 2008. évi LXX. törvény megszüntette a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodásokat, ez a lépés sem volt önkéntes, hanem az Európai Bíróság közösségi jogsértést megállapító határozatának az eredménye.

³² Sőt, fennállhat annak a veszélye, hogy a szabályozás versenyellenes hatásokat vált ki: a nem megfelelően alkalmazott árszabályozás ugyanis visszatarthatja az újonnan piacra lépőket azzal, hogy túlzottan alacsony árakhoz vezet.

a „termék” piacain, azon belül is a legnagyobb jelentőségű nagykereskedelmi piacon, amely számos versenyproblémát vet fel. Ezeket pedig akkor is, pontosabban addig is rendezni kellett, amíg a verseny feltételei ténylegesen kialakulnak.

A JPE jogintézménye által célzott versenyproblémák tehát valóságosak és ténylegesek, és ez a jogintézmény végső soron alkalmas e problémák kezelésére, azonban teljesen fölöslegesen túlbonyolítja a szabályozást, és egy túlbonyolított, illetve emiatt költséges rendszert alkalmaz egy olyan, remélhetően átmeneti helyzetre, amely ennél sokkal egyszerűbb szabályozással is kezelhető lenne. Ez a jogalkotó tudathasadásának második vetülete: egy olyan piacra vezetett be részletes piacelemzésen alapuló szabályozást, amelynek versenyviszonyai egyértelműek voltak. Természetesen felvethető, hogy a hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások (htm-ek) megszüntetése új helyzetet teremt, és éppen most hálálja meg magát az elfogadott JPE-megoldás rugalmassága. A tudathasadás azonban, többek között, éppen abban rejlik, hogy a „váratlan” új körülmény egy jogalkotási aktus (ugyanannak a jogalkotónak egy másik törvénye), és nem a piac szerves fejlődése következtében előálló új helyzet.

Az elektronikus hírközlés és a villamosenergia-piac közötti szerkezeti eltérések

A „szállítás” és a „termék” elválása. Az első szempont, hogy az energetikával szemben az elektronikus hírközlésben – legalábbis a liberalizáció kezdetén, amikor a JPE-szabályozást kialakították – nem vált el egymástól a „termék” és a „szállítás” abban az értelemben, hogy a kommunikáció bizonyos eseteiben a kommunikált tartalom (akkor még impulzus) nem volt „adásvétel” tárgya. Villamos energia vásárlása esetén a fogyasztó a villamos energiát vásárolja meg, amelyet hozzá el kell juttatni, ugyanakkor maga a „termék” adott. Ugyanígy, a földgáz esetén a fogyasztó a molekulákat vásárolja meg, amelyeket azonban el kell juttatni, „szállítani” hozzá. A hagyományos vezetékes telefóniában, amelyből az elektronikus hírközlés szabályozása hajdanán kialakult, sőt a mobiltelefóniában is, a végfogyasztó által megvásárolt szolgáltatás jellemzően magából a „szállításból” állt, azonban a fogyasztó – bizonyos kivételektől eltekintve – nem vásárolta meg külön „termékként” az impulzust. Ha az egyik felhasználó beszélgetést kezdeményezett a másik felhasználóval, akkor az igénybe vett szolgáltatás abból állt, hogy a telefontársaság a hangot „elvitte” az egyik ponttól a másikig. Maga az impulzus azonban csak ritkán volt értékesített „termék”. A probléma abból adódott, hogy – éppen a hálózatközpontúságra tekintettel – a vezetékes telefóniában hemzsegték és hemzsegnek a szűk keresztmetszetek: például a helyi inkumbens – hozzáférés, illetve együttműködés hiányában – nem lett volna képes biztosítani a helyközi vagy nemzetközi hívások lehetőségét az ügyfelei számára. Ezt a helyzetet az új generációs hálózatok (*Next Generation Network, NGN*) megjelenése árnyalhatja, mivel a tendencia szerint ugyanazon a vezetéken „termékek” tömkelegét

lehet majd értékesíteni [hangátvitel például internetalapon továbbított telefonszolgáltatás (VoIP) rendszerében, digitális televízió, rádió, internet stb.].

A „termék” kereskedelme nem hálózatos szegmens. Részben a fentihez is kapcsolódik a második különbség: az energetikában a JPE jogintézményének lehetséges mozgásterét a „termékkel” kapcsolatos piacokra korlátozódik, a „szállítás” kérdését (a természetes monopólium elve alapján) ettől függetlenül rendezik, illetve szabályozzák [lásd elemekre bontás (*unbundling*), hozzáférés, rendszerhasználati díjak hatósági szabályozása stb.]. Az elektronikus hírközlésben ez a helyzet nem merül fel. Ettől függetlenül, számos versenyprobléma adódhat (például: piaci koncentráció, vertikális integráció), azonban kétségtelenül hiányzik a helyzetnek az a jellemzője, az a specifikum, amely a JPE-szabályozás indokát adta. Ennek hiányában csupán a piaci koncentráció mint versenyprobléma kezelésével szembeni általános igény marad, ez azonban önmagában nem elegendő, hiszen ezzel az érveléssel bármely erőfölényes piacot a JPE-szabályozás körébe vonhatnánk. Mivel maguk a JPE-szabályozás körébe vont piacok nem hálózatos szegmensek, csak látszólagos az a párhuzam, hogy itt is, ott is hálózatos iparágról beszélhetünk. Ezzel szemben az elektronikus hírközlésben különböző érintett piacok összetett, egymással szövetes kapcsolatban álló hálózatával találkozunk, ahol az egyik piacon fennálló erőfölény viszonylagos könnyedséggel átjátszható lenne számos kapcsolódó érintett (áru- és földrajzi) piacra.

Két érveléssel kell itt foglalkoznunk. Egyrészt, felvethető, hogy az energetika esetén ez nem olyan erőfölényes helyzet, mint a többi iparágban, mivel itt egy „nyíló” piaccal van dolgunk, amely – ha úgy tetszik szükségszerűen – halad az erőfölényből a verseny piacba. Másrészt, felvethető, hogy itt a versenyproblémák hathatós kezelésének sokkal nagyobb hangsúlyt kell kapnia, mint más piacok esetén, mivel ezek alapigényt kielégítő közszolgáltatások. Ezek azonban nem valós ellenérvek, mivel nem az az állítás, hogy nincs szükség ezen problémák kezelésére; éppen ellenkezőleg: szükség van szabályozói beavatkozásra, azonban más módszerekkel.

Az elektronikus hírközlésben a piac és a technológia fejlődése alakítja ki a versenyt, a villamosenergia-iparágban pedig – rövid távon – állami döntések. További nagyon fontos különbség az elektronikus hírközlés és a villamosenergia-iparág között, hogy míg az előbbiben – igaz, az aszimmetrikus *ex ante* szabályozás segítségével – maga a piac alakítja ki a versenyt, hiszen a verseny a piac megnyitásával utat tör magának, addig a hazai villamosenergia-iparban a verseny megteremtésének feltételei rövid és rövid-közép távon jellemzően piacon kívüliek. Az elektronikus hírközlésben az új piacra lépés alakítja ki a versenyt, míg a villamosenergia-iparágban a korábbi inkumbens feldarabolása, illetve hosszú távon a regionális piacok megteremtése (tagállami piacok összeolvadása). Természetesen nem mondható ki kategorikusan, hogy itt csak piacon kívüli szempontok jelennek meg, hiszen nem lenne akadálya például új erőművek alapításának, azonban ezek jelentősége (és esélye) eltöprel a termelői-nagykereskedelmi erőfölény feldarabolásához képest. Az új piacra lépők

megjelenése és a regionális piacoknak a határkeresztezõ kapacitások bõvítésével történõ létrehozatala csupán hosszú, esetleg közép-hosszú távú perspektíva.

Ennek az érvelésnek az alesetét jelenti az innováció és a technológiai fejlõdés kérdése: az elektronikus hírközlésben a verseny kialakulásának a motorja a technológia robbanásszerû fejlõdése, amely lehetõvé teszi a verseny tartóssá és önfenntartóvá tételét; ennek köszönhetõ a szolgáltatásalapú verseny kiszélesedése infrastruktúrára épülõ versennyé. Az alternatív infrastruktúrák (telefonhálózat, kábeltévé-hálózat, mobiltelefon-hálózat, valamint a jövõ: a villamosenergia-vezeték) lehetõvé teszik a hálózatok közötti versenyt, amit az új generációs hálózatok továbbfejleszhetnek. Az energetikában ilyen perspektívákról szó sincs.

A két iparág közötti szerkezeti különbségekbõl levonható következtetések

Azok az indokok, amelyek valóban alátámasztották és alátámasztják a JPE jogintézményének az alkalmazását az elektronikus hírközlésben, a villamosenergia-iparban egyszerűen nem állnak fenn: nem áll fenn az infrastruktúra kétszerezésének (vagy többszörözésének) reális esélye, nincs innováció, dinamikus technológiai fejlõdés, a kínálat bõvítése új piacra lépõkkel rövid és rövid-közép távon nem reális perspektíva, nem áll fenn a verseny piaci folyamatok általi viszonylag gyors kialakulása stb. Az energetikai „termékek” kereskedelme nem tekinthetõ hálózatos szegmensnek; az ilyennek tekinthetõ tevékenységek a természetes monopólium körébe tartoznak, és ennek megfelelõen elkülönült szabályozás tárgyai. Összehasonlításképpen: a Bizottság eredetileg 18 olyan árupiacot határozott meg az elektronikus hírközlés tekintetében, amelyek szabályozói beavatkozást indokolhatnak, míg a villamos energiában a Vet. összesen három, a Get. pedig összesen két árupiacot határoz meg, míg a verseny kialakulásának eredõje nagyrészt visszavezethetõ a termelés-nagykereskedelem piacára. Ez azért lényeges, mert itt nincs szó árupiacok szövevényes rendszerérõl.

Az elektronikus hírközlésben a technológiai fejlõdés és a piac alakította ki a versenyt, amire tekintettel ki kellett dolgozni a jelentõs piaci erõ egy olyan szabályozását, amely megletekor a JPE jogintézménye beavatkozik, azonban a verseny kialakulásával fokozatosan, vagyis a verseny mértékével arányosan, lépésrõl lépésre, visszavonul. Ezzel szemben a villamosenergia-piacon a verseny kialakulásának politikai, azon belül részben jogalkotási, döntésektõl függõ feltételei vannak. A hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások (htm-ek) – azóta már valósággá vált – megszüntetése, és az MVM feldarabolása, amely történhet a tulajdonában lévõ erõmûvek versenyzõ vállalkozások közötti privatizálásával, politikai döntés kérdése.

Nem az a helyzet tehát, mint az elektronikus hírközlésben, hogy a szabályozónak folyamatosan követnie kell a piac változásait annak az idõpontnak a gyors azonosítása érdekében, amikor a korábbi inkumbens jelentõs piaci ereje megszûnt, és ezért már szükségtelenné vált az aszimmetrikus szabályozás. A villamosenergia-iparágban

a verseny ugyanis nem búvó patakként csordogál a piac lombjaitól takartan, amelyet csak részletes és rendszeresen megismételt piacelemzéssel lehetne kifürkészni, hanem annak kialakítása – rövid távon mindenképpen – állami (szuverén) döntés függvénye.

KÖVETKEZTETÉSEK

A JPE-szabályozás bevezetése a villamosenergia-piac szabályozásába jogalkotói tudathasadásra utal: a magyar jogalkotó úgy vezetett be egy bonyolult és költséges „kezelést” a magyar piacon fennálló koncentráció tüneteinek enyhítésére, hogy teljesen elzárkózott a „beteg” meggyógyításától. Az időközben ezen a területen bekövetkezett változások (hosszú távú kapacitáslekötési és energiavásárlási megállapodások megszüntetése) külső kényszer (a közösségi jog) hatásai. A versenyzői villamosenergia-piac létrehozatalának hosszú és közép-hosszú távú receptje adott: regionális villamosenergia-piacok kialakítása a határkeresztesző kapacitások bővítésével, valamint a kínálat bővítése új piacra lépőkkel (erőművi kapacitások növelése). Rövid és rövid-közép távon azonban csak a korábbi monopólium feldarabolása képes megteremteni a versenypiacot. Az ennek hiányában fennmaradó koncentrációt a JPE-szabályozás kezeli a visszaélések elkerülése érdekében, azonban nem képes prokompetitív eredmények elérésére: jelentős számú új piacra lépő hiányában a JPE-szabályozás nem képes versenybarát hatást kifejteni. Ezzel azonban pontosan az az éle veszik el a JPE-szabályozásnak, amely azt az elektronikus hírközlésben olyannyira népszerűvé tette.

A magyar jogalkotó tudathasadásának kérdésével kapcsolatban nem lehet nem megemlíteni, hogy a jogalkotó nemcsak a „tünetek” kezelésére szorítkozott, a „beteg meggyógyításától” való elzárkózás mellett, hanem ha lehetett, akkor még „rontott is a beteg állapotán”: a JPE jogintézményének bevezetésével párhuzamosan talá-lunk olyan intézkedést, amely kifejezetten a verseny hosszú távú megteremtése ellen hat. A 15/2009. (I. 30.) kormányrendelet a villamos energia határon keresztül történő szállításának a szabályozásáról ugyanis elsőbbséget biztosított az MVM számára a határkeresztesző importkapacitásokkal szemben (a rendelet gyakorlatilag az ukrán határmetszékét érintette). Egyébiránt a kormányrendelet tarthatatlanságát nemcsak az mutatja, hogy azt alig több mint másfél hónap után hatályon kívül helyezték, hanem az is, hogy a hatályon kívül helyező rendelkezést abszurd módon egy olyan kormányrendelet végére rejtették el, amely a vasúti társaságok kötelező baleseti kárfedezeti képességének biztosításáról szólt, és ennek megfelelő címet is viselt: a kormány 56/2009. (III. 17.) kormányrendelete a vasúti társaságok kötelező baleseti kárfedezeti képességének biztosításáról szóló 271/2007. (X. 19.) kormányrendelet módosításáról.³³

³³ A tudományos műfaj stílusbeli megkötései nem teszik lehetővé a fentiek ennél részletesebb értékelését.

A JPE-szabályozási megoldásának átvétele az elektronikus hírközlésből alapvetően indokolatlan volt, tekintettel többek között arra, hogy a két iparág közötti alapvető különbségek következtében a JPE jogintézménye az energetikában nem képes betölteni azokat a funkciókat, amelyeket az elektronikus hírközlésben betölt.

- A villamosenergia-piacon a „szállítás” és az „termék” világosan elválik egymástól, az elektronikus hírközlés hagyományos megközelítésében nem.
- A „termék” kereskedelme az energetikában nem hálózatos szegmens, ugyanakkor a JPE-szabályozás csupán a hálózatos szegmensnek nem tekinthető termékkereskedelemre korlátozódik, míg magát a hálózatot természetes monopóliumként regulálja.
- Az elektronikus hírközlésben a piac és a technológia fejlődése alakítja ki a versenyt, a villamosenergia-iparágban pedig rövid és rövid-közép távon állami döntések.
- A villamosenergia-piac távolról sem olyan dinamikus, mint az elektronikus hírközlés.
- Az elektronikus hírközlésben az új piacra lépés és a technológia által lehetővé tett helyettesíthetőség teremt meg a versenyt, míg a villamosenergia-iparágban az inkumbens feldarabolása, illetve hosszú távon a regionális piacok megteremtése a határkeresztező kapacitások bővítésével.

Minden bizonnyal ezek a körülmények vezettek oda, hogy egyik tagállamban sincs a magyarhoz hasonló JPE-szabályozás. Az állami tulajdonban lévő, korábbi inkumbens részéről fenyegető visszaélésszerű magatartásokat az állam nagyobb részt tulajdonosi jogai alapján előzi meg, azonban elenyésző számban találunk normatív szabályzást is ebben a tekintetben, amely meghatározott piaci részesedés fölött többletkötelezettségeket ró ki. Tanulságos, hogy a Bizottság részéről, bár a piaci koncentrációt az európai villamosenergia-ágazat egyik alapvető problémájának tartja, nem merült fel JPE jellegű szabályozás igénye a harmadik energetikai csomag kialakítása során. Ez már csak azért is érdekes, mert a kellően absztrakt JPE-szabályozásnak egy nagyszámú nagykereskedelmi piacot átfogó térség esetén inkább lehetne perspektívája, mint egy kis tagállami piacra korlátozódva.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a JPE-szabályozásnál már csak az lett volna rosszabb, ha a piacnyitáskor a piaci koncentrációval kapcsolatban semmilyen lépésre nem kerül sor. Az elsődleges preferencia a verseny megteremtése szempontjából mindenképpen a szerkezeti megoldás: a versenypiac megteremtése. Másodlagos preferencia lehetett volna a korábbi inkumbens többletkötelezettségeinek mechanikus (például piaci részesedés alapján történő) kiszabása. Ehhez képest a jelenlegi JPE-rendszer „*third best*” megoldás.

IRODALOM

- BIZOTTSÁG AJÁNLÁSA [2007]: A Bizottság ajánlása (2007. december 17.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról szóló 2002/21/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv alapján előzetes szabályozás alá vonható érintett elektronikus hírközlési ágazatbeli termék- és szolgáltatáspiacokról (az értesítés a C(2007) 5406. számú dokumentummal történt) (2007/879/EK). *HL L 344*, 2007.12.28. 65–69. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:344:0065:0069:HU:PDF>
- BIZOTTSÁG JELENTÉSE [2005]: A Bizottság jelentése: Éves jelentés a gáz és a villamos energia belső piacának megvalósításáról. COM(2004) 863. 2005.1.5. http://ec.europa.eu/energy/electricity/benchmarking/doc/4/com_2004_0863_hu.pdf
- BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE [2006]: Vizsgálat az 1/2003/EK rendelet 17. cikke értelmében az európai gáz- és villamosenergia-ágazatról (Zárójelentés). SEC(2006) 1724. COM/2006/0851 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0851:FIN:HU:HTML>
- BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE [2007]: Az Európai Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Európai energiapolitika. SEC(2007) 12. COM/2007/0001 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0001:FIN:HU:PDF>
- BIZOTTSÁG SAJTÓKÖZLEMÉNYE [2007]: Energiával tölteni fel Európát: valódi piac biztonságos energiaellátással. Szeptember 19. IP/07/1361. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1361&format=HTML&aged=1&language=HU&guiLanguage=en>
- COMMISSION GUIDELINES [2002]: Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (2002/C 165/03). *OJ C 165*, 11/07/2002 6-31. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:165:0006:0031:EN:PDF>
- COMMISSION RECOMMENDATION... [2003]: Commission Recommendation of 11 February 2003 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services [notified under document number C(2003) 497]. Official Journal L 114. 08/05/2003 45–49. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:114:0045:0049:EN:PDF>
- COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT [2007]: Accompanying the legislative package on the internal market for electricity and gas. Impact assessment. COM(2007) 528 final, COM(2007) 529 final, COM(2007) 530 final, COM(2007) 531 final, COM(2007) 532 final, SEC(2007) 1180. http://www.ipex.eu/ipex/cms/home/Documents/doc_SEC20071179FIN;jsessionid=283B7EAD622A60496A1D73AF1B362C90
- DE STREEL, A. [2003]: The New Concept of „Significatn Market Power” in Electronic Communications: The Hybridisation of the Sectoral Regulation by Competition Law. *European Competition Law Review*, Vol. 24. No. 10.
- DOMANICO, F. [2007]: Liberalisation of the European Electricity Industry: Internal Market or National Champions? <http://www.worldenergy.org/documents/p001227.pdf>

- EGYETEMES SZOLGÁLTATÁSI IRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/22/EK irányelve (2002. március 7.) az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról. Hivatalos Lap L 108., 2002.4.24., 51. o.
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS IRÁNYELVE [2009]: A villamos energia belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 2003/54/EK irányelv hatályaon kívül helyezéséről. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2009-0216+0+DOC+XML+V0//HU>
- EVANS, J.–GREEN, R. [2003]: Why did British Electricity Prices Fall after 1998? CMI Electricity Papers, 26.
- FARR, S.–OAKLEY, V. [2006]: EU Communications Law. Sweet & Maxwell, London.
- GVH [2006]: A Gazdasági Versenyhivatal jelentése a magyar villamosenergia-piacon lefolytatott ágazati vizsgálatról. Budapest, május 15.
- GERADIN, D. [2006]: Twenty Years of Liberalization of Network Industries in the European Union: Where Do We Go Now? <http://ssrn.com/abstract=946796>
- HOZZÁFÉRÉSI IRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/19/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és kapcsolódó eszközökhez való hozzáférésről, valamint azok összekapcsolásáról. Hivatalos Lap, L 200, 2002. július 30., 38–40. o.
- JAMASB, T.–POLLITT, M. [2005]: Electricity Market Reform in the European Union: Review of Progress toward Liberalization & Integration. CEEPR, 05-003 WP, március. <http://web.mit.edu/ceep/www/publications/workingpapers/2005-003.pdf>
- KELEMENIS, Y. [2009]: Greece. Megjelent: Electricity Regulation 2009 in 34 jurisdictions worldwide. Getting the Deal Through. http://www.gettingthedealthrough.com/chapter_pdf.php?id=3381, 111. o.
- KERETIRÁNYELV [2002]: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/21/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról. Hivatalos Lap, L 108., 2002. 4. 24.
- LITTLECHILD, S. [2006]: Foreword: The Market versus Regulation. Megjelent: *Sioshansi, F.P.–Pfaffenberger, W.* (szerk.): International Experience in Restructured Electricity Markets: What Works, What Does Not, and Why? Elsevier, Amszterdam. <http://www.econ.cam.ac.uk/eprg/pubs/misc/littlechildregulation.pdf>
- MAGNUS, E.–MIDTUN, A. (szerk.) [2000]: Electricity Market Reform in Norway. Macmillan, London.
- MARTINKUTE, I.–GOLDAMMER, Y.–PACENKAITE, V.–MATVEJENKAITE, K.–GAILIUTE, G. [2009]: Lithuania. Megjelent: Electricity Regulation 2009 in 34 jurisdictions worldwide. Getting the Deal Through. http://www.gettingthedealthrough.com/chapter_pdf.php?id=3386, 135–140. o.
- MOTTA, M.–DE STREEL, J. [2003]: Exploitative and exclusionary excessive prices in EU law. Annual European Union Competition Workshop, Firenze.
- NEWBERY, D. M. [2002]: Problems of Liberalising the Electricity Industry. European Economic Review, Vol. 46. No. 4–5. 919–927. o.
- NEWBERY, D. M.–POLLITT, M. G. [1997]: The Restructuring and Privatisation of Britain's CEGB: Was It Worth It? Journal of Industrial Economics, Vol. 45. No. 3. 269–303. o.

- NIKOLINAKOS, N. TH. [2006]: EU Competition Law and Regulation in the Converging Telecommunications, Media and IT Sectors. Kluwer Law International, Alphen aan den Rijn.
- POLLITT, M. G. [2007]: Liberalisation and Regulation in Electricity Systems: How can we get the balance right? ESRC Electricity Policy Research Group, Working Paper, október, CWPE 0753 & EPRG 0724. <http://www.electricitypolicy.org.uk/pubs/wp/eprg0724.pdf>
- POLLITT, M. G. [2008]: The Future of Electricity (and Gas) Regulation. ESRC Electricity Policy Research Group, Working Paper, május, EPRG 0811 & CWPE 0819. <http://www.electricitypolicy.org.uk/pubs/wp/eprg0811.pdf>
- REUMERT, K.–PLUM, J. M. [2007]: Denmark: Abuse of Dominant Position – Elsam A/S – Electricity Supply – Excessive Pricing – Infringement. Case Comment. European Competition Law Review, Vol. 28. No. 12.
- SCHEEPERS, M. J. J.–WALS, A. F.–RIJKERS, F. A. M. [2003]: Position of large power producer in electricity markets of North Western Europe. Report for the Dutch Energy Council on the Electricity Markets in Belgium, France, Germany and The Netherlands. ECN-C-03-003, április.
- TARRANT, A. [2000]: Significant Market Power in the Regulation of Telecommunications Markets. European Competition Law Review, Vol. 21. No. 7.
- THOMAS, S. [2004]: Electricity Liberalisation: The Beginning of the End. Public Services International Research Unit. Szeptember. www.psiru.org/reports/2004-09-E-WEC.doc
- TÓTH ANDRÁS [2008]: Az elektronikus hírközlés és média gazdasági szabályozásának alapjai és versenyjogi vonatkozásai. HVG-Orac, Budapest.
- VAN DAMME, E. [2008]: Liberalizing the Dutch Electricity Market: 1998–2004. TILEC Discussion Paper DP 2005-009. ISSN 1572-4042. Március. <http://ssrn.com/abstract=869728>
- WILLEMS, B.–DE CORTE, E. [2008]: Market Power Mitigation by Regulating Contract Portfolio Risk. Energy Policy, Vol. 36. No. 10. 3787–3796. o.

• Lőrincz László–Nagy Péter •

AZ ÁTTÉRÉSI KÖLTSÉGEK HATÁSA A VERSENYRE A TÁVKÖZLÉSI PIACOKON

A tanulmány áttekinti az áttérési költségeket, azok lehetséges piaci hatásait, elemzi az ezzel kapcsolatos szabályozási lehetőségeket. A mérési kérdések tárgyalása után kérdőíves kutatás alapján vizsgálja, hogyan alakulnak a váltási költségek Magyarországon három távközlési szolgáltatás (vezetékes és mobiltelefon, valamint internet) esetében.*

A szolgáltatóváltásról hozott döntése során a fogyasztó a váltástól várható hasznokat veti össze a váltáshoz kapcsolódó költségekkel. A hasznok alapvetően az alacsonyabb árakból vagy magasabb minőségéből erednek. Áttérési költségek (*switching cost*) hiányában semmi sem gátolja a fogyasztót, hogy az olcsóbb vagy jobb minőségű szolgáltatásra/szolgáltatóra váltson át. Az áttérési költségek azonban megnehezítik a fogyasztó számára a szolgáltatóváltást, ami lehetővé teszi a szolgáltató számára, hogy a versenytársakénál magasabb árat határozzon meg a saját fogyasztói számára. A nagy áttérési költségekkel jellemezhető iparágak működése és szereplőinek viselkedése egészen más, mint ahol az áttérési költségek nem játszanak (komoly) szerepet. E jellemzők ismerete mind az ágazati, mind a versenyszabályozás számára hasznos.

Először az áttérési költségek általános kérdéseit tárgyaljuk. Bemutatjuk az áttérési költségek típusait, a fogyasztói döntésekben játszott szerepüket, összefoglaljuk az elméleti közgazdasági irodalom legfontosabb állításait, valamint az áttérési költségekkel kapcsolatos szabályozási kérdéseket. Elsősorban a távközlési iparágat, illetve a hozzá hasonló szolgáltatási szektorokat érintő kérdésekkel foglalkozunk. Az elmélet megállapításait továbbgondoljuk, abból a szempontból, hogy milyen hatásokkal járhat az áttérési költségek léte olyan liberalizált piacok esetében, mint a távbeszélő piac.

Az áttérési költségek mértékéről nemzetközi szinten is igen kevés empirikus vizsgálat született. Kutatásunk ezért e tekintetben újszerű munkára vállalkozott az áttérési költségek mértékének és hatásának empirikus vizsgálatával. A tanulmány második részében áttekintjük az áttérési költségek mérésére vonatkozó lehetséges módszereket, majd bemutatjuk a 2500 fős kérdőíves felmérésünkől származó

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központja támogatásával valósult meg 2007-ben. A szerzők köszönetet mondanak Kiss Ferenc Lászlónak és Nagy Csongor Istvánnak, akik értékes megjegyzéseikkel hozzájárultak a tanulmány elkészültéhez.

eredményeket. A különböző távközlési szolgáltatások (vezetékes, mobil, internet) esetében mért áttérési költségeket egyrészt az általunk választott és mért referenciaszolgáltatások áttérési költségeihez (bankszámla, kötelező gépjármű-felelősségbiztosítás), másrészt nemzetközi (brit) felmérések eredményeihez viszonyítva vizsgáljuk.

AZ ÁTTÉRÉSI KÖLTSÉGEK ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

Az áttérési költségek típusai

Áttérési költségnek (*switching cost*) nevezzük mindazokat a költségeket, amelyek a fogyasztó számára termék- vagy szolgáltatóváltás során merülnek fel, ha a fogyasztó valamilyen szükségletét nem a korábbi, hanem egy új termelő vagy szolgáltató termékével, illetve szolgáltatásával elégíti ki. Az áttérési költség nem merül fel, ha a fogyasztó nem vált szolgáltatót (terméket). Valamilyen mértékű áttérési költség minden termék-/szolgáltatóváltás esetén felmerül, nagyságát azonban sok tényező befolyásolhatja. Először is a termék/szolgáltatás jellege. Szolgáltatások esetében jellemzően jelentős mértékűek az áttérési költségek, míg sok termék esetében ez nincs így (egyes termékek esetében azonban igen jelentős áttérési költségek merülhetnek fel, lásd például a kompatibilitási költségeket a következőkben). Tanulmányunk az áttérési költségek hatását a távközlési szektorban vizsgálja, így elsősorban a szolgáltatásokhoz, illetve a szolgáltatóváltáshoz kapcsolódó költségekre összpontosítunk. Az áttérési költségeknek számos típusa fordulhat elő.

- *A tranzakciós költségek* magukban foglalják mindazokat a költségeket, amelyek egy szolgáltatóváltás során a régi előfizetői szerződés felmondásához és az új megkötéséhez kapcsolódnak.¹ A tranzakciós költségek minden olyan szolgáltatás esetén felmerülnek, ahol a szolgáltató és a fogyasztó (előfizetői) szerződést köt.
- *A kompatibilitási költségek* jellemzően bizonyos termékek esetén merülnek fel, ahol egy (tartós) fogyasztási cikk megvételét követően ehhez a termékhez kapcsolódó vásárlások történnek. Ez utóbbiak lehetnek alkatrészek, kiegészítő termékek. Jellemző példák: a borotva és az eldobható, cserélhető penge (borotvafej); a játékkonzolok és a játékszoftverek; a másolók, nyomtatók és a festékpátronok. A szolgáltatások esetében a kompatibilitási költségek általában kevésbé jelentősek. A szolgáltatóváltás során akkor merülhetnek fel kompatibilitási költségek, ha a váltás valamilyen eszköz lecserélésével is együtt jár. Ha például a DSL szolgáltatót CATV szolgáltatóval váltják fel a szélessávú internet-hozzáférést fogyasztók, akkor szükség van a modem lecserélésére.

¹ A tranzakciós költségeket itt szűken értelmezzük. Tágabb értelmezésben a tanulási költségen kívül minden más költséget ide kellene sorolni. Lásd például *Klemperer–Farell* [2006].

- *A szerződéses költségek szintén inkább a szolgáltatási szektort jellemzik. Ide tartoznak azok a pénzben is megjelenő költségek, amelyekkel a fogyasztó szembesül, ha elhagyja a korábbi szolgáltatóját. E költségeknek jellemzően két fajtája lehet:*
  1. *kilépési költség*, amit a fogyasztónak a szerződés lejárta előtti kilépés esetén kell fizetnie a szolgáltató számára;
  2. *kedvezmények elvesztése*, amelyeket a szolgáltató a hűséges fogyasztóknak nyújtott.
- *A tanulási és az installációs költségek a komplexebb termékek/szolgáltatások esetén lehetnek jelentősek, amikor a váltás után a termék/szolgáltatás használata nem egyszerű a fogyasztó számára, a helyes használat megtanulása jelentősebb erőfeszítést feltételez részéről.*
- *A bizonytalansági költség szinte minden esetben felmerül, hiszen a fogyasztó nem lehet biztos abban, hogy az új termék/szolgáltatás megfelel majd várakozásainak, nem lesz-e gyengébb minőségű a korábbinál.*
- *Pszichológiai költségeknek nevezik, amikor a fogyasztó nagymértékben ragaszkodik (bízik) a korábban használt termékhez vagy szolgáltatóhoz, és ennek megszűnése a váltással a fogyasztó számára negatív hatással jár.*
- *A keresési költség szinte minden váltás esetén megjelenik. Ide tartozik például az ajánlatok felkutatására, értékelésére és összehasonlítására fordított idő. Ugyanakkor jellegét és szerepét tekintve ez a költségelem eltér az előzőektől, egyes szerzők (például Wilson [2006]) nem is sorolják az áttérési költségek közé. Egyrészt, míg a többi áttérési költség egy váltás során összeadódik, addig a keresési költség növelésével egyes áttérési költségelemek (például a bizonytalanság vagy a pszichológiai költségek) csökkenthetők. Másrészt, a keresési költség felmerülése nem feltétlenül kapcsolódik váltáshoz (ha a fogyasztó a keresés után úgy dönt, marad a régi szolgáltatónál).*

Az áttérési költségek különböző csoportosítása lehetséges. *Burnham és szerzőtársai [2003]* empirikus vizsgálata során kialakított tipizálása szerint az egyes költségelemek három elkülönült csoportba sorolhatók, amelyekben az egyes elemek erősen korrelálnak:

1. az eljárási (procedurális) költségek közé tartoznak a szerződéskötéssel kapcsolatos, a tanulási, az installálási, az összehasonlítási és bizonytalansági költségek,
2. a pénzügyi költségek csoportja a váltás során elvesztett kedvezményeket, valamint a szerződés felbontásáért fizetendő „büntetés” költségét tartalmazza, míg
3. a kapcsolati költségek közé a termék vagy szolgáltató váltásakor felmerülő, a kapcsolat megszakadásából származó érzelmi, pszichológiai költségek tartoznak.

Az áttérési költségek további fontos csoportosítása lehetséges aszerint, hogy azok a szolgáltató tudatos tevékenységének a következményei (ezt nevezhetjük a szolgáltató szempontjából endogén áttérési költségeknek), vagy attól függetlenül, a szolgáltatás jellemzőihez kapcsolódnak, illetve a váltás tranzakciójának szükségszerű következményei (exogén áttérési költségek, amelyeket a szolgáltató nem tud befolyá-

solni). Ez a megkülönböztetés a versenyre gyakorolt hatások, és a versenykorlátozó magatartásformák kiszűrése szempontjából különösen fontos.

A távközlési szolgáltatások esetében sajátos, a szektorra jellemző költségek is jelen vannak a szolgáltatásoknál általában felmerülő áttérési költségek mellett. A szektorra vonatkozó kiterjedt ágazati szabályozás több esetben jelentősen befolyásolta az áttérési költségeket, elsősorban a verseny intenzitásának növelése és az új belépők pozíciójának elősegítése céljából.

A távközlési szolgáltatások sajátos áttérési költségei a következők.

- *Telefonszám, e-mailcím változásával együtt járó költségek.* A kétirányú telekommunikációs szolgáltatók (vezetékes, mobil- és internetszolgáltató) használóit egy olyan azonosító – telefonszám, e-mailcím – jelöli, amely alapján más használók velük kapcsolatba tudnak lépni. Az azonosítót a fogyasztó a szolgáltatótól kapja, így alapesetben,² a szolgáltatóváltást követően a fogyasztó azonosítója megváltozik. [Az e-mailcímnél ez nem mindig van így, mivel sokan a hozzáférési szolgáltatótól független címet használnak (freemail, gmail stb.)] Ha a fogyasztó továbbra is biztosítani kívánja, hogy kommunikációs partnerei őt el tudják érni, a váltáskor partnereit értesítenie kell az elérhetőségének megváltoztatásáról, ami jelentős idő- és pénzbeli ráfordításokat is igényelhet.
- *Az előfizető-azonosító (sim) kártya blokkolása (sim locking)* a mobilszolgáltatásoknál jelentkező sajátos költségelem. Ekkor a mobilszolgáltató olyan átalakított készüléket ad el a fogyasztónak, amely csak a szolgáltató azonosító (sim) kártyáját képes kezelni, így csak a szolgáltató hálózatának használatára alkalmas. A szolgáltatóváltás során, ha a fogyasztó továbbra is ugyanazt a készüléket kívánja használni, azt ki kell kódoltatnia, aminek az utánajáráson túl tényleges pénzbeli költsége is van. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a készülékek a folyamatos fejlesztések miatt igen gyorsan avulnak, így a szolgáltatóváltás, jellemzően készülékváltással is együtt jár, sőt a váltás indokát igen gyakran egy kedvező áron kínált új készülék vásárlása jelenti.
- *Tanulási és installálási költségek.* A telekommunikáció egyre komplexebb szolgáltatások igénybevételét teszi lehetővé. A beszédkommunikációs alapszolgáltatás mellett egyre többen használnak különböző kiegészítő szolgáltatásokat (például hangposta, hívásátírányítás, hívásvárakoztatás, hívószámkieljesítés stb.). A kiegészítő szolgáltatások használata különösen a mobilkommunikációban jellemző, ahol a mobilinternet, a mobil-tv vagy a mobilfizetés terjedése tovább bővíti az igénybe vehető komplexebb szolgáltatások körét. Az egyes szolgáltatók esetében azonban a szolgáltatások igénybevétele és használata eltér egymástól, így a váltás a fogyasztó számára tanulási költségekkel járhat.

² Mind a mobil-, mind a vezetékes szolgáltatások esetében a jogszabályok biztosítják a fogyasztók számára a számhordozhatóságot, amit azonban a fogyasztók a szolgáltatóváltás során nagyon gyakran nem vesznek igénybe.

- Az alapszolgáltatások beállítását általában a szolgáltató végzi, a kiegészítő szolgáltatások esetében azonban a fogyasztónak kell ezt megtennie (például mobilinternet beállításai). Az installálási „költség” az internetszolgáltató váltása esetében még az alapszolgáltatásnál is a fogyasztót terheli (az új hálózati csatlakozás vagy a levelezőrendszer beállítása), ami a kevésbé képzett felhasználók számára komoly gondot jelenthet.
- *A szolgáltatás megszakadásából eredő kár.* A telekommunikációs szolgáltatások használata mind a magán-, mind az üzleti életben annyira alapvető fontosságúvá vált, hogy a váltás során a szolgáltatás esetleges még rövid időre történő megszakadása is nagyon komoly kellemetlenséget, pszichológiai költséget (az üzleti fogyasztók számára akár pénzben is kifejezhető veszteséget) okozhat a fogyasztóknak.
  - *A kockázat, bizonytalanság* azoknak a szolgáltatásoknak az esetében lehet igen jelentős, ahol a szolgáltatás megszakadásából vagy a nem megfelelő minőségből eredő kár a fogyasztót nagyon érzékenyen érinti (például internet).
  - *A keresési költségek* elsősorban a mobil- és kisebb mértékben a vezetékes szolgáltatások esetében lehetnek jelentősek főképpen a tarifacsomagok nagy száma és változatossága miatt. Az ajánlatok összehasonlításához a fogyasztónak pontosan ismernie kell a hívásszerkezetét,³ azt, hogy milyen hívásirányba (helyi, belföldi, mobil-, nemzetközi stb.) és napszakban mennyit telefonál. Ennek ismeretében az egyes tarifacsomagokhoz tartozó kiadások kiszámítása már nem nehéz, bár sokak számára ez azért okozhat gondot. Az összehasonlítást tovább bonyolítja a számlázási egységek (másodperc, fél perc, perc alapú) változatossága a különböző tarifacsomagokban.
  - *A hűség szerződések felmondásából eredő költségek.* A hűség szerződések igen elterjedtek a távközlési szolgáltatások esetében. A szolgáltatók jellemzően egy- vagy kétéves szerződések megkötésére veszik rá a fogyasztókat, cserébe azonban kedvezményeket nyújtanak az előfizetési díjból, illetve a mobilszolgáltatók a készülék árából is. A szerződés felmondásakor a fogyasztó elveszti e kedvezményeket, illetve bizonyos esetekben „büntetés” fizetésére kényszerül.

Az áttérési költségek szubjektív jellege

Érdemes megfigyelni, hogy a felsorolt áttérési költségeknek objektív és szubjektív elemei is vannak. Az objektív költségek egy része pénzben jelenik meg,⁴ míg más részük nem, de pénzben, ha nem is könnyen, de valamilyen módon kifejezhető (például beárazható a fogyasztó ideje, amit ügyintézással vagy tanulással tölt el).

³ A fogyasztó általában nem ismeri pontosan a tényleges hívásszerkezetét, erre vonatkozó várakozásai jelentős előrejelzési hibákat tartalmaznak.

⁴ Meg kell jegyezni, hogy a fogyasztói döntés szempontjából a pénzköltség sem igazán objektív, mert a döntésben az alternatív költség (*opportunity cost*) játszik szerepet, ami pedig attól függ, hogy a fogyasztó az adott összeg milyen más felhasználását tartja a legjobbnak, és azt mennyire értékeli hasznosnak.

A szubjektív áttérési költségelemek (mint a bizonytalanság vagy a pszichológiai költségek) számszerűsítése már igen nehéz lehet. Ezek a költségek jelentősen eltérhetnek a különböző fogyasztók esetén, azok pszichológiai jellemzőinek, a bizonytalansághoz való viszonyuknak vagy kockázatvállalási hajlandóságuknak a függvényében.

Mindezek mellett fontos megjegyeznünk, hogy az egyértelműen pénzbeli költségeken kívüli objektív elemek esetében is fontosabb azok szubjektív megítélése, mint a tényleges nagysága. A váltási költségek piaci hatása szempontjából ugyanis elsősorban az a döntő, hogy a fogyasztó milyen nehéznek érzékeli/értékeli a váltást a döntés előtt, nem pedig az, hogy objektíve milyen nehéz volt, illetve miként vélekedik erről utólag. Ha a fogyasztók egy váltásról, amely objektíve nem jár magas váltási költséggel, azt feltételezik, hogy az ahhoz kapcsolódó áttérési költségek nagyon magasak, akkor ennek ugyanolyan piaci hatása van, mintha azok (reálisan értékelve) objektíve magasak lennének.

Az egyes fogyasztók a nem pénzbeli objektív költségeket is eltérően értékelhetik, és nemcsak azért, mert másként árazzák be a váltással kapcsolatos (például időbeli) ráfordításaikat, hanem azért is, mert más várakozásokkal rendelkeznek e ráfordítások nagyságával kapcsolatban. Ebből a szempontból szignifikáns különbség lehet (ezt az empirikus vizsgálat során is vizsgáljuk) azok közt a fogyasztók közt, akik már váltottak, és azok közt, akik nem. Előbbiek például, egyrészt, a váltás során szerzett tapasztalataik alapján vélhetően pontosabban tudják felmérni a nehezebben számszerűsíthető költségelemek nagyságát, másrészt olyan tapasztalatokra is szert tehetnek, ami egy jövőbeli váltásnál számukra alacsonyabb áttérési költséget eredményez, mint nem váltó társaiknál (például a korábbi keresési eredmények egy része a jövőben is használható, a keresésben is gyakorlottabbak lehetnek, mint ahogy az egész tranzakció lebonyolításában, ami alacsonyabb tranzakciós költségeket eredményez). Hipotézisünk szerint, önmagában a váltáshoz való viszony is megváltozik azon a fogyasztók számára, akik egyszer már váltottak.

Az objektív áttérési költségelemek nagysága és azok szubjektív értékelése nyilvánvalóan teljesen nem szakadhat el egymástól, hiszen például a szolgáltatást váltók erről pontos képet kaphattak a korábbi váltás során, s azok is, akik nem váltottak még soha szolgáltatást, értesülhetnek az áttérési költségek nagyságáról (például a már váltóktól).

Mindazonáltal, a piaci hatások szempontjából az áttérési költségek nagyságára vonatkozó várakozások az elsődlegesek, nem pedig az áttérés során szerzett tapasztalatok. Az áttérési költségek empirikus felmérése során az elmondottak miatt nem (csak) azt kell vizsgálnunk, hogy a már váltók milyennek értékelik a váltási költségeket, hanem azt is, hogy miként viszonyulnak ehhez azok, akik nem váltottak. Az áttérési költségek felmérése során tehát egy pillanatképet kapunk arról, hogy a vizsgálat időpontjában a fogyasztók összességében hogyan vélekedtek e költségek nagyságáról. Az eredmény azonban nem csak egyszerűen vélemény lesz, hanem a piacon megjelenő áttérési költségek effektív nagysága, hiszen a fogyasztók döntését éppen a költségek nagyságára vonatkozó várakozásuk fogja meghatározni.

Az áttérési költség szubjektív jellegéből is fakad, hogy ezek a költségek idővel változhatnak, még akkor is, ha a szolgáltatók szerződéses feltételei, szerződéskötési gyakorlata vagy más külső tényező nem változik, de egyre több fogyasztó szerez tapasztalatokat a szolgáltatóváltással kapcsolatban.

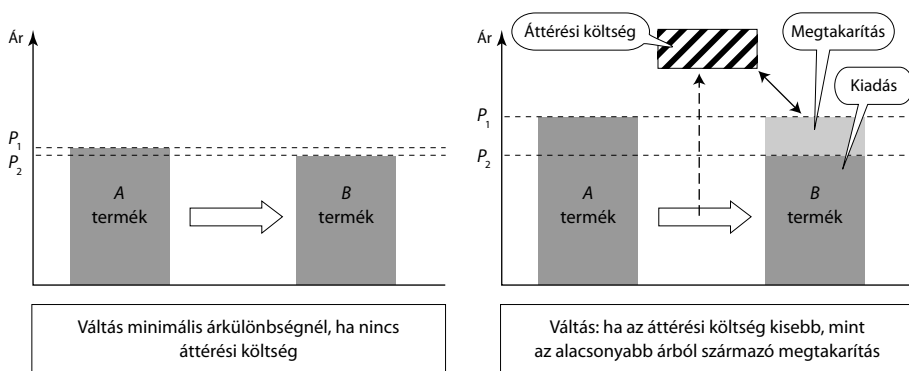
Az áttérési költségek piaci hatása

Az alapmodell

A szolgáltatóváltásról hozott döntés során a fogyasztó a váltástól várható hasznot veti össze a váltáshoz kapcsolódó költségekkel. A haszon alapvetően az alternatíva alacsonyabb áraiból vagy magasabb minőségéből ered. Áttérési költségek hiányában semmi sem gátolja a fogyasztót, hogy az olcsóbb vagy jobb minőségű szolgáltatást/ szolgáltatót válassza a jelenlegi helyett.

Az áttérési költségek azonban megnehezítik a fogyasztó számára a szolgáltatóváltást, ami lehetővé teszi a szolgáltató számára, hogy a versenytársakénál magasabb árat határozzon meg a saját fogyasztói számára. Ha nincs áttérési költség (és a termék homogén, valamint a fogyasztó racionális), a vállalat nem teheti meg, hogy a versenytársainál magasabb árat határoz meg, mivel ekkor elveszíti a fogyasztóit. Áttérési költségek mellett azonban, ha az ár nem magasabb, mint a versenytárs ára, plusz a fogyasztó számára jelentkező áttérési költség, a fogyasztónak nem éri meg váltani, és az egyébként olcsóbb szolgáltatást igénybe venni.

A szolgáltató tehát áttérési költségek jelenléte mellett a fogyasztói számára képes a költségek feletti árat meghatározni (1. ábra), és a normál profitot meghaladó ered-

Megjegyzés: Az ábra egy statikus képet mutat, ami nem veszi figyelembe például azt, hogy a váltási költség egyszeri kiadást jelent, az árkülönbség azonban szolgáltatások esetében leggyakrabban időben folyamatosan jelentkezik. Az elvet azonban ez a statikus kép is jól illusztrálja.

1. ÁBRA • Az áttérési költségek szerepe az árképzésben

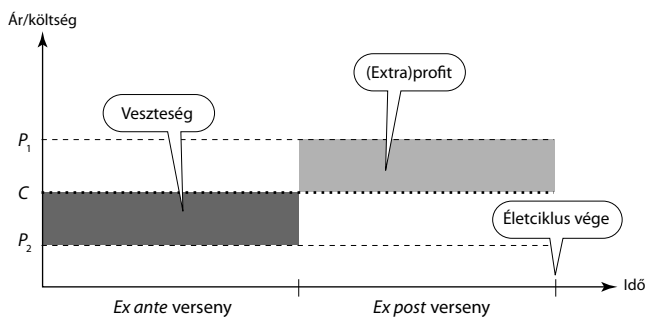

ményt elérni. (Ha a versenytárs ára költségalapú, akkor a szolgáltató által meghatározott ár pontosan az áttérési költség mértékével lesz a költségek felett, feltételezve, hogy azonos költségviszonyok mellett állítják elő a szolgáltatást.) Mindez felvetheti, hogy a piacon beavatkozást igénylő versenyprobléma van jelen.

Az áttérési költség közgazdasági szakirodalma azonban óvatosságra int a beavatkozás tekintetében, mondván, hogy az áttérési költség első látásra nyilvánvalónak tűnő piactorzító hatása korántsem egyértelmű, ha azt mélyebben megvizsgáljuk, s az áttérési költség önmagában nem feltétlenül okoz versenyproblémát (NERA [2003]).

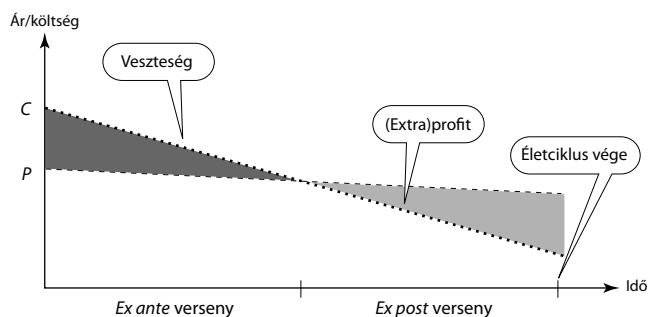
Az áttérési költséggel jellemezhető piacok alapmodellje a termék vagy a piac teljes életciklusát veszi figyelembe. A modell szerint a piac jellemzői és a szolgáltatók magatartása jelentősen eltérnek az életciklus különböző szakaszaiban. Tekintettel arra, hogy a szolgáltató profitja annál nagyobb lesz, minél nagyobb az ügyfélkör, a piac fejlődésének kezdeti szakaszában, ami jellemzően a penetráció gyors növekedésének a szakasza, a szolgáltatók mindent megtesznek, hogy minél nagyobb piaci részesedéshez jussanak, hiszen ettől függ majd a későbbi nyereségességük. A versenyben megszerzett fogyasztók (vagy ezek nagy része) ugyanis hosszú távon a szolgáltató ügyfele marad, akiket ezért bezárt (*lock-in*) fogyasztóknak is nevezhetünk.

Mindezek következtében az áttérési költségekkel jellemezhető piacok fejlődésének kezdeti gyorsan növekvő szakaszában a szolgáltatók közti verseny élesebb, erősebb, mint ott, ahol nem jellemzők az áttérési költségek. Az irodalom ezt *ex ante* versenynek hívja.⁵ Megjelenik ez a szolgáltatók árazási stratégiájában is, ugyanis a szolgáltatóknak megéri akár a költségek alatti árral is megszerezni a fogyasztót, mivel a kezdeti veszteséget majd a későbbiek során (az *ex post* versenyben) a költségeket meghaladó árazás lehetősége miatt képes kiegyenlíteni. A 2. ábra a szolgáltatók árazását (P) mutatja be a költségekhez (C) viszonyítva a piacfejlődés *ex ante* és *ex post* periódusában.

2. ÁBRA • Árképzés az *ex ante* és *ex post* versenyben áttérési költségek mellett

⁵ Az *ex ante* verseny azokért a fogyasztókért folyik, akik még nem választottak szolgáltatót (nincsenek bezárva), akik tehát a szolgáltatást először fogják fogyasztani. Az *ex post* versenyben ezzel szemben a fogyasztók már bezártak, s a szolgáltatók már többnyire csak egymás fogyasztóiért küzdenek.

Megjegyzés: Az *ex ante* verseny kialakulhat határköltséges árazás mellett is, hiszen ha az átlagköltség csökken, akkor a határköltség kisebb, mint az átlagköltség. Előfordulhat ezért, hogy nincs szükség határköltség alatti árazásra.

3. ÁBRA • Árazás csökkenő költségek mellett

Számos áttérési költséggel jellemezhető piacon a 2. ábrától különböző forgatókönyvet figyelhetünk meg. A később részletesen vizsgálandó távközlési piacokon sem jellemző az életciklus későbbi részében az árak hirtelen, jelentős emelkedése, sőt folyamatos árcsökkenéssel találkozhatunk.

Ez azonban egyáltalán nem mond ellent az alapmodellnek, mivel nem az árak abszolút nagysága a mérvadó, hanem az árak a költségekhez való viszonya. A távközlési szolgáltatások előállításában jelentős a méretgazdaságosság, ami miatt a költséggörbe nem konstans (mint a 2. ábrán), hanem az idővel, a penetráció és a volumen növekedésével együtt csökken. Ha a költségek csökkenése meredekebb, mint az áraké, akkor az előző esethez hasonlóan eljuthatunk az *ex ante* veszteséghez és az *ex post* profithoz.

Az áttérési költséggel jellemezhető piacok racionális árazási stratégiája az „alkudj, majd foszd ki” (*bargain and rip off*) hasonlattal jellemezhető. A negatív csengésű kifejezés ellenére az árazás dinamikusan szemlélve összességében nem lesz túlzó, ha a piacon megfelelően erős a verseny. Ekkor a szolgáltatónak pontosan akkora kedvezményeket érdemes adnia az új fogyasztó megnyerése érdekében, amekkora (a költségeket meghaladó) többletet képes beszedni a későbbiek során.

A szolgáltatók tehát a piac fejlődésének korai szakaszában az új fogyasztókért folyó verseny során a később (*ex post*) megszerezhető profitot *ex ante* feláldozzák.

Inkumbensek és új belépők

Az alapmodellben a piaci fejlődés mereven két szakaszra bomlik. Az „alkudj, majd foszd ki” stratégiának megfelelően az elsőben minden szolgáltató az új fogyasztókért küzd (*bargain*), míg a másodikban a „rabul ejtett” fogyasztókat fölözi le (*rip off*), úgy határozva meg az árat, hogy a fogyasztónak még éppen ne érje meg szolgáltatót váltani.

Valós piaci körülmények között azonban ez a két szakasz nem választható ilyen mereven szét, hiszen a bővülő piacokon sok esetben hosszabb időn keresztül egyszerre vannak jelen új és valamelyik szolgáltatónál már elkötelezett, régi fogyasztók. Másrészt, a valóságban nem minden szolgáltató lép egyszerre a piacra, sok esetben az első belépő előnyének (*first mover advantage*) vagy korábban jogilag szerzett monopol- vagy oligopolhelyzetnek köszönhetően a piacon vannak nagy piaci részesedéssel rendelkező inkumbensek, valamint kicsi új belépők. Ez a helyzet igen jellemző a távközlési piacokra, így az ezzel kapcsolatos közgazdasági modellek számunkra különösen érdekesek. E modellek két esetet kezelnek aszerint, hogy megvalósítható-e az árdiszkrimináció az új és a régi fogyasztók között, azaz képes-e a szolgáltató a régi (bezárt) fogyasztóknak magasabb, az új fogyasztók számára pedig alacsonyabb árat meghatározni.

Az árdiszkrimináció nem lehetséges. Ha az árdiszkrimináció nem lehetséges, és a piacon új és régi fogyasztók is jelen vannak, a szolgáltatóknak választaniuk kell, hogy az alkut (*bargain*) vagy a lefölöző árazást (*rip off*) alkalmazzák-e. Vagyis az árazás az új fogyasztók megszerzését célozza alacsony (esetleg a költségek alatti) árakkal vagy a meglévő fogyasztók lefölözését magas árakkal. A szolgáltató döntését két tényező határozza meg:

- a meglévő ügyfélbázis nagysága, illetve a piaci részesedése a régi fogyasztókat tekintve,
- és az új fogyasztók száma, ami a szolgáltatás életgörbéjének a függvénye.

A szolgáltatás életgörbéjének kezdeti szakaszában egy ideig mind a kisebb, mind pedig a nagyobb részesedésű piaci szereplők számára erősebb az ösztönzés az ügyfélszám növelésére, így a piacon az ügyfélszerző alacsony árazás a domináns. Ebben a szakaszban az árdiszkrimináció megvalósíthatatlansága miatt az új fogyasztók „védik” a régieket, hiszen a szolgáltató miattuk nem képes a meglévő ügyfélkör számára magas árat alkalmazni.

A kezdeti szakaszt követően a dilemma optimális megoldása már eltér a nagy piaci részesedésű inkumbens és a kicsi részesedésű vagy újonnan belépő szolgáltató számára. A nagy ügyfélbázisú és részesedésű inkumbensek számára magasabb profitot eredményez, ha a régi ügyfelekre koncentrálnak, azaz magasan áraznak (*rip off*), még akkor is, ha ezzel a stratégiával lemondanak az új ügyfelek megszerzéséről. A kisebb piaci szereplők, illetve az új belépők ezzel szemben az új fogyasztókat célozzák meg, akiket a már bent lévő szolgáltatók árainál alacsonyabb árak alkalmazásával tudnak megszerezni.

Az árdiszkrimináció nélküli, növekvő piacokra ezért könnyű belépni,⁶ hiszen nem kell tartani az inkumbens válaszlépéseitől, legalábbis amíg az új belépő piaci

⁶ Itt most nem foglalkozunk a belépést egyébként megnehezítő belépési korlátokkal. Például jelentős méret- és/vagy választékgazdaságosság esetén még az inkumbens (saját költségeihez képest) magas ára esetén sem biztos, hogy az új belépő annál alacsonyabb árat képes alkalmazni.

részesedése nem válik túl nagygyá. Az új belépő (kicsi) piaci szereplők képesek lehetnek az új fogyasztók mellett a magasabb váltási hajlandóságú fogyasztók megszerzésére is. E fogyasztók számára a váltási – például a szubjektív – költségelemek alacsonyabbak lehetnek az átlagosnál, a bent lévők azonban, hasonlóan az új fogyasztók esetéhez, nem éri meg az árazást úgy alakítani, hogy ezeket a marginális fogyasztókat is megőrizze.

A piaci részesedések kiegyenlítődni kezdenek: a bent lévők részesedése csökken, mivel egyrészt, nem szereznek új fogyasztókat, másrészt, elvesztik a marginális fogyasztókat, az új belépőké pedig pont ezek megszerzése miatt nő.

Az ilyen piacokra nemcsak hogy könnyű, hanem egyenesen „túl könnyű” a belépés (*Klemperer–Farell* [2006]). Az új belépők ugyanis az új fogyasztók számára költségek feletti árat is meghatározhatnak, hiszen az inkumbens árai a költségeket, legalább az áttérési költségek mértékével, meghaladják. Mindez lehetővé teheti nem hatékony (a bent lévőknél magasabb költségekkel működő) belépők megjelenését is.

Az árdiszkrimináció lehetséges. Más a helyzet, ha a piacon az új és régi fogyasztók közt lehetséges az árdiszkrimináció. Ekkor az inkumbens számára nem áll fenn a bemutatott árazási dilemma, s megteheti, hogy az új fogyasztók számára piacszerző, alacsonyabb árakat, míg a régiek számára magas lefölező árakat alkalmaz. Következésképpen az új belépők az ilyen esetekben jóval nehezebb helyzetben vannak, hiszen ellentétben az árdiszkrimináció-mentes esettel, itt az új fogyasztókért a bent lévőkkal is versenyezniük kell.

A bent lévőknek a piaci jelenlétből számos előnyük fakadhat az új belépőkkel szemben: például ismert márkanév, fogyasztói szokások ismerete, nagyobb tőkeerő. Ráadásul a bent lévők képesek az új fogyasztók számára adott kedvezményeket és az ebből származó veszteségeket a régi fogyasztóktól szerzett költségek feletti árbevételből (kereszt)finanszírozni.

Az új belépőknek a régi fogyasztók megszerzéséért az inkumbens áraihoz képest igen nagy engedményt kell adniuk, aminek az eredménye veszteséges működés lehet, hacsak nem rendelkezik az új belépő jelentős költségelönnyel az inkumbenshez képest. A probléma az új belépő szempontjából még súlyosabb, és a sikeres belépés esélye még kisebb, ha a piacon jelentős a méretgazdaságosság, ami az említett előnyök mellett tovább erősíti a nagy piaci részesedésű inkumbens piaci pozícióját az alacsonyabb átlagköltségeknek köszönhetően.

Az új belépő helyzetét tovább nehezítik az inkumbenstől elcsábított fogyasztói csoport valószínű jellemzői. Ezek a viszonylag magas váltási hajlandóságú fogyasztók több szempontból is kevésbé értékesek lehetnek. A magas váltási hajlandóság egyik oka lehet, hogy e fogyasztók a többiekénél alacsonyabbnak érzékelik az áttérési költségeket, ami miatt e fogyasztókat az új belépő is nehezen tudja majd megtartani, és amikor megpróbálja alkalmazni a lefölezéses, magasabb árakat, e fogyasztók továbbállnak. E fogyasztók árérzékenysége vélhetően az átlagosnál nagyobb, ugyanakkor

fogyasztásuk volumene általában az átlagosnál kisebb. Igen gyakran e fogyasztói csoportban találjuk a leginkább problémás, számlatartozást felhalmozó, nem fizető fogyasztókat. Az új belépő tehát jelentős engedményt alkalmazva is csak a kevésbé értékes fogyasztói kör tagjait tudja megnyerni, akiknek megtartása és a lefőlözö árazás későbbi alkalmazása igen kétséges.

AZ ÁTTÉRÉSI KÖLTSÉGEK SZABÁLYOZÁSI KÖVETKEZMÉNYEI

Versenykorlátozó magatartásformák megítélése

Tisztességtelen, a versenyt korlátozó vagy torzító magatartásformák előfordulhatnak egyedi vagy közös erőfölény (összejátszás, kartell) esetén is.

Az áttérési költségek és a kartell. Különösen az áttérési költségekkel jellemezhető érett piacokon találkozhatunk olyan jelenségekkel, melyek hasonlítanak az összejátszás esetén előfordulókhöz: a költségeket meghaladó árak; csekély mértékű árverseny; nem változó piaci részesedések.

Az áttérési költségek közgazdasági modelljei szerint azonban ezek a jelenségek az ilyen típusú piacok sajátos jellemzőiből is fakadhatnak, és nem feltétlenül versenyellenes magatartás eredményei. A piaci szereplők ugyanis összejátszás nélkül is képesek lehetnek e piaci jelenségeket létrehozni, egyoldalú ösztönzők eredményeként. A költségeket meghaladó árak nem a szereplők extraprofitját szolgálják, hanem fedezetet nyújtanak a piacfejlődés kezdeti szakaszában felmerült költség alatti árazásból fakadó veszteségekre. A modell szerint az erős versenyt is inkább a kezdeti szakaszban kell keresnünk, míg az érett piac szükségszerű velejárója a csekélyebb mértékű verseny. A valamelyik piaci szereplőt korábban választó fogyasztó számára a váltás nehéz, és a piaci részesedések állandósága mögött nem a piac felosztása, hanem a magas váltási költségek húzódnak meg.

Az összejátszáshoz hasonlító jelenségek megítélésekor tehát a dinamikus szemlélet alkalmazása indokolt, amelynek kulcskérdése, hogy megtörtént-e a piacfejlődés kezdeti szakaszában az *ex post* profit *ex ante* feláldozása a verseny során. Ha ez feltételezhető, akkor az összejátszásnál is megfigyelhetőhöz hasonló jelenségek jelenléte bizonyos mértékben szükségszerű és elfogadható az áttérési költségekkel jellemzett érett piacon.

Az áttérési költségek és az egyedi erőfölény. Az áttérési költség alapmodelljének legfontosabb üzenete, hogy az egyedi erőfölény megítélése esetén a piacot dinamikus szemléletben és szélesebb időhorizonton kell vizsgálni. A dinamikus szemlélet figyelmen kívül hagyásával e piacokon olyan „versenyproblémákat” azonosíthatunk, amelyek valójában nem azok, csak a piac sajátos jellemzőinek, nevezetesen az áttérési

költség jelenlétének a következményei. Statikus szemléletű vizsgálat ugyanis a piacfejlődés kezdeti szakaszában a költség alatti árazást látva a felfaló árazás problémáját azonosíthatja,⁷ míg a későbbi szakaszban a költségek feletti túlzó árazás lehet a vád, holott dinamikus szemléletben az árak valójában a termék vagy a fogyasztó életciklusát alapul véve költségalapúak.

A statikus szemléleten alapuló egyoldalú beavatkozás komoly károkat okozhat. A „felfaló árazás” tilalma ugyanis ellehetetleníti az *ex post* járadék előzetes feláldozását a verseny során, így az áttérési költségeken alapuló későbbi árazás valóban túlzó lesz. A „túlzó” árazás tiltása pedig nem veszi figyelembe, hogy az *ex post* nyereséget már *ex ante* feláldozták, így a szolgáltatót valójában – a termék életciklus egészét tekintve – veszteséges működésre kényszeríti.

Az életciklus egészét tekintve költségalapú árak ugyanakkor nem teljesen hátkonyak, mivel a kezdeti szakasz költség alatti árazása az optimálisnál magasabb fogyasztást generál, míg a későbbi szakasz magas árai az optimálisnál alacsonyabbat. A közgazdasági és szabályozási szakirodalom azonban egyértelműen azon az állásponton van, hogy ez az egyébként sem jelentős jóléti veszteség elkerülése olyan mértékű beavatkozási költséggel járna (árszabályozás az életciklus teljes időtartamában), ami a költségek és hasznok figyelembevételével nem ésszerű, így nem is javasolható.⁸

A „felfaló ár” tiltása különösen nagy károkat okozhat olyan szolgáltatások esetében, ahol jelentős pozitív külső hatások vannak jelen (a távközlési szektorban ilyenek igen gyakran felmerülnek, például gondoljunk a telekommunikációnak az áttételes, más ágazatokban megjelenő, a versenyképességet, termelékenységet növelő gyakran emlegetett és empirikusan is alátámasztott hatásaira). A beavatkozás ugyanis lassíthatja a szolgáltatás elterjedését, ami nettó társadalmi veszteséget okoz.

Nem, illetve csak körültekintéssel alkalmazható az Európai Bíróság által a felfaló ár megítélésére készített teszt. Eszerint, ha az ár alacsonyabb, mint az átlagos változó költségek, akkor minden esetben megállapítható a felfaló árazás.⁹ A jelentős mértékű áttérési költségek mellett azonban igazolható, hogy a piacfejlődés kezdeti szakaszában a racionális, ügyfélszerző árazás akár az átlagos változó költségek alatt is lehet.

Az áttérési költség alapmodellje szerint tehát az ilyen piacokon szükségszerűen megjelenő „*alkudj, majd foszd ki*” árazási séma önmagában nem vezet (jelentős)

⁷ Természetesen a felfaló árazás előfeltétele az erőfölény. Amennyiben ez nem állapítható meg, akkor a felfaló árazás gyanúja sem vethető fel.

⁸ Valós esetekben nehéz lehet az életciklus időtartamának meghatározása. Ha a szolgáltatók az *ex post* verseny szakaszának hosszát alulbecslik (például azért mert kockázatkerülők), ez akkor a kezdeti veszteségek „túlkompenzálásához” és tartós extraprofitához vezet az *ex post* szakaszban.

⁹ A tesztet az Európai Bíróság először az 1985. évi Akzo-ügyben alkalmazta, amelyben azt is mondta, hogy az átlagos változó költségek feletti, de az átlagos összköltség közötti ár is lehet, bizonyos esetben, jogellenes.

versenyproblémához, és nem igényel *ex ante* vagy *ex post* beavatkozást. Ez azonban csak akkor igaz, ha a piac a modellnek megfelelően működik, azaz igazak rá a következők.

- A piac fejlődésének kezdeti szakaszában erős verseny van jelen, ami biztosítja az *ex post* járadék *ex ante* feláldozását.
- A szolgáltatók a verseny hatására pontosan az *ex post* járadéknak megfelelő engedményt adnak a fogyasztóknak. Ennek feltétele, hogy a szolgáltatók:
  - pontosan ismerjék a fogyasztók számára megjelenő áttérési költség nagyságát, és a rabul ejtett fogyasztóktól megszerezhető profit mértékét;
  - rendelkezzenek elegendő tőkével a kezdeti veszteségek elviselésére;
  - ne legyenek kockázatkerülők.

Verseny a liberalizált piacokon. A bemutatott modellek alapján levonhatunk néhány, az áttérési költségeknek a liberalizált piacokon lévő versenyre gyakorolt hatásaira vonatkozó következtetést.

Először, az alapmodellben kulcsfontosságú *ex ante* verseny ez esetben nem valószínű, hiszen a piacon korábban egyetlen monopolszolgáltató volt. Nem reális feltételezés, hogy ha e szolgáltatóra vonatkozott is árszabályozás, akkor az figyelembe vette volna a szolgáltatás (piac) sajátos jellemzőit, és a piacfejlődés kezdeti szakaszában az árakat a költségek alatt határozta volna meg. (Elméletileg egy, a verseny hatásait imitáló árszabályozásnak ezt kellene tennie, hiszen e veszteséget majd a piacfejlődés későbbi szakaszában ellensúlyozza az áttérési költségek miatti lefőlőző árazás.)

Az *ex ante* verseny elmaradása miatt az *ex post* lefőlőző árazás dinamikus szemléletben is versenyproblémát okozhat, hiszen az árak a szolgáltatás teljes életciklusát tekintve is meghaladják a költségeket.

A piacnyitás sikere nagymértékben múlik azon, hogy a liberalizáció a termék életgörbéjének mely szakaszán következik be. Ha ez egy viszonylag korai szakaszban történik, a verseny kialakulásának jó esélyei vannak, még akkor is, ha lehetséges az árdiszkrimináció. Az új fogyasztók nagy száma ugyanis még akkor is vonzó lehet az új belépők számára, ha értük az inkumbenssel versenyezniük kell. Különösen jók a verseny kialakulásának esélyei, ha nem lehetséges árdiszkrimináció, hiszen ekkor az inkumbens a régi fogyasztókra koncentrál (a lefőlőző árazással), így az új fogyasztók az új belépők számára az inkumbens ellenállása nélkül szerezhetőek meg.

Az érett vagy hanyatló életciklusban lévő piacon ezzel szemben a verseny esélyei igen csekélyek, ha az áttérési költségek nagysága jelentős. Az új belépőnek ugyanis ebben az esetben nemcsak a korábban említett nehézségekkel (nagy engedmény, kevésbé értékes fogyasztók) kell megküzdenie, hanem az inkumbens erőteljesebb válaszlehetőségeivel is. Az *ex ante* verseny hiánya miatt ugyanis az inkumbensen nincs olyan kényszer, hogy a kezdeti szakaszban elszenvedett veszteségeket most

kell ellensúlyoznia. Az áttérési költség miatt alkalmazott magas ár számára dinamikus szemléletben is valódi extraprofitot jelent, amiből valamennyit „áldozhat” a versenytársak kiszorítása érdekében.

Ha tehát az *ex post* extraprofitot előre feláldozták, akkor az inkumbens *ex post* árainak csökkentése dinamikus az életciklus egészét tekintve költségek alatti, azaz felfaló árazást okoz.¹⁰ Ezzel szemben az *ex ante* verseny hiánya esetén az inkumbens úgy képes kizárni a versenytársakat, hogy az ár az életciklus egészét tekintve nem költség alatti, azaz fedezi az inkumbens összes költségét.

Mindebből az következik, hogy a korábban monopolhelyzetet élvező inkumbens tartósan is képes kizárni a piacon a nála hatékonyabb versenyzőket. Így, míg az első esetben a kizáró magatartás az inkumbens részéről csak akkor racionális, ha a piacon olyan belépési korlátok vannak, amelyek meggátolják a kizárt versenyző újbóli belépését, így lehetővé teszik az árak megemelését, az utóbbi esetben akkor is lehetséges a hatékonyabb versenytársak kizárása, ha nincsenek a piacon jelentős belépési korlátok, hiszen az inkumbensnek nincs vesztesége, amit a későbbi áremeléssel vissza kellene nyernie.

Versenykorlátozó magatartás az áttérési költségek emelésén keresztül. Mint láttuk, az áttérési költségek közvetlen hatással vannak az árak alakulására, s az érett piacokon az ár annál nagyobb mértékben emelhető a költségek fölé, minél magasabb az áttérési költségek mértéke. Felmerülhet ezért, hogy a szolgáltató az áttérési költségek növelésével megkárosíthatja a fogyasztókat.

Az új belépő lehetőségeinek elemzéséből egyértelműen következik, hogy az inkumbens az áttérési költségek emelésével tovább nehezítheti az új belépő helyzetét, vagy akár meg is hiúsíthatja a belépést, így a versenykorlátozó, kizáró magatartás veszélye is felmerülhet.

A szolgáltatók által befolyásolható váltási költségeknek több fajtája lehet, a közgazdasági szakirodalom azonban elsősorban az árengedmények, a hűség szerződések, valamint az inkompatibilitás kérdésével foglalkozik. Az inkompatibilitás jellemzően termékek esetében merül fel, így a következőkben csak az első két kérdéssel foglalkozunk.

Az áttérési költségre gyakorolt hatásuk alapján az árengedmények két fajtája különböztethető meg. Az a típusú árengedmény, amely a fogyasztás mértékével lineárisan nő, nem növeli az áttérési költséget, hiszen ezt az engedményt az új belépő is képes megadni a nagy volumenben fogyasztó számára. Az áttérési költséget azonban jelentősen megnövelheti a nem lineáris árengedmény, amikor a kedvezmény a fogyasztás időtartamának, illetve a korábban elfogyasztott mennyiségnek a függvényében nő (nem lineárisan). Az ilyen árengedmények alkalmazása a lineárisakkal szemben már alkalmas lehet a versenytársak kizárására.

¹⁰ Természetesen ez csak akkor lehetséges, ha megállapítható az inkumbens erőfölénye.

A szolgáltatók a kedvezményeket igen gyakran célzottan, csak a váltásnak leginkább kitett vagy már éppen váltani akaró fogyasztók számára ajánlják fel. Ez a gyakorlat leginkább akkor lehet problémás, ha egy vertikálisan integrált és felfelé irányuló (*upstream*) piacon (is) erőfölényben lévő inkumbens szolgáltató a felfelé irányuló piaci dominanciájából fakadó információs előnyére építi ezt. Az új belépők ugyanis az inputok igénybevétele során kénytelenek az inkumbens előtt felfedni, hogy milyen (például területi) piacokra készülnek belépni. Az inkumbens ezeknek az információknak a birtokában hatékonyan képes védeni a megtámadott vertikálisan lefelé irányuló (*downstream*) piacot, kizárólag e fogyasztók számára adva kedvezményeket.

A hosszabb távú hűségserződés hatása. A másik gyakran, különösen a szolgáltatások esetében előforduló típust a hosszabb távra kötött hűségserződés jelentik, amikor a szerződés lejáratát megelőző szolgáltatóváltás esetén a fogyasztónak „büntetést” kell fizetnie, vagy vissza kell fizetnie a szerződésben a felmondásig élvezett kedvezményeket.

A hűségserződés alkalmazásának célja nem feltétlenül a kizárás vagy a fogyasztó megkárosítása. Számos erős versennyel jellemezhető piacon is találkozhatunk ilyen szerződésekkel. Sokszor a szolgáltató számára a fogyasztóval kapcsolatban olyan jelentős egyszeri költségek merülnek fel, amelyek megtérülését joggal várja el. Ilyen lehet például a beszerzési ár alatt értékesített mobilkészülék vagy az internetszolgáltatás bekapcsolásához kötődő egyszeri költségek, amelyet a fogyasztó számára nem számítanak fel. Az ilyen költségeket a fogyasztó később folyamatosan a szolgáltatás havi vagy percdíjában fizeti meg a szolgáltató számára. A konstrukció lényegét tekintve hasonlít ahhoz, amikor a fogyasztó részletre vásárol, csak ezekben az esetekben nincs konkrétan meghatározva a részlet és a kamat stb. nagysága. A hűségserződés az ilyen esetekben hasonló funkciót töltenek be, mint a szabadalmak az innováció által vezérelt iparágakban: ösztönzik a kezdeti befektetéseket azáltal, hogy biztosítják azok megtérülését. A hűségserződés tiltása ezért az ilyen esetekben az iparág, illetve a fogyasztók számára is káros hatásokkal járhat.

A hűségserződés azonban végső soron alkalmasak lehetnek a verseny torzítására is. A valós fogyasztók ugyanis nem racionálisak oly mértékben, mint ahogy azt sok közgazdasági modell feltételezi. A gyakorlatban is lehet találkozni olyan szerződéses konstrukciókkal, amelyek a fogyasztók korlátozott racionalitására építve olyan feltételeket tartalmaznak, amelyek esetében felmerülhet a fogyasztók megkárosítása, például a hűségserződés automatikusan meghosszabbodik, ha a fogyasztó nem rendelkezik másként (a fogyasztót azonban a határidőre nem figyelmeztetik, és nagyon rövid az idő, amíg ezt jelezheti; vagy indokolatlanul magas a kilépés esetén fizetendő büntetés összege). Az ilyen esetek joggal tekinthetők olyan visszaéléseknek, amelyek egyszerre jelentik a fogyasztó megfélemlítését és a verseny korlátozását.

A hűségserződés versenykorlátozó voltának megítélése tehát gondos mérlegelést igényel, amelynek során vizsgálni kell azt is, hogy e szerződéseknek van-e a társadalmi vagy a fogyasztói jólétet növelő eredménye.

Az áttérési költségek emelésének más eszközei. Az irodalomban tárgyalt esetek mellett az inkumbenseknek más lehetőségeik is vannak az áttérési költségek emelésére.

- Ilyen lehet a tranzakciós költség emelése, például a szerződés felmondásának megnehezítésével. (Gyakori tapasztalat, hogy a szolgáltatást megrendelni nagyon egyszerű, lemondani viszont már korántsem, például a telefonos ügyfélszolgálatban a lemondás menü nem, vagy csak nagy várakozás után jelentkezik; a szolgáltatást megrendelni lehet telefonon vagy online, lemondani azonban csak személyesen stb.)
- A másik fontos eset, amikor az inkumbens képes a szolgáltatás folyamatosságának megakadályozására. Ez olyan vertikális piacok esetén fordul elő, ahol az inkumbens nyújtja az inputot a versenytársaknak. A versenytársak nem képesek ezt az alapvető inputot saját maguk előállítani, így a vertikálisan felfelé irányuló (*upstream*) piacon domináns pozícióban lévő inkumbenstől kell igénybe venniük. A távközlés területén számos ilyen esettel találkozhatunk: például a helyi hurok átengedése vagy az internet szolgáltatók számára nyújtott bitfolyam hozzáférés nyújtása. Az inkumbens ilyenkor megteheti, hogy a nagykereskedelmi szolgáltatás nyújtásának késleltetésével ellehetetleníti, hogy az új belépő időben nyújthassa a fogyasztó számára a kiskereskedelmi szolgáltatást. Amennyiben a fogyasztó számára a szolgáltatás folyamatosságának biztosítása igen fontos szempont (és a telefon, valamint az internetszolgáltatás esetében ez biztosan így van), akkor a szolgáltatóváltással együtt járó „üzemszünetet” igen jelentős váltási költségként értékeli.
- A szolgáltatóknak bizonyos esetekben lehetőségük van a keresés és az összehasonlítás költségeinek a megnövelésére. Ezzel gyakran találkozhatunk a vezetékes és a mobiltelefon-szolgáltatás terén, amikor a szolgáltatók olyan komplex tarifacsomagokat ajánlanak, amelyek összehasonlítása és a legjobb kiválasztása a fogyasztó számára meglehetősen nehéz. Az optimális csomag kiválasztásához ugyanis a fogyasztónak tudnia kell a fogyasztási (hívási) szerkezetét, azaz milyen hívásirányban, milyen napszakban és mennyit telefonál.

A komplex tarifacsomagok kialakítása mögött azonban nem feltétlenül versenykorlátozó vagy a váltási költségek emelésére törekvő magatartás húzódik meg. A cél lehet az olyan árdiszkrimináció kialakítása, illetve a fogyasztói igények jobb kielégítése, amely összességében a társadalmi jólét növekedésével járhat.

Szabályozási eszközök alkalmazása

Mint láttuk, ha a piac az áttérési költségek közgazdasági modelljének megfelelően működik, nincs szükség beavatkozásra, sőt ez inkább káros, illetve szükségtelenül költséges lehet. Ez azonban csak akkor igaz, ha a piacfejlődés kezdeti szakaszában

megfelelő a verseny, és az *ex post* profitot, amelynek mértékét a piaci szereplők pontosan ismerik, teljesen a verseny során előzetesen feláldozzák.

Kulcsszerepe miatt a piacfejlődés kezdeti szakaszában zajló *ex ante* verseny kiemelt figyelmet érdemel, aminek mind az összeolvasások elbírálásában, mind az esetleg felmerülő versenykorlátozó magatartások (szigorú) megítélésében meg kell jelennie. Felmerülhet ugyanakkor, hogy az *ex ante* verseny elégtelen volt, és az *ex post* profitot a vállalatok az *ex ante* versenybe nem építették be előre. Bizonyosan ez a helyzet a korábbi monopolpiacok liberalizálását követően. Az ilyen érett piacokon mind a túlzó, mind a felfaló árazás felmerülhet, ami szabályozói beavatkozást igényelhet. Tekintettel arra, hogy hosszabb időn keresztül fennálló tartós strukturális problémáról van szó, a fogyasztók védelme érdekében az ágazati árszabályozás lehet indokolt, amennyiben a verseny kialakulása vagy intenzitásának növelése nem tűnik reálisnak. A kizorító vagy kizáró (*foreclosure*) árazás, mint láttuk, a piac érett szakaszában úgy is lehetséges, hogy az nem jelent az inkumbens számára költség alatti, felfaló árazást. Ráadásul a kizorító árazás tartósan is megvalósítható, még olyan piacok esetén is, ahol a belépési korlátok alacsonyak. Mindezek miatt indokolt lehet a felfaló árazásnak a szokásosnál szigorúbb kezelése.

Mint láttuk, bizonyos esetekben indokolt, sőt a versenyt erősítő is lehet az áttérési költségek léte, még az egyes endogén, a szolgáltatók által létrehozott költségek esetében is. Strukturális versenyproblémák megjelenése esetén azonban a leghatékonyabb szabályozói beavatkozást éppen az áttérési költségek csökkentése jelentheti, hiszen ez egyszerre járul hozzá mind a fogyasztókkal, mind a versenytársakkal szemben alkalmazható versenyellenes magatartás csökkentéséhez.

Mindenekelőtt vizsgálható az endogén költségek indokoltsága. A fogyasztók megtévesztésén alapuló szerződéses költségek kialakítását a hatóságnak minden esetben tiltani és büntetni kell. Hasonlóképpen tiltható a tranzakciós költségek szándékos emelésére vonatkozó magatartás. Mindezek esetében a versenyhatósági beavatkozás is elégséges lehet.

Az ágazati szabályozással lehet kezelni a vertikálisan felfelé irányuló (*upstream*) piaci erőfölény átvitelét, amelyet az inkumbens úgy valósíthat meg, hogy nem biztosítja időben az új belépő számára nélkülözhetetlen inputot, így a szolgáltatás folyamatosságának a megszakadása miatt megnöveli a fogyasztók által érzékelt váltási költséget. A probléma megoldását az inkumbens és az új belépők közti nagykereskedelmi megállapodások szabályozása jelentheti. Sok esetben lehetőség van nemcsak az endogén, hanem az exogén áttérési költségek csökkentésére is, például:

- ha a jelentős keresési költségek a szolgáltatók által alkalmazott komplex tarifacsomagokból adódnak, segíthet egy jól kezelhető a tarifákat könnyen összehasonlíthatóvá tevő eszköz;
- a szerződések felmondásával, illetve az új megkötésével kapcsolatos tranzakciók egyszerűsítése, szabványosítása;

- az új belépők által nyújtott szolgáltatások minőségét elismerő szabályozói nyilatkozat csökkentheti a bizonytalansági, illetve a pszichológiai költségeket;
- a telefóniában a számhordozhatóság bevezetése az áttérési költségek egy sajátos és jelentős elemét csökkentette.

Az áttérési költségek csökkentése mindenképpen előnyös az új belépők és a verseny intenzitásának növelése szempontjából.

A VIZSGÁLAT MÓDSZEREI

A váltási költségek mérésének módszerei

A váltási költségek mérésének egyelőre nincs standard gyakorlata a közgazdasági kutatásban, de több módszerrel történt már kísérlet a számszerűsítésre. A NERA [2003] a módszereket két típusba sorolja. Közvetlen módszereknek nevezi azokat, amelyek a fogyasztók egyéni viselkedése alapján mérik a váltási költségeket. Közvetett módszerek pedig azokat, amelyek aggregált vállalati adatokat használnak. A közvetett módszereken belül is megkülönböztet két típust. Az első kereszt-árrugalmasságok becslésén alapul vállalati adatok alapján, és a váltási költségek változását a kereszt-árrugalmasság változásán keresztül méri. A másik típusba olyan elemzéseket sorol, amely az árak és az árreakciók alapján von le következtetéseket a váltási költségekre vonatkozóan.

A nemzetközi szakirodalomban használt egyik mérési lehetőség az úgynevezett diszkrét döntési modellek (*discrete choice models*) használata (*Chen–Hitt* [2002], *Forman–Chen* [2003], *Grzybowski* [2007]). A váltási költségek becslése regressziós modell segítségével történik, ahol függő változóként az szerepel, hogy melyik terméket választja a fogyasztó. A modell magyarázó változói között szerepel az ár, illetve a váltás ténye, tehát az, hogy az előző időszakban ugyanazt a szolgáltatást használta-e a fogyasztó, vagy sem. A modell becslése alapján a *váltás* változó együtthatója meg fogja mutatni, hogy mennyivel növeli az adott szolgáltató választásának esélyét annak használata a korábbi időszakban. A váltási költség számítása pedig a *váltás* változó együtthatójának és az *ár* változó együtthatójának hányadosából adódik: a kettőt elosztva egymással adódik, hogy mekkora anyagi áldozatot érdemes hozni azért, hogy ugyanazt a terméket használja a fogyasztó két időszak alatt. A váltási költségek diszkrét döntési (*discrete choice*) modellekkel történő mérése talán legkritikusabb eleme, hogy a távközlési szolgáltatások esetében az ár gyakran már önmagában nehezen határozható meg: a fogyasztók szolgáltatáscsomagokra fizetnek elő. Továbbá az ár hatását csak akkor lehet meghatározni, ha több időpontban van megfigyelésünk a fogyasztókról, tehát paneladatokat használunk. E nehézségek vezethettek oda, hogy az említett kísérletek egyikében sem sikerült a váltási költségek kifejezése az ár együttható segítségével.

A váltási költségek számszerűsítésére gyakran használják *Shy* [2002] módszerét. *Krafft–Salies* [2006] a francia szélessávú internetszolgáltatások kapcsán felmerülő váltási költségeket, *Salies* [2006] pedig a brit áramszolgáltatási piac váltási költségeit mérte meg ezzel a módszerrel. *Szolnoki–Tóth* [2008] a villamosenergia-piaci liberalizáció árakra gyakorolt hatását jelezte elő ezzel a módszerrel Magyarországon. A módszer azon a feltételezésen alapul, hogy egy adott vállalat úgy határozza meg árait, hogy a konkurens vállalatnak még épp ne érje meg a váltási költség mértékével aláigérni ő árának, és ezzel elcsábítani a fogyasztóit. A módszer alkalmazásához mindössze az árak és a piaci részesedések ismeretére van szükség, és ennek segítségével megkaphatjuk a váltási költségeket, amelyre pénzben kifejezett, jól értelmezhető eredményt ad. A módszer azonban több burkolt feltételezést tartalmaz: feltételezi, hogy a vállalatok ismerik a váltási költségeket, és a valóságban ez alapján áraznak.

A váltási költségek mérésére – hasonlóan más piaci információk megszerzéséhez – alkalmazhatunk közvetlen megkérdezést. Ellentétben a diszkrét döntési modellekkel, ez a módszer nem a kinyilvánított, hanem a szándékolt preferenciák módszerei közé tartozik. Az eredmények érvényessége ebben az esetben attól függ, mennyire képes a fogyasztó előre jelezni saját viselkedését. Fontos módszertani követelmény tehát az ilyen kérdezés esetén, hogy olyan kérdéseket kell feltenni, amelyek a válaszadó számára érthetőek, egyszerűek és könnyen értelmezhetőek. Emellett a hipotetikus helyzeteknek minél közelebb kell lenniük ahhoz, amivel a fogyasztó a valóságban gyakran szembesül, a választás okainak elemzésénél pedig a kérdéseknek meg kell felelniük a fogyasztók kognitív sémáinak. A módszer előnye, hogy segítségével számos olyan fontos információ gyűjthető, amely a kinyilvánított preferenciák utólagos elemzéséből nem (például a váltási költség elemeire vonatkozó információ), továbbá segítségével egyszerűen kezelhető a csomagárazás bonyolultságából adódó probléma is.

Vizsgálatunk módszere a harmadik módszeren (közvetlen megkérdezés) alapul. Emellett az elemzésnél eredményeinket összehasonlítjuk azzal, amit a *Shy* [2002] módszer alapján kaptunk volna.

Minta

A váltási költségek mérésére ennek megfelelően kérdőíves felmérést végeztünk. A felmérést az NRC piackutató végezte, amelynek keretében online megkeresés használatával 2500 fő válaszolt a kérdőívre 2007 szeptemberében. A felhasznált minta a magyarországi internethasználókra nézve reprezentatívnak tekinthető, a teljes népességre nem. A válaszadók 53 százaléka férfi, 47 százaléka nő volt. 40 százalékuk 18 és 29 év közötti, 26 százalékuk 30–39, és 17-17 százalékuk 40–49, illetve 50–69 év közötti. 30 százalékuk budapesti volt, 49 százalékuk más városban, 20 százalékuk falun élt. Végzettség tekintetében 3 százalék rendelkezett nyolc általános iskolai osztály vagy kevesebb, 16 százalékuk szakmunkás, 48 százalékuk érettségi és 33 százalékuk

felsőfokú végzettséggel. A váltási költségeket három távközlési szolgáltatás: a vezeték nélküli távbeszélő-, a mobiltávbeszélő- és az internetszolgáltatás esetében vizsgáltuk. Mobiltelefonnal a válaszadók 98 százaléka, vezeték nélküli telefonnal viszont csak 58 százaléka rendelkezett. Internet-előfizetése 86 százalékuknak volt otthonában (a többi válaszadó csak munkahelyén vagy iskolában rendelkezett hozzáféréssel).

Kérdések

A váltási költségekre vonatkozó kérdések megfogalmazásakor arra törekedtünk, hogy ezek – amennyire csak lehet – életszerűek legyenek, hogy a válaszok jól közelítsék a valós magatartást. A kérdésfeltevésnél továbbá egy jelenbeli, záros határidőn belül történő váltásra kérdeztünk rá, hogy az idődiszkontálás problémáját amennyire lehet, kiiktassuk. A váltási költségek mérésére így minden szolgáltatás esetén két kérdést fogalmaztunk meg:

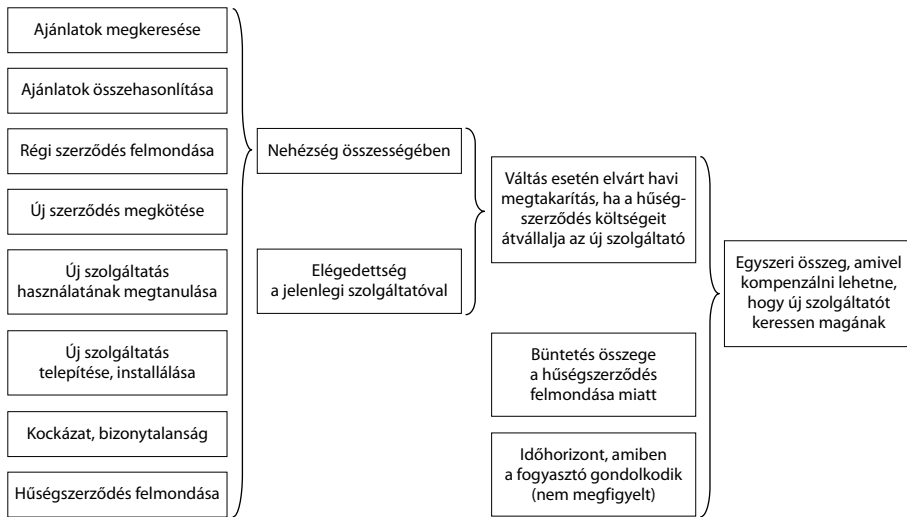
1. „Tegyük fel, hogy Ön kompenzációt kapna a szolgáltatóváltás nehézségeiért. Mekkora az a legkisebb összeg, amit ha most azonnal megkapna készpénzben, akkor hajlandó lenne szolgáltatót váltani a következő két hétben? (Ezért az összegért cserébe az Ön feladata lenne az új szolgáltató és szolgáltatási csomag kötetlen, az Ön igényeinek megfelelő kiválasztása, a szolgáltatóváltással kapcsolatos minden ügyintézés lebonyolítása. A váltással kapcsolatos mindenféle költség Önt terhelné.)”
2. „Legalább mennyivel kellene a havi kiadásainak alacsonyabbnak lennie ahhoz, hogy átmenjen egy másik szolgáltatóhoz két héten belül, ha az esetleges hűség-szerződés megszegéséből eredő büntetés teljes összegét Ön helyett átvállalná az új szolgáltató?”

A kérdőív lehetőséget adott arra, hogy ne csak a váltási költségeket összességében, hanem ennek egyes elemeit is mérjük, amelyek nagyságát később összehasonlíthatjuk egy-egy szolgáltatás esetén vagy a szolgáltatások között. A bemutatott elmélet alapján a váltási költségek következő elemeit mértük:

1. az ajánlatok megkeresése,
2. az ajánlatok összehasonlítása,
- 3 a régi szerződés felmondása,
4. az új szerződés megkötése,
5. az új szolgáltatás telepítése, installálása (ahol releváns),
6. az új szolgáltatás használatának megtanulása,
7. kockázat, bizonytalanság,
8. elégedettség a jelenlegi szolgáltatóval,
9. a hűség-szerződés lemondásából adódó költségek.

Ezek közül az 1–6. elemeket a következő kérdéssel mértük: „Ha szolgáltatót szeretne váltani, akkor ön szerint mennyi energiát igényelne öntől... (1 = nagyon keveset, 5 = nagyon sokat)”. A kockázat mérésére szintén ötfokú skálát használtunk: „Szolgáltató váltása esetén mekkora kockázatot jelent, hogy az elvárt minőségű szolgáltatást kapja-e majd? (1 = egyáltalán nem kockázatos 5 = nagyon kockázatos)”. Ezek után rákérdeztünk, hogy összességében mennyire találja nehéznek a szolgáltatóváltást hasonlóan az 1–6. kérdésekhez. A szolgáltatóval kapcsolatos elégedettség mérésére a következő kérdést tettük fel: „Jelenlegi szolgáltatójával mennyire elégedett?”, és az értékelésre szintén ötfokú skálát használtunk. A hűsítés szerződés megszegéséből adódó költségek mérésére megkérdeztük, hogy „Ha két héten belül szolgáltatót kellene váltania, kellene-e büntetést/hátralékot fizetnie a hűsítés szerződés felmondása miatt?”.

A kérdőív összeállításánál úgy jártunk el, hogy az elégedettségre vonatkozó kérdés az „Összességében mennyire tartaná nehéznek...?” kérdés után helyezkedett el, így ezt a válaszadók a nehézségek értékelésébe emiatt nem számították bele. Ez után következett a váltási költségekre vonatkozó két kérdés, így itt már „figyelmükbe ajánlottuk” az elégedettség hatását. A váltási költségek elemeire vonatkozó elméleti összefüggéseket illusztrálja a 4. ábra.

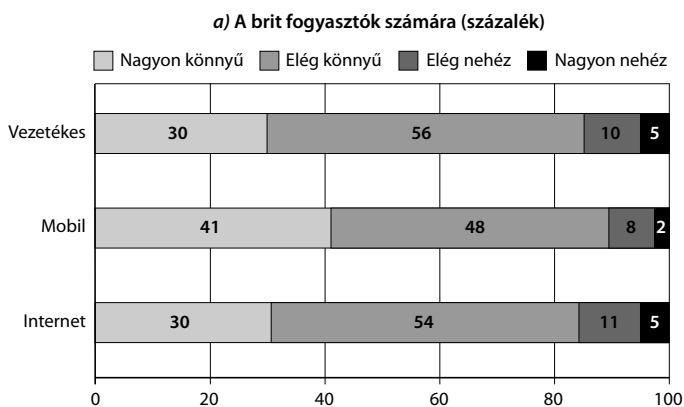
4. ÁBRA • A váltási költség különböző elemei közötti kapcsolat

EREDMÉNYEK

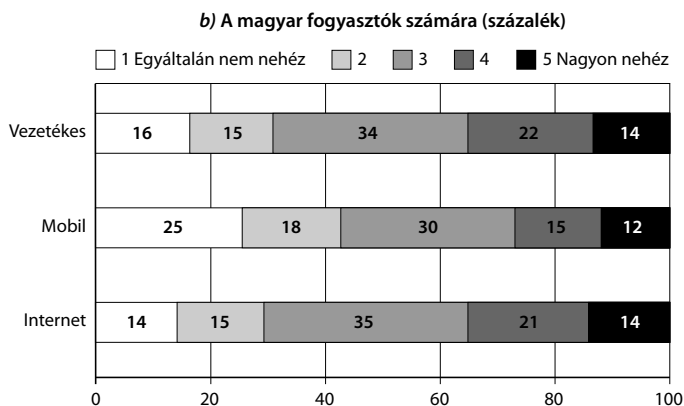
A váltással kapcsolatos nehézségek

A váltással kapcsolatos nehézségek átlagai a használt ötfokú skálán a közepes szint körül alakulnak. Érdekes összevetni ezeket a nehézségeket más országok adataival. A szolgáltatóváltás nehézségével kapcsolatban az Ofcom is készített kutatást a brit fogyasztók körében. Ebben a nehézség mérésére négyfokú skálát használtak.

A vezetékes telefon váltását a brit fogyasztók 15 százaléka, a mobilszolgáltató váltását 10 százalék, az internetszolgáltató váltását pedig 16 százalék tartotta elég vagy nagyon nehéznek. Ezek az értékek Magyarországon 35 százalék, 27 százalék és 36 százalék voltak, holott azonos nehézség esetén Magyarországon ennek az ötfokú

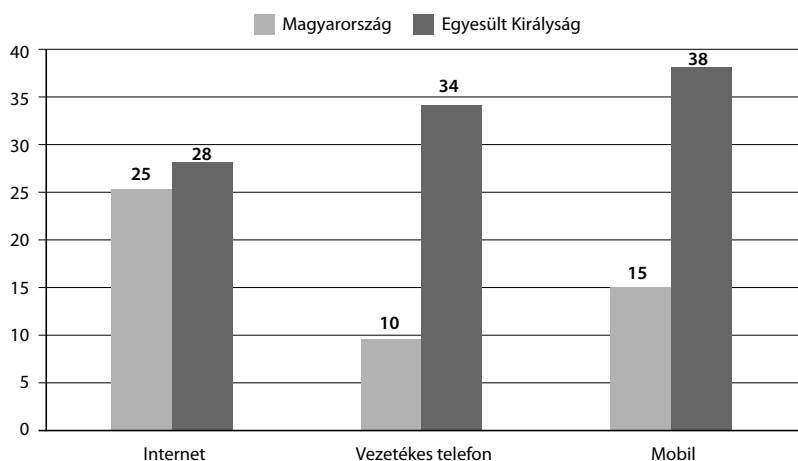

Forrás: Ofcom: The Consumer Experience. Research Report. 2006. november 16.

5. ÁBRA • A szolgáltatóváltás nehézsége

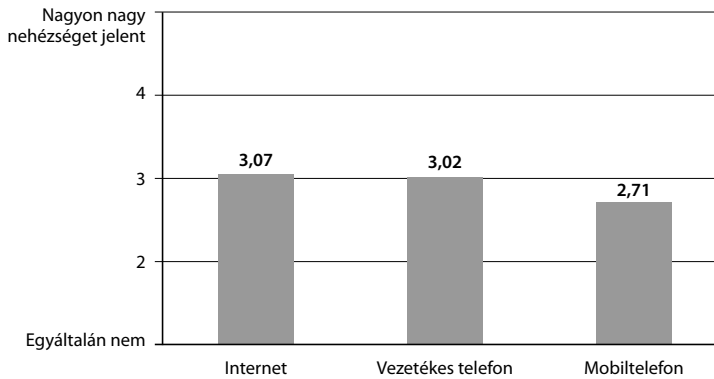
6. ÁBRA • Szolgáltatót váltók aránya az elmúlt két évben Magyarországon és az Egyesült Királyságban (százalék)

skála miatt alacsonyabbnak kellene lenni. Látható, hogy a szolgáltatóváltást a magyar fogyasztók lényegesen nehezebbnek tartják, mint az angolok.

A nehézségek mellett a váltás gyakoriságát is megvizsgálva, azt látjuk, hogy a magyar fogyasztók ritkábban is váltanak szolgáltatót, mint a britek. Ez lehet a nehezebb szolgáltatóváltás következménye. Bár az, hogy az internetszolgáltatás váltása Magyarországon megközelíti a brit értéket (annak ellenére, hogy ezt is lényegesen nehezebbnek tartják a magyarok) arra utalhat, hogy a nehézségek mellett más tényezők is befolyásolhatják a váltás gyakoriságát. Ilyen lehet a választék vagy az árak változása. Magyarországon a felmérést megelőző két évben az internet-előfizetés átlagos költsége 26 százalékkal csökkent, a vezetékes telefon és a mobiltelefon előfizetésének költségei azonban ennél lényegesen kevésbé (11, illetve 6 százalékkal) (*Forrás: NHH–Ithaka–Tárki: Távközlési szolgáltatások használata című adatfelvétel.*)

A váltással kapcsolatos nehézségek

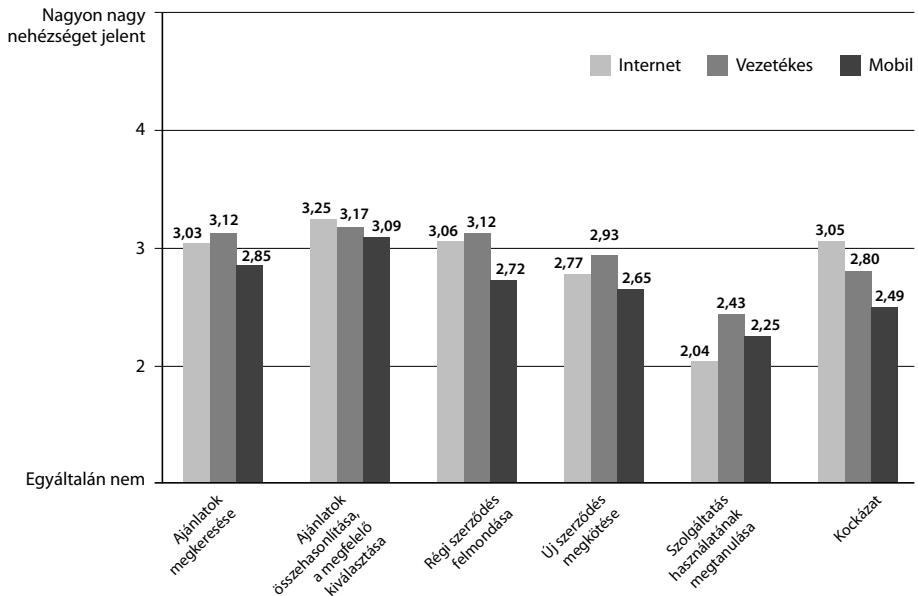
A távközlési szolgáltatások közül a magyar fogyasztók a legkönnyebbnek a mobilszolgáltató-váltást tartották. A különböző szolgáltatások esetében a nehézségek átlagait szemlélteti a 7. ábra. Az összehasonlításhoz páros mintás *t*-próbákat is elvégeztünk. Ebben a statisztikában minden összehasonításnál csak azok szerepelnek, akik mindkét szolgáltatással rendelkeznek, így kiszűrhető az összetétel-különbség hatása. Ennek eredménye nagyjából megegyezik a 7. ábrán látható eredménnyel: az internetváltás bizonyult a legnehezebbnek, ez szignifikánsan nehezebb, mint

7. ÁBRA • A szolgáltatóváltás nehézsége

a másik két szolgáltatás. A második legnehezebb a vezetékes telefon váltása, amely nehezebbnek bizonyult a mobilszolgáltató váltásánál.

A nehézségek különböző elemeinek összehasonlításakor látható, hogy az egyes elemek nehézségei is hasonlóképpen alakulnak, mint a nehézségek összesített értéke. Kivétel ez alól a szolgáltatás használatának megtanulása, ami az internet esetén lényegesen könnyebb, mint a többi szolgáltatás esetén (8. ábra).

8. ÁBRA • A szolgáltatóváltással kapcsolatos nehézségek összehasonlítása

A váltási költségek különböző elemei közül az átlagosnál könnyebbnek találták a kérdezettek a szolgáltatás használatának megtanulását, legnehezebb pedig jellemzően az ajánlatok összehasonlítása és a megfelelő kiválasztása volt.

Felvetődik a kérdés, hogy a nehézségek ezen elemeit mekkora súllyal veszik figyelembe a fogyasztók, amikor azt értékelik, hogy összességében mennyire lenne nehéz szolgáltatót váltani, vagyis milyen fontosságúak ezek az elemek az összességében várt nehézségről alkotott véleményben. Ezt lineáris regressziós modellekkel mutathatjuk ki, amelynek függő változója az összességében vett nehézség, magyarázó változói pedig a bemutatott elemek (1. táblázat). Az említett tényezők mellett növelheti a szolgáltatóváltás nehézségét az is, ha a fogyasztó hűsészerződéssel rendelkezik, így célszerű ezt is szerepeltetni a modellben. Feltételezhető továbbá, hogy különböző társadalmi csoportok számára eltérő nehézséget jelent a szolgáltatóváltás. Ezért a modellben demográfiai változók (nem, életkor, végzettség, lakóhely) is hatását is megvizsgáljuk.

A táblázat utolsó sorában található R^2 értékek keresztmetszeti adatokhoz képest szokatlanul jó magyarázó erőt mutatnak: a vizsgált tényezők a nehézség 40–49 százalékát magyarázzák. Érdekeség, hogy az internethasználókon belül a falun élők

1. TÁBLÁZAT • A szolgáltatóváltás nehézségének magyarázó tényezői

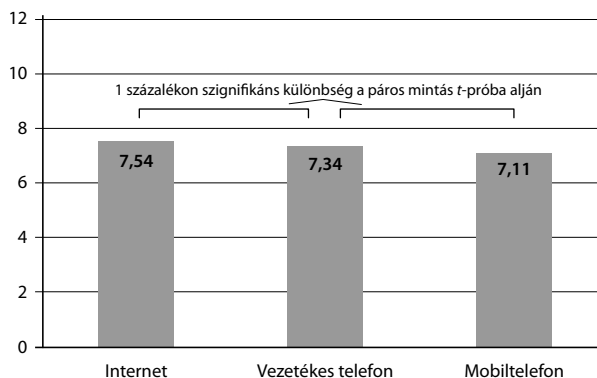
Magyarázó változó	Internet	Mobil	Vezetékes
Végzettség: szakmunkás ⁺	0,48	0,06	0,10
Végzettség: érettségi ⁺	-0,07	0,15	-0,14
Végzettség: felsőfokú ⁺	0,05	0,12	0,31 [*]
Kor: >30 ⁺	-0,49 [*]	-0,26	-0,36
Kor: >40 ⁺	0,01	0,01	-0,06
Kor: >50 ⁺	0,12	-0,11	0,06
Lakóhely: Budapest ⁺	-0,04	0,06	0,07
Lakóhely: város ⁺	-0,13	0,06	-0,06
Nem (nő)	0,09	-0,02	-0,04
Ajánlatok megkeresése	0,05	0,01	0,07
Ajánlatok összehasonlítása, a megfelelő kiválasztása	0,07 [*]	0,14 [*]	0,00
Régi szerződés felmondása	0,26 [*]	0,30 [*]	0,32 [*]
Új szerződés megkötése	0,16 [*]	0,12 [*]	0,09 [*]
Szolgáltatás „használatának” megtanulása	-0,03	0,01	-0,02
Kockázat	0,30 [*]	0,33 [*]	0,33 [*]
Hűsészerződés	0,36 [*]	0,33 [*]	0,16 [*]
Új szolgáltatás telepítése, installálása	0,06 [*]		
R^2	0,40	0,49	0,46

^{*} $p < 0,05$. ⁺ Az előző kategóriához viszonyítva.

számára sem nehezebb a váltás, mint a városiak vagy fővárosiak számára. A váltás különböző tényezőinek hatása nagyon hasonló a különböző szolgáltatások esetében. A fogyasztók számára jellemzően három tényező határozza meg a szolgáltatóváltás nehézségét: a régi szerződés felmondásának nehézsége, a kockázat és a hűség szerződés léte. Ezek együtthatói 0,3 körüliek. Ezek mellett további két tényezőt vesznek figyelembe kisebb súllyal: az ajánlatok összehasonlíthatóságát és az új szerződés megkötésének nehézségét. Ezek együtthatói 0,1 körül alakulnak. Az ajánlatok megkeresésének nehézsége és a használat megtanulásának nehézsége jellemzően nem határozza meg a szolgáltatóváltás nehézségét.

Váltási költségek

A szűkebben definiált váltási költségek mérésére azt a kérdést tettük fel, hogy mekkora havi megtakarítás esetén váltana szolgáltatót a kérdezt, ha a hűség szerződés esetleges költségeit az új szolgáltató átvállalná. A válaszok megoszlása meglehetősen szélsőséges volt. A válaszadók jelentős része viszonylag alacsony, kis részük azonban igen magas összeget adott meg. A különböző kérdéseknél a válaszadók 1–8 százaléka azt válaszolta, hogy nulla forintért is váltana, ami úgy értelmezhető, hogy ezek a felhasználók annyira elégedetlenek szolgáltatójukkal, hogy megtakarítás nélkül is váltanának. A szélsőséges eloszlás miatt a különböző szolgáltatások esetében felmerülő váltási költségek összehasonlítására nem megfelelő az átlagok összehasonlítása. A medián fogyasztók vizsgálata azt mutatja, hogy a fogyasztók fele havi 2500 forint megtakarításért már váltana internetszolgáltatót, és 2000 forint megtakarításért vezetékes és mobilszolgáltatót. A várt megtakarítás logaritmusának összehasonlítása azt mutatja, hogy a váltási költség az internet esetében a legmagasabb, ezt követi a vezetékes telefon, majd a mobiltelefon, bár a különbségek nem olyan nagyok.

9. ÁBRA • A várt havi megtakarítás logaritmusainak összehasonlítása

Ezek után megvizsgáltuk, hogy a várt havi megtakarítás valóban a szolgáltatóváltás nehézségeitől függ-e (2. táblázat). Erre lineáris regressziós modelleket használtunk, amelynek függő változója a várt havi megtakarítás logaritmusa. A 4. ábra alapján a korábban bemutatott nehézségek mellett a szolgáltatóval való elégedettség is befolyásolhatja a várt havi megtakarítást, így ezt is szerepeltettük a modellben. Valószínűsíthető az is, hogy az, aki többet költ az adott szolgáltatásra, abszolút értékben nagyobb havi megtakarítást vár el, mivel a megtakarítást számlájuk nagyságához viszonyítják a fogyasztók. Ezek mellett speciális tényezők hatását is vizsgáltuk. A mobiltelefonok esetében megnéztük, különbözik-e a váltási költség kártyás és előfizetéses felhasználók esetében, függ-e az arról, hogy melyik mobilszolgáltatónál van,

2. TÁBLÁZAT • A váltási költségek (havi megtakarítás) meghatározó tényezői

Magyarázó változó	Internet	Mobil	Vezetékes
Végzettség: szakmunkás ⁺	0,68	0,27*	0,45
Végzettség: érettségi ⁺	1,09	1,47	1,79*
Végzettség: felsőfokú ⁺	1,27	1,02	0,85
Kor: >30 ⁺	1,12	2,95	1,80
Kor: >40 ⁺	0,98	0,72	1,06
Kor: >50 ⁺	0,99	0,79	0,77
Lakóhely: Budapest ⁺	0,94	1,05	0,86
Lakóhely: város ⁺	0,88	0,84	0,91
Havi kiadás (1000 forint)	1,18*	1,08*	1,17*
Ajánlatok megkeresése	0,84*	1,03	0,82*
Ajánlatok összehasonlítása, a megfelelő kiválasztása	1,22*	1,08	1,20*
Régi szerződés felmondása	0,96	1,19*	0,99
Új szerződés megkötése	1,02	0,87*	1,05
Szolgáltatás „használatának” megtanulása	1,03	1,05	1,05
Új szolgáltatás telepítése, installálása	1,07		
Kockázat	1,00	1,05	0,91
Nehézség összességében	0,99	0,95	1,06
Hűség szerződés	1,24*	1,41*	
Elégedettség a szolgáltatóval	1,10*	0,95	0,89
Sajátja a mobiltelefon		1,25	
A mobil előfizetéses		1,53*	
Mobil: Pannon		1,05	
Mobil: Vodafone		1,06	
R ²	0,11	0,12	0,13

Magyarázat: A függő változó a várt megtakarítás logaritmusa volt, az együtthatók ennek megfelelően azt mutatják, hogy az adott tényező egységnyi változása hányszorosára növeli a várt megtakarítást.

* $p < 0,05$. * Az előző kategóriához viszonyítva.

és attól, hogy sajátja-e a telefon vagy nem (céges, családtag vette). Elvileg ez utóbbi megnehezítheti a váltást.

A modellek illeszkedése ebben azt esetben viszonylag alacsony, az R^2 -ek 0,1 körül alakulnak, amely tipikus a piackutatási (keresztmetszeti) adaton végzett regressziós elemzésre. A váltási költségek mérése esetén sincs ez másképp, *Burnham és szerzőtársai* [2003]-ban például nyolc esetből háromban 0,1 alatti R^2 értéket kaptak. Meglepő eredmény, hogy a szolgáltatóváltás nehézsége összességében nem befolyásolta a várt megtakarítást. Megvizsgáltuk, hogy ez nem annak köszönhető-e, hogy a nehézség mellett szerepeltettük a modellben ennek tényezőit is, de nem ez okozza a kapcsolat hiányát. A szolgáltatói elégedettség hipotéziseinknek megfelelően az internet esetében növelte a váltás esetén várt megtakarítást. A hűségsszerződés léte szintén növelte ezt, a várakozásainkkal összhangban. Az egyik legerősebb magyarázó változó minden esetben az volt, hogy mennyit költ a kérdezett az adott szolgáltatásra, a fogyasztók tehát ehhez viszonyítják a várt megtakarítást.

A mobilszolgáltatás esetében a váltási költségek nem különböznek szolgáltatónként. A mobilváltási költségeket nem befolyásolja az sem, hogy saját vagy más tulajdonában lévő (céges vagy családtagé) a telefon. Az viszont kiderült, hogy mobil-előfizetés esetén lényegesen – 53 százalékkal – magasabb a váltási költség, mint kártyás csomag használata esetén.

A bemutatott modellek mellett készítettünk egy külön modellt a vezetékes előfizetők közül a T-Com előfizetőire, és megvizsgáltuk, hogy az átalánydíjas típusú (Favorit) csomagok növelik-e a váltási költségeket. Ilyen hatást azonban nem találtunk. A különböző csomagokat használó T-Com előfizetők közül azonban a Favoritot használók elégedettebbek voltak a szolgáltatóval.

A várt havi megtakarítás mellett azt is megkérdeztük, hogy mi lenne az az egyszeri összeg, amit ha most megkapna, két héten belül szolgáltatót váltana a kérdezett. Ebben az esetben nem szerepelt a kérdésben, hogy a hűségsszerződés megszegéséből származó költséget átvállalja az új szolgáltató, tehát ez a típusú váltási költség elvileg ezt is tartalmazza. A medián ebben az esetben azt mutatja, hogy a fogyasztók fele 20 000 forint egyszeri összegért váltana vezetékes szolgáltatót, 25 000 forintért mobilszolgáltatót, és 30 000 forintért internetszolgáltatót.

A váltási költségek logaritmusainak átlagát összehasonlító páros mintás t -próbák alapján a legmagasabb váltási költség az internetet jellemzi, amely nagyobb volt, mint a vezetékes és a mobiltelefon-váltásának költsége. A vezetékes és mobiltelefon esetében a váltási költségek nem különböztek szignifikánsan (5 százalékos szinten).

Az egyszeri váltási költségek esetében is megvizsgáljuk, hogyan befolyásolják azt a szolgáltatóváltás nehézségei, a szolgáltatóval való elégedettség, illetve egyes demográfiai és szolgáltatási jellemzők (3. táblázat). Ebben az esetben az előző modell változói mellett az is szerepet játszhat, hogy mekkora összeget kellene fizetnie a hűségsszerződés megszegése miatt a fogyasztónak. Erre vonatkozóan az internet- és a távbeszélő-szolgáltatások esetén tettünk is fel kérdést a kérdőívben, azonban

a hűség szerződéssel rendelkező fogyasztók több mint 75 százaléka azt válaszolta, hogy nem tudja, mekkora lenne ez a büntetés. Így ezt az összeget nem tudjuk szerepeltetni a modellben.

A modellek illeszkedése – hasonlóan a havi megtakarítás modelljeihez – ebben az esetben is viszonylag rosszak. A váltás nehézsége a mobilszolgáltatás esetében szignifikánsan növeli a váltási költségeket. A vezetékes telefon esetén azért nem látjuk ezt az összefüggést, mert a nehézségek egyenkénti tényezői is szerepelnek a modellben. Ha ezeket kivesszük, akkor az együttható jelentősen megnő (1,66-ra) és szignifikánsná válik. A hűség szerződés léte szintén jelentősen növeli a váltási költségeket. A demográfiai változók együtthatói azt mutatják, hogy az idősebbek körében

3. TÁBLÁZAT • A váltási költségek (egyszeri) meghatározó tényezői

Magyarázó változó	Internet	Mobil	Vezetékes
Végzettség: szakmunkás	0,59	0,57	0,46
Végzettség: érettségi	1,29	1,39	1,76*
Végzettség: felsőfokú	1,47*	1,44	0,86
Kor: > 30	1,22	1,60	1,82
Kor: > 40	0,65*	0,55*	1,07
Kor: > 50	0,78	0,87	0,78
Lakóhely: Budapest	0,93	0,96	0,86
Lakóhely: város	0,79	0,82	0,92
Nem (nő)	0,87	1,08	1,11
Havi kiadás (1000 forint)	1,02	1,00	1,17*
Ajánlatok megkeresése	0,94	1,11	0,82*
Ajánlatok összehasonlítása, a megfelelő kiválasztása	1,13	1,02	1,20*
Régi szerződés felmondása	0,98	0,98	0,99
Új szerződés megkötése	1,06	1,02	1,05
Szolgáltatás „használatának” megtanulása	0,91	0,89	1,04
Új szolgáltatás telepítése, installálása	1,05		
Kockázat	1,13*	1,08	0,91
Nehézség összességében	0,99	1,34*	1,06
Hűség szerződés	2,79*	1,74*	
Elégedettség a szolgáltatóval	1,11	1,18*	0,90
Sajátja a mobiltelefon		1,38	
A mobil-előfizetéses		1,31	
Mobil: Pannon		1,04	
Mobil: Vodafone		0,94	
R ²	0,10	0,08	0,13

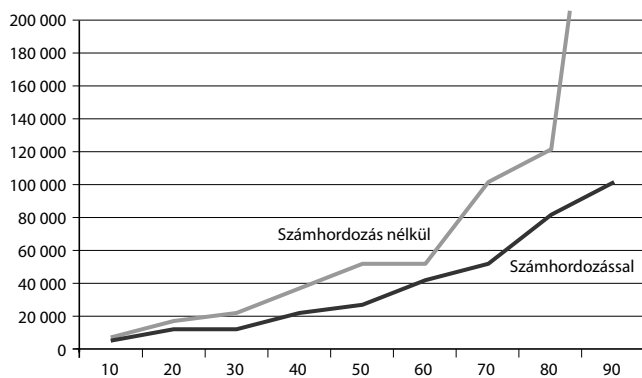
Magyarázat: A függő változója a várt megtakarítás logaritmus volt, az együtthatók ennek megfelelően azt mutatják, hogy az adott tényező egységnyi változása hányszorosára növeli az elvárt megtakarítást.

* $p < 0,05$. + Az előző kategóriához viszonyítva.

alacsonyabb a váltási költség, ami az ügyintézésrel töltött idő értékelésével állhat összefüggésben. A váltási költségekben érdekes módon nem találunk különbséget aszerint, hogy a fogyasztók városban, községben vagy a fővárosban élnek. Szintén nincs különbség ebben férfiak és nők között sem.

A számhordozhatóság hatása a váltási költségekre

A távközlési szolgáltatások esetében a váltási költségek csökkentése érdekében számos országban, így Magyarországon is előírták a számhordozhatóság biztosításának kötelezettségét a szolgáltatóknak. Vizsgálatunkban ennek hatásának mérésére is kísérletet tettünk a mobilszolgáltatások esetében. E célból azt is megkérdeztük a fogyasztóktól a kérdőívben, hogy mi lenne az egyszeri váltási költség, ha a mobilszámukat nem vihetnék át. A számhordozással és a számhordozás nélküli értékek összehasonlítására decilisértékeket használunk. Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a számhordozás lehetősége jelentősen csökkentette a váltási költségeket a mobiltávközlés szolgáltatás esetén. A számhordozással és a számhordozás nélküli adatsorok egyes pontjai között az átlagos különbség 44 százalék, ennyivel csökkentette tehát a váltási költségeket a számhordozhatóság bevezetése.

10. ÁBRA • Mobilszolgáltató-váltási költség decilisei

Csomagajánlatok

A több szolgáltatást tartalmazó csomagajánlatok (*multi-play*) nyújtása az elmúlt években a távközlési szolgáltatók stratégiájának fontos elemévé váltak. Ebben az esetben a fogyasztó egyszerre két, három vagy négy szolgáltatásra fizethet elő, ami hatással lehet a váltási költségekre is. Egyrészt, ha a fogyasztó ilyen előfizetéssel rendelkezik, akkor egyszerre válthat több szolgáltatást, ami csökkentheti a váltá-

si költséget ahhoz képest, mintha ezt külön-külön kellene megtennie. Abban az esetben azonban, ha a csomagnak csak egy elemén kíván változtatni a felhasználó, akkor ez nehezebb is lehet annál, mintha külön előfizetésekkel rendelkezne, ami növelheti a váltási költségeket. Ezek közül a hatások közül az elsőt vizsgáltuk meg ebben a tanulmányban.

Azt hasonlítottuk össze, hogy miként viszonyul az összes váltási költség csomag esetén ahhoz, hogy ha ezek külön előfizetések lennének. A vizsgált három szolgáltatással kapcsolatban gyakori ajánlat a vezetékes telefon–internet együttes ajánlat. Azoknak a fogyasztóknak, akik rendelkeztek ezek közül mindkettővel, a váltási költségeket havi megtakarításként vizsgáló kérdésünket a két szolgáltatás egy ilyen kombinált csomagra való lecserélésére is feltettük. Ebben az esetben a fogyasztó a két szolgáltatás váltásával kapcsolatos költségek közül az új szerződéssel kapcsolatos tranzakciós költségeket csökkentheti. A csomagra történő váltás esetén a várt havi megtakarítás mediánja 5000 forint volt, ami megegyezett azzal, ami a két szolgáltatás külön-külön váltása esetén a várt megtakarítás. Emellett a két érték átlagát független mintás t -próbával is összehasonlítottuk (logaritmikus transzformáció után), ami szintén nem mutatott szignifikáns különbséget.

A kérdőíves eredmények összevetése a Shy-módszer alapján végzett számítással

A tanulmány érdekes módszertani eredménye lehet a kérdőíves és a Shy-módszer alapján végzett számítások összehasonlítása. Ez viszonylag egyszerűen megtehető a mobilszolgáltatás esetében. A Shy-módszerrel történő számításokhoz árakra és piaci részesedésekre van szükség. A mobilpiaci részesedések a Nemzeti Hírközlési Hatóság havi jelentéseiből hozzáférhetők: ezek a vizsgált időszakban 45,04 százalék (T-Mobile) 33,35 százalék (Pannon) és 21,61 százalék (Vodafone). Az árak hozzávetőleges becslése lehetséges a kérdőíves adatai alapján. A havi kiadás átlagosan 5987, 5756 és 5566 forint volt a három szolgáltató esetében. Ez természetesen durva becslésnek tekinthető: egyrészt eltérések lehetnek a három szolgáltató fogyasztóinak telefonálási szokásaiban, másrészt nem biztos, hogy az internethasználó minta reprezentálja a teljes piacot.

Mindezek ellenére, megvizsgáltuk a három szolgáltató előfizetési percdíjait, és azt találtuk, hogy az árak sorrendje megegyezik a kérdőív eredményeivel, és ezek között a különbség 10 százalék alatti. Ez arra utal, hogy a kérdőívbeli származó átlagos havi költségeket használhatjuk az ár becslésére. A fenti adatokból a váltási költség nagysága a Shy-módszer alapján 3538 forint a T-Mobile, 2316 forint a Pannon és 1520 forint a Vodafone ügyfelei számára. E váltási költségek átlaga megfelel a kérdőíves eredményeknek, amelyek alapján a váltási költség mediánja 2000 forint – havi megtakarításban kifejezve. A szolgáltatók között a kutatásban azonban nem találtunk különbséget: nem voltak szignifikánsak a szolgáltatók paraméterei a több-

változós elemzésekben, és akkor sem található különbség, ha a váltási költségek átlagának különbözőségét (logaritmikus transzformáció után) varianciaanalízissel vizsgáljuk.

KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar távközlési piacokat jelentősnek mondható áttérési költségek jellemzik. A szolgáltatóváltást a magyar fogyasztók lényegesen nehezebbnek tartották, mint amelyeket a brit fogyasztók érzékelnek. A szolgáltatóváltás mértéke is jóval alacsonyabb volt Magyarországon, mint az Egyesült Királyságban a távbeszélő szolgáltatások esetében, nem volt azonban lényeges különbség az internetszolgáltató-váltás gyakoriságában. Az eredmény nem ellentmondásos, figyelembe véve, hogy nemcsak az áttérési költségek játszanak szerepet a szolgáltatóváltás során, hanem például az elégedettség, a piaci szereplők kínálatának sokszínűsége és változatossága is.

Eredményeink alapján a szolgáltatóváltás nehézségét két fő tényező határozza meg: a régi szerződés felbontásának nehézsége és a bizonytalanság. Kisebb mértékben hozzájárul továbbá az új szerződés megkötésének és az alternatívák felkutatásának nehézsége.

A hűség szerződések jelentősen növelik a váltási költségeket. Nemcsak az az összeg számít ebben az esetben, amelyet ki kell fizetni, hanem a szerződés felmondásának pszichológiai és tranzakciós költségei is. Ezt illusztrálja az az eredmény, hogy a hűség szerződés növelte a váltás nehézségét, illetve abban az esetben is növelte a váltási költségeket, ha a kérdésben feltételeztük, hogy az új szolgáltató kifizeti a büntetést, amivel a hűség szerződés felbontása járna.

A hűség szerződések alkalmazása azonban indokolható akkor, ha a távközlési piacon jelentős egyszeri költségek merülnek fel, amelyek megtérülését a szolgáltató joggal várja. Ezeket a költségeket a fogyasztó később folyamatosan a szolgáltatás havi vagy percdíjában fizeti meg a szolgáltató számára. A hűség szerződések az ilyen esetekben ösztönzik a kezdeti befektetéseket azáltal, hogy biztosítják azok megtérülését, így tiltásuk az iparág, illetve a fogyasztók számára is káros hatásokkal járhat.

A váltási költségek különböző társadalmi csoportok számára különbözők. Ez nem meglepő, tekintve, hogy a tranzakcióra fordított idő alternatív költsége társadalmi csoportonként eltérhet egymástól. Az eredmények azt mutatják továbbá, hogy a váltási költségeket az emberek hajlamosak a szolgáltatásra fordított kiadásaikhoz viszonyítani, ugyanis ezek is befolyásolták a váltási költségeket.

Érdekes eredménnyel járt a kérdőíves eredmények Shy-módszeren alapuló számításokkal való összevetése. A két módszerrel a mobilszolgáltató-váltás költségeire átlagosan hasonló értéket kaptunk. A Shy-módszer alapján azonban szolgáltatók között kétszeres különbséget találtunk, míg szolgáltatók közti különbség nem volt kimutatható a kérdőíves módszerrel. Ez utóbbi számos tekintetben támadható: elképzelhető például, hogy az emberek leértékelik a vélt költségeket a valóssal szem-

ben, így a váltási költségeket alulbecsüljük. Nehezen elképzelhető azonban, hogy ha szolgáltatók között kétszeres különbség van a váltási költségekben, akkor azt a kérdőíves módszer ne mutassa ki. Valószínűbb, hogy a Shy-módszer feltevései túl erősek ahhoz, hogy ilyen távközlési szolgáltatások esetében használni lehessen. Ez vonatkozhat a vállalatok árképzésére (valójában nem csak a váltási költségek alapján áraznak), vagy arra, hogy a váltási költségek eloszlása is számít. Az eredmény alapján e korlátokat figyelembe kell venni a Shy-módszer alkalmazásakor.

Empirikus eredményeink alátámasztják a fogyasztók által érzékelt áttérési költségek erősen szubjektív jellegét, mivel sok esetben a váltás „objektív” körülményei nem indokolják az egyik szolgáltatás magasabb váltási költségeit a másikhoz képest (például a vezetékes forgalmi és a mobilszolgáltatások esetén), a fogyasztók azonban a várt értékeléssel ellentétes véleményt fogalmaztak meg. Az áttérési költségek piaci hatása szempontjából azonban a fogyasztók szubjektív értékelése, várakozása a döntő jelentőségű – hiszen ez befolyásolja a fogyasztói magatartást – és nem a váltás objektív (vagy annak gondolt) nehézsége.

A vizsgált hazai távközlési szolgáltatások az életgörbe eltérő szakaszában és emellett eltérő piacszerkezettel jellemezhető piacokon vannak. Az azonosított és minden szolgáltatás esetében jelentősnek mondható áttérési költségek ezért más hatással lehetnek az egyes piacokon.

A legkomolyabb problémák a vezetékes távbeszélő piacon vethetők fel, amely liberalizációjára az érettség szakaszában került sor, így az *ex ante* verseny a piacfejlődés kezdeti szakaszában nem működött. A piacnyitás igen erős ágazati szabályozás mellett zajlott, amelynek számos eleme célolta az indokolatlan áttérési költségek csökkentését, ily módon próbálva meg segíteni az új belépőket és a verseny kialakulását.

A meginduló verseny eredményei mérsékeltek. A verseny alakulására számos piaci és szabályozási tényező lehet hatással, amelyek részletes elemzése meghaladja e tanulmány kereteit. Mindenesetre ebben a tanulmányban bemutatott, az inkumbens részéről könnyen megvalósítható felfaló árazás is szerepet játszhat. Ennek igazolása további vizsgálatot igényelne.

További elméleti kutatás tárgya lehet, hogy a verseny-, illetve ágazati szabályozás eszköztárával hogyan kezelhető a költség feletti árak mellett megvalósuló kizorító árazás. A kizorító árazás versenyhatósági vizsgálata ugyanis jellemzően arra vonatkozik, hogy az inkumbens (üzletága) képes-e gazdaságosan működni. E megközelítés nyilván nem alkalmas az ilyen esetek kezelésére, hiszen a versenytársak kizorítása az inkumbens gazdaságos (sőt akár extraprofitot is tartalmazó) működése mellett valósul meg.

Az oligopol-mobilpiac az érettség szakaszába lépett, a penetráció meghaladta a 100 százalékot, a piac egyre inkább telítődik. A szolgáltatók jövedelmezőségi mutatói javulnak, ami az áttérési költségekkel rendelkező piacok *ex post* szakaszának természetes velejárója. A piacot ugyanakkor kezdeti szakaszától kezdve verseny jellemezte, így az esetleges *ex post* profit *ex ante* feláldozásának a feltételei elvileg adottak voltak.

További vizsgálat tárgya lehet azonban, hogy a mobilpiaci *ex ante* verseny vajon valóban elég intenzív volt-e az *ex post* profit előzetes feláldozásához a verseny során.

A mobilpiacon számos sajátos exogén és endogén áttérési költség (sim-kártya kódolás, hűség szerződések) azonosítható. Ezek azonban nem okozzák a verseny torzulását. Sőt, inkább hozzájárultak a piac páratlanul gyors növekedéséhez. A fogyasztók az áttérési költségeket nem érzékelik túl magasnak. A szolgáltatóváltás mértéke is jelentős, noha nem nevezhető igazán magasnak. Ennek oka lehet azonban az, hogy a fogyasztók elégedettsége a szolgáltatókkal meglehetősen magas, amit a felmérésünk is igazolt.

Az ágazati szabályozás e piacon is igyekezett csökkenteni az áttérési költségek mértékét, elsősorban a mobilszám-hordozhatóság biztosításával, ami a fogyasztók véleménye szerint is igen komoly áttérési költségtényező.

A harmadik vizsgált szolgáltatás, a szélessávú internet piaca a növekedés fázisában tart, így esetében a fentiek miatt különösen fontos a verseny kellő intenzitásának a megléte. A piac sajátossága, hogy az azonos infrastruktúrán (ADSL) zajló verseny mellett jelen van a különböző technológiák versenye is (kábeles szélessáv). A piaci folyamatok egyelőre tükrözik az áttérési költségek elméletének előrejelzését: az *ex ante* verseny igen intenzív, ami a szolgáltatás költség alatti árazásával is együtt járhat (bár ennek ellenőrzésére a szerzők nem rendelkeznek adatokkal).

A távközlési szektor gyors fejlődése tovább tart. A legjellemzőbb új, jövőbemutató vonásait a konvergencia, a korábban különböző hálózatokon nyújtott szolgáltatások más hálózatokon történő megjelenése; részben ennek köszönhetően, a szolgáltatások komplex csomagokban történő értékesítése, a *triple-* (vezetékes beszéd, internet, műsorterjesztés) és *quadraple play* (*triple play* plusz mobil) stratégiák elterjedése és az újgenerációs hálózatok (NGN) megjelenése jelentik. Bárhogy is alakul a távközlés jövője, az áttérési költségek minden bizonnyal tartós piaci jellemzők maradnak, aminek elemzése az új fejlemények tükrében új elméleti és empirikus kihívásokat jelent a szektorral foglalkozók számára.

IRODALOM

BURNHAM, TH. A.–FRELS, J. K.–MAHAJAN, V. [2003]: The antecedents and consequences of consumer switching costs. *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 31. No. 2. 109–126. o.

CHEN, P.-Y.–HITT, L. M. [2002]: Measuring switching costs and the determinants of customer retention in Internet-enabled Businesses: A Study of the Online Brokerage Industry. *Information Systems Research*, Vol. 13. No. 3. 255–274. o.

FORMAN, CH.–CHEN, P.-Y. [2003]: Switching Costs and Network Effects in the Market for Routers and Switches. NET Institute Working Paper, 03-3.

- GRZBOWSKI, L. [2008]: Estimating Switching Costs in Mobile Telephony in the UK. *Journal of Industry, Competition and Trade*, Vol. 8. No. 2. 113–132. o.
- KLEMPERER, P.–FARELL, J. [2006]: Coordination and lock-in: Competition with switching costs and network effects. CEPR Discussion Paper No. 5798.
- KRAFFT, J.–SALIES, E. [2006]: The cost of switching Internet providers in the French broadband industry, or why ADSL has diffused faster than other innovative technologies. *Observatoire Français des Conjonctures Économiques, Documents de Travail de l'OFCE*, 2006-16.
- NERA [2003]: Switching costs. Economic Discussion Paper, 5. Part one: Economic models and policy implications. National Economic Research Associates (Office of Fair Trading, Department of Trade and Industry) London. http://www.of.gov.uk/shared_of/reports/comp_policy/oft655.pdf
- NHH [2007]: Mobil havi gyorsjelentés, 2007. szeptember.
- OFCOM [2006]: The Consumer Experience. Research Report.
- SALIES, E. [2006]: A Measure of Switching Costs in the GB Electricity Retail Market. *Observatoire Français des Conjonctures Économiques*. http://www.grjm.net/documents/evens_salies/2006_Salies_SGC_1.pdf
- SHY, O. [2002]: A quick-and-easy method for estimating switching costs. *International Journal of Industrial Organization*, 20. 71–87. o.
- SZOLNOKI PÁLMA–TÓTH ANDRÁS [2008]: Szolgáltatóváltás a magyar lakossági árampiacon 2008-ban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 197–227. o.
- WILSON, C. M. [2006]: Markets with Search and Switching Costs. ESRC Centre for Competition Policy Working Paper, 06-10.

• Kiss Ferenc László •

A VÁLLALATI TERMELÉKENYSÉG ELEMZÉSE VÁLLALATKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS ÉS DEKOMPOZÍCIÓ SEGÍTSÉGÉVEL

A tanulmány bemutatja, miként lehet szabályozott vállalatok termelékenységének időbeli változását és a változások ütemének vállalatközi összehasonlítását olyan alapvető fontosságú célok elérése érdekében elemezni, mint a szabályozott vállalatok hatékonyságának és profitabilitásának megismerése és előrejelzése, illetve hatékonysági és nyereségcélok felállítása, valamint realitásuk és ésszerűségük elbírálása. Az írás részletesen ismerteti a termelékenység elemzésének dekompozíciós módszerét – a hozzá kapcsolódó ökonometriai eszközökkel –, amely a vállalatok termelékenységében megfigyelt időbeli és térbeli változásokat oksági elemekre bontja. Az oksági elemek közé tartoznak a költségmegtakarító technológiai változások, a termelés növekedése méretgazdaságosság jelenlétében, valamint a termelésben felhasznált inputok árainak változásai, illetve az árváltozásoknak az inputok keresletére gyakorolt hatása. Végezetül egy valóságból vett példán – két létező szabályozott vállalat termelékenységének összehasonlító elemzése és dekompozíciója segítségével – bizonyítja, hogy az ismertetett módszer a vállalatirányítási és szabályozói gyakorlatban sikerrel alkalmazható.*

A TERMELÉKENYSÉG ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

A szabályozók nemcsak azért tartoznak felelősséggel a társadalomnak, hogy az általuk szabályozott vállalkozások ne tehessenek szert monopoljárdékra, ne folytathassanak versenyellenes és más olyan társadalmilag káros tevékenységet, amely jelentős piaci erejüknek, privilégiumaiknak stb. lehet a következménye, hanem azért is, hogy maximális mértékben elősegítsék az általuk szabályozott vállalkozások hatékony működését, vagyis azt, hogy outputjaik piacait a lehetséges legalacsonyabb költségű – és ezért árú –, valamint legjobb minőségű és legszélesebb választékú termékekkel és szolgáltatásokkal lássák el. A szabályozott szolgáltatók működési feltételeit nem kis mértékben éppen a szabályozó alakítja ki és menedzseli. Ezért a legfontosabb

*A termelékenység kutatásában jelentős szerepet játszott három kedves barátom és kiváló kollégám, *Bernard J. Lefebvre*, *Robert E. Olley* és *Shafi A. Shaikh*. A jelen írás támaszkodik arra a nem publikált tanácsadói munkára, amely szakmai vezetésem alatt zajlott, és amelyet egyes részeiben velük közösen végeztem. Nekik ajánlom ezt az írást.

szabályozói feladatok közé tartozik a szabályozott vállalkozások hatékonyságának és gazdasági-pénzügyi „egészségi állapotának” folyamatos – vagy legalábbis gyakori – vizsgálata. A szabályozónak behatóan ismernie kell a szabályozottat. Törekednie kell a szabályozottra vonatkozó saját ismeretei és a szabályozott önismerete, valamint piacismerete között szükségszerűen meglévő aszimmetria, illetve annak negatív jelenségei minimalizálására.

A vállalati hatékonyság és profitabilitás vizsgálatának alapvető eszköze a vállalati *termelékenység* mérése és elemzése a közgazdaságtan által kínált elméleti-módszertani alapokon és mennyiségi elemzési eszközök alkalmazásával. Szabályozók és szabályozottak egyaránt már az ágazati szabályozás korai időszakától kezdve élnek a termelékenységelemzés adta lehetőségekkel. Észak-Amerikában – ahol a távközlési szolgáltatók szabályozott magánmonopóliumokként működtek, és ahol ezért hamar kialakult a szabályozás közgazdaságtana, valamint a szabályozás hatékonyságát szolgáló elemzési módszerek rendszere – az 1960-as évek közepe óta léteznek szabályozási és menedzsmentcélokat egyaránt sokoldalúan szolgáló nagyszabású, komplex termelékenységi tanulmányok. Az állami tulajdonú szolgáltatómonopóliumok világméretben zajló privatizációja, amely az 1980-as években kezdődött és a 21. század első évtizedének végén még mindig folyik, a termelékenységi tanulmányokat is elterjesztette szerte a világon. Elterjedésük különösen szorosan kapcsolódott az *ársapka* (*price cap*) típusú szabályozás világméretű térhódításához, hiszen az ársapka képletében megjelenő termelékenységi tényezőt általában a szabályozó és a szabályozott közötti kétoldalú tárgyalások során állapítják meg. E tárgyalásokon egyik fél sem lenne képes megalapozott álláspont kialakítására az általa képviselt érdekek védelmében, ha nem lenne jártas a termelékenységelemzés témakörében.

A szabályozott és szabályozatlan vállalatok vezetői egyaránt nagy érdeklődéssel fordulnak a termelékenység mint a profitot meghatározó két fő *endogén* tényező egyike felé. Már a második világháború előtt felismerték, hogy a profit változásai leginkább a termelékenység és az outputáruk változásaira vonatkozó vezetői döntésektől függenek, mert az inputok áraira az azokat versenypiacokon beszerző vállalatok vezetőinek általában csak viszonylag jelentéktelen befolyása van. Észak-Amerikában a termelékenység már az 1970-es évektől kezdve a rövid távú operatív tervezés és költségvetés-készítés egyik alapvető eszközévé vált. Ekkor a termelékenységi mutatók a vállalat teljesítményének *ex post* jellemzőin túlmenően *ex ante* célokká is váltak. A termelékenység pusztán mérése és a mérési eredmények *ad hoc* elemzése már nem volt elegendő. Explicit termelékenységi célokra volt szükség, valamint arra is, hogy kiszámítsák a termelékenységnek azt a növekményét, amelyet a terv vagy költségvetés impliciten tartalmazott, és elbírálják annak realitását és ésszerűségét. Megjelentek a rövid távú explicit és terv-implicit termelékenységi célok (*budget-implicit productivity gain*), de erőfeszítéseket tettek a termelékenység hosszabb távon optimális növekedési ütemének előrejelzésére is. A szabályozók és szabályozottak egyaránt gyorsan felismerték a hibás termelékenységi célok által

okozható károk természetét és nagyságát. Az optimálisnál magasabb termelékenységi cél a termék minőségének romlásához, valamint olyan rövid távú költségmegtakarításokhoz vezethet, amelyek hosszú távon növelik a termelés költségeit. Az optimálisnál alacsonyabb termelékenységi célokról pedig bebizonyosodott, hogy a termelési fegyelem lazulását és az inputok pazarlását idézhetik elő. A többi vezetői céllal kölcsönhatásban lévő *operatív termelékenységi célok* kitűzése a korábbinál kiterjedtebb és pontosabb elemzést követelt, amelyet csak új, fejlettebb elemzési módszerek és eszközök alkalmazásával lehetett megvalósítani. A termelékenység elemzésének élvonalában a szabályozott ágazatok – elsősorban a távközlés – álltak, mert ezekben a menedzseri és szabályozói törekvések összefonódása és egybeesése különösen nagy mértékben ösztönözte a kapcsolódó elmélet, módszertan és menynyiségi elemzési eszközök fejlődését.

Sokféle eszköz áll rendelkezésre a termelékenység mérésétől a vizsgált vállalatok ökonometriai modelljeiből származtatható különféle becsült közgazdasági jellemzők felhasználásáig a termelékenységváltozás okainak és hatásainak magyarázatára, illetve a várható termelékenységnövekedés mértékének és következményeinek az előrejelzésére. A termelékenység az inputok és outputok *volumenindexei* segítségével mérhető. Az indexek *összehasonlítások* eredményei. Az időbeli indexek az egyes outputok időbeli változásainak átlagát viszonyítják az egyes inputok időbeli változásainak az átlagához. A térbeli indexek két termelési folyamat azonos outputjai és inputjai közötti viszonyok átlagát mutatják.

Az index formájú mérési eredmények *ad hoc* időbeli és térbeli *összehasonlításokat* tesznek lehetővé. Amikor valamely vállalat vagy ágazat azt vizsgálja, hogy termelékenysége milyen mértékű növelésére van reális lehetősége, akkor minden esetben mérési eredményeket hasonlít össze. Ugyanezt teszi a szabályozó is.

Az összehasonlítás megmaradhat az adott vállalat vagy ágazat keretein belül, ahol az összehasonlítás a saját múltbeli teljesítménnyel történik. A mérési eredmények megmutatják, hogy számszerűen miként alakult a termelékenység valamely időszak során. Megállapítható, hogy mikor gyorsult, mikor lassult, vagy mikor maradt állandó a változás rátája, valamint az is, hogy milyen – oknak vagy következménynek nevezhető – jelenségek társíthatók a termelékenység mért változásaival. A múltbeli teljesítménnyel való összehasonlítás elengedhetetlenül hasznos, azonban erősen félrevezető is lehet, ha felületes módon történik. A szabályozó szempontjából a termelékenység időbeli összehasonlításainak az a legfőbb veszélye, hogy az összehasonlítás a szabályozott vállalat vagy szektor gazdasági teljesítménye vagy teljesítőképessége hibás megítéléséhez vezethet. A szabályozás története során számtalanszor az okozta a problémát, hogy a szabályozó (és/vagy a szabályozott vállalat vezetése) a működési körülmények változásainak figyelmen kívül hagyásával egyszerűen és mechanikusan feltételezte, hogy a vállalat termelékenysége várható növekedési rátájának meg kell egyeznie annak valamilyen (például átlagos) múltbeli növekedési rátájával. A helyesen előre jelzett optimális növekedési ráta figyelembe veszi a külső és belső környezet

mindama változásait, amelyek befolyásolják a termelékenység növekedési ütemét. Ha a jövőbeli feltételek eltérnek a múltbeliektől, akkor a termelékenység optimális növekedési üteme sem lesz azonos. Különösen fontos a külső tényezők közül a piaci kereslet alakulása, a belső tényezők közül pedig a méret- és választékgazdaságosság foka, valamint a költségmegtakarító technológiai változások.

Az összehasonlítás gyakran kiterjed más vállalatokra, illetve ágazatokra. Ekkor a vállalat vagy szektor más vállalatokhoz, illetve szektorokhoz hasonlítja magát. Két vagy több vállalat *időbeli* termelékenységi indexeinek a *térbeli* összehasonlítása megmutatja, hogy hol mikor volt magasabb, alacsonyabb, illetve azonos a termelékenység növekedési rátája. Az ilyen összehasonlítás annak a jelzésére is képes, hogy körülményeik mikor milyen eltérései alakították egymástól eltérő módon termelékenységüket. Vállalatok között nemcsak a termelékenység mért időbeli változásai hasonlíthatók össze, hanem – *térbeli indexek* képzése útján – a termelékenység eltérő vállalati „színvonalai” is.

Az *ad hoc* összehasonlítások hasznosak, mert alkalmat adnak különféle okok és következmények jelzésére, azonban a hibás következtetéseknek is nagy a veszélye. A felületesen végzett összehasonlítások gyakran olyan implicit feltételezést takarnak, amely szerint, ha valamilyen másik vállalat vagy ágazat elért bizonyos gyorsaságú termelékenységnövekedést, akkor hasonló gyorsaságú javulás követelhető meg a hozzájuk hasonlított vizsgált vállalattól vagy ágazattól. Ez a feltételezés bizonyulhat helyesnek vagy helytelennek, de mindenképpen ártalmas, ha az összehasonlítást végzők nem tájékoznak megfelelő részletességgel a termelékenységet befolyásoló tényezőket, azok különbségeit és a különbségek hatásait.

A termelékenység változása nagyszámú gazdasági változó hatásainak az eredőjeként jön létre. A termelékenységre ható változók bizonyos intenzitással fejtik ki hatásukat. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a termelékenység változásainak dekompozíciója ezért minden magyarázó (okszági) változó esetében megkülönbözteti a magyarázó változó *nagyságában* bekövetkezett változásokat e változások hatásának az *intenzitásától*. Elemzéseink során az outputok változásának ütemével és a költségmegtakarító technológiai változások bevezetésével foglalkozunk a legtöbbit, mert általában ezek magyarázzák a termelékenység megfigyelt (mért) változásainak legnagyobb részét. Az output változása hatásának intenzitását a méret- és választékgazdaságosság foka jelenti, a technológiai változások azonnali és rövid távú költségmegtakarító hatását pedig a költségek technológiai rugalmassága formájában is ki tudjuk fejezni.¹ A magyarázó változók és intenzitásuk egyaránt függenek azoktól a különféle körülményektől és eseményektől, amelyek között az összehasonlított vállalatok vagy ágazatok találják magukat. Például a technológiai változások gyorsasága függ nemcsak a vállalat pénzügyi helyzetétől, hanem az exogén kutatás-fejlesztés általános állapotától is. Másfelől az is igaz, hogy ugyanaz a technológiai

¹ A hosszú távú hatások a méret- és választékgazdaságosság fokának módosításában is érvényre jutnak.

változás a körülményektől és eseményektől függő módon járhat több vagy kevesebb költségmegtakarítással. Ahogyan nem követelhető meg, hogy a termelékenység növekedési üteme azonos legyen különböző években, ugyanúgy az sem, hogy különböző vállalatok vagy ágazatok azonos ütemben növeljék termelékenységüket. Sőt, a gazdasági körülmények különbségei általában nagyobbak térben, mint időben, azaz nagyobbak különböző vállalatok között, mind ugyanazon vállalat esetében különböző évek között.

Az *ad hoc* összehasonlítások lehetővé teszik a termelékenységre ható tényezők jelzését, nem teszik azonban lehetővé ezek hatásainak mennyiségi elemzését, számszerűsítését. A vállalati termelékenység okainak és következményeinek komplex mennyiségi elemzése ökonometriai termelési modellek segítségével valósul meg.

Az ökonometriai modellek megjelenése minőségi ugrást jelentett a termelékenység elemzésében. A modellek gazdagították az elemzés eszköztárát, mert lehetővé tették a modellezett vállalat termelékenysége *időbeli* változásainak oksági elemekre bontását (dekompozícióját). Az okok szerinti szétbontás képes megmutatni, hogy a termelékenység változásában mekkora szerepet játszanak egyfelől a technológiai változások azonnali és rövid távú költségcsökkentő hatásai, másfelől pedig a technológiát jellemző méret- és választékgazdaságosság kihasználása a termelés méretének és a termékválasztéknak a növelése révén.²

E tanulmányban két irányban fejlesztjük tovább az ökonometriai modellek segítségével végzett elemzés módszereit. Egyrészt *vállalatközi* ökonometriai költségmodellt állítunk fel, amely két összehasonlított vállalat közös költségmodellje lesz. Másrészt a közös modell paramétereinek statisztikai becslése révén képesek leszünk megvalósítani két vállalat termelékenysége időbeli változásainak – esetünkben éves növekményeinek – térbeli, azaz vállalatközi dekompozícióját. A vállalatközi összehasonlítást dekompozíció segítségével elemezve, nemcsak megfigyeljük a növekményeket és azok vállalatközi különbségeit, hanem elvégezzük a megfigyelt különbségek oksági elemekre bontását is. A különbségek dekompozíciója a növekmények dekompozíciójára épül. Mindkét vállalat esetében meghatározzuk a termelékenység időbeli változásának legfontosabb okait, számszerűsítjük a meghatározott magyarázó változók hatásait, végül pedig a két vállalat termelékenységváltozásának a különbségét mint a magyarázó változók hatásaiban létező különbségek összegét fejezzük ki. Ha például valamely évben *A* és *B* vállalat termelékenysége egyaránt *X* és *Y* magyarázó tényező hatására változik, akkor ugyanez a két tényező felelős a termelékenység változásának az *A* és *B* vállalat között megfigyelt különbségéért is.

.....
² Ugyancsak elvégezhető a termelékenység időbeli változásainak a *következmények* szerinti dekompozíciója. A következmények szerinti dekompozíció arra világít rá, hogy a termelékenység növekedése mekkora növekedést képes előidézni a vállalat outputjában, inputjaiban, különösen a tőkeinputban, illetve mennyivel képes növelni a profitot és a tőke megtérülés rátáját. A következmények szerinti dekompozícióval a jelen tanulmányban nem foglalkozunk.

A dekompozíció a termelékenység *előrejelzésének* is alapvető fontosságú eszköze. Szabályozó és szabályozott számára egyaránt fontos annak ismerete, hogy a termelékenység milyen fokú javulására lehet reálisan számítani valamely működési vagy más tényező várható változásának következményeként. Az ilyen ismeretet a szabályozott vállalat menedzsmentje közvetlenül alkalmazza, például annak elbírálására, hogy valamely explicit számszerű termelékenységi cél – vagy a termelékenységnövekedésnek az az *implicit* mértéke, amely a vállalat éves operatív tervéből vagy költségvetéséből levezethető – mennyire reális és ésszerű. A termelékenységi célok realitásának elbírálására kialakított módszerek a szabályozói gyakorlatban is igen fontossá váltak már az ársapka- (*price cap*) szabályozásra világméretben tömegesen történt átállást megelőző időkben is, az ársapka-szabályozásnak pedig nélkülözhetetlen kellékei.

A jelen tanulmányban bővítjük a termelékenység előrejelzését és az előrejelzések realitásának elemzését szolgáló analitikus eszközök körét. Az előrejelzés parametrikus (ökonometriai) módszerét vállalatközi modellekre kiterjesztve, az inputok és a termelékenység előrejelzését vállalatközi összehasonlító elemzés és dekompozíció keretében mutatjuk meg.

A TERMELÉKENYSÉG IDŐBELI VÁLTOZÁSAI

Vállalatok teljes termelékenységének – valamennyi input együttes átlagos termelékenységének – a változásait vizsgáljuk. A változások időben vagy térben jöhetnek létre. Az időbeli változások valamely vállalat teljes termelékenységének két időpont vagy időszak között végbemenő alakulását jelzik, míg a térbeli változások két vállalat termelékenysége közötti különbséget mutatják. Vizsgálatunkat volumenindexek természetes logaritmusaként definiált arányos változások segítségével végezzük.

Valamely vállalat teljes termelékenysége időbeli arányos változásának mérőszáma

$$\dot{\phi} = \dot{q} - \dot{x}, \quad (1)$$

vagyis a teljes output időben folyamatos arányos változásának ($\dot{q}$) és a teljes input időben folyamatos arányos változásának ($\dot{x}$) a különbsége. A teljes output időben folyamatos arányos változását Divisia-volumenindex segítségével fejezzük ki, vagyis

$$\dot{q} = \sum_{i=1}^n \frac{P_i Q_i}{R} \dot{q}_i = \sum_{i=1}^n r_i \dot{q}_i, \quad (2)$$

ahol n output létezik, $\dot{q}_i = \frac{dQ_i}{dt} \frac{1}{Q_i} = d \ln Q_i$ az i -edik output időbeli arányos változása,

$R = \sum_{i=1}^n P_i Q_i$ a teljes árbevétel és r_i az i -edik output árbevételi részesedése.

Az outputok és inputok volumenei diszkrét időbeli változásokat mutatnak, ezért szükség van az időben folyamatos Divisia-indexek diszkrét megközelítésére Törnqvist-indexek segítségével. Az outputoknak a valamely $(t-1)$ -edik időszakról t -edik időszakra történő diszkrét változásai esetén:

$$\dot{q}_t = \sum_{i=1}^n \bar{r}_{it} \ln \left(\frac{Q_{it}}{Q_{i,t-1}} \right), \quad (3)$$

ahol $\bar{r}$ az egyedi outputok egyszerű számtani átlagos árbevételi részesedéseit mutatja, vagyis

$$\bar{r}_{it} = \frac{r_{it} + r_{i,t-1}}{2}. \quad (4)$$

A teljes input időben folyamatos arányos változását is Divisia-volumenindex segítségével fejezzük ki, vagyis

$$\dot{x} = \sum_{j=1}^m \frac{W_j X_j}{C} \dot{x}_j = \sum_{j=1}^m s_j \dot{x}_j, \quad (5)$$

ahol m input létezik, $\dot{x}_j = \frac{dX_j}{dt} \frac{1}{X_j} = d \ln X_j$ a j -edik input időbeli arányos változása,

$C = \sum_{j=1}^m W_j X_j$ a teljes költség és s_j a j -edik input költségrészesedése.

A teljes input $(t-1)$ -edik időszakról t -edik időszakra történő arányos változásának diszkrét megközelítése pedig

$$\dot{x}_t = \sum_{j=1}^m \bar{s}_{jt} \ln \left(\frac{X_{jt}}{X_{j,t-1}} \right), \quad (6)$$

ahol $\bar{s}$ az egyedi inputok egyszerű számtani átlagos árbevételi részesedéseit mutatja, vagyis

$$\bar{s}_{jt} = \frac{s_{jt} + s_{j,t-1}}{2}. \quad (7)$$

Ha összehasonlító elemzésünk kiterjed a parciális termelékenységi mutatók (munka-, tőke- és anyagtermelékenység) vizsgálatára, akkor a parciális mutatók képzése során az inputoldalón a W_j árak és X_j volumenek (ennek következtében az $\bar{s}_j$ költségrészesedések és az $\dot{x}_j$ arányos változások) értelemszerűen csak az egyedi munkainputokra vagy csak az egyedi tőkeinputokra, illetve csak az egyedi anyaginputokra vonatkoznak.

Az egyszerűbb olvashatóság érdekében az adatok és az empirikus eredmények bemutatása során $\dot{q}_t$ -t és $\dot{x}_t$ -t megszorozzuk százszal, majd $100\dot{q}_t$ -re és $100\dot{x}_t$ -re egyaránt mint „százalékos” változásokra hivatkozunk.³

³ Ez a „százalék” ugyan eltér a köznyelvben használatos százalékfogalomtól, mégis ennek a használatát mellett döntöttünk, mert így módon a termelékenység változását és a változások közötti viszonyt

Kiegészítésként megjegyezzük, hogy ha nem arányos változásokkal, hanem indexszámokkal dolgoznánk, akkor a vállalat teljes termelékenysége időbeli változásának indexe a következő formát öltene:

$$\hat{\Phi} = \hat{Q} / \hat{X}, \quad (8)$$

ahol $\hat{Q}$, illetve $\hat{X}$ az output, illetve az input időbeli Divisia-volumenindexe, illetve diszkrét volumenváltozások esetén Törnqvist-volumenindexe, vagyis valamely egymást követő $(t-1)$ -edik és t -edik időszakra

$$\hat{Q}_t = \prod_{i=1}^n \left[\frac{Q_{it}}{Q_{i,t-1}} \right]^{\bar{v}_{it}}, \quad (9)$$

illetve

$$\hat{X}_t = \prod_{j=1}^m \left[\frac{X_{jt}}{X_{j,t-1}} \right]^{\bar{s}_{jt}}. \quad (10)$$

E szerint az output, illetve input Törnqvist-volumenindexe a valamennyi outputban, illetve valamennyi inputban két egymást követő időszak között bekövetkezett volumenváltozások hányadosainak az illető outputok, illetve inputok átlagos árbevételi részesedéseivel, illetve költségrészesedéseivel súlyozott mértani átlaga.

A termelékenység időbeli arányos változását a termelékenységi index természetes logaritmusaként definiáljuk, azaz

$$\hat{\phi} = \ln \hat{\Phi} = \ln \hat{Q} - \ln \hat{X}. \quad (11)$$

DEKOMPOZÍCIÓ A VÁLLALATON BELÜL

Vállalaton belül a termelékenység *időbeli* változásainak az okok szerinti szétbontására teszünk kísérletet. Ehhez, mint ezt korábban jeleztük, szükség van a vállalati termelési folyamat egyes alapvető közgazdasági tulajdonságainak ismeretére, amelyet ökonometriai termelési modellek segítségével tudunk megszerezni.

Modellként termelési függvények, különféle formájú költségfüggvények, továbbá profitfüggvények is választhatók. A jelen tanulmányban teljesköltség-függvényeket állítunk fel és becslünk meg. A költségfüggvény alkalmas a vállalati termelési folyamat valamennyi olyan közgazdasági alaptulajdonságának a leírására, amely a termelékenység elemzéshez szükséges. Termelési függvényeket azért nem használunk, mert azok nem teszik lehetővé a többtermékes termelési folyamatok közgazdasági

.....
egyszerű additív formában kezelhetjük, és elkerüljük az indexszámok és a multiplikatív kapcsolatok használatából adódó prezentációs bonyodalmakat.

tulajdonságainak a vizsgálatát, a profitfüggvényekkel pedig adatproblémák miatt nem foglalkozunk.

A vállalaton belüli dekompozíciót először a viszonylag egyszerűen bemutatható egytermékes költségfüggvény segítségével vizsgáljuk, majd ennek ismeretében térünk át a többtermékes költségfüggvény alkalmazására, amelynek révén nagyobb betekintést nyerünk a termelékenység alakulását befolyásoló tényezőkbe és azok hatásaiba.

Egy termék esete

Ismeretes, hogy valamely vállalat termelési technológiája leírható a teljesköltségfüggvény segítségével, amelynek legegyszerűbb általános alakja egy termék és exogén technológiai változások esetén

$$C = g(W_1, \dots, W_m, Q, T), \quad (12)$$

ahol C a termelés összes közgazdasági költsége, T pedig az exogén technológiai változások változója, amelynek mérésére az empirikus modellek ismertetésénél még visszatérünk.

A technológiai változások akkor járulnak hozzá a termelékenység növekedéséhez, amikor költségmegtakarító hatásúak.⁴ A termelékenységnek a technológiai változások által generált időbeli növekménye ($\dot{B}$), amit a továbbiakban *technológiai hatásnak* nevezünk, ugyanolyan nagyságú (de ellentétes előjelű), mint a költségfüggvénynek a technológiai változások által generált időbeli *eltolódása*, vagyis

$$\dot{B} = - \frac{\partial \ln C}{\partial t}. \quad (13)$$

Ez a hatás megbecsülhető a teljes költségnek a technológiai változásra vonatkozó rugalmassága segítségével. A rugalmasságot a becült költségfüggvény nyújtja, a technológia arányos változása pedig a technológiai változásokat kifejező tényadatokat segítségével fejezhető ki.⁵

$$\dot{B} = - \left[1 - \frac{\partial \ln C}{\partial \ln T} \right] \frac{d \ln T}{dt} = \varepsilon_{CT} \dot{T}. \quad (14)$$

⁴ A technológiai hatás a technológiai változások azonnali és rövid távú költségmegtakarító hatásait tartalmazza. A technológiai változásoknak azonban vannak hosszú távú költségmegtakarító hatásai is, amelyek például a termelés méretének növekedése során fokozatosan bontakoznak ki. Ezekre a becslési eredményeink elemzése során részletesebben is kitérünk.

⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy $\varepsilon_{CT} = -\partial \ln C / \partial \ln T$. Míután a rugalmasság mindig negatív előjelű, ε_{CT} mindig pozitív, ha a technológiai változások költségmegtakarítók.

Az output akkor járul hozzá a termelékenység növekedéséhez, amikor méretgazdaságosság jelenlétében növekszik.⁶ A termelékenységnek az output növekedése által generált időbeli növekménye ($\dot{E}$), amit a továbbiakban *outputthatásnak* nevezünk, tehát a méretgazdaságosság fokától és az output növekedési rátájától függ. A méretgazdaságosság olyan technológiai tulajdonság, amelynek fokát a költségfüggvény segítségével meg tudjuk becsülni, mert a méretgazdaságosság foka a költség output-rugalmasságának az inverze ($\varepsilon_{QX} = \varepsilon_{CQ}^{-1}$). Az output volumenének növekedése akkor járul hozzá a termelékenység növekedéséhez, amikor $0 < \varepsilon_{CQ} < 1$. Az output arányos változását tényadatokból nyerjük. Az outputthatás tehát

$$\dot{E} = \left[1 - \frac{\partial \ln C}{\partial \ln Q} \right] \frac{d \ln Q}{dt} = \xi_{CQ} \dot{q}, \quad (15)$$

ahol $\xi_{CQ} = 1 - \varepsilon_{CQ}$ és $\varepsilon_{CQ} = \partial \ln C / \partial \ln Q$ pedig a költség output-rugalmassága.⁷

Látható, hogy a költségfüggvénnyel reprezentált vállalat arányos időbeli termelékenységváltozása kifejezhető a termelékenységre (illetve a költségre) ható minden egyes független változó időbeli arányos változása és a költségnek az ugyanazon független változóra vonatkozó rugalmassága szorzatainak az összegeként. Ha a költségfüggvény egy hibaváltozót is tartalmazó regressziós egyenlet formáját ölti, akkor a dekompozíció a következők szerint alakul:

$$\dot{\phi} = \varepsilon_{CT} \dot{T} + \xi_{CQ} \dot{q} + \dot{R}, \quad (16)$$

ahol $\dot{R}$ a megfigyelt (tényleges) termelékenységváltozásnak a technológiai változások és az output volumenének változása – azaz a (16) egyenlet jobb oldalán lévő első két kifejezés – által meg nem magyarázott részét, vagyis a *reziduális* termelékenységváltozást reprezentálja.

A (16) egyenlet a termelékenységváltozást oksági elemekre bontja. Ebben a legegyszerűbb dekompozícióban a termelékenység növekedését három hatás idézi elő: 1. a technológiai hatás, 2. az outputthatás, és 3. a reziduális hatás:

$$\dot{\phi} = \dot{B} + \dot{E} + \dot{R}. \quad (17)$$

Az eddigiekben a legegyszerűbb esetet mutattuk be. A vállalat technológiáját olyan költségfüggvény segítségével írtuk le, amelyben egyetlen output és egyetlen exogén technológiai változó szerepelt. A technológia nagyobb részletességű és pontosabb leírása esetén módosul a termelékenység időbeli változásainak a dekompozíciója is.

⁶ Vagy méretgazdaságtalanság jelenlétében csökken. Ezzel azonban nem foglalkozunk.

⁷ Ugyancsak meg kell jegyeznünk, hogy $\xi_{CQ} = 1 - \partial \ln C / \partial \ln Q$ pozitív, amikor méretgazdaságosság létezik, vagyis amikor $0 < \partial \ln C / \partial \ln Q < 1$.

Több output esetén például a (17) egyenletben is megjelennek az egyedi outputok növekedésének a hatásai

$$\dot{\phi} = \dot{B} + \sum_{i=1}^n \dot{E}_i + \dot{R}, \quad (18)$$

ahol az egyedi $\dot{E}_i$ outputhatások az egyes outputok arányos változásainak és a költségnek az illető outputokra vonatkozó rugalmasságainak a szorzataként jelennek meg, vagyis

$$\dot{E}_i = \xi_{CQ_i} \dot{q}_i. \quad (19)$$

A komplex technológiai változások explicit figyelembevétele igen változatos módon bonyolítja a vállalati termelékenység időbeli változásainak dekompozícióját, különösen ha egyidejűleg jönnek létre inputsemleges, inputszerkezetet módosító és input- vagy output-augmentációt eredményező technológiai változások. Ezekkel a jelen tanulmány keretei között nem áll módunkban foglalkozni.

Több termék esete

A vállalatok nagy része többféle terméket és/vagy szolgáltatást termel. Többféle termék esetén feltehető, hogy az output szerkezetében bekövetkező változások befolyásolják a termelékenység alakulását. Annak érdekében, hogy az előzőekben tárgyalt hatásokon kívül az output összetételének hatását is megbecsülhessük, többtermékes költségmodellt vezetünk be a vizsgálatba. A (12) egyenlet költségfüggvényének outputját (vagy output-aggregátumát) most n számú egyedi outputváltozóval helyettesítjük

$$C = g(W_1, \dots, W_m; Q_1, \dots, Q_n; T). \quad (20)$$

Ha vesszük ennek a költségfüggvénynek az idő szerinti teljes deriváltját, bevezetjük Shephard lemmáját, amely szerint $\partial g / \partial W_j = X_j$ és átrendezzük a kapott egyenletet, akkor a következő kifejezéshez jutunk:

$$\dot{B} = \sum_{i=1}^n \varepsilon_{CQ_i} \dot{q}_i - \sum_{j=1}^m s_j \dot{x}_j, \quad (21)$$

ahol $\dot{B}$ a költségfüggvényben a technológiai változás által okozott eltolódás mértékét,

$\varepsilon_{CQ_i} = \frac{\partial g}{\partial Q_i} \frac{Q_i}{C} = \frac{\partial \ln C}{\partial \ln Q_i}$ pedig a költségnek az i -edik outputra vonatkozó rugalmasságát mutatja.

A (21) egyenletnek a Divisia-indexeket kifejező (1), (2) és (3) egyenletekkel való összehasonlítása rávilágít arra, hogy az időbeli költségeltolódás torzítatlanul képes

kifejezni a termelékenység változását, ha $\varepsilon_{CQ_i} = r_i \forall i$, vagyis amikor valamennyi output árbevételi részesedése egyenlő a költségeknek az illető outputra vonatkozó rugalmasságával, tehát

$$\frac{P_i Q_i}{R} = \frac{\partial g}{\partial Q_i} \frac{Q_i}{C}. \quad (22)$$

Ez az egyenlőség csak akkor jöhet létre, ha 1. minden output ára egyenlő annak határköltségével ($P_i = MC_i = \partial g / \partial Q_i, \forall i$), és 2. a teljes árbevétel egyenlő a teljes költséggel ($R = C$). Mindkét feltétel teljesül, ha a termelési folyamatot állandó hozadék jellemzi, valamint ha a vállalat input- és outputpiacai tökéletes versenyzői piacok. A szabályozott vállalatok outputpiacai azonban nem nevezhetők tökéletesen versenyzőinek, továbbá zömmel hálózati alapú termelést folytatnak, ezért technológiájukat méretgazdaságosság jellemzi. Éppen eme tulajdonságaik miatt válnak szabályozás tárgyává. A szabályozott vállalatok esetében tehát a termelékenység időbeli arányos változásai eltérnek az időbeli arányos költségeltolódások nagyságától. A (22) egyenlet segítségével az eltérés a következőképpen fejezhető ki:

$$\dot{\phi} - \dot{B} = \sum_{i=1}^n \left[\frac{P_i Q_i}{R} - \frac{MC_i Q_i}{C} \right] \dot{q}_i. \quad (23)$$

A (23) egyenletből igen tanulságos módon tudjuk kifejezni a termelékenység változását, ha hozzáadunk és levonunk $(P_i Q_i)/C$ -t, és átrendezzük az egyenlet jobb oldalát.⁸ Eredményünk a következő:

$$\dot{\phi} = \sum_{i=1}^n \left[(P_i - MC_i) \frac{Q_i}{C} \right] \cdot \dot{q}_i + \sum_{i=1}^n [(P_i Q_i)(R^{-1} - C^{-1})] \cdot \dot{q}_i + \dot{B} \quad (24)$$

A többtermékes modell esetében ez az egyenlet szolgál a termelékenység dekompozíciójának kiindulópontjául. Az egyenlet megmutatja, hogy a termelékenység változása egyenlő a költség változásával ($\dot{\phi} = \dot{B}$), ha állandó a hozadék, és határköltséges árazás történik. $MC_i = 0$, de $R - C < 0$, ha az árazás határköltséges, de méretgazdaságosság van jelen. $P_i - MC_i \neq 0$, de $R = C$, ha valamilyen költségfedező nullaprofit-korlát létezik, mint például az átlagköltséges vagy a Ramsey-árazás esetében. Az egyenlet jobb oldalának első és második tagja is aktiválódik, ha méretgazdaságosság létezik, és – emiatt vagy ettől függetlenül is – az árak nem egyenlők a határköltségekkel.

Vannak olyan vállalatok, amelyek outputjaira értelmezhető az átlagköltség fogalma, mert termelési költségeik túlnyomórészt output-specifikusak. Ha létezik az átlagköltség, akkor hasznos információ hozható létre az ár – határköltség külön-

⁸ A nem határköltséges árazás következményeit elsőként Denny–Fuss–Everson [1979] elemezte.

bözeteknek az ár – átlagköltség és az átlagköltség – határköltség különbözetre történő felbontása révén:

$$P_i - MC_i = (P_i - AC_i) + (AC_i - MC_i). \quad (25)$$

A (25) egyenletet a (24) egyenletbe helyettesítve, a következő képletet kapjuk:

$$\begin{aligned} \dot{\phi} = & \sum_{i=1}^n \left[(P_i - AC_i) \frac{Q_i}{C} \right] \cdot \dot{q}_i + \sum_{i=1}^n \left[(AC_i - MC_i) \frac{Q_i}{C} \right] \cdot \dot{q}_i + \\ & + \sum_{i=1}^n \left[(P_i Q_i)(R^{-1} - C^{-1}) \right] \cdot \dot{q}_i + \dot{B}, \end{aligned} \quad (26)$$

amelynek szerkezetét világosabbá tehetjük, ha a jobb oldalon $\dot{q}_i$ három szorzótényezőjét sorban ZA_i -vel, ZM_i -vel és ZR_i -vel helyettesítjük. Az egyenlet ekkor a következő képet mutatja:

$$\dot{\phi} = \sum_i ZA_i \dot{q}_i + \sum_i ZM_i \dot{q}_i + \sum_i ZR_i \dot{q}_i + \dot{B}. \quad (27)$$

A TERMELÉKENYSÉG TÉRBELI VÁLTOZÁSAI

Mint korábban már említettük, vállalatközi térbeli összehasonlítás során összehasonlíthatjuk két vállalat termelékenységi „színvonalát” (térbeli volumenindexek segítségével), és termelékenységének időbeli alakulását (időbeli volumenindexeinek segítségével).

A termelékenység térbeli indexét az időbeli indexszel analóg módon definiáljuk. A különbség csak annyi, hogy a térbeli indexben a t és $(t - 1)$ -edik periódusokra vonatkozó ár- és volumenadatokat az A és B vállalat adatai váltják fel. Eszerint a termelékenység térbeli arányos változása (különbsége)

$$\dot{\phi}_{AB} = \sum_{i=1}^n \frac{1}{2} \left[\frac{P_{iA} Q_{iA}}{\sum_{i=1}^n P_{iA} Q_{iA}} + \frac{P_{iB} Q_{iB}}{\sum_{i=1}^n P_{iB} Q_{iB}} \right] \ln \left(\frac{Q_{iA}}{Q_{iB}} \right) - \sum_{j=1}^m \frac{1}{2} \left[\frac{W_{jA} X_{jA}}{\sum_{j=1}^m W_{jA} X_{jA}} + \frac{W_{jB} X_{jB}}{\sum_{j=1}^m W_{jB} X_{jB}} \right] \ln \left(\frac{X_{jA}}{X_{jB}} \right). \quad (28)$$

A jelen tanulmány keretei között a termelékenység térbeli változásainak mérésével és vállalatközi dekompozíciójával nem foglalkozunk.⁹ Feladatunkat most az időbeli változások közötti különbségek dekompozíciója képezi.

⁹ A vállalatok termelékenységi „színvonalainak” térbeli összehasonlítása a gyakorlatban sok nehézséget vet fel. Különösen jelentősek azok, amelyek a változók összehasonlíthatóságát biztosító méréssel kapcsolatosak. Elsőként Kiss (1984) foglalkozott a mérés és összehasonlítás nehézségeivel.

Valamely t -edik időszakban az összehasonlított két vállalat (A és B) időbeli arányos termelékenységváltozásai közötti különbség

$$\Delta\dot{\phi}_t = \dot{\phi}_{At} - \dot{\phi}_{Bt} = (\dot{q}_{At} - \dot{x}_{At}) - (\dot{q}_{Bt} - \dot{x}_{Bt}) = \Delta\dot{q}_t - \Delta\dot{x}_t. \quad (29)$$

VÁLLALATKÖZI DEKOMPOZÍCIÓ

A termelékenység időbeli változásainak legegyszerűbb dekompozícióját mutató (16) egyenletben a termelékenység növekedését három hatás idézi elő: 1. a technológiai hatás, 2. az outputhatás és 3. a reziduális hatás. Miután ezt a dekompozíciót A és B vállalatra nézve egyaránt el lehet végezni, a termelékenység időbeli változásainak vállalatközi különbségei is ugyanerre a három oksági komponensre bonthatók:

$$\Delta\dot{\phi} = \dot{\phi}_A - \dot{\phi}_B = (\dot{B}_A - \dot{B}_B) + (\dot{E}_A - \dot{E}_B) + (\dot{R}_A - \dot{R}_B) = \Delta\dot{B} + \Delta\dot{E} + \Delta\dot{R}. \quad (30)$$

Éppen úgy, ahogyan az időben folyamatos változásokat feltételező Divisia-indexeket diszkrét változások esetén a Törnqvist-indexek segítségével közelítettük meg, most szükség van a (30) egyenletben feltételezett folyamatos változások diszkrét megközelítésére. Kiss [1981], [1983] foglalkozott a diszkrét megközelítések egyes kérdéseivel. A jelen tanulmányban a lehető legegyszerűbbet javasoljuk és alkalmazzuk. A technológiai hatások különbségének esetében ez a következő formát ölti:

$$\dot{B}_A - \dot{B}_B = \bar{T}\Delta\varepsilon_{CT} + \bar{\varepsilon}_{CT}\Delta\dot{T} = \frac{(\dot{T}_A + \dot{T}_B)}{2}(\varepsilon_{CT_A} - \varepsilon_{CT_B}) + \frac{(\varepsilon_{CT_A} + \varepsilon_{CT_B})}{2}(\dot{T}_A - \dot{T}_B). \quad (31)$$

Hasonlóképpen közelítjük meg az outputhatások különbségét:

$$\dot{E}_A - \dot{E}_B = \bar{Q}\Delta\varepsilon_{CQ} + \bar{\varepsilon}_{CQ}\Delta\dot{Q} = \frac{(\dot{Q}_A + \dot{Q}_B)}{2}(\varepsilon_{CQ_A} - \varepsilon_{CQ_B}) + \frac{(\varepsilon_{CQ_A} + \varepsilon_{CQ_B})}{2}(\dot{Q}_A - \dot{Q}_B). \quad (32)$$

Az egyedi inputok (munka, tőke, anyag) időbeli arányos változásait hasonló módon lehet oksági elemekre bontani. A j -edik input változásának dekompozíciója a következő:

$$\dot{X}_{jt} = \varepsilon_{jT}\dot{T} + \varepsilon_{jQ}\dot{Q} + \sum_{i=1}^m \varepsilon_{ji}\dot{W}_i + \dot{R}_j, \quad (33)$$

ahol ε_{jT} , ε_{jQ} és ε_{ji} a j -edik input rugalmasságát mutatja sorrendben a technológiára, az outputra és az i -edik inputra, továbbá $\dot{W}_i = d \ln W_i / dt$, ami az i -edik inputár arányos változása, és tényadatokból nyerhető. A (33) egyenletet egyszerűbb alakra hozva, a (34) egyenletet kapjuk.

$$\dot{X}_j = \dot{B}_j + \dot{E}_j + \sum \dot{W}_j + \dot{R}_j. \quad (34)$$

A vállalatközi különbség *térbeli* dekompozíciója ebben az esetben:

$$\begin{aligned} \Delta \dot{X}_j = \dot{X}_{jA} - \dot{X}_{jB} &= (\dot{B}_{jA} - \dot{B}_{jB}) + (\dot{E}_{jA} - \dot{E}_{jB}) + (\sum \dot{W}_{jA} - \sum \dot{W}_{jB}) + (\dot{R}_{jA} - \dot{R}_{jB}) = \\ &= \Delta \dot{B}_j + \Delta \dot{E}_j + \Delta \sum \dot{W}_j + \Delta \dot{R}_j \end{aligned} \quad (35)$$

A j -edik input proporcionális változása vonatkozásában a két vállalat között meglévő különbség tehát felbontható: 1. technológiai hatásra, 2. outputhatásra, 3. inputárhatásra és 4. reziduális hatásra. A $\Delta \sum \dot{W}_j = (\sum \dot{W}_{jA} - \sum \dot{W}_{jB})$ inputárhatás tovább bontható egy sajátár-hatásra ($\varepsilon_{jj} \dot{W}_j$) és $(m-1)$ számú keresztárhatásra (amikor $j \neq i$).

Kiegészítésként megjegyezzük, hogy ha két összehasonlított vállalat mindegyikére nézve elvégezhető termelékenységeik időbeli arányos változásainak a (27) egyenlet szerinti dekompozíciója, akkor a két időbeli dekompozícióból igen tanulságos módon fejthetők ki az oksági elemek vállalatközi különbségei. Több output esetén a (27) egyenlet jobb oldalán lévő első három additív tényezőt outputonként újra kell csoportosítanunk. Az egyszerűség kedvéért tételezzük fel, hogy mindkét vállalat két outputot (α és β) termel. A (27) egyenletből kiindulva, az időbeli változások okainak vállalatközi dekompozíciója a következő formában valósulhat meg:

$$\begin{aligned} \Delta \dot{\phi} = \dot{\phi}_A - \dot{\phi}_B &= (ZA_{\alpha A} \dot{q}_{\alpha A} - ZA_{\alpha B} \dot{q}_{\alpha B}) + (ZM_{\alpha A} \dot{q}_{\alpha A} - ZM_{\alpha B} \dot{q}_{\alpha B}) + \\ &+ (ZA_{\beta A} \dot{q}_{\beta A} - ZA_{\beta B} \dot{q}_{\beta B}) + (ZM_{\beta A} \dot{q}_{\beta A} - ZM_{\beta B} \dot{q}_{\beta B}) + \\ &+ (ZR_{\alpha A} \dot{q}_{\alpha A} - ZR_{\alpha B} \dot{q}_{\alpha B}) + (ZR_{\beta A} \dot{q}_{\beta A} - ZR_{\beta B} \dot{q}_{\beta B}) + (\dot{B}_A - \dot{B}_B) \end{aligned} \quad (36)$$

A (31) egyenletben bemutattuk, hogy a $\dot{B}_A - \dot{B}_B$ különbség hogyan bontható fel a két komponense – a változók változásainak különbsége és a rugalmasságok különbsége – által okozott két hatásra. Ugyanilyen további dekompozíciót a többi különbség esetében is el tudunk végezni. A (36) egyenletben található hét különbség ily módon a termelékenység változásának vállalatközi különbségét összesen kilenc jól definiálható és jellemezhető elemre bontja. A tizedik elem a megmagyarázatlan reziduális elemek közötti vállalatközi különbség. A dekompozíció eredményeként kialakítható kategóriákat az 1. táblázatban foglaljuk össze.

Az A vállalat outputjainak szerkezetében beálló változások eltérhetnek a B vállalat outputjainak szerkezetében beálló változásoktól. Az eltéréseket az α és a β outputok vállalatonként eltérő növekedési rátái okozzák. Hatásaikat a táblázat 1. és 4. eleme mutatja. Az output szerkezetváltozásainak a hatását azonban tágabban is értelmezhetjük. A táblázat első három eleme mutatja az α output, a második három elem pedig a β output teljes hatását a termelékenység időbeli változása tekintetében meglévő vállalatközi különbségre. Ha a két vállalat költségfedező átlagköltséges árazást folytat, akkor a 7. összetevő nulla. Ellenkező esetben, amikor az egyik output

1. TÁBLÁZAT • A termelékenység időbeli arányos változása
vállalatközi különbségének összetevői

Magyarázó tényező	Képlet
1. Az α output termelésének növekedése	$\Delta \dot{q}_\alpha (\bar{Z}A_\alpha + \bar{Z}M_\alpha + \bar{Z}R_\alpha)$
2. Az α output-specifikus méretgazdaságosság	$\Delta ZM_\alpha \bar{q}_\alpha$
3. Az α output nem átlagköltséges ára	$\Delta ZA_\alpha \bar{q}_\alpha$
4. A β output termelésének növekedése	$\Delta \dot{q}_\beta (\bar{Z}A_\beta + \bar{Z}M_\beta + \bar{Z}R_\beta)$
5. A β output-specifikus méretgazdaságosság	$\Delta ZM_\beta \bar{q}_\beta$
6. A β output nem átlagköltséges ára	$\Delta ZA_\beta \bar{q}_\beta$
7. Profit/veszteség nem költségfedező árazás miatt	$\Delta ZR_\alpha \bar{q}_\alpha + \Delta ZR_\beta \bar{q}_\beta$
8. Technológiai változások	$\Delta \bar{T}_{CT}$
9. A költség technológjarugalmassága	$\Delta \varepsilon_{CT} \bar{T}$
10. A termelékenység reziduális növekedése	—

árai meghaladják az átlagköltséget, és árbevételi többletet generálnak a költségek felett, míg a másik output árai az átlagköltségnél alacsonyabbak, és ezért veszteséget hoznak létre, vagyis belső keresztfinanszírozás folyik, akkor a nem átlagköltséges árazás teljes hatása a 3., a 6. és a 7. összetevő összege. Két output esetén ez igen egyszerű is lehet, például az egyik – mondjuk β – profitot, a másik – mondjuk α – pedig veszteséget okoz mindkét vállalat számára. Ha egyedileg vizsgáljuk az A vagy a B vállalatot, akkor a veszteség hatás része az α output nem átlagköltséges árai következményeinek, a nyereség hatás pedig része a β output nem átlagköltséges árai következményeinek. A dekompozíció során alkalmazott definíciókat módosítani lehet úgy, hogy tükrözzék ezt a helyzetet. Több output esetén azonban a profit-veszteség hatás „allokációja” nem valósítható meg, illetve a jelen tanulmányban feltételezettnél több információt kíván, és bonyolultabb többtermékes modell alkalmazását teszi szükségessé.

AZ ÖSSZEHAONLÍTOTT VÁLLALATOK ADATAINAK ELEMZÉSE

A vállalatokkal való alaposabb ismerkedésen túlmenően az adatok elemzése révén a vállalatok becslendő közgazdasági tulajdonságaira vonatkozó várakozásokat alakítunk ki, továbbá ötleteket is kapunk a vállalati termelési modellek matematikai specifikációját illetően.

Mindkét vállalat ugyanazokat a termékeket termeli. B vállalat outputja jóval nagyobb volt A vállalaténál, de A növekedési üteme (átlagosan évi 14 százalék) jelentősen meghaladta B növekedési ütemét (átlagosan évi 8 százalék), vagyis viszonylag gyors felzárkózásnak lehetünk tanúi. Az outputok növekedési ütemeit a *Függelék*

F1. táblázata tartalmazza. A megfigyelési periódus kezdetén az α output árbevételi részesedése *A* vállalatban 33 százalék volt, *B* vállalatban pedig 57 százalék. A periódus során a részesedés *A* vállalatban 30 százalékra, *B* vállalatban pedig 48 százalékra csökkent, miközben a β output árbevételi részesedése *A* vállalatban 62 százalékról 66 százalékra, *B* vállalatban pedig 37 százalékról 48 százalékra növekedett. A szerkezetváltozás tehát *B* vállalat esetében volt gyorsabb. A γ output árbevételi részesedése alacsony volt, és alig változott; mindkét vállalatban a periódus eleji 5 százalékról 4 százalékra csökkent. Az outputhatásokat tehát döntő többségükben a β és az α outputok hozták létre. A *Függelék F1. ábrája* azt mutatja, hogy a két vállalat piacaira meglehetősen különböző erők hatottak. 12 év során a két vállalat outputjának növekedése csak hét évben gyorsult vagy lassult egyidejűleg.

A termelékenység alakulása szempontjából fontos jelenség, hogy *A* vállalat gyorsabb növekedése nagyobb éves ingadozások mellett valósult meg, mint a *B* vállalaté. Szórásmutatója (10,7) majdnem kétszerese a *B* vállalaténak (5,8). Az outputok növekedési ütemeinek erős szóródása az inputok növekedési ütemeinek majdnem egyenlően erős szóródása mellett valósult meg. Az inputok növekedési ütemeit a *Függelék F2. táblázata* tartalmazza. Az *A* vállalat szórása 10,1, a *B* vállalaté pedig 4,7 volt. Mindkét vállalat tőkeinputja egyenletesen növekedett, nagy ingadozásokat mutatott azonban az anyaginput növekedése, és *A* vállalat esetében igen magas volt a munkainput ingadozása is. A *Függelék F2. ábrájának* tanúsága szerint nemcsak a két vállalat outputpiacaira, hanem azok inputpiacaira is különböző erők hatottak. 12 év során a két vállalat inputjának növekedése csak négy évben gyorsult vagy lassult egyidejűleg.

Az outputok és az inputok erős éves ingadozásai nem vezetnek a termelékenység éves növekedési rátáinak erős ingadozásaihoz, ha közöttük erős a korreláció. Az *F3.* és a *F4. ábra* azonban mindkét vállalatra nézve gyenge korrelációt jelez. 12 év során az output és input szimultán gyorsulása vagy lassulása az *A* vállalat és a *B* vállalat esetében egyaránt csak öt évben következett be. Következésképpen, mint azt az *F5. ábra* is mutatja, a termelékenység éves növekedési ütemeit a nagyfokú ingadozások jellemzik. A termelékenység éves arányos változásait a *2. táblázat*, valamint a *Függelék F4. ábrája* tartalmazza. Az ingadozások mértékének illusztrálása céljából a táblázat megmutatja az átlagtól való eltérések nagyságait is.

A technológiai változások feltehetően nem növelték jelentős mértékben a termelékenység növekedési ütemének éves ingadozásait. Ennek két oka van: az első a *B* vállalatra, a második főként az *A* vállalatra vonatkozik. Először, mint azt az *F3. táblázatban* közölt adatok és a két vállalat technológiai indexeit tartalmazó *F10. ábra* is mutatja, a technológiai változások igen gyors ütemben, de a *B* vállalatban időben viszonylag egyenletesen zajlottak. A *B* vállalat szórása alacsony. Ugyanez nem mondható el azonban az *A* vállalatról, amelynek technológia változója nagymértékű éves ingadozást, magas szóródást mutat. Másodsor, az *F8. ábrán* az *A* vállalat esetében gyenge a korreláció a technológia és a termelékenység éves változásai között, ami

2. TÁBLÁZAT • Az A és a B vállalat termelékenysége alakulása (100 ϕ_t)

Év (t)	Éves arányos változás			Átlagtól való eltérés		
	A	B	A-B	A	B	A-B
1.	9,39	3,54	5,85	-3,04	0,28	-3,33
2.	3,72	4,20	-0,48	2,63	-0,38	3,00
3.	3,61	0,47	3,14	2,74	3,35	-0,62
4.	8,78	6,07	2,71	-2,43	-2,25	-0,19
5.	6,70	5,17	1,53	-0,35	-1,35	0,99
6.	12,67	5,65	7,02	-6,32	-1,83	-4,50
7.	1,60	8,45	-6,85	4,75	-4,63	9,37
8.	-1,42	2,33	-3,75	7,77	1,49	6,27
9.	3,77	1,14	2,63	2,58	2,68	-0,11
10.	8,61	2,36	6,25	-2,26	1,46	-3,73
11.	9,70	3,49	6,21	-3,35	0,33	-3,69
12.	9,47	3,93	5,54	-3,12	-0,11	-3,02
13.	5,89	2,90	2,99	0,46	0,92	-0,47
Átlag	6,35	3,82	2,52	0,00	0,00	0,00

azt sugallja, hogy a technológiai változások azonnali és rövid távú költségcsökkentő hatásai nem voltak jelentősek. Az F9. ábra erősebb korrelációt, ezért a technológiai változások valamivel erősebb intenzitását jelzi a B vállalatra nézve.

A tényadatok alapján a technológiai változásokra vonatkozó további két lényeges megjegyzést tudunk tenni. Először, az új technológia bevezetése az A vállalat esetében sokkal gyorsabban történt, mint a B vállalat esetében. Ebben szerepet játszott az A vállalat gyorsabb növekedési üteme és jobb pénzügyi helyzete is. Másodsor, a technológia növekedése ugyanazokat a ciklikus hatásokat mutatja, mint az output növekedési üteme, a technológia ciklusai azonban késéssel követik az output ciklusait.

AZ EMPIRIKUS MODELLEK SPECIFIKÁCIÓJA

A két összehasonlított vállalat technológiáját először külön-külön elemezzük *vállalatspecifikus* termelési modellek segítségével. Az A és a B vállalatra egymástól függetlenül becsült modellek eredményei útmutatást nyújtanak annak elbírálásához, hogy a becslési eredmények minősége javítható-e *közös modellek* becslése révén. Ha – mint esetünkben is – a becslési eredmények azt sugallják, hogy szükség és lehetőség van lényeges javulásra, akkor kerül sor közös modellek felállítására és becslésére.

Mint már említettük, mindkét vállalat ugyanazokat a termékeket termeli. Első megközelítésben az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy egyetlen termék termelése folyik. Az egytermékes modell egyszerűsége folytán különösen alkalmas

a dekompozíció alapvető vonásainak szemléletes bemutatására. Második megközelítésben ezt a feltételezést feloldjuk, és többtermékes modellt állítunk fel.

Mindkét vállalat rendelkezik olyan vállalati termelékenységi tanulmánnyal, amely közgazdaságilag értelmes és használható idősoros adatokat hozott létre nemcsak a vállalat árbevételeire és költségeire vonatkozóan, hanem az egyes inputok és outputok áaira és volumeneire is. Az adatok jó minőségűnek mondhatók. Gondot okozott, hogy a két vállalat által alkalmazott mérési módszerek számos részletükben eltérnek egymástól. A rendelkezésre álló információ azonban lehetővé tette közös mérési módszertan kialakítását. E módszertan alkalmazása során jelentős javulást sikerült elérni a tőkeinput árának és volumenének tekintetében.

A modellezés szempontjából igen szerencsésnek mondható az a körülmény, hogy mindkét vállalat különös gonddal és meglehetősen nagy apparátussal méri és elemzi a vállalat technológiájának fejlődési folyamatát és e fejlődésnek a vállalati inputokra és outputokra gyakorolt hatását. A technológia elemzéséhez létrehozott adatbázis lehetővé teszi a technológiai fejlődés főbb közgazdasági jellemzőinek a feltárását, valamint olyan technológiai változók konstruálását, amelyek segítségével lehetővé válik a technológiai hatásoknak a többi hatástól való megkülönböztetése.

Mindkét vállalatra nézve rendelkezésre állnak olyan ökonometriai költségmodellek, amelyeket részben maguk a vállalatok, részben pedig a modellezés területén dolgozó egyetemi kutatók állítottak össze, becsültek és elemeztek. Az előtanulmányozás céljaira rendelkezésre álló modellek főbb tanulságai a következőkben foglalhatók össze.

- Mindkét vállalat technológiája ökonometriai költségfüggvények segítségével reprezentálhatónak mutatkozik.
- Léteznek olyan egytermékes és többtermékes költségmodellek, amelyek közgazdasági szempontból ésszerű és reális becslési eredményeket hoztak létre.
- A sikeresnek mondható modellek olyan transzcendentális költségfüggvényeket tartalmaznak, amelyekben egyaránt előfordult a változók lineáris, logaritmikus és Box–Cox-transzformációja.
- A különféle tesztek eredményei jelentős nehézségekre és hiányosságokra világítanak rá a modellek statisztikai érvényességét illetően, különösen az *A* vállalatra vonatkozóan, elsősorban azért, mert kevés megfigyelés állt rendelkezésre, ezért nem sikerült „éles” paraméterbecsléseket előállítani, továbbá egyes változók adatai mérési hibákat tartalmaztak.
- A *B* vállalat elvégezte, sőt belső vezetése a folyamatok segítéséhez sikerrel alkalmazta is termelékenységének ökonometriai modelleken alapuló elemzését és előrejelzését.

Az inputok és termelékenység elemzése ebben a tanulmányban becsült *teljesköltségfüggvények* segítségével történik. Egyéb függvényformákat (termelési függvény, termelékenységi függvény, profitfüggvény) különféle megfontolások alapján nem alkalmaztunk. Több oka is van annak, hogy költségfüggvényeket választottunk modellként.

- A korábban létrehozott költségmodellek biztató eredményei azzal kecsegtetnek, hogy az adatok és a statisztikai paraméterbecslés javítása révén elemzési (dekompozíciós) és előrejelzési célokra egyaránt alkalmas számszerű eredményeket lehet elérni.
- A modellezett két vállalat irányításának elemzése költségminimalizáló vállalati magatartást sugall, a költségfüggvény pedig különösen alkalmas a költségminimalizáló magatartás tükrözésére, hiszen benne az outputok exogén, a költségeket generáló inputok pedig endogén változók.
- Az input- és termelékenységváltozások okainak a korábbinál részletesebb feltáráshoz többtermékes modellekre van szükség, mert az egyes outputoknak az inputokra és a termelékenységre gyakorolt hatásai különbözhetnek. A költségfüggvény a több output figyelembevételének kényelmes és célszerű eszköze.
- Az input- és termelékenységváltozások dekompozíciójához szükséges költségmennyiség mutatókat a költségfüggvényekben közvetlen módon becsüljük. A közvetlen becslés nemcsak kényelmesebb, hanem hatékonyabb és megbízhatóbb is, mint a rugalmasságoknak a becsült paraméterekből való származtatása.
- Az a termelékenységelemzés és előrejelzés, amelyet a *B* vállalat a saját irányítási gyakorlatában sikerrel alkalmazott, becsült költségfüggvények segítségével számszerűsítette az inputok és a termelékenység változásainak az okait.

A költségminimalizáló vállalati magatartás feltételezése némi magyarázatot igényel. Először az inputok és outputok árainak a természetét tekintjük át. Mindkét összehasonlított vállalat hatékonyan mondható versenypiacokon szerzi be inputjait, és ugyancsak hatékonyan nevezhető versenypiacokon értékesíti outputjait. Reálisnak fogadható el az a feltételezés, hogy input- és outputárait piaci adottságként kezelik. Modellünkben ezért az inputok és outputok árai *exogén* változók.

Ugyancsak *exogén* változó az output mennyisége. Mindkét vállalat arra törekszik, hogy kielégítsen termékeik iránti minden olyan piaci keresletet, amely a piacon kialakult árak függvényében jelentkezik. Ez a törekvésük deklaráltan megmutatkozik különféle vállalati nyilatkozatokban és dokumentumokban (küldetés, stratégia, közgyűlési beszámolók stb.), továbbá a cégek operatív éves tervezési és költségvetési gyakorlatában is, amennyiben a piackutatás és -elemzés eredményeként kialakuló keresletbecsléseket adottságként kezelik, és a becsült kereslet teljes mértékű kielégítésének feltételezése mellett végzik el költségeik előrejelzését.

A vállalatok a gazdaságnak olyan ágazatában tevékenykednek, ahol általában igen gyors a technológiai fejlődés. Évről évre jelentős költségmegtakarító technológiai változások történnek. Különösen nagy jelentőségű a korszerű digitális informatikai és kommunikációs technológia folyamatosan bővülő behatolása az alkalmazott termelési technológia szinte minden területére. Modellünkben a technológiai változásokat reprezentáló technológiai index *exogén* változóként jelenik meg. Az *exogén* technológiai fejlődés feltételezését alapvetően reálisnak tartjuk. A megfigyelt technológiai változások legfőbb mozgató rugója maga az információtechnológiai és

infokommunikációs forradalom volt, amely technológiai kényszerként jelentkezett a vállalat számára. Mindkét vállalat számára világos az, hogy üzleti sikerük igen nagy mértékben annak függvénye, hogy milyen gyorsan és hatékonyan képesek alkalmazni a folyamatosan jelentkező új technológiai lehetőségeket.¹⁰

Ahogy ezt a vállalatok éves operatív tervezési és költségvetési folyamatai meggyőzően mutatják, a vállalati vezetés célkitűzése annak az inputszerkezetnek (inputvolumeneknek) a meghatározása és létrehozása, amely az outputok termelése és értékesítése révén kielégíteni szándékozott keresletet a várt technológiai változások költségmegtakarító hatásai és az adottságként kezelt inputárak mellett minimális termelési költséggel elégíti ki.¹¹

A felsoroltak azt sugallják, hogy mindkét vállalat termelési technológiája kifejezhető a (12), illetve a (20) egyenletben szereplő egytermékes, illetve többtermékes teljes költség-függvény segítségével.

A költségfüggvény az általános formájú neoklasszikus költségfüggvény rugalmas, másodfokú Taylor-sor segítségével történő helyi kibontása révén létrejövő transzcendentális függvény. Azért döntöttünk a transzcendentális függvényforma mellett, hogy elkerüljük a technológia tulajdonságaira vonatkozó *a priori* korlátozásokat. A transzcendentális függvény matematikai alakját nem az ilyen korlátozások, hanem az adatok határozzák meg.

A továbbiakban számos olyan elemzési feladatunk lesz, amelyet célszerű egytermékes költségfüggvény segítségével (is) elvégezni. Ezért legegyszerűbb formájában a költségfüggvény egyetlen – homogénnek feltételezett – outputot tartalmaz. Ugyancsak tartalmazza három homogén input (munka, tőke, anyag) árait, valamint a költségmegtakarító technológiai változások időbeli indexét. Feltételezzük, hogy a termelendő output exogén, a termelési minimális közgazdasági költség mellett folyik, továbbá hogy az inputok volumenei azonnal, költségmentesen reagálnak az outputvolumenekben, az inputárakban és a technológiában bekövetkező exogén változásokra. Az ezekre a feltételezésekre épülő vállalatspecifikus transzcendentális költségfüggvény a következő formában írható fel:

$$C = \alpha_0 + \alpha_1 w + \alpha_2 r + \alpha_3 m + \alpha_4 Q + \beta T + 1/2(\gamma_{11} w^2 + \gamma_{22} r^2 + \gamma_{33} m^2 + \gamma_{44} Q^2 + \beta_T T^2) + \gamma_{12} wr + \gamma_{13} wm + \gamma_{23} rm + \gamma_{14} wQ + \gamma_{24} rQ + \gamma_{34} mQ + \beta_1 wT + \beta_2 rT + \beta_3 mT + \beta_Q QT, \quad (37)$$

ahol C a termelés teljes közgazdasági költsége; w , r és m sorrendben a munka-, tőke- és anyaginput ára; Q az output volumene; T pedig a technológiai index.

¹⁰ Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a technológiai változások egyes elemei messzemenően függenek a menedzsment tevékenységétől, ezért az ilyen elemeket endogén változóknak kellene tekinteni. Sajnálatos módon a rendelkezésünkre bocsátott adatok nem teszik lehetővé a technológiai változások komplex mérését és tükrözését a vállalatok ökonometriai modelljeiben.

¹¹ Ez a feltételezés feloldható endogén output feltételezése mellett hatékony versenypiacok (exogén outputár) esetén éppúgy, mint domináns vagy jelentős piaci erővel rendelkező vállalat (endogén outputár) esetén. Az ilyen modellek bemutatása azonban túllép írásunk terjedelmi korlátain.

A költségfüggvényt a Shephard-lemmája segítségével képzett két költségrészesedési egyenlettel¹² együtt szimultán egyenletrendszer formájában becsüljük. Becslési módszerként az eredetileg Zellner [1962] által az úgynevezett látszólag független regressziós egyenletek becsülésére kialakított eljárásnak egy módosított változata szolgált.

Bármely két vállalat termelékenysége alakulása összevethető egymással. Az összehasonlíthatóságnak nem feltétele, hogy a két vállalat között bármiféle technológiai vagy egyéb (például a körülményeiket vagy gazdasági céljaikat illető) hasonlóság létezzen. Az ökonometriai modellek paraméterei statisztikai becslésének a minősége azonban gyakran javítható olyan esetekben, amikor az összehasonlított vállalatok közötti technológiai hasonlóságok lehetővé teszik *közös termelési modell* felállítását. Például viszonylag kevés megfigyelés esetében a közös modell növeli a becsülendő egyenletek szabadságfokát, és ezáltal hozzájárul a paraméterbecslések „élességének” fokozásához. Közös modell felállítása gyakran jelentős mértékben javítja az eredményeket, amikor a két vállalat ugyanabban az ágazatban tevékenykedik. A következőkben is ilyen összehasonlítás eredményeit mutatjuk be. Mindkét összehasonlított vállalat szabályozott szolgáltató.¹³

A közös technológiát a jelen tanulmányban *közös teljesköltség-függvény* reprezentálja. A két vállalat technológiai közötti technológiai azonosságok felfedése céljából olyan korlátozó nullhipotézisek rendszerét teszteljük, amelyek különféle azonosságokat fejeznek ki a két vállalat technológiai között. A teszteredmények lehetővé teszik olyan technológia ábrázolását, amely a két vállalatra nézve részben azonos, részben pedig különböző. A legkevésbé korlátozott közös költségfüggvény minden paraméterre vonatkozóan megengedi eltérések létezését az *A* és *B* vállalat között, azonban feltételezi azt, hogy a két vállalatra ugyanaz a variancia-kovariancia mátrix érvényes. Ami a paraméterek azonosságát és különbözőségét illeti, kétértékű változók alkalmazása révén a közös költségfüggvény valamennyi paraméterének megengedjük, hogy vállalat-specifikus legyen. Valamennyi lehetséges kétértékű változó ($D_A = 1, D_B = 0$) alkalmazása a következő specifikációt adja:

$$\begin{aligned}
 C = & \alpha_0 + \alpha_{0A}D_A + (\alpha_1 + \alpha_{1A}D_A)w + (\alpha_2 + \alpha_{2A}D_A)r + (\alpha_3 + \alpha_{3A}D_A)m + \\
 & + (\alpha_4 + \alpha_{4A}D_A)Q + (\beta + \beta_A D_A)T + 1/2((\gamma_{11} + \gamma_{11A}D_A)w^2 + (\gamma_{22} + \gamma_{22A}D_A) \\
 & r^2 + (\gamma_{33} + \gamma_{33A}D_A)m^2 + (\gamma_{44} + \gamma_{44A}D_A)Q^2 + (\beta_T + \beta_{TA}D_A)T^2 + \\
 & + (\gamma_{12} + \gamma_{12A}D_A)wr + (\gamma_{13} + \gamma_{13A}D_A)wm + (\gamma_{23} + \gamma_{23A}D_A)rm + \\
 & + (\gamma_{14} + \gamma_{14A}D_A)wQ + (\gamma_{24} + \gamma_{24A}D_A)rQ + (\gamma_{34} + \gamma_{34A}D_A)mQ + \\
 & + (\beta_1 + \beta_{1A}D_A)wT + (\beta_2 + \beta_{2A}D_A)rT + (\beta_3 + \beta_{3A}D_A)mT + (\beta_Q + \beta_{QA}D_A)QT.
 \end{aligned} \tag{38}$$

¹² A variancia-kovariancia mátrix nemszinguláris voltának megőrzése érdekében egy egyenletet, jelen esetben az anyaginput költségrészesedését, elhagytuk.

¹³ A vállalatok nem engedélyezték nevük nyilvánosságra hozatalát. Input-, output- és technológiai adataikat csak arányos változások idősorai formájában közöljük.

Először az A és a B vállalatra nézve külön-külön becsültük a (37) egyenletben található transzcendentális költségfüggvényen alapuló egytermékes szimultán egyenletrendszer paramétereit, majd pedig a (38) egyenlet közös költségfüggvényére vonatkozó becsléseket állítottuk elő.

AZ A VÁLLALAT MODELLJÉNEK BECSLÉSI EREDMÉNYEI

Mindkét vállalatra vonatkozó éves megfigyelésekkel rendelkezünk. Az A vállalat esetében viszonylag rövid, 15 éves idősorokat voltunk kénytelenek használni, mert ennek a vállalatnak a termelékenységi tanulmánya csak az utolsó másfél évtizedben létezett. Várakozásainknak és a mások által korábban elvégzett becslések eredményeinek megfelelően a (37) egyenlet specifikációja szerint végzett becslés kudarcba fulladt. A (37) egyenlet költségfüggvényében szereplő nagyszámú paraméter becslése olyan követelményeket állított az erősen korlátozott számú adat számára, amelyeknek az adatok nem voltak képesek teljes mértékben megfelelni. A (37) egyenletben bemutatott legáltalánosabb – azaz nem korlátozott – függvényforma esetében számos szükségszerűen nem nulla paraméterre kaptunk nem szignifikáns becsléseket. Néhány alapvető közgazdasági tulajdonságra nézve pedig becsléseink irreális nagyságúak voltak. A különféle korlátozó hipotézisek hosszas vizsgálata azonban hasznos eredményekkel zárult. A likelihood arány próbák azt mutatták, hogy három hipotézis, nevezetesen $\gamma_{44} = \beta_Q = \beta_T = 0$ nem volt elutasítható. A korlátok alkalmazása után is megmaradtak azonban bizonyos becslési problémák (hibás görbületek és előjelek). További vizsgálódásunk során kiderült, hogy az A vállalat inputszerkezete az egész periódus során meglehetősen stabil maradt. Ez a jelenség annak a valószínűségét sugallta, hogy az inputok szerkezetében bekövetkezett kis változások csak az inputárak változásának voltak a következményei, vagyis a termelés technológiája homotetikus volt, a technológiai változások pedig inputneutrálisak. Ennek a gondolatmenetnek a következményeként került sor a $\beta_j = 0$ és a $\gamma_{j4} = 0$ hipotézisek tesztelésére, ami során figyelemre méltó eredményeket kaptunk. A hipotéziseket ugyan elutasítottuk, alkalmazásuk azonban sikeresen becsült és reális modellt hozott létre, amely hasznos információkat tartalmazott a közös $A-B$ modell specifikációja számára. A paraméterbecslések (t -értékek zárójelben az együtthatók alatt) a következők:

$$\begin{aligned}
 C - m = & 0,87 - 0,081D_s + 0,335(w-m) + 0,530(r-m) + 0,615Q - 0,141T + \\
 & (10,9) \quad (-3,8) \quad (94) \quad (178) \quad (22) \quad (-1,15) \\
 & + 0,144(1/2w^2 + 1/2m^2 - wm) - 0,076(wr - wm - rm + m^2) + 0,103(1/2r^2 + 1/2m^2 - rm), \quad (39) \\
 & (1,99) \quad (-2,64) \quad (3,9)
 \end{aligned}$$

ahol D_s olyan kétértékű változó, amely a megfigyelési periódus egyik évében létrejött jelentős szerkezeti változások hatását hívatott mutatni.

Modellünkben valamennyi változó logaritmikusan transzformált, mert a lineáris és Box–Cox-transzformációra vonatkozó hipotéziseket a tesztek eredményei alapján valamennyi változóra elutasítottuk. Alkalmaztuk továbbá a költségfüggvénynek az inputárakra vonatkozó elsőfokú homogenitását biztosító szokásos paraméterkorlátozást, mert teszteredményeink alapján az erre vonatkozó hipotézist nem tudtuk elutasítani.

Az elsőfokú technológiai paraméter nem szignifikáns. Ez a probléma az *A* vállalat modelljeinek legnagyobb részében jelen volt, és arra enged következtetni, hogy a technológiai változások közvetlen (azonnali) költségmegtakarító hatása nem volt jelentős, vagyis nem játszott szerepet a vállalat költségeinek, inputjainak és termelékenységének a magyarázatában. A méretgazdaságosság foka magas volt és konstans, a költség output-rugalmassága $\varepsilon_{CQ} = 0,61$, tehát az output inputrugalmassága, a skálarugalmasság $\varepsilon_{QX} = 1,63$. A költség inputár-rugalmasságai időben csak igen kevésbé változtak. A termelési költségek leginkább a tőkeárakra és legkevésbé az anyagárakra voltak érzékenyek. Mindhárom input iránti kereslet árrugalmatlan volt. Az inputok közötti kapcsolatokat illetően a becslések kiegészítő viszonyt jeleztek a munka- és az anyaginput között, míg a többi inputviszonyt a helyettesítés jellemezte. A költségfüggvény megfelelt az elmélet által iránta támasztott ésszerűségi követelményeknek. A teszteredmények alapján minden további korlátozó hipotézist elutasítottunk, a (39) egyenletben bemutatott modell tehát az *A* vállalatra vonatkozó vizsgálódásunk végeredményének tekinthető.

A B VÁLLALAT MODELLJÉNEK BECSLÉSI EREDMÉNYEI

A *B* vállalat termelékenységi tanulmányából elérhető idősorok visszanyúlnak egészen a második világháború befejezéséig. A korai években alkalmazott technológia azonban alapvetően más volt, mint a jelenleg, illetve a közelmúltban alkalmazott, ezért a korai évek adatait nem lehetett használni. Az elemzés első feladata a két időszakot elválasztó radikális, az egész termelési folyamatot új műszaki alapokra helyező technológiai változás időpontjának a meghatározása volt. A vállalat történelmének ismeretében különféle hosszúságú idősorok alapján becsült modellek segítségével ezt megvalósítottuk. A nagy technológiaváltás előtti évek megfigyeléseit elhagytuk a modelltől, sikerült viszont az *A* vállalattal közös 15 éves periódust 12 évvel meghosszabbítani. A költségfüggvényeket ezek után mind a 27 éves, mind pedig a 15 éves adatminta alapján becsültük. A paraméterbecslések és a belőlük nyert közgazdasági tulajdonságok csak jelentéktelen mértékben különböztek, a hosszabb időszak becslései azonban statisztikai szempontból hatékonyabbak voltak, ezért ezeknek a figyelembevétele mellett döntöttünk. A (37) egyenletben bemutatott általános egyenletnek a *B* vállalatra vonatkozó becslése során a következő eredményekre jutottunk.

- Az outputváltozóra és a technológiai indexre vonatkozó logaritmikus transzformációt nem tudtuk elutasítani.
- A lineáris transzformációt minden változó esetében elutasítottuk.
- Az összes többi változóra nézve Box–Cox-transzformációt alkalmaztunk a $0 < \lambda < 1$ intervallumban különféle becslült értékeket felvevő transzformációs paraméterek mellett.
- A termelési folyamat homotetikus voltára vonatkozó hipotézis sem volt elutasítható.

A becslési eredmények:

$$\begin{aligned}
 C - m = & 0,009 + 0,297(w - m) + 0,542(r - m) + 0,576Q - 0,588T + \\
 & \quad (2,26) \quad (145) \quad (253) \quad (26) \quad (-4,1) \\
 + & 0,130(1/2w^2 + 1/2m^2 - wm) - 0,16(wr - wm - rm + m^2) + 0,241(1/2r^2 + 1/2m^2 - rm) - \\
 & \quad (11) \quad (-14) \quad (14) \\
 - & 0,302(w - m)T + 0,34(r - m)T + 0,141(1/2Q^2) + 1,43(1/2T^2) - 0,734QT \quad (40) \\
 & \quad (-20) \quad (22) \quad (2,11) \quad (2,45) \quad (-2,94)
 \end{aligned}$$

A becslült költségfüggvény statisztikai jellemzői megfelelnek a közgazdasági elmélet által támasztott követelményeknek. A közgazdasági jellemzők ésszerűek és reálisak. A skálarugalmasság éves becslései általában magasak. A periódus elején mérsékelten emelkedtek, majd több évig az emelkedett szinten maradtak, ezután némi csökkenésük volt tapasztalható, a periódus utolsó éveiben pedig állandósult az értékük. Az utolsó tíz évben B skálarugalmassága kevéssé meghaladta A skálarugalmasságát, a két becslés azonban nem különbözik szignifikánsan egymástól.

A költségeknek a technológiai változásokra vonatkozó rugalmassága negatív előjelű volt, értékeit illetően pedig a közvetlen költségmegtakarítások nagyságára vonatkozó reális, a műszaki becslésekkel egybevágó eredményeket nyertünk. Érdekes és a műszaki ismereteinkkel ugyancsak egybevágó becslési eredmény az, hogy a periódus utolsó két harmadában a technológiai változások (amelyek döntően a termelési folyamatok digitalizálásának és informatizálásának voltak a hordozói) növelték a költség technológiai rugalmasságát, azaz a technológiai változások növekvő mértékű közvetlen költségmegtakarító hatására utaltak.

A költségek mindhárom inputra vonatkozó inputár-rugalmasságai szinte azonosak voltak az A vállalatra nyert becslésekkel. A termelési költségek itt is leginkább a tőkeárakra és legkevésbé az anyagárakra voltak érzékenyek. Az A vállalathoz hasonlóan mindhárom input iránti kereslet ár rugalmatlan volt, a tőkeárak rugalmassága valamivel alacsonyabb, az anyagáraké valamivel magasabb, mint az A vállalatnál, a munka árának rugalmassága pedig azonos az A vállalat becsléseivel. Az inputok közötti kapcsolatokat a helyettesítés jellemezte, kivéve a periódus második részét, amely során a munka és a tőke kiegészítő viszonyban álltak egymással. A teszteredmények alapján minden további korlátozó hipotézist elutasítottunk, a (40) egyenletben bemutatott modell tehát a B vállalatra vonatkozó vizsgálódásunk végeredményének tekinthető.

A két vállalatra külön-külön becsült költségmodellek mélyreható technológiai hasonlóságokat és azonosságokat mutatnak. Indokoltta teszik a *közös technológia* hipotéziseinek tesztelését *közös költségfüggvény* becslésének segítésével.

A KÖZÖS (A + B) MODELL BECSLÉSI EREDMÉNYEI

Valamennyi paraméterre teszteltük azt a nullhipotézist, hogy a két vállalatra nézve nem különbözik egymástól, vagyis hogy D_A kétértékű változójának becsült paramétere nem különbözik szignifikánsan nullától. Nyilvánvaló volt azonban, hogy még abban az egyszerűsített esetben is, amikor a költségfüggvényt az inputárakra elsőfokú homogénné korlátozzuk, a (38) egyenletben szereplő igen nagy számú paraméter szimultán becsléséhez még a közös költségfüggvény megnövelt számú megfigyelési pontja sem nyújt elegendő szabadságfokot. A paraméteregyenlőségre vonatkozó igen nagy számú hipotézis tesztelését több lépésben kellett elvégezni.

Kiindulópontként négy korlátozás kínálkozott. Elsőként a tőkeinput költségrézsesedése a két vállalat esetében azonos volt abban az évben, amely körül a függvény Taylor-soros kifejtése történt, ezért ésszerűnek látszott az $\alpha_{2A} = 0$ korlátozás alkalmazása, vagyis annak a hipotézisnek a tesztelése, hogy a két vállalat elsőfokú tőkeparamétere azonosak. Másodikként a külön-külön becsült költségfüggvények paraméterei azt sugallták, hogy az elsőfokú output-paraméterek is egyenlők, tehát teszteltük a $\alpha_{4A} = 0$ korlátozást is. Harmadikként és negyedikként a külön-külön becsült költségfüggvények eredményei alapján ugyancsak felmerült a $\gamma_{14A} = \gamma_{24A} = 0$ korlátozás lehetősége. A négy paraméterazonosság által korlátozott költségfüggvény néhány paraméterének becslése statisztikailag rossz minőségűnek, illetve közgazdaságilag elfogadhatatlannak bizonyult (hibás előjel, ésszerűtlen abszolút nagyság), így jelezve, hogy a specifikáció még távol állt attól, hogy reális módon reprezentálja a vállalatok technológiáját.

Az eredmények beható elemzése során megállapítottuk, hogy a becslési problémák zöme három paraméterre (γ_{4A} , β_Q és β_T) volt visszavezethető. Ez a felismerés részben az output és a technológiai index adatainak felülvizsgálatához és bizonyos korrekciójához vezetett, részben pedig szükségessé tette a három paraméter viselkedésének alapos vizsgálatát különféle korlátozások alkalmazása esetén. Ismét visszanyúltunk a vállalatspecifikus modellek eredményeihez, és megállapítottuk, hogy az A vállalat esetében a három paraméter közül egyik sem különbözött szignifikánsan nullától. A $\gamma_{44A} = -\gamma_{4A}$, $\beta_{QA} = -\beta_Q$ és $\beta_{TA} = -\beta_T$ formában alkalmazott korlátozások révén drámai módon javultak a becslési eredmények.¹⁴

¹⁴ A tesztek eredményei ellentmondások voltak, mert a likelihood arány teszt a hipotézisek elutasítását, a *t*-statisztika pedig azok elfogadását sugallta. A becslési eredmények azonban olyan nagy mértékben javultak, hogy a hipotézisek elfogadása mellett döntöttünk, ezért a korlátozott költségfüggvény szolgált további vizsgálódásaink kiindulópontjául.

További korlátozásokra is nyílt lehetőség, mert a másodfokú input paraméterek nem voltak szignifikánsak, ezért rájuk nézve nulla-korlátozásokat vezethettünk be, ugyanis a két vállalat másodfokú input paramétereit egyenlővé tevő $\gamma_{11A} = \gamma_{12A} = \gamma_{22A} = 0$ hipotéziseket a likelihood arány tesztje alapján nem lehetett elutasítani. Az ily módon is korlátozott költségfüggvény valamennyi paramétere statisztikailag magasan szignifikáns volt. Az eredmények további korlátozások lehetőségét jelezték.

Az input-technológia interakció másodfokú paramétereinek becslései az A vállalat esetében közel álltak nullához, ezért teszteltük a $\beta_{1A} = \beta_1$ és a $\beta_{2A} = \beta_2$ hipotézist. Egyiket sem tudtuk elutasítani. Ezen a ponton érkeztünk el a paraméterkorlátozások határáig. A teszteredmények alapján minden további korlátozó hipotézist elutasítottunk, a (41) egyenletben szereplő modellt tehát az egytermékes közös költségfüggvényre vonatkozó vizsgálódásaink végeredményének tekinthető.

$$\begin{aligned}
 C - m = & 0,004 - 1,899D_A - 0,082D_s + (0,296 + 0,029D_A)(w-m) + 0,542(r-m) + \\
 & (0,74) \quad (-249) \quad (-5,4) \quad (149) \quad (10,8) \quad (360) \\
 + & 0,600Q - (0,650 + 0,556D_A)T + 0,122(1/2w^2 + 1/2m^2 - wm) - 0,129(wr - wm - rm + m^2) + \\
 & (32,6) \quad (-4,47) \quad (5,33) \quad (8,9) \quad (-10,1) \\
 + & 0,214(1/2r^2 + 1/2m^2 - rm) - (0,325 - 0,325D_A)(w-m)T + (0,373 - 0,373D_A)(r-m)T + \\
 & (12,5) \quad (-16,7) \quad (20,9) \\
 + & 0,010(w-m)Q - 0,022(r-m)Q + (0,300 - 0,300D_A)1/2Q^2 - (1,153 - 1,153D_A)QT + \\
 & (2,44) \quad (-5,83) \quad (2,67) \quad (-3,04) \\
 & + (2,566 - 2,566D_A)1/2T^2, \quad (41) \\
 & (2,36)
 \end{aligned}$$

ahol a kétértékű változók kivételével minden változó logaritmikusan transzformált formában létezik.

A (41) egyenlet bemutatja azt a lehetséges legszélesebb körű azonosságot a két vállalat termelési technológiai között, amelyet képesek voltunk statisztikailag és közgazdaságilag egyaránt indokolható módon beépíteni közös költségfüggvényükbe. Az ebből nyert szerkezeti információ alkalmas arra, hogy segítségével megvalósítsuk a két vállalat inputvolumenei, valamint termelékenysége változásainak dekompozícióját és előrejelzését.

A költségfüggvény mindkét vállalatra vonatkozóan minden évben kielégíti azokat a feltételeket, amelyeket a költségek ésszerű és reális viselkedése tekintetében a neoklasszikus termeléselmélet állít. Az inputok iránti kereslet és az inputok közötti viszonyok tekintetében ésszerű becslési eredményeket kaptunk. Az inputkeresletek sajátár-rugalmasságai az *a priori* helyes negatív előjellel rendelkeznek. Mindhárom input iránti kereslet sajátár-rugalmatlan. Az inputok egymás helyettesítői, kivéve az A vállalatnál jelzett kiegészítő viszonyt a tőke- és az anyaginput között.

Mindkét vállalat esetében magas a méretgazdaságosság foka. Az A vállalat esetében az éves becslések a szűk $\varepsilon_{QX} = 1,65 - 1,67$ sávban mozognak. Ennek a becslésnek

a realitását egyszerű módon is ellenőrizhetjük, ha megvizsgáljuk az output éves növekedési rátái és a termelékenység növekedésének éves rátái közötti kapcsolatot. Mint ezt a *Függelék F6. ábrája* illusztrálja, az *A* vállalat esetében ez a viszony időben stabil, vagyis a skálarugalmasság megközelítően konstans. A *B* vállalat esetében a skálarugalmisság éves becslései ugyanazt a jellegzetes utat követik, mint a vállalatspecifikus modellből származtatott, valamint a korábban mások által végzett becslések. A méretgazdaságosság fokának alakulása mindkét vállalat esetében megmagyarázható az output növekedésének méretgazdaságosságot kimerítő és a technológiai változások méretgazdaságosságot növelő, vagyis egymást ellensúlyozó hatásainak az eredőjeként. A termelés méretének növekedése normálisan csökkenti a méretgazdaságosság fokát, ha a technológia közben nem változik.¹⁵ Azok a technológiai változások azonban, amelyek költségcsökkentő hatása a termelés méretének növekedése során egyre teljesebben bontakozik ki, a méretnövekedéssel párhuzamosan a méretgazdaságosság fokának növekedéséhez vezetnek. Úgy tűnik, hogy az *A* vállalat esetében a gyors növekedés és a gyors technológiai fejlődés hatásai nagyjából egyensúlyban voltak a megfigyelési periódus során. *B* vállalat esetében viszont úgy érvelhetünk, hogy a gyors technológiai fejlődés hatásai meghaladták a megfigyelési periódus során lassúbbá váló növekedésének a hatásait.

A költségek technológíarugalmisságára vonatkozó éves becslések nem teljesen kielégítőek. Az *A* vállalat esetében a rugalmasság időben konstans, és értéke $\varepsilon_{CT} = -1$, ami reálisnak tűnik. A *B* vállalat esetében azonban úgy látszik, hogy az *a priori* helyes negatív előjelű becslések abszolút értékei valamelyest magasabbak annál, amit reálisnak tudunk elfogadni. A hosszabb mintaperióduson alapuló éves becslések pedig trendszerűek, vagyis a közös periódust megelőző években gyenge hatást, majd pedig időben erősödő hatásokat mutatnak. Ha a költségek technológíarugalmisságát a modell túlbecsüli, akkor ennek ellenpontjaként alábecsüli a méretgazdaságosság fokát. Valóban, a vállalatspecifikus modell eredményeivel való összevetés alátámasztani látszik azt a gyanút, hogy a *B* vállalat skálarugalmisságát a közös modell valamelyest alábecsülte. (A közös periódust megelőző évekre pedig valamelyest túlbecsülte.)

A (38) egyenletben bemutatott közös költségfüggvény és a (41) egyenletben közölt becslési eredmények arra a feltételezésre épülnek, hogy mindkét vállalat termékei aggregálhatók egyetlen outputtá. Az egytermékes modell statisztikailag érvényes és közgazdasági szempontból reális eredményeket adott, amelyek jól használhatók a költségek elemzéséhez és a termelékenység időbeli változásainak, valamint az időbeli változások vállalatok közötti különbségeinek a dekompozíciójához. Menedzseri és szabályozói célokra egyaránt szükség van azonban az output-aggregátum

¹⁵ Ez a jelenség a régebben bevezetett, megállapodott cégek esetében általában létezik. Új vagy fiatal cégek esetében azonban gyakran előfordul ennek az ellenkezője is, azaz a termelés méretének növekedése a méretgazdaságosság fokának a növekedésével járhat együtt. A jelen összehasonlításban szereplő *A* és *B* vállalat egyaránt a régen bevezetett, megállapodott, nagyméretű cégek kategóriájába tartozik.

hatásának egyedi outputhatásokká történő felbontására, amely többtermékes közös költségfüggvények becslése révén valósítható meg. A többtermékes modell értékes információkat nyújt. Becslései megmutatják, hogy a termelékenység növekedésében melyik outputnak mekkora szerepe van, valamint azt is, hogy a technológiai változások és az egyes outputok között meglévő kölcsönhatások mennyiben hasonlóak, illetve mennyiben eltérőek egymástól. Output-augmentációs technológiai változások esetén különösen fontos előny az, hogy az output-specifikus hatásokat képesek vagyunk az illető outputokhoz rendelni.

Mindkét összehasonlított vállalatnak három fő output-kategóriája van (α , β és γ , lásd az *F1. táblázatot*, ahol időbeli arányos változásait mutatjuk be). Ezeket a (38) egyenletbe behelyettesítve, olyan mértékben növekszik a becsülendő első- és másodfokú paraméterek száma, hogy jelentősen meghaladja a megfigyelések számát. A három outputos modell paramétereit tehát a két vállalat rendelkezésre álló adatai segítségével nem tudjuk megbecsülni. A rendelkezésre álló információ még két termék esetében is túlságosan kevésnek bizonyult a paraméterek hatékony becsléséhez, ezért a termelékenység növekedési rátáinak és e ráták vállalatközi különbségeinek a dekompozícióját csak az egytermékes modell segítségével tudjuk elvégezni.

A TERMELÉKENYSÉG NÖVEKEDÉSI RÁTÁINAK DEKOMPOZÍCIÓJA

A 13 éves megfigyelési periódus során az *A* vállalat termelékenységének éves átlagos növekedési rátája 2,52 százalékponttal magasabb volt, mint a *B* vállalat hasonló rátája. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy miért. A különbséget felbontottuk a 3. táblázatban látható elemekre. A vállalatközi különbségnek az az eleme, amelyet a méretgazdaságosság hozott létre, a következő formula szerint bontható tovább:

$$\dot{E}_A - \dot{E}_B = \frac{\dot{Q}_A + \dot{Q}_B}{2} (\xi_{CQA} - \xi_{CQB}) + \frac{\xi_{CQA} + \xi_{CQB}}{2} (\dot{Q}_A - \dot{Q}_B). \quad (42)$$

A vállalatspecifikus és a közös modellek erős hasonlóságot mutatnak legfontosabb empirikus eredményünket illetően: a két vállalat termelékenységének növekedési rátáiban megfigyelt meglehetősen nagy – 2,52 százalékpontos – különbség majdnem teljes egészében (95–96 százalékban) annak volt a következménye, hogy az *A* vállalat gyorsabban növekedett, mint a *B* vállalat. A többi hatás egyedileg és összességükben is elhanyagolhatóan kicsi volt. A technológiai hatásokat alacsony voltuk miatt nem tartottuk szükségesnek tovább bontani.

Az *A* vállalat esetében a termelékenység növekedésének 86–89 százaléka annak a következménye, hogy a vállalat termelésének volumene gyorsan növekedett, amit jelentős mértékű méretgazdaságosság kísért. A technológiai változások közvetlen költségmegtakarító hatása a termelékenység növekedésének csak 7–11 százalékáért

3. TÁBLÁZAT • A termelékenység átlagos arányos változásának dekompozíciója

	Jelölés	A vállalat		B vállalat		A + B	
		ráta	százalékos megoszlás	ráta	százalékos megoszlás	ráta	százalékos megoszlás
<i>Vállalatspecifikus modellek</i>							
A termelékenység növekedése	$\dot{\phi}$	6,34	100	3,82	100	2,52	100
Technológiai hatás	$\dot{B}$	0,69	11	0,75	20	-0,07	-3
Növekedési hatás	$\dot{E}$	5,45	86	3,49	91	1,98	79
Méretgazdaságosság miatt	$\dot{\bar{Q}}\Delta\xi$	-	-	-	-	-0,45	-17
Output-növekedés miatt	$\bar{\xi}\Delta\dot{Q}$	-	-	-	-	2,43	96
Reziduális hatás	$\dot{R}$	0,20	3	-0,42	-11	0,61	24
<i>Közös modell</i>							
A termelékenység növekedése	$\dot{\phi}$	6,34	100	3,82	100	2,52	100
Technológiai hatás	$\dot{B}$	0,45	7	0,84	22	-0,39	-15
Növekedési hatás	$\dot{E}$	5,66	89	3,30	86	2,36	94
Méretgazdaságosság miatt	$\dot{\bar{Q}}\Delta\xi$	-	-	-	-	-0,04	-1
Output-növekedés miatt	$\bar{\xi}\Delta\dot{Q}$	-	-	-	-	2,40	95
Reziduális hatás	$\dot{R}$	0,23	4	-0,32	-8	0,55	22

felelős. Korábban már utaltunk ennek az eredménynek a lehetőségére, amikor bemutatuk azt, hogy az *A* vállalat outputjának és termelékenységének az éves növekedési rátái között szoros a korreláció, miközben a technológia és a termelékenység változásai közötti korreláció a megfigyelési periódus során meglehetősen gyenge volt. Azt gondoltuk, hogy a technológiai változások azonnali és rövid távú költségmegtakarító hatása valószínűleg nem a fő indítéka az új technológia bevezetésének. Ezt később azzal egészítettük ki, hogy a technológiai változások fő mozgatórugója az lehet, hogy az új technológiák növelik a méretgazdaságosság fokát, továbbá a méretgazdaságosságot magasabb termelési volumen esetében is megőrzik, ami azt jelenti, hogy a technológiai változások költségcsökkentő hatása a termelés volumenének növekedése során hosszabb időszakon keresztül fokozatosan bontakozik ki.

A becslések alátámasztják ennek az érvelésnek a valószínűségét. Érdekes eredmény az, hogy az *A* vállalatnak a *B* vállalatnál gyorsabban változó technológiája kisebb hatást gyakorolt a termelékenység növekedésére (azaz kisebb azonnali költségcsökkenést okozott), mint a *B* vállalat lassabban változó technológiája. Ennek az lehet az oka, hogy a nagyon gyors növekedés megkövetelte az új technológiák feszített ütemű bevezetését, ami – éppen az ütem feszessége miatt – többletköltségeket okozott, és ezáltal csökkentette az azonnali és a rövid távú költségmegtakarítások mértékét.

A *B* vállalat esetében a termelékenység növekedésének 86–91 százaléka tudható be annak, hogy az output a méretgazdaságosság jelenlétében növekedett. A technológiai változások azonnali és rövid távú költségmegtakarító hatása a termelékenység növekedésének 21–22 százalékáért felelős. Ez konzisztens a vállalatra vonatkozó korábbi becslések eredményeivel.

A modell által megmagyarázatlanul hagyott reziduális hatás meglehetősen magas, különösen a *B* vállalat esetében, ahol a termelékenység növekedésének 8–11 százalékát teszi ki. Ez a jelenség a termelékenység éves növekedési rátái nagyfokú szóródásának tudható be. Kisméretű adatmintában – esetünkben 13 éves periódusban – az erősen szóródó egyedi reziduálok nagy hatást képesek gyakorolni a reziduálok átlagára. Az erős szóródás széles körben megfigyelt jelenség. A vállalati termelékenységi tanulmányok azt mutatják, hogy a vállalati termelékenység növekedése általában – és mondhatni, hogy kevés kivétellel – időben egyenetlen ütemben valósul meg. Ennek számos oka van. Különösen jelentős a tőkeinput nagyfokú oszthatatlansága, aminek következtében a beruházások során időlegesen szükségszerűen kihasználatlan kapacitásokat is létrehoznak. Ezek átmenetileg csökkentik a termelékenység éves növekedési rátáját, majd pedig amikor sor kerül a kihasználatlan kapacitások kihasználására, jelenlétük gyorsítja a termelékenység éves növekedését.

AZ INPUTOK NÖVEKEDÉSI RÁTÁINAK DEKOMPOZÍCIÓJA

Az inputok változásait meghatározó tényezők közül magas számszerű hatása miatt a termelt output mennyisége a legfontosabb. A dekompozíciót tartalmazó *4. táblázatban* mindhárom inputra vonatkozóan előfordul,¹⁶ hogy a növekedési hatás meghaladja az input növekedésének mértékét, az összes többi hatás eredőjeként pedig csökken az input mennyisége. Ez nem meglepő, hiszen a sajátár-növekedések és a technológiai változások egyaránt inputcsökkentő hatásúak. A technológiai változások inputot megtakarító hatása meglehetősen nagy éves ingadozásokat mutat. A *B* vállalat esetében volt olyan év, amikor a tőkemegtakarító hatás nulla volt, de olyan évet is találtunk, amikor 2,19 százalékpontos – tehát rendkívül magas – megtakarítás jelentkezett ugyancsak a *B* vállalat munkainputjában. Ezek voltak a szélső értékek; a többi éves inputmegtakarítás ezek között mozgott.

Az inputárak növekedése jelentős mértékben csökkentette az inputok növekedési ütemét, különösen a munkainputét, mert a munkainput kereslete a leginkább árérzékeny. Az *A* vállalat munkainputárának növekedése átlagosan évi 2,28 százalékpontos csökkenést váltott ki a munkainput használatában, a *B* vállalatban pedig még ennél is magasabb – 3,16 százalékpont – volt a csökkentő hatás. Az anyaginput árérzékenysége is magas volt, csak kevéssel maradt a munkainput érzékeny-

¹⁶ Az *A* vállalatnál valamennyi esetben, a *B* vállalatnál pedig a munkainputra vonatkozóan.

4. TÁBLÁZAT • Az inputok átlagos növekedési rátáinak dekompozíciója

Hatás	Jelölés	A vállalat		B vállalat		A – B	
		ráta	százalékos megoszlás	ráta	százalékos megoszlás	ráta	százalékos megoszlás
Munkainput	$\dot{L}$	8,73	100	2,69	100	6,04	100
Technológiai hatás	$\dot{B}_L$	-0,45	-5	-2,19	-81	1,74	29
Növekedési hatás	$\dot{E}_L$	8,93	102	5,16	192	3,77	62
Munkaárhatás	$\dot{w}_L$	-2,28	-26	-3,16	-117	0,88	15
Tőkeárhatás	$\dot{r}_L$	1,36	16	0,73	27	0,63	10
Anyagárhatás	$\dot{m}_L$	1,22	14	1,28	48	-0,06	-1
Reziduális hatás	$\dot{R}_L$	-0,05	-1	0,87	32	-0,92	-15
Tőkeinput	$\dot{K}$	7,30	100	4,69	100	2,61	100
Technológiai hatás	$\dot{B}_K$	-0,45	-6	0,00	0	-0,45	-17
Növekedési hatás	$\dot{E}_K$	7,93	109	4,57	97	3,36	129
Munkaárhatás	$\dot{w}_K$	0,69	9	0,64	14	0,05	2
Tőkeárhatás	$\dot{r}_K$	-0,62	-8	-0,44	-9	-0,18	-7
Anyagárhatás	$\dot{m}_K$	-0,19	-3	0,03	1	-0,22	-8
Reziduális hatás	$\dot{R}_K$	-0,06	-1	-0,11	-2	0,05	2
Anyaginput	$\dot{M}$	8,01	100	6,31	100	1,70	100
Technológiai hatás	$\dot{B}_M$	-0,45	-6	-1,20	-19	0,75	44
Növekedési hatás	$\dot{E}_M$	9,86	123	5,55	88	4,31	254
Munkaárhatás	$\dot{w}_M$	2,92	36	3,68	58	-0,76	-45
Tőkeárhatás	$\dot{r}_M$	-0,92	-11	0,09	1	-1,01	-59
Anyagárhatás	$\dot{m}_M$	-2,25	-28	-2,44	-39	0,19	11
Reziduális hatás	$\dot{R}_M$	-1,15	-14	0,63	10	-1,78	-105

sege alatt (2,25, illetve 2,44 százalékpont). A keresztár-rugalmisságok általában alacsonyabbak voltak a sajátár-rugalmisságoknál. Kivételt jelentett a munkainput árának emelkedése, amely mindkét vállalatban jelentős hatást gyakorolt az anyaginput használatára.

A 13 éves megfigyelési időszak átlagában A vállalat munkainputja 6, tőkeinputja 2,6, anyaginputja pedig 1,7 százalékkal növekedett gyorsabban a B vállalat megfelelő inputjainál. Az inputok időbeli arányos változásai közötti különbségek főként annak a következményei, hogy – mint ezt már korábban jeleztük – a termelés volumene az A vállalat esetében sokkal gyorsabban növekedett, mint B vállalatéban. A technológiai fejlődés inputmegtakarító hatása az A vállalatnál a B vállalathoz képest gyorsította a munka- és anyaginput növekedését, de lassította a tőkeinput növekedési ütemét.

Az inputárak változásai közötti különbségek csak csekély hatással voltak az inputok növekedési rátái közötti különbségre a munka- és különösen a tőkeinput esetében, az anyaginput esetében azonban kiugróan magas hatásokat becsültünk. Az inputárak gyorsabb növekedése és az inputok iránti kereslet magasabb érzékenysége következtében az inputárhatás az *A* vállalat termelékenységének átlagos éves növekedési ütemét 1,5 százalékponttal alacsonyabbá tette a *B* vállalat hasonló mutatójánál.

Az anyaginput növekedési ütemeinek különbsége tekintetében igen magas a megmagyarázatlan reziduális hatás is. A magas reziduális hatást elsősorban azok az *F2. táblázatban* is jól megfigyelhető nagyfokú időbeli ingadozások okozzák, amelyek az *A* vállalat anyaginputját a megfigyelési periódusban jellemezték. A tőkeinput időben viszonylag egyenletesen növekedett mindkét vállalat esetében, ezért a reziduális hatás elhanyagolhatóan alacsony. A *4. táblázatban* bemutatott öt magyarázó tényező hatását tovább lehetne bontani egyfelől a magyarázó változók, másfelől pedig intenzitásai vállalatközi különbségeinek hatásaira. Ez a dekompozíció azonban meghaladja a jelen írás kereteit.

AZ ALKALMAZÁS FELTÉTELEI ÉS HASZNA

A gazdaság működésének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a termelékenység tanulmányozása. Az ágazati szabályozás és az általános versenyszabályozás jól informáltsága tekintetében pedig a termelékenység alakulása beható ismeretének különlegesen fontos szerepe van. Amint ezt már a bevezetésben is megállapítottuk, a szabályozott vállalkozások hatékonyságának és gazdasági-pénzügyi „egészségi állapotának” vizsgálata a társadalmilag felelősségteljes szabályozó legfontosabb feladatai közé tartozik. Ennek a vizsgálatnak egyik alapfunkciója a termelékenység mérése és elemzése. A termelékenység színvonalától és növekedési ütemétől függ a szabályozott vállalkozások versenyképessége, piaci helyzete, termékeinek és szolgáltatásainak az ára és minősége, valamint a nyereségessége.

Ahhoz, hogy a szabályozó képessé válhasson a szabályozott vállalkozások termelékenységének elemzésére és értékelésére, mindenekelőtt arra van szükség, hogy vállalati szintű termelékenységi tanulmányok szülessenek, és álljanak a szabályozó rendelkezésére. A tanulmányok készülhetnek a vállalatokon belül. A vállalati számviteli források és a különféle vezetői információs rendszerek elégséges pénzügyi és naturális adatformájú információt tartalmaznak jó minőségű és magas megbízhatósági fokú termelékenységi tanulmányok készítéséhez. A szabályozott vállalatok világszerte – elsősorban Észak-Amerikában, Nyugat-Európában, Japánban és Ausztráliában – már az 1960-as évek közepe óta készítene termelékenységi tanulmányokat, részben belső vezetői célokra, mint például az operatív tervezés és költségvetés-készítés, részben pedig abból a célból, hogy demonstrálják a szabályozó és a társadalom egésze számára azt a tényt, hogy hatékony, jó munkát végeznek.

Az utóbbi néhány évtized során kialakultak a termelékenység vezetői és szabályozói célú elemzésének komplex módszerei és eljárásai. Az elemzések képesek arra is, hogy előre jelezzenek bizonyos gazdasági problémákat, illetve hogy feltárják a vállalatok környezetében bekövetkező változások pozitív és negatív hatásainak nagyságát és irányait.

Makrogazdasági, szektor- és vállalati szintű termelékenységi tanulmányok készülnek független kutatások keretében is. Ezeket a termelékenység elemzésére szakosodott kutatók vállalati vagy szabályozói megrendelésre vagy pedig kutatás-fejlesztési forrásokból finanszírozott módon készítik. E tanulmányban felhasznált források közül Kiss [1984] például az ilyen módon végzett távközlési szektorális tanulmány keretei között keletkezett Kanadában.

A termelékenységi tanulmányok nemcsak magának a termelékenységnek az elemzésére használhatók, hanem lehetőséget nyújtanak a nyereségességet meghatározó tényezők és azok hatásainak a szakszerű elemzésére is. Amint ezt korábban már említettük, az elemzés kiterjed nemcsak a termelékenységváltozás okainak, hanem a következményeinek a vizsgálatára is. A jövedelem- és termelékenységelemzés (*Net Income and Productivity Analysis, NIPA*) jelentős nemzetközi irodalommal és alkalmazási háttérrel rendelkezik. A nemzetközileg széles körben elterjedt ársapka-szabályozással összefüggő elemzési módszerek pedig képesek kimutatni, hogy a termelékenység változásának milyen hatásai lehetnek a termékek, szolgáltatások áraira. Az is feltárható, hogy a termelékenység növekedésének milyen inflációt csillapító hatásai lehetnek. A rendelkezésre álló módszerek segítségével ésszerű előrejelzéseket és reális várakozásokat lehet kialakítani, ezeket pedig össze lehet vetni a termelékenység változásának tényleges következményeivel.

IRODALOM

- DENNY, M.–FUSS, M.–EVERSON, C. [1979]: Productivity, employment and technical change in Canadian telecommunications. Kézirat, Final report to the Department of Communications.
- DENNY, M.–FUSS, M.–WAVERMAN, L. [1981]: The measurement and interpretation of total factor productivity in regulated industries. Megjelent: Cowing, T. G.–Stevenson, R. (szerk.): Productivity measurement in regulated industries. Academic Press, New York. 179–218. o.
- KISS FERENC [1982]: Forecasting productivity gains. Proceedings of the Fourth International Conference on Forecasting and Public Utilities, Párizs, június 27–30.
- KISS FERENC [1983]: Productivity gains in Bell Canada. Megjelent: Courville, L.–de Fontenay, A.–Dobell, R. (szerk.): Economic Analysis of Telecommunications. North-Holland, Amsterdam, New York, Oxford, 83–113. o.

-
- KISS FERENC [1984]: On inter-firm productivity comparisons. Megjelent: *Olley, R. E.–Le, C. D.* (szerk.): Total Factor Productivity of Canadian Communications Carriers. Final Report to the Department of Communications, Ottawa.
- KISS FERENC–KARABADJIAN, S.–LEFEBVRE, B. [1983]: Economies of scale and scope in Bell Canada. Megjelent: *Courville, L.–de Fontenay, A.–Dobell, R.* (szerk.): Economic Analysis of Telecommunications. North-Holland, Amsterdam, New York, Oxford, 55–82. o.
- KISS FERENC–OLLEY, R.–LEFEBVRE, B. J. [1983]: Inter-firm productivity gain comparisons in the Canadian telecommunications industry. Proceedings of the Third International Symposium on Forecasting, Philadelphia, június 5–8.
- KISS FERENC–LEFEBVRE, B. J. [1987]: Econometric models of telecommunications firms: A survey, *Revue Economique*, Vol. 38. No. 2. Párizs, 307–374. o.
- SHEPHARD, R. W. [1970] Cost and production functions. Princeton University Press, Princeton, N. J.
- ZELLNER A. [1962] An efficient method for estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 57. 348–368. o.

FÜGGELÉK

F1. TÁBLÁZAT • Éves arányos változások az A és a B vállalat outputjainak volumeneiben ($100\hat{q}_{it}$)

Év	α output			β output			γ output			Teljes output		
	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A+B	A	B	A-B
1.	10,8	7,5	3,4	15,2	13,9	1,3	-3,2	7,7	-10,9	12,9	9,9	3,0
2.	9,2	6,7	2,5	12,7	8,5	4,2	14,6	8,2	6,3	11,7	7,5	4,1
3.	9,3	6,4	2,9	10,8	4,4	6,3	7,1	7,0	0,1	10,1	5,7	4,5
4.	11,2	7,5	3,7	16,5	12,1	4,4	3,6	9,8	-6,2	14,3	9,5	4,8
5.	9,0	7,6	1,5	15,5	15,0	0,5	9,3	-18,4	27,7	13,3	10,0	3,3
6.	14,3	8,3	6,0	21,0	12,8	8,2	11,9	12,5	-0,6	18,7	10,3	8,4
7.	15,2	7,8	7,4	19,0	13,0	6,0	-0,9	18,9	-19,7	17,2	10,4	6,8
8.	13,9	6,0	7,9	7,9	8,5	-0,6	8,5	18,6	-10,1	9,6	7,5	2,1
9.	11,3	5,1	6,2	11,6	8,3	3,4	10,3	12,5	-2,3	11,5	6,7	4,7
10.	12,7	4,2	8,4	17,4	11,3	6,1	14,7	29,2	-14,5	15,8	8,3	7,6
11.	15,1	3,2	11,9	18,6	8,3	10,3	10,0	10,5	-0,4	17,2	5,8	11,4
12.	17,2	4,9	12,3	19,0	10,4	8,7	19,2	13,6	5,5	18,5	7,9	10,7
13.	16,1	3,4	12,7	12,5	10,7	1,8	18,1	11,4	6,8	13,8	7,2	6,6
Átlag	12,7	6,0	6,7	15,2	10,5	4,7	9,5	10,9	-1,4	14,2	8,2	6,0

*Az output arányos változásait a (3) egyenlet definiálja.

F2. TÁBLÁZAT • Éves arányos változások* az A és a B vállalat inputjainak volumeneiben ($100\hat{x}_{jt}$)

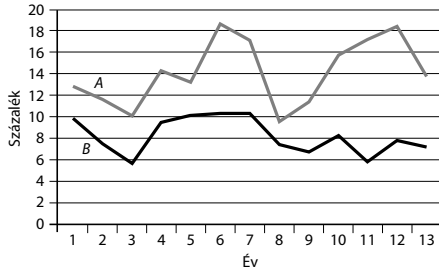
Év	Munka			Tőke			Anyag			Teljes input		
	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A-B	A	B	A-B
1.	2,4	1,7	0,7	6,7	5,7	1,0	-5,0	17,5	-22,5	3,5	6,4	-2,9
2.	13,1	2,1	11,0	6,1	4,9	1,2	2,4	0,0	2,4	8,0	3,3	4,6
3.	8,0	-1,0	8,9	6,6	4,8	1,8	2,6	17,2	-14,6	6,5	5,2	1,3
4.	2,4	0,1	2,3	6,8	5,5	1,3	9,0	2,3	6,7	5,5	3,5	2,1
5.	10,7	4,6	6,1	4,5	4,7	-0,2	4,2	5,7	-1,5	6,6	4,9	1,7
6.	8,3	4,1	4,2	3,5	4,8	-1,4	10,8	5,2	5,6	6,0	4,7	1,4
7.	21,8	-2,7	24,4	10,7	5,8	5,0	18,0	-2,5	20,5	15,6	1,9	13,7
8.	3,2	4,0	-0,8	14,1	5,2	8,8	19,7	7,1	12,6	11,0	5,1	5,9
9.	11,6	4,1	7,5	8,6	5,5	3,1	-5,9	8,8	-14,7	7,7	5,6	2,1
10.	5,0	7,4	-2,4	5,3	3,8	1,5	20,7	9,2	11,4	7,2	5,9	1,3
11.	3,7	2,6	1,1	6,9	2,7	4,2	18,2	1,0	17,2	7,5	2,4	5,2
12.	17,6	1,8	15,8	7,4	3,7	3,7	-3,2	8,6	-11,8	9,0	3,9	5,1
13.	5,7	6,1	-0,4	7,8	3,8	4,0	12,9	2,0	10,9	7,9	4,3	3,6
Átlag	8,7	2,7	6,0	7,3	4,7	2,6	8,0	6,3	1,7	7,8	4,4	3,5

*Az input arányos változásait a (6) egyenlet definiálja.

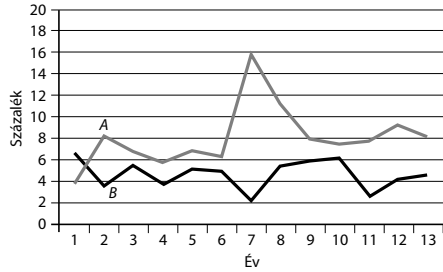
F3. TÁBLÁZAT • Az A és a B vállalat technológiai indexei

Év	0. év = 1,0		5. év = 1,0		Előző év = 1,0		100T _t	
	A	B	A	B	A	B	A	B
0.	1,00	1,00	0,37	0,58	–	–	–	–
1.	1,05	1,12	0,39	0,64	1,05	1,12	4,88	11,10
2.	1,27	1,27	0,47	0,73	1,21	1,13	19,20	12,55
3.	1,31	1,37	0,48	0,79	1,03	1,08	2,59	7,83
4.	2,23	1,54	0,83	0,89	1,71	1,13	53,44	11,98
5.	2,69	1,74	1,00	1,00	1,21	1,12	19,02	11,73
6.	2,97	2,07	1,10	1,19	1,10	1,19	9,62	17,44
7.	3,94	2,34	1,46	1,35	1,33	1,13	28,49	12,29
8.	4,94	2,67	1,83	1,54	1,25	1,14	22,48	13,24
9.	6,90	2,94	2,56	1,69	1,40	1,10	33,44	9,77
10.	8,12	3,16	3,01	1,82	1,18	1,07	16,31	7,23
11.	9,47	3,43	3,51	1,98	1,17	1,09	15,32	8,20
12.	10,04	3,55	3,73	2,04	1,06	1,03	5,92	3,26
13.	13,24	4,17	4,92	2,40	1,32	1,17	27,66	16,09

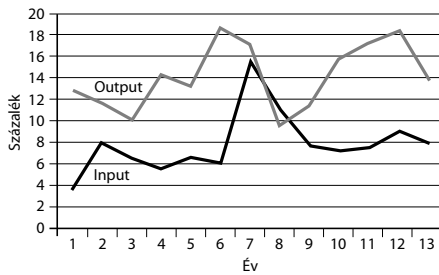
F1. ÁBRA • Az output éves arányos változásai az A és B vállalatban

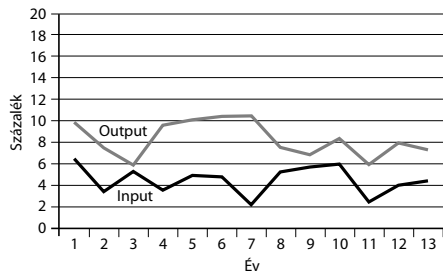
F2. ÁBRA • Az input éves arányos változásai az A és B vállalatban

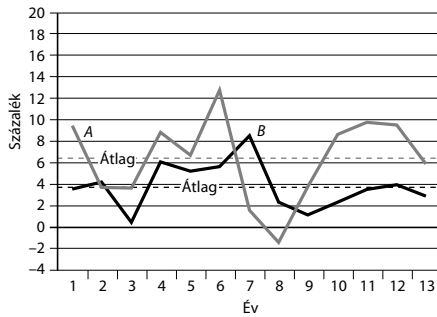
F3. ÁBRA • Az output és input éves arányos változásai az A vállalatban

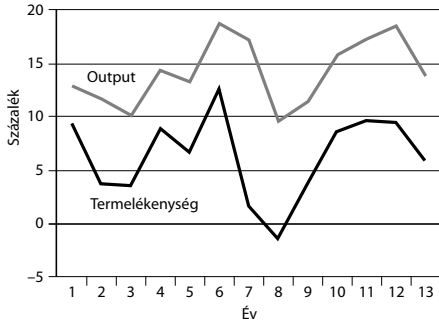
F4. ÁBRA • Az output és input éves arányos változásai a B vállalatban

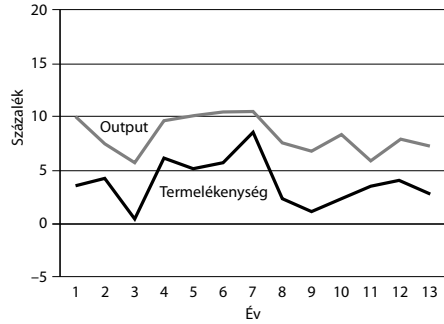
F5. ÁBRA • Éves változások az A és B vállalat termelékenységében

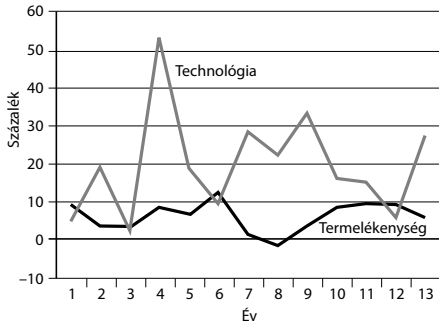
F6. ÁBRA • Az A vállalat outputjának és termelékenységének alakulása

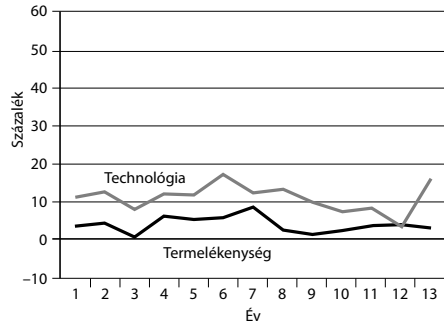
F7. ÁBRA • A B vállalat outputjának és termelékenységének alakulása

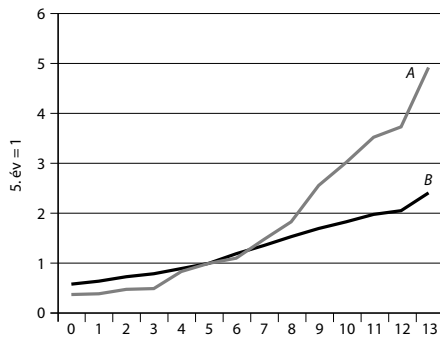
F8. ÁBRA • Az A vállalat technológiájának és termelékenységének alakulása

F9. ÁBRA • A B vállalat technológiájának és termelékenységének alakulása

F10. ÁBRA • Az A és a B vállalat technológiai változásainak indexsorai

III. Körbetekintés

A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA

• *Valentiny Pál* •

A LIBERALIZÁLÓDÁS FOKA

A hálózatos szolgáltatások piacainak liberalizálódása több évtizede tart. Ez alatt az idő alatt láthatóvá vált, hogy mely lépések azok, amelyek inkább gátolják és melyek azok, amelyek inkább segítik a deregulációt, piacnyitást. Megerősödött az az igény is, hogy a liberalizálódás folyamatát értékeljék, értelmét megállapítsák, a hátralevő utat felmérjék. A tanulmány ezekre a kérdésekre, a liberalizálódás fokának mérhetőségére amerikai, ausztrál, brit és európai tapasztalatok alapján keresi a választ.*

LIBERALIZÁCIÓ A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOKBAN

Piacnyitás, liberalizálás, dereguláció, privatizáció – az 1980-as, de még inkább az 1990-es évek közgazdasági, majd zszurnalisztikai szakzsargonjának legkedveltebb fogalmi voltak. A fejlettebb országokban a ma már elfeledettnek tűnő recesszióból, a kevésbé fejlettebbekben az eladósodottságból való kilábalás megoldásában tulajdonítottak alapvető szerepet ezeknek az eszközöknek. A két országcsoporthoz problémáiban a közös vonást az állam túlzottnak minősített gazdasági szerepvállalása jelentette. Történelmi távlatból nézve, a liberalizmus ezen új hulláma az 1950-es és az 19960-as évek gazdaságpolitikai gyakorlatának – Európában a tervezett gazdaság működtetésére, a piac működési hiányosságainak korrekciójára, a gazdaság legfontosabb irányítói posztjainak betöltésére is vállalkozó állam és az ezt megalapozó gazdasági ideológiák, Észak-Amerikában inkább az állami szabályozás addigi rendje – ellenhatásaként lépett előtérbe.

Még egy lépést hátrálva azonban e paradigmaváltás egy sokkal régebbi, legalább Adam Smith óta vitatott kérdéscsoport gyakorlati és elméleti válaszaiként tűnik elő: vajon a társadalmi igazságosság és a gazdasági hatékonyság szempontjából a piac állami beavatkozástól mentes működésétől vagy az állam gazdasági folyamatokban való aktív részvételétől várhatók-e jobb eredmények? A kérdést többször és többféleképpen próbálták megválaszolni. Ezeknek a kísérleteknek a sorában ott találhatjuk a vállalkozások szabályozásának változásait, a 19. század második felétől az egyre növekvő méretű részvénytársaságok, kartellek, modern korporációk, később globális vállalatbirodalmak gazdasági szerepének a tulajdonformát és vállalatszerkezetet is érintő gyakori újraértelmezését, majd az egész piacokat átfogó, hol a termelői, hol

* A tanulmány elkészítését az OTKA K76306. számú programja támogatta.

a fogyasztói érdekeket előnyben részesítő „piacfelügyeletek”, egyes részpiacokat szabályozó bizottságok, hatóságok létrejöttét, átalakulását, megszűnését, a verseny megőrzéséért és erősítéséért felelős intézmények kialakulását.¹

Egyfelől tehát az állam beavatkozásának szükségessége körüli, hosszú múltra visszatekintő vita egyik állomásaként tekinthetjük a liberalizáció, dereguláció és privatizáció iránt az elmúlt évtizedekben megmutatkozó érdeklődést, másfelől viszont a különbözőképp jelentkező válságtünetek egyik kezelési módjaként vehetjük számba ezeket az „államtalanítási” lépéseket. A liberalizálódás szélesebb körén belül a legnagyobb mértékű szektorális változtatásokra a közszolgáltatások területén, azon belül is a hálózatos szolgáltatások (távközlés, energia, közlekedés, posta, vízszolgáltatás) körében került sor. Az 1980-as években e szolgáltatások mindegyikét erősen szabályozott, monopolhelyzetű szolgáltatók nyújtották, amelyek a legtöbb országban állami/közösségi tulajdonban voltak.

Azóta ezeket a piacokat a szabályozás közvetlenségének és átfogó jellegének csökkenése, a monopolpozíciók fokozatos gyengülése, a szolgáltatók vertikális vállalatszerkezetének felbomlása, a szolgáltatók számának növekedése és így a piacszerkezet lassú átalakulása, a fogyasztók választási lehetőségének megszorodása és sok esetben pozitív jóléti hatások jellemzik. A folyamatot az innovációk, technológiai újdonságok megjelenése, a gazdasági érdekcsoportok súlyában bekövetkező változások, az állami vállalatok hatékonyságának problémáira adott válaszok és az egyes országokban felgyülemlett gazdasági és politikai feszültségek feloldásai mellett a nemzetközi kereskedelem minél teljesebb felszabadításának szándéka serkentette. Az Európai Gazdasági Közösségben például a hálózatos szolgáltatások piacán többnyire olyan állami vállalatok működtek, amelyek szolgáltatásaikban egyedüli kínálók voltak, és beszerzéseikben alig kellett a piaci követelményekhez alkalmazkodniuk, hiszen a közbeszerzések belső piaci szabályozása ezekre a szektorokra 1993-ig nem vonatkozott.² Ahogy a hálózatos szolgáltatások infrastruktúrájának kiépítéséhez szállított termékek hatalmas piacán az utolsók között került sor a termékek versenyszerű megmértetésére, úgy a szolgáltatások maguk is hosszú ideig mentesek voltak a verseny elemeitől. Az európai piacnyitás tehát először a beszállítók piacát, majd a szolgáltatások piacát érintette.³

¹ Ezekről a váltakozásokról lásd a *McCraw* [1981], [1984], *Valentiny* [1990], *Crew–Kleindorfer* [2002], *Armstrong–Sappington* [2006].

² Az energia-, közlekedési, vízszolgáltatás és a távközlés piacainak közbeszerzés-szabályozási mentességét már a Bizottság egyik, 1985. évi fehér könyve is kifogásolta (*Completing* [1985], 24. o.). Az első e tárgykörben született irányelvet 1993-ban fogadták el (*Tanács* [1993]). A szolgáltatók és a beszállítók közötti összefonódásról, ezek piactorzító erejéről lásd *Valentiny* [1986].

³ Az Egyesült Államok távközlési piacának szabályozási reformja során a beszállítók tevékenységét is újraszabályozták. A monopolhelyzetű AT&T az általa használt berendezéseket maga gyártotta és más gyártóknak ritkán sikerült termékeikkel az AT&T-től megrendelést nyerniük. A gyártási tevékenységet 1984-ben bírói döntéssel az AT&T-ről leválasztották.

A piacnyitás a korábbi szabályozási kötöttségek feloldását is jelentette, ezért gyakran deregulációként említették, bár a hálózatos szolgáltatások piacán a szabályozás teljes feloldására nem került sor, sőt egyes deregulációs lépések mellett gyakran újraszabályozás (rereguláció) is történt, amennyiben azt a piaci folyamatok alakulása megkövetelte. Az eredményes piacnyitásnak, liberalizálódásnak, deregulációnak feltétele volt az állami tulajdon megszüntetése, a privatizáció is. A hálózatos szolgáltatások piacliberalizálódási folyamatának alakulásában ágazatonként és országonként is más és más okok játszottak nagyobb szerepet, de közös motívum volt, hogy a változásoktól a verseny erősödését, a fogyasztók jólétének növekedését remélték.

A liberalizálódás időszakát végigkísérik a különböző kísérletek a várt eredmények bemutatására, a liberalizálódás hatásainak mérésére. A számbavételt nagyon megnehezíti, hogy a változások elindítója országonként és ágazatonként különbözhetett. Míg az Egyesült Államok távközlésében a technológiai alapú verseny megindulása és a monopolszervezet állami segédlettel történő feldarabolása egyaránt szerepet játszott, addig az észak-amerikai villamosenergia-ipar átalakulását olyan kismértékű szabályozói változtatások indították meg, amelyek eredeti célja a végeredményhez képest sokkal korlátozottabb volt. A brit liberalizáció első lépése az állami tulajdon felszámolása volt, ami minden hálózatos iparág esetében összekapcsolódott új, szabályozó intézmények felállításával. A postai és a vízszolgáltatás a legkésőbb liberalizálódó területek közé tartozik, itt kezdetben a költségeket jobban figyelembe vevő árazás kialakítása, illetve a szolgáltatás egyetemességének problémáiból fakadó – egyébként nem kívánatos – keresztfinanszírozás elfogadható rendszerének megteremtése volt az első lépés a liberalizálódás útján.

A szabályozás gazdaságtana⁴ a hálózatos szolgáltatások piacának liberalizálására elsősorban úgy tekint, mint a piacra lépést és ezért a versenyt lehetővé tevő változásra, amelynek során a monopóliumok bizonyos hatékonyságai megszüntethetők, és a tranzakciós költségek csökkenhetnek. A liberalizációval azonban megoldásra vár az egyetemes szolgáltatás biztosítása, amelyet korábban a monopólium belső keresztfinanszírozás révén oldott meg. Az egyetemes szolgáltatást – mint a társadalom által a közszolgáltatással szemben megfogalmazott követelményt – ideális esetben adókból finanszírozzák. A gyakorlatban azonban az egyes szolgáltatástípusok közötti keresztfinanszírozás többé vagy kevésbé a szolgáltatás jellemzője maradt. A szabályozáson keresztül megvalósuló újraelosztás – éppen az adókhoz és támogatásokhoz képest kevésbé átlátható jellege miatt – a törvényhozók számára folyamatos csábítást jelent. Tekintettel arra, hogy valamiféle újraelosztás mindig a szabályozás inherens részét képezi, a legkülönbözőbb érdekcsoportok óhatatlanul befolyásolni próbálják a szabályozás folyamatát. Emiatt a megvalósuló szabályozás könnyen eltérhet a közgazdasági racionalitás szempontjaitól, és sokszor a legkisebb

⁴ A szabályozás gazdaságtana gazdagodásának bemutatását lásd például *Crew–Kleindorfer* [2002]-ben és *Kiss* [2008]-ben.

ellenállás irányába lépve, csak a legkönnyebben bevezethető elemeket tartalmazza. A liberalizálás és a szabályozás történetében ennek megfelelően sikereket és kudarccokat egyaránt találhatunk.

A hálózatos szolgáltatások piacainak liberalizálódása több évtizede tart. Ez alatt az idő alatt láthatóvá vált, hogy mely lépések azok, amelyek inkább gátolják, és melyek azok, amelyek inkább segítik a liberalizálódási folyamatot (*Armstrong–Sappington* [2006]). Az utóbbiak között említik általában az állam mint tulajdonos kilépését a szolgáltatásból, a költségeket jobban tükröző tarifák kialakításához a keresztfianszirozások csökkentését, az árképzés rugalmasságának megtartását a szabályozott árak körében is, a hálózatokhoz való hozzáférés helyes árainak kialakítását és a vertikálisan lefelé irányuló (downstream) piacokon a versenytársak kiszorításának megakadályozását. Hasonlóan fontos a szabályozás különböző elemei közötti összhang megteremtése (a koordináció hiánya különösen nyilvánvalóvá vált a legnagyobb szabályozási kudarckok – a kaliforniai áramszolgáltatás, a brit vasúthálózat biztonsága – esetében), a verseny- és ágazati szabályozás kapcsolódási pontjainak a megtalálása, a fogyasztók szolgáltatók közötti tényleges választási lehetőségének biztosítása (a szolgáltatóváltás költségeinek csökkentése), valamint a piacról nyerhető információk minél teljesebb összegyűjtése és elemzése.

A brit hálózatos szolgáltatások 1980-as évek elején indult privatizációja és az új szabályozási intézmény- és eljárásrendszer ezzel egy időben történő felállítására már korán felvetette a lehetőségét annak, hogy a liberalizáció e két elemének hatásait megvizsgálják. Az elemzések arra világítottak rá, hogy a privatizált vállalatok teljesítményének változásaiban nem a privatizáció időpontja, hanem a piacliberalizálási és reorganizációs lépések dátuma lehet a döntő (*Bishop–Kay* [1988], *Haskel–Szymanski* [1992], *Valentiny* [1996]).

A brit privatizált vállalatok teljesítményének alakulásában jellegzetes eltérés mutatkozott a versenységazatokban működő és a monopolpozícióban lévő hálózatos szolgáltatóvállalatok között. A versenységazatokban működő cégek általában képesek voltak gyorsan növelni forgalmukat, ez azonban nem feltétlenül járt együtt gazdálkodásuk javulásával. A monopolpozíciójú szolgáltatóvállalatok ugyanakkor privatizáció utáni forgalmuk kisebb-nagyobb visszaesése ellenére is profitjuk és tőkearányos nyereségük növekedésével számolhattak. Ez utóbbiban természetesen a szabályozás hatásai is érvényesültek. A létszám, a reálbér és a termelékenység alakulásának adatai viszont arra világítottak rá, hogy a vállalati teljesítmények változásainak időszaka a privatizáció előtt, elsősorban a versenyhelyzet megváltozásának tájékán található. A privatizált és az állami kézben maradt vállalatok teljesítményének 1980-as évekbeli alakulása megerősítette azt a – brit közgazdászok többsége által már a privatizációk kezdetekor hangoztatott – nézetet, hogy a privatizáció ténye egyedül nem képes növelni a volt állami vállalatok hatékonyságát. Ennek eléréséhez a privatizációnak együtt kellett járnia a verseny erősödésével, a szabályozás átalakulásával és az erre adott helyes vállalati válaszlépések sorozatával.

A LIBERALIZÁLÓDÁS ÉRTÉKELÉSI KÍSÉRLETEI AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN ÉS AUSZTRÁLIÁBAN

A liberalizálódás nemzetközi körképéből három élenjáró földrajzi egység – az Egyesült Államok, Ausztrália és a későbbiekben Európa – tapasztalatait próbáljuk összefoglalni, bár hangsúlyozni kell, hogy másutt is, így egyes ázsiai országokban, de különösen Dél-Amerikában, több évtized tapasztalatait lehet már hasznosítani. Az 1990-es évek végére az Egyesült Államokban megszorodtak a liberalizációt értékelő vizsgálatok. A szabályozást elsősorban az érdekérvényesítés, lobbitevékenység újabb terének tekintő, a szabályozási alku mechanizmusait vizsgáló közgazdászok hosszú ideig szkeptikusak voltak abban a tekintetben, hogy egyáltalán sor kerülhet-e deregulációra a *status quóban* érdekelt csoportok ereje miatt. Azután láthatóvá vált, hogy a dereguláció ágazatonként eltérő ütemben ugyan, de fokozatosan tért hódít, bár a dereguláció sok helyütt sikeresnek elkönyvelt két évtizede után is jogos lehetett az a megfogalmazás, hogy a deregulációnak „amikor befejeződik, akkor sincs vége” (Peltzman–Winston [2000] 191. o.). A dereguláció ebben az értelemben csak akkor fejeződne be, ha a piacok teljesen liberalizáltakká válnának, azaz az ágazati szabályozó szervezetek megszűntével csak a verseny, illetve annak szabályozása szabályozna.

A szabályozás-gazdaságtan egyik vezető folyóirata – Journal of Regulatory Economics – 2002-ben önálló számot szentelt az addig eltelt két évtized tanulságainak az összefoglalására. A kép, ahogyan az várható volt, sokszínű lett, nagyon sikeres lépések és nem várt kudarcok egyaránt tarkították azt. A liberalizáció sikerességében gyakran olyan tényezők játszották a legfontosabb szerepet, amelyet nem lehetett előre látni. A légitársaságok deregulációja kiskereskedelmi oldalról vizsgált sikerének például döntő eleme lett az infokommunikációs technika széles körű elterjedése, a rugalmas árazás és rugalmas foglalás lehetőségeinek kialakítása. Ugyanez segíthet majd a villamosenergia-ipari dereguláció során a fogyasztók nagyobb választási lehetőségének megteremtésében, ugyanis a korszerű mérőórák lehetővé teszik innovatív termékek és árazás bevezetését. A villamosenergia-ipar kaliforniai deregulációja – a többi sikeres tagállami deregulációs lépésekkel összevetve – ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy az általában sikeres különálló deregulációs lépések egymáshoz való viszonyának alakulására is ügyelni kell, a liberalizálódás csak az egyes szabályozási lépések közötti összhang esetén lehet eredményes. A kaliforniai szabályozási kudarc megmutatta, hogy a szabályozásnak számolnia kell a piaci erővel való visszaélés lehetőségével is, figyelembe kell vennie a piaci szereplők érdekérvényesítését, a járadékvadászat létét, a kockázatkezelés követelményét, a villamosenergia-rendszerek összekapcsolásának, az elegendő szállítási kapacitásnak és a rendszerirányításnak a fontosságát (Joskow [2001], Kumkar [2002], Reiss–White [2003], FERC [2004]).

Egyes ágazatokban a dereguláció fogalmának használata helyett sokan a szabályozás reformja kifejezést tartják pontosabbnak, mert a szabályozás lényegében

fennmaradt, csak a szabályozás célpontjai változtak. A Egyesült Államok villamosenergia-iparában az iparági szerkezet átalakulása és átalakítása az új szerkezet egyes elemeinek a korábbitól eltérő szabályozásával járt együtt. Az áram termelésének, szállításának és szétosztásának korábbi vertikálisan integrált fázisai tagállamonként különböző mértékben többé-kevésbé szétváltak, és jellemzően versenyző áramtermelők jelentek meg a nagykereskedelmi piacokon. A különböző mértékig szabályozott részpiacok között azonban sok helyütt nem sikerült megteremteni a verseny hatékonysága érdekében szükséges koordinációt, ezért kapacitáshiány, szállítási torlódás jöhetett létre, a kereslet-kínálat egyensúlyának a villamosenergia-iparban – a tárolás lehetetlensége miatt is – kezelhetetlen megbomlása alakulhatott ki (Hogan [2002]). Az Egyesült Államok villamosenergia-iparának átalakítása – mint minden szerkezeti és szabályozási változás – költségekkel és hasznokkal járt. Az egyes tagállamok eltérő tapasztalatai azt mutatták, hogy az utóbbiak ott haladhatták meg az előbbieket, ahol a szabályozást kialakító törvényhozók hajlandók voltak hatékony reformot bevezetni. Ezekben a tagállamokban – a tagállamok felében – a költségek és az árak is csökkentek (Joskow [2005]).

Ehhez hasonló megállapításokra jutottak az Egyesült Államok számvevőszékének (U.S. General Accounting Office, GAO) 2002-ben készült tanulmányának szerzői is (GAO [2002]). A kiskereskedelmi reálárak csökkenésénél azonban rámutattak arra, hogy bár az 1990-es években a háztartási fogyasztók 13 százalékos árcsökkenést tapasztalhattak, de ez valójában egy 1983 óta tartó trend része. Ugyanakkor elemzésükben azt is kiemelték, hogy a szerkezetátalakítás megkezdése után, 1997 és 2001 között, azokban a tagállamokban volt árcsökkenés, amelyek élen jártak a verseny megteremtésében.

A sikeres régiókkal foglalkozó tanulmányok⁵ megállapították, hogy a szerkezetátalakítás eredményei elsősorban a piaci hatékonyság javulásának és annak köszönhetőek, hogy megszüntették a korábbi szabályozás gyenge hatékonyságú intézkedéseit. Ezekben a régiókban a nagykereskedelmi árak alakulását egy, a régi szabályozás hipotetikus fennmaradása esetén bekövetkező állapottal összevetve, azt találták, hogy az árak alacsonyabbak lettek, mint a változás nélküli, feltételezett esetben. Elemzések készültek az erőművek közötti verseny hatékonyságjavító hatásairól. Az derült ki, hogy a szerkezetátalakítás jelentős hatékonyságjavulással járt, és azokban a tagállamokban volt ez jelentős, amelyek megváltoztatták addigi szabályozásrendszerüket.

A tanulmányok azt is bemutatták, hogy az áramtermelés azon problémáját, hogy a jelentős piaci erejű erőművek könnyen visszaélhetnek helyzetükkel, a szabályozás egyes formái könnyebben, míg más formái – ilyen a kaliforniai modell⁶ – nehezen

⁵ A tanulmányokat részletesen elemzi Peerbocus [2007].

⁶ Többek között a kereslet megugrása idején válaszként az állam hosszú távú szerződéseket kötött, másfelől viszont befagyasztotta a kiskereskedelmi versenyt.

oldják meg. A tanulmányok azt is vizsgálták, hogy milyen mértékben növekedtek a szállítási kapacitások a liberalizálódás első időszakában. Azt találták, hogy elsősorban az erőművek szállítóhálózatra való csatlakozása, illetve a rendszerek üzembiztonsági követelményei szerint növelték a hálózatot, kevés szállítókapacitás épült ki a rendszerek összekapcsolásához, a regionális rendszerfelügyelethez, ami pedig a verseny és a hosszú távú biztonság alapfeltétele lenne.

A GAO [2008] részletesen vizsgálta a szerkezetátalakítás és a regionális rendszerek hatását az árak alakulására, és áttekintette a regionális rendszerek működtetési költségeit is. A jelentés szerint még most sem állapítható meg egyértelműen, hogy a liberalizálás milyen hatással volt a villamosenergia-szektorra. Az elemzéshez 13 korábbi tanulmányt használtak, ezekből hét pozitív hatást állapított meg, három szerzői úgy látták, hogy a költségsökkenések hasznát a fogyasztók nem élvezhetik, további három nem tudott egyértelmű következtetésre jutni. A tanulmányok értékelésénél figyelembe kellett venni, hogy nyolcat az iparág valamelyik szereplője rendelt meg.

A másik legtöbbet vizsgált szektor, a távközlés esetében sem találkozhatunk sokkal kiérleltebb álláspontokkal.⁷ A távközlés liberalizációjáról is elmondható, hogy a dereguláció inkább az addigi szabályozás reformját jelentette, bár hozzá kell tenni, hogy az új szabályozás az AT&T vertikális monopóliumának megszüntetésére, az országos távolsági hívásoknál várhatóan kialakuló versenyre és a jelentősen módosult piacszerkezetre épült. Érdekes sajátossága az egyesült államokbeli távközlés deregulációjának, hogy a távközlési piac átalakulását megalapozó technológiai újdonságok és a szabályozási irodalom rendszeres művelése is (*Bell Journal of Economics and Management Science*, majd *Rand Journal*) az AT&T kutatóbázisán jött létre.

A távközlési tarifák hosszú távú alakulását vizsgálva, *Phillips* [2002] arra a következtetésre jutott, hogy az AT&T szétdarabolása előtt (1959–1979) a reálárak gyorsabban csökkentek, mint a szétdarabolás után (1980–2000). Voltak olyan kutatások (*Taylor–Taylor* [1993], *Crandall–Hausman* [2000]), amelyek azt állapították meg, hogy az országos távolsági hívások díjcsökkenése nem a versennyel hozható összefüggésbe, hanem a helyi szolgáltatók hozzáférési díjainak csökkenéséből származik. A verseny nem csökkentette a lakossági fogyasztók árait. A verseny egyébként is lassan bontakozott ki az országos távolsági hívások területén, a Hirschman–Herfindahl-indexszel mért koncentráció ugyan az 1984. évi 8000-ról az 1998. évi 2640-re csökkent, de ez még mindig jóval az 1800-as érték felett állt, amelynél a versenyhatóságok egy iparágat erősen koncentrálnak minősítenek (*Crandall–Hausman* [2000] 77. o.).

.....
⁷ A tanulmányban elsősorban a vezetékes távközlés kérdéseit vizsgáljuk, mert ezen a területen indult meg a távközlés liberalizációja, és arra vagyunk kíváncsiak, hogy ebből mi valósult meg. Ugyanakkor a mai szabályozási vitákban talán még többet szerepelnek a mobil- és kábelhálózatok, a szélessávú adattovábbítás kérdései. Ezekben az esetekben a viták középpontjában az áll, hogy a korábban nem szabályozott területeket szabad-e/hasznos-e szabályozásnak alávetni.

A termelékenység növekedését több tanulmány⁸ is elemezte, ezek általában rögzítik a szétválasztás utáni termelékenységgemelkedés tényét, de annak ütemét lassulónak látják. A helyi szolgáltatók viselkedését vizsgálva ugyanakkor *Knittel* úgy látta, hogy azok a szabályozói változásokra megfelelően reagáltak, az ösztönző jellegű árszabályozás adta lehetőségeket kihasználták, és ennek hatására a keresztfinanszírozások határozottan csökkentek (*Knittel* [2004]).

Az AT&T bírói döntéssel történt szétválasztása utáni időszakban felmerülő problémák késztették az Egyesült Államok törvényhozását az 1996. évi távközlési törvény elfogadására. Ennek egyik fő célja az volt, hogy a piacnyitást a helyi távközlési szolgáltatások területére is kiterjesszék. A törvény életbelépése után négy évvel készített jelentésében még nagyon korlátozott versenyről számolt be az Egyesült Államok számvevőszéke (*GAO* [2000]). Ezek a megállapítások egybecsengtek *Crandall–Hausman* [2000] elemzésével. Más szerzők a versenynek a vállalatok tőkepiaci helyzetére gyakorolt hatását elemezve, megállapították, hogy a törvénynek alig volt befolyása a helyi szolgáltatások versenyére: statisztikailag ugyan mérhető volt, de gazdasági hatása elenyészőnek bizonyult (*Krouse–Park* [2003]). Versenyt inkább az új infrastruktúrák megjelenése támasztott. Újabb vizsgálatok egyes körzeteket vizsgálva, kimutatták, hogy a versenynek elsősorban az új díjcsomagok megjelenésében és a szolgáltatásminőség változásában volt mérhető jóléti hatása (*Economides–Seim–Viard* [2008]).

Az Egyesült Államok telekommunikációs iparágat felügyelő hivatala (*Federal Communications Commission, FCC*) éves jelentésekben számol be a helyi szolgáltatások piacán kialakuló versenyről. A legutolsó jelentésében az FCC azt közölte, hogy a helyi szolgáltatási piacokon a már korábban is ott működő, inkumbens szolgáltatóknál lévő fogyasztók aránya a 2000 végi 92,3 százalékról 2007 végére 81,9 százalékra csökkent. Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy erre a változásra a vezetőes előfizetések általános csökkenése mellett került sor. Miközben az inkumbensek előfizetőinek száma a vizsgált időszakban folyamatosan csökkent, a versenytársaké 2005 végéig nőtt, majd onnan kezdve azoké is csökkent (*FCC* [2008]).

Míg az Egyesült Államokban inkább az egyes ágazatokra vonatkozóan végeztek vizsgálatokat a liberalizáció hatásait illetően, és kevés összefoglaló elemzés készült, addig Ausztráliában, részben a szabályozás intézményrendszerének centralizáltabb volta miatt, a hálózatos szolgáltatásokat együtt is elemezték. Az ausztrál versenyhatóság elemzése (*ACCC* [2004]) szerint a távközlés 1980-as évek végén megkezdett piacnyitása, majd az 1997. évi teljes felszabadítása sikeres volt: a liberalizációval a megtámadható piacokat megnyitották a verseny előtt, a többi piacon a hozzáférés szabályozásával tették lehetővé a kapcsolódó piacok versenyhelyzetének javulását. Az ágazatba jelentős tőke áramlott, miközben a legtöbb szolgáltatás ára a vizsgált időszakban csökkent. Az ágazat alapvetően vertikálisan integrált szerkezete azon-

⁸ Ezeket lásd *Phillips* [2002] 60–62. o.

ban nem változott. Nagyjából hasonlóan értékelték az energiaágazat változásait is, amelynek egyik részeredménye az országos piac létrejötte volt. Mindezek együttes hatására a verseny erősödését remélték az áramtermelés területén. A közlekedésben is fokozódott a verseny, de részben emiatt egyre jobban kiütköztek a közlekedés egyes ágazatai közötti koordináció hiányosságai.

Az ausztrál kormány termelékenységi bizottsága (*Productivity Commission, PC*) az 1990-es évek egészére vonatkozó jelentést készített a hálózatos iparágak teljesítményének változásáról (*PC* [2005]). A munkatermelékenység alakulása és az áralakulás volt a két legfontosabb vizsgált tényező. A villamosenergia-iparban, a gáziparban és a távközlésben a munkatermelékenység mindenütt radikálisan emelkedett, a reálárak pedig csökkentek. Az árcsökkenés mértéke az üzleti és a lakossági fogyasztói körben eltérő mértékű volt az energiaiparban (a lakossági csökkenése alacsonyabb volt, sőt a gázszolgáltatásban a lakossági árak változatlanok maradtak), ami a keresztfinanszírozás felszámolásával függött össze. A szabályozás hatásait persze nehéz számszerűsíteni ezekben a változásokban, a munkatermelékenység növekedésében a „legjobb gyakorlat” elvének szabályozói alkalmazását vélik felfedezni, míg az árváltozásoknál a keresztfinanszírozás tiltásának szempontját emelik ki.

Az ausztrál vizsgálatok körét később kiterjesztették a jóléti hatások vizsgálatával. Arra a kérdésre keresték a választ, hogy az 1990-es évek elejének háztartásában mennyivel jobban, vagy rosszabbul éltek volna, ha már akkor is a hálózatos szolgáltatások 2000-ben meglévő struktúrája és szabályozási feltételei léteztek volna. A vizsgálat megállapításai szerint a hálózatos szolgáltatások terén bekövetkezett liberalizációs lépések következtében minden háztartási jövedelem decilisnél nőttek a reáljövedelmek. A regionális különbségek azonban nagyok voltak. A legnagyobb nyereséget a magasabb jövedelemosztályoknál mérték (*Verikios–Zhang* [2008]).

A LIBERALIZÁLÓDÁS SZÁMBAVÉTELE AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az Európai Unió országaiban különböző időpontokban indult meg a hálózatos szolgáltatások liberalizálódása. Az élen mindig Nagy-Britannia állt, és az uniós szintű szabályozások meghozatala előtt általában a skandináv országok és Spanyolország is liberalizációs lépéseket tettek ezekben az ágazatokban. Az Európai Unió többi országában inkább a liberalizációs lépéseket előíró irányelvek megjelenése után kezdődött meg a piacnyitás előkészítése, és sok esetben ezek előírásainak teljesítése sem következett be az előírt határidőre.

A távközlés területén az 1990-es évek eleje óta tartó piacliberalizálási lépések csúcspontjaként 1998-ban megszűntek a kizárólagos jogok, és nyitottá váltak a piacok. Ez természetesen csak jogi lehetőség volt. Az 1999-es részletes piacelemzés a piacnyitás lassú voltát állapította meg, és ennek hatására az EU döntéshozói az irányelvek egy átfogó csomagjában (2002) egyszerre rendelkeztek a távközlésnek és

szomszédos területeinek elektronikus kommunikációként való értelmezéséről és az ágazati és versenyszabályozás új viszonyának kialakításáról. A postai szolgáltatások első liberalizációs lépéseire 1999-ben került sor, amit 2000-ben a villamos energia, 2001-ben a gázszolgáltatás piacnyitására szóló irányelv követett. A piacnyitás tapasztalatait elemezve, az EU 2000–2001-ben a gyorsítás mellett döntött. A vasúti közlekedés első liberalizációs csomagja életbelépésének évében (2003) már újabb, korszerűbb, a versenyszabályozás elveihez közelítő irányelveket fogadtak el a villamos energia és a gázipar esetében is (2007. évi teljes piacnyitást előírva), megállapodtak a nemzetközi vasúti teherforgalom 2006. évi, az országon belüli teherforgalom 2007. évi szabaddá tételében, valamint a teljes postai piacnyitás újabb lépcsőjében, amely utóbbit 2008-ban 2010-re és 2012-re módosítottak.

Az irányelvekkel egy időben az Európai Bizottság gondoskodott az irányelvek bevezetésének figyelemmel kíséréséről, az irányelvek felülvizsgálatát megelőző ágazati értékelési szakaszról és monitoringrendszer kialakításáról. A távközlésben már a 14. éves jelentés készült a liberalizáció állásáról, az energiaiparban a nyolcadiknál tartanak, a postánál a negyediknél, a vasútnál pedig az elsőnél (*Bizottság jelentése* [2008], *Bizottság közleménye* [2008], [2009a], [2009b]). A jelentések néhány évig az irányelvek bevezetésének állásáról szóló beszámolóként látnak napvilágot, majd az ágazat belső piacának létrehozásában elért „haladásról” szóló jelentés címet viselik. Ezek az ágazati jelentések igen eltérő szerkezetűek, mélységűek, ami részben a liberalizálódás eltérő időpontjával és az adatok különböző hozzáférhetőségével függ össze. Az összefoglaló ágazati jelentések többnyire külső szakértők által készített tanulmányokra épülnek, így például a vasúti szektorban, ahol csak most került sor az első hivatalos jelentésre, régóta készülnek ágazati liberalizációs indexek és egyes területek, részpiacok részletes elemzése minden ágazatban hozzáférhető.

A hálózatos szolgáltatások esetében az integrált belső piac létrehozásával – részben az élénkülő verseny eredményeként – jelentős termelékenységnövekedési tartálékok felszabadulásával számolnak.⁹ A tagországok korábbi monopóliumainak piaci ereje a piacok összekapcsolódása következtében csökkenhet, egymás piacaira új szolgáltatók léphetnek be. Bár az elkülönült nemzeti piacok összekapcsolódásának számos akadálya van, és ezeket az inkumbens szolgáltatók ki is használják, illetve maguk is igyekeznek újabb akadályokat támasztani, a piacok egymás előtti megnyitása megkezdődött, és az Európai Unió intézményei ennek felgyorsítását szorgalmazzák. A piacok liberalizálódásával egyidejűleg számolni kellett a piacnyitás újraelosztási hatásaival is, amely az egységesülő európai piacon országok közötti újraelosztási

.....
⁹ Ha megtörténne a piacok teljes liberalizálódása, annak 75–95 milliárd eurós jóléti hatása lehetne (1,3–1,7 százalékos növekedés), a hozzáadott érték növekményét pedig 80–130 milliárd euróra becsülték (1,0–1,6 százalékos növekedés) 2007-ben. Emellett 140–360 ezer fővel nőhetne a foglalkoztatottság. Ezek a piacnyitás 1990-es évekre mért százalékos hatásainak 50–90 százalékát jelentik (*Copenhagen Economics* [2007] 2. o.).

kérdéseket is felvet. Az Európai Tanács 2001. évi laekeni ülésére készült Bizottsági jelentés (*Report of the Laeken* [2001]) ezért összefoglalta azokat az intézkedéstervezeteket, amelyeket az Európai Bizottság a közszolgáltatások liberalizálódásának figyelemmel kísérésére kezdeményezett.

A javaslat horizontális elemzési rendszer kialakítására vonatkozott, amelyben a piacszerkezet változásán, az árak alakulásán és a teljesítménymutatókon kívül a szolgáltatási kötelezettség gazdasági, társadalmi jellemzőit (egyetemes szolgáltatás, szolgáltatásminőség), valamint a liberalizáció hatásairól alkotott lakossági véleményeket is igyekeztek összegezni. A horizontális elemzés forrásaiként nagyrészt az ágazati elemzéseket, továbbá lakossági felméréseket jelölték meg. Az első jelentést (*Market performance* [2001]) követően a horizontális értékelések módszertanának kialakítására 2002-ben került sor (*Methodological Note* [2002]). A módszertan alapfeltevései között szerepelt, hogy az értékelésnek követnie kell a szolgáltatások¹⁰ és az azokról hozzáférhető adatok változásait, így a horizontális elemzések szerkezete és az elemzés fókusza is változhat. A horizontális elemzéseknek lehetőség szerint átfogóknak kell lenniük, ugyanakkor figyelembe kell venniük, hogy a szolgáltatások szabályozásában a tagországoknak kiterjedt önálló döntési joguk van. Az értékelés során a szolgáltatás nyújtásának módjára és a keresletre vonatkozó elemzéseket teljesítménymutatókkal és a jogi környezet megfelelőségének értékelésével kell kiegészíteni. A fogyasztók megelégedettség vizsgálatának ki kell terjednie a hozzáférés, a megfizethetőség, a szolgáltatásminőség kérdéseire is. Az ágazati jelentésekhez képest, többletfeladatként, a horizontális elemzések a piacnyitás és a szabályozási reform kérdéseitől kezdve, a foglalkoztatottság és az európai integráció problémáinak alakulásán át, a környezeti, a termelékenységi és a technológiai változások hatásaival és a társadalmi, regionális kohézióval is foglalkoznak.

Az ágazati értékelések készítésekor is sokféle érdek és nézet egyeztetésére van szükség, a horizontális értékelések ezek számát tovább növelték. Jelentős érdekcsoportok mozdultak meg, hogy szavukat hallassák. Az első horizontális értékelés és a módszertan elkészülte után többféle kritika is érte a dokumentumokat. A kritika egyik fő vonulata éppen arra vonatkozott, hogy nem elég átlátható a jelentés készítésének folyamata, különösen az a fázis, amelyekben érdekcsoportokkal konzultálnak a jelentések készítői. Kifogásolták, hogy a liberalizálódás fokának mérésére az első jelentés készítői nem vállalkoztak, mert a liberalizáció teljes hatása (2001-ben) még nem mérhető, és így nem is értékelhető (*Market performance* [2001] 5. o.), miközben több országban már régóta tart a piacnyitás folyamata, és elegendő tapasztalat halmozódott fel, ami alapján a *Bizottság közleménye* [2001] sommás értékelést

¹⁰ Az Európai Unió szóhasználatában ezek az úgynevezett *általános gazdasági érdekű szolgáltatások* (*services of general economic interests, SGEI*). Ez a kifejezés az alapszerződés 86. cikkében olvasható, és olyan piaci szolgáltatásokra vonatkozik, amelyeket a tagállamok meghatározott közszolgáltatási kötelezettségek hatálya alá helyeznek az általános érdek kritériuma alapján.

adott a liberalizálódás akkori helyzetéről.¹¹ Az értékelésre kiválasztott ágazatok körét (energiaipar, távközlés, posta, közlekedés) is kifogásolták, hangsúlyozva a vízszolgáltatás számbavételének fontosságát (*Hall–Whitfield* [2002] 4. o.). Az adatok összehasonlíthatóságánál említették, hogy azok jelentős része nem auditált, nem ellenőrizhető, és a módszertan nem tesz említést azokról a különbségekről (földrajzi, társadalmi, szabványügyi, szabályozási), amelyek az összehasonlítást megnehezítik és amelyek a választott indikátorok használatát is megkérdőjelezzik. Végül a kritikák fontos eleme volt, hogy kifogásolták a piac adott állapota és a piacnyitás, liberalizáció hatásainak összekeverését, mert akár 100 százalékosan megnyitott piacon is találkozhatunk alacsony szintű versennyel és elégtelen fogyasztói választási lehetőséggel. A liberalizáció hatásait csak tényekkel ellentétes elemzés eszközeivel lehet feltárni, ahol a piacnyitás elmaradásának esetével vetik egybe a megvalósult állapotot (*Hall–Whitfield* [2002] 9. o.).

Eddig öt horizontális értékelés készült, az utolsóval nagyjából egy időben látott napvilágot a módszertan felülvizsgálatával foglalkozó beszámoló (*Evaluation of the methodology* [2007]). Ebben javaslatokat fogalmaztak meg a célok pontosabbá tételét, a vizsgálat terjedelmének jobb meghatározását, az átláthatóság és sokirányú konzultáció fontosságát hangsúlyozva. Elkerülhetetlennek tartották az elemzés elmélyítését, az ágazati jelentésekhez képest újabb, azokban nem kellően tárgyalt kiegészítő tartalmak megjelenését, a közlekedési adatok mennyiségének jelentős növelését, a fogyasztói visszajelzések konkrét tartalmakhoz (ár, minőség) kötését. Mind az elemzés javítása, mind az adatállomány növelése a jelentés szerint több erőforrás és külső szakértőket igényel. Mindezek teljesülése esetén elég, ha csak háromévente készülnek ilyen elemzések (*Evaluation of the methodology* [2007] 13–16. o.). A Bizottságban a módszertan felülvizsgálata jelenleg is folyik, az utolsó jelentést 2007 nyarán publikálták (*Evaluation of the Performance* [2007]).

A Bizottság a horizontális jelentések elemzési körén túl kísérletet tett a hálózatos szolgáltatások piacnyitási hatásainak közvetlen mérésére is. A Copenhagen Economics tanácsadó cég erről készült beszámolóját 2005-ben hozták nyilvánosságra (*Market Opening* [2005]). A tanulmány 15 EU-tagállam hálózatos szolgáltatásainak adatait elemezve, azt vizsgálta, hogy a várt termelékenységi növekedési és árcsök-

¹¹ „A jelenleg rendelkezésre álló információk alapján a szolgáltatásoknak az egységes piaci program alapján történő liberalizációja pozitív hatással volt az általános érdekű szolgáltatások elérhetőségére, minőségére és megfizethetőségére. Ez azonban nem jelenti szükségképpen azt, hogy a szolgáltatások kielégítően működnek. Más tényezőket is figyelembe kell venni, mint például a hálózathoz történő csatlakozáshoz szükséges eszközök ára, a telítettség vagy különféle olyan versenyellenes magatartások, amelyek ellen még nem léptek fel megfelelően, illetve a felhasználók rendelkezésére álló hatékony jogorvoslati lehetőségek hiánya abban az esetben, ha a szolgáltatások nem működnek megfelelően. Következésképpen még nem áll a társadalom minden rétegének és a Közösség minden részének rendelkezésére a liberalizáció valamennyi előnye.” (*Bizottság közleménye* [2001] 61. o. 38. cikk)

kenési hatások milyen tovaggyűrűző hatást váltanak ki a gazdaság egészében. Az 1990-es évekre számítva a hálózatos szolgáltatások piacnyitása a jólét 1,9 százalékos emelkedését (98 milliárd euró értékben) és 500 ezer új munkahely megteremtését jelentette. Ennek nagy része a távközlés és a villamosenergia-ipar liberalizációjával függ össze. A tagállamok közül Svédországban és Finnországban nőtt leginkább a jólét a piacnyitás következtében (5 százalék), míg másutt, például Görögországban nem volt ilyen hatás. Általában azok a tagországok nyerték a legtöbbet, amelyek korábban és jelentősebb mértékben nyitották meg piacukat (*Market Opening* [2005] 6. o.). Az eredményeket egy piacnyitási index és a Copenhagen Economics által készített kereskedelmi modell segítségével kapták. A piacnyitási indexet többszöri aggregálás után a piacnyitás egy-egy stádiumának elérése alapján számítják, ágazatokra, országokra és évekre vonatkozóan (uo. 25–31. o.). A számítási módszert felhasználva, a brit kereskedelmi és iparügyi minisztérium megbízásából 2007-ben becslést készítettek a teljes piacnyitás elérésekor várható hatásokról (*Copenhagen Economics* [2007] az eredményeket lásd a 9. lábjegyzetben).

Az Európai Központi Bank (EKB) is készítettett átfogó értékelést az Európai Unió hálózatos szolgáltatásainak szabályozási reformjáról (*Martin–Roma–Vansteenkiste* [2005]). Az elemzés időszerűségét hangsúlyozva, rámutattak arra, hogy ezek az ágazatok más ágazatok fontos inputjait szolgáltatják, és kiemelték, hogy ezek az ágazatok a termelés 10 százalékát adják, a foglalkoztatottak 7 százalékát alkalmazzák, és a fogyasztói kosárban is 7 százalékkal részesednek. A verseny liberalizációval, privatizációval, szerkezetátalakítással együtt járó erősödésétől általában a termelés növekedését, az árak csökkenését és a termelékenység emelkedését várják. A reformoknak ugyanakkor rövid távú költségei is lehetnek, például kezdetben csökken a munkahelyek száma. Mindent összevetve, az empirikus eredmények (saját és más vizsgálatok) alapján a fogyasztói jólét növekedésével számoltak, és bizonyos további liberalizációs lépések megvalósulása esetén a hálózatos szolgáltatások árainak (távközlés, energia) további 36 százalékos esését jelezték előre (*Martin–Roma–Vansteenkiste* [2005] 37. o.). Az EKB értékelését széles körű irodalmi áttekintés kísérte. Az általuk tanulmányozott 25 dokumentumból azonban csak 6 foglalkozott kifejezetten az EU országaival, további 6 csak az Egyesült Államok ágazataival, a legtöbb (9) OECD-adatokat elemzett. Ennek részben az az oka, hogy az OECD már hosszabb ideje kísérletezett a szabályozási reformok értékelésével és ehhez 2001-ben, egy bárki által hozzáférhető adatbázist is kialakítottak.¹²

Az adatbázis használatához *Conway–Nicoletti* [2006] tanulmánya nyújt segítséget. Az indikátorrendszert nem a hálózatos szolgáltatásokra alakították ki, hanem részét képezi a termékpiacon OECD által rendszeresített megfigyelésének. Az indikátorok a verseny akadályait mérik részben publikált forrásokra, részben kérdőíves

¹² Az adatbázis az *Indicators of regulation in energy, transport and communications (ETCR)* nevet viseli, elérhető: http://www.oecd.org/document/32/0,3343,en_2649_34323_35791136_1_1_1_1,00.html.

adatgyűjtésre alapozva. Az indikátorok köre a hálózatos szolgáltatások esetében kiterjed a piacra lépés szabályozására, az állami tulajdon arányára, a vertikális integráció mértékére és a piacszerkezetre. A tanulmány megállapításai szerint 2003-ra az országok két csoportja látszott elkülönülni: a viszonylag liberálisabb Egyesült Királyság, Ausztrália, Egyesült Államok, Hollandia, Kanada, Dánia és Németország, valamint a viszonylag korlátozó politikát folytató Görögország, Írország, Franciaország és Svájc (*Conway–Nicoletti* [2006] 17. o.). Az OECD által kialakított indikátorok és a Copenhagen Economics által kidolgozott piacnyitási index közötti kapcsolatokat a Copenhagen Economics részletesen elemezte. Arra a megállapításra jutott, hogy a két indestípus jól közelíti egymást, bár az OECD-indikátorokban a piacszerkezet szerepeltetése már inkább a szabályozási változásokra adott piaci reakciókat tükrözi (*Copenhagen Economics* [2007] 12. o.).

ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

A különféle alkalmazkodási problémákkal küzdő országokban a liberalizáció, privatizáció és a dereguláció eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy ez a folyamat korántsem kiterők nélkül zajlik. Az állam és a magángazdaság határai a múltban is többször módosultak. Arra a kérdésre, hogy az állammal vagy anélkül gyorsabb-e a gazdasági növekedés, a gazdasági struktúrák átalakulása, ma sincs általánosítható válasz. A válsághelyzetekre való reagálásokra korábban az állami intervenció volt a jellemzőbb, semmint az állam visszavonulása. Az elmúlt több mint két évtized ellenkező példákkal is szolgált, amelyek azt mutatták, hogy a válsághelyzetek, alkalmazkodási problémák kezeléséhez a liberalizálás, az „államtalanítás” eszközeit is felhasználják.

A hálózatos szolgáltatások piacainak liberalizálódása több évtizede tart. Ez alatt az idő alatt láthatóvá vált, mely lépések azok, amelyek inkább gátolják, és melyek azok, amelyek inkább segítik a liberalizálódási folyamatot. Egyre erősebb az igény aziránt is, hogy a liberalizálódás folyamatát értékeljék, értelmét megállapítsák, a hátralevő utat felmérjék. Ezekre a kihívásokra többféle választ találtunk. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok elsősorban az ágazati elemzésekben kereste a választ. Az elemzések középpontjában a termelékenység, az árak, a költségek alakulása állt, alkalmanként a jóléti hatásokat is számba vették. Ausztráliában és az Európai Unióban részben a centralizáltabb intézményrendszer, részben a tagországok eltérő alkalmazkodási üteme miatt az ágazati elemzések mellett nagy igény mutatkozott az ágazatok közötti összehasonlításokra is. Ezek az elemzések a liberalizálódás egész „mozgalmát” is értékelték, komplex, a gazdasági környezetet tágabban értelmező vizsgálatokra is kísérletet tettek. Végül a nemzetközi szervezetek funkciójának megfelelően, a széles körű összehasonlítás igényével készült magas szinten aggregált indikátorokkal és indexekkel is találkoztunk, amelyekkel relatív keresztmetszeti és

időbeli változásokat próbáltak megfogni. Az is érzékelhető volt, hogy míg a részletekkel foglalkozó ágazati tanulmányok közül sokan ellentétes álláspontokra jutottak, bár a liberalizálódás mértékét növekvőnek és hatásait egészében pozitívnak minősítették, addig az aggregáltság magasabb fokain a liberalizálódás folyamata egyértelműbben pozitív színben tűnt fel.

IRODALOM

- ACCC [2004]: Submission to the Productivity Commission Review of National Competition Policy Arrangements. Australian Competition and Consumer Commission. http://www.acoss.org.au/upload/publications/papers/info%20359_competition.pdf
- ARMSTRONG, M.–SAPPINGTON, D. E. M. [2006]: Regulation, Competition and Liberalization. *Journal of Economic Literature*, Vol. 44. No. 2. 325–366. o.
- BISHOP, M. R.–KAY, J. A. [1989]: Privatization in the United Kingdom: Lessons from experience. *World Development*, Vol. 17. No. 5. 643–657. o.
- BIZOTTSÁG JELENTÉSE [2008]: A Bizottság jelentése a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a postai irányelv (a 2002/39/EK irányelvvel módosított 97/67/EK irányelv) alkalmazásáról. COM(2008) 884 végleges. http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/reports/report_hu.pdf
- BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE [2001]: A Bizottság Közleménye. Általános érdekű szolgáltatások Európában (2001/C 17/04), Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja, 2001.1.19. [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:08:02:52001XC0119\(02\):HU:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:08:02:52001XC0119(02):HU:PDF)
- BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE [2007]: A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a vasúti piac fejlődésének nyomon követéséről, COM(2007) 609 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0609:FIN:HU:HTML>
- BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE [2008]: A Bizottság jelentése a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a postai irányelv (a 2002/39/EK irányelvvel módosított 97/67/EK irányelv) alkalmazásáról, COM(2008) 884 végleges. http://ec.europa.eu/internal_market/post/doc/reports/report_hu.pdf
- BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE [2009a]: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az egységes európai elektronikus hírközlési piac fejlődéséről szóló 2008. évi jelentés (14. jelentés), COM(2009) 140 végleges. http://ec.europa.eu/prelex/detail_dossier_real.cfm?CL=hu&DosId=198084
- BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE [2009b]: A Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Jelentés a belső gáz- és villamosenergia-piac létrehozása terén elért haladásról, COM(2009) 115 végleges. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0115:FIN:HU:PDF>
- COMPLETING [1985]: Completing the Internal Market. White Paper from the Commission to the European Council, COM(85) 310 final, Brüsszel, június 14. http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com1985_0310_f_en.pdf

- CONWAY, P.–NICOLETTI, G. [2006]: Product Market Regulation of Non-Manufacturing Sectors in OECD Countries: Measurement and Highlights. OECD Economics Department Working Paper, No. 530.
- COPENHAGEN ECONOMICS [2007]: The potential economic gains from full market opening in network industries, A study for the UK Department of Trade and Industry, január. <http://www.berr.gov.uk/files/file37074.pdf>
- CRANDALL, R. W.–HAUSMAN, J. A. [2000]: Competition in U.S. Telecommunications Services: Effects of the 1996 Legislation. Megjelent: *Peltzman, S.–Winston, C.* (szerk.): *Deregulation of Network Industries, What's next?* AEI-Brookings Joint Center for Regulatory Studies, Washington, D.C. 73–112. o. <http://aei-brookings.org/admin/authorpdfs/redirect-safely.php?fname=../pdffiles/deregulation.pdf>
- CREW, M. A.–KLEINDORFER, P. R. [2002]: Regulatory Economics: Twenty Years of Progress? *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 21. No. 1. 5–22. o.
- ECONOMIDES, N.–SEIM, K.–VIARD, V. B. [2008]: Quantifying the Benefits of Entry into Local Phone Service. *RAND Journal of Economics*, Vol. 39, No. 3. 699–730. o.
- EVALUATION OF THE PERFORMANCE [2007]: Evaluation of the Performance of Network Industries Providing Services of General Economic Interest 2006 Report. Commission Staff Working Document, SEC(2007) 1024. http://ec.europa.eu/internal_market/economic-reports/docs/2006/sec20071024_en.pdf
- EVALUATION OF THE METHODOLOGY [2007]: Evaluation of the Methodology Used to Assess the Performance of Network Industries Providing Services of General Economic Interests (SGEI). Van Dijk Management Consultants, Brüsszel, október 31. http://ec.europa.eu/internal_market/economic-reports/docs/2007/final_report_311007_en.pdf
- FCC [2008]: Local Telephone Competition: Status as of December 31, 2007. Industry Analysis and Technology Division, Wireline Competition Bureau, FCC, Washington, DC szeptember. http://hraunfoss.fcc.gov/edocs_public/attachmatch/DOC-285509A1.pdf
- FERC [2004]: State of the Markets Report. Federal Energy Regulatory Commission, Washington, D.C. <http://www.ferc.gov/market-oversight/st-mkt-ovr/som-rpt-2004.pdf>
- GAO [2000]: Telecommunications: Development of Competition in Local Telephone Markets. U.S. General Accounting Office, Washington, D.C. GAO/RCED-00-38. <http://www.gao.gov/archive/2000/rc00038.pdf>
- GAO [2002]: Lessons Learned from Electricity Restructuring, U.S. General Accounting Office, Washington, D.C. GAO-03-271. <http://www.gao.gov/new.items/d03271.pdf>
- GAO [2008]: Electricity Restructuring, FERC Could Take Additional Steps to Analyze Regional Transmission Organizations' Benefits and Performance. U.S. General Accounting Office, Washington, D.C. GAO-08-987. <http://www.gao.gov/new.items/d08987.pdf>
- HALL, D.–WHITFIELD, D. [2002]: Critique of the EC paper on Horizontal Evaluation of SGI. Public Services International Research Unit, Centre for Public Services, szeptember 25. www.psir.org/reports/2002-09-U-EU-eval.doc
- HASKEL, J. E.–SZYMANSKI, S. [1992]: Privatisation, Liberalisation, Wages and Employment: Theory and Evidence for the UK. Queen Mary, University of London, Working Paper Series, Department of Economics, No. 253. <http://ideas.repec.org/a/bla/econom/v60y-1993i238p161-81.html>
- HOGAN, W. W. [2002]: Electricity market Restructuring: Reforms os Reforms. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 21. No.1. 103–132. o.

- JOSKOW, P. L. [2001]: California's Electricity Crisis. NBER Working Paper, 8842.
- JOSKOW, P. L. [2005]: Markets for Power in the United States: An Interim Assessment AEL. Brookings Joint Center for Regulatory Studies, Working Paper, 05-20.
- KISS FERENC LÁSZLÓ [2008]: Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 11–95. o.
- KNITTEL, C. R. [2004]: Regulatory restructuring and incumbent price dynamics: the case of U.S. local telephone markets. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 86. No. 2. 614–625. o.
- KROUSE, C. G.–PARK, J. [2003]: Local Exchange Competition and the Telecommunications Act of 1996. *Information Economics and Policy*, Vol. 15. 223–241. o.
- KUMKAR, L. [2002]: Das kalifornische Strommarktdebakel – Von Liberalisierungsversprechen und Regulierungsversagen. Kieler Arbeitspapier, Nr. 1097. <http://ideas.repec.org/p/kiel/kieliw/1097.html>
- MARKET OPENING [2005]: Market Opening in Network Industries, Copenhagen Economics, szeptember. http://ec.europa.eu/internal_market/economic-reports/docs/2005/part_i_final_report_en.pdf
- MARKET PERFORMANCE [2001]: Market performance of network industries providing services of general interest: a first horizontal assessment. Working document by the services of Commissioners Bolkestein and Solbes, Brussels, 7/12/2001. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication10927_en.pdf
- MARTIN, R.–ROMA, M.–VANSTEENKISTE, I. [2005]: Regulatory Reforms in Selected EU Network Industries. European Central Bank, Occasional Paper Series, No. 28, április. <http://www.ecb.int/pub/pdf/scpops/ecbocp28.pdf>
- MCCRAW, TH. K. (szerk.) [1981]: *Regulation in perspective*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- MCCRAW, TH. K. [1984]: Regulation in America: A Historical Overview. *California Management Review*, Vol. 27. No. 1. 116–124. o.
- METHODOLOGICAL NOTE [2002]: Communication from the Commission. A Methodological Note for the Horizontal Evaluation of Services of General Economic Interest, Com(2002) 331. final <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52002DC0331:EN:NOT>
- PC [2005]: Modelling Impacts of Infrastructure Industry Change over the 1990s'. Supplement to Review of National Competition Policy Reforms, Productivity Commission Inquiry Report No. 33. Canberra, február. <http://www.pc.gov.au/projects/inquiry/ncp/docs/finalreport/supplement>
- PEERBOCUS, N. [2007]: Assessment of Reforms in the Electricity Supply Industry: A Review of Some Recent Empirical Studies. *The Electricity Journal*, Vol. 20. No. 2. 44–56. o.
- PELTZMAN, S.–WINSTON, C. (szerk.) [2000]: Deregulation of Network Industries, What's next? AEL-Brookings Joint Center for Regulatory Studies, Washington, D.C. <http://aebrookings.org/admin/authorpdfs/redirect-safely.php?fname=../pdffiles/deregulation.pdf>
- PHILLIPS, A. [2002]: What It Was Like, What Happened, and What It's Like Now: Developments in Telecommunications Over Recent Decades. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 21. No. 1. 57–78. o.
- REISS, P. C.–WHITE, M. W. [2003]: Demand and Pricing in Electricity Markets: Evidence from San Diego During California's Energy Crisis. NBER Working Paper, 9986.

- REPORT OF THE LAEKEN [2001]: Report to the Laeken European Council. Services of General Interest. Com(2001) 598 final, Brüsszel, október 17. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0598en01.pdf
- TANÁCS [1993]: A Tanács 93/38/EGK irányelve (1993. június 14.) a vízügyi, energiaipari, szállítási és távközlési ágazatokban működő vállalkozások beszerzési eljárásainak összehangolásáról. Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja L 199/84 1993.8.9. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:06:02:31993L0038:HU:PDF>
- TAYLOR, W. E.–TAYLOR, L. D. [1993]: Post-Divestiture Long-Distance Competition in the United States. *American Economic Review*, Vol. 83. No. 2. 185–190. o.
- VALENTINY PÁL [1986]: Állam és tőkéletlen piac. A brit elektromos ipar példája. *Külgazdaság*, 30. évf. 5. sz. 57–73. o.
- VALENTINY PÁL [1990]: Privatizáció és dereguláció a gazdasági válságok megoldásában. *Külgazdaság*, 34. évf. 11. sz. 4–21. o.
- VALENTINY PÁL [1996]: Fejezetek a privatizáció és a piacsabályozás külföldi és hazai tapasztalataiból. MTA KTI, Műhelytanulmányok, 42.
- VERIKIOS, G.–ZHANG, X. G. [2008]: Distributional Effects of Changes in Australian Infrastructure Industries during the 1990s., Staff Working Paper, Productivity Commission, Melbourne, January. <http://www.pc.gov.au/research/staffworkingpaper/distributionaleffects>

A TÁVKÖZLÉSI SEKTOR SZABÁLYOZÁSA

A tanulmány a távközlési szektor hazai szabályozásának áttekintésére és értékelésére vállalkozik. Első felében az európai uniós és a hazai jogi környezetet és gyakorlatot tekintjük át, aminek során a fontosabb jogszabályok, szabályozási elvek és problémák mellett kitérünk a jogalkalmazói gyakorlatra, a jogsértést megállapító tanulságos eljárásokra is. A tanulmány második felében az iparág gazdasági értékelésére kerül sor. E részben megvizsgáljuk a távközlési piacok szerkezetének alakulását, a hozzáférés és hálózatok összekapcsolásának fontosabb kérdéseit, valamint az árak alakulását. Végül a tanulmány utolsó részében a fogyasztó szemszögéből értékeljük a távközlési szektor fejlődését. Ennek során az egyetemes szolgáltatás fejlődését és a szolgáltatás minőségének alakulását tekintjük át.*

SZABÁLYOZÁS, JOGI KÖRNYEZET

A távközlési szektor uniós szabályozási keretei

Az elektronikus hírközlési szektor európai szabályozása nagy utat tett meg az 1987-ben kiadott zöld könyv óta (*EC [1987]*), amelyben először fejezték ki határozottan az európai távközlési piacok liberalizálásának szándékát. A távközlési piac teljes EU-szintű 1998. évi megnyitását követően az Európa Parlament 2002-ben fogadta el a 2003 júliusától hatályos,¹ jelenleg is meghatározó szabályozási csomag legfontosabb elemeit. E szektor szabályozásának elsőrendű céljai a növekedésnek és a versenyképesség javításának a lisszaboni stratégiában megfogalmazott alapvető szándékából származtathatók. Az európai versenyképesség egyik legfőbb feltétele és egyben fokmérője az információs és kommunikációs szolgáltatások hatékonyságának javulása. Ennek fontos eszköze az infokommunikációs piacok egységes európai belső piacának

* A szerző köszöni az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének, hogy megteremtette a szükséges feltételeket a tanulmány megírásához.

¹ A tagállamoknak 2003. július 25-ig kellett átültetniük a csomagba tartozó irányelveket (kivéve az adatvédelmi irányelvet, amely átültetésének határideje 2003. október 30. volt), azonban csak hét tagállam (Ausztria, Svédország, Dánia, Finnország, Írország, Olaszország, Egyesült Királyság) ültette át határidőre nemzeti jogrendjébe az irányelveket, a fennmaradt nyolc ország ellen a Bizottság eljárást indított.

megteremtése, az elektronikus hírközlési piacok megnyitása a verseny számára, valamint az – élénkülő versenyt támogató – egységes szabályozás megteremtése. Ezek az alapvető célok végighúzódnak a szabályozás utóbbi évtizedein.

Az ágazat szabályozásának alakulását két korszakra lehet elkülöníteni, az első a *versenyt helyettesítő* szabályozás korszaka, amit a természetes monopóliumok szabályozásának alapgondolata és az ebből fakadó célok és eszközök jellemeztek, a második a *versenyt ösztönző* szabályozás korszaka, amit a fokozatosan kialakuló verseny fenntartása és ennek megfelelően a szabályozásban a versenyjogi szemlélet erősödése jellemez. E korszak fontos jellemzője a sektorspecifikus szabályozás leépíthetőségének erősítése, hogy a fenntartható verseny kialakulásával az általános versenyjogi eszközöknek adja át a helyét (ami bizonyos piaci területeken talán egy harmadik korszak nyitányát is jelentheti, amelyet már a versenyszabályozás domináns szerepe jellemez). E sajátos hálózatos ágazat szabályozásának logikája olyan pályát határoz meg a verseny számára, amely a kialakuló és egyre erősödő szolgáltatásalapú versenytől az önfenntartó infrastruktúrára épülő verseny felé halad.

A jelenlegi szabályozási keretrendszer legfontosabb erényei a korábbi szabályozási rezsimhez képest az egységes szabályozási elvek és feltételek megteremtése, a nagyobb fokú technológiasemlegesség, ami az iparágat alapvetően jellemző konvergenciát is figyelembe veszi,² és az ágazati szabályozás határozottabb közelítése a versenyjoghoz – mind elveiben, mind módszereiben. Míg a jelenleg érvényes szabályozás bevezetését megelőző időszakot a *tartós, versenyt helyettesítő* szabályozás jellemezte, addig a 2003-tól hatályos szabályozás sokkal inkább *versenyt ösztönző* és *átmeneti* jellegű. Az elektronikus kommunikációra és szolgáltatásokra vonatkozó, jelenleg érvényes szabályozási keret alapját a következő irányelvek adják.³

- *Keretirányelv*: az általános szabályozási elveket, a nemzeti szabályozó hatóságok feladatait és a további specifikus irányelvekre vonatkozó közös rendelkezéseket tartalmazza (2002/20/EK).

² A konvergencia olyan technológiai és társadalmi folyamat, amely a távközlési, az informatikai és a médiaágazatok között zajlik, és amely a tartalom és annak továbbítása, terjesztése, vagyis a termékek és szolgáltatások, valamint az eszközök, technológiák, hálózatok és termelési folyamatok egymáshoz való közeledését jelenti. Ez megjelenik a technológia és a piaci folyamatok szintjén, és követnie kell a szabályozásnak is. A horizontális (a különböző ágazatok azonos termelési fázisai közötti) konvergencia a verseny fokozódásával jár, mivel a különféle ágazatok szereplői más ágazatokra jellemző szolgáltatásokat kezdenek nyújtani, így a különböző szolgáltatások a horizontális piacokon egymás versenytársaiként kezdenek megjelenni. A jelenlegi szabályozási szemlélet szerint a verseny értékelése és szabályozása szempontjából a horizontális konvergenciát egységesen kell kezelni, míg az egyes termelési láncok fázisai közötti vertikális irányút elkülönítetten. Ez jelenik meg a távközlési szektor szabályozásának alapelveiben is: a keretirányelv leszögezi, hogy mindenféle átviteli platformra (hálózatra és szolgáltatásra) egységes szabályozásnak kell kiterjednie, ettől viszont el kell választani a tartalomszabályozást.

³ Az irányelvek pontos címeit lásd az *Irodalomban*.

- *Engedélyezési irányelv*: a piacra lépés módját és kérdéseit szabályozza (2002/22/EK).
- *Hozzáférési irányelv*: a piaci szereplők együttműködésének és egymás hálózatához, eszközeihez való hozzáférés kérdéseit szabályozza (2002/19/EK).
- *Egyetemes szolgáltatási irányelv*: az egyetlen szolgáltatások nyújtásának és a fogyasztók érdekei védelmének a kérdéseit szabályozza (2002/22/EK).
- *Adatvédelmi irányelv*: a személyes adatok kezelésének és a személyiségi jogok védelmének kérdéseit rendezi (2002/58/EK).
- *Összegző irányelv*: a csomag részének szokás tekinteni még az elektronikus hálózatok és szolgáltatások piacának sajátos versenyszabályait összegző irányelvet is (2002/77/EK).

A hatályos irányelveket rendeletek (*regulation*), határozatok (*decision*), ajánlások (*recommendation*) és iránymutatások (*guidelines*) egészítik ki. Ezek közül három fontosabbat érdemes kiemelni.

Az első az Európa Parlament és Tanács rendelete a helyi hurok átengedéséről (2000/2887/EC). A helyi hurok átengedése alapvető fontosságú a verseny kibontakozása szempontjából. Mivel ezen a területen a teljes belső piacra vonatkozóan a verseny sürgős erősítésére volt szükség, ezért már a szabályozási csomag többi elemének elkészülte előtt fontosnak tartották, hogy rendelet útján írják elő: a közcélú távközlési hálózatot működtető szolgáltatóknak átlátható és diszkriminációmentes módon biztosítaniuk kell a jogosultak számára a helyi hurok átengedését, és erről referenciaajánlatot kell készíteniük.

A másik fontos eleme e szabályozási csomagnak az az *ajánlás* (2003/311/EC), amelyben a Bizottság iránymutatást ad, hogy melyek azok az elektronikus kommunikációs piacok, ahol a verseny hatásosságát a tagállami hatóságok vizsgálják (potenciális érintett piacok). E piacokon a nemzeti szabályozó hatóságoknak meghatározott időközönként piacelemzést kell végezniük, és a megállapított jelentős piaci erővel rendelkező szolgáltatókra megfelelő kötelezettségeket kell kiszabniuk. A bizottsági ajánlás útmutatóként szolgál, ugyanakkor megengedi a tagállami szabályozó hatóságoknak, hogy olyan más piacokat is meghatározzanak, ahol a verseny hiánya miatt ilyen jellegű szabályozásra szükség lehet. A harmadik kiemelendő dokumentum pedig azon iránymutatás (2002/C 165/03), amely a piacelemzésnek és a jelentős piaci erő vizsgálatának módszertanát határozza meg.

A szabályozás alapvető elve, hogy a sektorspecifikus *ex ante* szabályozást akkor és csak akkor alkalmazzák, ha a verseny nem hatékony, és annak megteremtéséhez a versenyszabályozás eszközei nem elegendők. Ezért az irányelvekben meghatározott kötelezettségek kiszabása azokon a termék- és szolgáltatáspiacokon indokolt, amelyek megfelelnek három kritériumnak [a három kritérium próbája (*three criteria test*)]:

- magas és nem átmeneti (jogi és/vagy strukturális) belépési korlátok vannak jelen;
- nem várható, hogy a piac (belátható időn belül) a hatékony verseny irányába fejlődik;
- a versenyjog alkalmazása önmagában nem elegendő a piaci kudarcok kezelésére.

Az ágazatspecifikus szabályozás alapvető logikája a következő utat követi:

1. *Piacmeghatározás*: a bizottsági ajánlás és iránymutatások figyelembevételével a tagállami szintű érintett piacok meghatározása a versenyjog vonatkozó szabályai szerint (amelynek része a piacok földrajzi határainak meghatározása is).
2. *Piacelemzés*: az azonosított érintett piacokon a verseny hatásosságának a vizsgálata versenyjogi eszközökkel és módszerekkel, amelynek során azt elemzik, hogy az adott piacon vannak-e jelen jelentős piaci erejű szereplők, és ha igen, akkor melyek ezek. A 2003 óta hatályos szabályozás a jelentős piaci erő meglétét a korábbi piaci részesedéshez kötött szabály helyett a versenytörvényben használt dominanciaelvhez köti, azaz ahhoz, hogy van-e olyan piaci szereplő, amely a felhasználóktól és versenytársaktól számottevő mértékben függetlenül képes cselekedni, döntéseket hozni.
3. *Kötelezettségek kirovása a jelentős piaci erejű szolgáltatókra*: a konkrét kötelezettségek a piaci verseny elégtelenségének oka és mértéke szerint (a piacszerkezeti sajátosságokat, a versenytorzulás mértékét és a szereplők méretét figyelembe véve) egyedileg állapíthatók meg. A kiróható kötelezettségek egy listából választhatók, de van lehetőség egyéb kötelezettségek bevezetésére is az Európai Bizottsággal egyeztetve. A jelentős piaci erejű szolgáltatókra kiróható kötelezettségek főbb csoportjai: *átláthatóság* (például specifikált nyilvánosság, referenciaajánlat); *diszkriminációmentesség*; *számviteli szétválasztás*; *árszabályozás* (és hozzá a költségszámolás rendszerének előírása); *hozzáféréssel és összekapcsolással kapcsolatos kötelezettségek*: kötelezés meghatározott hálózatrészekhez és kapcsolódó berendezésekhez való hozzáférés biztosítására, használatuk lehetővé tételére (például helyi hurok átengedése, helymegosztás...).

A jövőbeli szabályozás kritikus kérdései és a jelenlegi szabályozás reformja

A távközlési iparágban zajló, konvergenciából fakadó vertikális és horizontális mozgások kihívásai

A konvergencia folyamata technológiai és piaci szinten zajlik, és e változásokat követnie kell a szabályozásnak is. Technológiai szinten e folyamat elsősorban a digitalizációval jellemezhető, ami lehetővé teszi, hogy ugyanazon tartalom a különböző platformokon, hálózatokon átvihető legyen. Ennek következtében a különböző hálózatok hasonló szolgáltatásokat képesek nyújtani, és e folyamatok a szolgáltatókat *vertikális* összefonódásokra, terjeszkedésre ösztönzik. A vertikális elmozdulás részben élénkíti, részben pedig újabb szűk keresztmetszetek kialakulása révén korlátozza a versenyt.

Helyettesítő szolgáltatások. A vertikális elmozdulások egyik csoportja a digitalizáció előbb leírt következményeként jön létre. Ha a különböző platformok, hálózatok képesek ugyanazon tartalom továbbítására, akkor egymás *helyettesítőivé* válhatnak, és a hagyományos piaci határokat elmosva növelik a verseny intenzitását. Így az egyes platformtulajdonosok termelési lánc menti vertikális terjeszkedésének horizontális következménye az, hogy adott szolgáltatási piacokon egymás versenytársaiként jelennek meg korábban eltérő szolgáltatásokat nyújtó (akár másik iparágban működő) vállalkozások. Számos példája van annak, hogy az egyes hálózatokon olyan szolgáltatások jelennek meg, amelyek korábban az infrastruktúra más ágában voltak csak elérhetőek. Ilyen például az internet-hozzáférés, amit a technológiai konvergenciának köszönhetően az infrastruktúra többféle ágához tartozó vezetékes és mobiltávközlési hálózatokon, valamint kábeltelvíziós hálózatokon is nyújtanak, vagy a már mobil- és vezetékes távközlési hálózaton is elérhető televíziós szolgáltatások [például interneten nyújtott digitális televíziószolgáltatás (*IPTV, Internet Protocol Television*)], valamint a szélessávú hozzáférések segítségével, például kábeltelvíziós hálózaton bonyolítható telefonszolgáltatás [internetalapon továbbított telefonszolgáltatás (*VoIP, Voice Over Internet Protocol*)]. Az így kialakult versenyhelyzet az egyes hálózattulajdonosokat szolgáltatásportfóliójuk szélesítésére ösztönzi, ami viszont a különböző platformok olyan irányú fejlesztésére is készíttet, hogy mindezen szolgáltatások nyújtására alkalmasak legyenek. Így az egymást földrajzilag átfedő hálózatok révén bizonyos távközlési tevékenységek esetében új típusú infrastruktúrára épülő verseny alakulhat ki.

Ez a szabályozásra vonatkozóan többfajta kihívást is jelent. Egyrészt, a hagyományos távközlési szolgáltatásokra kidolgozott szabályozási eszközök nem feltétlenül alkalmasak a szolgáltatások új technológiákra épülő és új piaci igényekhez igazodó megjelenési formáinak szabályozására. Például a hagyományos vezetékes telefonszolgáltatásra kidolgozott jogi szabályozás nem elegendő az interneten alapuló telefonszolgáltatás által felvetett kérdések kezelésére, és ezzel a beruházások és az innováció akadályá is lehet.⁴

⁴ Annak kérdése sem egyértelmű, hogy milyen feltételek esetén tekinthető az internetes telefonszolgáltatás nyilvánosan elérhető telefonszolgáltatásnak. Sőt, ebben az esetben még a szolgáltatás értelmezése sem egyszerű. Ha az internetes telefonszolgáltatás használatához nem kell más, csak a megfelelő szoftver internetről való letöltése, akkor a „szolgáltató” csak a szoftver rendelkezésre állását biztosítja, és nem kerül sor „szolgáltatás” nyújtására, továbbá akkor sem tekinthető a jogszabályokban definiált „szolgáltatásnak”, ha használatával csak hívások kezdeményezése vagy fogadása lehetséges. Az internetes telefonszolgáltatás megjelenésével újragondolásra szorulnak az egyetemes szolgáltatási irányelvben meghatározott kötelezettségek és azoknak a gyakorlatban történő rugalmas megvalósítása is. Az internetes telefonszolgáltatással kapcsolatos kihívásokról lásd *Domokos* [2006], *De Bijl–Peitz* [2006], valamint a Bizottság és az egyes nemzeti szolgáltatók állásfoglalásáról *Hogan & Hartson* [2006] 116–120. o.

Másrészt, a szabályozásnak e folyamatokat figyelembe kell vennie annak eldöntéséhez, hogy szükséges-e az *ex ante* ágazati szabályozás, hiszen az egyik legfontosabb alapelv, hogy a szabályozás csak ott és addig maradjon fenn, ahol és ameddig nem jelenik meg meg az adott infrastruktúrára épülő szolgáltatások hosszú távon is hatásosnak bizonyuló versenye. Ezért a piacmeghatározás és piacelemzés folyamatában az ágazati szabályozónak figyelembe kell vennie a különböző platformokon kialakuló helyettesítő szolgáltatásokat is. Az Egyesült Államokban például a kábelhálózatok lefedettségének jelentős növekedése miatt az amerikai szabályozó hatóság úgy ítélte meg, hogy az egymással versenyző platformoknak köszönhetően elég erős az infrastruktúrára épülő verseny ahhoz, hogy bizonyos szolgáltatások esetében a szabályozás visszaszoruljon. Ezért a kábelmodemes internet-hozzáférést, majd később a DSL alapú hozzáférést is kivették a szigorú hozzáférési szabályozás alá tartozó szolgáltatások köréből, és információs társadalmi szolgáltatássá minősítették át.

Természetesen a versenyzői szolgáltatásokat nyújtó hálózatok teremtette verseny hatásossága függ e hálózatok földrajzi átfedésének mértékétől. A legtöbb EU-tagországban messze elmarad a kábelhálózatok lefedettsége az amerikaitól, így az Európai Bizottság értékelése szerint a szerepük az infrastruktúrára épülő verseny megerősödésében még nincs olyan mértékű, hogy ne lenne szükség ágazati szabályozásra. Magyarország viszont azon néhány tagország közé tartozik,⁵ ahol jelentős a kábelpenetráció és így a kábeltelevíziós hálózat (*Community Antenna Television, CATV*) és közcélú távbeszélő-hálózat (*Public Switched Telephone Network, PSTN*) átfedése.⁶ Ezért is javasolja a GVH a magyar ágazati szabályozó jelentős piaci erő azonosítási eljárására vonatkozóan, hogy azt „úgy végezze el, hogy tekintettel van a kábeltelevíziós hálózatokon elérhető szolgáltatások egyre növekvő jelentőségére, különösen is a hangszolgáltatások és a közvetítőválasztás terén”, valamint hogy a „szabályozás biztosítsa, hogy a hangszolgáltatást kínáló vezetékes távközlési és kábeltelevíziós vállalkozások a hangszolgáltatás kis- és nagykereskedelmi szintjét érintő szabályozás tekintetében is egyenlő elbánás alá essenek” (GVH [2006] 9. o.).

Kiegészítő szolgáltatások. A vertikális elmozdulások másik csoportjába olyan esetek tartoznak, amikor távközlési szolgáltatók más, ágazaton kívüli olyan vertikálisan egymásra utalt szolgáltatásokat is bevonnak tevékenységi körükbe, amelyek bizonyos típusú szolgáltatások esetén kiegészítik egymást. E kiegészítő tevékenységek esetében az egyik piacon meglévő pozíciójukat a szolgáltatók átvethetik a másik tevékenység piacára is, kizárólagos szerződések, árukapcsolások révén. Ilyen

⁵ Európában a Benelux államok, Skandinávia, Németország és Magyarország tartoznak a magas kábelpenetrációjú régiók közé (NHH [2006a]).

⁶ A hazai háztartások 75 százaléka kábeltelevíziós infrastruktúrával is lefedett és a szolgáltatást igénybe vevő háztartások közel 65 százalékát négy tőkeerős szolgáltató látja el, akik a hálózatuk ilyen irányú fejlesztésére képesek. (GVH [2006] 16. o.)

esetekben a versenyhatóságnak a fúziók esetében mérlegelendő versenyjogi szempontokat kell vizsgálnia: az összefonódásból fakadó hatékonyság növekedésével és emelt szintű szolgáltatások lehetőségével (versenyképesség fenntartása és növelése) szemben a verseny korlátozásának lehetősége áll. E szempontok mérlegelésével a döntés lehet a tranzakció megtiltása, mint a *General Electric–Honeywell*-esetben (COMP/M.2220, 03/07/2001), vagy bizonyos diszkriminációtilalmi kötelezettség előírása, mint a *Magyar Telekom–Dataplex*-esetben (Vj-210/2005). Az üzleti távközlés piacán piacvezető Magyar Telekom egy adatközponti szolgáltató (Dataplex) – amely a nagy biztonságú adatközpontok piacán volt piacvezető – felett szerzett irányítást. Így felmerült annak veszélye, hogy a távközlési piaci versenytársak az informatikai infrastruktúra nagy biztonságú fizikai elhelyezését igénybe vevő ügyfelek egy meghatározó és jelentős hányadának nem tudnak majd szolgáltatást nyújtani, és így e nagy előfizetőket a távközlési szolgáltatások más üzleti szegmenseiben is elvesztik. A GVH a tranzakciót nem tiltotta meg, tekintettel a hatékonyságjavulásra és az emeltszintű szolgáltatásoknak az ügyfelek számára jelentkező előnyeire, csak a kizárólagos árukapcsolás tilalmát írta elő. Ezek az összefonódások ugyanakkor az ágazati szabályozás szempontjából megkívánják e kiegészítő tevékenységek piacain egységes szemléletű szabályozását vagy legalábbis a kiegészítő tevékenységek piacain meglévő pozíciók figyelembevételét az egyes piacok szabályozásakor (például a jelentős piaci erő azonosításának eljárásában).

A tartalom és átvitel összefonódása. Hasonló problémákat vet fel az iparágon kívüli vertikális összefonódások, terjeszkedések egy speciális csoportja, amikor az infokommunikációs piacok szabályozásának szemléletében hagyományosan szigorúan szétválasztott tartalomnak és átvitelnek a konvergenciája valósul meg, ezzel teremtve a verseny szempontjából új, kritikus szűk keresztmetszeteket. Egyre kevésbé tűnik tarthatónak a keretirányelvben (2002/21/EK irányelv, preambulum 5. bekezdése) megfogalmazott merev elhatárolása a tartalom és hálózat szabályozásának, amikor azok növekvő összefonódása és egymásrautaltsága figyelhető meg. Az informatikai szektorban az internet-hozzáférés szolgáltatói lépnek be a tartalomszolgáltatás piacára összefonódásokkal, felvásárlásokkal vagy leányvállalatok alapításával [lásd például AOL–Time Warner-eset (HL L 268, 2000. 9. 11), vagy a Deutsche Telekom–Beta Reserach-eset (HL C 312. 1998)], míg a műsorterjesztési piacon pedig a kábeles és műholdas platformszolgáltatók jelennek meg tartalomszolgáltatóként is (például MSG Media Service-ügy (HL L 364. 1994. 12. 31), de a Magyar Telekom ilyen jellegű törekvéseire is találunk példát).⁷ Ilyen esetekben

⁷ A GVH a közelmúltban engedélyezte (Vj-83/2008/8), hogy a Magyar Telekom Távközlési Nyrt. egyedüli közvetett irányítást szerezzen az IKO-New Media Szolgáltató Kft. és az IKO Content & Rights Media és Technológia Ügynökség Kft. felett. Az IKO-csoport meghatározó tevékenysége a mobil-tartalombeszerzés és -tartalomértékesítés.

az előzőekben bemutatottakhoz hasonlóan előfordulhat, hogy a vállalatok az egyik piacon megszerzett pozíciójukat átvetítik a termelési lánc más elemeire (és így más piacokra) azáltal, hogy a versenytársak hozzáférését az adott szegmensben korlátozzák. Ha a tartalom területén domináns szolgáltató korlátozza a hozzáférést az általa birtokolt tartalmakhoz, akkor a versenytársak nem tudnak megfelelő számú vonzó programot kínálni. De hasonlóképp, ha az átviteli szegmensben domináns szolgáltató nem biztosít hozzáférést a hálózatához, akkor a versenytárs nem tudja a tartalmát a fogyasztókhöz eljuttatni, mert nem talál alternatív infrastruktúrát. Ezért is került be az Európai Bizottságnak az érintett piacokat meghatározó 2003. február 11-i ajánlásába a 18. sorszámú piac (műsorterjesztési szolgáltatás tartalom-végfelhasználókhoz eljuttatása), elismerve és elfogadva a tartalomszolgáltatók hozzáférési igényeit. Ugyanakkor a másik irányból, adott tartalomhoz való bármely átviteli hálózattól való hozzáférés biztosítása is fontossá válhat az itt bemutatott vertikális terjeszkedések miatt. Ez felveti az igényét a szabályozásban egyfajta *hálózatsemlegességi* elvnek, hogy a tartalomszolgáltatók ne részesíthessenek előnyben egyes hálózatokat, kizárva másokat: adott tartalom bármilyen platformról egyformán elérhető legyen.

Ezért egyre többen kérdőjelezik meg a továbbítás és tartalom szétválasztását, és javasolják a média, a műsorterjesztés és a távközlési szabályozás egymáshoz való viszonyának tisztázását, továbbá ezeket a problémákat együttesen és átfogóan kezelni képes piacszabályozást és a piacfelügyeletet lehetővé tevő szabályozási környezet kialakítását (például *OECD* [2007] 22–23. o.). A GVH szerint is „a média és távközlés szabályozási feladatainak egy kézbe adása a hálózat és tartalom közti összefüggések miatt szükségesnek látszik” (*GVH* [2006] 27. o.). Hat fejlett infokommunikációs és médiapiaccal rendelkező *OECD*-tagállamban már ilyen egységes szabályozó hatóság működik (Ausztrália, Egyesült Államok, Kanada, Japán, valamint az EU-tagállamok közül Anglia és Olaszország). Angliában pedig még egységes jogszabály (*Communication Act*) is rendelkezik átfogóan e piacokról (*OECD* [2004]). Talán egy ilyen szándék nyitányaként is értelmezhető Magyarországon az elektronikus hírközlési piacokat felügyelő ágazati szabályozó (Nemzeti Hírközlési Hatóság, NHH) és a médiapiacot felügyelő hatóság (ORTT) között nemrégiben létrejött együttműködési megállapodás (*NHH* [2008a]).

A túlszabályozás veszélye

Az innovációt és a beruházásokat korlátozó túlszabályozás veszélye a liberalizációs célú elektronikus hírközlés-szabályozás esetében is előfordulhat, amikor egy szabályozó hatóság például a technológiасemlegesség elvére hivatkozva a szabályozást kiterjeszti a feltörekvő piacokra, vagy ha a szolgáltatásalapú verseny biztosítása érdekében alkalmazott hozzáférési kötelezettségeket olyan esetben is előírja, amikor azokra már nem lenne szükség.

Éppen ezért a 2002/21/EK keretirányelv preambuluma 5. bekezdése óvatosságra int a *feltörekvő piacok szabályozását* illetően, azonban a feltörekvő piacokra vonatkozó szabályozói önmegtartóztatás nem jelenthet teljes mértékű átmeneti mentességet a szabályozás alól (*regulatory holiday*). Ugyanakkor a szabályozási keretcsomag nem ad egyértelmű segítséget a feltörekvő piacok azonosításához és szabályozásához, e tekintetben az egyes tagországok nemzeti szabályozó hatóságainak a véleménye és gyakorlata nem is egységes.⁸

A másik érzékeny kérdés e szempontból az ágazati *ex ante* szabályozás leépíthetősége. A feleslegesen alkalmazott hozzáférési kötelezettségek az infrastruktúrára épülő verseny kialakulását és megerősödését akadályozhatják, mivel nem ösztönöznek kellően az infrastruktúra fejlesztésébe való beruházásra. Különösen fontos e kérdésben a korábban bemutatott három kritérium próbájának harmadik eleme, amely szerint csak akkor van jogosultsága az *ex ante* szabályozásnak, ha a versenyjog alkalmazása önmagában nem elegendő a piaci kudarcok kezelésére. Ez azt kívánna meg, hogy az ágazati szabályozó a sektorspecifikus *ex ante* kötelezettségek kiszabása előtt minden esetben érdemben vizsgálja felül, hogy a versenyjogi eszköztár önmagában alkalmatlan-e a piaci probléma kezelésére, ennek vizsgálatában konzultáljon a versenyhatósággal, és annak véleményét vegye figyelembe a kérdés megítélésénél (lásd erről Kovács [2006]).

Már azonban a jelenleg hatályos európai uniós szabályozási csomag kapcsán is sugallták, az új reformtervezetben⁹ pedig explicite ki is mondják, hogy az egyes nemzeti szabályozó hatóságoknak az *ex ante* szabályozás jogosultságának értékeléséhez a 2003. február 11-i ajánlásban szereplő érintett piacokra nem kell elvégezni a háromkritérium-próbát, mert annak vélelmét, hogy e piacok esetében a három kritérium érvényesül, maga az ajánlás biztosítja. Ez a javaslat a harmadik kritérium kérdésében kritikus, mert e harmadik kritérium érvényesülésének átfogó vizsgálatát az említett ajánlás nem végzi el, csak példákat felsoroló általános érvelést ad. Ennek vizsgálatához azonban minden egyes megoldandó piaci probléma konkrét azonosítására lenne szükség minden érintett piacon, valamint a rendelkezésre álló versenyjogi eszközök (és gyakorlat) és az *ex ante* kötelezettségek hatékonyságának összevetésére.

A javaslatban szereplő vélelem elfogadása esetén azonban féltő, hogy az egyes tagországok ágazati szabályozói az eljárásaik egyszerűsítése érdekében a három kritérium próbáját csak olyan esetben fogják elvégezni, amikor a Bizottság ajánlásában nem szereplő piacot kívánnak szabályozni, és épp a verseny szempontjából kritikus érintett piacok esetében nem. Így a kötelezettségek kiszabásának egyetlen feltétele az lesz, hogy van-e a piacon jelentős piaci erejű szolgáltató, de elmarad annak vizsgálata, hogy minden felmerülő piaci problémát valamilyen *ex ante* kötelezettséggel kell-e ke-

⁸ A magyar ágazati szabályozó véleményét és gyakorlatát a magyar szabályozás bemutatásakor ismertetjük.

⁹ Jelenleg zajlik a hatályos szabályozási csomag reformjának előkészítése, aminek elemeit a későbbiekben fogjuk bemutatni.

zelní, vagyis a fenntartható piaci versenyt korlátozó viselkedések megelőzésének leg-hatékonyabb eszközei valójában szektorspecifikus kötelezettségek-e. Ez a gyakorlat azonban a szektorspecifikus szabályozás leépíthetőségét egyértelműen csökkentené.

Harmonizációs problémák

Az európai szabályozási keret egyik fő célkitűzése az egységes szabályozási feltételek biztosítása az Európai Unióban. Ezt a célt szolgálja a harmonizációs irányelveken túl a keretirányelvben megfogalmazott

- *bejelentési rendszer és konzultációs eljárás* a tagállami szabályozó hatóság olyan döntései esetében, amelyek a tagállami piacon túl a belső piac működésére is kihatnak;
- a *bizottsági vétőeljárás* olyan döntések esetében, amelyek ellentétesek a közösségi joggal, vagy amelyek akadályozzák a belső piac fejlődését; valamint
- a *bizottság ajánláskibocsátási joga*.

Ugyanakkor a keretirányelv (4. cikk 1. bekezdés) kötelezi a tagállamokat, hogy megfelelő mechanizmust alakítsanak ki a nemzeti szabályozó hatóság döntéseinek felülvizsgálatára. A Bizottság konzultációs folyamat során tett megállapításait azonban a nemzeti bíróságok az egyes döntések felülvizsgálata során sokszor figyelmen kívül hagyják, így az adott határozat közösségi joggal való összhangját illetően a végső szót tulajdonképpen a tagállami bíróságok¹⁰ mondják ki (Tóth [2006]). Ezeket a problémákat orvosolhatja egy központi, európai szintű szabályozó hatóság létrehozása, amit a közösségi szabályozás kialakítása során már többször felvetettek, és a jelenleg készülő reformtervezetnek is újra eleme.

Egyetemes szolgáltatások újragondolása

Az ágazat szabályozását korábban az jellemezte, hogy túlhangsúlyozták a vezetékes távbeszélő-hálózatoknak mint infrastruktúrának, valamint a hangszolgáltatásnak (az azon nyújtott szolgáltatások közül) a szerepét. Mára a technológiai és piaci folyamatokat követve a szabályozás középpontja jelentősen kitágult és elmozdult. Az egyete-

¹⁰ További problémák is megemlíthetők a bírósági felülvizsgálati gyakorlattal kapcsolatban. Egyrészt, a felülvizsgálat számos alkalommal túl hosszán elnyúlik, amit a nemzeti szabályozó hatóságok és a piaci szereplők is gyakran kritizálnak. Ráadásul, számos tagállamban a szabályozó hatóság döntéseinek végrehajtását a bíróság automatikusan felfüggeszti, ami ellentmond a keretirányelvben megfogalmazottaknak. Az is gondot okoz, hogy a nemzeti bíróságokon a döntések felülvizsgálá-
tához szükséges speciális piaci és műszaki tudás gyakran hiányzik, ezért a jövőben kritikus lehet az ilyen területen ítélkező bírák képzése.

mes szolgáltatások esetében azonban a szabályozás még mindig az említett távközlési szolgáltatásokra koncentrál, holott a hangszolgáltatások jelentősége egyre csökken az összes infokommunikációs szolgáltatások használatán belül, továbbá a konvergenciának köszönhetően a különböző platformok, hálózatok éppúgy képessé váltak bármilyen tartalom továbbítására és szolgáltatás nyújtására. Ennek következtében egyre többen vetik fel az egyetemes szolgáltatási kötelezettség újragondolásának szükségességét, egyfelől a belefoglalt szolgáltatások körét illetően (például vajon része legyen-e a szélessávú hozzáférés), illetve hogy a szolgáltatási kötelezettségnek mely hálózatokra kell kiterjednie (példaként hozható az internetalapú telefonszolgáltatás szerepének növekedése a hangszolgáltatásokon belül, ami fölöslegessé tehet a vezetékes telefonhálózatra vonatkozó bizonyos kötelezettségeket). (OECD [2007] 22. o.)

*A jelenlegi szabályozás reformja*¹¹

Az Európai Bizottság 2005 végén nyilvános konzultációt kezdeményezett a 2003. július 25-e óta hatályos európai távközlési szabályozás reformjáról és az egységes belső távközlési piac kialakításáról. Az Európai Bizottság 2007 novemberében fogadta el a reformcsomagról szóló javaslatát, amit további vitára bocsátott. Jelenleg készül a végleges javaslat az Európai Parlament számára. Ahhoz, hogy a bizottsági javaslatok jogszabállyá váljanak, szükséges az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa jóváhagyása is. A tervek szerint a reformcsomag 2009 végére léphet hatályba. A javaslatcsomag által érintett területek három nagyobb csoportba sorolhatók.

1. Az első csoportba tartoznak a *szabályozás javítását* célzó változtatások. *Dereguláció a versenypiacokon.* Javasolják a szabályozás leépítését azokon a piacokon, amelyeken az európai piacnyitás következtében már kialakult és fenntarthatóvá vált a verseny, illetve súlyponti kérdéseinek áthelyezését a problémásabb területekre (például a szélessávú szolgáltatások piacára). Az új tervezetben ezért az érintett piacok köréből kikerült a kiskereskedelmi piacok nagy része: a korábbi hét kiskereskedelmi piacból csak egy marad meg (lásd *1. táblázat*). Ez annak köszönhető, hogy a Bizottság véleménye szerint a nagykereskedelmi piacok megfelelő szabályozása olyan mértékben csökkenti a piacra lépési korlátokat, hogy e kiskereskedelmi piacok szigorú szabályozásának fenntartása nem szükséges, sőt akadályozhatja az innováció és a verseny további élénkülését. Ezt bizonyítja az alternatív piaci szolgáltatók megjelenése Európa-szerte: a közvetítőválasztás és közvetítő-előválasztás révén működő szolgáltatók, valamint a szélessávú hangszolgáltatások elterjedése e piacokon

¹¹ A reform egyes elemeiről ír *Gál* [2006] és *Tóth* [2006]. A reformjavaslatokhoz kapcsolódó összes uniós dokumentum megtalálható: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/itemlongdetail.cfm?item_id=3701.

a hatékony kiskereskedelmi szintű (szolgáltatásalapú) verseny kibontakozását jelzi. Az egyetlen kiskereskedelmi piac, ahol továbbra is szükségesnek vélik az *ex ante* szabályozást, a helyhez kötött telefonhálózathoz való hozzáférés. Mivel az egyetlen nagykereskedelmi piac, amelynek szabályozása hatással lehet erre a piacra, az a helyi hurokhoz való hozzáférés piaca, azonban e piacra való belépés jelentős költségekkel jár, és időigényes. Az eddigi eredményeket feltáró több tanulmány szerint is a helyi hurokhoz való hozzáférés az a terület, ahol a legkevésbé volt sikeres az eddigi szabályozás (lásd például *Progress report ...* [2008] 35. o. vagy *OECD* [2007] 30. o.). E reformcsomag ajánlása szerint az ágazati szabályozásnak a nagykereskedelmi piacokra kell összpontosítania, ahol még mindig szűk keresztmetszet akadályozza az eredményes versenyt. Az új tervezetben azt a már korábban megjelent véleményt is explicitté teszik, hogy az eljárás egyszerűsítésének érdekében a Bizottság ajánlásában meghatározott piacok esetén a szabályozó hatóságnak nem kell lefolytatnia a piacelemző vizsgálatot (a három kritérium próbáját), hanem e piacok tekintetében az a vélelem érvényesül, hogy a három kritérium teljesül.

A verseny erősítése. Lehetővé tennék, hogy a nemzeti szabályozó hatóságok *végző eszközként* az erőfölényben lévő távközlési szolgáltatókat funkcionális szétválasztásra kötelezzék.

Új (részben piaci) alapokra helyeznék a *rádióspektrummal való gazdálkodást*. A rádióspektrum korlátozott mennyiségét elosztó jelenlegi rendszerek merevek, és nem támogatják az innovációt. Annak ellenére, hogy adott spektrum felhasználásával nyújtott szolgáltatások növekvő mértékben konvergálnak, a rádióspektrumhoz való hozzáférésnek és felhasználásának feltételei még mindig szolgáltatófüggők (például eltérnek egy mobilszolgáltató és egy műsorszóró szolgáltató esetében). A spektrumgazdálkodás reformja a piaci rugalmasság növelésével és a spektrumhasználókra nehezedő szabályozási terhek csökkentésével igyekezne a versenyt erősíteni, az innovációt és a beruházásokat ösztönözni. Ennek érdekében a rádióspektrumhoz való hozzáférés könnyítését, a használati feltételek liberalizálását és koordinált EU-szintű spektrumgazdálkodás kialakítását javasolják. A javaslat szerint a spektrumhasználói az adott sávban bármilyen technológia vagy standard használatával (technológiai semlegesség) bármilyen elektronikus hírközlési szolgáltatást nyújthatnának (szolgáltatássemlegesség). Ezen túl lehetővé tennék, hogy meghatározott frekvenciák EU-szintű másodlagos kereskedelmi forgalomba kerülhessenek. A forgalomba bocsátható frekvenciákat a tagállamok és az Európai Bizottság közösen határoznák meg. A jelenlegi adminisztratív spektrumgazdálkodást fokozatosan váltaná fel a piaci alapokra helyezett spektrumkereskedés.

2. A második csoportba az elektronikus hírközlés *egységes piacának* kialakítását segítő változások tartoznak.

Az ellenőrző szervek függetlenségének növelése. A távközlési szabályozó hatóságok gyakran még mindig közel állnak a piacon domináns helyzetben lévő szol-

gáltatóhoz, amely számos tagállamban továbbra is állami rész tulajdonban van. Az uniós távközlési reform célul tűzi ki, hogy mind a szolgáltatókkal, mind a kormány-nyal szemben megerősödjék a nemzeti távközlési szabályozó és ellenőrző szervek függetlensége.

Nagyobb fokú harmonizáció és szorosabb európai koordináció. Az eljárások erőteljesebb egységesítése érdekében jogszabályi változásokat és intézményi újításokat javasolnak. Az eljárásra vonatkozó szabályok egy részét a Keretirányelv, másik részét pedig egy Ajánlás¹² tartalmazza. A javaslat szerint mindezek az eljárási szabályok egy rendeletbe kerülnének, amely ezen eljárási szabályokon kívül tartalmazná még a jövőbeli piacelemzések megkezdésére és befejezésére vonatkozó kötelező érvényű szabályokat is (például, hogy a piacelemzési eljárást 12 hónapon belül le kellene zárni). Továbbá javasolják a Bizottság vétójogának kiterjesztését a kiszabott kötelezettségekre, mivel az egységes belső piac kialakulását és a páneurópai szolgáltatók működését megnehezíti, hogy a nemzeti szabályozó hatóságok azonos piac esetén sem mindig ugyanazon kötelezettségeket szabják ki (leggyakoribban az árszabályozás esetén). A 2007 nyarán megszületett bizottsági barangolószolgáltatásra (*roaming*) vonatkozó rendelet sikere azt mutatja, hogy az EU-szintű beavatkozás olyan esetekben lehet sikeres a fogyasztói érdekek védelmében, amikor a tagországi szabályozás nem bizonyul hatékonynak. Többek között ez is ösztönözte a Bizottságot arra, hogy a reformcsomagban egy *európai szabályozó hatóság* létrehozását is javasolják, azonban annak jogköre még kérdéses. Az új központi hatóság szerepe szempontjából nem mindegy, hogy a piacfelügyelet korlátlan döntéshozatali jogkörrel párosul-e, vagy sem, azaz döntéshozatali jogkör nélkül pusztán támogató szerepe lesz-e (a jelenlegi egyeztetések során mutatókozó lobbitevékenységek fényében ez utóbbinak nagyobb a valószínűsége).

3. Végül a *harmadik* csoportba a „fogyasztóközpontú” szabályozást erősítő változások sorolhatók.

Fogyasztói jogok megerősítése. Megfelelő garanciák biztosítása a felhasználók jogainak és a fogyasztóknak a védelmében. Többek között célul tűzik ki, hogy a fogyasztók egy nap leforgása alatt távközlési szolgáltatót válthassanak, bevezetnék az átlátható és összehasonlítható ártájékoztatáshoz való jogot, elrendelnék, hogy az ingyenes telefonszámok külföldről is hívhatók legyenek, és célul tűzik ki az egységes európai segélyhívó szám (112) hatékonyabb működését.

A személyes adatok védelmének és a hírközlési hálózatok biztonságának megerősítése. Az európai elektronikus hírközlő hálózatok biztonságának és hálózati integritásának fokozását célzó intézkedések. Új eszközök bevezetését tervezik a kérértelen elektronikus levelek, a vírusok és más internetes fenyegetések ellen.

¹² C (2003) 2647

1. TÁBLÁZAT • Az érintett piacok újragondolása. A 18-ról hétre csökkenő érintett piacok*

A piac megnevezése	Magyarázat
<i>Az új tervezetben továbbra is megmaradó érintett piacok</i>	
Helyhez kötött telefonhálózathoz való hozzáférés	Hívások kezdeményezése és/vagy fogadása és kapcsolódó szolgáltatások (a fax vagy a betárcsázós internet) helyhez kötött (fix) telefonvonalakon. <i>Korábban két külön piacként szerepelt a lakossági és nem lakossági, az új tervezetben azonban összevontan egy piacként kezelik.</i>
Híváskezdeményezés helyhez kötött telefonhálózatból	E nagykereskedelmi híváskezdeményezés teszi lehetővé az alternatív szolgáltatóknak, hogy kiskereskedelmi szinten nyújtsanak a felhasználóknak helyhez kötött távközlési szolgáltatásokat, beleértve a betárcsázós internetkapcsolatot is.
Hívásvégződtetés helyhez kötött telefonhálózatban	Olyan nagykereskedelmi szolgáltatás, amit egyik szolgáltató biztosít a másik szolgáltatóknak, ezáltal lehetővé téve a szolgáltatók közti hívásokat.
Nagykereskedelmi hozzáférés a helyi hurokhoz (hang- és szélessávú szolgáltatások számára)	Nagykereskedelmi hozzáférés a nyilvános helyhez kötött távközlési hálózat azon utolsó szakaszához (amit helyi hurokknak hívnak), amely hozzákapcsolja a felhasználókat a telefonközponthoz és a főhálózathoz. E hozzáférés teszi lehetővé új belépők számára, hogy hang- és adatszolgáltatásokat nyújtsanak az inkubens szolgáltatótól bérelt helyi hurokon.
Nagykereskedelmi szélessávú hozzáférési szolgáltatás piaca	Lehetővé teszi új belépők számára, hogy kiskereskedelmi szélessávú hozzáférési szolgáltatást nyújtsanak a saját hálózatuk és az inkubens szolgáltató hálózatának „helyi” részét használva (bitfolyam-hozzáférésnek is nevezik).
Hívásvégződtetés egyedi mobilhálózatban	Olyan nagykereskedelmi szolgáltatás, amit egyik szolgáltató kínál a másiknak, és ami lehetővé teszi a felhasználóknak, hogy másik hálózat felhasználóit hívhassák.
A bérelt vonali szolgáltatások nagykereskedelmi végződtetési szegmense	A bérelt vonal kizárólagos kommunikációs kapcsolat: olyan elektronikus hírközlő eszközök összessége, amelyek a hálózati végpontok között átviteli kapacitást biztosítanak, és amelyeket bizonyos szolgáltatások nyújtásához vagy saját hálózatuk kiegészítéséhez bérelnek a szolgáltatók. Ezt két részre osztják: végződtetési szegmensre (a bérelt vonal legutolsó része) és trónkszegmensre (az összes többi része).
<i>Az új tervezetben kivett piacok</i>	
A bérelt vonali szolgáltatások nagykereskedelmi trónkszegmense	Lásd az előző sor <i>A bérelt vonali szolgáltatásoknak nagykereskedelmi végződtetési szegmense</i> piacát!
Helyi és helyközi lakossági helyhez kötött híváspiac Nemzetközi lakossági helyhez kötött híváspiac Helyi és helyközi nem lakossági (üzleti) helyhez kötött híváspiac Nemzetközi nem lakossági (üzleti) helyhez kötött híváspiac	A lakossági és üzleti ügyfelek számára nyilvánosan igénybe vehető telefonszolgáltatások jellemzően még mindig hagyományos helyhez kötött hálózatokon zajlanak, de az új technológiák elterjedése – főképp az internetalapú telefonszolgáltatás (VoIP) – alaposan megváltoztathatja a piaci környezetet.
Bérelt vonalak minimális készlete	A jelenleg hatályos szabályozás szerint a bérelt vonali piacon jelentős piaci erejű szolgáltatót a szabályozó hatóság kötelezheti arra, hogy a bérelt vonali szolgáltatást külön jogszabályban foglalt típusok, műszaki és minőségi jellemzők szerinti választékból meghatározott minimális készletben nyújtsa.

1. TÁBLÁZAT – folytatás

A piac megnevezése	Magyarázat
Tranzitszolgáltatások helyhez kötött hálózatban	A távolsági hívások továbbítása a helyhez kötött nyilvános távközlési hálózaton.
Hozzáférés és hívásindítás mobilhálózatok esetében	Lehetővé teszi új belépők számára, hogy egy mobilhálózati szolgáltató infrastruktúráját használva mobiltelefon-szolgáltatást nyújtsanak a felhasználóknak.
Barangolószolgáltatás (nemzetközi roaming) nemzeti piaca a mobilhálózatokon	A mobilszolgáltatóknak ahhoz, hogy felhasználóik képesek legyenek külföldön hívásokat kezdeményezni és fogadni, hozzáférési megállapodást kell kötniük az adott ország valamely mobilszolgáltatójával. <i>Mivel ez az ügy határokon átvívelve túlnyúl a nemzeti szabályozáson, ezért most már a nemrégiben életbe lépett EU barangolórendelet szabályozza e piacot.</i>
Műsorterjesztési szolgáltatás	A rádiós és televíziós műsorterjesztés esetében elsősorban a tartalmi kérdések dominánsak, ami nem e szabályozás része. <i>Ha azonban a nyilvános digitális műsorterjesztési csatornákhöz való hozzáférés problémákat vet fel, lehet alkalmazni egyéb jogi eszközöket, mint például a műsortovábbítási kötelezettség vagy másként átviteli kötelezettség (must-carry) alkalmazása.</i>

* A szürkével jelöltek kiskereskedelmi piacok, a többi nagykereskedelmi piac.
Forrás: EU Telecom Reforms [2007] 2. o.

A magyar szabályozás és megfelelése az uniós szabályozásnak

Magyarországnak kis késéssel, az EU-csatlakozás után, 2004. április 30-ig kellett a közösségi szabályozás elemeit átültetnie a nemzeti jogrendszerbe. Többek között e készítetés hatására született meg, és lépett 2004. január 1-jétől hatályba az új elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény (Eht.), amit különböző kormány- és miniszteri rendeletek egészítenek ki. Az Eht. meghatározta az elektronikus hírközléssel kapcsolatos állami feladatok ellátását megvalósító intézményrendszert és annak feladatait, átformálta a korábbi szabályozó hatóságot (a Hírközlési Felügyeletet), amelynek jogutódként a Nemzeti Hírközlési Hatóság (NHH) elődjénél jóval szélesebb jogkörrel – mivel a törvény alapján szabályozó, piacformáló, esetenként jogalkotó szerepet is betölt – jött létre.¹³

Az Eht. megjelenése korrigálta, illetve pótolta a szabályozás korábbi hibáit és hiányosságait, amelyek (más okok mellett) hozzájárultak ahhoz, hogy a magyarországi távközlési piac 2002. évi megnyitásának pozitív hatásai alig érződtek a piacnyitást követő két évben.

A korábbi szabályozás egyik hibája az volt, hogy aránytalanul súlyozottan koncentrált a vezetékes hálózatra mint platformra és az azon nyújtott hangszolgáltatásra,

¹³ A nemzeti szabályozó hatóságról az előző Verseny és szabályozás 2007. évi kötetében a postai szektor szabályozása kapcsán már részletesebben írtunk (Kiss [2008] 268. o.)

miközben a piaci folyamatok afelé haladtak, hogy a hangszolgáltatás egyre erőteljesebben áttolódott a mobilhálózatokra, a vezetékes infrastruktúra pedig – szerepének csökkenése mellett – más szolgáltatások nyújtásában kezdett egyre fontosabb szerepet játszani: az adatforgalom, főképp az internet-hozzáférés biztosításában.

A korábbi magyar szabályozás *másik* hibája a szolgáltatásalapú versenyt támogató megfelelő liberalizációs eszközök hiánya volt. A szolgáltatásalapú verseny kialakulásának fontos elemei és egyben mutatói a számhordozhatóság és a közvetítőválasztás elterjedése. A számhordozhatóság megvalósításához szükséges 125/2003. (VIII. 15.) kormányrendelet [bár annak szükségét már a hírközlésről szóló 2001. évi XL. törvény (Hkt.) előírta] csak 2003 végén született meg, és 2004 január 1-jén lépett hatályba. A közvetítőválasztás esetében pedig sokatmondó, hogy azokban az EU-tagországokban, ahol a piacnyitás 1998-ban megtörtént, rövid idő alatt érzékelhetően elterjedt a közvetítőválasztás használata, ami az árak jelentős csökkenéséhez vezetett: Németországban például a távolsági és nemzetközi hívások díjai 2003-ra több mint kilencven százalékkal csökkentek, és a tagállamok előfizetőinek 25-30 százaléka használta a közvetítőválasztást (*Report on Implementation ...* [2003] 17. o.). Ezzel szemben Magyarországon alig volt ismert és jóformán egyáltalán nem használt ez a szolgáltatás: 2002 végéig a budapesti vezetékes előfizetők alig 1 százaléka választott közvetítő szolgáltatót, és az előfizetők közel fele nem is tudott erről a lehetőségről (*Bell Research* [2003]). Mindez annak volt köszönhető, hogy a szabályozási hiányosságok és hibák miatt olyan többletköltségekkel tudtak csak közvetítőválasztás révén a piacra lépni alternatív szolgáltatók, ami jelentős versenyhátrányt okozott számukra,¹⁴ így nem igazán érte meg ezzel a szolgáltatással a piacon megjeleni.

A korábbi szabályozás *harmadik* hibája a statikusság volt: képtelen volt dinamikusan igazodni a versenyfeltételek változásához. Az Eht. azonban – a GVH értékelése szerint is (*GVH* [2006] 23. o.) – kellő mértékben rugalmas szabályozást biztosít, ami a versenyjogi szemléleten alapulva a versenyfeltételekben beálló változásokat képes érzékelni és megfelelően kezelni.

¹⁴ Ilyen többletköltségek voltak *a)* számlázásból fakadó magas többletköltségek, mivel a hozzáférési szolgáltató az előfizetőknek nem volt köteles az újonnan választott közvetítő után is számlázni; *b)* magas összekapcsolási díjak; *c)* magas marketingköltségek, mivel a téves jogszabály-értelmezés – miszerint adott szolgáltató teljesíti a közvetítőválasztás előírt kötelezettségét, ha a kínált előfizetői csomagjai közül legalább egyben biztosítja a közvetítőválasztást – lehetővé tette az inkumbens szolgáltatónak, hogy a tudatos és e lehetőségről tájékozott fogyasztókat olyan csomagok előfizetésére tereljék át, ahol ez a választás számukra nem elérhető, és hosszú távú szerződésekkel le is kössék őket e csomagokkal. 2004 után már az NHH és a GVH is indított eljárásokat a szolgáltatók e gyakorlatának megszüntetése érdekében.

Piacelemzés

Az Eht. megjelenését követően gyorsan megjelent néhány fontos kiegészítő rendelet is az új szabályozási csomaghoz, többek között a piacmeghatározásról és -elemzésről szóló rendelet.¹⁵ Ez lehetővé tette, hogy a szabályozó hatóság Magyarországon időben megkezdje az érintett piacok vizsgálatát. 2004 óta a közösségi irányelvekkel összhangban az NHH két évente elemzi az elektronikus hírközlési piacokon a verseny intenzitását, és kötelezettségeket szab ki a jelentős piaci erejű szolgáltatókra. A piacmeghatározásról és piacelemzésről szóló első határozatok 2005-ben készültek el: 16 piacról hoztak végleges határozatot (nem zárult le a műsorterjesztés nagykereskedelmi piacának vizsgálata). A piacelemzések második körét 2008 januárjában fejezte be az NHH, ismét 16 piacról született végleges határozat. Ezzel a piacok vizsgálatát mindkét körben az elsők között végezte és fejezte be a magyar szabályozó (a második kört elsőként az EU-tagországok közül). A legutóbbi piacmeghatározás során a szabályozó úgy ítélte meg, hogy a következő nagykereskedelmi piacokon hatásos verseny alakult ki: tranzitszolgáltatások, a bérelt vonali szolgáltatások trónkszegmense és a hozzáférés és hívásindítás mobilhálózatok esetében. A többi érintett piacon nincs hatásos verseny.

A vezetőes piacra vonatkozóan az NHH 2005. május 17-én tette közzé a Hívásvégződtetés egyedi, nyilvános helyhez kötött telefonhálózatban című piacelemzési határozatát. A szabályozó hatóság az első piacelemzési körben még csak tíz érintett piacot azonosított. A következő piacelemzést az NHH 2006-ban készítette, az erről készülő határozattervezetét 2007-ben publikálta. A piac szolgáltatási és földrajzi jellemzőit figyelembe véve, ebben 17 érintett piacot azonosított. Érintett piacoknak ítélte a hívásvégződtetést a következő szolgáltatók nyilvános helyhez kötött hálózatán: 1. Magyar Telekom, 2. Invitel, 3. Hungarotel, 4. Emitel, 5. Monortel, 6. PanTel, 7. BT Limited, 8. eTel, 9. GTS DataNet, 10. UPC Magyarország Kft., 11. Dunakanyar Holding Kft., 12. Digi Kft., 13. FiberNet Zrt., 14. On-Line System Kft., 15. Tarr Építő-, Szolgáltató- és Kereskedelmi Kft., 16. T-Kábel és 17. TvNetWork.¹⁶ A jelentős piaci erejű szereplőket az NHH Tanácsa két csoportba osztotta, amely két csoportra eltérő kötelezettségeket rótt ki. Az első csoportba tartozik a Magyar Telekom, az Invitel, a Hungarotel, az Emitel és a Monortel, a többi szolgáltató alkotja a második csoportot.

Az első csoportba tartozó szolgáltatók számára előírt kötelezettségek a következők:

- átláthatóság: a csoportba tartozó jelentős piaci erejű szolgáltatóknak nyilvános referenciatáblát kell készíteniük és benyújtaniuk a hívásvégződtetési szolgálta-

¹⁵ 16/2004. (IV. 24.) IHM-rendelet a piacmeghatározás, a piacelemzés és a jelentős piaci erővel rendelkező szolgáltatók azonosítása, valamint a rájuk vonatkozó kötelezettségek előírása során alkalmazandó alapelvekről.

¹⁶ Azóta az Emitel beolvadt a Magyar Telekomba, az Invitel–Hungarotel–Pantel is egyesült és Invitel néven működik tovább.

tásokkal kapcsolatban. Az NHH Tanácsa által jóváhagyott referenciaajánlatokat a szolgáltató internetes honlapján kell közzétenni,

- számviteli szétválasztás,
- költségalapúság és a díjak ellenőrizhetősége,
- hozzáféréssel és összekapcsolással kapcsolatos kötelezettség.

A második csoportba tartozó szolgáltatókra az átláthatóság és egyenlő elbánás kötelezettségek vonatkoznak, a határozatban megfogalmazott előírásoknak megfelelően.

A mobilpiacra vonatkozóan az NHH 2004 közepén kezdte első piacelemzését. Azt találta, hogy mindhárom mobilszolgáltató jelentős piaci erejű szereplő, és a következő kötelezettségeket írta számukra elő:

- hozzáféréssel és összekapcsolással kapcsolatos kötelezettségek,
- átláthatóság,
- egyenlő elbánás,
- számviteli szétválasztás,
- költségalapúság és a díjak ellenőrizhetősége [e szerint a hívásvégződtetési szolgáltatásért felszámított díjaknak költségalapúaknak kell lenniük, amelyek kialakításához a szolgáltatóknak hosszú távú növekményköltség (*LRIC, Long Run Incremental Cost*) modellt kell alkalmazniuk].

A magyar szabályozással kapcsolatban a Bizottság 13. jelentése (*Progress report ...* [2008] Vol. 1. 213. o.) megrovón kiemeli, hogy a felülvizsgálati eljárások során a magyar bíróságokon akár 2-3 évig is elhúzódhatnak az ügyek, és az eljárásban részt vevők nem mindig rendelkeznek a megfelelő szakmai ismeretekkel, ami jogi bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot okoz, és ami az ágazati szabályozó munkáját jelentősen megnehezíti.

A magyar szabályozással kapcsolatban a Bizottság 13. jelentése két területtel kapcsolatban tesz még elmarasztaló megjegyzést: hiányolja a nagykereskedelmi vonalbérlet (*wholesale line rental, WLR*) bevezetését és a mobilhálózatok esetében a virtuális szolgáltatók (*mobile virtual network operators, MVNO*) számára való hozzáférés kötelezettségének kirovását, pedig mindkét elem a szolgáltatásalapú verseny fontos lépcsőjének bizonyult több EU-tagországban is (*Progress report ...* [2008] Vol. 1. 214. o.).

Piacra való belépés szabályozása

Az Eht. csökkentette a piacra való belépés szabályozási kötöttségeit. A korábbi szigorúbb engedélyezés helyett az elektronikus hírközlési szolgáltatóknak csak be kell jelenteniük az NHH számára a tevékenység végzésére vonatkozó szándékukat. A ha-

tóságnek ezt követő nyolc napon belül nyilvántartásba kell vennie a szolgáltatót. Kivétel ez alól a frekvenciagazdálkodás, amelynek alapelveit (és készülő reformját) a korábbi részben már érintettük.

Feltörekvő piacok kezelése

A magyar ágazati szabályozó és a versenyhivatal hasonló véleményen van ebben a kérdésben. A GVH szerint a szabályozási keret megfelelően rendezi a tartósan szűk keresztmetszethez való hozzáférést, így az kiterjed az új infrastruktúrán nyújtott hagyományos szolgáltatásokra is. A hagyományos infrastruktúra esetében pedig a szabályozó hatóság által kirótt kötelezettség tartalmának meghatározása során a befektetések védelmét is tekintetbe lehet venni (például az eszközök folyó áras átértékelése a számviteli szeparációs és/vagy költségalapúság kötelezettség teljesítésekor vagy a költségalapúság fokozatos bevezetését) (GVH [2006] 21. o.).

Az NHH a következőképp vélekedik e kérdésről.

- „A Hatóság az új szolgáltatások megjelenését tekinti feltörekvő piacoknak, melyeket nem kíván a korai szakaszban szabályozni. Ennek oka, hogy a feltörekvő piacokon megjelenő innovációt súlyosan hátráltathatja a korai szabályozás, illetve részben el is fogadható a kisméretű, feltörekvő piacon eleinte kialakuló dominancia, az elsőként piacra lépő befektetési kockázatainak megtérülését biztosítandó. A feltörekvő piacokon emellett nehezen kiszámíthatók a trendek és a Hatóság nem rendelkezik elegendő, megbízható információval egy részletes piacelemzés lefolytatásához. Az ERG [*European Regulators Group*, Európai Szabályozók Csoportja] álláspontja alapján az NHH alapvetően az új szolgáltatások piacát tekinti feltörekvő piacnak, amelyek esetében megvizsgálja, hogy a keresleti és kínálati helyettesítés alapján különálló piacról van-e szó. Amennyiben igen, akkor el lehet mondani, hogy feltörekvő piacról beszélünk, amellyel kapcsolatban a szabályozás a korai szakaszban csak akkor kíván fellépni, ha az *ex ante* szabályozás előfeltételeként vizsgálandó 3 kritérium elemzése alapján egyértelműen a verseny hiánya valószínűsíthető.” NHH [2006b] 65. o.

Egyetemes szolgáltatás

Az egyetemes szolgáltatási kötelezettséget illetően a magyar szabályozás követi a jelenleg hatályos közösségi jogszabályokat (egyetemes szolgáltatási irányelv), a kötelezettséget elsősorban a vezetékes távközlési hálózathoz kapcsolva. Az elektronikus hírközlésről szóló törvény szerint (Eht. XV. fejezet, 117. paragrafus) az egyetemes elektronikus hírközlési szolgáltatás körébe a következő megfizethető díjú szolgáltatáselemek tartoznak:

- ♦ *a)* a telefonhálózathoz a felhasználó állandó lakóhelye, székhelye vagy telephelye szerint meghatározott helyen való olyan hozzáférés, amely lehetővé teszi helyhez kötött előfizetői hozzáférési ponton keresztül belföldi és nemzetközi hívások, faxüzenetek és adatátviteli hívások kezdeményezését és fogadását, segélyhívó szolgálatok elérését, illetőleg internetelérést, legalább 9600 bit/s adatátviteli sebességgel és legfeljebb 10^{-4} bit hibarárányal;
- b)* ezer lakosonként, illetve ennél kisebb lélekszámú településenként egy darab nyilvános telefonállomás működtetése, továbbá a kötelezően létesített nyilvános telefonállomások legalább 3 százaléka hallás-, illetőleg mozgáskorlátozottak által is használható kialakítással;
- c)* országos belföldi tudakozó nyújtása;
- d)* előfizetői névjegyzék elérhetővé tétele.”

Az Eht. XV. fejezet, 118. paragrafus 2. bekezdés szerint

- ♦ „[A]z egyetemes szolgáltatót a 117. paragrafus *a)* pont szerinti egyetemes szolgáltatás vonatkozásában – jogszabályban meghatározott kivételekkel – szerződéskötési kötelezettség terheli az egyetemes szolgáltatási szerződésében meghatározott területen állandó lakóhellyel, székhellyel, telephellyel rendelkező felhasználónak a szolgáltatás igénybevételére vonatkozó szándéka esetén, felhasználónként egy hozzáférés biztosítására.

Az Eht. XV. fejezet, 119. paragrafus 2. bekezdés szerint

- ♦ „a miniszter az egyetemes szolgáltató kijelölése során biztosítja, hogy az ország egész területe egyetemes szolgáltatással lefedett legyen, és az elektronikus hírközlési piacon folyó verseny a legkevésbé torzuljon, az egyetemes szolgáltatásnak a 117. paragrafusban meghatározott egyes elemeit az azt leghatékonyabban, a lehető legkisebb nettó elkerülhető költség mellett nyújtani képes szolgáltató nyújtsa”.
- Forrás:* <http://www.navar-honlap.hu/alapveto-jogszabalyok/az-elektronikus-hirkozlesrol-szolo-2003.-evi-c.-torveny.html>.

Az egyetemes szolgáltatás a legtöbb uniós tagországban, Magyarországhoz hasonlóan, kijelölés révén biztosított, és csupán két tagállamban, Németországban és Luxemburgban működik rendes piaci feltételek között. Számos tagállam ugyanakkor úgy döntött, hogy a kijelölési folyamatot, ha nem is a teljes egyetemes szolgáltatási körre, de bizonyos tevékenységek esetében nem alkalmazza (például ez a helyzet a telefonkönyvek esetében Olaszországban és Észtországban, illetve a tudakozószolgálatok tekintetében e két országban, továbbá Írországban és Ausztriában). Nem vonatkozik a kijelölési eljárás a Cseh Köztársaságban a helyhez kötött hozzáférésre, és hasonló lépésre készül Svédország és Finnország is a mobilszolgáltatások esetében (*Progress report ...* [2008] Vol. 1.).

A verseny és az ágazati szabályozás viszonya

Az európai szabályozói szemléletet és gyakorlatot a szabályozott ágazatok területén – az elektronikus hírközlés ágazati szabályozásának esetében is – áthatja, hogy az általános versenyszabályozás és a szektorspecifikus ágazati szabályozás eszköztára kiegészítik egymást. A hálózatos iparágakra jellemző monopóliumhelyzet felszámolása és a hatékony verseny feltételeinek megteremtése nem érhető el kizárólag az általános versenyszabályozás segítségével. Az egyenlő esélyek és feltételek megteremtéséhez ezen iparágakban szükség van az ágazatspecifikus *ex ante* és jellemzően aszimmetrikus (a piaci erővel rendelkező szolgáltatók számára többletkötelezettségeket előíró) szabályozás eszköztárára.¹⁷

Ahhoz, hogy az ágazati szabályozás képes legyen a dinamikus piaci folyamatokhoz igazodni, elengedhetetlenné vált, hogy az ágazati szabályozás elvei és módszerei a versenyszabályozáshoz közeledjenek. A piacmeghatározás és -elemzés korábbi bemutatásából is látszik, hogy azok versenyjogi elvek mentén zajlanak, bár más a kiindulópontjuk. A piacelemzés kiindulópontja nem egy magatartás (megállapodás, összefonódás vagy erőfölénnyel való visszaélés) utólagos vizsgálata, hanem az adott piac szerkezetének és a verseny működésének átfogó, jövőbe tekintő értékelése. Emiatt a versenyhatóságok és az ágazati szabályozó hatóságok akár eltérő következtetésekre is juthatnak adott piaci erő és főképp a kötelezettségek megállapításakor. Éppen az azonos módszerek alkalmazása biztosíthatja azt, hogy az érintett piac ágazatspecifikus szabályozáshoz használt meghatározása megfeleljen a versenyjog szerinti piacmeghatározásnak.

Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy az ágazatspecifikus szabályozást az általános versenyjog javára fokozatosan le kell építeni. Ez meg is figyelhető a hatályos szabályozási csomag épp jelenleg zajló reformfolyamatában. Mint azt korábban bemutattuk, az ágazati *ex ante* szabályozás leépítését javasolják bizonyos területeken: a nemsokára Európa Parlament elé kerülő javaslatban az érintett piacokat a jelenlegi 18-ról 7-re csökkentenék.

Ugyanakkor a verseny fejlődése a piaci feltételek változásával számos, előre nem látható helyzetet és problémát is teremthet, amire az *ex ante* ágazati szabályozás nem készülhet fel tökéletesen. Ezért a piacsabályozást fontos, hogy kiegészítse a versenyszabályozás általános elveinek és a piaci szereplők magatartásának *ex post* vizsgálata. Ebből következően konkrét esetekben párhuzamos eljárást folytathat az ágazati szabályozó és a versenyhatóság.

¹⁷ Az új-zélandi távközlés szabályozás kudarcait gyakran hozzák példaként a kizárólagos versenyszabályozás elégtelenségére. Új-Zélandon az egykori távközlési monopóliumvállalat 1987. évi privatizációjával egy időben eltöröltek minden szektorspecifikus szabályozást. Távközlési kérdésekben az általános versenyjog alapján a versenyhivatal, illetve a bíróság az illetékes, külön ágazati szabályozó hatóság nem létezik. Ez azonban nagyon lelassította az iparág fejlődését, mivel hosszadalmas pereskedésekhez vezetett például az összekapcsolási díjak esetében: az inkumbens szolgáltató hosszú időn át képes volt kihasználni piaci erejét, mivel nem volt hatékony jogi eszköz a megakadályozására (GVH [2006] 18. o.)

A párhuzamos eljárásra a magyar távközlés-szabályozásban akad is példa. A Fővárosi Bíróság vizsgálta például, hogy jogosan vizsgálta-e mindkét hatóság az Invitel egy hétvégi akcióját (Vj-121/2003). Az ítélet kimondta, hogy önmagában a közös cél nem zárja ki a párhuzamos vizsgálatot, hatásköri összeütközés a párhuzamos eljárások esetén csak ugyanazon tény és jog tekintetében állna fenn, azonban az NHH az Eht.-t, míg a GVH Tpvt.-t (a 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról) alkalmazza.

- ♦ A Fővárosi Bíróság Vj-121/2003. ügyben hozott ítélete szerint a szabályozó hatóság eljárásával párhuzamos versenyfelügyeleti eljárás akkor nem tekinthető szükségtelennek a közérdek érvényre juttatása szempontjából, ha a szabályozó hatóság nem végzi el a magatartás versenyjogi értékelését. A Bíróság az Invitel egy hétvégi akciója kapcsán megállapította, hogy bár a két hatóság ugyanazon magatartással szemben lépett fel, eljárásaik során eltérő szempontokat érvényesítettek, hiszen a szabályozó hatóság nem értékelt versenyjogi alapon. Ebből az következik, hogy azokban az esetekben, amikor az elektronikus hírközlésre vonatkozó szabály megsértése miatt a szabályozó hatóság az Eht. alapján előre láthatóan nem alkalmaz versenyjogi elveket, a Tpvt. által védett közérdeken esett sérelem orvoslása érdekében továbbra is szükséges a GVH eljárása. Ez az előreláthatóság kizárólag a szektorspecifikus eljárások természetére alapítható. A GVH álláspontja szerint a versenyjogi elvek kizárólag a jelentős piaci erő azonosítása esetén alkalmazhatók, így az olyan magatartás esetében, amelyek egyúttal megsértik a jelentős piaci erejű szolgáltatóra kirótt kötelezettséget – és amelyek esetében a szabályozó hatóság fellép –, mellőzhető lehet a versenyfelügyeleti eljárás megindítása. Az ebben való döntés azonban természetesen eseti mérlegelést igényel azzal, hogy a GVH megfelelő időt hagy (összhangban az elévülési időkkel) annak érdekében, hogy a szabályozó hatóság eljárását a Tpvt. által védett közérdeken esett sérelem orvoslása szempontjából megítélje. (GVH [2006] 41. o.)

A párhuzamos eljárások esetén azonban figyelembe kell venni a másik eljárás során született döntéseket, hogy az eljárások együttesen valósítsák meg a preventív célt, és a szankciók ne váljanak aránytalanná. A Gazdasági Versenyhivatal például 2006-ban megállapította, hogy a Hungarotel Távközlési Zrt. visszaélt gazdasági erőfölényével azáltal, hogy hálózatában indokolatlanul korlátozta közvetítő szolgáltató választását a hangszolgáltatások tekintetében (Vj-69/2005). A Hungarotel ugyanezen magatartását a hírközlési hatóság (NHH) is vizsgálta a 2004. június 15. és 2005. október 1. közötti időszakra vonatkozóan, és a jogerősen még le nem zárt eljárásában a Hungarotel magatartását ugyancsak jogsértőnek ítélte és bírsággal sújtotta. A GVH a szankcionálás során ezért ezt az időszakot figyelmen kívül hagyta.¹⁸

¹⁸ A felsorolt jogi indokok dacára a párhuzamos eljárás vitatható. Léteznek ugyanis olcsóbb és hatékonyabb megoldások. Kanadában például már hosszú ideje kialakult gyakorlat, hogy az ágazati és

Az ágazati szabályozás és a versenyszabályozás bizonyos esetekben konfliktusba is kerülhet egymással. A versenyfelügyeleti eljárások feltétele a magatartás piaci, gazdasági jellegéhez szükséges vállalati autonómia, ami nem áll fenn akkor, ha a magatartás valamilyen állami intézkedés egyenes következménye, például ha azt az ágazati szabályozás váltotta ki. A szabályozás miatt került például megszüntetésre a Matávval szemben árprés gyanúja miatt indított versenyfelügyeleti eljárás (Vj-73/2003), amelyben bizonyítást nyert, hogy az általa értékesített lakossági kiskereskedelmi távbeszélő-díjcsomagok esetében a szabályozott kis- és nagykereskedelmi árak idézték elő az árprést. Ugyanakkor mérlegelni kell ilyen esetekben, hogy a szabályozás valóban megszünteti-e a vállalat mozgásterét. A Bizottság Deutsche Telekom-ügyben hozott határozatában (2003/707/EK, COMP/C-1/37.451, 37.578, 37.579) például kifejtette, hogy bár a Deutsche Telekom kis- és nagykereskedelmi árai is szabályozottak voltak, az a tény, hogy a kiskereskedelmi árak ársapka típusú szabályozás alá tartoztak, biztosította azt a mozgásteret, amely révén a vállalat elkerülhette volna a versenysértő magatartást.

Jogsértést megállapító eljárások

A versenyhatósági eljárásokat a távközlési iparágban is két nagyobb csoportra oszthatjuk: 1. *piacszerkezettel* kapcsolatos ügyek, amelyek a piaci szereplők jövőbeli versenyt befolyásoló lépéseit vizsgálják (legjellemzőbb terület a fúziókontroll, a különböző típusú összefonódásokat vizsgáló eljárások), valamint 2. a piaci *magatartással* kapcsolatos ügyek, amelyek a piaci erőfölénnyel való visszaéléseket vizsgálják. Az összefonódással kapcsolatos eljárások azért is tanulságosak, mert a piacok értelmezésével kapcsolatban – a piacok földrajzi határaitól, termékek, szolgáltatások és hálózatok helyettesíthetőségéről vagy éppen kiegészítő jellegéről – tartalmaznak állásfoglalásokat. Bizonyos eljárások során például a Bizottság állásfoglalása eltér az elektronikus hírközlési iparágban elfogadott egy hálózat–egy piac elvtől,¹⁹ amire alapozva szokás elkülönülő nemzeti piacokat meghatározni. A Bizottság néhány eljárásban megállapította, hogy bizonyos értéknövelt elektronikus hírközlési szolgáltatások és termékek értékesítése határokon átívelő lehet, és földrajzi piacuk világméretű [például Ameritech–TeleDenmark (M.1046), British Telecom–AT&T (JV.15)], illetve hogy a multinacionális üzleti ügyfeleknek nyújtott szolgáltatások földrajzi piaca páneurópai [például Vodafon–Mannesmann (M.1795), Deutsche Telekom–Max Mobil (M.1465), France Télécom–Orange (M.2016)].

.....
a versenyszabályozó a mindkettőt érintő ügyekben először megpróbálja allokálni az ügyet. Így került például a vertikális integráció a versenyszabályozó hatáskörébe (ő pereli be a cégeket). Ha ez nem megfelelő, akkor az egyik szabályozó részt vesz (mint „intervenor”) a másik szabályozó által lefolytatott eljárásban, sőt közös eljárásra is volt példa. Így hasznosítják a kétféle szabályozás szinergiáit.

¹⁹ A hálózatos iparágakban a földrajzi piac határai jellemzően a hálózattal lefedett területhez igazodnak.

A távközlési piacnyitás a korábbi monopolszolgáltatók stratégiáját is átalakította: magatartásuk egyre inkább a tényleges vagy potenciális új belépők piacra lépésének akadályozására és a saját domináns pozíciójuk megőrzésére irányul. A továbbiakban először az összefonódásokkal kapcsolatos eljárásokat, majd pedig a különböző versenykorlátozó piaci magatartással kapcsolatos eljárásokat (árprés, kizorító árazás, árukapcsolás ...) tekintjük át.

Fúziókontroll

Ez a versenyjogi eszköz bizonyos szempontból hasonlít az ágazati szabályozó által végzett, a jelentős piaci erő azonosításához alkalmazott erőfölény-meghatározáshoz, hiszen szintén a jövőbeli verseny védelméhez kötődik, és az összefonódás engedélyezésekor hasonló szabályozói típusú kötelezettségek előírására van mód (bár más a kiindulópontja, és nincs utólagos rendszeres felülvizsgálata). A piacnyitás óta hat távközlési szektort érintő ügyben tiltotta meg a Bizottság az összefonódást, mivel az helyrehozhatatlan mértékben károsította volna a versenyt,²⁰ más esetekben pedig különböző kötelezettségek kiszabása mellett engedélyezte.

Ezekben ügyekben az egyes elektronikus hírközlési *szolgáltatások és hálózatok helyettesítő és kiegészítő viszonyáról* olyan fontos állásfoglalások születtek, amelyek fontos támpontot adnak a verseny elemzéséhez és értékeléséhez. Az egyik ilyen fontos kérdés a mobil- és a helyhez kötött távközlési szolgáltatások közti viszony. A Bizottság a Telia–Sonera²¹ és a Telia–Telenor²² fúziós ügyekben kifejtette, hogy a helyhez kötött és a mobilszolgáltatások különálló piacokat alkotnak, és köztük inkább kiegészítő viszony áll fenn – aminek a kiaknázása további erőfölényhez vezethet –, semmint helyettesítők. A két szolgáltatás között a legfontosabb különbség a mobilitás, amit a vezetékes szolgáltatások értelemszerűen nem helyettesíthetnek. Ezért a Bizottság mindkét ügyben csak úgy engedélyezte az összefonódást, ha az érintettek strukturálisan elkülönítik a vezetékes és mobilhálózataikat, és biztosítják a diszkriminációmentes hálózati hozzáférést és a helyi hurok megsztását.

Ehhez hasonlóan a GVH is arra a következtetésekre jutott a mobil- és vezetékes szolgáltatások viszonyáról a Vj-22/2002 ügyben, hogy azok nem helyettesíthetik egymást. A GVH szerint a jövőben inkább a vezetékes–mobil konvergencia válik egyre fontosabb kérdéssé (aminek jelei például a T-com és T-mobil összeolvadás vagy a Telekom-csoport „Oda-vissza” kedvezménye).

²⁰ (M.469) MSG Media Service (1994) O. J. 1994, L 364/1.; (M.490) Nordic Satellite Distribution (1995) O. J. 1996, L 53/20.; (M.553) RTL–Veronica–Endemol (I) (1995) O. J. 1996, L 134/32.; (M.993) Bertelsmann–Kirch–Premiere (1998) O. J. 1999, L 53/1.; (M.1027) Deutsche Telekom–BetaResearch (1998) O. J. 1999, L 53/31.; (M.1741) MCIWorldCom–Sprint (*Geradin–Sidak* [2003] 16. o.)

²¹ A legnagyobb svéd és finn távközlési szolgáltatók összefonódása (M.2803).

²² A legnagyobb svéd és norvég távközlési szolgáltatók összefonódása (M.1439).

- ♦ „A Magyar Telekom pedig azért, hogy mind a vezetékes, mind a mobilszegmensben piacvezető, s Magyarországon az egyedüli olyan elektronikus hírközlési szolgáltató, amely helyhez kötött és mobilszolgáltatások nyújtására egyaránt képes, az integrált szolgáltatások segítségével, a triple-play modell mobiltechnológiával való kiegészítésével olyan versenyelőnyre tehet szert, amely hosszabb távon is nagyon erős piaci pozíciót biztosíthat számára, s mindenképpen szabályozói »odafigyelést« igényel.” (GVH [2006] 55. o.)

Hasonló *kiegészítő* viszonyt hangsúlyoz az Európai Bizottság a tartalom és továbbítása vonatkozásában a *Vodafone–Vivendi–Canal+*-ügyben (COMP/JV.48.). E vállalatok Vizzavi nevű közös vállalat (internetes portál, tartalomszolgáltató) létrehozására irányuló kérelmét csak úgy hagyták jóvá, hogy a Bizottság kötelezte a részt vevő vállalatokat, hogy saját előfizetőik számára tegyék lehetővé, hogy a Vizzavi internetes tartalomkínálata mellett annak versenytársai közül is választhassanak, és másik oldalról pedig a Vivazzi versenytársainak biztosítsanak megfelelő hozzáférést a szükséges eszközökhöz.

Ezzel szemben viszont a vezetékestelefon- és a kábeltelevízió-hálózatoknak a verseny szempontjából fontos helyettesíthetőségét nyilvánította ki a Bizottság például a már említett Telia–Telenor- (M.1439), valamint a Vodafone–Mannesman-ügyben (M.1795). Mivel a párhuzamos vezetékes távközlési és a televíziós kábelhálózatok egymás *helyettesítői*, ezért az összefonódást csak a további kötelezettséggel engedélyezték, ha a felek eladják kábelhálózatukat. Ugyanemiatt akadályozta meg a GVH 2004-ben a Magyar Telekomot (Vj-109/2003 és Vj-110/2003) abban, hogy a vezetékes hálózatával párhuzamos kábeltelevíziós hálózatokat szerezzen, mivel a versenyhivatal fontosnak tartotta, hogy a továbbra is természetes monopólium területének tekinthető helyi hurok problémáját csökkentheti a párhuzamos kábelhálózat jelenléte, amely szintén alkalmas hang- és internetszolgáltatások nyújtására.

Kiszorító árazás

A kiszorító árazás különösen veszélyes olyan új, feltörekvő piacok esetében, amikor a hálózatalapú verseny kialakulásának korai megakadályozására használják. Erre példa a Wanadoo (IP/03/1025; COMP/C-1/38.233) sokat idézett esete, illetve a TeliaSonera (IP/03/1797) ügy. A Bizottság a France Telecom leányvállalatát, a Wanadoo Interactive-et az ADSL szolgáltatás árának költség alatti értékesítése miatt 10,3 millió euróra bírságoalta.²³ Hasonlóképpen a TeliaSonera esetében megál-

²³ A kiszorító árazás miatt indított eljárásban a Bizottság az Akzo-ügyben kidolgozott mindkét próbát alkalmazta: megállapítható a jogsértés, ha a megállapított árak nem fedezik a vállalkozás átlagos változó költségeit, valamint ha a változó költségek ugyan megtérülnek, de az összköltség nem, és igazolható a visszaélésre utaló szándék.

lapították, hogy a vállalat a szélessávú (optikai kábelen nyújtott) internet-hozzáférés kiépítését költségei alatt kínálta, így a versenytársak hasonló befektetései nem térülhettek volna meg. Ezzel a – régióban a hagyományos telefonvezeték- és a kábeltévé-hálózat esetében is monopolhelyzetben lévő – TeliaSonera elérte, hogy a fogyasztókat a hálózatba bekapcsoló utolsó szakaszon (helyi hurok) ne épülhessen ki alternatív infrastruktúra, és így a domináns piaci helyzetét a helyi szélessávú infrastruktúrában és a nagy sebességű internet-hozzáférés piacán megerősítse.

Árprés

Az árprés²⁴ a kizorító magatartás (árzás) egy speciális esete. Ez a versenykorlátozó magatartás különösen jellemző lehet a hálózatos javak piacain, mivel a hálózati infrastruktúra bizonyos elemei feletti rendelkezés megteremti a lehetőségét, hogy az inkumbens szolgáltatók éljenek vele. Több európai szolgáltatóval szemben indult már eljárás árprés gyanúja miatt, ilyen például a már korábban említett Deutsche Telekom (COMP/C-1/37.451, 37.578, 37.579, O. J. 14.10.2003, L 263/9.) vagy a nagyon hasonló Telefónica (COMP/38.784) és Telecom Italia²⁵ esetek. A Deutsche Telekom- eset volt az első alkalom, amikor a versenyszabályozás elveit az árprésre vonatkozóan a távközlésben alkalmazták. A Bizottság kimutatta, hogy a Deutsche Telekom egy ideig magasabb díjat szabott ki a versenytársai számára nagykereskedelmi szinten a szélessávú hozzáférésért, mint a saját előfizetői esetében kiskereskedelmi szinten. 2002-től pedig – annak ellenére, hogy a nagykereskedelmi árai már alacsonyabbak lettek a saját kiskereskedelmi árainál – ez az árprés nem biztosította volna a Deutsche Telekom saját kiskereskedelmi szinten való működésének megtérülését, így a hasonló hatékonyságú versenytársak számára nem tette lehetővé a piacra való belépést. Az árprés „a versenytársak számára olyan hatékonysági többletkorlátot jelentett, ami az inkumbens számára saját kiskereskedelmi tevékenységénél nem jelentkezett” (Geradin–O’Donoghue [2005] 27. o.).

Magyar példákat is találunk az árprés miatt indított eljárásokra, ilyen a Vivendi Telecom Hungary (VTH) ADSL-árprés eset (Vj-101/2002), illetve a már korábban említett Matávval szembeni árprés gyanúja miatt indított eljárás (Vj-73/2003),

²⁴ „Árprés akkor alakul ki, ha egy vertikálisan integrált vállalat, amely a végtermék előállításához elengedhetetlenül szükséges és a költségek között jelentős súlyt képviselő inputtermék, -szolgáltatás termelésének/nyújtásának piacán piaci hatalommal rendelkezik, árait úgy állapítja meg, hogy a nagykereskedelmi és kiskereskedelmi árak közti árérés olyan szűk lesz, hogy a (haszonlóan) hatékony vállalatok nem tudnak fennmaradni, ezáltal hosszabb távon kiszorulnak a piacról. Az árprés tehát egy olyan gyakorlat, amely arra szolgál, hogy az upstream (input) piacon erőfölényben lévő, vertikálisan integrált vállalat erőfölényét átvigye az egyébként versenyző downstream (termék-, szolgáltatási) piacra, s ezzel a későbbiekben – a fogyasztók kárára – visszaéljen.” (GVH [2006] 67. o.)

²⁵ Az olasz versenyhatóság vizsgálata 2004 novemberében.

amit azonban megszüntettek, mivel bizonyítást nyert, hogy a szabályozott kis- és nagykereskedelmi árak idézték elő az árprést. A Vivendi-ügyben a Versenytanács megállapította, hogy a VTH a nagykereskedelmi ADSL-hozzáférés díjait és kiskereskedelmi ADSL-alapú internetszolgáltatása díjait egymáshoz képest úgy határozta meg, hogy a köztük lévő árrés nem fedezi a VTH kiskereskedelmi költségeit. Ez az árrés tehát nem biztosítja a Vivendivel azonos vagy hasonló mértékben hatékony versenytársak számára a nyereséges működés feltételeit. A GVH azt is megállapította azonban, hogy a kiskereskedelmi piacon zajló verseny jellemzői nem teszik lehetővé, hogy a Vivendi tartósan a versenyár szintje fölé emelje a kiskereskedelmi szolgáltatásának díjait, így magatartása hosszabb távon sem okozhatja a kiskereskedelmi piacon a verseny torzulását.

- ♦ „A VTH árazási magatartása lehet, hogy átmenetileg távol tudta tartani a potenciális versenytársakat a piactól, de egyrészt ez bizonyíthatóan nem volt ellentétes a fogyasztói érdekekkel, másrészt látható, hogy a nagykereskedelmi szerződés megkötésével újabb versenytársak lépnek már most a piacra. A piacon jelenleg meglévő erős pozícióját a VTH nem használhatta fel visszaélésre, nem emelhetette a kiskereskedelmi árait, egyrészt a közeli helyettesítők (főként kábelnet) létezése, másrészt az áremelkedéskor piacra betörő internetszolgáltatók versenynyomása miatt.”²⁶

Árukapcsolás

Az árukapcsolás felhasználható az egyik piacon megszerzett domináns pozíció másik (verseny)piacra való átvitelére. Két magyar példát említünk e piaci magatartásra. A versenyhivatal 2001-ben vizsgálta a MatávkábelTV Kft. és a Tisznet internetes szolgáltatók ügyét (Vj-97/2001). E szolgáltatók internetes előfizetői csak úgy juthattak hozzá a szolgáltatáshoz, ha a kábeltelevíziós szolgáltatást is igénybe vették, amit a Versenytanács tiltott árukapcsolásnak minősített (bár bírság kiszabását csak a MatávkábelTV Kft.-vel szemben látta indokoltnak, mivel úgy ítélték meg, hogy a jogsértésből fakadó előny kizárólag nála jelentkezett). Hasonló eljárást folytatott a GVH a Vivanet Kft. és a Várad Sat Kft. ügyében (Vj-37/2005/47). A Vivanet Kft. által a Várad Sat Kft. kábeltelevíziós hálózatán nyújtott internetszolgáltatás előfizetőinek a Várad Sat Kft. vezetékes műsorelosztó szolgáltatását is igénybe kell venniük. Részben a GVH határozott fellépésének köszönhető, hogy a kábeltelevíziós internet-szolgáltatás a kábelen történő műsorelosztási és telefonszolgáltatásoktól függetlenül is igénybe vehető. Hasonló probléma merülhet fel az ADSL szolgáltatás és a vezetékestelefon-előfizetés összekapcsolásának bevett gyakorlatával kapcsolatban, mivel a nagykereskedelmi díjak csökkenése következtében a „csupasz” ADSL

²⁶ GVH, Vj-101/2002, http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&st=1&pg=11&m5_doc=3544.

szolgáltatás már elérhetővé és vonzó konstrukcióvá vált a felhasználók számára. A GVH ezért mind az öt vezetőes inkumbens szolgáltatóval szemben eljárást kezdeményezett (GVH [2006] 70. o.).

Példák a versenytársak piacra lépésének megakadályozására

A liberalizált távközlési piacokon a verseny korlátozásának egyik módja a szolgáltatásalapú versenyt biztosító közvetítőválasztás és számhordozás akadályozása. Ennek egyik lehetősége a díjak magasán tartása. A Bizottság például 1998-ban kezdeményezett eljárást a Deutsche Telekommal szemben (IP 98/430, 1998. május 15.), mivel úgy vélte, hogy a Deutsche Telekom a közvetítőválasztás és a számhordozás díjait olyan magasán állapította meg, ami alkalmas volt a verseny korlátozására, mivel növelte a fogyasztók áttérési költségeit és az új versenytársak piacra lépési korlátait. Hasonló eljárást indított a GVH is a Magyar Telekommal szemben 2005-ben (Vj-39/2005/62), megállapítva, hogy a Magyar Telekom az ADSL-modem leszerelési gyakorlatával visszaélt gazdasági erőfölényes helyzetével, mivel az ADSL-modem le- és felszerelése során olyan feltételeket (elsősorban magas díjakat) alkalmazott, amelyek közvetetten hátrányosan befolyásolhatják az ADSL-szolgáltatóváltást, és amely gyakorlat megnehezítette az új ADSL-szolgáltatók piacra lépését.

Más feltételekkel is korlátozhatja az inkumbens vállalat a szolgáltatásalapú verseny megerősödését, amire tanulságos példa a GVH Hungarotel Távközlési Zrt.-vel szemben indított eljárása (VJ-69/2005/58). A Versenytanács megállapította, hogy a Hungarotel a hálózatában 2002. július 24. és 2006. április 30. között indokolatlanul korlátozta a közvetítő szolgáltató választását a hangszolgáltatások piacán (és 150 millió forint versenyfelügyeleti bírság megfizetésére kötelezte), mivel a hálózati hozzáférési szerződések feltételei együttesen alkalmasak lehetnek arra, hogy a betárcsázós internetszolgáltatók piacra való belépését korlátozzák, másrészt egyes díjcsomagjai kizárták, illetve a szerződések egyes kikötései megnehezítették a közvetítő bevonását a hangszolgáltatás nyújtásába.

- ♦ „A 2005. október 1-jén bevezetett díjcsomagstruktúra már valamennyi díjcsomag esetében lehetővé tette a közvetítőválasztást, azonban mindegyik csomag tartalmazott lebeszélhető perc-, illetve díjrészt. A nagyobb lebeszélhetőséget tartalmazó csomagok havi fix díja is magasabb lett. Ebben a modellben a közvetítő szolgáltató választása csak akkor ésszerű, ha a fogyasztó az abban foglalt felhasználásán felül további számottevő mennyiséget kíván beszélgetni. Ebben az esetben a lebeszélhető percmennyiség erejéig nem érdemes lemondani az ingyenes, a közvetítő szolgáltató igénybevétele csak az ezen felüli forgalom tekintetében lehet ésszerű választás. A GVH vizsgálata alapján azonban megállapítható, hogy a Hungarotel a díjcsomagokhoz kapcsolt lebeszélhetőséget a korábbi fogyasztói szokások alapján állapította meg, amelynek alapján a lebe-

szélhetőségen felüli várható forgalom nagysága a fogyasztók nagy többsége esetében elhanyagolható volt, ez pedig a közvetítő szolgáltató igénybevételét az előfizetői túlnyomó többsége számára továbbra sem tette ésszerű választássá.²⁷

PIACI JELLEMZŐK

Piaci folyamatok az Európai Unióban

A távközlési ágazat az Európai Unión belül a teljes infokommunikációs szektor legnagyobb szegmense: az összérték körülbelül 44 százalékát teszi ki, és az ágazat 2007-ben becslések szerint elérte az 1,9 százalékos növekedést, valamint a teljes uniós munkatermelékenység növekedéséhez pedig körülbelül 12 százalékkal járult hozzá (*A Bizottság közleménye ...* [2008] 2. o.). Az ágazat teljesítményének alakulását szokás a Dow Jones Euro Stoxx Telecommunications Index (SXKE) alakulásával mérni. E tőzsdei index alapján az ágazat értéke 2007-ben 20,52 százalékkal nőtt, és így négy év alatt összesen 49,3 százalékos növekedést produkált (*Progress report ...* [2008] Vol. 1. 5. o.). Bár érdemes ezt az adatot óvatosan kezelni, mivel e tőzsdeindex alakulása az iparág teljesítményén kívül számos más tényezőtől is függ. Az ágazat bevétele becslések alapján a 2006. évi 289 milliárd euróról 293 milliárd euróra növekedett (*A Bizottság közleménye ...* [2008] 2. o.).²⁸ Ezen belül a vezetékes telefon-szolgáltatásból származó bevételek csökkentek, míg a mobiltelefon-szolgáltatás és a vezetékes szélessávú adatszolgáltatás továbbra is erőteljes növekedést mutatott.

A mobilágazat bevétele a 2006-os 133 milliárd euróról közel 137 milliárd euróra emelkedett (ez az előző évi 4,1 százalékos növekedésnél kisebb, 3,8 százalékos növekedést jelent²⁹). A mobilszolgáltatások árai az alacsony mértékű használatot tükröző fogyasztói kosárban körülbelül 10 százalékkal, az átlagos, illetve magas használat esetében pedig csaknem 14 százalékkal csökkentek. A mobilpiacon Európa-szerte általánosan jellemző, hogy a piacvezető szolgáltatók, a fő versenytársak és az új belépők piaci részesedésében 2004 óta alig történt változás. (*A Bizottság közleménye ...* [2008] 4. o.)

A vezetékes hangszolgáltatásból származó bevételek az elmúlt két évben hasonló mértékben, évente körülbelül 5 százalékkal csökkentek. 2007-ben a bevételek a becslések szerint 79 milliárd eurót tettek ki. A csökkenés főleg az internetalapú, illetve a mobilszolgáltatások térhódításának tudható be. A vezetékes szolgáltatást nyújtó hagyományos piaci szereplők piaci részesedése (a kiskereskedelmi bevételek

²⁷ GVH, VJ-69/2005/58. http://www.gvh.hu/gvh/alpha?do=2&m5_doc=4405&pg=72

²⁸ Ami azonban önmagában megint csak nem kellően informatív, mivel nincs kiszűrve az áremelések hatása.

²⁹ A bevételek növekedési ütemének megtorpanása a verseny fokozódását és a kiskereskedelmi árak csökkenését tükrözi: a legtöbb országra jellemző a piac telítettsége és a csökkenő hívásvégződtetési díjak.

és a forgalmi mennyiségek tekintetében is) gyakorlatilag stabilizálódott, egyedül a nemzetközi hívások szegmensében folytatódott a csökkenés. Egyes országokban azonban a hagyományos szolgáltatók megerősítették pozícióikat, és a piac továbbra is igen koncentrált (ez különösen érvényes az újonnan csatlakozott országokra). Ennek ellenére növekedett az új belépők által biztosított közvetlen hozzáférési vonalak száma, és a vezetékes szám hordozhatósága továbbra is jelentős mértékben járul hozzá a versenyhez. (*A Bizottság közleménye ...* [2008] 7. o.)

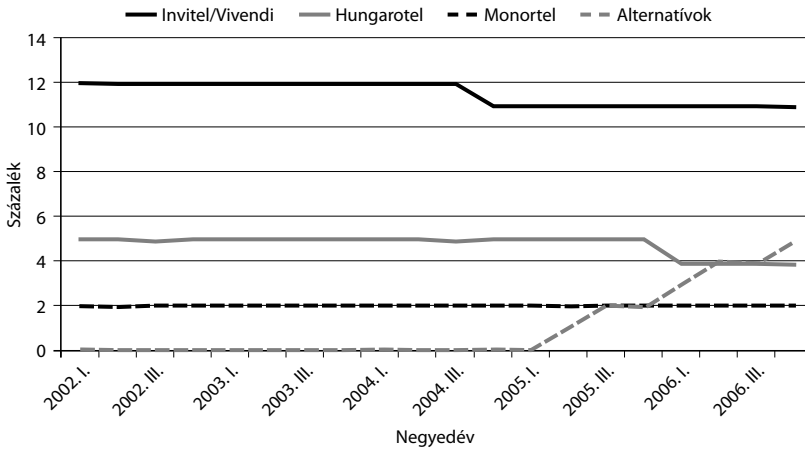
Piacszerkezet alakulása Magyarországon

Vezetékes piac

A távközlési piac liberalizációja 2001. december 23-án kezdődött. A liberalizáció első éveiben új vállalatok nem léptek be, az öt volt koncessziós szolgáltató uralta a piacot, részesedésük 2004 második feléig semmit sem változott. Az öt szolgáltató: a Magyar Telekom (korábban Matáv, piaci részesedése 2002 és 2006 között 76-80 százalék), az Invitel (korábban Vivendi, részesedése 11-12 százalék), a Hungarotel (részesedése 4-5 százalék), a Monortel és Emitel (piaci részesedésük mindvégig 2-2 százalék). 2007-ben azonban akvizíciókkal átrendeződött a piac, az Emitel 2007. szeptember 30-án beolvadt az anyavállalatába, a Magyar Telekom Nyrt.-be, ugyan-ezen év első felében valósult meg az Invitel–Hungarotel–Pantel egyesülése [Invitel néven, tulajdonosa a Hungarian Telephone and Cable Corporation (HTCC) csoport],³⁰ majd 2007 októberében a GVH engedélyezte, hogy az Invitel felvásárolja a legnagyobb közvetítőválasztással és közvetítő-előválasztással szolgáltatást nyújtó alternatív szolgáltatót, a Tele2-t. Az így megmaradt három helyi telefonszolgáltató együttes piaci részesedése 2007-ben a bevételek alapján az összes hívástípusra vonatkozóan 85,72 százalék volt, a mobilhálózatba irányuló hívások esetében 80,35 százalék, a nemzetközi hívások bevételeiből pedig 73,02 százalékban részesedtek, és ez utóbbiban volt az előző évhez képest jelentősebb csökkenés (87,4 százalékról) (*Progress report ...* [2008] Vol. 1. 217. o.).

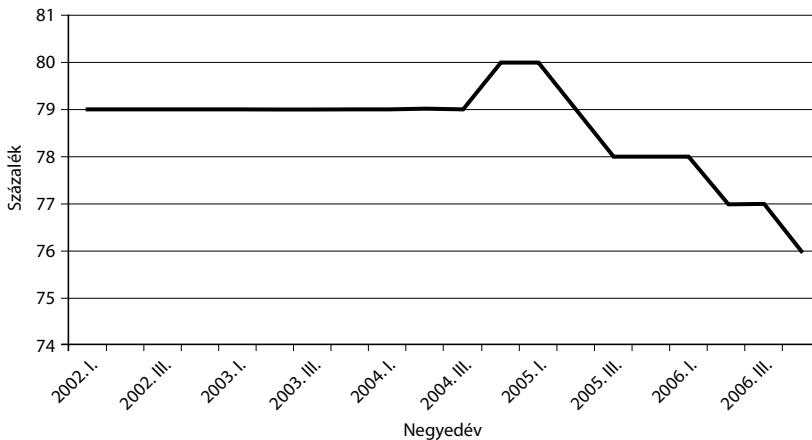
A vezetékes piac jelentőségének csökkenésére utal, hogy 2000 utolsó negyedéve óta a bekapcsolt fővonalak száma folyamatosan (minden negyedévben) csökken. Pozitívum viszont, hogy az alternatív szolgáltatóknál – amelyek 2005 első negyedéve óta vannak a piacon – a bekapcsolt fővonalak száma folyamatosan emelkedik. A piaci részesedések (*1. és 2. ábra*) alakulásából azt is láthatjuk, hogy a volt koncessziós szolgáltatók részesedésének csökkenése, és a piaci részesedések (egyelőre meglehetősen kismértékű) átrendeződése az alternatív szolgáltatók megjelenésével kezdődött el.

³⁰ A HTCC több társaságon keresztül irányítja a Teledenmark-csoport magyar tagjait, az Invitelt, a Hungarotel Zrt.-t, a Pantel Távközlési Kft.-t, a Pantel Technocom Kft.-t, valamint az Euroweb Zrt.-t.

Megjegyzés: Az alternatív szolgáltatók esetében saját infrastruktúra alapján.
 Forrás: NHH [2006a], [2007a] alapján.

1. ÁBRA • A vezetékes szolgáltatók piaci részesedése a fővonalak száma alapján, a Magyar Telekom nélkül, 2002–2006 (százalék)

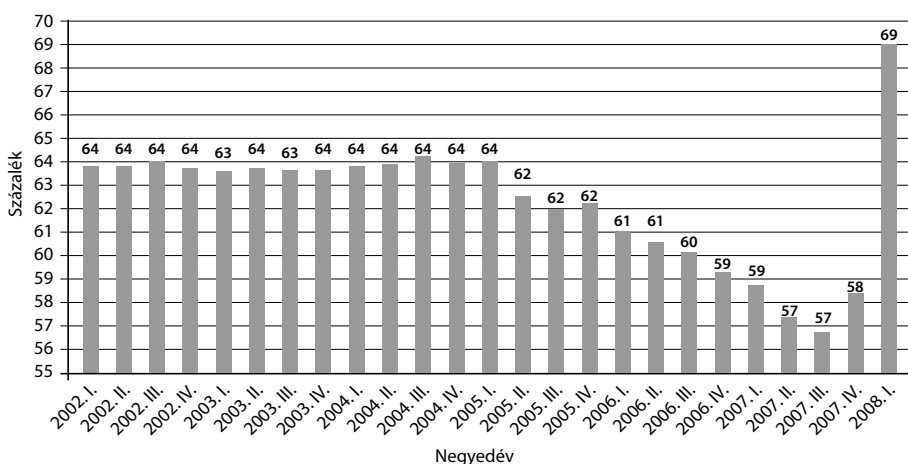

Forrás: NHH [2006a], [2007a] alapján.

2. ÁBRA • A Magyar Telekom piaci részesedése a fővonalak száma alapján, 2002–2006 (százalék)

Az alternatív szolgáltatók (közülük a vezetők a Tele2, Pantel, GTS Danet, eTel, UPC) részesedése az elmúlt években 0-ról 5 százalékra növekedett.

A piaci koncentrációt mérő Herfindahl–Hirschman-index 2002 és 2007 között 60 százalék körül mozgott (a bekapcsolt fővonalak száma alapján), de az alternatív szolgáltatók megjelenésével utóbbi években kismértékben folyamatosan csökken,

Forrás: NHH: Negyedéves összefoglaló adatok, 2008/1.

3. ÁBRA • A vezetékestelefon-piac Herfindahl-Hirschman-indexe a bekapcsolt fővonalak száma alapján, 2002–2008

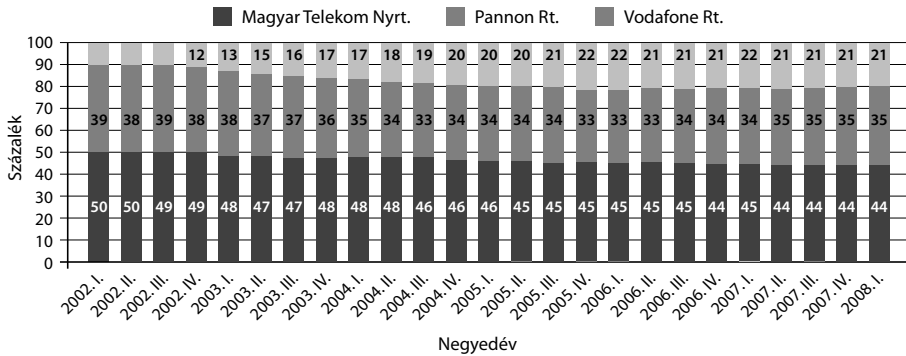
azonban összességében elég koncentrált piacot mutat. Ráadásul a 2007 közepén és végén történt összeolvadásoknak köszönhetően (Invitel, Hungarotel és Pantel, majd később a Magyar Telekom és az Emitel egyesülése) 2008 elejére a koncentrációs index újra jelentősebb mértékben növekedett (3. ábra).

Mobilpiac

Az európai országok zömében három-négy hagyományos második generációs hálózattal rendelkező szolgáltató van, és bár jellemzően az elsőként piacra lépő a legnagyobb piaci részesedés, szinte mindenhol megfigyelhető az a tendencia, hogy a piacon működő szolgáltatók részesedése egyre jobban kiegyenlítődik. Az új technológia persze átrendezheti az egyes nemzeti piacok szerkezetét, de az alapvető szerkezet továbbra is a néhány szereplős oligopolhelyzet lesz. A verseny mértékét befolyásolja az is, hogy a piacon jelen vannak-e hálózatot nem működtető, csak a kiskereskedelmi piacon versenyző szolgáltatók. Számos EU-tagországban (köztük Németországban és az Egyesült Királyságban) egyre több ilyen szolgáltató jelent meg. Ha ezt összevetjük a piaci részesedésekkel, akkor láthatjuk, hogy ezekben az országokban a legalacsonyabb a piacvezető szolgáltató részesedése, és a piaci részesedések kiegyenlítettebbek.

A magyar mobilpiacon is követik a piaci részesedések a piaci szereplők piacra lépésének sorrendjét (4. ábra). A mai T-Mobile 1990-ben kezdte a tevékenységét,

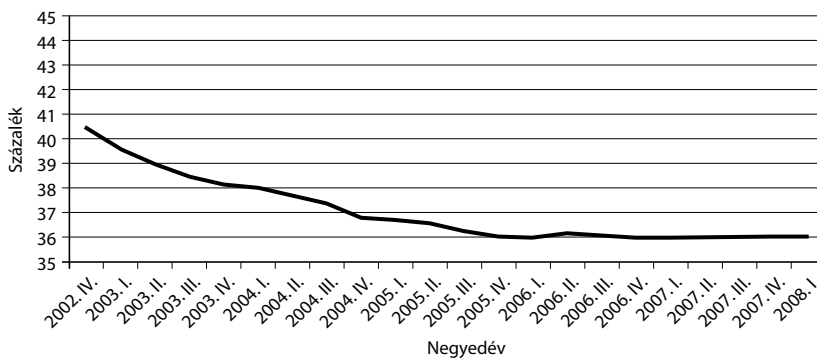

Forrás: NHH: Negyedéves összefoglaló adatok, 2008/1.

4. ÁBRA • Az előfizetések megoszlása a szolgáltatók között, 1999–2008

1990-től Westel 450, majd 1994-től Westel 900. Az előfizetések száma szerinti piaci részesedésének mértéke 1999 és 2008 között alapvetően enyhén csökkenő tendenciájú, 57 százalék és 44 százalék közötti. A Pannon GSM 1994 óta tagja a piacnak, míg a Vodafone 1999-ben lépett be. A Pannon előfizetések szerinti piaci részesedése az utóbbi kilenc évben kismértékben ingadozott, legmagasabb 1999 utolsó negyedében (41 százalék), legalacsonyabb pedig 2005 végén, 2006 elején volt (33 százalék). Végül a legújabb szereplő, a Vodafone piaci részesedése sokáig fokozatosan növekedett, az utolsó két évben azonban növekedése lassulni látszik, 2005 második felétől kezdve 21 százalék.

A mobilpiaci előfizetések száma alapján számolt Herfindahl–Hirschman-indexe 1999 és 2008 első negyedéve között csökkenő tendenciájú, 44 százalék és 36 száza-

Forrás: NHH: Negyedéves összefoglaló adatok, 2008/1.

5. ÁBRA • A mobilpiaci Herfindahl–Hirschman-indexe az előfizetések száma alapján, 1999–2008

lék között mozgott. 1999 és 2002 között kisebb megingásokkal, de csökkent a piaci koncentráció, aminek fő oka a Vodafone piacra lépése, majd piaci részesedésének növekedése volt. 2003-ban és 2004-ben az index kicsit nagyobb mértékben csökkent, mint a megelőző években, majd 2005 végén a piaci koncentráció csökkenése lelassult, és beállt 36 százalék körüli értékre (5. ábra).

A hozzáférés kérdései

A távközlésnek is, mint a legtöbb hálózatos iparágaknak, alapvető jellemzője, hogy a szolgáltatások nyújtásához szükség van távközlési infrastruktúrára (hálózatra), amivel kapcsolatban két kritikus kérdés merül fel: az *összekapcsolás* [két létező hálózat közti fizikai összeköttetés, valamint az ehhez szükséges rendszerek közötti kölcsönös átjárhatóság (*interoperability*) és együttműködés (*interworking*)]³¹ megteremtése], továbbá egy hálózati szolgáltató által birtokolt és gazdaságosan meg nem kettőzhető infrastruktúrához való *hozzáférés* kérdése. Az összekapcsolás esetében a végződtetés bármely egyedi hálózatban olyan szolgáltatás, aminek nincs (vagy nincs gazdaságos) helyettesítője, így e szolgáltatások nagykereskedelmi piaca szabályozásra szorul.

A távközlési infrastruktúra bizonyos részének kiépítése rendkívül költséges, és vannak olyan hálózati elemek, amelyek párhuzamos megkettőzése nem gazdaságos. Így a hálózaton nyújtott szolgáltatások kiskereskedelmi szintű versenye szempontjából lényeges kérdés a hozzáférés: ha bizonyos *nélkülözhetetlen eszközök* nem helyettesíthetők, akkor az afeletti ellenőrzést gyakorló szolgáltató kizárhatja a versenytársakat. Alapvető fontosságú ezért e kérdésben, hogy azonosítsuk, vannak-e olyan elemei a távközlési hálózatnak (*nélkülözhetetlen eszközök*, szűk keresztmetszetek), amelyekhez való hozzáférés hiánya kritikus akadálya lehet a hatékony verseny kialakulásának. Az egyik legjellemzőbb szűk keresztmetszet a távközlésben a *helyi hurok*. A szolgáltatásalapú verseny kialakulásához biztosítani kell, hogy a helyi hurokkal nem rendelkező új piacra lépők is kínálhassanak szolgáltatásokat a hálózatot ellenőrző inkumbens cég előfizető számára. Ennek érdekében teremtette meg a szabályozás a közvetítőválasztás intézményét is.³² E szolgáltatók számára a helyi hurokhoz való hozzáférés hiánya jelentős piacra lépési korlátot jelentene.

³¹ Az előbbi protokollok kérdése, az utóbbi pedig szolgáltatásoké és alkalmazásoké.

³² A közvetítőválasztás (*carrier selection, CS*) a szolgáltatásalapú versenyt elősegítő eszköz, ami lehetővé teszi, hogy a felhasználó a szolgáltatásokat (hívásokat) ne csak a szolgáltatáshoz szükséges infrastruktúrát birtokló szolgáltatótól vegye (a hálózat tulajdonosától), hanem másik, hálózattal nem rendelkező, és így csak a kiskereskedelmi szolgáltatások terén versenyző szolgáltatótól. Leggyakoribb módja, amikor minden egyes hívásnál kiválaszthatja az előfizető a közreműködő szolgáltatót (*call-by-call selection, CCS*) egy azonosító előtét (*carrier code*) tárcsázásával, valamint az, amikor az előfizető a különböző típusú (irányú) hívásokhoz előre meghatározza a tranzithálózati szolgáltatót [közvetítő-előválasztás (*carrier preselection, CPS*)] (Tóth [2004] 14. o.).

- „A távbeszélő üzleti szegmens esetében előfordul, hogy az új piaci szereplők közvetlen bekötéssel szereznek új ügyfeleket, ezen vállalkozások azonban jellemzően rendelkeznek egy bizonyos kiterjedésű gerinchálózattal, s a helyi hurok megkettőzése még így is csak nagy forgalmú ügyfelek esetén racionális. A hálózattal nem rendelkező, de hívásforgalmi szolgáltatásokat nyújtani szándékozó új piacra lépőknek mind az üzleti, mind a lakossági piacon hívásindítási, tranzit- és hívásvégződtetési szolgáltatásokra lehet szüksége, amelyek összekapcsolási szerződések keretében vehetők igénybe. A hívásindítási és -végződtetési szolgáltatást elméletileg helyettesítheti a helyi hurok átengedésére irányuló nagykereskedelmi szerződés, tényleges helyettesítő szerepét azonban az eljárásokban az aktuálisan érvényes feltételek és díjak mentén lehet megítélni.” (GVH [2006] 58. o.)

Így ezen nagykereskedelmi piacokon szükség van a hozzáférési kötelezettség megállapítására, és e hozzáférés feltételeinek szabályozására. Mára már mind a vezetékes távbeszélő-, mind a mobilhálózatok esetében szabályozzák e hozzáférési szolgáltatások, köztük a hívásvégződtetés árait (erről a következő – Az árak alakulása, árszabályozás című – részben lesz szó).

Természetesen az összekapcsolási vagy hozzáférési szolgáltatások többféle szolgáltatást is magukba foglalnak, például:

- *hívásvégződtetés*: ha valamely szolgáltató hálózatába egy máshonnan indított hívás érkezik, akkor e hívás végződtetésének költségei a hívott hálózat tulajdonosát terhelik, amely ellentételezésére jogosan számíthat fel díjat. A távközlési hálózatokban ezen összekapcsolási (hozzáférési) díjat hívásvégződtetési díjnak nevezik. Erre példa a nemzetközi (ahol két különböző ország távközlési hálózatának előfizetői kívánják egymást elérni) vagy az egyes mobilszolgáltatók hálózatai között, illetve vezetékes és mobilhálózatok között bonyolódó hívásforgalom;
- *híváskezdeményezés*: előfordulhat, hogy egy szolgáltató nem tud (számára nem érdemes) kiépíteni közvetlen kapcsolatot a fogyasztóihoz, így egy inkumbens szolgáltató kapcsolatát használja, hogy saját szolgáltatását az ügyfeleihez eljuttassa. Ha például egy szolgáltató a távolsági hívások piacán versenyez, akkor szüksége van az inkumbens cég által működtetett helyi hurok használatára, amely hálózatában a hívásokat a fogyasztók indítják (illetve végződtetik);
- *hívástranzitálás* (tranzit forgalmi szolgáltatás): a hívás továbbítása két összekapcsolási pont (vagyis két hálózat) között;
- *hálózati elemek bérlése, lízingje vagy átviteli kapacitás vásárlása*: egy szolgáltatónak szüksége lehet arra, hogy bizonyos hálózati elemet adott periódusra béreljen az inkumbens szolgáltatótól. Ilyen például a bérelt vonali szolgáltatás. Ilyen esetben jellemző, hogy a hálózati elemet bérlő fogyasztó percdíj helyett valamilyen időszakos díjat (például havi díjat) fizet (ami kapacitásfüggő is lehet). Ehhez hasonló, amikor az inkumbenstől egy másik szolgáltató a számára szükséges átviteli kapacitást vásárolja meg;

- *barangolószolgáltatás*: a mobilhálózatok összekapcsolásának speciális esete, amikor a hálózat előfizetője külföldön indít és fogad hívásokat. Ekkor a hálózat tulajdonosának a másik ország területén működő hálózattal kell szerződnie, hogy az előfizetőjének hívását közvetítse.

A hagyományos vezetékes nagykereskedelmi távközlési szolgáltatások szabályozásával kapcsolatban azonban felmerülhet a kérdés, hogy a párhuzamos kábeltelevíziós hálózatok elterjedése miként érinti azt. Egyrészt, kell-e hozzáférési kötelezettséget kiszabni az inkumbens vezetékes beszédhálózatára, ha hasonló szolgáltatások nyújtására ezen hálózati elemeknek van helyettesítési lehetősége (ami megkérdőjelezi azok nélkülözhetetlen eszközzé minősítését), másrészt pedig, nem kell-e akkor hasonló kötelezettséget kiróni a kábelhálózatokra is? A GVH szerint az első kérdésre *igen*, a másodikra *nem* a válasz.

- „Kínálati szempontból a GVH szerint az elvi lehetőség adott a kábelhálózathoz való hozzáférésre, hiszen az Eht. 111. paragrafus 2. bekezdése biztosítja a kábeltelevíziós hálózatokban is a közvetítőválasztási szolgáltatás nyújtását, a kérdés, hogy ennek objektív műszaki korlátai nincsenek-e. Keresleti oldalról a szétaprózott struktúra miatt az egyes kábelhálózatok nem biztosítanak a vezetékes inkumbensekkel összevethető lefedettséget, másrészt a magasabb szintű összekapcsolás nagyobb területen való megjelenést biztosító előnye a csak helyi szinten kiterjedt kábelhálózatok esetében nem érvényesülhet. A kiskereskedelmi szinten helyettesítőnek tekintett kábeltelevíziós és ADSL-alapú szélessávú internetszolgáltatásokkal kapcsolatban nagykereskedelmi szinten az előzőkhez hasonló megállapítások tehetők. Azaz a GVH eddigi eljárásaiban megállapította, hogy az upstream piacon az ADSL nagykereskedelmi hozzáférésnek nincs helyettesítője, egyrészt a kábelhálózatok fregmentált volta, másrészt a helyi hurok teljes vagy részleges átengedése, illetve a helyi bitfolyam-hozzáférés feltételeinek gazdasági ésszerűtlensége következtében.” (GVH [2006] 59. o.)

Az ágazati szabályozó a vezetékes távközlési hálózatok legutóbbi 2007. évi vizsgálatában már azt állapította meg, hogy az öt helyi telefonszolgáltató (Magyar Telekom, Invitel, Hungarotel, Emitel és Monortel) egyike sem zárkózott el az összekapcsolási hálózati szerződés megkötésétől, és a megállapított szolgáltatásdíjakat alkalmazták, valamint egyéb adminisztrációs korlátokkal sem akadályozták az ügyfélszolgálatok az igények teljesítését. Továbbá azt is megállapította a hatóság, hogy a közvetítőválasztással kapcsolatos kötelezettségeknek is eleget tettek (közvetítőválasztással indított helyi hívások egyponos átadás-átvétele, a közvetítő-előválasztás, számhordozás szolgáltatásainak beállításonkénti elszámolása). Kisebb horderejű kérdésben tapasztaltak problémát a Magyar Telekom esetében: „a Magyar Telekom közös csatlakozónyaláb használata esetén nem osztja meg a helymegosztás költségeit. Ennek és a tömeges igények kezelésének utóellenőrzésére, illetve a DH-26154-29/2007. számú

határozatban foglalt új kötelezettségek és az új nem RIO kötelezett [összekapcsolásra nem kötelezett] szolgáltatók vizsgálatára kerül sor 2008-ban.” (NHH [2008b] 10. o.)

Nem ennyire pozitív a kép a 11. sz. piacon³³ lefolytatott hurokátengedési vizsgálat esetében, amit a hatóság két lépcsőben vizsgált: először a jelentős piaci erőre és az összekapcsolásra vonatkozó határozatokban előírt adminisztratív jellegű kötelezettségek betartását, majd a második szakaszban a kötelezett szolgáltatók piaci magatartását, a nagykereskedelmi szolgáltatás nyújtásának körülményeit vizsgálta. E vizsgálat során az NHH a következőket állapította meg: „az adminisztratív jellegű kötelezettségeknek a kötelezett szolgáltatók kévsé tettek eleget. A Hatóság megállapította, hogy a Magyar Telekom Nyrt. által kialakított gyakorlat az igénybejelentések kezelésében és teljesítésében több ponton ellentmond a Magyar Telekom helyi hurok átengedésre és helyi bitfolyam-hozzáférésre vonatkozó referenciaajánlatában meghatározott feltételeknek, valamint a jogszabállyal ellentétben a havi helymegosztási díj teljes költségét ráterheli a szolgáltatókra az igénybe vett kapacitástól függetlenül.”(NHH [2008b] 11. o.). Ezért a 2008-ban lefolytatandó vizsgálatokban központi szerepet kapott ezen kötelezettségek ellenőrzése.

A szélessávú nagykereskedelmi szolgáltatások vizsgálatában sem tárt fel a hatóság az öt – jelentős piaci erejű – szolgáltató egyikénél sem jogsértő magatartásra utaló körülményt. E szegmensben érvényesült az egyenlő elbánás elve, biztosított volt a hozzáférés, valamint teljesítették a költségalapúság és a díjak ellenőrizhetőségének követelményét. Kisebb elmarasztalás megint csak a Magyar Telekomot érte a hatóság részéről.

- ♦ „a Magyar Telekom ugyan nem sértette meg a 13. piacon³⁴ előírt lényeges kötelezettségeit [bérelt vonalak vizsgálata (T4)], azonban az átláthatóság kötelezettségét nem az előírásoknak megfelelően teljesítette, mert a szolgáltatások árait, az együttműködés szabályait és az alkalmazandó kötbékeket nem az előírásoknak megfelelően hozta nyilvánosságra, illetve nyilvánosságra hozatali kötelezettségét nem teljesítette az előírt határidőre.” NHH [2008b] 11. o.

AZ ÁRAK ALAKULÁSA, ÁRSZABÁLYOZÁS

Árszabályozás a távközlési piacokon

Bár korábban bizonyos kiskereskedelmi szolgáltatások árait is szabályozták, mára már a legtöbb EU-tagországban csak a nagykereskedelmi szolgáltatások árait szabályozzák, jellemzően az összekapcsolási és hozzáférési díjakat (például végződtetési díjak a vezetékes és mobil-hangszolgáltatásoknál, barangolódíjak, szélessávú hoz-

³³ „A fémes hurok és alhurkok nagykereskedelmi átengedése (beleértve a részleges átengedést is) szélessávú és beszédcélú szolgáltatások nyújtása céljából” elnevezésű nagykereskedelmi piac.

³⁴ „A bérelt vonalak nagykereskedelmi végződtetési szegmense” elnevezésű piac.

2. TÁBLÁZAT • Az összekapcsolási díj szabályozásának döntési pontjai

Döntési pontok	A probléma lényege	Válaszok, módszerek
<i>Árszabályozás elve</i>	Milyen árazási elv alapján szabályozzák az összekapcsolási díjat?	Közgazdasági modellek
<i>Költségszámítás módszertani kérdései</i>		
Hatékonysági (és innovációs) kritériumok, információs helyzet	Milyen költségeket kell az összekapcsolási díjnak fedeznie ahhoz, hogy az inputok hatékony felhasználására és hatékony beruházásra (az infrastruktúra fejlesztésére) is ösztönözzön?	az árak alulról felfelé (<i>bottom-up</i>), illetve fentről lefelé (<i>top-down</i>) képzése
Költségalap	Múltbeli költségek vagy jelenbeli költségek?	múltbeli költségek (<i>HCA</i>) versus folyó költségek (<i>CCA</i>)
Költségelosztás módszertana	Milyen költségeket kell az összekapcsolási díjnak fedeznie ahhoz, hogy minél kevésbé torzítsa a termelési, allokációs döntéseket? (Átlag- vagy határköltség; Általános és közös költségek felosztása)	Teljesen felosztott költségek (<i>FDC</i>) vagy hosszú távú növekményköltségek (<i>LRIC</i>)
Egyéb módszertani kérdések	Például értékcsökkenési leírás, tőkeköltség nagysága (súlyozott átlagos tőkeköltség)	Például annuitásos módszer, lineáris módszer

záférés nagykereskedelmi díja stb.). Ha szétnézünk akár csak az EU-tagországok szabályozói gyakorlatában, azt láthatjuk, hogy – bár az egységes európai uniós szabályozási keretek között sokban közelítettek egymáshoz, mégis – az alkalmazott módszerek széles és heterogén tárházát találjuk. Ahhoz, hogy kicsit áttekinthetőbb legyen az eltérő gyakorlat, érdemes strukturálni e különbségeket azon döntési pontok szerint, amelyeket a szabályozónak meg kell válaszolnia a szabályozás módszertanának kialakításához. Ezek a kérdéscsoportok határozzák meg a különböző szabályozói gyakorlatokat. A fontosabb döntési pontokat két nagyobb csoportba lehet sorolni (2. táblázat). Az első csoportba az árszabályozás elvi kérdései, a másodikba pedig a költségek számításának és kezelésének módszertani kérdései tartoznak.

Árszabályozás elve

Az összekapcsolási díj szabályozása a különböző jóléti célok összehangolását és olykor kompromisszumait kívánja meg. Annak vizsgálatában, hogy az adott szolgáltatás árának milyen szintje kívánatos, a közgazdaságtan elméleti modelljei nyújtanak segítséget. E modellekben a szabályozói céloktól és eszközöktől, valamint a szabályozás külső feltételrendszerétől függően levezethető az adott körülmények közötti legjobb megoldás. Ezekben a modellekben megmutatható, hogy adott feltételek mellett a költségekkel egyenlő árak a legjobbak-e, vagy a költségeken felül az ár tartalmazzon valamilyen többletet, vagy esetleg a költségek alatti árak az optimálisak.

A szabályozás feltételrendszere és így a szabályozói célok nagyon különbözhetnek. Sokszor a tisztán hatékonysági kritériumok érvényesítését korlátozhatják különböző jóléti célok, mint például az egyetemes szolgáltatási kötelezettség. Például az egyetemes szolgáltatási kötelezettségből fakadó árdiszkrimináció-mentesség elve akadályozhatja, hogy az egyes szolgáltatási (mondjuk földrajzi) területeken a tényleges költségeken alapuló árakat alkalmazzanak. A közgazdasági modellekből azt láthatjuk, hogy a különböző szabályozási feltételek az árszabályozás eltérő elveire vezetnek. Bizonyos feltételek esetén a határköltségen alapuló árszabályozás a kívánatos, más esetekben az úgynevezett hatékony tényezőárzási szabály (*ECPR, efficient component pricing rule*) vagy esetleg a Ramsey-árak. Az elméleti modellek eredményeinek megvalósíthatóságát persze még számos gyakorlati probléma is nehezítheti, amelyek egy része a költségszámítás módszertani kérdéseit érinti.

A költségszámítás módszertani kérdései

Hatékonysági kritériumok és információs helyzet (alulról felfelé versus felülről lefelé árazás). Bármilyen árszabályozási elvre is vezetnek a megfelelő szabályozói környezetre alkalmazott elméleti modellek – költségalapú vagy a költségektől adott mértékű eltérést ajánló –, a tényleges összekapcsolási díj nagysága alapvetően függ attól is, hogy a vállalat költségeit és azon belül az összekapcsolási szolgáltatás költségeit hogyan értelmezzük és számítjuk.

Az egyik fontos módszertani kérdés abból a helyzetből ered, hogy ha nincs verseny, ami a szolgáltatót hatékony működésre (az erőforrások hatékony felhasználására, vagyis költségminimalizálásra) kényszerítse, akkor a szabályozásnak kell a versenyre kényszerítő erejét pótolnia.

Ha a költségszámítás alapját az inkumbens szolgáltató tényleges hálózata, eszközei adják [az árak a fentről lefelé (*top-down*) képzése esetén a szolgáltató tényleges hálózatából indulnak ki, és annak költségeit bontják le fokozatosan az egyes hálózati elemekre], akkor ez *kétféle információs problémát* okoz. Egyrészt, nem ösztönzi a szolgáltatókat a valós költségek kinyilvánítására, másrészt, nem ösztönözi kellő mértékben innovációs erőfeszítésre, az infrastruktúra-elemek hatékonyságának fejlesztésére (ha az árakat e költségek alapján határozzák meg számukra, akkor nem érdekük az alacsony költségek bevállása, sem a költségek csökkentésébe való befektetés). Ezt az információs problémát fokozza, hogy a szabályozási helyzet aszimmetrikus, a vállalat költségeiről a szabályozó rosszabbul informált, és nehezen is tudja verifikálni a vállalat által benyújtott költségadatokat. Az inkumbensnek pedig érdekében áll az összekapcsolási vagy hozzáférési szolgáltatás költségeit magasabbnak mutatni, mert így képes a kiskereskedelmi szinten felmerülő költségeinek egy részét a potenciális versenytársakkal finanszíroztatni, és ezáltal a kiskereskedelmi szinten (a hálózaton nyújtott szolgáltatás versenyében) versenyelőnyre tesz szert.

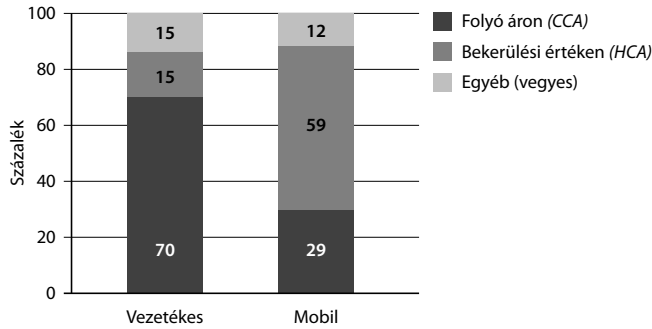
Ezért e két információs probléma – a hatékony működésre ösztönzés (rejtett cselekvés vagy morális kockázat)³⁵ és költségadatok hitelessége (rejtett információ vagy kontraszelekció)³⁶ – miatt elterjedt, hogy a szabályozó az inkumbens költségeinek verifikálásához valamilyen viszonyítási pontot (*benchmark*) alkalmaz. Ez gyakran az árak alulról felfelé (*bottom-up*) képzését jelenti, ami a hálózat költségeit egy hipotetikus (tervezett, alulról épített), hatékony mérnöki hálózat modelljéből számítja. Az NHH a magyarországi szabályozásban is évek óta használ ilyen alulról felfelé irányuló megközelítést (korábban csak a szolgáltatók saját költségmodelljeinek kontrolljaként, az új szabályozás viszont már ebből vezeti le az előírt összekapcsolási díjat).

Költségalap (múltbeli költségek *versus* folyó költségek). Az sem mindegy, hogy az eszközöket bekerülési értéken veszik számításba, vagyis múltbeli költségekkel számolnak (*HCA, historical cost accounting*), vagy jelenbeli (pótlási) költségeken (*CCA, current cost accounting*). Az előbbi nem ösztönöz kellően a nem hatékony hálózati elemek fejlesztésére, hiszen a technológiai elavulás miatt túl költségessé váló infrastruktúra-elemek költségét is megtérítik. Az utóbbi viszont bizonytalanabbá teszi a vállalatok számára a beruházások megtérülését, mivel ha egy infrastrukturális beruházást követően a szabályozás a még újabb és olcsóbb eszközök költségeiből kalkulálja az árakat, akkor nem biztos, hogy a korábbi beruházások megtérülnek. Ráadásul, ha az összekapcsolási díjak szabályozása a múltbeli költségeken alapul, akkor azok a szolgáltatók számára nem adnak megfelelő jelzéseket a belépésre, távol tarthatnak hatékonyabb versenytársakat, vagy belépésre ösztönözhetnek kevésbé hatékonyakat (attól függően, hogy a múltbeli költségen alapuló szabályozott ár az újabb technológiájú új belépő számára mesterségesen nyereségesebbé vagy veszteségesebbé teszi a működést az adott piaci szegmensben). E kétféle költségalap közötti választás nem független az előző bekezdésben tárgyalt kérdéstől, hiszen egy hatékony hipotetikus hálózatot felépítő alulról felfelé árazó modell alapvető céljának a jelenbeli költségeken (*CCA*) alapuló költségszámítási modell jobban megfelelni (hiszen épp az a célja, hogy a leginkább költséghatékony elemekből építse fel a hipotetikus hálózatot). A 6. ábrán azt láthatjuk, hogy az EU-tagországok szabályozási gyakorlatában melyik költségalap milyen mértékben terjedt el a vezetékes, illetve a mobilhálózatok esetében 2005-ben.

³⁵ Az *erkölcsi kockázat* (moral hazard) olyan endogén változókra vonatkozik, amiket a szabályozó nem tud megfigyelni (vagy verifikálni független bíróság előtt). A vállalat bizonyos tevékenységei, akciói hatással lehetnek a termelési költségekre vagy a minőségre, de a szabályozó közvetlenül nem tudja megfigyelni az erre irányuló erőfeszítéseket, a végeredmény pedig nem csak eme erőfeszítésektől, hanem a véletlentől (külső tényezőktől) is függ. Az erkölcsi kockázat jelenléte általában az erőfeszítés nem optimális mértékére ösztönzi a vállalatot.

³⁶ A *kontraszelekció* (adverse selection) jelensége lép fel, amikor a vállalat többlet információkkal rendelkezik valamilyen exogén változót illetően (például technológiájáról, keresletről...). A kontraszelekció általában lehetővé teszi a vállalat számára, hogy az információs aszimmetria miatt többlet járadékhoz jusson a szabályozás során.

Forrás: IRG [2005] 4–6. o. alapján.

6. ÁBRA • Az összekapcsolási díj költségalapja az uniós országokban a vezetékes és mobilhálózatok esetében, 2005-ben

Ugyan frissebb összefoglaló adatokat erre nem találtunk, de az egyes tagországok szabályozásában történt változások azt mutatják, hogy a szabályozói gyakorlatban mindkét piacon fokozatosan a hatékonyabb folyó áras modell súlya erősödik. A mobiltávközlés szabályozásában talán azért terjedt el lassabban a folyó áras szabályozás, mert ezeken a piacokon a vezetékes távközléshez képesti erősebb verseny eleve jobban ösztönöz az erőforrások hatékony hasznosítására, innovációra, ezért a szabályozásnak kevésbé kell e szerepet pótolnia.

Költségelosztás módszertana (teljesen felosztott költségek versus hosszú távú növekményköltségek). A szabályozási elmélet egyik fontos kérdése, hogy az árszabályozás, jelen esetben az összekapcsolási díj szabályozása átlagköltségeken vagy határköltségeken alapuljon. Bár a közgazdaságtan a határköltségeken alapuló árképzést részesíti előnyben, ennek megvalósítása felvet néhány problémát. Az egyik, hogy bizonyos körülmények között a határköltséggel egyenlő árak nem biztosítják a vállalat összes költségének a megtérülését.³⁷ Így a vállalat hosszú távú működéséhez e veszteséget kompenzálni kell. Ennek egyik lehetősége, hogy az ár ennél magasabb legyen: akkora, hogy a vállalat legalább nulla gazdasági profitot érjen el, vagyis az ár fedezze az egy termékre jutó átlagos költséget. Ez tehát az átlagköltségeken alapuló árképzéshez vezet.³⁸ A határköltségeken alapuló árképzés másik problémája, hogy

³⁷ Például természetes monopóliumok esetén, amikor a költségek szubaditivitásának elve (*Baumol–Panzar–Willig* [1982]) érvényesül, a határköltséggel egyenlő ár veszteséget okoz a vállalatnak.

³⁸ Itt azonban érdemes megemlíteni, hogy több termék termelése esetén az árrugalmasság is befolyásolja, hogy az egyes termékek árain hogyan érdemes a közös és állandó költségeket felosztani, ami az ismert *Ramsey*-árazáshoz vezet. Ráadásul, ha ilyen esetben nem minden termék árát szabályozzák (mint abban az esetben, ha a kiskereskedelmi árakat nem, csak az összekapcsolási szolgáltatás árát), akkor nem is olyan egyértelmű, hogy a szabályozott áraknak kell-e és milyen mértékben részt vállalnia a közös és állandó költségek fedezésében.

az elméleti modellekben levezett határköltséget nem olyan egyszerű a valóságban azonosítani és számítani.

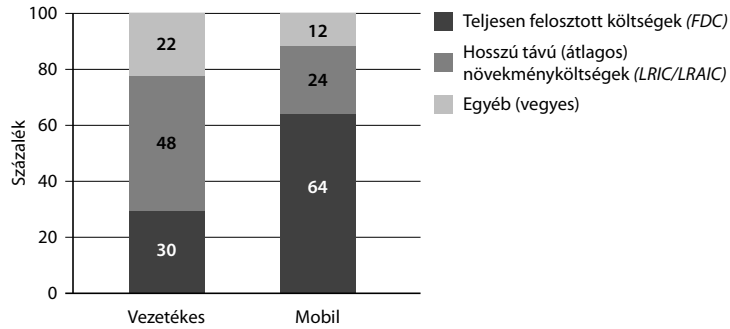
A szabályozásban korábban népszerű *teljesen felosztott költségek* (*fully distributed cost, FDC*) elve tulajdonképpen átlagköltég alapú árszabályozást eredményez, hiszen a vállalat minden költségét forgalomarányosan szétosztják a hálózati elemek között, és ebből számolnak egységköltséget, ami aztán a szabályozott összekapcsolási díj alapját szolgáltatja.

A másik, a szabályozói gyakorlatban egyre népszerűbbé váló megoldás az előbbi két problémára a növekményköltégek használata. Ez a *hosszú távú növekményköltégeken* (*long run incremental cost, LRIC*) alapuló megközelítésmód sajátja. Egy LRIC modellben azt kell számszerűsíteni, hogy adott összekapcsolási (hálózati) szolgáltatás biztosítása mennyi (elkerülhető) többletköltséget okoz a szolgáltatónak: a hálózati elemek és így azok költségeinek mely része lenne „elkerülhető”, ha az adott hálózati szolgáltatást a többi szolgáltató számára nem kellene biztosítani. Aztán ezeket a növekményköltégeket lebontják az egyes szolgáltatás egységekre. Tehát egy összekapcsolási (hálózati) szolgáltatás egységnek a LRIC modellben számított költsége tulajdonképpen egy átlagos növekményköltéget vagy másként fogalmazva a határköltég átlagos nagyságát mutatja (ezért nevezik olykor hosszú távú *átlagos* növekményköltégnek is), vagyis a LRIC modell a határköltégen alapuló árképzést jobban közelíti, és az összekapcsolási szolgáltatás valós költségeit jobban kifejezi, mint a teljesen felosztott költségek szerinti (FDC) számbavétel.

Persze ebben az esetben is fennállhat az a probléma, hogy a hosszú távú növekményköltégeken alapuló árak nem fedezik a vállalat összes költségét. Ezt kompenzálhatják úgy, hogy a növekményköltégeken felüli általános és közös költségek fedezésére a LRIC költségre a végén ráraknak egy többletet (*mark-up*), vagyis a LRIC költségszámítás végén a közös költségeket felosztva még hozzáadják a modellben kapott átlagos növekményköltégekhez. Ez azonban a határköltégtől még jobban eltávolítja az így számított költséget, ami a vállalatok termelési és allokációs döntéseit torzítani fogja. A különböző LRIC modellt alkalmazó országokban jelentős különbségek vannak abban, hogy az általános és közös költségek mekkora részét osztják fel és számítják bele az összekapcsolási szolgáltatás árszabályozásának költségalapjába.

A 7. ábra mutatja a vezetékes és mobilhálózatok esetében, hogy az EU-tagságok szabályozási gyakorlatában az FDC és LRIC modellek milyen mértékben terjedtek el 2005-ben. Megfigyelhető ugyanakkor az a jellemző tendencia, hogy mindkét piacon a LRIC modell felé tolódik el a szabályozói gyakorlat.

Összefoglalva, a vezetékes és mobilhálózatok szabályozási gyakorlatában különbség mutatkozik abban, hogy az összekapcsolási díj szabályozásához használt költségszámítási modellek különböző módszerei mennyire elterjedtek (bár hasonló tendenciák figyelhetők meg mindkét szegmensben). E különbségek egyrészt abból fakadnak, hogy a vezetékes hálózatok szabályozása korábban kezdődött, így e módszerek fejlődése előrébb tarthat, másrészt (és főként) abból, hogy a vezetékes

Forrás: IRG [2005] 7–8. o. alapján

7. ÁBRA • A költségfelosztás módszertana az összekapcsolási díj számításánál az EU- országokban a vezetékes és mobilhálózatok esetében, 2005-ben

távközlés piacát jobban jellemzi a versenynek és így a hatékony működésre való ösztönzésnek a hiánya. Mindkét piacra jellemző azonban, hogy a költségszámítási döntési pontokra adott válaszok, módszerek egyre elfogadottabb kombinációja az alulról felfelé árazási és jelen vagy jövőbeli növekményköltségeken alapuló költség-számítási modell.

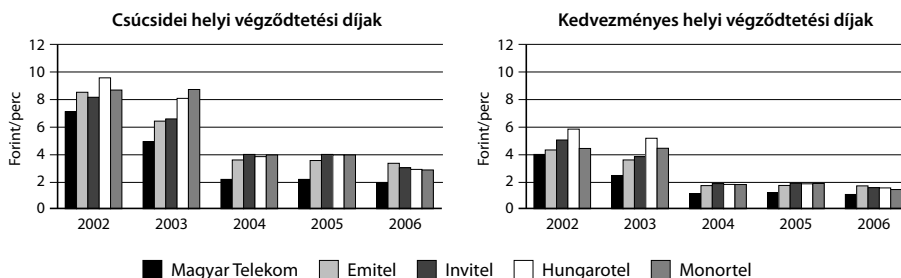
Árak alakulása a vezetékes piacon

Nagykereskedelmi árak (végződtetési díjak)

A nagykereskedelmi szolgáltatások (hozzáférési, összekapcsolási szolgáltatások) díjai a vezetékes piacon is és a mobilpiacon is szabályozottak. A vezetékes piacon a jelentős piaci szereplők számára az ágazati szabályozó előírja, hogy referenciaajánlatot kell készíteniük [hálózat-összekapcsolási (*reference interconnection offer, RIO*) és előfizetőihurok-átengedési referenciaajánlatok (*reference unbundling offer, RUO*)], amiben ezen nagykereskedelmi szolgáltatások díjait is meg kell határozni. A hívásvégződtetési szolgáltatások díjainak költségalapúnak kell lenniük, a díjakat LRIC módszer alkalmazásával kell meghatározni, majd az előírt szerkezetben jóváhagyásra a szabályozóhoz benyújtani, és a díjak elfogadásáról az ágazati szabályozó dönt. A költségadatok forrásául a vállalat számára rendelkezésre áll legfrissebb lezárt vállalati auditált adatoknak kell szolgálniuk. A szolgáltató köteles bizonyítani a díjak költségalapúságát, továbbá hogy azokat az előírt módszer szerint alakította ki. Az Invitel és a Monortel nem köteles LRIC modellt készíteni, díjait a szabályozó jóváhagyja abban az esetben, ha nem nagyobbak, mint a Magyar Telekom benyújtáskor hatályos megfelelő díjainak 1,4-szerese (ugyanígy a jelentős piaci erő azonosítása során második csoportba sorolt kisebb szolgáltatóknak is). Az NHH

kiköti, hogy a díjak ellenőrzésére, illetve megállapítására alulról felfelé, hosszú távú növekményköltségeken számított (BU–LRIC) módszert is felhasználhat. Az elmúlt években többször előfordult, hogy a szolgáltatók referenciaajánlatait a szabályozó nem fogadta el, csak bizonyos módosítások után. Ezek több esetben éppen a végződtetési díjak nem megfelelő mértéke miatt fordultak elő.

A 8. ábra szemlélteti a végződtetési díjak alakulását a helyi hívások esetében 2002 és 2006 között.

Forrás: NHH-határozatok, NHH [2007b]

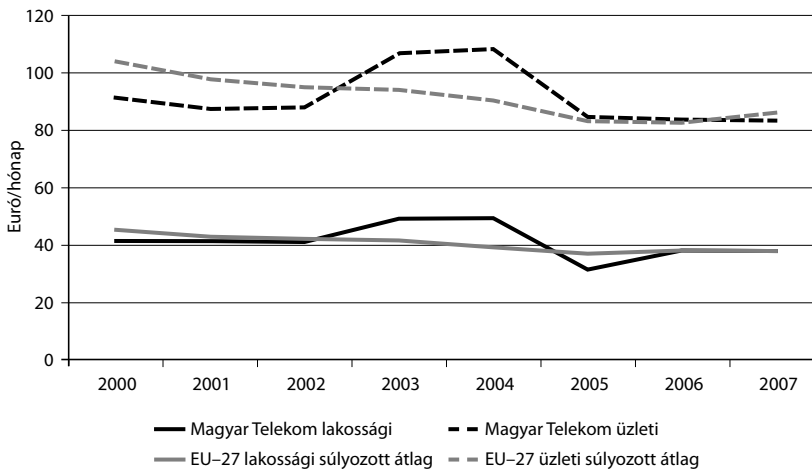
8. ÁBRA • Csúcsidei és kedvezményes időszakos helyi végződtetési díjak, 2002–2005

Mind a csúcsidei, mind pedig a kedvezményes időszakos hívásvégződtetési díjak alakulására igaz, hogy 2002-ben és 2003-ban az öt szolgáltató díjai között jelentős különbségeket lehetett tapasztalni, míg az utóbbi három évben ezek a különbségek a szabályozás változása miatt jelentősen csökkentek: a Magyar Telekom kivételével a szolgáltatók tarifái közel azonosak. A vizsgált öt év során a szabályozásnak köszönhetően a Magyar Telekom végződtetési díjai voltak a legalacsonyabbak. A végződtetési díjak esetében ugrásszerű, 50 százalékos körüli csökkenés volt megfigyelhető 2003 és 2004 között. Ennek legfőbb oka az új hosszú távú növekményköltségeken alapuló módszer bevezetése volt. 2004-től kezdődően az egyes szolgáltatók végződtetési díjai közötti különbségek is mérséklődtek, amelynek oka az NHH azon határozata, melyben kiköti, hogy a szolgáltatók díjai nem lehetnek magasabbak a Magyar Telekom díjainak 1,4-szeresénél.

Kiskereskedelmi árak

A kiskereskedelmi szolgáltatások esetében nem könnyű az árakat időben és térben összevetni az előfizetői csomagok és az azokba foglalt fix és forgalomfüggő hívásdíjak sokfélesége miatt. E problémák kiküszöbölésére a távközlésben (vezetékes és mobilszolgáltatások esetében is) alkalmazott megoldás, hogy meghatározott meny-

nyiségű és típusú hívást tartalmazó kosarat³⁹ állítanak össze és használnak az árak alakulásának vizsgálatához. Elsősorban az OECD által definiált kosarakat használják a távközlési tarifák vizsgálatára. Az OECD nyilvános kapcsolt telefonhálózatok (*public switched telephone network, PSTN*) alkotta kosarak szerkezete 14 távolsági tartományt és 6 időszakot (4 hétköznapi és 2 hétvégi) tartalmaz, azok minden kombinációját egyedileg súlyozva. Az OECD-kosarak eredeti rendszerét kétszer is megújították, átdolgozva a kosarak szerkezetét: először 2000 májusában, majd 2006 februárjában.⁴⁰ A 9. ábrán a 2000-es OECD-kosarakat használtuk (az összevetés érdekében) a kiskereskedelmi díjak hosszabb távú alakulásának összehasonlításához. Az adatok azt mutatják, hogy a magyar inkumbens díjai az EU-átlag körül ingadozva követték azt: 2002 és 2005 között kicsit magasabbak voltak, de 2007-re újra az EU-átlagra csökkentek.

Megjegyzés: A 2000-es lakossági kosár 1200 belföldi, 72 nemzetközi és 120 mobilhálózatba irányuló hívást tartalmazott különböző időszakú, távolságú és időtartamú hívások súlyozott átlagából. A kosarak részletes szerkezete megtalálható: *Teligen* [2008] 144–145. o.

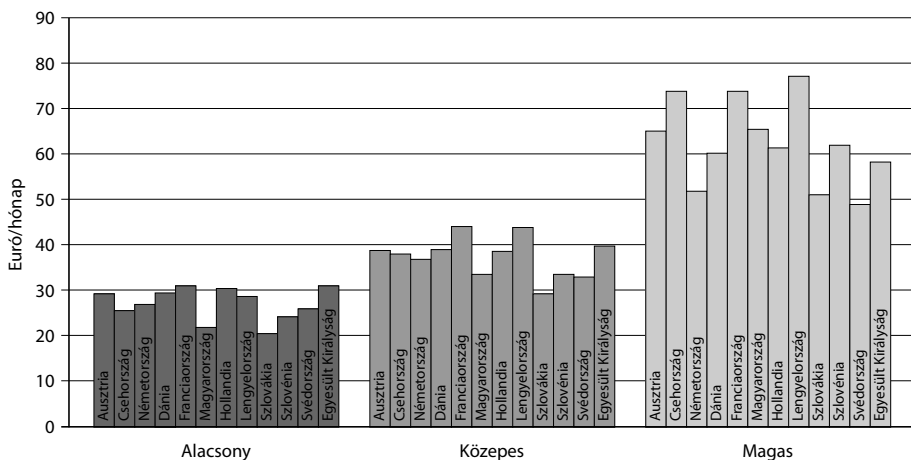
Forrás: *Teligen* [2008] adatai alapján.

9. ÁBRA • Kiskereskedelmi díjak alakulása a 2000-es OECD kosarak alapján

³⁹ Megadott arányban kerülnek bele különböző időtartamú, különböző napszaki, különböző hálózatokba irányuló és különböző távolságú hívások.

⁴⁰ Az eredeti OECD-kosár szerkezetének részletes leírása megtalálható *Teligen* [2008] 79–80. o., a 2000. évi kosáré *Teligen* [2008] 144–145. o. és a 2006. évi kosaraké *Teligen* [2008] 158–160. o. Míg korábban csak lakossági és üzleti kosarat különböztettek meg, addig a 2006. évi legutóbbi változtatásnál tovább finomították a kosarak rendszerét, és a használat intenzitása alapján három különböző lakossági (alacsony, közepes és magas használati) kosarat és két üzleti [*small office/home office (SOHO)* és *small to medium enterprise companies (SME)*] kosarat definiáltak.

Érdeemes megnézni a legutóbbi 2007. év kiskereskedelmi díjait az új 2006. évi OECD-kosarakat használva is, mert más jellemzőkre mutat rá. A 10. ábra adataiból azt látjuk, hogy alacsony használat esetén Magyarországon meglehetősen olcsó a vezetékes hálózatból telefonálni, azonban ez az előny fokozatosan elolvad a használat növekedésével, és a magas használati kosár havi költsége már nem tartozik a legolcsóbbak közé (kicsit leegyszerűsítve, EU-hoz viszonyítva, aki azt keveset használja, annak érzékelhetően olcsóbb Magyarország a vezetékes hangszolgáltatás).

Megjegyzés: A 2006-os alacsony használati lakossági kosár 456 belföldi, 30 nemzetközi és 114 mobilhálózatba irányuló (összesen 600) hívást tartalmaz; a közepes használati lakossági kosár 900 belföldi, 24 nemzetközi és 276 mobilhálózatba irányuló (összesen 1200) hívást tartalmaz; a magas használati lakossági kosár pedig 1560 belföldi, 96 nemzetközi és 744 mobilhálózatba irányuló (összesen 2400) hívást tartalmaz. Mindhárom esetben a különböző időszakú, távolságú és időtartamú hívások súlyozott átlagából összeállítva. A kosarak részletes szerkezete megtalálható: *Teligen* [2008] 158–160. o.
Forrás: *Teligen* [2008] adatai alapján.

10. ÁBRA • 2007-es távközlési díjak néhány EU-tagország esetében a 2006. évi (alacsony, közepes és magas használati) OECD-kosarak alapján

Árnyalhatjuk ezt a képet, ha a különböző hívástípusokat külön vizsgáljuk. Érdekes lehet például a belföldi hívások esetében a kiemelt csúcsidőjű időszak díjainak összehasonlítása, amit a 3. táblázatban láthatunk.

Az adatok azt mutatják, hogy a csúcsidőzaki hívások esetében a domináns magyar inkumbens díja minden kategóriában magasabb az EU-átlagnál, és a különbség a hívás hosszának növekedésével nő, ami azt tükrözi, hogy nem a fix, hanem a díjak forgalomfüggő elemei magasabbak az EU-átlaghoz képest. Az alternatív szolgáltatók díjai minden kategóriában alacsonyabbak az inkumbensénél, de nem meglepő módon ez az előny a távolsági hívások esetén a legjelentősebb. Ehhez még érdemes hozzátenni, hogy bár az elmúlt három évben nem volt jelentős változás az árakban (sem az EU-, sem a hazai díjak esetében), az EU-tagországokban a távolsági hívások piacán 2000 óta jelentős csökkenést lehetett megfigyelni. Míg 2000-ben egy

3. TÁBLÁZAT • Az inkumbens és az alternatív szolgáltatók kiskereskedelmi árai (eurócent) a belföldi vezetékes, csúcsidejű (hétköznap 11 óra) hívások esetén*

Megnevezés	3 perces helyi távolsági (3 km)		10 perces helyi távolsági (3 km)			10 perces távolsági (200 km)		
	2007	2007	2005	2006	2007	2005	2006	2007
EU-27 inkumbensek díjainak súlyozott átlaga	13,5	25,8	35,64	34,98	36,1	76,78	76,01	75,81
Inkumbens (magyar)	13,88	34,96	44,6	42,8	42,8	117,8	113,1	113,1
EU-27 alternatív szolgáltatók díjainak súlyozott átlaga			37,89	36,18	36,63	60,62	58,74	60,05
Alternatív szolgáltató (magyar)	12,5	21,5	42,23	38,3	38,3	71,29	68,13	68,13

*Minden fix díjat (például hívásfelépítés díja stb.) figyelembe véve. A vizsgálat során minden országban a domináns inkumbens szolgáltató és a legnagyobb alternatív szolgáltató adatait vették alapul, Magyarország esetében a Magyar Telekom és a Telez szolgáltatókét.

Forrás: Progress report ... [2008] Vol. 2. 74–76. o. és Teligen [2008].

10 perces távolsági hívás átlagosan 134,42 eurócentbe került az EU-tagországok inkumbens szolgáltatóinál, addig 2007-ben már csak 75,81 eurócentbe; vagyis közel felére csökkent az ilyen hívások költsége, és már jóval kisebb mértékben térnek el a versenytárs alternatív szolgáltatók díjaitól (amelyek átlaga ugyanezen hívások esetén 2007-ben 60,05 eurócent volt). Ezzel szemben a magyar inkumbens (10 perces) távolsági hívásainak díja ezen adatok szerint 2000 óta alig csökkent: 2000-ben 133,7 eurócent volt, 2007-ben pedig 113,1 eurócent, és jelentősen drágább a versenytárs 68,13 eurócentes díjánál. Mindezt azt mutatja, hogy a kibontakozó verseny még nem fejtett ki 2007-ig akkora nyomást a belföldi hívásoknál a Magyar Telekomra, mint a piacnyitásban előbbre tartó EU-tagországok esetében.

Árak alakulása a mobilpiacon

Nagykereskedelmi árak (végződtetési díjak)

Magyarországon 1997-ig hatóságilag szabályozott végződtetési díjak voltak érvényben, 1998 és 2003 között viszont a szolgáltatók szabadon határozhatták meg azokat. 2002-ben a szabályozatlan díjak átlagosan 38 forint/perc körüliek voltak mindhárom mobilszolgáltató esetében. 2003 végétől kezdtek újra szabályozni a mobilszolgáltatók végződtetési díjait, a három szolgáltatóra fokozatosan kivette, ahogy a jelentős piaci erő azonosítási folyamata sorban megtörtént. Ettől kezdve a szolgáltatóknak be kellett nyújtaniuk a mobilszolgáltatás végződtetési díjaira vonatkozó, hosszú távú növekményköltségek (LRIC) módszerén alapuló számítását. Ennek első éveit

az jellemezte, hogy az NHH a benyújtott költségmodelleket – módszertani hibákra hivatkozva – nem fogadta el, és ármegeállítási jogával élve meghatározta az alkalmazandó végződtetési átlagdíjakat, amihez alapul kezdetben EU-díjakat használt, majd kidolgozta a saját – alulról felfelé, hosszú távú növekményköltségeken számított (BU–LRIC) – modelljét. 2006-tól jelentősebben változott a végződtetési díjak szabályozása, amely változás főbb elemei a következők voltak:

- a díjak jelentős csökkentése úgy, hogy a legnagyobb és a legkisebb szolgáltató összekapcsolási díjai közti különbség fokozatosan csökkenjen;
- minden, az adott mobilhálózatban végződtetett hívás szabályozott, nem csak a vezetékeseiből érkező;
- konkrét csúcsidei és nem csúcsidei díjak helyett átlagdíjakat állapít meg a szabályozó.

Az átlagdíjak célja a nagyobb rugalmasság biztosítása a szolgáltatók számára. Az átlagdíjak alkalmazására a szabályozó szigorú szempontokat írt elő: az átlagdíjak csúcsidejű és nem csúcsidejű díjakra történő felbontása csak oly módon történhet, hogy a szolgáltató ugyanolyan összegű költségalapot kapjon vissza a napszaki díjak kiszámlázása révén, mintha az átlagdíjat alkalmazta volna. Azaz a szolgáltató nem tehet szert összességében nagyobb bevételre, mint amennyit az átlagdíjakkal elért volna. A *(csúcsidei végződtetési díj × csúcsidei forgalom + nem csúcsidei végződtetési díj × nem csúcsidei forgalom = végződtetési átlagdíj)* egyenlőség teljesülését az NHH Tanácsa ellenőrzi.⁴¹

2006-ban az NHH már a saját maga által készített BU–LRIC modellt használta a végződtetési díjak megállapítására. Az erről szóló határozatban azt is meghatározta, hogy a három mobilszolgáltatónak 2009 elejére kell végződtetési díjait a költségalapú szintre – várhatóan 16,84 forint/percre – csökkentenie (ez az akkori díjakhoz képest 40-50 százalékos csökkenést jelentett).⁴² Az NHH Tanácsa egyben kijelölte a költségalapú végződtetési díjak elérésének útvonalát a három szolgáltatóra vonatkozóan,

⁴¹ Nem teljesülés gyanúja esetén soron kívüli eljárást folytat le, és ha igazolódik a jogsértés, szankciónál (a bírság felső határa az évi nettó árbevétel 0,05 százaléka, de legkevesebb 100 000 forint). 2005 októberében a NHH Tanácsa a T-Mobile-nél indított ilyen felügyeleti vizsgálatot, amelynek során azt találta, hogy a vállalat a végződtetési szolgáltatást az előírtnál magasabb átlagdíjon nyújtotta, és 150 millió forintba büntette. (DH-16129-8/2005 határozat).

⁴² Ezt az árat és az elérési útvonalakat az NHH saját BU–LRIC költségmodellje alapján számította (a modell részletes bemutatása szintén része a határozatnak). Ha a szolgáltató nem fogadja el a hatóság által megállapított díjat, akkor a határozat megjelenésétől számított 40 napon belül kell a – saját, felülről lefelé, hosszú távú növekményköltségeken számított (TD–LRIC) modelljük alapján készített – költségszámításait jóváhagyásra benyújtaniuk, így bizonyíthatják, hogy költségalapú díjuk eltér az NHH Tanácsa által megállapított 16,84 forinttól. Amennyiben a Tanács ezt elfogadja, a saját díj alkalmazható 2009. január 1-jétől. Ha adott szolgáltató elfogadja a Tanács által megállapított díjat, akkor nem kell költségszámítást beadnia.

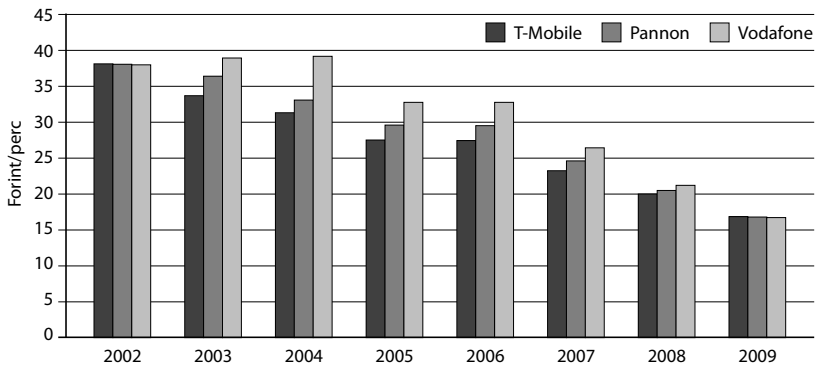
4. TÁBLÁZAT • Az átlagos végződtetési díjak, szolgáltatók szerint*

Időszak	Átlagdíj		
	T-Mobile	Pannon	Vodafone
2002 végén érvényes	38,00	38,00	38,00
2003.	33,37	36,15	38,84
2004. július 15–2005. május 24.	31,00	32,85	39,05
2005. május 25–2007. február 1.	27,17	29,44	32,61
2007. február 2–2007. december 31.	23,17	24,44	26,16
2008. január 1–2008. december 31.	19,75	20,29	20,99
2009. január 1.	16,84	16,84	16,84

*A dőlt számok a szabályozott díjakat jelölik.
Forrás: NHH-határozatok.

ami szerint a szolgáltatóként eltérő mértékű csökkentésekre 2007 februárjában, 2008 januárjában és 2009 januárjában kerül sor (4. táblázat).

A három szolgáltató átlagos végződtetési díjainak alakulását a 11. ábrán foglaltuk össze. 2002-ben még egyik szolgáltató végződtetési díjai sem voltak szabályozottak, 2003-ban váltak szabályozottá a T-Mobile (Westel), 2004-ben a Pannon, 2005-ben a Vodafone végződtetési tarifái. A 2003 és 2008 közötti évekre igaz, hogy a legacsonyabbak a T-Mobile tarifái, öt követik a Pannon, majd a Vodafone végződtetési díjai. Az évek folyamán mind a szolgáltatók díjai (kivéve a Vodafone első három – szabályozatlan – évét), mind a vállalatok díjai közti különbségek csökkentek a tudatos szabályozói stratégia következtében.

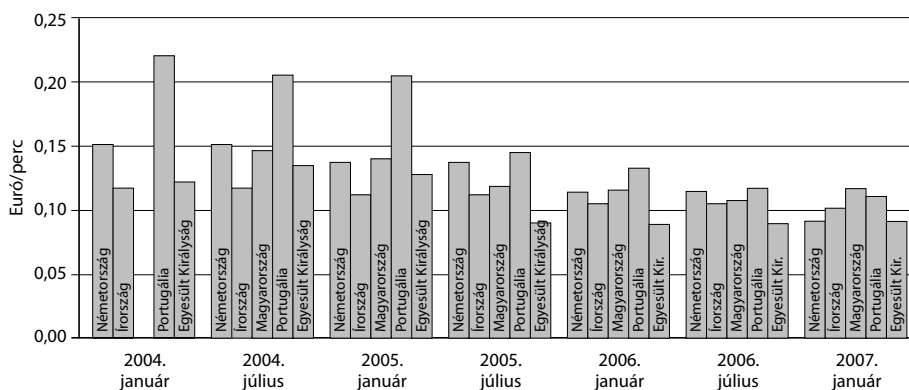

Forrás: NHH-határozatok.

11. ÁBRA • Átlagos mobil végződtetési díjak szolgáltatók szerint 2002–2009 (év végén)

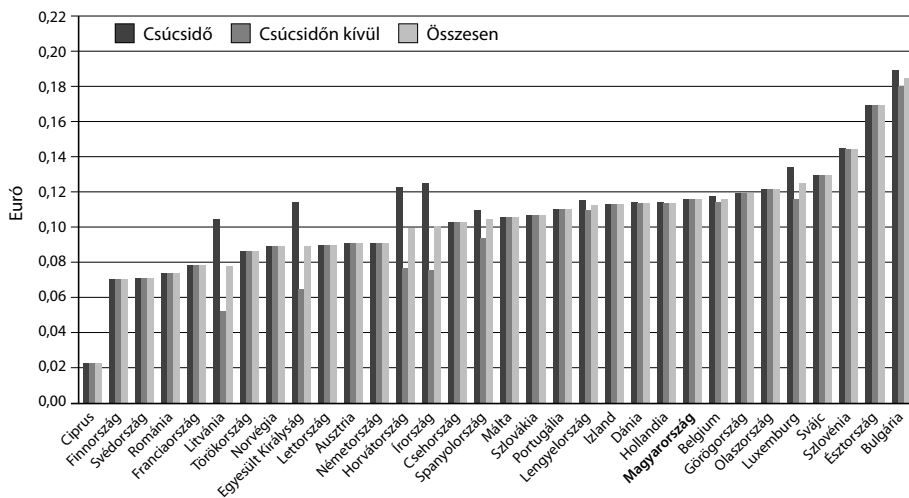
Érdekes összevetni a magyar mobilszolgáltatások végződtetési díjait más EU-tagországgal is. A 12. ábrából láthatjuk, hogy 2006-ig az öt kiválasztott ország közül Magyarországon csökkentek leglassabban a mobilszolgáltatók végződtetési díjai és 2007-ben ezen öt ország közül, bár csak kismértékben, de itt volt a legmagasabb.

A végződtetési díjak ilyen nagyságával Magyarország az EU-tagállamok rangsorában a középmezőny végén helyezkedik el (lásd 13. ábra). Amint azonban korábban

Forrás: Európai Szabályozók Csoportja (European Regulators Group, ERG) 2004., 2005., 2006., 2007. évi jelentései alapján.

12. ÁBRA • Mobilszolgáltatók átlagos végződtetési díjainak alakulása néhány EU-tagországban

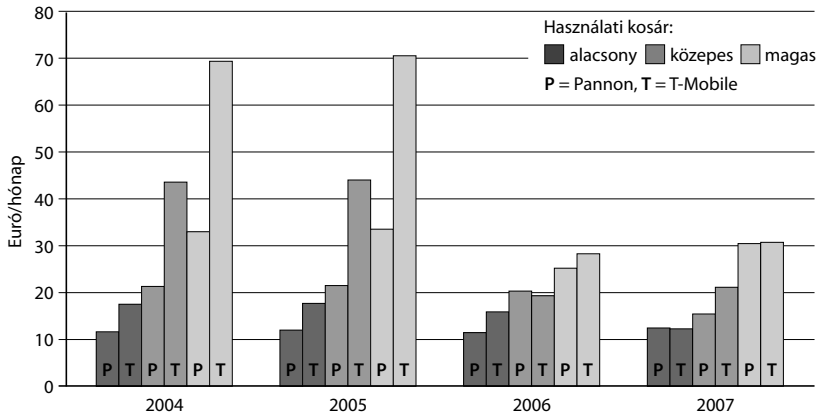
Forrás: Európai Szabályozók Csoportja (European Regulators Group, ERG) 2007. évi jelentése alapján.

13. ÁBRA • Mobil-összekapcsolási díjak az EU-országokban 2007 januárjában

bemutattuk, éppen 2006-ban változott jelentősen a szabályozás, meghatározva az egyes szolgáltatók esetében azt az „ösvényt”, ami mentén 2009-ig jelentősen csökkentik a végződtetési díjakat.

Kiskereskedelmi árak

Az Európai Bizottság 1997 óta minden évben elkészíti az úgynevezett végrehajtási jelentéseit, amelyekben a kiskereskedelmi mobilszolgáltatások tarifaváltozásait is nyomon követi. Ehhez a mobilszolgáltatások három kosarát használja: alacsony, közepes és magas használati kosár, amelyekben meghatározott mennyiségű és irányú kimenő hívások, illetve meghatározott számú sms-küldés szerepel. A 14. ábrán e kosarak árai szerepelnek két magyar szolgáltató, a T-Mobile és a Pannon reprezentatív díjsomagjai esetében a 2004-től 2007-ig tartó időszakokra vonatkozóan.⁴³

Megjegyzés: 2007-ben az alacsony használati kosár tartalma: havonta 30 kimenő hívás (amelynek 22 százaléka vezetékes, 70 százaléka mobilhálózatba irányul, 8 százaléka hangpostahívás) és 33 sms. A közepes használati kosáré 65 kimenő hívás (21 százaléka vezetékes, 72 százaléka mobilhálózatba, 7 százaléka hangposta) és 50 sms. A magas használati kosáré 140 kimenő hívás (20 százaléka vezetékes, 73 százaléka mobilhálózatba, 7 százaléka hangposta) és 55 sms.

Forrás: EC Implementation Reports, 2004, 2005, 2006, 2007.

14. ÁBRA • Kiskereskedelmi mobiltarifák (áfával), 2004–2007

A reprezentatív csomagok használata miatt az egyes szolgáltatók árainak összehasonlításakor az adatsort óvatosan kell kezelni, de arra alkalmas, hogy az árak alakulásának tendenciájára következtessünk. 2004-ben és 2005-ben a kosarak ára szinte nem változott, ám 2006-ra a több híváspérecet magukba foglaló kosarak ára jelentősen lecsökkent, illetve a két legnagyobb szolgáltató díjai kiegyenlítődni látszanak. A két szolgáltató végződtetési díjai 2003 végétől váltak szabályozottá, de jelentősebben 2005-ben

⁴³ A forrásul használt végrehajtási jelentések csak e két szolgáltatóra vonatkozóan tartalmaznak adatokat.

csökkentek. Feltételezhetjük tehát, hogy a 2006. évi kiskereskedelmi tarifák csökkenésében szerepet játszottak a 2005 májusától érvényes csökkentett végződési díjak is.

Nemzetközi barangolódíjak

2007-ben az Európai Parlament és a Tanács három lépésben határozta meg a beszédhívásokért felszámolt barangolódíjak (az eurótarifa maximális díjai) csökkentésének menetrendjét. A rendelet életbelépésével az Európai Unió területén jelentősen csökkentek az árak, kiszámíthatóvá és áttekinthetővé váltak a mobiltelefon-használat költségei külföldön. Első lépésben 2007 nyarán csökkent a barangolás maximális nagykereskedelmi ára 0,30 euróra, a hívásfogadás legmagasabb kiskereskedelmi ára nettó 0,24 euróra, a híváskezdeményezés nettó díja pedig 0,49 euróra (ez 20–40 százalékkal csökkentette a barangolás költségeit az Európai Unión belül). Második lépésben 2008. augusztus 30-tól tovább csökkentették a barangolás kis- és nagykereskedelmi árait: a hívásfogadás nettó ára nem lehet magasabb 22 eurócentnél, a hívásindítás legfeljebb nettó 46 eurócentbe kerülhet percenként, a nagykereskedelmi ár pedig legfeljebb 28 eurócent lehet.⁴⁴ A harmadik lépcsőben, 2009. augusztus 30-tól, további 3-3 eurócenttel csökkennek majd a maximális percdíjak.

ÉRTÉKELÉS A FOGYASZTÓ SZEMÉVEL

Szolgáltatási kötelezettség, egyetemes szolgáltatás

Az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény (Eht.) előírja az ágazati szabályozó számára az egyetemes szolgáltatók folyamatos ellenőrzését: azt, hogy teljesítik-e az egyetemes szolgáltatási szerződéseket, és megfelelően látják-e el a tevékenységet. A hatóság negyedéves rendszerességgel ellenőrzi az egyetemes szolgáltatások minőségét a szolgáltatók által benyújtott minőségi mutatók alapján.

A hatóság az ellenőrzés során a következő egyetemes elektronikus hírközlési szolgáltatói kötelezettségek teljesítését vizsgálta:

- szerződési kötelezettség ellátása;
- előfizetői szolgáltatás-hozzáférési pont létesítése 30 napon belül;
- a szolgáltatás igénybevételének biztosítása hálózati tápáram hiánya esetén;
- hívószámkieljesítés biztosítása;
- belföldi és nemzetközi hívások kezdeményezésének és fogadásának biztosítása;

⁴⁴ A most életbe lépő magyar tarifákat az átváltási árfolyamnak az Európai Unió Hivatalos Lapjában 2008. július 30-án közzétett referenciaértéke (1 euró = 230,76 forint) alapján kellett meghatározni.

- meghatározott típusú kimenő hívások díjmentes letiltásának lehetősége;
- az egyetemes szolgáltatás folyamatos rendelkezésre állásának biztosítása;
- meghatározott számú nyilvános állomás üzemeltetése;
- segélyhívószámokkal kapcsolatos hibák elhárításának időtartama;
- előfizetői névjegyzék elérhetővé tétele, illetve előfizetői névjegyzék és címtár telefonon történő elérésének biztosítása;
- belföldi távirat-szolgáltatás igénybevételi lehetőségének biztosítása;
- a szolgáltató által vizsgált és megalapozottnak bizonyult számlareklamációk aránya a bekapcsolt előfizetői hozzáférési pontok éves átlagos számához;
- ügyfélszolgálat működtetése személyes, telefonos és internetes eléréssel;
- ügyfélszolgálatra irányuló hívások díjazása;
- egyetemes díjsomag képzése és az egyetemes díjsomagra történő áttérés lehetőségének biztosítása.

A szolgáltatóktól bekért adatok értékelése alapján a hatóság egyik szolgáltató esetében sem állapított meg egyetemes szolgáltatói kötelezettség teljesítésével kapcsolatos mulasztást vagy jogsértést (NHH [2008b] 75. o.).⁴⁵

Szolgáltatások minősége, megbízhatósága

A Nemzeti Hírközlési Hatóság piacfelügyeleti tevékenysége során rendszeresen vizsgálja a helyhez kötött és a mobiltelefon, valamint az internet és a műsorelosztási piacokon működő szolgáltatók egyedi előfizetői szerződéseit is. 2007 őszén lesújtó eredményt tett közzé az addig eltelt két évben megvizsgált közel száz szolgáltatóval kapcsolatban: a hatóság egyetlen olyan szolgáltatót sem talált, amelynek szerződesei teljes mértékben megfeleltek volna a jogszabályi követelményeknek.

- „A vizsgálat eredményeinek elemzésekor szembetűnő volt, hogy míg az előfizető adatai, valamint egyéb, az előfizetőt kötelező feltételek (például a szolgáltatásra irányadó díjak) teljes körűen rögzítve voltak az egyedi előfizetői szerződésekben, addig az előfizetőt megillető jogok, illetve a szolgáltatót kötelező feltételek nem, vagy csak hiányosan szerepeltek. Az esetek több mint felében hiányoztak a hibabejelentés, a panasz megtételének módjai; a szolgáltatás szüneteltetésére vonatkozó rendelkezések megszegése esetén az előfizetőt megillető jogok, a díjvisszatérítés rendje, az előfizetőt megillető kötbér mértéke, valamint a szolgáltatás igénybevételéhez kapcsolódó egyéb díjak. A vizsgálati szempontok alapján a legkevésbé rosszul a mobilszolgáltatók szerepeltek. A három szolgáltató egyedi előfizetői szerződesei a vizsgálati szempontok mintegy egyharmadában voltak hibásak.” (NHH [2007d].)

⁴⁵ Az egyes vizsgált területek részletes eredményei megtalálhatók NHH [2008b] 75–80. o.

Az elektronikus hírközlési szolgáltatások minőségi követelményeit az Eht. és az azt kiegészítő, az elektronikus hírközlési szolgáltatás minőségének a fogyasztók védelmével összefüggő követelményeiről szóló 345/2004. számú (XII. 22.) kormányrendelet tartalmazza. E kormányrendelet 1. melléklete a következő minőségi paramétereket határozza meg:

- ♦ „1. A szolgáltató az általános szerződési feltételekben köteles a szolgáltatásnak a megfelelő, valamint a nem elfogadható szintjét meghatározó számszerű követelményt megadni, legalább az alábbi minőségi mutatókra:
  - a) szolgáltatóhoz való új hozzáférés létesítésének vállalási határideje;
  - b) a bejelentett minőségi panaszok hibaelhárítási határideje;
  - c) forgalom mérésen alapuló számlázás esetén a bejelentett számlapanaszok kivizsgálási és elintézési határideje;
  - d) szolgáltatás rendelkezésre állása.
- 2. Telefonszolgáltatás esetén az 1. pontban foglaltakon kívül:
  - a) sikertelen hívások aránya;
  - b) hívás felépítési idő;
  - c) kezelő, hibafelvevő válaszideje;
  - d) adatátvitelre irányuló másodlagos felhasználásra vonatkozóan a bit hibaarány hozzáférési vonalanként.

A további minőségi mutatók tekintetében az egyetemes elektronikus hírközlési szolgáltatás részletes feltételeiről és műszaki követelményeiről szóló 8/2004. (IV. 20.) IHM rendelet az irányadó.
- 3. Internet és egyéb adatátviteli szolgáltatás esetén az 1. pontban foglaltakon kívül:
  - a) a szolgáltatás rendellenes szünetelése [...];
  - b) garantált fel- és letöltési sebesség;
  - c) bit hibaarány hozzáférési vonalanként.”

Mivel a távközlési piacokon működő verseny hatásosságát keresleti oldalról a fogyasztói tudatosság kialakulása is befolyásolja, az NHH fontosnak tartja, hogy részt vegyen a fogyasztók tájékoztatásában, a tudatos fogyasztói magatartás kialakításában. Ezért indította el 2005 őszén a Tantusz nevű portálját, amelynek oldalain a vezetékes és mobiltelefon, valamint a szélessávú internet- és a kábeltelevíziós szolgáltatások árairól és elérhetőségeiről tájékozódhatnak a fogyasztók. A Tantusz portál lehetővé teszi a tudatos fogyasztók számára, hogy könnyebben válasszanak a fogyasztói igényeiknek vagy szokásaiknak megfelelő szolgáltatást, díjcsomagot. 2007 végén jelentette be a hatóság, hogy ezentúl nemcsak a szolgáltatások áraira és elérhetőségi adataira vonatkozó információkat tesz nyilvánosan elérhetővé, hanem a hírközlési szolgáltatások minőségi paramétereit bemutató hasznos információkat is közöl honlapján. Az elektronikus hírközlési szolgáltatóknak az említett kormányrendelet alapján az általános szerződési feltételekben szolgáltatásminőségi követelményeket

kell vállalniuk. A vállalások teljesülését a szolgáltatóknak folyamatosan mérniük kell, és a minden év januárjában nyilatkozniuk kell arról, hogy mennyiben feleltek meg a vállalásoknak, mely nyilatkozatok adatait teszi közzé ezentúl a hatóság. Az ezen nyilatkozatokban szereplő legutóbbi adatokat az 5. táblázat foglalja össze.

5. TÁBLÁZAT • Minőségi paraméterek alakulása 2006-ban az egyes elektronikus hírközlési piacokon

	Mobil	Helyhez kötött telefon	Internet	Kábel-televízió
Előfizetői létszám (fő)	9 965 720	3 788 582	1 798 736	2 124 386
Rendelkezésre állás (százalék)	99,61	99,09	97,55	97,82
Új hozzáférés létesítése (nap)	1,00	10,30	12,04	8,62
Minőségi panasz hibaelhárítása (óra)	10,00	19,85	25,73	23,12
Számlapanasz kivizsgálása (nap)	12,33	11,70	6,35	
Fogyasztói panaszok összesen (darab/1000 fő)	38,2	346,67	156,02	116,48
Minőségi panaszok (darab /1000 fő)	4,24	308,93	113,88	98,34
Jogos minőségi panaszok (darab/1000 fő)	2,79	225,13	60,47	64,02
Számlapanaszok (darab/1000 fő)	8,75	40,28	11,65	
Jogos számlapanaszok (darab /1000 fő)	2,27	16,97	4,16	
Ügyintézés elleni panaszok (darab /1000 fő)	0,95	5,12	1,38	
Hatósági vizsgálatok száma	186	540	434	350
Elmarasztalások száma	40	51	48	69

Forrás: NHH [2007a] 2. o.

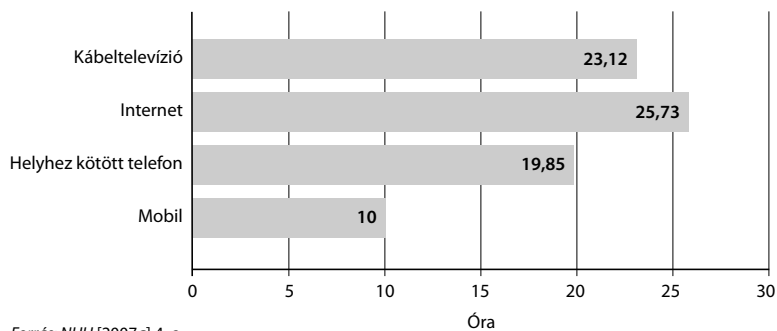
A szolgáltatás rendelkezésre állása. A szolgáltatás rendelkezésre állásának százalékban kifejezett paramétere megmutatja, hogy egy év alatt mekkora azon időintervallum, amikor a szolgáltatást igénybe lehet venni. Minél kevesebb a szolgáltatási idő kiesése, annál nagyobb a rendelkezésre állás százalékban kifejezve.

Új hozzáférés létesítési idő. Az az időtartam, amely a szerződéskötéstől az előfizetői szolgáltatás tényleges igénybevételeig telik el. A mobiltelefon esetében nem kell nyomvonalas hálózatot kiépíteni, ezért az új hozzáférés aktiválása sokkal gyorsabb, mint vezetékes szolgáltatások esetében.

Minőségi panaszok hibaelhárítása órában. A hibaelhárítási idő megmutatja, hogy ha egyéni meghibásodás keletkezik valamely szolgáltatás esetén, akkor a hibaelhárítást mennyi idő alatt végzi el a szolgáltató (15. ábra).

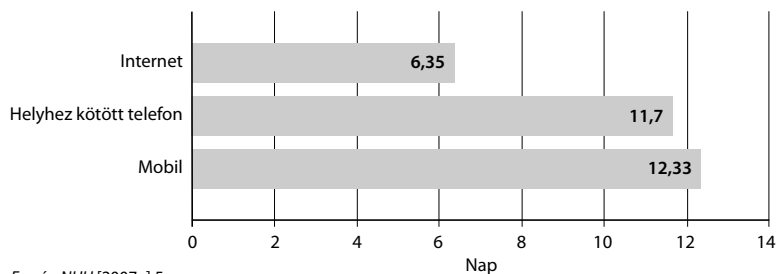
Számlapanaszok kivizsgálása. A számlapanaszok kivizsgálásának teljesített időtartamát napokban kell a szolgáltatóknak megadniuk. Minél rövidebb a kivizsgálás időtartama, annál jobb minőségű a szolgáltatás (16. ábra).

Az ezer előfizetőre jutó előfizetői panaszok száma. Előfizetői panasznak minősül a szolgáltatónál írásban, telefonon, illetve személyesen bejelentett panasz (17. ábra).

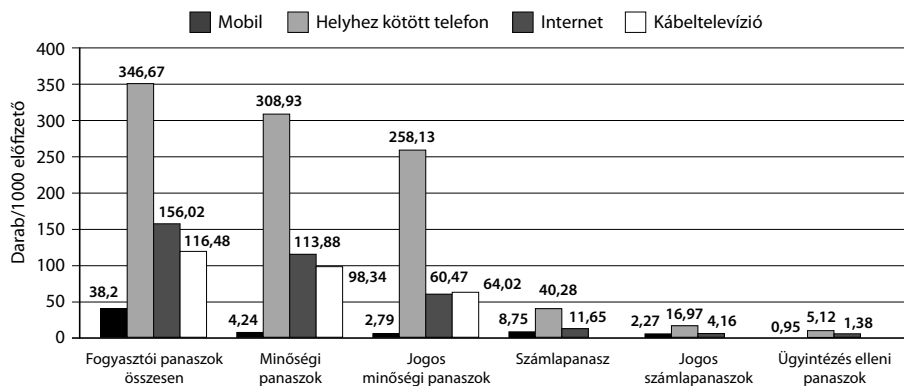
Forrás: NHH [2007a] 4. o.

15. ÁBRA • Minőségi panaszok hibaelhárítása órában az egyes elektronikus hírközlési piacokon 2006-ban

Forrás: NHH [2007a] 5. o.

16. ÁBRA • Számlapanaszok kivizsgálása napokban az egyes elektronikus hírközlési piacokon 2006-ban

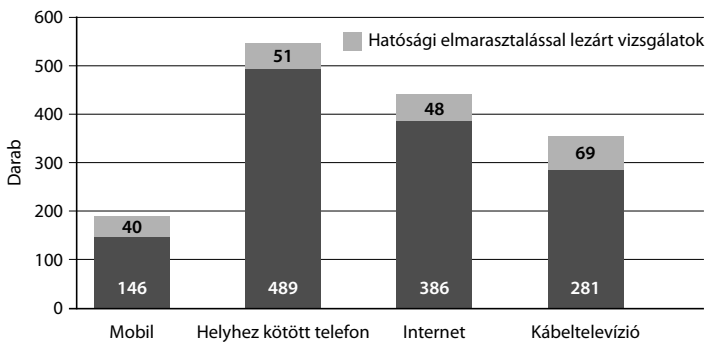
Forrás: NHH [2007a] 7–12. o. alapján.

17. ÁBRA • 1000 előfizetőre jutó fogyasztói panaszok az egyes elektronikus hírközlési piacokon 2006-ban

Ezer előfizetőre jutó minőségi panasz az általános szerződési feltételekben vállalt minőségi mutatók teljesítésére vagy a szolgáltatás minőségére vonatkozó előfizetői panasz. Ebből *jogos minőségi panaszok*, amikor a szolgáltató elismeri, hogy az előfizető minőségi kifogása megalapozott. *Ezer előfizetőre jutó számlapanasz száma*: a forgalommérésen alapuló számlázás esetén a számlapanaszok száma ezer előfizetőre vetítve (a műsorelosztó szolgáltatásra azért nincsenek adatok, mert az fix havidíjas szolgáltatás). Ebből a *jogos számlapanasz*, amikor a szolgáltató elismeri, hogy az előfizető számla elleni kifogása megalapozott. *Ezer előfizetőre jutó ügyintézés elleni panaszok száma*: a szolgáltató ügyintézése elleni panaszok száma, ezer előfizetőre vetítve.

A szolgáltató ellen lefolytatott hatósági vizsgálatok számát mutatja a 18. ábra.

Forrás: NHH [2007a] 13. o.

18. ÁBRA • Hatósági vizsgálatok száma az egyes elektronikus hírközlési piacokon 2006-ban

A mobil- és vezetékes (helyhez kötött) távközlésben alkalmazott további minőségi jellemzők a következők.

Kezelő, hibafelvevő válasziideje. Az a másodpercben meghatározott időtartam, amely a hívás felépítéséhez szükséges címinformáció vételének pillanatától a kezelő (hibafelvevő) személyes bejelentkezéséig tart. A beszélgetés időtartama nem számít bele.

Sikertelen hívások aránya. Sikertelennek minősül a híváskísérlet, ha a hívó fél egy érvényes hívószám helyes megadását követően sem foglaltsági hang, sem csengetés, sem másmilyen szabványos válaszjel, illetve szöveges tájékoztatás formájában nem kap információt, vagy a felépült kapcsolat a hívó vagy a hívott fél bontáskezdeményezése nélkül megszakad.

Hívásfelépítési idő. A hívásfelépítés ideje azon másodpercben meghatározott időtartam, amely alatt az összekapcsolás felépül.

A vezetékes és mobiltávközlés minőségi jellemzőiről az egyes szolgáltatók szerinti részletesebb adatokat láthatjuk a 6. és a 7. táblázatokban. A vezetékes távköz-

6. TÁBLÁZAT • Minőségi paraméterek alakulása 2006-ban a vezetékes szolgáltatások esetében

Megnevezés	10 000 felett	1001–10 000	1–1000	Ágazati átlag
	előfizető			
Szolgáltatók száma	7	4	21	23
Előfizetői létszám	3 781 000	5673	1916	3 788 852
Új hozzáférés létesítése (nap)	10,7	12,25	9,42	10,03
Minőségi panaszok hibaelhárítása (óra)	18,7	34,5	25,33	19,85
Számlapanasz kivizsgálás (nap)	19,4	11,33	9,25	11,7
Rendelkezésre állás (százalék)	99,83	98,86	98,78	99,09
Sikertelen hívások aránya (százalék)	0,45	0,74	1,13	0,78
Hívásfelépítési idő (másodperc)	2,3	7,25	6,83	4,13
Ügyfélszolgálati kezelő, hibafelvevő válaszideje (másodperc)	18	19,25	47,17	29,93
Ezer előfizetőre jutó panaszok száma	241,2	197,82	605,78	346,67
Ezer előfizetőre jutó minőségi panaszok száma	218,6	137,75	570,45	308,93
– ebből jogos minőségi panasz	118,1	94,25	463,06	225,13
Ezer előfizetőre jutó számlapanaszok száma	9,4	69,67	41,76	39,53
– ebből jogos számlapanasz	7,3	25,67	17,9	16,49
Ezer előfizetőre jutó ügyintézés elleni panaszok száma	5,4	1,25	8,72	3,32
A szolgáltató ellen lefolytatott hatósági vizsgálatok	517	7	16	540
Elmarasztaló döntések száma	38	4	9	51

NHH [2007b] 2–13. o.

7. TÁBLÁZAT • Minőségi paraméterek alakulása 2006-ban az egyes mobilszolgáltatóknál

Megnevezés	Pannon	T-mobil	Vodafone
Új hozzáférés létesítése (nap)	1	1	1
Minőségi panasz hibaelhárítás (óra)	2	1	27
Számlapanasz kivizsgálás (nap)	1	4	32
Rendelkezésre állás (százalék)	99,83	99,94	99,06
Sikertelen hívások aránya (százalék)	1,41	1	1,47
Hívásfelépítési idő (másodperc)	5	4	4
Ügyfélszolgálati kezelő, hibafelvevő válaszideje (másodperc)	49	30	47
Bit hibaarány	0	0	0
Ezer előfizetőre jutó panaszok száma	82,3	22	10,3
Ezer előfizetőre jutó minőségi panaszok száma	4,64	7	1,1
– ebből jogos minőségi panasz	0,86	7	1,1
Ezer előfizetőre jutó számlapanaszok száma	13,76	4	8,5
– ebből jogos számlapanasz	0,41	1	5,4
Ezer előfizetőre jutó ügyintézés elleni panaszok száma	1,75	0,6	0,5
A szolgáltató ellen lefolytatott hatósági vizsgálatok	41	54	91
Elmarasztaló döntések száma	2	1	37

NHH [2007c] 2–12. o.

lési szegmens vizsgálathoz kiválasztott szolgáltatókat három kategóriába rendezték: 10 000 előfizetőnél nagyobb szolgáltatók (7 szolgáltató 3 781 000 előfizetővel), 1000–10 000 előfizetővel rendelkező szolgáltatók (4 szolgáltató 5673 előfizetővel), 0–1000 előfizetővel rendelkező szolgáltatók (12 szolgáltató 2179 előfizetővel).

Szolgáltatóváltás nehézségei, költségei, számhordozhatóság

A számhordozhatóság lényeges elem a szolgáltatáson alapuló verseny támogatásában, mivel csökkenti a szolgáltatóváltás akadályait. A verseny szempontjából ugyanakkor alapvető fontossággal bír a hívószám átvitelének végrehajtásához szükséges idő (illetve annak költsége). A 13. végrehajtási jelentésben a Bizottság kiemeli, hogy az „e téren tapasztalható késedelmek több tagállamban továbbra is akadályozzák a versenyt, ezért a Bizottság javaslata szerint jogi követelmények révén írják elő azt, hogy a szolgáltatóknak egy munkanapon belül végre kelljen hajtaniuk a hívószámok átvitelét.” (*A Bizottság közleménye ... [2008] 16. o.*)

A magyar szabályozás ennél lényegesen hosszabb időt ír elő, korábban a 46/2004. (III. 18.) kormányrendelet 15 napot, az új 2007. évi (83/2007. (IV. 25.) kormányrendeletben pedig 8 napot, amit a szolgáltatók az NHH éves beszámolóit szerint maximálisan ki is használnak.

Az NHH minden évben vizsgálja a számhordozás helyzetét, és sok hiányosságot tapasztalt e téren, de épp a hatóság határozott fellépésének is köszönhetően e téren is javulás figyelhető meg. 2005-ben még több olyan szolgáltató akadt, amely esetében az általános szerződési feltételek nem tartalmazták a számhordozás részletes szabályait, hét szolgáltató esetében pedig az általános szerződési feltételekben leírtakban, illetve tevékenységük végzése során eltértek az erről rendelkező kormányrendelet előírásaitól. A számhordozás vizsgálata során a hatóság megállapította, hogy a jogszabályban foglaltaktól való eltérések következő csoportjai figyelhetők meg:

- nem megfelelő a tartozáskezelés,
- az általános szerződési feltételek nem, vagy nem kellő részletességgel tartalmazzák a számhordozás feltételeit,
- a tevékenység végzése eltér jogszabályban foglaltaktól.

Az NHH vizsgálata értékelésében kiemeli, hogy a helyhez kötött telefonszolgáltatás esetében jelentős a műszaki indokkal történő igényelutasítások száma. A szolgáltatók által átadott adatok alapján az átlagos hordozási idő értéke 12,5 nap (hordozott számok szerint súlyozott matematikai átlag), amely mind a jogszabályban előírt 15 naphoz, mind az EU-átlaghoz képest megfelelő értéknek minősül (*NHH [2006c] 16. o.*). (Ne feledjük azonban, hogy az előbbieken említett bizottsági jelentés határozottan sokallja ezen uniós átlagot!)

- ◆ Az NHH szerint „a hordozási idők jogszabályban előírt időtartama betartásának vizsgálata eredményeként megállapítható, hogy a szolgáltatók a jogszabály kereteit kihasználva – esetenként azokat szó szerint betartva – akadályozzák a gördülékeny számhordozási folyamatot. Ezzel kényelmetlenséget okoznak a társszolgáltatóknak, idővesztést az előfizetőnek. Megállapítható, hogy a szolgáltatók ezen magatartása ellen a hatóság csak a jogszabályok még pontosabbá tételével, azok betartatásával, illetve a nyilvánosságra hozatal eszközével élhet. A szolgáltatók kihasználják a központi referencia-adatbázis azon lehetőségeit (pl. »véletlen« elírások), melyek az újabb egyeztetések és az azokra biztosított újabb határidők miatt a tényleges hordozási idő növekedését eredményezik. Ezeket folyamatos fejlesztéssel meg kell szüntetni. Fizetési hátralék kezelésében megállapítható, hogy a hordozást jóváhagyó nyilatkozat – átadó szolgáltató által történt – kiadását követően keletkező követeléssel kapcsolatos tevékenység, eljárás az egyértelmű jogszabályi előírás ellenére nem rendezett. A mobilszolgáltatók között fennálló vita jelenleg ezen tartozások rendezése, engedményezése körül csúcsosodik ki.” *NHH* [2006c] 17. o. A hatóság sorozatos ellenőrzésének és felszólításának köszönhetően a legtöbb szolgáltató általános szerződési feltétele 2007 végére már megfelelt a számhordozásról rendelkező kormányrendelet előírásainak (*NHH* [2008b] 102. o.).

IRODALOM

- BAUMOL, W. J.–PANZAR, J. WILLIG, R. D. [1982]: Contestable markets and the theory of industry structure. Harcourt Brace Jovanovich, New York.
- BELL RESEARCH [2003]: Liberalizáció hatások nélkül. Sajtóanyag 2003. december 17. <http://eker.hu/news.php?id=2711>
- A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE ... [2008]: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának az egységes európai elektronikus hírközlési piac fejlődéséről szóló 2007. évi jelentés (13. jelentés). Az Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel, 19. 3. 2008 COM(2008) 153 végleges, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0153:FIN:HU:PDF>
- DE BIJL, P.–PEITZ, M. [2005]: VoIP Challenges Regulation in Europe. Telecommunications Online, szeptember 16. http://www.telecommagazine.com/NewsGlobe/Regulatory/Article.asp?Id=AR_1129
- DOMOKOS N. MÁRTON [2006]: A VoIP jogi szabályozásának aktuális kérdései az Európai Unióban. 1–2. rész. Infokommunikáció és jog, 3. 98–100. o. és 4. sz. 123–127. o.
- HOGAN & HARTSON [2006]: Hogan & Hartson LLP and Analysys Consulting: Preparing the next steps in regulation of electronic communications. A contribution to the review of the electronic communications regulatory framework. Final Report for the European Commission, július.
- EC [1987]: Towards a Dynamic European Economy. Green Paper on the Development of the Common Market for Telecommunications Services and Equipment. EU Commission, COM (87) 290 final, 30 Green Papers sorozat, COM (87) 290 final, 256 o.

- EU TELCOM REFORMS [2007]: From 18 to 7 regulated markets. http://ec.europa.eu/information_society/doc/factsheets/tr9-listofmarkets.pdf
- GÁL GÁBOR [2006]: Az európai elektronikus hírközlési keretszabályozás rendszerének felülvizsgálata, különös tekintettel a hírközlési piacelemzés rendszerének reformjára. Infokommunikáció és jog, 5. 156–162. o.
- GERADIN, D.–O'DONOGHUE, R. [2005]: The Concurrent Application of Competition Law and Regulation: the Case of Margin Squeeze Abuses in the Telecommunications Sector. The Global Competition Law Centre Working Papers Series, 2005/4. Global Competition Law Centre, College of Europe, Bruges.
- GERADIN, D.–SIDAK, J. G. [2003]: European and American Approaches to Antitrust Remedies and the Institutional Design of Regulation in Telecommunications, 2003. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=351100
- GVH [2006]: A Gazdasági Versenyhivatal versenypolitikai álláspontja a magyarországi elektronikus hírközléspiace verseny és szabályozás alakulásáról, 2006. http://www.gvh.hu/domain2/files/modules/module25/pdf/friss_akttema_hirkozlpiac_alakulasa_m.pdf
- IRG [2005]: Regulatory Accounting in Practice. A Report prepared by the IRG Working Group Regulatory Accounting. http://www.irg.eu/streaming/392.pdf?contentId=543102&field=ATTACHED_FILE
- KISS KÁROLY MIKLÓS [2008]: *A postai szektor szabályozása*. Megjelent: *Valentiny Pál– Kiss Ferenc László (szerk.): Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA KTI, 2008. 251–302. o. http://econ.core.hu/file/download/vesz/verseny_11_KissKM_posta.pdf
- KOVÁCS ANITA [2006]: Első oldal. Infokommunikáció és jog, 16. 101–105. o. http://www.infojog.hu/szam/16/elso_oldal
- NHH [2006a]: A kábeles műsorelosztási piac átfogó, jövőbe mutató elemzése az *ex ante* és *ex post* szabályozás indokoltságának és lehetőségének bemutatása céljából. Konzultációs dokumentum, Nemzeti Hírközlési Hatóság, 2006. április. <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=10737>
- NHH [2006b]: A Nemzeti Hírközlési Hatóság stratégiája az elektronikus hírközlés szabályozásáról, 2006–2010. <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=10752>
- NHH [2006c]: Beszámoló a 2005. évi piacfelügyeleti terv végrehajtásáról. (Jóváhagyva 2006. május.)
- NHH [2007a]: Az elektronikus hírközlési szolgáltatások minőségi jellemzői – összefoglaló 2006. (Közzétéve 2007. július 31.) <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=12664>
- NHH [2007b]: Helyhez kötött telefon helyi távbeszélő szolgáltatás minőségi jellemzői – 2006. (Közzétéve 2007. július 1.) <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=12666>
- NHH [2007c]: A mobil rádiótelefon-szolgáltatás minőségi jellemzői – 2006. (Közzétéve 2007. július 31.) <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=12668>
- NHH [2007d]: A hírközlési szolgáltatók előfizetői szerződéseit vizsgálta az NHH. (Közzétéve 2007. július 4.) <http://www.nhh.hu/index.php?id=hir&cid=2188>
- NHH [2008a]: Együttműködési megállapodás az Országos Rádió- és Televízió Testület és a Nemzeti Hírközlési Hatóság között. 2008. augusztus 13. <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=16068>
- NHH [2008b]: Beszámoló a 2007. évi piacfelügyeleti terv végrehajtásáról. (A Nemzeti Hírközlési Hatóság Tanácsa által jóváhagyva: 2008. április 1-jén.) <http://www.nhh.hu/dokumentum.php?cid=14848>

- OECD [2004]: The Implications of Convergence for Regulation of Electronic Communication. OECD, 2004. július 12. <http://www.oecd.org/dataoecd/56/24/32983964.pdf>
- OECD [2007]: Communications Outlook 2007. <http://213.253.134.43/oecd/pdfs/browseit/9307021E.PDF>
- PROGRESS REPORT ... [2008]: Progress Report on the Single European Electronic Communications Market 2007 (13th report); Brüsszel, 19/03/2008 COM(2008) 356. Vol. 1. és Vol. 2.
- REPORT ON IMPLEMENTATION ... [2003]: Report on Implementation of the EU Electronic Communications Regulatory Package. COM(2003) 715. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0715:FIN:EN:PDF>
- TELIGEN [2008]: Report on Telecoms Price Developments from 1998 to 2007. Produced for European Commission Directorate General for Information Society, 2008. április 4.
- TÓTH ANDRÁS [2004]: A közvetítőválasztás és számhordozhatóság szabályozása, illetve szerepe a hatásos távközléspiaci verseny előmozdításában. Infokommunikáció és Jog, 1. 13–19. o.
- TÓTH ANDRÁS [2006]: Az elektronikus hírközlésre vonatkozó európai szabályozási keret 2006. évi felülvizsgálata: a tagállami bíróságokon múlik a szabályozási keret hatékony működése? Infokommunikáció és Jog, 3. 101–105. o.

Hivatkozott magyar jogszabályok

2001. évi XL. törvény a hírközlésről (Hkt.)
2003. évi C. törvény az elektronikus hírközlésről (Eht.)
- 125/2003. (VIII. 15.) kormányrendelet a számhordozhatóság szabályairól
- 16/2004. (IV. 24.) IHM rendelet a piacmeghatározás, a piacelemzés és a jelentős piaci erővel rendelkező szolgáltatók azonosítása, valamint a rájuk vonatkozó kötelezettségek előírása során alkalmazandó alapelvekről
- 18/2004. (IV. 29.) IHM rendelet az Egyetemes Elektronikus Hírközlési Támogatási Kasszába fizetendő hozzájárulás, valamint a teljesíthető támogatás mértékéről, illetőleg meghatározásuk módjáról
- 46/2004. (III. 18.) kormányrendelet a számhordozhatóság szabályairól
- 83/2007. (IV. 25.) kormányrendelet [a számhordozhatóság szabályairól szóló 46/2004. (III. 18.) kormányrendelet, az elektronikus hírközlési hálózatok azonosítóinak nemzeti felosztási tervéről szóló 164/2005. (VIII. 16.) kormányrendelet és az elektronikus hírközlő hálózatok azonosítóival kapcsolatos gazdálkodás rendjéről szóló 184/2005. (IX. 13.) kormányrendelet módosításáról]

Hivatkozott közösségi jogszabályok

- RENDELET A HELYI HUOK ÁTENGEDÉSÉRŐL: Regulation (2000/2887/EC) on unbundled access to the local loop. 2000. december 30. Official Journal, OJ L 336, 30.12.2000, p. 4. http://eur-lex.europa.eu/pri/en/oj/dat/2002/l_108/l_10820020424en00330050.pdf
- HOZZÁFÉRÉSI IRÁNYELV: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/19/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és kapcsolódó eszközökhöz való hozzáférésről, valamint azok összekapcsolásáról (HL L 108., 2002. 4. 24.)

- ENGEDÉLYEZÉSI IRÁNYELV: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/20/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatok és az elektronikus hírközlési szolgáltatások engedélyezéséről (HL L 108., 2002. 4. 24.)
- KERETIRÁNYELV: Az Európai Parlament és a Tanács 2002/21/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keret-szabályozásáról (HL L 108., 2002. 4. 24.)
- EGYETEMES SZOLGÁLTATÁSI IRÁNYELV: Az Európai Parlament és a Tanács 2002. március 7-i 2002/22/EK irányelve az egyetemes szolgáltatásról, valamint az elektronikus hírközlő hálózatokhoz és elektronikus hírközlési szolgáltatásokhoz kapcsolódó felhasználói jogokról (HL L 108., 2002. 4. 24.)
- ELEKTRONIKUS HÍRKÖZLÉSI ADATVÉDELMI IRÁNYELV: Az Európai Parlament és a Tanács 2002. július 12-i 2002/58/EK irányelve az elektronikus hírközlési ágazatban a személyes adatok feldolgozásáról és a magánélet védelméről (HL L 201., 2002. 7. 31., 37. o.)
- ÖSSZEGZŐ IRÁNYELV: A Bizottság 2002/77/EK irányelve (2002. szeptember 16.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások piacain belüli versenyről. (HL L 249., 2002. 9. 17., 21–26. o.)
- BIZOTTSÁGI IRÁNYMUTATÁS: Commission guidelines (2002/C 165/03) on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services. Official Journal of the European Communities, 2002. 11. 7. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:165:0006:0031:EN:PDF>
- A BIZOTTSÁG 2003. FEBRUÁR 11-ÉN KELT 2003/311/EK AJÁNLÁSA: Commission Recommendation 2003/311/EC of 11 February 2003 on relevant product and services markets within the electronic communications sector susceptible for *ex ante* regulation in accordance with the Framework Directive
- A BIZOTTSÁG 2003. JÚLIUS 23-ÁN KELT AJÁNLÁSA: Commission Recommendation of 23 July 2003 on notifications, time limits and consultations provided for in Article 7 of Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services [C (2003) 2647]. [http://www.ivir.nl/legislation/telecom/eu/2003-561-EG\(RecommendationArticle7\).pdf](http://www.ivir.nl/legislation/telecom/eu/2003-561-EG(RecommendationArticle7).pdf)

• Vince Péter •

MODELLVÁLTÁS A FÖLDGÁZELLÁTÁSBAN

A kilencvenes évek eleje óta a magyar földgázellátás jogi-szabályozási feltételei, tulajdonosi és vállalati szerkezete több lépésben alakult át. Alapvetően módosult a földgázszektor működésének és az áraknak a szabályozása, a hatósági beavatkozás terjedelme és jellege, új szereplők új funkciókkal léptek színre, a szolgáltatásban a hagyományos monopolszerkezetű, ellátási felelősségre épülő rendszer mellett megjelentek a fogyasztóért folyó verseny elemei is. A működés alapvonalait a legutóbbi, modellváltást előíró – 2008-ban elfogadott – törvény ismét módosította, és ezzel a hazai földgázszektor szabályozása EU-konformmá vált. A következő elemzés áttekinti, hogy a földgázellátás működési modellje az elmúlt közel két évtizedben milyen szakaszokon keresztül alakult át. Ezek során a piacnyitás egyre erőteljesebben előtérbe kerülő követelménye hogyan tudott érvényre jutni az örökölt piac- és vállalatszerkezeti, valamint intézményi korlátok között.*

A MODELLVÁLTÁS LÉPÉSEI

A hazai földgázellátás helyzetének bemutatását a 2009-ben sorra kerülő modellváltás előzményeinek ismertetésével kezdjük, hiszen az örökölt adottságok sok tekintetben befolyásolták a későbbi fejleményeket. A hazai földgázellátás szervezeti, szabályozási és felügyeleti, valamint tulajdonosi viszonyai a kilencvenes évek eleje óta több lépésben alakultak át. A változások a szervezeti keretek megváltoztatásával, a korábbi trösztvi szervezet megszüntetésével és a Mol Rt. 1991-es létrehozásával indultak meg. A társasági formába átszervezett vállalat megőrizte kizárólagos monopolhelyzetét, hiszen tevékenysége átfogta a hazai földgázellátásnak a termeléstől és az importtól a szolgáltatásig terjedő majdnem teljes vertikumát. Tevékenységi köréből ugyanakkor kikerült a szolgáltatás, a végső felhasználók kiszolgálása. A vállalat működési formája ezzel módosult, de az ellátásban betöltött szerepét csak a soron következő szabályozási és privatizációs lépések változtatták meg.

A földgázellátás átfogó szabályozására a bányászatról szóló 1993. évi XLVIII. törvényben és a gázszolgáltatásról szóló 1994. évi XLI. törvényben került sor. Az előbbi törvény meghatározta az ellátás egyes tevékenységi köreit (a kutatást, a termelést, a tárolást, a szállítást, az elosztást), az utóbbi szabályozta e tevékenységek végzésének

* A tanulmány elkészítését az OTKA K76306. számú programja támogatta.

feltételeit (köztük a szolgáltató és a fogyasztó közti kapcsolatokat). A szabályozás tartalmazta azt is, hogy a Mol Rt. rendelkezett az import és a hazai földgáz beszerzésének kizárólagos jogával is. (E törvény létrehozta továbbá a Magyar Energia Hivatalt, az energiaszektor felügyeleti és szabályozó hatóságát (*Földgázpiac...* [2005]). A szabályozás a gázellátást közüzemként határozta meg, és létrehozta a *közüzemi* szolgáltatás működési feltételeit. Ennek részeként a törvény a lakosság és a kommunális fogyasztók folyamatos és biztonságos ellátásának kötelezettségét írta elő a szolgáltató számára. A földgázellátás így kialakított egyvásárlós modellje (*single buyer model*) az elnevezését az alapján kapta, hogy a földgázforrásokhoz kizárólag egy nagykereskedő férhetett hozzá. A törvény tehát nem a korábbi monopolista modellt módosította, hanem a keretein belül folyó tevékenységeket szabályozta.

A földgázszektort érintő következő változást az energiaiparban 1995-ben elindított privatizáció jelentette, aminek következtében megszűnt az energiaszektor vállalati szerkezetét jellemző korábbi helyzet – az, hogy az ágazatban a Mol Rt. egyetlen, monopolhelyzetű, a teljes vertikum nagy részét átfogó vállalatként működött. Megindult a Mol Rt. fokozatos tőzsdei bevezetése, valamint sor került a területi gázszolgáltató társaságok szakmai befektetők részére történő privatizációjára.

A földgázszolgáltatás modelljének átalakítását a 2004-ben hatályba lépett, a földgázellátásról szóló 2003. évi XLII. törvény indította el. A törvény az Európai Unió 98/30/EK irányelve alapján szabályozta újra a hazai a gázpiacot (*Európai Parlament...* [1998]). (Az irányelv a belső gázpiac liberalizációjának, a verseny feltételeinek megteremtését szabályozta. Magyarország EU-csatlakozási folyamatának része volt a jogharmonizáció, az uniós szabályrendszernek az átvétele és beillesztése a hazai jogrendbe.)

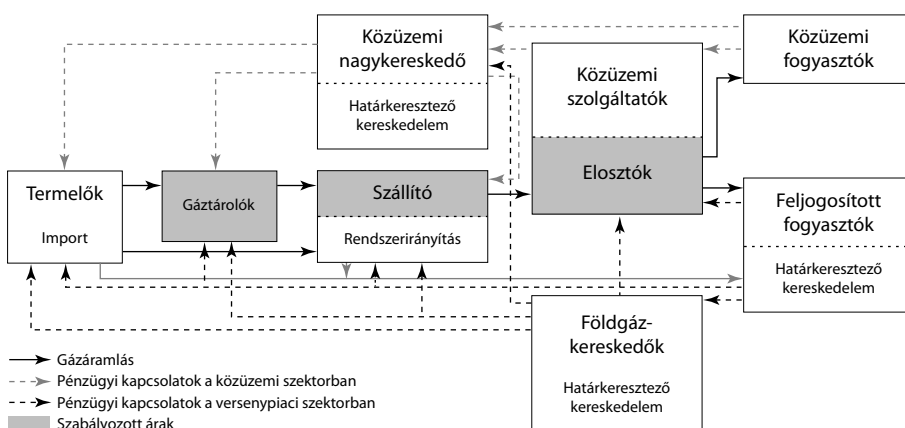
A törvény a földgázpiac új működési modelljét tette lehetővé: egy kettős, hibrid modellben egymás mellett működött a közüzemi és a szabad piaci szolgáltatás. Megszűnt az, hogy a földgázbeszerzés egyetlen vállalat kizárólagos jogosítványa. A törvény meghatározta a fogyasztók két csoportját, az úgynevezett *feljogosított fogyasztókat* és a *közüzemi fogyasztókat*.¹ A feljogosított fogyasztók csoportját elvileg minden nem háztartási felhasználó alkothatta, míg a háztartások a közüzemi fogyasztók közé tartoztak. A feljogosított fogyasztók számára megnyílt a választás lehetősége: vásárolhattak közüzemi ellátás keretében vagy e rendszeren kívüli kereskedőtől – vagyis megválaszthatták azt, hogy milyen típusú szolgáltatóval kötnek szerződést. A szolgáltatóválasztás lehetősége így az összes felhasználás kétharmadát képviselő fogyasztóknak állt rendelkezésére (*MEH* [2007c]). A feljogosított fogyasztó-

¹ „*Feljogosított fogyasztó*: az a fogyasztó, aki földgázigényét a saját választása szerint a közüzemi szolgáltatás keretei között vagy a közüzemi szerződés felmondásával szabadon, kereskedelmi szerződés keretében elégti ki” (2003. évi XLII. törvény, 3. paragrafus 7. pont.) „*Közüzemi fogyasztó*: az a fogyasztó, aki közüzemi szolgáltatótól, közüzemi szerződés alapján vételez földgázt.” (2003. évi XLII. törvény, 3. paragrafus 32. pont.)

tóknak azonban *nem* kellett kilépniük a szabad piacra, és csak kis – bár évről évre növekvő – hányaduk élt a lehetőséggel. Ennek az aránynak az alakulását befolyásolhatta az, hogy a szabad piacra kilépett fogyasztóknak módjuk volt visszatérni a közüzembe. A közüzemi földgázellátásból a szabad piacra kilépett csoport a hazai gázfogyasztásból 2004-ben 6, 2006-ban 9,7, a következő évben 20,2 százalékkal részesedett (MEH [2008a]). (A szabad piaci felhasználás mennyiségének alakulásával összefüggő kérdésekkel – az elérhető szabad forrásokkal és kapacitásokkal – a későbbiekben foglalkozunk.)

A szabad piacról történő beszerzés feltételét is biztosította a törvény azzal, hogy a gázszállítás – természetes monopóliumot alkotó – vezetékrendszeréhez a hozzáférést lehetővé tette úgynevezett *harmadik fél* számára is. Ez azt jelentette, hogy a vezetékrendszer tulajdonosának – hatóság által szabályozott díjak és együttműködési feltételek mellett – lehetővé kellett tennie, hogy a hálózaton ne csak a saját felhasználóinak továbbítson földgázt, hanem használatához a feljogosított fogyasztók és a kereskedők is hozzá tudjanak férni.

Az 1. ábra mutatja be a földgázpiaci szereplők megváltozott kapcsolatrendszerét. A földgázpiac 2004. január 1-jétől történő fokozatos megnyitásával párhuzamosan jött létre a verseny- és a közüzemi piac. Ez a kettős modell egyrészt változatlanul hagyta a közüzemi szolgáltatás szereplőinek kapcsolatrendszerét, amelyet ellátási kötelezettség és hatósági árszabályozás jellemezett. Másrészt létrehozta a versenypiacot is (előbb a legnagyobb nem háztartási fogyasztók, majd az összes nem háztartási fogyasztó számára) annak érdekében, hogy a verseny rászorítsa a piac szereplőit a hatékonyság növelésére.

Forrás: MEH [2007a] 43. o.

1. ÁBRA • A földgázpiaci működési modell és szereplői

A hazai földgázellátásban a közüzemi piacnak² volt meghatározó súlya, amelyet az jellemzett, hogy fennmaradt a – Mol Rt. tulajdonában lévő – egyetlen nagykereskedő monopolhelyzete és ezzel együtt ellátási felelőssége. A szerződéses kapcsolatokat, a közüzemi díjakat és árakat hatósági szabályozás alakította. A Mol Rt. maradt továbbra is az egyetlen vállalat, amely közüzemi célra energiát vásárolhatott hazai és importforrásból, valamint kereskedőktől. A földgázt nagykereskedőként továbbértékesíthette közvetlenül egyes közüzemben maradt nagyfogyasztók, illetve a közüzemi (területi) gázszolgáltatók számára. Ez utóbbiaknak szintén fennmaradt az ellátási kötelezettségük: az országban kizárólag a hat gázszolgáltató látta el a területén lévő közüzemi fogyasztókat (*Magyar földgázrendszer...* [2005]).

A Mol Rt. kizárólagos pozíciója fennmaradt, amin az sem változtatott, hogy különböző típusú tevékenységeit (a tárolást, a szállítást és rendszerirányítást, valamint a közüzemi nagykereskedelmet) három külön társaságba szervezve kellett végeznie – a gáztörvénynek a 03/55/EK irányelvet átültető előírása szerint.³ A tevékenységek jogi és számviteli szétválasztásának az volt az indoka – az azonos tulajdonosi körhöz tartozó természetes monopóliumok szabályozása mellett –, hogy korlátozza az ebből a helyzetből származó versenykorlátozó összefonódások érvényesítésének lehetőségét, így erősítve a gázpiac többi szereplője számára a megkülönböztetéstől mentes, transzparens együttműködés feltételeit (*Európai Parlament és Tanács...* [2004]). E szerint például a rendszerirányító nem tehet különbséget partnerei között az alapján, hogy azok saját tulajdonosi köréhez tartoznak-e, vagy sem. Ennek érdekében a tulajdonos érdekeitől független döntéshozatali eljárásokat kell lefolytatnia (*MEH [2008a]*).

A földgázellátásról szóló 2003. évi XLII. törvény a területi, közüzemi gázszolgáltatók számára is előírta az elosztás, valamint a szolgáltatás számviteli szétválasztását, amire 2004-ben sor került. Ezt a szabályozást a 2005. évi LXIII. törvény úgy módosította, hogy e tevékenységek jogi-szervezeti szétválasztását is kötelezővé tette e cégek számára. Ennek az volt a célja, hogy az elosztás (az üzemeltetés) független legyen a közüzemi és kereskedelmi tevékenységekkel összefüggő szempontok érvényesülésétől. Így 2007 közepéig került sor a területi gázszolgáltató cégeknél az elosztás, valamint a közüzemi szolgáltatás és kereskedelmi tevékenységek önálló – bár azonos tulajdonosi körhöz tartozó – társaságokba szervezésére, ezek a csak földgázelosztást végző cégek (*distribution system operator, DSO*) (*MEH [2007b]*, *MGE [2008]*).

A 2003. évi gáztörvény alapján a közüzemi piac minden szereplője a gazdasági és közlekedési miniszter által kihirdetett hatósági díjtételekkel és áron vásárolta

² A közüzemi fogyasztó a közüzemi szolgáltatási engedélyestől (a területi gázszolgáltató társaságtól) közüzemi szerződés alapján vásárol villamos energiát (*GVH [2006]*).

³ A tárolást a Mol Földgáztároló Rt., a szállítást és rendszerirányítást a Mol Földgázszállító Rt., a közüzemi nagykereskedelmet pedig a Mol Földgázellátó Rt. végezte. Ezek a cégek mind a Mol Rt. százszázalékos tulajdonában voltak 2004-ben.

meg, illetve adta tovább partnerének a földgázt. A partnerek közötti szerződéses kapcsolatok ellátási kötelezettséget is jelentettek. A közüzemi piacon szerezhették be a földgázt a lakossági fogyasztók, akik nem voltak jogosultak a szabad piacon történő vásárlásra, valamint azok a feljogosított fogyasztók, akik a szabad piaci beszerzés lehetőségével nem kívántak élni.

A versenypiac új szereplői a kereskedők lettek, amelyek a hálózatokhoz való hozzáférés hatásáigal szabályozott előírásain és díjain túl a kereskedelmi feltételekről, valamint az árakról szabadon, magánjogi szerződésekben állapodhatnak meg a beszállítókkal és a vevőkkel. A földgázkereskedők egyrészt olyan vállalatok lettek, amelyek tulajdonosainak korábban már volt kapcsolata a hazai földgázpiaccal, másrészt egyes feljogosított fogyasztók is létrehozta ilyen társaságokat, harmadrészt a területi gázszolgáltatók szerveztek gázkereskedő cégeket. A kereskedők a földgázt hazai és importforrásból, továbbá más kereskedőktől tudták beszerezni, a vevők a feljogosított fogyasztók, más kereskedők, valamint a rendszerirányító voltak (*Magyar földgázrendszer...* [2005]).

A KETTŐS MODELL MŰKÖDÉSÉT KÍSÉRŐ FESZÜLTSEGEK

A kereskedőknek lehetőségük van mind import, mind hazai (termelőtől és más kereskedőtől származó) beszerzési forrásokat igénybe venni. Ehhez szükség van szabad szállítóvezetékes, valamint – import esetében – határkeresztező kapacitásokra. A beszerzési lehetőségek nagysága mellett a kereskedők által értékesített földgáz mennyiségét a szabad piaci és a közüzemi piaci földgázárak is befolyásolták, hiszen a feljogosított fogyasztók választhattak e kétféle forrás között. Ami a kereskedők piaci részesedésének alakulását illeti, 2007-ben 21 cég volt a piacon, közülük 9 szolgált ki ténylegesen feljogosított fogyasztókat, és az összes felhasználás ötödét biztosították (*MEH* [2008a]). Ez az adat a gázpiacnak – a lehetőséghez, a feljogosított fogyasztók összes felhasználásához képest – igen korlátozott nyitását jelzi. Ezt a helyzetet egyrészt a források szűkössége idézte elő, mivel a Mol Rt. mint közüzemi nagykereskedő vette át a hazai kitermelésű földgázt, és az importhoz⁴ hosszú lejáratú szerződés alapján jutott hozzá. A kereskedők számára új forrás igénybevételét az korlátozta, hogy csak a Mol által lekötött földgázáraknál olcsóbb importforrás feltárásával volt érdemes pótlólagos kínálatot biztosítani (*Pató–Szolnoki–Tóth* [2008]). Ennek a nem egyszerű követelménynek megfelelő beszerzések realizálását a szállítóvezetési és a határkeresztező importkapacitások szűkössége esetenként megnehezítette (*MEH* [2005]). Hasonló hatással járt az is, hogy a határkeresztező kapacitások szűkösségé-

⁴ Földgázimport két irányból érkezik az országba. Eredetét tekintve az orosz, illetve a FÁK országokból származó földgázimportnak mintegy négyötöde keleten (Beregdarócnál), egyötöde pedig nyugaton, Mosonmagyaróvárnál lép be, ezek az úgynevezett határkeresztező pontok.

hez a hosszú távú importszerződéses is hozzájárultak (MEH [2008a]). A kereskedők számára emellett a szállítórendszerhez való hozzáférés gyakorlata is piacra lépési korlátokat jelentett, mert a kapacitások elosztása, a hozzáférés biztosításának gyakorlata nem mindig volt átlátható (Pató–Szolnoki–Tóth [2008]).

A közüzemi és a szabad piaci árak alakulása sem mindig ösztönözte a versenypiaci forrás igénybevételére. A szabad piaci földgáz versenyképességét ugyanis annak alacsonyabb ára biztosíthatta. Ez a helyzet azonban 2004 – a kettős modell bevezetése – után nem állt fenn mindig. 2006 augusztusától 2007 végéig például a közüzemi végfelhasználók díjai nem változtak, emiatt a két piac földgázárainak arányai torzultak, ami ösztönözte a visszalépést a közüzembe, illetve visszatartott a kilépéstől (MEH [2007b] 17. o.). A közüzemi és a versenypiaci ellátás közti egyszerű átjárhatóság a kereskedők számára tovább növelte a piacra lépés bizonytalanságát. Ehhez hasonló hatással járt az is, hogy volt olyan szabad piaci földgáz-értékesítési konstrukció (az úgynevezett szerződésfelszabadítási program részeként – lásd erről később), amelyben az ár egy időszakban meghaladta a közüzemi árat (Pató–Szolnoki–Tóth [2008]).

Mindezek a tényezők együttesen ahhoz vezettek, hogy a szabad piaci földgáz-értékesítés súlya lassan növekedett, legalábbis ahhoz képest, hogy a felhasználás kétharmadát lehetett volna a szabad piacról beszerezni. A feljogosított fogyasztók többsége nem vette igénybe ezt a beszerzési forrást, ahonnan 2007-ben az összes felhasználásnak csupán mintegy 20 százaléka származott. Emellett a kereskedelmi engedéllyel rendelkező cégeknek is csak kisebb hányada folytatott tényleges tevékenységet, a többségük inaktív volt.⁵

A szabad piaci kínálat új forrását egy földgázpiacot érintő vállalatfelvásárlási ügylet engedélyező európai bizottsági határozat tette hozzáférhetővé 2006-tól. Ezt a – későbbiekben részletezett – ügyletet⁶ az Európai Bizottság Verseny-főigazgatósága olyan feltételekkel engedélyezte, amelyek következtében a hazai földgáz-nagykereskedelmi piacon bővült a kínálat, ezzel javultak a verseny lehetőségei (European Commission [2005]). A határozat két szabadpiaci földgáz-értékesítési konstrukció⁷ bevezetésével kívánta ellensúlyozni a vállalati összefonódás miatt átalakuló piaci erőviszonyokat, amely ezek hiányában erőfölény érvényesítésére teremtett volna lehetőséget.

A két földgáz-értékesítési konstrukció egyike a szerződésfelszabadítási (contract release) program volt. Ennek keretében az új tulajdonoshoz került közüzemi nagyke-

⁵ A földgázellátásról szóló 2003. évi XLII. törvény az európai irányelvnek megfelelően azt is előírta, hogy 2007. július 1-jétől minden fogyasztó (tehát a háztartási is) feljogosított fogyasztóvá válik. A magyar földgázpiacon e lehetőséggel egyelőre csekély számú háztartási fogyasztó élt, és csupán egyetlen, új importforrásra támaszkodó kereskedő jelent meg 2008-ban kínálatlalt a háztartások számára (Emfesz Kft.).

⁶ Az E.on Ruhrgas International AG 2004–2006 között felvásárolta a Mol Rt. két üzletágát (a közüzemi nagykereskedő Mol Földgázellátó Rt.-t és a tározókkal rendelkező Mol Földgázraktároló Rt.-t).

⁷ E konstrukciók bemutatását és alkalmazásuk első tapasztalatait lásd Pató–Szolnoki–Tóth [2008].

reskedőnek – amelyet immár az E.on Földgáz Trade Zrt.-nek neveztek – a hazai ki-termelésű földgáz beszerzésére vonatkozó hosszú távú szerződéseiben lekötött gáz-mennyiség felét független gázkereskedőknek kellett eladnia. Ez a forrás tehát – amely 2007-ben az összes felhasználásnak az egytizedét tette ki – a továbbiakban nemcsak közüzemi felhasználás céljára volt hasznosítható, hanem a 2007 és 2015 közötti idő-szakra kikerül(t) a szabad piacra. A másik konstrukció a *földgáz-felszabadítási (gas release)* program, amely szerint a közüzemi nagykereskedő tulajdonosának (E.on Ruhrgas AG) 2006 és 2013 között évente 1 milliárd m³ földgázt aukciókon kell a szabad piacon értékesítenie. (Ennek a mennyiségnek a nagyságrendjét mutatja, hogy a 2007-es felhasználás 7,5 százalékát tette ki.) (MEH [2008a], Pató–Szolnoki–Tóth [2008]).

A kettős modell működését tehát a közüzemi ellátás túlsúlya jellemezte. De ez nemcsak mennyiségi szempontból volt jellemző, hanem emellett a két szektor közti határok sem voltak mindig egyértelműek, a szabad piaci folyamatokat a közüzemi szektor ár- és szabályozási feltételeinek az alakulása befolyásolta. A kétféle modell szabályozásának ellentmondásai nem segítették elő a közöttük meghúzódó határok világos kijelölését,⁸ a piacnyitás ellentmondásai nem ösztönözték a szabad piaci értékesítés gyors terjedését.⁹

ADATOK A FÖLDGÁZSZÉKTORBAN LEZAJLOTT VÁLTOZÁSOKRÓL

A földgázszektorban 2004-ben megindult piacnyitás óta eltelt években két figyelemre méltó jelenség mutatkozott. Az egyik az, hogy előbb a belföldi értékesítés növekedési üteme csökkent (2005. évi 3,9 százalékról 2006. évi 1,1 százalékra), majd 2007-ben az értékesítés 7,1 százalékos visszaesése következett be (1. táblázat). A másik tendencia az értékesítés szerkezetének módosulása: a közüzemi ellátás részarányának fokozatos összehúzódása a szabad piaci értékesítés javára. Ez utóbbi szektor részesedése a 2004-es 3,7 százalékról 2007-re 20,2 százalékra növekedett (MEH [2008a]). De még így is a feljogosított fogyasztók felhasználásuknak csupán mintegy 30 százalékát szerezték be a szabad piacról, ami e szektor kiterjedtségének korlátját mutatja.

Más oldalról mutatja be ezt a helyzetet, ha a közüzemi ellátás két csoportjának, a lakossági és nem lakossági fogyasztásnak az arányát nézzük. Eszerint ez 2004 óta

⁸ Ennek egyik példája lehet, hogy a szerződésfelszabadítási program indulása után az egyik kereskedő (Tigáz Zrt.) számára az eredeti céltől eltérően a MEH átmenetileg lehetővé tette a közüzemi értékesítést is. A kereskedő a szabad piacon ugyanis nem tudta értékesíteni e program keretében rendelkezésre álló földgázt. Ennek oka lehetett a program lebonyolításának szabályozása és módszerei mellett az – a már ismertetett helyzet is –, hogy a közüzeminél magasabb volt az e forrásból származó földgáz ára (MEH [2008a]).

⁹ A földgázszektorban a piacnyitás negyedik évében a szabad piaci értékesítés egyötödös hányada alacsonyabb, mint amekkora a villamosenergia-ipar hasonló mutatója volt. A villamosenergia-ipari piacnyitás negyedik évében, 2006-ban ez az arány ugyanis egyharmados volt.

1. TÁBLÁZAT • A közüzemi és versenypiaci földgázfelhasználás, 2004–2007 (milliárd m³)

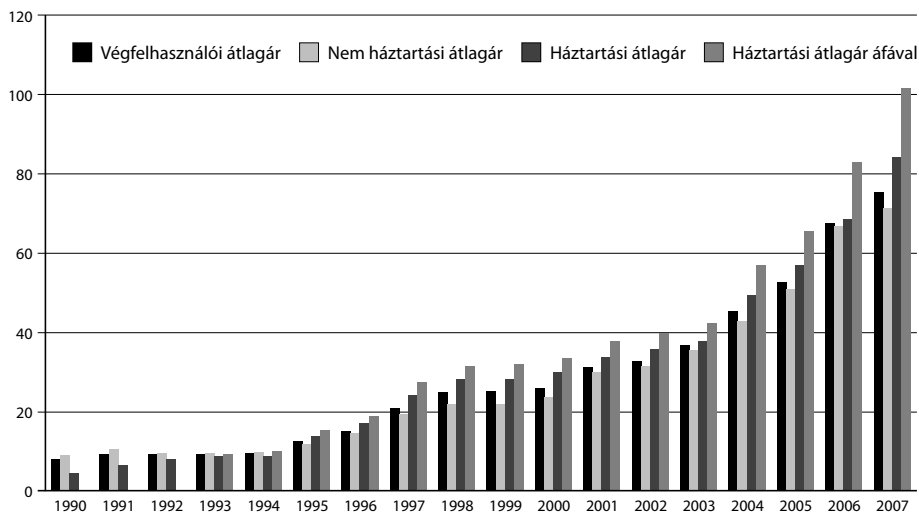
Megnevezés	2004	2005	2006	2007
Termelés (1)	3 024	2 549	2 074	2 571
Import (2)	12 600	12 423	10 240	10 496
(1)+(2)-ből belföldi értékesítés	13 724	14 268	14 435	13 414
Belföldi értékesítésből: közüzemi értékesítés	13 349	13 317	12 341	9 585
Közüzemi értékesítésből: lakossági fogyasztás	4 643	4 746	4 585	4 013
Közüzemi értékesítésből: nem lakossági fogyasztás	5 892	5 820	5 299	5 075
Belföldi értékesítésből: versenypiaci felhasználás	521	1132	1389	2708

Megjegyzés: a táblázatban nem tüntettük fel a földgázfelhasználás összes adatát, így nem szerepelnek az export, a tározói készletváltozás és a termelői felhasználás adatai.

Forrás: MEH [2008a], [2008b].

nem változott: a lakosság felhasználása mintegy 35–40 százalékát tette ki az összes közüzemi értékesítésnek. Csökkent ugyan az összes közüzemi értékesítés mennyisége és súlya, de e csoporton belül nem szorult vissza a nem lakossági célú felhasználás részesedése. Ezeket az arányokat a szabad piaci ki- és visszalépések sem változtatták meg.

A földgázszektor piacnyitás utáni helyzetének egyik fontos jellemzője az ár alakulása. A 2. ábra szerint a 2004 és 2007 közötti időszakban igen gyors áremelkedések következtek be mind a háztartási, mind a nem háztartási fogyasztók számára. A háztartások a periódus végén a piacnyitás előtti utolsó, a 2003. év átlagárainak a 2,5-szeresét, a nem háztartások pedig közel a kétszeresét fizették.

Forrás: MEH [2008a].

2. ÁBRA • A földgázárak alakulása 1990–2007 (folyó áron, forint/m³)

A legutóbbi évek lakossági gázáremeléseinek¹⁰ a részletes adatait a 2. táblázat tartalmazza. 2006-ban és 2007 januárjában egy-egy alkalommal nagymértékű emelések került sor. 2007-ben a lakossági földgázár többet már nem változott, 2008-ban pedig a negyedévente életbe lépett hatósági áremelések következtében a lakossági földgáz ára összességében 30 százalékkal növekedett, és 131,3 forint/köbméter lett (MEH [2008c]).¹¹ A 2005–2008-as időszak végére 2,7-szeresére nőtt a lakossági földgáz átlagára.

2. TÁBLÁZAT • A lakossági földgáz átlagárainak változása
(az előző időszakhoz viszonyítva)
2005 augusztusa és 2008 októbere között (százalék)

Időpont	Átlagárváltozás
2005. augusztus	0,9
2006. január	0,0
2006. augusztus	30,7
2007. január	55,9
2008. január	5,0
2008. április	5,8
2008. július	9,9
2008. október	6,55

Megjegyzés: az adatok az alap- és gázdíjak átlagai. (A 2008. októberi közüzemi gázáremelés mértéke elmaradt a szakértők által javasolt 11 százalékos mértéktől).¹²
Forrás: MEH [2008a], [2008c].

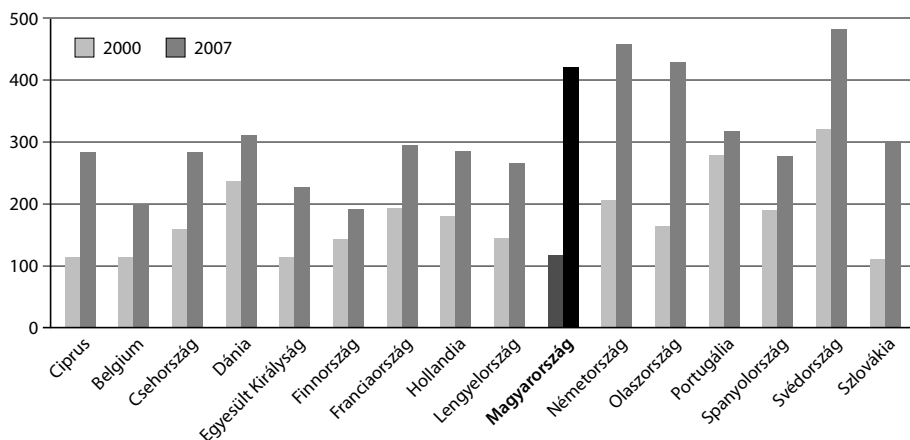
A hazai és 17 európai ország lakossági földgázárainak a 2000-es és a 2007-es szintjét bemutató összehasonlítást közöl a 3. ábra. Míg a hazai lakossági földgázár nagysága alapján 2000-ben az európai mezőny alsó régiójában helyezkedett el, addig 2007-re

¹⁰ A földgáz belföldi ára követi az importár-alakulást, hiszen a felhasználásnak alig húsz százaléka származik hazai forrásból. A földgáz importárait a kőolajtermékek utolsó kilenc hónapos súlyozott átlagára alapján alakítják ki.

¹¹ Szociális támogatást nem tartalmazó ár. 2007-től szociális támogatást lehet igénybe venni jövedelemhatároktól függő támogatási kategóriákba sorolva.

¹² Ennek az oka az volt, hogy a kormány eltörölte „... a német E.on kezében lévő központi gáznagykereskedővel szemben fennálló több tízmilliárdos gáztarifa-tartozást, ami a korábbi, indokoltnál kisebb áremelésből fakad. Egy tollvonással kikerült a jogszabályból az a passzus, amely lehetővé tette, hogy az import drágulását több lépcsőben érvényesíthessék a gázárban.” „A földgázárakkal kapcsolatos miniszteri rendelet módosításával eltörölték azt a korrekciós tényezőt, amely kisimította a negyedévek közötti importár- és árfolyam-ingadozásokat.” (Marnitz [2008], NOL [2008a], [2008b]). Egyes becslések szerint az elmaradt áremelés miatti tartozás 2008 közepén mintegy 30 milliárd forintot tett ki, amelyet az októberi – az indokoltnál megint kisebb – áremelés tovább növelt volna. (Augusztusban... [2008]). A rendszeres árkorrekciókban elismert földgázbeszerzési költségek számítási módját a 24/2008. (VIII. 31.) KHEM-rendelet változtatta meg. Ha a nagykereskedő 2008. évi elmaradt bevételeiről nincs is adatunk, a nagyságrendet az előző évek veszteségei jelezhetik. Az E.on Földgáz Trade Zrt. vesztesége 2005-ben mintegy 6 milliárd, 2007-ben 46,4 milliárd forint volt. Ezért 2007-ben az elmaradt közüzemi áremelések kompenzálására 50,5 milliárd forintot kapott a cég (E.on... [2008]).

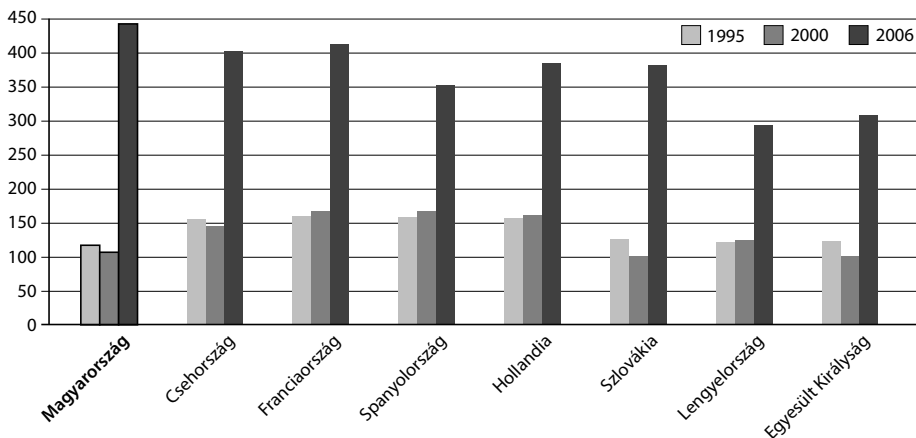

Forrás: MEH [2008a].

3. ÁBRA • A lakossági földgázárak (áfával) néhány európai országban (euró/tonna olajjegyérték)

már a legmagasabbak csoportjába tartozott, ezzel nemzetközi összehasonlításban igen gyors emelkedésre került sor.

A hazai ipari földgázár növekedése még a lakosságinál is magasabb ütemű volt, így az 2000 és 2006 között mintegy 4,5-szeresére növekedett. Ezzel – nagysága szerint – 2006-ben a 4. ábrán szereplő nyolc tagország között a legmagasabb volt. Az EU egészét figyelembe véve 2007-ben a hazai ipari földgázár a negyedik legmagasabb volt (*Bizottság jelentése ...* [2008]).

Forrás: MEH [2007a].

4. ÁBRA • Ipari földgázárak néhány európai országban (dollár/10⁷ kilokalória)

A FÖLDGÁZPIAC SZEREPLŐIRŐL

A földgázszektor 1995-ben elindított privatizációja mind a Mol Rt.-t, mind a területi gázszolgáltatókat érintette. Az ÁPV Rt. a területi gázszolgáltatók privatizációja során lehetővé tette – szemben a Főgázt privatizáló Fővárosi Önkormányzattal –, hogy a szakmai befektetők többségi tulajdonhányadokat szerezzenek, de egy előzetes korlátot is felállított a túlzott mértékű tulajdonosi koncentráció megelőzésére. Eszerint egy befektető legfeljebb két céget (a Tigáz vásárlója egyet) vehetett meg (*Mihályi [1998]*). A hat gázszolgáltató így négy tulajdonosi csoport kezébe került. A Ddgázban és a Főgázban a Ruhrgas/RWE, valamint a Dégázban és az Égázban a Gaz de France szerzett érdekeltséget. A Tigáz az Italgas/SNAM és a Kögáz a Bayernwerk/EVN érdekeltsége lett. A befektetők – a Főgáz kivételével – minden esetben meg is szereztek a többségi részesedést.

A magyar energiaszektorban a kilencvenes évek közepén lezajlott privatizáció nyomán kialakult vállalati és tulajdonosi szerkezet néhány év alatt gyökeres átalakuláson ment keresztül. E változás egyik fő mozgatója a vállalatfelvásárlások voltak, amelyek eredményeképpen *koncentráltabb tulajdonosi szerkezet* jött létre. Csökkent a tulajdonosok száma, és növekedett az összefonódó cégek piaci részesedése. Az energetikai szektorban lezajló vállalatfelvásárlások speciálisak, hiszen a piaci szereplők száma eleve alacsony, és korlátozott a verseny lehetősége. A tulajdonosi koncentráció eredményeképpen 2004-ig a gázszolgáltatás társaságai három külföldi tulajdonosi csoport kezébe kerültek. 2006-ban az egyik tulajdonos – a Gaz de France – egy szervezetbe, az Égáz-Dégáz Zrt.-be vonta össze két társaságát, így ötre csökkent a területi gázszolgáltató társaságok száma (*Vince [2008]*).

A 2004. évi piacnyitás hatására a gázkereskedők beléphettek a gázpiacra. A 2007-ben a kereskedelmi engedéllyel rendelkező 21 cég közül kilenc volt aktív, közéjük tartoztak a területi gázszolgáltatók által létrehozott társaságok is. A kereskedők mellett néhány feljogosított nagy fogyasztó is kilépett a piacra.

A gázpiac szereplői körében lezajlott változások annyiban érintették a magasnyomású szállítóvezeték üzemeltetését és a rendszerirányítást végző egyetlen társaságot (a Mol Földgázszállító Zrt.-t), hogy bár annak továbbra is a Mol Nyrt. a kizárólagos tulajdonosa, de jogilag, számviteli és szervezeti szempontból leválasztott céggént működött. (Folytatódott, majd lezárult a Mol Rt. tőzsdei privatizációja is, amely azonban a termelésben, az importban, a rendszerirányításban, a szállításban és a nagykereskedelemben elfoglalt kizárólagos helyzetét nem érintette.)

Az egyetlen közüzemi nagykereskedő, a Mol Földgázellátó Rt. helyzetét a tulajdonos Mol Nyrt. tevékenységi körének átalakulása módosította. A Mol Rt. ugyanis eladta a gáztárolási és a – hatósági árszabás miatt veszteséges – nagykereskedelmi részlegeit. A magyar gazdaság és ezen belül a hazai energetikai piac legnagyobb volumenű felvásárlási ügyletére a Mol Rt. és az E.on cégcsoport között került sor

2004–2006-ban. (Az utódok az E.on Földgáz Trade Zrt. és az E.on Földgáz Storage Földgáztároló Zrt. elnevezést vették fel.)

A Mol Rt. megállapodott az E.onnal, hogy eladja ez utóbbi számára a veszteséges gáz-nagykereskedelmi és gáztárolási üzletágának (Mol Földgázellátó Rt. és Mol Földgáztároló Rt.) 75 százalékát, valamint a gázimportot bonyolító társaságban, a Panrusgazban lévő 50 százalékos részesedését s vele együtt a hosszú távú import-szerződéseket. Az Európai Unió 2004-től hatályban lévő – a vállalatok összefonódására vonatkozó – fúziós rendelete meghatározta azt az árbevételi küszöbértéket, amelynek túllépése esetén a tranzakció nem tagállami, hanem közösségi szintű jóváhagyást igényel (*Európai Unió Tanácsa* [2004]), és a Mol–E.on ügylet ilyennek minősült. Az Európai Bizottság az eljárás keretében a tervezett tranzakcióval kapcsolatban olyan, a gáz- és villamosenergia-piacokon esetleg érvényre jutó versenykorlátozó mozzanatokot határozott meg, amelyek abból eredhetnek, hogy az E.onnak módja lenne a földgáztermelési és -értékesítési láncban az árak, valamint a gáz- és villamosenergia-szolgáltatásban a kereskedelmi feltételek meghatározására (*Európai Bizottság* [2005]). Az E.on és a Mol e megállapítások ismeretében kötelezettséget vállalt az eredeti szerződés olyan módosítására, amely kielégíti a Bizottságnak a versenyfeltételek biztosításával kapcsolatos igényeit.

Az új – és a Bizottság által végül jóváhagyott – feltételek szerint a Mol Rt.-nek *teljes egészében* meg kellett válnia a gáz-nagykereskedelmi és gáztárolási üzletágától. Az E.on-nak tehát a maradék 25 százalékot is meg kellett vásárolnia mindkét társaságban, vagyis *a Mol Rt.-nek kisebbségi részesedése sem maradhatott fenn* ezekben a cégekben. A határozat értelmében a két cég földgázüzletágait *tulajdonjogi szempontból teljes mértékben szét kell választani* a versenykövetelmények érvényesítése érdekében. E határozat következtében megszűnt az a helyzet, hogy a Mol Rt.-nek a gázipari vertikum minden – szolgáltatáson kívüli – szintjén vannak pozíciói. Vagyis a vertikális versenykorlátozó hatások csökkentése érdekében a tulajdonjog alapján megvalósított szétválasztás szerint az egyik céghez került a gáztermelés és -szállítás, a másikhoz pedig a gáz tárolása és nagykereskedelme.

Ugyanez volt a célja a határozat következő elemének is, amely előírta, hogy a felhasználóknak az E.ontól (a nagykereskedőtől) független gázbeszerzési forrásokhoz is hozzá kell férniük. Az EU versenyhatósága elfogadta az E.on ezzel kapcsolatos másik felajánlását is, amely egy *szerződésfelszabadítási* és egy *gázkapacitás-felszabadítási program* megindítására vonatkozott. E szerint a tulajdonába került földgáz-nagykereskedelmi társaság nyolc év alatt legalább évi 2 milliárd köbméter gázt bocsát aukciókra a szabadpiacon a felhasználók számára (*Vince* [2008]).

AZ EURÓPAI BIZOTTSÁG ÉRTÉKELÉSE AZ EURÓPAI UNIÓS ENERGIAPACOK HELYZETÉRŐL

A 2009-ben hatályba lépő – és a következő részben bemutatott – hazai gáztörvényről előre tudható, hogy nem fogja minden egyes részletmegoldásával hosszú időre meghatározni a gázpiac működésének a feltételrendszerét. Nem zárható ki az, hogy életbelépéséig az EU akár már újabb – az átvételhez időt biztosító – villamosenergia- és földgázpiaci irányelveket is elfogadhat. Napirenden szerepel ugyanis az EU belső villamosenergia- és földgázpiacának további és következetesebb megnyitása, a versenyfeltételek javítása. Az újabb irányelvek kidolgozásának az előzménye az volt, hogy az Európai Bizottság 2007-ben értékelte az energiapiacokat érintő liberalizálás tapasztalatait a legutóbbi – a 2003/54/EK a villamos energia és a 2003/55/EK a földgáz belső piacát szabályozó – irányelvek hatályba lépése óta eltelt időszakra vonatkozóan. Az értékelés legfontosabb megállapítása úgy összegezhető, hogy „...a nem kielégítő működésű és drága gáz- és villamosenergia-piacok komoly hátrányokat okoznak mind a fogyasztóknak, mind a vállalkozásoknak” (*EU Press* [2007a]). Ezt a negatív helyzetértékelést egy sor problémának a feltárása támasztotta alá (*Bizottság jelentése...* [2008]). Az első ezek közül az, hogy a piacok igen koncentráltak, vagyis a hálózatoknak gyakran a szolgáltatók a tulajdonosai, és viszonylag kevés a független – hálózattal nem rendelkező – kereskedő, valamint a gázpiacokon a hagyományos források mellett nincs elegendő új és alternatív beszerzési lehetőség. A tagországok belső piacainak integrációja is gyenge, az egységesülő belső piac helyett tagállami energiapiacok vannak. Erre utal az, hogy sokszor jelentősek az egyes országok belső energiaárai közti eltérések, valamint fennmaradtak a regionális monopóliumok és a tagállamok közötti hálózati összeköttetések tartósan szűk keresztmetszetei is. További feszültségeket is bemutatott az elemzés. Egyrészt nem minden szereplő számára biztosított a hálózatokhoz való megkülönböztetéstől mentes hozzáférés. Másrészt az ellátás vertikálisan integrált, vagyis azonos tulajdonosi körhöz tartozó cégek tevékenykednek a termelés és a fogyasztás közti vertikum egyes szakaszaiban. Harmadrészt kevés a hálózati beruházás, ami összefügg azzal, hogy az alap/szállítási hálózatok üzemeltetői nincsenek tulajdonosi szempontból szétválasztva a szolgáltatóktól. Ezért a hálózatfejlesztéseknek korlátja lehet, hogy a szolgáltatók nem érdekeltek az új versenytársak belépését elősegítő beruházásokban. A megállapítások közé tartozott végül az is, hogy a piaci szereplőknek lehetőségük volt felosztani egymás között a piacokat.

Az Európai Bizottság az értékelésre támaszkodva az energiapiaci liberalizáció feltételeinek javítása érdekében 2007 szeptemberében új javaslatcsomagot fogadott el, amelyet az Európai Parlament jóváhagyásának kell majd még követnie (*EU Press* [2007b]). Az új jogszabálytervezet öt területet jelölt ki, amelyekkel kapcsolatban javaslatokat tett a szabályozás módosítására (*Európai Parlament...* [2007]). Az első terület az alap/szállító hálózat üzemeltetésének, valamint a termelésnek és a szolgál-

tatásnak a szétválasztása. A Bizottság a szétválasztást az egységes belső piac megteremtése szempontjából kulcsfontosságú feltételnek tekinti. A Bizottság – a lehetséges megoldások közül – a tulajdonosi szétválasztás megvalósítása mellett foglalt állást. Ezt a megoldást tartotta ugyanis alkalmasnak arra, hogy megakadályozza a tulajdonosi kapcsolatokból eredő versenykorlátozó érdekek érvényesülését. A javasolt tulajdonosi szétválasztással – elsősorban a villamosenergia-szektorral összefüggésben – azonban több tagország nem értett egyet (*Harmadik energiacsomag...* [2008]). 2008-ban a javaslat európai parlamenti vitája során az európai uniós energiapiacokon meghatározó súlyú nemzeti vállalatokkal rendelkező Franciaország és Németország mellett kisebb tagországok is saját vertikálisan integrált vállalataik szerepének megőrzése mellett foglaltak állást. A Bizottság tulajdonosi szétválasztást szorgalmazó javaslatával szemben más megoldás – a tulajdonosi szerkezetet érintetlenül hagyó, ugyanakkor ennek versenyellenes hatásait jogi eszközökkel korlátozó szabályozás – elfogadása érdekében érveltek.

A második és a harmadik témakör a nemzeti piacfelügyeleti és szabályozó hatóságok szerepének erősítésére, valamint együttműködésük kereteinek megteremtésére, egy európai energiaszabályozó ügynökség felállítására vonatkozott. A piaci integráció elősegítése érdekében tett következő javaslat az átviteli, illetve szállítói hálózatok üzemeltetésének uniós szintű összehangolását tartalmazta. Végül a Bizottság javaslata tartalmaz az energiapiacokon lebonyolított ügyletek átláthatóságának javítását elősegítő intézkedéseket.

GÁZPIACI MODELLVÁLTÁS 2009-BEN

2008 júniusában a magyar országgyűlés elfogadta a földgázellátásról szóló új törvényt (2008. évi XL. törvény a földgázellátásról). Ezzel a földgázszektor hazai szabályozása EU-konformmá vált, mivel átvette az Európai Unió 2003 és 2005 közötti rendelkezéseit.¹³ A szabályozás hazai életbelépése a törvény elfogadását követő évben, 2009 júliusától válik esedékessé. Az uniós rendelkezések elhúzódó átvétele és bevezetése azonban nem hazai sajátosság (*Bizottság jelentése...* [2008]). A gázpiaci irányelvek szerint a piacnyitást 2007 júliusáig kellett (volna) végrehajtani, de ezt a határidőt – Magyarország mellett – több tagország is túllépte. (A villamosenergia-szektorban szintén 2007 júliusáig kellett erre sort keríteni, ennek megvalósítása azonban kevesebb tagországban késett, és Magyarországon 2008 januárjában lépett hatályba.)

¹³ A következő joganyagok átvételére került sor. Egyrészt az Európai Parlament és a Tanács 2003/55/EK irányelve (2003. június 26.) a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 98/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, másrészt az Európai Parlament és a Tanács 2004/67/EK irányelve (2004. április 26.) a földgázellátás biztonságának megőrzését szolgáló intézkedésekről, harmadrészt a földgázszállító hálózatokhoz való hozzáférés feltételeiről szóló 2005. szeptember 28-i 1775/2005/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet.

A magyar földgázellátásban a hazai jogalkotás az EU-irányelveket egyes területeken késedelem nélkül átvette és bevezette, így sor került 2004-ben a Mol-csoporton belül a rendszerirányítás és szállítás jogi szétválasztására – külön társaságba szervezésére – a rendszerüzemeltetési és nagykereskedelmi tevékenységektől. Az Európai Unió 2003. évi irányelve kimondta, hogy a rendszerirányítónak kell rendelkeznie a hálózat fölött (*transmission system operator, TSO*) (*Európai Parlament és Tanács... [2004]*). E modell működtetéséhez a rendszerirányítói, illetve az üzleti, a kereskedelmi tevékenységek szétválasztása szükséges. Az irányelv szerint a szétválasztás lehet szigorúbb, vagyis vonatkozhat a tulajdonosok személyére, e szerint a rendszerirányítás és a szállítási hálózatok, illetve a kereskedelmi tevékenységek nem tartozhatnak ugyanahhoz a tulajdonosi körhöz. Az irányelv ugyanakkor egy kevésbé szigorú megoldást is lehetővé tesz azzal, hogy a kétféle tevékenység szétválasztása azonos tulajdonosi körbe tartozó cégekkel is megvalósítható. Ebben az esetben e kétféle tevékenység folytatásának jogi garanciákkal alátámasztott, valamint számviteli elkülönítését kell végrehajtani. (A hazai helyzetet ez a megoldás jellemezte 2004 és 2006 között.) Az irányelvek jelenleg ez utóbbit, a jogi-működési szétválasztás követelményét írják elő, amit 2007 júliusáig kellett a tagországoknak megvalósítani.

A Mol Nyrt. és az E.on AG közötti – a földgázátrolást és -nagykereskedelmet érintő – ügylet eredményeképpen megvalósult a rendszerirányítás és szállítás tulajdonosi szétválasztása a többi tevékenységtől, hiszen a kereskedelmi profilnak az E.on lett a tulajdonosa. (Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek a tranzakciónak a legfontosabb motívuma nem a szigorúbb EU-irányelveknek való megfelelés volt, hanem az, hogy a Mol Nyrt. – pénzügyi megfontolásokat követve, a veszteségek csökkentése érdekében – földgázátrolási és -nagykereskedelmi tevékenységének értékesítéséről döntött.)

Az EU-irányelvek átvétele ugyanakkor más területen késett: a teljes piacnyitásra vonatkozó szabályozás kidolgozása váratott magára. A kettős, hibrid modellt csak 2009 közepén váltja fel az úgynevezett versenypiaci modell, amelynek bevezetéséről a gázellátásról szóló 2008. évi XL. törvény rendelkezik. A törvény olyan piaci modellt határoz meg, amelyben megszűnik a felhasználók két csoportjának a megkülönböztetése, ezzel a közüzemi és a versenypiaci ellátás rendszere. Ezt a két ellátási rendszert egységes piac váltja fel, amelyen minden fogyasztó (a legkisebbtől a legnagyobbig) a szabad piacon szerzi be a földgázt. A törvény a piaci verseny két korlátját határozta meg, az egyik a legkisebb, ezért leggyengébb fogyasztók védelme, a másik az erőfölénnyel való visszaélés megakadályozása.

Az új gázellátási törvény a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvénnyel azonos piacmodell kialakítását írja elő, tehát a szabályozási megoldások, az intézmények is hasonlóak.

A törvény létrehozta a kisfogyasztók védelmének szabályozási-intézményi rendszerét. A törvény a kisfogyasztók (a háztartások és átmenetileg – egy évig – egy alacsony felhasználási limit – 100 köbméter/óra – alatti fogyasztók) számára bevezette az *egyetemes szolgáltatást* mint ellátási módot. A legfontosabb változások 2009

júliusától ugyanis a közüzemi szolgáltatásokat korábban igénybe vevő fogyasztókat érintik. A közüzemi ellátás megszüntetésével azok a háztartások, amelyek nem élnek a szolgáltatóválasztás jogával, nem választanak új szolgáltatót, az egyetemes szolgáltatótól vehetnek földgázt. Az induláskor az egyetemes szolgáltatók a korábbi területi közüzemi földgázszolgáltatók lesznek, de mellettük más kereskedők is megkaphatják az erre jogosító engedélyt. Az egyetemes szolgáltatóknak kell ellátniuk a szabad piaci kínálatot nem választó fogyasztókat. A törvény e szolgáltatást igénybe vevő fogyasztói kör számára ellátásbiztonsági előírásokat tartalmaz, így a szolgáltatónak szerződéskötési kötelezettsége van az adott – az engedélyében meghatározott – területen. Megszűnik ugyanakkor a földgázbeszerzés korábban előírt kényszerpályája, az egyetemes szolgáltatóknak nem kell feltétlenül a korábbi közüzemi nagykereskedőtől vásárolnia, hanem bármelyik kereskedővel szerződést köthet. Ezzel véget ér a korábbi közüzemi nagykereskedő megkülönböztetett, számára kulcspozíciót biztosító szerepe is.

Az egyetemes szolgáltatás nyújtása további, csak e körre vonatkozó szabályozás keretében történik. A törvény az egyetemes szolgáltatást igénybe vevő fogyasztók piaci kiszolgáltatottságának kezelésére két – *védendő fogyasztó*, valamint *végző menedékes* – szabályozási megoldást vezetett be. A védendő fogyasztó kategóriájába tartozó, szociálisan rászoruló vagy fogyatékkal élő fogyasztók számára a törvény lehetővé teszi – szociálpolitikai szempontok alapján – kedvezmények folyósítását. A másik intézmény a végző menedékes hatósági kijelölésének lehetősége. E szerint az egyetemes szolgáltatás igénybevételére jogosult fogyasztók szolgáltatójuk gazdasági ellehetetlenülése esetén sem maradhatnak ellátás nélkül, hanem átkerülnek – hatósági eljárás nyomán – más szolgáltatóhoz, kereskedőhöz.

Az egyetemes szolgáltatást igénybe vevők számára az árak alakításában több hatósági jogosítvány marad meg, mint a versenypiaci vásárlás esetén. Mindkét esetben közös lesz az, hogy a rendszer- és hálózathasználati díjak a továbbiakban is a hatósági ármegállapítás körébe tartoznak. A szabad piaci árakkal kapcsolatban ezen túl nem lesz *előzetes* hatósági ármegállapítási jogosultság sem a nagy-, sem a kis- (háztartási) fogyasztók esetében. Az értékesített földgáz eladási árát a felek megállapodása határozza meg.

Az egyetemes szolgáltatásban is megszűnik a hatósági árképzés rendszere. Az egyetemes szolgáltatás során alkalmazott áraknak a törvény szerint méltányosoknak, könnyen és tisztán összehasonlíthatóknak, átláthatóknak kell lenniük. Egyetemes szolgáltatás esetén az ár a földgáz árából, a szolgáltató árréséből és a rendszerhasználati díjából épül fel. Az egyetemes szolgáltató földgázbeszerzési költségeit a Magyar Energia Hivatal (MEH) által javasolt és a közlekedési, hírközlési és energiaügyi miniszter által jóváhagyott kereskedelmi árréssel növelheti meg. Emellett az egyetemes szolgáltatóknak miniszteri rendeletben meghatározott összehasonlítható (benchmark) árat kell nagykereskedelmi árként alkalmaznia, amelyet – a szintén szabályozott – rendszerhasználati díjjal egészíthet ki. A korábbi gyakorlattal szemben az újabb ármegállapítást nem a hatóság, hanem a vállalkozások kezdeményezik.

A verseny elősegítése, az erőfölénnyel való visszaélések megelőzése érdekében a törvény további rendelkezéseket tartalmaz. Ezek egyike lehetővé teszi a MEH számára piacelemzés végzését. Ennek célja, hogy úgynevezett *jelentős piaci erővel rendelkező engedélyesként* határozza meg azt a társaságot, amely gazdasági erőfölénnyel rendelkezik. A jelentős piaci erő megállapítását követően a MEH olyan kötelezettségeket írhat elő az érintett társaság számára, amelyek teljesítése hozzájárul a hatékonyabb verseny feltételeinek kialakításához. Sor került továbbá a *fogyasztói jogok*, a szolgáltatótávítási feltételek és a fogyasztóvédelem részletes szabályozására is. További fontos eleme a törvénynek a tevékenységek szétválasztásának részletes szabályozása, ami a földgázvertikum különböző fázisaiban érdekelt, azonos tulajdonoshoz tartozó vállalatok számára előírja a külső partnerek megkülönböztetéstől mentes kiszolgáltatását. A törvény tartalmazza még a földgázrendszer működésének szabályait, a későbbiekben létrehozandó szervezett földgázpiac szervezeti és működési feltételeit.

NYITOTT KÉRDÉSEK

A 2009 nyarán életbe lépő törvénnyel kapcsolatban előzetesen néhány, a várható földgázpiaci fejleményekkel összefüggő kérdést lehet megfogalmazni. A leglényegesebbek ezek közül a piaci szereplők erőviszonyainak alakulására vonatkoznak, arra, hogy a modellváltás előtt nagy piaci súllyal rendelkező társaságok magatartására a szabályozás milyen hatást gyakorol.

A földgázpiaci kínálat helyzete szorosan kapcsolódik a piaci szereplők erőviszonyainak alakulásához, és ezekben rövid távon az új szabályozás nem tud lényeges változásokat előidézni. A modellváltás a következő néhány évben nem fogja feltétlenül maga után vonni a kínálat jelentős átrendeződését, hiszen az importot lebonyolító nagykereskedőnek (E.on Földgáz Trade Zrt.) az ellátásban betöltött meghatározó szerepét fenntartja az, hogy hosszú távú (2015-ig szóló) szerződésai biztosítják a földgázbeszerzési források túlnyomó része feletti rendelkezését. A földgáz kínálat bővítése új beszerzési forrásokra támaszkodó további szereplők belépésétől, és a határkeresztezéző és szállítási kapacitások bővítésétől függ. A verseny intenzitásának, ezen belül az árversenynek az erősödését a kialakult kínálati pozíciók átrendeződése tudná elősegíteni.

A modellváltást követő időszak másik kérdése az lesz, hogy milyen viselkedési formákkal lépnek piacra a közüzemi piacot jelenleg kizárólagosan ellátó és emellett magas versenypiaci részesedéssel rendelkező regionális szolgáltatók. A tevékenységek szétválasztására, valamint a jelentős piaci erővel rendelkező engedélyesre vonatkozó törvényi szabályozás ki tudja-e kényszeríteni e szolgáltatóknál azt a magatartásváltozást, amely az egyenlőtlen erőviszonyok között is csökkenti a fogyasztói kiszolgáltatottságot.

További kérdés lesz az, hogy a felhasználóknak a – közüzemi ellátás megszűnése miatt bekövetkező – tömeges kikerülése a verseny piacra miként mozgósítja a jelen-

leg még igen kis számban aktív kereskedőket. Az újonnan piacra lépő kereskedők képesek lesznek-e jelentősebb mértékű piaci részesedést megszerezni a már piacon működő társaságoktól. Végül fontos kérdés lesz az is, hogy a földgáz ára hogyan alakul, a versenynek – az importbeszerzés korlátai között – milyen hatása lesz az árszínvonalra, és ez a hatás a különböző fogyasztói csoportokat hogyan érinti.

A teljes piacnyitás olyan öröklött körülmények között zajlik le, amelyek jellemzője, hogy a hazai piac számára domináns gázbeszerzési forrás áll rendelkezésre, és ehhez csak magas piaci részesedéssel rendelkező kereskedők közreműködésével lehet – egyelőre – hozzájutni. E – kiinduló helyzetet jellemző – korlátok között érvényesülnek majd a modellváltást kísérő szabályozási, intézményi és felügyeleti problémák által kiváltott érdekütközések. A gázpiaci fejlemények mutatják majd meg, hogy a verseny az öröklött szerkezeti-szervezeti feltételeknek milyen irányú változását indítja majd el.

IRODALOM

- AUGUSZTUSBAN... [2008]: Augusztusban távhő-, októberben újabb gázáremelés jön. Portfólió, 2008. június 2. <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=97625>
- BIZOTTSÁG JELENTÉSE... [2008]: A Bizottság jelentése a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. A belső gáz- és villamosenergia-piac létrehozása terén elért haladás. [SEC(2008) 460] Brüsszel, 2008. április 15. COM(2008) 192 végleges.
- E.ON... [2008]: Legfontosabb adatok. E.ON Földgáz Trade Zrt. <http://www.eon-foldgaz-trade.com/cps/rde/xchg/SID-3F57EEE6-21C0EE93/eon-foldgaz-trade/hs.xsl/2423.htm> (december 1.)
- EU PRESS [2007a]: Versenypolitika: a Bizottság energiaágazati vizsgálata igazolta a súlyos versenyproblémák meglétét. IP/07/26, Brüsszel, január 10.
- EU PRESS [2007b]: Energiával tölteni fel Európát: valódi piac biztonságos energiaellátással. IP/07/1361, Brüsszel, szeptember 19.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG [2005]: Összefonódások: A Bizottság feltételeken jóváhagyja a Mol gáz üzletágának E.ON általi felvásárlását. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/05/1658&format=HTML&aged=0&language=HU&guiLanguage=en>
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS TANÁCS... [2004]: Az Európai Parlament és Tanács 2003/55/EK irányelve a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról és a 98/30/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről. Hivatalos Lap, L 176/57., július 15., 57–78. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:12:02:32003L0055:HU:PDF>
- EURÓPAI PARLAMENT ... [1998]: Az Európai Parlament és a Tanács 98/30/EK irányelve a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról. Hivatalos Lap, L 204/1, 1998. július 21., 28–39. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DD:12:02:31998L0030:HU:PDF>
- EURÓPAI PARLAMENT... [2005]: Az Európai Parlament és a Tanács 1775/2005/EK rendelete (2005. szeptember 28.) a földgázszállító-hálózatokhoz való hozzáférés feltételeiről. Hivatalos Lap, L 289, 2005. november 3., 1–13. o.

- EURÓPAI PARLAMENT... [2007]: Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács Irányelve a földgáz belső piacára vonatkozó közös szabályokról szóló 2003/55/EK irányelv módosításáról. (Előterjesztő: a Bizottság). Brüsszel, 2007. július 19., COM(2007) 529 végleges, 2007/0196 (COD), {SEC(2007) 1179}, {SEC(2007) 1180}.
- EURÓPAI UNIÓ TANÁCSA [2004]: A Tanács 139/2004/EK rendelete (2004. január 20.) a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről (az EK összefonódás-ellenőrzési rendelete). Hivatalos Lap, L 24., január 29. 1–22.
- EUROPEAN COMMISSION [2005]: Commission Decision of 21/XII/2005 Declaring a Concentration to be Compatible with the Common Market and the EEA Agreement (Case No COMP/M.3696 – E.ON/MOL). Brussels, 21/XII/2005 C(2005)5593 final.
- FÖLDGÁZPIAC... [2005]: A földgázpiac kilátásai Magyarországon, különös tekintettel a kereslet befolyásolhatóságára. GKI Energiakutató és Tanácsadó Kft., Budapest.
- GVH [2006]: Jelentés a magyar villamosenergia-piacon lefolytatott ágazati vizsgálatról. Budapest, május 15.
- HARMADIK ENERGIACSOMAG... [2008]: Harmadik energiacsomag – górcső alatt a tulajdonosi szétválasztás. Európai Parlament, Hírek-energia, 2008. április 30.
- MAGYAR FÖLDGÁZRENDSZER... [2005]: A magyar földgázrendszer üzemi és kereskedelmi szabályzata. A MEH 128/2005. számú határozatának melléklete.
- MARNITZ ISTVÁN [2008]: Gázcsatába kezd a kormány. Népszabadság, szeptember 1.
- MEH [2005]: Tájékoztató a Magyar Energia Hivatal 2004. évi tevékenységéről. Magyar Energia Hivatal, Budapest.
- MEH [2007a]: Tájékoztató a Magyar Energia Hivatal 2006. évi tevékenységéről. Magyar Energia Hivatal, Budapest.
- MEH [2007b]: Javaslat a magyar gázpiac működési modelljére. Magyar Energia Hivatal, Budapest, március.
- MEH [2007c]: A földgázpiac. Magyar Energia Hivatal, Budapest. <http://www.eh.gov.hu/home/html/index.asp?msid=1&sid=0&lng=1&hkl=152>
- MEH [2008a]: Tájékoztató a Magyar Energia Hivatal 2007. évi tevékenységéről. Magyar Energia Hivatal, Budapest.
- MEH [2008b]: Földgázipari társaságok 2004–2007. évi adatai. Magyar Energia Hivatal, Budapest. <http://www.eh.gov.hu/home/html/index.asp?msid=1&sid=0&lng=1&hkl=223>
- MEH [2008c]: Tájékoztató a földgáz hatósági árának alakulásáról. Magyar Energia Hivatal, Budapest. <http://www.eh.gov.hu/home/html/index.asp?msid=1&sid=0&lng=1&hkl=229>
- MGE [2008]: Éves jelentés 2007. Magyar Gázipari Egyesülés, Budapest.
- MIHÁLYI PÉTER [1998]: A magyar privatizáció krónikája 1989–1997. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- NOL [2008a]: Eltörölték a földgáz importárának és értékesítési árának korrekcióját. Népszabadság Online, szeptember 1.
- NOL [2008b]: Az E.on Földgáz tárgyal az árról a kormánnyal. Népszabadság Online, szeptember 9.
- PATÓ ZSUZSANNA–SZOLNOKI PÁLMA–TÓTH BORBÁLA [2008]: Gázforrás- és kitermelési szerződés árverési programok hatása a gázpiacok fejlődésére. Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, Műhelytanulmány, 2. sz.
- VINCE PÉTER [2008]: Átalakuló szabályozás a villamosenergia-szolgáltatásban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 303–323. o.

IV. Kitekintés

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

2008

• *Összeállította: Bálint Éva* •

I. VÁLOGATÁS A HAZAI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- BÁGER GUSZTÁV–BOD PÉTER ÁKOS (szerk.): Gazdasági kormányzás. Változás és alkalmazkodás a magyar gazdaságirányítás intézményrendszerében. Budapest, Aula, 2008. 314 p.
- GÁLIK MIHÁLY–URBÁN ÁGNES: Bevezetés a médiagazdaságtanba. Budapest, Aula, 2008. 245 p.
- LABELLE, MICHAEL–KADERJÁK PÉTER (eds.): Impact of the 2004 Enlargement on the EU Energy Sector. Budapest, Regional Centre for Energy Policy Research, Corvinus University of Budapest, 2008. 330 p.
- LAKI MIHÁLY–VOSZKA ÉVA (szerk.): Kaleidoszkóp. Versenyhelyzet Magyarországon 2007-ben. Budapest, Pénzügykutató Rt. 2008. 227 p.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN: Kartelljogi kézikönyv. A közösségi és a magyar kartelljog joggyakorlata. Budapest, HVG–Orac, 2008. 787 p.
- NYEVRIKEL EMÍLIA (szerk.): A magyar hírközlési piac és a szabályozás fejlődése, 2004–2008. Budapest, Nemzeti Hírközlési Hatóság, 2008. 75 p.
- RICHARDS, DANIEL J.–NORMAN, GEORGE–PEPALL, LYNNE: Piacelmélet. Modern megközelítés gyakorlati alkalmazásokkal. Fordította: *Badics Judit et al.* Budapest, HVG–Orac, 2008. 896 p.
- SCHEIRING GÁBOR–BODA ZSOLT (szerk.): Gazdálkodj okosan! A privatizáció és a közszolgáltatások politikája. Budapest, Védegylet; Új Mandátum Kiadó, 2008. 259 p.
- SOMOSI SAROLTA: Az Európai Unió verseny-, kereskedelem- és iparpolitikája. *Commontrade, Competition and Industrial Policies of the European Union.* Szeged, JATE Press, 2008. 138, 136 p.
- TÓTH ANDRÁS: Az elektronikus hírközlés és média gazdasági szabályozásának alapjai és versenyjogi vonatkozásai. Budapest, HVG–Orac, 2008. 277 p.
- VALENTINY PÁL–KISS FERENC LÁSZLÓ (szerk.): Verseny és szabályozás, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 397 p.
- VÖRÖS IMRE (szerk.): Az európai közösségi és a magyar versenyjog fejlődési irányai. Budapest, MTA Jogtudományi Intézet, 2008. 239 p.

Könyvfejezetek

- BÁNHIDI FERENC: A szabályozó hatóság feladata és működése liberalizált távközlési piacon. In: *Báger Gusztáv–Bod Péter Ákos* (szerk.): Gazdasági kormányzás. Változás és alkalmazkodás a magyar gazdaságirányítás intézményrendszerében. Budapest, Aula, 2008. 203–217. p.

- CSORBA GERGELY: A fúziókontroll módszertanáról. Dominancia- vagy versenyhatástereszt? In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 96–110. p.
- KISS ANDRÁS: A regionális árampiaci integráció hatása az erőművek piaci erőfölényére. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 139–155. p.
- KISS FERENC LÁSZLÓ: Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 11–95. p.
- KISS KÁROLY MIKLÓS: A postai szektor szabályozása. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 252–302. p.
- KOÓS GÁBOR: Piacnyitás a vasúti szektorban. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 324–374. p.
- LAKI MIHÁLY–VOSZKA ÉVA: Körkép a magyarországi versenyhelyzetről. In: *Laki Mihály–Voszka Éva* (szerk.): *Kaleidoszkóp. Versenyhelyzet Magyarországon 2007-ben*. Budapest, Pénzügykutató Rt. 2008. 11–68. p.
- PAIZS LÁSZLÓ: Ösztönzési problémák a kiegyenlítő energia hazai piacán. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 179–196. p.
- PÁL TAMÁS: Az elektromos áram piacának szabályozása. In: *Báger Gusztáv–Bod Péter Ákos* (szerk.): *Gazdasági kormányzás. Változás és alkalmazkodás a magyar gazdaságirányítás intézményrendszerében*. Budapest, Aula, 2008. 181–201. p.
- SZILÁGYI PÁL: A gazdasági erőfölénnyel való visszaélés európai jogi szabályozásával kapcsolatos viták hatása a magyar versenyjogra. In: *Vörös Imre* (szerk.): *Az európai közösségi és a magyar versenyjog fejlődési irányai*. Budapest, MTA Jogtudományi Intézet, 2008. 161–208. p.
- SZOLNOKI PÁLMA–TAKÁCSNÉ TÓTH BORBÁLA: A magyar villamosenergia-piac helyzetképe 2008 elején. In: *Laki Mihály–Voszka Éva* (szerk.): *Kaleidoszkóp. Versenyhelyzet Magyarországon 2007-ben*. Budapest, Pénzügykutató Rt. 2008. 129–162. p.
- SZOLNOKI PÁLMA–TÓTH ANDRÁS ISTVÁN: Szolgáltatóváltás a magyar lakossági árampiacon 2008-ban. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 197–227. p.
- TÓTH TIHAMÉR: A versenyfelügyelet mai kérdései és a Gazdasági Versenyhivatal. In: *Báger Gusztáv–Bod Péter Ákos* (szerk.): *Gazdasági kormányzás. Változás és alkalmazkodás a magyar gazdaságirányítás intézményrendszerében*. Budapest, Aula, 2008. 143–161. p.
- VALENTINY PÁL: A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 231–252. p.
- VALENTINY PÁL: A szabályozó szervezetek működési hatékonysága. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 111–135. p.
- VINCE PÉTER: Átalakuló szabályozás a villamosenergia-szolgáltatásban. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 303–323. p.

VINCE PÉTER: Tulajdonosi koncentráció, vállalati összefonódás. Versenyfelügyeleti döntések és az energiaszektor vállalati szerkezetének alakulása. In: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, 2008. 156–178. p.

Folyóiratcikkek

- ANTALÓCZY KATALIN: Állami piacteremtés – nemzeti bajnok teremtés. A Richter Gedeon NyRt. esete. *Külgazdaság*, 52. évf. 7–8. sz. 2008. 41–80. p.
- BACHER VILMOS: Miért nem biztosítja a jogalkotás a hatékony védelmet a tisztességtelen verseny ellen? *Jogtudományi Közlöny*, 63. évf. 9. sz. 2008. 445–448. p. http://www.verenyjog.hu/documents/publikaciok/BACHER_CIKK.pdf
- BARA ZOLTÁN: A hálózati externáliák/hatások közgazdaságtanáról. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 6. sz. 2008. 219–228. p. <http://www.infojog.hu/szam/28>
- DUDRA ATTILA: Postai szabályozás és versenyjog. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 6. sz. 2008. 247–253. p. <http://www.infojog.hu/szam/28>
- GÁLIK MIHÁLY: A hozzáférés és a médiakoncentráció túlszabályozása a digitális átállás hazai folyamatában. *Médiakutató*, 9. évf. 2. sz. 2008. 27–33. p. http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_02_nyar/03_hozzaferes_mediakoncentracio_digitalis_atallas/01.html
- HÁMORI BALÁZS–SZABÓ KATALIN–DERECSEKI ANITA–HURTA HILDA–TÓTH LÁSZLÓ: Competitive and cooperative attitudes in the transforming economy of Hungary. *Acta Oeconomica*, Vol. 58. No. 3. 2008. 263–294. p. <http://www.akademiai.com/content/n5278j711p31jg47/?p=09aa3a0ea6544ae0a0dc0f43c27e0e57&pi=1>
- INOTAI G. ANDRÁS: A competitive assessment of concentrations in the mobile telecommunications sector under the EC merger regulation. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 1. sz. 2008. 30–39. p. http://www.infojog.hu/sites/infojog.hu/files/inotai_a_competitive.pdf
- KOÓS GÁBOR: A vasúti liberalizáció és a versenyjog. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 6. sz. 2008. 253–260. p. <http://www.infojog.hu/archivum>
- KOPPÁNYI SZABOLCS: A jelentős piaci erő koncepciójának alkalmazása a villamosenergia-szektorban. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 6. sz. 2008. 233–242. p. <http://www.infojog.hu/szam/28>
- KOVÁCS ANDRÁS: A JPE-szabályozás eljárásjogi problémái a magyar bíróság gyakorlatában. A közösségi jog és a nemzeti jog konfliktusai az elektronikus hírközlési jogban. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 2. sz. 2008. 71–77. p. <http://www.infojog.hu/archivum>
- LAPSÁNSZKY ANDRÁS: A távközlési monopóliumok szerkezetének, igazgatásának és közszolgáltatási rendszerének főbb modelljei a fejlett távközléssel rendelkező piacgazdaságokban. I–III. rész. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 4. sz. 2008. 143–148. p.; 5. évf. 5. sz. 2008. 190–197. p.; 5. évf. 7. sz. 2008. 271–276. p. <http://www.infojog.hu/archivum>
- MAJOR IVÁN: Információmegosztás a bankok között. Mikor jó a teljes lista? *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 9. sz. 2008. 763–781. p. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1044>
- NAGY CSONGOR ISTVÁN: A leverage koncepciója az elektronikus hírközlési jogban: vissza a gyökerekhez. *Infokommunikáció és Jog*, 5. évf. 3. sz. 2008. 113–120. p. http://www.infojog.hu/sites/infojog.hu/files/nagy_cs_i_leverage.pdf

- NAGY CSONGOR ISTVÁN: Egyetemes szolgáltatás és verseny. Infokommunikáció és Jog, 5. évf. 6. sz. 2008. 228–232. p. <http://www.infojog.hu/szam/28>
- NAGY CSONGOR ISTVÁN: Mégiscsak lehet vizonteladási árat kikötni? Gazdaság és Jog, 16. évf. 5. sz. 2008. 8–12. p.
- NYAKAS LEVENTE: A magyar médiaszabályozás lehetőségei az európai audiovizuális politika fényében. Médiakutató, 2008. 2. sz. http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_02_nyar/04_mediaszabalyozas_eu_audiovizualis_politika/01.html
- PÁZMÁNDI KINGA: A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalma. Gazdaság és Jog, 16. évf. 9. sz. 2008. 3–7. p.
- POLYÁK GÁBOR: A műsorterjesztők és a tartalomszolgáltatók kapcsolatának hírközlési jogi szabályozása. I–II. rész. Infokommunikáció és Jog, 5. évf. 2. sz. 2008. 78–84. p.; 5. évf. 3. sz. 2008. 107–112. p. <http://www.infojog.hu/archivum>
- POLYÁK GÁBOR: Konvergens piac, konvergens hatóság? Médiakutató, 9. évf. 2. sz. 2008. 47–54. p. http://www.mediakutato.hu/cikk/2008_02_nyar/05_konvergens_piac_hatosag/01.html
- SÜKÖSD PÉTER: A verseny közgazdasági és jogi fogalmáról. Gazdaság és Jog, 16. évf. 7–8. sz. 2008. 31–37. p.
- SÜKÖSD PÉTER: Az állami vállalatok megítélése a közösségi, a magyar és a japán versenyjogi joggyakorlatban. Európai Tükör, 13. évf. 10. sz. 2008. 23–45. p. http://www.kulugy-miniszerium.hu/NR/rdonlyres/2982B460-6F4B-4E43-8417-53D1AEABF50D/0/et_10.pdf
- SZTANKÓ ÉVA: Az általános gazdasági érdekű szolgáltatások és az egyetemes szolgáltatás értelmezéséről az Európai Unióban. Competitio, 7. évf. 1. sz. 2008. 49–65. p. http://www.econ.unideb.hu/oktatas_es_kutatas/competitio/2008-1/03_sztanko_eva.pdf
- TÓTH ANDRÁS: A Gazdasági Versenyhivatal túlzó ár megállapításával kapcsolatos gyakorlata. Gazdaság és Jog, 16. évf. 6. sz. 2008. 3–8. p.
- TÓTH ANDRÁS: Az Európai Elektronikus Hírközléspiaci Szabályozóhatóság létrehozására és a nemzeti szabályozóhatóságok függetlenségének erősítésére tett Bizottsági javaslatok értékelése. Infokommunikáció és Jog, 5. évf. 4. sz. 2008. 149–153. p. http://www.infojog.hu/sites/infojog.hu/files/toth_a_EHSZ.pdf
- TÓTH ANDRÁS: The promotion and protection of investments in the European Competition Law and the electronic communication regulation. Infokommunikáció és Jog, 5. évf. 1. sz. 2008. 39–44. p. http://www.infojog.hu/sites/infojog.hu/files/toth_the_promotion.pdf
- TÓTH ANDRÁS: Versenykorlátozó megállapodások az energetikában. Infokommunikáció és Jog, 5. évf. 6. sz. 2008. 242–247. p. http://www.infojog.hu/sites/infojog.hu/files/Toth_A_energetika.pdf
- VALENTINY PÁL: Hogyan méri az ágazati szabályozó szervezetek hatékonyságát? Közgazdasági Szemle, 55. évf. 10. sz. 2008. 891–906. p. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1050>
- VIDA SÁNDOR: Versenykorlátozás miatti károsodás. Külgazdaság, 52. évf. 3–4. sz. 2008. mell. 29–41. p.
- VINCZE ATTILA: A „lex MOL” és a tőke szabad mozgása az Európai Bíróság gyakorlata tükrében. Gazdaság és Jog, 16. évf. 2. sz. 2008. 3–9. p.
- VOSZKA ÉVA: Állami piacteremtés – nemzeti bajnok teremtése. A Vegyépszere esete. Külgazdaság, 52. évf. 7–8. sz. 2008. 6–40. p.

Műhelytanulmányok

- IWASAKI, ICHIRO–CSIZMADIA PÉTER–ILLÉSSY MIKLÓS–MAKÓ CSABA–SZANYI MIKLÓS: State control, ownership transformation and firm restructuring. The case of Hungary. Budapest, Institute for World Economics HAS, Working Papers, No. 185. 2008. 36 p. <http://www.vki.hu/workingpapers/wp-185.pdf>.
- KADERJÁK PÉTER–KISS ANDRÁS–MEZŐSI ANDRÁS–SZOLNOKI PÁLMA: Összefüggések Magyarország és a balkáni régió villamosenergia-piacai között. Budapest, REKK Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, 2008. <http://rekk.bkae.hu/images/stories/letoltheto/wp2008-3.pdf>.
- KADERJÁK PÉTER–PAIZS LÁSZLÓ: Nagykereskedelmi villamosenergia-ár prognózis, 2009. Budapest, REKK Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, 2008. <http://rekk.bkae.hu/images/stories/letoltheto/wp2008-7.pdf>.
- KŐRÖSI ISTVÁN: Az állam gazdasági szerepvállalásának átalakulása az Európai Unióban. Budapest, MTA Világgazdasági Kutatóintézet, Műhelytanulmányok 2008. 81. sz. 24 p. <http://www.vki.hu/mt/mh-81.pdf>.
- PATÓ ZSUZSANNA–SZOLNOKI PÁLMA–TÓTH BORBÁLA: Gázforrás- és kitermelési szerződés árverési programok hatása a gázpiacok fejlődésére Magyarországon. Budapest, REKK Regionális Energiagazdasági Kutatóközpont, 2008. 39 p. <http://rekk.bkae.hu/images/stories/letoltheto/wp2008-2.pdf>.
- POLYÁK GÁBOR: Versenyjogi és médiajogi eszközök a médiakoncentráció korlátozásában. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, 2008. 48 p. <http://www.akti.hu/akti/dok/fuzet21.pdf>.
- VALENTIN PÁL: Energy Services at Local and National Level in the Transition Period in Hungary. Budapest, Institute of Economics HAS Discussion Papers, No. 2008/04. 21 p. <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/mtdp0804.pdf>.

II. VÁLOGATÁS A KÜLFÖLDI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- ALESE, FEMI: Federal Antitrust and EC Competition Law Analysis. Burlington, Ashgate, 2008. 576 p.
- BASKOY, TUNA: The Political Economy of European Union Competition Policy: A Case Study of the Telecommunications Industry. (New Political Economy Series) New York, London, Routledge, 2008. 242 p.
- BUCCIROSSI, PAOLO: Handbook of Antitrust Economics. Cambridge, MIT Press 2008. 687 p.
- CARSTENSEN, PETER C.–FARMER, SUSAN BETH (eds.): Competition Policy and Merger Analysis in Deregulated and Newly Competitive Industries. Edward Elgar, 2008. 256 p.
- COOKE, FANG LEE: Competition, Strategy and Management in China. Houndmills, Palgrave Macmillan, 2008. 314 p.
- CREW, MICHAEL–PARKER, DAVID (eds.): Developments in the Economics of Privatization and Regulation. (Elgar Reference Collection. International Library of Critical Writings in Economics, vol. 219.) Cheltenham, Elgar, 2008. 671 p.

- CREW, MICHAEL A.–KLEINDORFER, PAUL R.(eds.): *Competition and Regulation in the Postal and Delivery Sector*. (Advances in Regulatory Economics) Cheltenham, Elgar, 2008. 399. p.
- DAUGHETY, ANDREW F. (ed.): *Analytical Studies in Transport Economics*. Cambridge University Press, 2008. 253 p.
- DE BIJL, PAUL–PEITZ, MARTIN: *Regulation and Entry into Telecommunications Markets*. Cambridge University Press, 2008. 272 p.
- ELHAUGE, EINER R.: *United States Antitrust Law and Economics*. (University Casebook) New York, Foundation Press, 2008. 732 p.
- FURSE, MARK: *Competition Law of the EC and UK*. Oxford University Press, 2008. 536 p.
- GILARDI, FABRIZIO: *Delegation in the Regulatory State: Independent Regulatory Agencies in Western Europe*. Cheltenham, Elgar, 2008. 186. p.
- JONES, CHRISTOPHER–WOUDE, MARC H. VAN DER: *EC Competition Law Handbook, 2008/2009 Edition*. London, Sweet and Maxwell, 2008. 612 p.
- KATZ, JAMES E. (ed.): *Handbook of Mobile Communication Studies*. Cambridge, MIT Press, 2008. 472 p.
- KLEIN, BENJAMIN–LERNER, ANDRES V. (eds.): *Economics of Antitrust Law*. Volume I.–II. Cheltenham, Edward Elgar, 2008. 582 + 648 p.
- KOMNINOS, ASSIMAKIS P.: *EC Private Antitrust Enforcement: Decentralised Application of EC Competition Law by National Courts*. Oxford, Hart, 2008. 314 p.
- KWOKA, JOHN E. JR.–WHITE, LAWRENCE J.: *The Antitrust Revolution*. Economics, Competition, and Policy. Oxford University Press, 2008. 608 p.
- MACNAB, ANDREW (ed.): *Bellamy & Child: Materials on European Community Law of Competition*. 2008 edition. Oxford University Press, 2008. 1664 p.
- MAYNARD, THERESE H.: *Mergers and Acquisitions. Cases, Materials, and Problems*. New York, Aspen, 2008. 943 p.
- MILHAUPT, CURTIS J.–PISTOR, KATHARINA: *Law and Capitalism. What Corporate Crises Reveal About Legal Systems and Economic Development Around The World*. University of Chicago Press, 2008. 569 p.
- MILLER, EDWIN L. JR.: *Mergers and Acquisitions. A Step-by-Step Legal and Practical Guide*. Hoboken, John Wiley and Sons, 2008. 326 p.
- NOAM, ELI M.–PUPILLO, LORENZO MARIA (eds.): *Peer-to-Peer Video: The Economics, Policy, and Culture of Today's New Mass Medium*. New York, Springer, 2008. 307 p.
- NORMAN, GEORGE (ed.): *Recent Developments in Monopoly and Competition Policy*. (Elgar Reference Collection. International Library of Critical Writings in Economics, vol. 217.) Cheltenham, Elgar, 2008. 662 p.
- PARDINA, MARTIN RODRIGUEZ–RAPTI, SCHLIRF RICHARD–GROOM, ERIC: *Accounting for Infrastructure Regulation: An Introduction*. Washington, D.C., World Bank, 2008. 222 p.
- PARISI, FRANCESCO–FON, VINCY: *The Economics of Lawmaking*. Oxford University Press, 2008. 352 p.
- PITOFSKY, ROBERT (ed.): *How the Chicago School Overshot the Mark: The Effect of Conservative Economic Analysis on U.S. Antitrust*. Oxford University Press, 2008. 328 p.
- PORTER, MICHAEL E.: *On Competition*. Updated and Expanded Edition. Boston, Harvard Business School Press, 2008. 576 p.
- ROTH, PETER–ROSE, VIVIEN (eds.): *Bellamy & Child: European Community Law of Competition*. Oxford University Press, 2008. 2552 p.

- STARKIE, DAVID: *Aviation Markets: Studies in Competition and Regulatory Reform*. Aldershot, Ashgate, 2008. 233 p.
- TERZIS, GEORGIOS (ed.): *European Media Governance: The Brussels Dimension*. Bristol, Intellect Books, 2008. 215 p.
- WHINSTON, MICHAEL D.: *Lectures on Antitrust Economics*. (Cairoli Lectures) Cambridge, MIT Press, 2008. 264 p.
- WILS, WOUTER P. J.: *Efficiency and Justice in European Antitrust Enforcement*. Portland, Hart, 2008. 206 p.
- WINSTON, CLIFFORD–DE RUS, GINÉS (eds.): *Aviation Infrastructure Performance: A Study in Comparative Political Economy*. Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2008. 237 p.

Folyóiratcikkek

- ADLER, MATTHEW–POSNER, ERIC A.: Happiness Research and Cost-Benefit Analysis. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 37. No. 2. 2008. 253–292. p. <http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/590188>
- ALEXANDERSSON, GUNNAR: The Swedish Railway Deregulation Path. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 1. 2008. 18–36. p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_1/index.shtml
- ARMSTRONG, MARK: Access Pricing, Bypass and Universal Service in Post. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 2. 2008. 172–187. p. http://www.rnejournal.com/artman2/uploads/1/armstrong_RNE_june08.pdf
- ARMSTRONG, MARK: Interactions between Competition and Consumer Policy. *Competition Policy International*, Vol. 4. No. 1. 2008. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?id=1046&action=907>
- BAGLIONI, ANGELO: Entry into a Network Industry: Consumers' Expectations and Firms' Pricing Policies. *The B. E. Journal of Economic Analysis & Policy*, Vol. 8. No. 1. 2008. (Topics) Article 23. <http://www.bepress.com/bejeap/vol8/iss1/art23>
- BAKER, JONATHAN: „Dynamic Competition” Does Not Excuse Monopolization. *Competition Policy International*, Vol. 4. No. 2. 2008. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?id=1538&action=907>
- BARRETT, SEAN D.: Exporting Deregulation – Alfred Kahn and the Celtic Tiger. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 4. 2008. 573–602. p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_4/index.shtml
- BEALES, HOWARD: Consumer Protection and Behavioral Economics: To BE or Not to BE? *Competition Policy International*, Vol. 4. No. 1. 2008. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?id=1047&action=907>
- BECKER-BLEASE, JOHN R.–GOLDBERG, LAWRENCE G.–KAEN, FRED R.: Mergers and Acquisitions as a Response to the Deregulation of the Electric Power Industry. Value Creation or Value Destruction? *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 33. No. 1. 2008. 21–53. p. <http://www.springerlink.com/content/n130934508087qjn/>.
- BLOCH, FRANCIS–GAUTIER, AXEL: Access Pricing and Entry in the Postal Sector. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 2. 2008. 207–230. p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_2/Access_Pricing_and_Entry_printer.shtml

- BOONE, JAN: A New Way to Measure Competition. *Economic Journal*, Vol. 118. No. 531. 2008. 1245–1261. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/121378327/abstract?CRETRY=1&SRETRY=0>.
- BRENNAN, TIMOTHY: Applying “Merger Guidelines” Market Definition to (De)Regulatory Policy: Pros and Cons. *Telecommunications Policy*, Vol. 32. No. 6. 2008. 388–398. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.telpol.2008.04.003>.
- BREWER, JEDIDIAH–FLEISHMAN, MICHAEL A.–GLENNON, ROBERT–KER, ALAN P.–LIBECAP, GARY D.: Law and the New Institutional Economics. *Water Markets and Legal Change in California, 1987–2005*. *Washington University Journal of Law and Policy*, Vol. 26. 2008. 183–213. p. <http://law.wustl.edu/Journal/26/Brewer.pdf>
- BRIGLAUER, WOLFGANG: Conceptual Problems With The Hypothetical Monopolist Test In Ex-Ante Regulation Of Communications Under The New Regulatory Framework. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 2. 2008. 311–334. p. <http://jcle.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/4/2/311>.
- BUCHANAN, JAMES M.–YOON, YONG J.: Public Choice and the Extent of the Market. *Kyklos*, Vol. 61. No. 2. 2008. 177–188. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/119394079/abstract>.
- BUDZINSKI, OLIVER: Monoculture Versus Diversity in Competition Economics. *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 32. No. 2. 2008. 295–324. p. <http://cje.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/32/2/295>.
- BURRI-NENOVA, MIRA: Defining Regulatory Objectives for Contemporary Electronic Communications. *International Journal of Communications Law and Policy*, No. 12. 2008. 274–312. p. http://www.ijclp.net/files/ijclp_web-doc_12-12-2008.pdf.
- CHEN, YONGMIN–RIORDAN, MICHAEL H.: Price-Increasing Competition. *RAND Journal of Economics*, Vol. 39. No. 4. 2008. 1042–1058. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/121546850/abstract>.
- COATE, MALCOLM B.–FISCHER, JEFFREY H.: A Practical Guide To The Hypothetical Monopolist Test For Market Definition. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 4. 2008. 1031–1063. p. <http://jcle.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/4/4/1031>
- COX, HELMUT: Public Enterprises and Service Providers in Institutional Competition and Undergoing Structural Change. *New Challenges to the Theory of Public Economics and Public Services in Germany*. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 79. No. 3–4. 2008. 527–547. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/121406272/abstract>
- CRANDALL, ROBERT W.: Letting Go? The Federal Communications Commission in the Era of Deregulation. *Review of Network Economics* Vol. 7. No. 4. 2008. 481–508. p. http://www.rnejournal.com/artman2/uploads/1/crandall_RNE_dec08.pdf
- CREW, MICHAEL A.–KLEINDORFER, PAUL R.: Multi-National Policies for the Universal Service Obligation in the Postal Sector under Entry. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 2. 2008. 188–206. p. http://www.rnejournal.com/artman2/uploads/1/kleindorfer_et_al_RNE_june08.pdf
- CULLMANN, ASTRID–HIRSCHHAUSEN, CHRISTIAN VON: From Transition To Competition: Dynamic Efficiency Analysis of Polish Electricity Distribution Companies. *Economics of Transition*, Vol. 16. No. 2. 2008. 335–357. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/119412224/abstract>

- CSERES, KATI: What Has Competition Done for Consumers in Liberalised Markets? *Competition Law Review*, Vol. 4. No. 2. 2008. 77–121. p. <http://www.clasf.org/ComPLRev/Issues/Vol4Iss2Art1Cseres.pdf>
- DE DONDER, PHILLIPPE–CREMER, HELMUTH–DUDLEY, PAUL–RODRIGUEZ, FRANK: Price Controls in the Postal Sector: A Welfare Analysis of Alternative Control Structures. *Review of Network Economics*, Vol.7. No. 2. 2008. 247–271. p. http://www.rnejournal.com/artman2/uploads/1/dedonder_et_al_RNE_june08.pdf
- DIETL, HELMUT–GRÜTTER, ANDREAS–LUTZENBERGER, MARTIN: Deregulation of Letter Markets and its Impact on Process and Product Innovation. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 2. 2008. 231–246. p. http://www.rnejournal.com/artman2/uploads/1/dietl_et_al_RNE_june08.pdf
- ECONOMIDES, NICHOLAS –SEIM, KATJA –VIARD, V. BRIAN: Quantifying the Benefits of Entry Into Local Phone Service. *RAND Journal of Economics*, Vol. 39. No. 3. 2008. 699–730. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/121410502/abstract>
- EK, KRISTINA–SÖDERHOLMA, PATRIK: Households' Switching Behavior Between Electricity Suppliers In Sweden. *Utilities Policy*, Vol. 16. No. 4. 2008. 254–261. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jup.2008.04.005>
- EVANS, DAVID S.: Antitrust Issues Raised by the Emerging Global Internet Economy. *Northwestern University Law Review*, Vol. 102. No. 4. 2008. 285–302. p. <http://www.law.northwestern.edu/lawreview/v102/n4/1987/LR102n4Evans.pdf>
- EVANS, DAVID S.: Competition and Regulatory Policy for Multi-Sided Platforms with Applications to the Web Economy. *Concurrences*, No. 2. 2008. 57–62. p. http://www.concurrences.com/article_revue_web.php3?id_article=16302
- FLACHER, DAVID–JENNEQUIN, HUGUES: Is Telecommunications Regulation Efficient? An International Perspective. *Telecommunications Policy*, Vol. 32. No. 5. 2008. 364–377. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.telpol.2008.02.005>
- GASKINS, DARIUS W. JR.: Regulation of Freight Railroads in the Modern Era: 1970 – 2010. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 4. 2008. 561–572. p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_4/Regulation_of_Freight_Railroads_in_the_Modern_Era_1970_-_2010.shtml
- GERBER, DAVID: Economics, Law and Institutions: The Shaping of Chinese Competition Law. *Washington University Journal of Law and Policy*, Vol. 26. 2008. 271–300. p. <http://law.wustl.edu/Journal/26/Gerber.pdf>
- GLACHANT, JEAN–MICHEL, DUBOIS UTE–PEREZ, YANNICK: Deregulating With No Regulator: Is The German Electricity Transmission Regime Institutionally Correct? *Energy Policy*, Vol. 36. No. 5. 2008. 1600–1610. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2007.10.032>
- GOGGIN, GERARD: Regulating Mobile Content. *Convergences and Citizenship*. *International Journal of Communications Law and Policy*, No. 12. 2008. 140–160. p. http://www.ijclp.net/files/ijclp_web-doc_7-12-2008.pdf
- HAHN, ROBERT W.–TETLOCK, PAUL C.: Has Economic Analysis Improved Regulatory Decisions? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 22. No. 1. 2008. 67–84. p. <http://www.atypon-link.com/AEAP/doi/abs/10.1257/jep.22.1.67>
- HAUSMAN, JERRY A.–SIDAK, J. GREGORY–TARDIFE, TIMOTHY J.: Are Regulators Forward-Looking? The Market Price of Copper versus the Regulated Price of Mandatory Access

- to Unbundled Local Loops in Telecommunications Networks. *Federal Communications Law Journal*, Vol. 61. No. 1. 2008. 199–228. p. http://www.law.indiana.edu/fclj/pubs/v61/no1/17-HAUSMAN_FINAL_bl.pdf
- HAZLETT, THOMAS W.: Optimal Abolition of FCC Spectrum Allocation. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 22. No. 1. 2008. 103–128. p. <http://www.atypon-link.com/AEAP/doi/abs/10.1257/jep.22.1.103>
- HAZLETT, THOMAS W.–CALISKAN, ANIL: Natural Experiments in U.S. Broadband Regulation. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 4. 2008. 460 – 480.p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_4/index.shtml
- HINLOOPEN, JEROEN–SOETEVEENT, ADRIAAN R.: Laboratory Evidence On The Effectiveness Of Corporate Leniency Programs. *RAND Journal of Economics*, Vol. 39. No. 2. 2008. 607–616. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/119878486/abstract>
- HIRSCHHAUSEN, CHRISTIAN VON: Infrastructure, Regulation, Investment and Security of Supply. A Case Study of the Restructured US Natural Gas Market. *Utilities Policy*, Vol. 16. No. 1. 2008. 1–10. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jup.2007.08.001>
- HOLZ, FRANZISKA–HIRSCHHAUSEN, CHRISTIAN VON–KEMFERT, CLAUDIA: A Strategic Model of European Gas Supply (GASMOD). *Energy Economics*, Vol. 30. No. 3. 2008. 766–788. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.eneco.2007.01.018>
- HOVENKAMP, HERBERT: Schumpeterian Competition and Antitrust. *Competition Policy International*, Vol. 4. No. 2. 2008. <http://www.globalcompetitionpolicy.org/index.php?&id=1450&action=907>
- HUGEN, JOS–CAVE, MARTIN: Regulation and the Promotion of Investment in Next Generation Networks. A European Dilemma. *Telecommunications Policy*, Vol. 32. No. 11. 2008. 713–721. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.telpol.2008.08.004>
- IIVALDI, MARC–MCCULLOUGH, GERARD: Subadditivity Tests for Network Separation with an Application to U.S. Railroads. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 1. 2008. 159–171. p. http://www.rnejournal.com/artman2/uploads/1/ivaldi_et_al_RNE_march08.pdf
- JOSKOW, PAUL: Incentive Regulation and Its Application to Electricity Networks. *Review of Network Economics*, Vol. 7. No. 4. 2008. 547–560. p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_4/index.shtml
- LA PORTA, RAFAEL–LOPEZ-DE-SILANES, FLORENCIO–SHLEIFER, ANDREI: The Economic Consequences of Legal Origins. *Journal of Economic Literature*, Vol. 36. No. 2. 2008. 285–332. p. <http://www.aeaweb.org/articles.php?doi=10.1257/jel.46.2.285>
- LALIVE, RAFAEL–SCHMUTZLER, ARMIN: Exploring the Effects of Competition for Railway Markets. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 26. No. 26. 2008. 443–458. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijindorg.2007.02.005>
- MCAFFEE, R. PRESTON–MIALON, HUGO M.–MIALON, SUE H.: Private v. Public Antitrust Enforcement. A Strategic Analysis. *Journal of Public Economics*, Vol. 92. No. 10–11. 2008. 1863–1875. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2008.04.005>
- MEINRATH, SASCHA D.–PICKARD, VICTOR W.: The New Network Neutrality. Criteria For Internet Freedom. *International Journal of Communications Law and Policy*, No. 12. 2008. 225–243. p. http://www.ijclp.net/files/ijclp_web-doc_10-12-2008.pdf
- MINIACI, RAFFAELE–SCARPA, CARLO–VALBONESI, PAOLA: Distributional Effects of Price Reforms in the Italian Utility Markets. *Fiscal Studies*, Vol. 29. No. 1. 2008. 135–163. p. <http://www3.interscience.wiley.com/journal/119399109/abstract?CRETRY=1&SRETRY=0>

- MONTI, GIORGIO: Managing the Intersection of Utilities Regulation and EC Competition Law. *Competition Law Review*, Vol. 4. No. 2. 2008. 123–145. p. <http://www.clasf.org/CompLRev/Issues/Vol4Iss2Art2Monti.pdf>
- MOSCA, MANUELA: On the Origins of the Concept of Natural Monopoly: Economies of Scale and Competition. *European Journal of the History of Economic Thought*, Vol. 15. No. 2. 2008. 317–353. p. <http://www.informaworld.com/smpp/content~content=a793237449~db=all~jumptype=rss>
- PRICE, CATHERINE WADDAMS–BRIGHAM, BITTEN–FITZGERALD, LIN: Service Quality in Regulated Network Industries. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 79. No. 2. 2008. 197–225. p. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1128708
- QUAST, TROY: Do Elected Public Utility Commissioners Behave More Politically Than Appointed Ones? *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 33. No. 2008. 318–337. p. <http://www.springerlink.com/content/j3873611t0146786/?p=bcc62c27e27d4d079187aa84dbe523e4&pi=4>
- ROBINSON, GLEN O.–WEISMAN, DENNIS L.: Designing Competition Policy for Telecommunications. *Review of Network Economics* Vol. 7. No. 4. 2008. 509–546. p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_4/index.shtml
- ROSTON, GREGORY L.–SAVAGE, SCOTT J.–WIMMER, BRADLEY S.: The Effect of Private Interests on Regulated Retail and Wholesale Prices. *Journal of Law and Economics*, Vol. 51. No. 3. 2008. 479–502. p. <http://www.journals.uchicago.edu/toc/jle/2008/51/3>
- SAGEN, EIRIK LUND–TSYGANKOVA, MARINA: Russian Natural Gas Exports – Will Russian Gas Price Reforms Improve The European Security Of Supply? *Energy Policy*, Vol. 36. No. 2. 2008. 867–880. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.enpol.2007.10.030>
- SCHIFF, AARON: The „Waterbed” Effect and Price Regulation. *Review of Network Economics*, Vol 7. No. 3. 2008. 392–414. p. http://www.rnejournal.com/artman2/publish/Vol7_3/index.shtml
- SCHINKEL, MAARTEN PIETER: Forensic Economics In Competition Law Enforcement. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 1. 2008. 1–30. p. <http://jcle.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/4/1/1>
- SHORT, JODI L.: Coerced Confessions: Self-Policing in the Shadow of the Regulator. *Journal of Law, Economics, and Organization*, Vol. 24. No. 1. 2008. 45–71. p. <http://jleo.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/24/1/45>
- SIDAK, GREGORY J.: Abolishing The Price Squeeze As A Theory Of Antitrust Liability. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 2. 2008. 279–309. p. <http://jcle.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/4/2/279>
- SPULBER, DANIEL F.: Unlocking Technology: Antitrust And Innovation. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 4. 2008. 915–966. p. <http://jcle.oxfordjournals.org/cgi/content/abstract/4/4/915>
- STREEL, A.: Current and Future European Regulation of Electronic Communications: A Critical Assessment. *Telecommunications Policy*, Vol. 32. No. 11. 2008. 722–734. p. <http://dx.doi.org/10.1016/j.telpol.2008.10.001>
- WALLSTEN, SCOTT–KOSSEC, KATRINA: The Effects of Ownership and Benchmark Competition: An Empirical Analysis of U.S. Water Systems. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 26. No. 1. 2008. 186–205. p. <http://www.stanford.edu/~kkosec/pdf/IJIO-Kosec-pub.pdf>

- WILLIS, PETER–HUGHES, PAUL: Structural Remedies in Article 82 Energy Cases. *Competition Law Review*, Vol. 4. No. 2. 2008. 147–174. p. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1273630
- ZIMMERMAN, PAUL R.: Strategic Incentives Under Vertical Integration. The Case of Wireline-Affiliated Wireless Carriers and Intermodal Competition in the US. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 34. No. 3. 2008. 282–298. p. <http://www.springerlink.com/content/8284662012601430/>

Műhelytanulmányok

- ASMILD, METTE–HOLVAD, TORBEN–HOUGAARD, JENS LETH–KRONBORG, DORTE: Railway Reforms. Do They Influence Operating Efficiency? University of Copenhagen Dept. of Economics Discussion Paper, No. 08–05. <http://ssrn.com/abstract=1129775>
- BARTÓK, CSILLA–MIROUDOT, SÉBASTIEN: The Interaction amongst Trade, Investment and Competition Policies. OECD Trade Policy Working Papers, No. 60. 2008. <http://www.sourceoecd.org/10.1787/241467172568>
- BELLANTUONO, GIUSEPPE–BOFFA, FEDERICO: Energy Regulation and Consumers' Interests. University of Trento, 2008. <http://ssrn.com/abstract=1120928>
- BESCHORNER, PATRICK F. E.: Liberalization of the Postal Service Market in Europe. Entry with Universal Service and Partial Coverage. Mannheim, Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung (ZEW). Discussion Paper, No. 122. 2008. <http://zewtest.zew.de/de/publikationen/publikation.php3?action=detail&nr=5203>
- BIRKE, DANIEL: The Economics of Networks - A Survey of The Empirical Literature. Nottingham University Business School, Industrial Economics Division Occasional Paper Series No. 2008-22. <http://www.nottingham.ac.uk/~lizecon/RePEc/pdf/22.pdf>
- BONACINA, MONICA–CRETI, ANNA–SILEO, ANTONIO: Gas Storage Services and Regulation in Italy. A Delphi Analysis. Università Bocconi, IEFEE Working Paper, No. 13. 2008. http://portale.unibocconi.it/wps/wcm/connect/Centro_IEFEen/Home/Publications/Working+Papers/WP_13_CdR_Iefe
- BOUCKAERT, JAN–DEGRYSE, HANS A.–PROVOOST, THOMAS: Enhancing Market Power by Reducing Switching Costs. Tilburg: TILEC Discussion Paper, No. 2008-038. <http://ssrn.com/abstract=1290634>
- BRIGLAUER, WOLFGANG–GÖTZ, GEORG–SCHWARZ, ANTON: Do We (Still) Need to Regulate Fixed Network Retail Markets? Philipps University Marburg, Faculty of Business Administration and Economics, 2008. http://www.uni-marburg.de/fb02/makro/forschung/magkspapers/26–2008_Briglauer.pdf
- BROUSSOLLE, DAMIEN: On Several Economic Consequences of the Full Market Opening in the Postal Service in the European Union. Université de Strasbourg, Working Papers of LaRGE (Laboratoire de Recherche en Gestion et Economie) No. 2008-22. <http://ifs.u-strasbg.fr/large/publications/2008/2008–22.pdf>
- BURRI-NENOVA, MIRA: International Regulation of Postal Communications. University of Bern Law School, 2008. <http://ssrn.com/abstract=1271786>
- CANDEUB, ADAM–CUNNINGHAM, BRENDAN M.–ALEXANDER, PETER J.: Rule of Law, Regulation and Growth of Mobile Telecommunications. Michigan State University College of Law, Legal Studies Research Paper, No. 06-19. 2008. <http://ssrn.com/abstract=1312022>

- COGLIANESE, CARY–KAGAN, ROBERT A.: Regulation and Regulatory Processes. University of Pennsylvania Law School, Public Law Research Paper, No. 08-43. <http://ssrn.com/abstract=1297410>
- COGLIANESE, CARY: The Rhetoric and Reality of Regulatory Reform. University of Pennsylvania Law School, Public Law Research Paper, No. 08-02. <http://ssrn.com/abstract=1081949>
- DE BIJL, PAUL W. J.–PEITZ, MARTIN: Innovation, Convergence and the Role of Regulation in the Netherlands and Beyond. The Hague, CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, CPB Discussion Paper, No. 108. 2008. <http://www.cpb.nl/eng/pub/cpbreesen/discussie/108/disc108.pdf>
- DOGAN, STACEY L.–LEMLEY, MARK A.: Antitrust Law and Regulatory Gaming. Stanford Law and Economics Olin Working Paper, No. 367. 2008. <http://ssrn.com/abstract=1287221>
- ERGAS, HENRY: Telecommunications Access Pricing. The Australian Experience. Canberra Concept Economics, 2008. <http://ssrn.com/abstract=1086856>
- ESTACHE, ANTONIO–ROSSI, MARTIN A.: Regulatory Agencies. Impact on Firm Performance and Social Welfare. World Bank Policy Research Working Paper, No. 4509. 2008. <http://ssrn.com/abstract=1091334>
- FILISTRUCCHI, LAPO: A SSNIP Test for Two-Sided Markets. The Case of Media. NET Institute Working Paper, No. 08-34. http://www.netinst.org/Filistrucchi_08-34.pdf
- GENAKOS, CHRISTOS–VALLETTI, TOMMASO M.: Testing the 'Waterbed' Effect in Mobile Telephony. Roma: CEIS Working Paper, No. 110. 2008. <http://ssrn.com/abstract=1114856>
- GUERRIERO, CARMINE: Accountability in Government and Regulatory Policies. Theory and Evidence. Milano, Fondazione Eni Enrico Mattei Note di Lavoro Series ,No. 55. 2008. <http://www.feem.it/NR/rdonlyres/7888A3E5-E6F1-4581-B270-C5E571DE6F12/2692/55091.pdf>
- HAHN, ROBERT W.–PASSELL, PETER: Microsoft. Predator or Prey? Washington D.C.: Reg-Markets Center Policy Matters, No. PM08-04. <http://ssrn.com/abstract=1116246>
- HAHN, ROBERT W.: Designing Smarter Regulation with Improved Benefit-Cost Analysis. Washington, D.C.: Reg-Markets Center Working Paper, No. 08-20. <http://ssrn.com/abstract=1265262>
- HELLWIG, MARTIN F.: Competition Policy and Sector-Specific Regulation for Network Industries. Bonn: MPI Collective Goods Preprint, No. 2008/29. <http://ssrn.com/abstract=1275285>
- HENG, STEFAN: Telecom Regulation in the EU Facing Change of Tack. Competition Requires a Clear Policy Line. Deutsche Bank Research Economics, No. 66. 2008. <http://ssrn.com/abstract=1174062>
- HOVENKAMP, HERBERT J.: Schumpeterian Competition and Antitrust. University Iowa Legal Studies Research Paper, No. 08-43. <http://ssrn.com/abstract=1275986>
- HOVENKAMP, HERBERT J.: The Neoclassical Crisis in U.S. Competition Policy, 1890–1955. University Iowa Legal Studies Research Paper, No. 08-32. <http://ssrn.com/abstract=1156927>
- HOWELL, BRONWYN E.: Telecommunications Market Evolution in Finland and New Zealand: Unbundling the Differences. NZ Institute for the Study of Competition and Regulation, Victoria Management School, Victoria University of Wellington, 2008. <http://ssrn.com/abstract=1227803>

- HOWELL, BRONWYN E.: The End or the Means? The Pursuit of Competition in Regulated Telecommunications Markets. NZ Institute for the Study of Competition and Regulation, Victoria Management School, Victoria University of Wellington, 2008. <http://ssrn.com/abstract=1227823>
- HÜSCHEL RATH, KAI: Detection of Anticompetitive Horizontal Mergers. Kiel, Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung, ZEW Discussion Papers, No. 08-106. <http://opus.zbw-kiel.de/volltexte/2009/7496/pdf/dp08106.pdf>
- INDERST, ROMAN–VALLETTI, TOMMASO M.: Buyer Power and the Waterbed Effect. Roma: CEIS Research Paper, No. 107. 2008. <http://ssrn.com/abstract=1113318>
- LAROCHE, PIERRE: The European Microsoft Case at the Crossroads of Competition Policy and Innovation. Tilburg: TILEC Discussion Paper, No. 2008-021. <http://ssrn.com/abstract=1140165>
- LEE, SANGWON–BROWN, JUSTIN: The Diffusion of Fixed Broadband. An Empirical Analysis. NET Institute Working Paper, No. 08-19. http://www.netinst.org/Lee_Brown_08-19.pdf
- LYONS, BRUCE: An Economic Assessment of EC Merger Control, 1957–2007. Norwich: CCP Working Paper, No. 08-17. <http://ssrn.com/abstract=1114128>
- MENEZES, FLAVIO M.–CAMACHO, FERNANDO TAVARES: Price Regulation and Investment. A Real Options Approach. Univ. of Queensland School of Economics Discussion Paper, No. 373. 2008. <http://ssrn.com/abstract=1216142>
- NUECHTERLEIN, JONATHAN E.: Antitrust Oversight of an Antitrust Dispute. An Institutional Perspective on the Net Neutrality Debate. Washington, D.C., Reg-Markets Center Working Paper, 08-07. <http://www.reg-markets.org/publications/abstract.php?pid=1257>
- PERARD, EDOUARD: Private Sector Participation and Regulatory Reform in Water Supply. The Southern Mediterranean Experience. OECD Development Centre Working Paper, No. 265. 2008. <http://www.oecd.org/dataoecd/16/38/39922177.pdf>
- PILDES, RICHARD H.: Separation of Powers, Independent Agencies, and Financial Regulation. The Sarbanes-Oxley Act. New York University Law and Economics Research Paper, No. 08-51. <http://ssrn.com/abstract=1281083>
- POLLITT, MICHAEL G.: The Future of Electricity (and Gas) Regulation. University of Cambridge, Cambridge Working Papers in Economics, 2008. 24 p. <http://ideas.repec.org/p/cam/camdae/0819.html>
- SCHERER, FREDERIC M.: The Historical Foundations of Communications Regulation. Harvard Kennedy School Working Paper, No. RWP 08-050. <http://ssrn.com/abstract=1296112>
- SEAMANS, ROBERT: Pricing and Multi-Market Contact in the Cable TV Industry. NET Institute Working Paper, No. 08-13. http://www.netinst.org/Seamans_08-13.pdf
- STENNEK, JOHAN–TANGERAS, THOMAS: Competition vs. Regulation in Mobile Telecommunications. NET Institute Working Paper, No. 08-09. http://www.netinst.org/Stennek_Tangeras_08-09.pdf
- TRILLAS, FRANCESC: Regulatory Federalism In Network Industries. Universitat Autònoma de Barcelona and Institut d'Economia de Barcelona. Document de treball 2008/8. <http://www.pcb.ub.es/ieb/aplicacio/fitxers/2009/3/Doc2008-8.pdf>
- VEDDER, HANS: The Democracy of Competition – EC (Competition) Law and the Fine Line between Markets, Public Interests and (Self-)Regulation. University of Groningen, 2008. <http://ssrn.com/abstract=1282035>

- WHITE, LAWRENCE J.: Antitrust Policy and Industrial Policy. A View from the U.S. Washington, D.C.: Reg-Markets Center Working Paper 08-04. <http://www.reg-markets.org/publications/abstract.php?pid=1251>
- WILL, BIRGIT E.–SCHMIDTCHEN, DIETER: Fighting Cartels. Some Economics of Council Regulation (EC) 1/2003(July 16, 2008). CSLE Discussion Paper, No. 2008-02. <http://ssrn.com/abstract=1161108>
- ZWART, GIJSBERT–BIJLSMA, MICHIEL J.: Competition for Access. Spectrum Rights and Downstream Access in Wireless Telecommunications. Tilburg, TILEC Discussion Paper, No. 2008-037. <http://ssrn.com/abstract=1287979>

III. ELEKTRONIKUS INFORMÁCIÓFORRÁSOK

- American Bar Association Section of Antitrust Law: <http://www.abanet.org/antitrust/home.html>
- Antitrust Bookmark: http://www.concurrences.com/rubrique.php3?id_rubrique=147&lang=en
- Antitrust Encyclopedia: http://www.concurrences.com/rubrique.php3?id_rubrique=512
- EDIRC Regulatory Authorities: <http://edirc.repec.org/regul.html>
- EDIRC Industrial Economics, Regulation: <http://edirc.repec.org/indecon.html>
- EDIRC Law and Economics: <http://edirc.repec.org/lawecon.html>
- EU Case Law: http://www.concurrences.com/article.php3?id_article=1698
- Global Competition Forum: <http://www.globalcompetitionforum.org/>
- Glossary of Competition Terms: http://www.concurrences.com/rubrique.php3?id_rubrique=161
- Guide to Antitrust and Competition Law: <http://www.hg.org/antitrust.html>
- International Bar Association Antitrust and Competition site: www.ibanet.org/legalpractice/Antitrust_cfm
- International Competition Network: <http://www.internationalcompetitionnetwork.org/>
- National Competition Law Websites: http://www.concurrences.com/rubrique.php3?id_rubrique=150
- Utilityregulation.com – regulated industries in America: <http://www.utilityregulation.com/>

IV. NAGYOBB NEMZETKÖZI KÖZGAZDASÁGI TANÁCSADÓ CÉGEK

- Access Economics: <http://www.accesseconomics.com.au/>
- The Allen Consulting Group: <http://www.allenconsult.com.au/>
- Analysys Mason: <http://www.analysysmason.com/>
- Analysis Group: <http://www.ag-inc.com/>
- The Brattle Group: <http://www.brattle.com/index.html>
- The Boston Consulting Group (BCG): <http://www.bcg.com/>
- Cambridge Economic Policy Associates (CEPA): <http://www.cepa.co.uk/>
- CapAnalysis: <http://www.capanalysis.com/>
- Case Associates: <http://www.casecon.com/>
- CEG Europe: <http://www.ceg-europe.com/>
- Charles River Associates, CRA International, Inc.: <http://www.crai.com/>

Compass Lexecon: <http://www.compasslexecon.com/Pages/default.aspx>
Concept Economics: <http://www.concepteconomics.com.au/>
Copenhagen Economics: <http://www.copenhageneconomics.com/>
Covec: <http://www.covec.co.nz/>
Deloitte: <http://www.deloitte.com/dtt/home/0%2C1044%2Csid%25253D1000%2C00.html>
DotEcon Ltd: <http://www.dotecon.com/php/show.php?target=home>
Economists Incorporated: <http://www.ei.com/>
EconOne Research, Inc.: <http://www.econone.com/>
Econ Pöyry: <http://www.econ.no/?mnusel=a185a190a>
ECORYS Research and Consulting: <http://english.ecorys.nl/>
Energy and Environmental Economics, Inc (E3): <http://www.ethree.com/>
Ernst&Young: <http://www.ey.com/>
ESMT Competition Analysis GmbH: <http://www.esmt.org/eng/consulting/esmt-competition-analysis/>
Europe Economics: <http://www.europe-economics.com/>
€-konomica: <http://www.e-konomica.net/>
Frontier Economics: <http://www.frontier-economics.com/>
Genesis Analytics: <http://www.genesis-analytics.com/>
Giza Singer Even Ltd: <http://www.gse.co.il/>
Heiden Associates, Inc.: <http://www.heideninc.com/>
Indecon: <http://www.indecon.ie/>
KPMG: <http://www.kpmg.com/Global/Pages/default.aspx>
Lademann & Associates GmbH: <http://www.lademann-associates.de/>
Law & Economics Consulting Group, LECG Inc.: <http://www.lecg.com/>
Lexonomics: <http://www.lexonomics.com/>
London Economics (LE): <http://www.londecon.co.uk/le/index.shtml>
London Economics International (LEI) LLC: <http://www.landoneconomics.com/>
MiCRA: <http://www.micradc.com/>
National Economic Research Associates (NERA): <http://www.nera.com/>
Oxera: <http://www.oxera.com>
PricewaterhouseCoopers: <http://www.pwc.com/>
Princeton Economics Group, Inc.: <http://www.econgroup.com/>
RBB Economics: <http://www.rbbecon.com/>
Tera Consultants: <http://www.teraconsultants.fr/spip.php>
WIK: <http://www.wik.org/>

A SZERZŐKRŐL

- BÁLINT ÉVA az MTA Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának 1991 óta könyvtárosa, 2005 óta vezetője. Tanulmányait az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar könyvtárszakán végezte, 2001-ben információbróker oklevelet szerzett a Benedict School tanfolyamán. Szakmai érdeklődése középpontjában az információközvetítés hatékony formáinak kialakítása és a közgazdasági információk elektronikus/online lelőhelyeinek felkutatása és szolgáltatása áll.
- GÁLIK MIHÁLY közgazdász kandidátus, médiakutató, egyetemi tanár, a Budapesti Corvinus Egyetem média, marketingkommunikáció és telekommunikáció tanszékének vezetője. 1976 és 1990 között rovatvezető, majd szerkesztőségvezető beosztásban a Magyar Rádió gazdasági újságírója, 1990 és 1992 között a Magyar Rádió ügyvezető igazgatója. A média-gazdaságtan, a médiaszabályozás és a médiapolitika szakterületek elismert kutatója, a média-gazdaságtan tudományág művelésének hazai úttörője. Több mint 80 tudományos publikáció szerzője, az elmúlt két évtizedben számos jelentős hazai és nemzetközi kutatás résztvevője.
- KISS FERENC LÁSZLÓ 1972 és 1986 között a Bell Canada, 1986 és 1994 között pedig az amerikai Bellcore (Bell Communications Research) közgazdász-kutatója, 1990 és 2006 között az International Telecommunications Society egyik igazgatója, 1988–1989-ben a Magyar Posta egyik világbanki projektjén dolgozik, 1992 és 1994 között a Matáv, majd 1995 és 2002 között a Hírközlési Főfelügyelet vezető közgazdasági főtanácsadója, 2004 óta a Pannon Egyetem e-gazdaságtan tanszékének a vezetője. 1987 óta folytat nemzetközi közgazdasági, infokommunikációs és energiaipari tanácsadói tevékenységet Észak- és Dél-Amerikában, Európában, Japánban, Ausztráliában és Új-Zélandon. Ügyfelei között számos kormány és világcég található. A szabályozás gazdaságtanával 1974 óta foglalkozik. Nagyszámú nemzetközi publikáció szerzője.
- KISS KÁROLY MIKLÓS egyetemi docens, tanszékvezető-helyettes, Pannon Egyetem. Fő kutatási területei: közszolgáltatások szabályozása, hálózatos javak szabályozása (főképpen a hálózatok összekapcsolási kérdései és szabályozása), az információ közgazdaságtana, információs aszimmetria. A távközlési és postai iparágat érintő számos – többek között a Nemzeti Hírközlési Hatóság (korábban Hírközlési Főfelügyelet), Gazdasági Versenyhivatal, szakminisztérium (KÖVIM), Magyar Posta Rt. számára készülő – kutatásban vett részt.

- KOVÁCS ANDRÁS GYÖRGY diplomáit az ELTE Állam és Jogtudományi Karán 1998-ban, valamint a Corvinus Egyetem gazdálkodástudományi szakán 2008-ban szerezte. Több tanulmány pályázat győztese, 2002-ben a Fővárosi Bíróság tanulmány pályázatának első helyezettje, 2005-ben a Magyar Jogász Egylet tudományos pályázatán nyert fődíjat. 2008-tól a Fővárosi Bíróság Közigazgatási Kollégiumának vezetőhelyettese, a Fővárosi Bíróság Bírói Tanács tagja, 2003 óta versenyjogi, piacszabályozási és pénzügyi tárgyú pereket tárgyaló bíró, az elektronikus hírközlési ügyek egységes jogalkalmazásért felelős munkacsoport vezetője. 1999 óta az ELTE közigazgatási jogi tanszékének megbízott oktatója, piacszabályozási és általános közigazgatási eljárásjogi kurzusokat vezet. Számos egyetem, hazai, illetve külföldi szakmai konferencia előadója. 2006 óta rendszeresen részt vesz a Magyar Tudományos Akadémia Infokommunikációs Jogi Centrumának kutatásaiban, 2002 óta a Jogtudományi Intézet, 2004 óta az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet részére végez kutatásokat. Számos közigazgatási eljárási jogi, versenyjogi, adójogi tárgyú és szabályozott piacokra vonatkozó tanulmány és szakértői anyag szerzője.
- LŐRINCZ LÁSZLÓ szociológus-közgazdász, PhD-fokozatát a Budapest Corvinus Egyetemen szerezte meg, 2002 óta az Infrapont Kft. tanácsadója. Elsősorban távközlés-szabályozással kapcsolatos elemzéseket végez, de részt vett információs társadalommal kapcsolatos közpolitikai döntés-előkészítő, elemző és kutatási projektekben (magyar és európai uniós kormányzati szervek számára), illetve üzleti elemzések készítésében távközlési szolgáltatók számára. Érdeklődési köre az elmúlt időszakban a közgazdasági kérdések empirikus felvételekkel való megközelítése.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN jogi diplomáját az ELTE jogi karán szerezte, ahol ezt követően sikeresen védte meg PhD-dolgozatát. A Közép-európai Egyetemen szerzett mesterfokozatot, ahol jelenleg doktorjelölt. Tanulmányokat és kutatásokat folytatott Rotterdamban, Heidelbergben, New Yorkban, Bécsben, Hágában és Münchenben. A Szegedi Tudományegyetemen és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen tanársegéd, a CEU Business School és az ELTE megbízott oktatója, a Bibó István Szakkollégium műhelyvezető tanára, a Versenyjogi Kutatóközpont kutatója. Az Európai Bizottság Magyarországi Képviselőtársaságának (Eurojus) jogi tanácsadója. A Budapesti Ügyvédi Kamara tagja. Nagyszámú publikációja jelent meg magyar és angol nyelven. Ezek közül kiemelendő Az Európai Unió nemzetközi magánjoga című kézikönyv (HVG–Orac, 2006) és a Kartelljogi kézikönyv (HVG–Orac, 2008). Fő kutatási területei: versenyjog, hálózatos iparágak és nemzetközi magánjog.
- NAGY PÉTER a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett okleveles közgazdász diplomát 1988-ban. Az egyetem Vállalat-gazdaságtan tanszékén dolgozott tanársegédként, majd adjunktusként 1998-ig. 1998 és 2000 között a Matáv Stratégiai Igazgatóságának főmunkatársa. 2000 óta az Infrapont Kft. vezető tanács-

adója, részt vett a cég valamennyi fontosabb projektjében. Többek között a távközlési liberalizációt megalapozó szakértői munkákban, az elektronikus hírközlésről szóló törvény előkészítésében, a Nemzeti Hírközlési Hatóság, valamint a hírközlési szolgáltatóknak nyújtott szabályozási és stratégiai tanácsadói munkákban. Az utóbbi években az elektronikus hírközlés mellett más hálózatos iparágakkal – villamos energia, vasút, posta – is foglalkozik.

- VALENTINY PÁL kandidátus, tudományos főmunkatárs és kutatócsoport-vezető az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében. Fontosabb kutatási területei: szabályozott piacok elmélete, hálózatos közszolgáltatások szabályozásának és privatizálásának kérdései, valamint a versenyszabályozás közgazdasági problémái. Foglalkozik továbbá az állami megrendelések, az innovációs politika és a vállalatirányítás, az infokommunikációs technológia és a gazdasági növekedés kérdéseivel is. Különböző időszakokban oktatott a Budapesti Műszaki Egyetemen, a Corvinus Egyetemen, a Rajk László Kollégiumban, a Láthatatlan Kollégiumban és az Erasmus Kollégiumban. Tanácsadóként a Hírközlési Főfelügyelettel (1995–2003) és a Magyar Államvasutakkal (1997–2002) állt kapcsolatban szabályozási és vállalatátalakítási kérdésekben. Versenyszabályozási kérdésekben alkalmanként a Gazdasági Versenyhivatal számára dolgozik. A Fővárosi Önkormányzat privatizációs stratégiájának kidolgozásában nyújtott segítséget. Tagja volt a Magyar Villamossági Művek Zrt. (1994–1998) és a Fővárosi Gázművek Zrt. (1993–2007) igazgatóságának.
- VINCE PÉTER az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. 1971-ben végzett a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem elméleti közgazdasági szakán. 1996-ban lett a közgazdaságtudományok kandidátusa. Kutatási területei: a magyar gazdaság szervezeti, szerkezeti, intézményi és vállalatirányítási kérdései, az energiapolitika és -gazdálkodás, a privatizáció, a közüzemek szabályozása, valamint az ezekkel összefüggő nemzetközi tapasztalatok, a vállalati viselkedés, az innovációs és alkalmazkodóképesség, a versenyképesség, az ipar szervezeti rendszere, a vállalatfelvásárlás és tulajdonosi irányítás kérdései a piacgazdaságban.

A kiadó címe:
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány on-line elérhető az econ.core.hu címen

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Szerkesztette: Patkós Anna
A kötetet tervezte: Környei Anikó
Nyomdai előkészítés: Szalai Éva
Nyomta és kötötte: Dürer Nyomda Kft., Gyula
Felelős vezető: Kovács János ügyvezető igazgató

ISBN 978-963-9796-60-7
ISSN 1789-9710